

Antoine de Saint-Exupéry

Citadella

Fordította: Pődör László

A harci repülő és moralista

Antoine de Saint-Exupéry (1900-1944) életműve eléggé későn vált ismertté Magyarországon. A *Vol de Nuit* (Éjszakai repülés) ugyan már 1940-ben megjelent magyar fordításban, a *Le Petit Prince* (A kis herceg) 1947. évi első megjelenése után mégis 1966-ig kellett várni egyéb regényeire, amikor hazájában már némileg halványodóban is volt e hősi halált halt pilóta-író dicsőségének fénye, aki jó két évtizeden át szerepelt a francia szellemi élet vezetőinek sorában, többek között Camus és Sartre oldalán. Mind a mai napig ismeretlen maradt azonban nálunk művének nem regényes része, a halála után kiadott esszék, jegyzetek és elsősorban a *Citadella*.

Itt most nem foglalkozhatunk a regényíró Saint-Exupéryvel - s így *A kis herceg* írójával sem -, művének e részéből csupán arra hívjuk fel a figyelmet, ami a *Citadella* szempontjából érdekel bennünket. Mindenekelőtt arra, hogy bár csak 1948-ban jelent meg, tehát az író halála után négy évvel, amikor regényeit nemcsak hazájában olvasták, hanem úgyszólván a világ minden jelentős nyelvén, a *Citadella* korábban keletkezett, mint írói munkásságának a dandárja. Valóban, ha a mű megírásának a kezdetét tekintjük (kb. 1936!), akkor azt láthatjuk, hogy időrendben csupán a *Courrier du Sud* (Déli futárgép, 1928) és a *Vol de Nuit* (Éjszakai repülés, 1931) előzte meg. S ezt fontos tudnunk, mert megvilágítja Saint-Exupéry regényírói arcának egyik igen fontos, a kritika által már nagyon korán kiemelt vonását, az író moralizáló hajlamát.

Kritikusai általában erősen hangsúlyozzák azt az állhatatos, szinte megszakítatlan fejlődést, amely a *Déli futárgép* regényformájától egyenes vonalban vezet el a *Citadellához*. Anélkül, hogy vitába kívánnánk szállni életének és művének nálunk avatottabb ismerőivel, szeretnénk a magunk részéről hangsúlyozni az előbb említett 1936-os év jelentőségét; sőt úgy érezzük, hogy talán még korábbra is visszamehetnénk, hiszen egyáltalán nem bizonyos, hogy valamely mű megírásának a kezdete egybeesik e mű koncepciójának a megszületésével. Jelen esetben már csak azért sem, mert tudjuk, hogy a *Citadella* nem eleve kész, határozott terv alapján született, hanem - hogy egy másik francia és egyúttal világirodalmi párhuzamra hivatkozzunk - Pascal *Gondolataihoz* hasonlóan jórészt sebtében odavetett, legnagyobb részben kidolgozatlan feljegyzések, gondolatok formájában, amelyekre még hosszú átdolgozás és szerkesztés, az író életének utolsó évében tett kijelentései alapján legalább három-négy esztendő várt. A *Citadella* csupán megjelenésének évét (1948) tekintve későbbi mű, mint a regényei; alakulását tekintve *egyidős* a legtöbb regényével, sőt - legalább részleteiben - bizonyosan régebbi némelyiknél. Vagyis az a bizonyos fejlődés, amelynek állítólagos betetőződése, az egyre moralizálóbb regények után a nagy elmélkedő, erkölcsi és életelveket nyújtó, szinte minden cselekménytől mentes mű lenne a *Citadella*, a valóságban párhuzamos a regényeivel, mondhatnánk kíséretül szolgál e regények sorának.

És valóban: ha jól olvassuk Saint-Exupéry regényeit, azt látjuk, hogy a morális érdeklődés, a moralizáló, gyakran didaktikus szándék elejétől végig fellelhető minden művében. Első kritikusainak egyike, Gide már nagyon korán észrevette, hogy itt valami új felfogásról van szó, a cselekvés előtérbe állításáról, arról, hogy „nekünk főképp arra van szükségünk, hogy megmutassák: mint vagyunk képesek arra, hogy önmagunkat is felülmúljunk a megfeszített akarat segítségével.” Az író minden hőse végeredményben az élet értelmét keresi, Gide szerint azt bizonyítja, hogy „az ember nem a szabadságban, hanem egy feladat elfogadásában találja meg a boldogságát.” Ez a feladat végül is a *métier*, a mesterség fogalmába sűrítődik: legyen

bármilyen szerény vagy fontos ez a mesterség, benne teljesedik ki az ember, nyeri el teljes szabadságát. Ez a felfogása regényei közül a *Terre des Hommes*-ban (Az ember földje, 1939) fogalmazódik meg a legtisztábban; de ha a *Citadella* számtalan, erről szóló fejezetét olvassuk, akkor itt is, mint a rengeteg egyéb, ismétlődő motívumban és gondolatban, félreismerhetetlen az időbeli párhuzam. Mi azt hisszük, hogy valóban lehetetlen egymástól elválasztani Saint-Exupéry regényírói és moralista-esszéírói működését, legalábbis ami a *Citadellát* illeti; csak a későbbi, poszthumusz megjelenése mondhatta számtalan kritikussal azt, hogy a *Citadella* mintegy betetőzése, végső konklúziója regényírói működésének. Mi szinte azt mernénk kimondani, hogy a regények a *Citadella* gondolatainak az illusztrációja. Egy kis túlzással a poszthumusz mű amolyan „vezérkönyv”, amely megoldja, megmagyarázza, didaktikus módszerrel érthetővé teszi ennek a mélyenszántó és mélyen etikus műnek a végső mondanivalóját.

Ez az időbeli párhuzamosság lépten-nyomon szemébe tűnik a regényeket már ismerő olvasónak, amikor belemélyed a *Citadella* olvasásába. Megtalálja benne az író minden nagy témáját, amelyeket már ismer a regényekből. Persze, az újszerűség eleinte meglepő, sőt talán félrevezető, a mű koncepciója és hangneme ugyanis erősen eltér az előzőktől, didaktikussá válik, minduntalan bibliai rezonanciák ütnek meg a fülünket, cselekmény nincs, csak példázatok és elmélkedések. De az alapgondolat és a cél ugyanaz: megkeresni az emberi élet értelmét a családban, az igazságban, az otthonban, a mesterségben, a szeretetben, a boldogságban, a testvériségben, a szabadságban, az emberi közösségben s mindezek túlhaladásában egy náluk is magasabb rendű nagyságba emelő erőfeszítés segítségével. Ez az erőfeszítés, ez az igyekezet azonban nem feltétlenül a legnagyobb dolgokban nyilvánul meg. A lényeg: veszendő létünk elcserélése valamire, aminek értelme van. A hímzőrámájuk felett vakoskodó asszonyok gyönyörű, Isten házáat ékesítő hímzett terítőkre cserélik el magukat, a gyermekét ápoló anya egy édes mosolyra, a szegkóvács meg a deszkát fűrészelő asztalos hajóra, az építész templomra, az uralkodó népe boldogságára. Mindenkinek megadatik a csere lehetősége: az élet elpusztulhat, de amit másokért alkottunk, az megmarad, mint a hímzőnők elpusztíthatatlan remeke vagy az építész évszázadokkal dacoló temploma. Az elcserélődés a mesterségben, mások, a közösség szolgálatában: minduntalan visszatérő témája a *Citadellának*, de egyúttal alapgondolata Saint-Exupéry egész írói működésének is.

Bibliai levegő lengi át ezt a hosszú elmélkedést, az író stílusa helyenként ószövetségi, ódon erővel telített, máshol mintha az Újszövetség, a Hegyi Beszéd visszhangoznék a líraian szép részletekben. Hogyan lehetséges, hogy ez az aktív, harcra kész és katona-halált halt író ilyen bibliai hangú művet írt, helyesebben, ilyen mű megírására készült (hiszen a *Citadella* tulajdonképpen nem készült el!), holott egész életében úgyszólván semmi nyomát nem leljük annak, hogy vallásos, katolikus módon élt volna? Azt tudjuk, hogy mélyen katolikus környezetben nevelkedett, katolikus iskolában végezte tanulmányait, de felnőtt élete folyamán eltávolodott ettől a környezettől, egészen más világban és világfelfogásban élt (?!). Hogy a Biblia rendkívül nagy hatással volt rá, azt egy percig sem lehet tagadni: ezt bizonyítják veretes mondatai, stílusreminiscenciái, példázatai, a mű egész atmoszférája. De ismerjük egy ifjúkori mondását is: „Helyettesíteni a vallást: nem haszontalan beszéd.” Aki ilyet mond, az bizonyosan nem hívő katolikus. Vagy tévedünk, s mégis az? Talán csak túl sok keserűség gyűlt benne össze, vagy saját gyengeségei elől menekült bele egy új morál keresésébe, amely végül mégis azonos lett - ezt a következtetést nyugodtan levonhatjuk a *Citadella* végső kicsengéséből - a keresztény morállal, annak legtisztább megfogalmazásával? Már említettük, hogy Saint-Exupéry hosszú időn át a francia szellemi élet egyik irányítója volt, Camus és Sartre oldalán. Hivatkozzunk hát Camus-re, aki megkérdezte, lehet-e, és hogyan lehet szent egy ateista? Saint-Exupéry, úgy érezzük, erre a kérdésre kíván feleletet adni. Eltávolodott a keresztény

hittől, élte kora emberének izgalmas, tevékeny életét, de mintha folyton ez a kérdés nyugtalanítaná: lehet-e szent, hogyan tudhat szentté lenni egy ateista? S akit ez a kérdés nem hagy nyugton, aki erre keresi a választ, s nemcsak írásaiban, hanem azzal is, ahogyan életében számtalanszor vállalta a veszélyt, az áldozatot s a végén - önszántából - a halált másokért, egy eszméért, a közösségért, az élet értelméért, azért, amit akkor a legnagyobbnak érzett, az az ember elszakíthatatlanul kötődik a keresztény morálhoz. Tudjuk, hogy amikor ő élt, Franciaország már jó évszázada a dekrisztianizálódás állapotában volt, ám ez mit sem jelent: a kereszténység eszmevilága, vagy ahogyan ma szokták mondani: a zsidó-keresztény életforma, eltörölhetetlen nyomokat hagyott az európai s így a francia gondolkodásban is. A keresztény etika a levegőben volt és maradt, és az ifjúkorban magába szívott erkölcsi ideálok tovább éltek, dolgoztak Saint-Exupéryben is, mint e kor annyi más fiában. A Bibliát mindig csodálta, s úgy látszik, alaposan ismerte is. Az erkölcsnek, az erkölcsi törvényeknek gyönyörű foglalatát látta benne. Már említettük, hogy kritikusai folyamatos, megszakítatlan felfelé haladást látnak művében az első regényektől a *Citadelláig*. Nos, valami efféle láthatunk morális fejlődésében is. Aki jól olvassa a *Citadellát*, észre fogja venni, hogyan fejlődik - és érdekes módon a Bibliával párhuzamosan - az író etikai rendszere az Ószövetség zordonabb, keményebb, majdnem kíméletlen erkölcsi világától az Újszövetség enyhültebb, megértőbb és az emberi gyengeségeket szeretettel gyomlálógató, javítgató, hozzánk közelebb álló, megértőbb világa felé. Elég csak az első fejezetekre gondolnunk, a megtévedt és sivatagba kitett asszony halálára, s vele kapcsolatban a szigorú fejedelem fejtegetéseire, vagy az alvó őrral szemben tanúsított igazságos, de kegyetlen szigorra, s aztán az élete végén palotájában sétálgató utódnak hasonló szituációban, az ugyancsak elbóbiskoló őrökkel szemben mutatott elnézésére, szelíd megértésére, vagy a befejező kertész-történet már-már Hegyi Beszéd-szerű, szeretettől átforrósodott hangjára, amely mintha azt mondaná: boldogok az együgyűek... Valóban van fejlődés Saint-Exupéry írói művében, de nem a regénytől a moralizáló esszé felé, hanem a cselekvő embertől a cselekvés értelmét a szeretetben, az emberiség szolgálatában megfelelő szabad ember felé, s ez párhuzamosan, egyszerre nyilatkozik meg mind regényeiben, mind esszéiben. De ennek a keresztény etikának tragikus nagyságot kölcsönöz Saint-Exupéry kitartó, makacs Isten-keresése, amelynek láttán az ember kénytelen Pascalra gondolni, s Pascalon túl az arcát elrejtő Istent állhatatosan kereső prófétára, aki tudja, hogy Isten nem mutatja meg magát - *vere tu es Deus absconditus* -, de mégsem mond le a megtalálásáról. A francia irodalomnak kevés oly megrázó passzusát ismerjük, mint a *Citadellának* az a fejezete, amelyben a berber fejedelem felhág a hegyre, hogy kérdéseire feleletet kapjon Istentől, ám a sötét éjszakában csupán hallgatag, fekete gránitszikla meredezik előtte, amelyet nem képes szóra bírni. Még a fákon ülő holló sem szólal meg - pedig ő már ennek a szavával is beérné -, s ekkor érti meg, hogy ha szólna hozzá, akkor nem Isten szólna. Tragikus magára hagyatottságának az érzésével szívében száll le a városba, de tudja, hogy a feleletet mégis keresnie kell, s egyszer majd meg is találja, amikor élete eljut a beteljesedéshez, a halálban, amikor már nem lesz többé kérdés...

Pascal nevét többször idéztük ebben a rövid bevezetésben. Nem véletlenül: a befejezetlen mű át nem dolgozott fejezetei határozottan Pascalt idézik emlékezetünkbe. Saint-Exupéry is ugyanúgy készítette jegyzeteit, mint nagy elődje, ő is egy nagyszabású mű megírását tervezte hasonló didaktikus céllal, s az ő művének is majdnem ugyanaz lett a sorsa, mint amazénak: nem jutott rá ideje, hogy befejezze, átdolgozza, végleges formába öntse. S alapgondolata, az Isten keresése, a megtalálás lehetetlenségének tragikus tudata is egyezik náluk.

A *Citadella* kézírata szinte olvashatatlan, zavaros jegyzettömegként maradt ránk. Az író rendszeresen dolgozott rajta esténként, aztán diktafonba mondva újra fogalmazta a kézírásos jegyzetanyagot, s másnap az egészet lemásolta a gépirója. Ez a másolat azonban rengeteg hibát, következetlenséget, helytelen olvasatot tartalmaz, Saint-Exupéry ugyanis gyorsan mondta a szöveget, sokszor tévedett, homonimákat összezavart, s az elkészült anyagot nem mindig, sőt csak nagyon ritkán tudta átolvasni. A fennmaradt kilencszázkilencvenöt oldalnyi kézírásos jegyzethez viszonyítva a gépirásos szöveg rengeteg eltérést tartalmaz, helyenként alig hasonlít hozzá, s mivel a kézírás szinte olvashatatlan, nagyon nehéz, sőt helyenként teljesen lehetetlen volt kijavítani a hibákat. Az író azt tervezte, hogy az anyagot majd megszerkeszti, végleges formába önti, de ebben megakadályozta a halála. Ez magyarázza a jelenlegi szövegben a rengeteg ismétlést, átfedést, itt-ott ellentmondást. Egyes fejezetekkel szemben, amelyek úgyszólván véglegesnek tekinthetők (például az atya palotájáról, a kivégzett asszonyról, a gránitszikláról szóló parabolák), mások nem többek odavetett, alapos átdolgozásra szoruló nyersanyagnál. Ez, sajnos, nagyon nehezen olvashatóvá teszi ezt a rengeteg mélységet és szépséget tartalmazó, poétikusan didaktikus művet. Az olvasó ezért sokszor homályosnak fogja tartani a szöveget. A fordító elnézést kér mindezért: nem mindig az ő hibája, ha ez így van: számtalan esetben még az alany és állítmány egyezését sem lehetett megállapítani, nem beszélve arról, hogy sokszor nincs is alany vagy állítmány. De megtettünk mindent azért, hogy élvezhetővé tegyük a magyar változatot. Arra kérjük tehát az olvasót, hogy a *Citadellát* ne tekintse kész műnek, s főleg ne folyamatos olvasmányának. Lásson benne gondolatgyűjteményt, s ha részletekben, breviáriumszerűen olvassa, rengeteg szépséget fog benne felfedezni, és eltörölhetetlen, megragadó költőiségű képekbe sűrítve maradnak meg benne az író elmélkedései életről, halálról, a dolgok értelméről...

A fordító

I.

Mert túl gyakran tapasztaltam, hogy helytelen útra téved a számalom. Mi azonban, akik az embereket kormányozzuk, megtanultuk, hogy belenézzünk a szívükbe, és csak az érdemesnek juttassunk gondolkodásunkból. De minden számalmat megtagadok a nők szívét gyötrő, tüntetően mutogatott sebektől, meg a haldoklótól és a halottaktól is. Okom van rá.

Valamikor, amikor még fiatal voltam, szánakoztam a koldusokon és fekhelyeiken. Orvosláshoz értő embereket fogadtam fel melléjük, mindenféle gyógyírt vásároltam részükre. Karavánjaim távoli szigetekről arannyal készült kenőcsöket hoztak, amelyektől új bőr sarjadt a tátongó sebekben. És így cselekedtem egészen addig a napig, amíg megértettem, hogy ezek az emberek ritka fényűzőként ragaszkodnak bűzükhöz; rajtakaptam őket, amint vakaróztak és ürülékükkel mázolták be magukat, akárcsak az, aki trágyát terít a földre, hogy piros virágot fakasszon belőle. Gőgösen mutogatták egymásnak üszkös tagjaikat, hivalkodtak a kapott alamizsnával, mert aki közülük a legtöbbet szedte össze, lelkében egyenlőnek érezte magát a főpappal, aki a népnek Isten legszebb képmását mutatja fel. S ha mégis hajlandók voltak elmenni orvosomhoz, csak azért tették, mert azt remélték, hogy elborzad fekélyük dögletes bűzétől, elképesztő burjánzásától. Csonkjakkal hadakozva igyekeztek helyet biztosítani maguknak a világban. Úgy fogadták az ápolást, mint valami hódolatot, tagjaikat átengedték ugyan a gyógyító öblítésnek, ám mihelyt meggyógyult a sebük, ráeszméltek, milyen jelentéktelenek, hogy haszontalanná váltak, s immár semmit sem táplálnak magukból, és legfőbb gondjukká lett újra felvakarni a belőlük élő fekélyt. Aztán nyavalyájukba burkolózva, kezükben koldustálcájukkal, kevélyen, hivalkodva ismét a karavánok nyomába szegődtek, mocskos istenük nevében sarcolva az utasokat.

Volt aztán egy olyan korszakom is, amikor a halottak felett szánakoztam. Azt hiszem, hogy akit feláldozok, elhagyatottságában kétségbeesett magányába süllyed, mert még nem sejtettem, hogy *soha* sincsen magány azok számára, akik meghalnak. Mert még nem ütött mellbe leereszkedő jóindulatuk. De aztán láttam, hogy az önös vagy a zsugori, ugyanaz, aki eddig oly hangosan tiltakozott minden jogtalan eltulajdonítás ellen, utolsó órája közeledvén, hogyan könyörög, hogy csődítsék köré egész házanépét, hogyan osztja javát oly leereszkedő méltányossággal, mintha csak gyerekeknek osztogatna haszontalan játékszereket. Én láttam a gyáva sebesültet, aki nagyság nélkül veszedelembe jutva segítségért üvöltött volna, de amikor valóban a halál szélén állott, elutasított magától minden segítségét, ha úgy adódott, hogy a segítség akár csak a legcsekélyebb bajba is sodorhatta volna bajtársait. Mi magasztaljuk az ilyen önmegtagadást. Én azonban még ebben is csak a megvetés tapintatos megnyilatkozását fedeztem fel. Ismerek olyat, aki utolsó cseppjéig szétosztja kulacsa tartalmát, amikor már csontig aszott a napon, vagy a kiszáradt kenyérhaját is, a reménytelen éhezés tetőfokán. De mert úgy érzi, nincs többé szüksége rájuk, királyi közönnyel másnak veti a csontot, hadd rágódják rajta.

Láttam asszonyokat, akik az elesett harcosokat siratták. De mi magunk csaptuk be őket! Hiszen tanúja voltál, hogyan tértek haza az életben maradottak, gőgösen és tolakodón, fennen hirdetve hőstetteiket, a vállalt kockázat bizonyítékaként mások halálát mutatva fel, amelynek szörnyűsége azonban csak azért emlegették, mivel őket is sújthatta volna. Ifjúságom idején magam is így hivalkodtam, homlokom körül a mások elszenvedte kardcsapások dicsfényével. Halott bajtársaimra hivatkozva, iszonyú fájdalmukat emlegetve tértem meg a harcokból. De csak akit a halál kiszemelt magának, aki a vérét hányja, és kidőlt beleit igyekszik visszatartani, egyedül csak az fedezi fel az igazságot - azt, hogy nincs haláliszony.

Saját testét immár haszontalan eszköznek tekinti, amelyet mint feleslegest eldob magától. Pusztulásában elébe táruló, széthulló testnek. S ha szomjúhozik ez a test, a haldokló csupán a szomjúsága okát látja benne, amelytől jó lenne már megszabadulnia. És haszontalanná válnak mindazok a javak, amelyek arra szolgáltak, hogy ékesítsék, táplálják, ünnepeljék ezt a félig idegenné vált testet, amelyik immár ugyanúgy egyszerű vagyontárgy, mint a karóhoz kötött számár.

Ekkor kezdődik a haldoklás, amely nem egyéb, mint az emlékezet egymást váltó dagályai és apályai által hol feltöltött, hol kiürült öntudat mérlegjátéka. Az emlékek árja feltorlódik, majd elapad, megannyi kagylóként hozva vissza, ahogyan egy pillanattal előbb magával ragadta, az elraktározott képeket, a valaha hallott hangok zúgó tritonkürtjeit. Felszínre tör, ismét vízzel árasztja el a szív szárazra vetett tengerifüveit, amitől felpezsdül minden gyengéd érzélem. Ám a napéjegylenlőség már készítgeti végleges apályát, a szív kiürül, a vízár és mindaz, amit hordozott, megtér Istenhez.

Igaz, láttam olyan embereket is, akik menekültek a halál elől, eleve iszonyodván a vele való találkozástól. De ne ámítsátok magatokat! Haldoklót még sohase láttam iszonyodni.

Hát akkor miért sajnálnám őket? Miért vesztegetném időmet arra, hogy könnyezzek elmúlásukon? Nagyon is megismertem a halottak tökéletességét. Láttam-e könnyebbet életemben, mint annak a fogoly leánynak a halálát, akivel tizenhat esztendőmet örvendeztették meg, s aki amikor hozzám került, már javában készült a halálra, oly kapkodón lélegezve, köhécselését ágyneműjébe rejtve, úgy zihálva, mint a meghajszolt s már bekerített gazella, mit sem sejtve, mert szeretett mosolyogni. Csakhogy ez a mosoly - folyót felborzoló szellő, álm nyom, hattyúvonta barázda - napról napra tisztult, egyre finomodott, egyre nehezebben felfedezhetővé vált, míg végül tökéletesen tiszta, egyszerű vonal nem lett belőle, mikor a hattyú tovaszállt.

És apám halálát is láttam. Amikor eljutott a tökéletességig, és kővé dermedt. Az mesélik, a merénylető haja megöszült, amikor ahelyett, hogy kiürítette volna, töre ekkora fenséggel töltötte meg ezt a mulandó testet. Hajnalban leltek rá a gyilkosra: a királyi szobában rejtőzött el, szemben, ő, nem az áldozatával, hanem egy szarkofág óriás gránitszobrával, a maga okozta hallgatás csapdájába szorulva: a halott mozdulatlansága elég volt hozzá, hogy porig alázza.

És alig szűnt meg utolsót lélegezni, atyám, akit a királygyilkos egy csapásra az örökkévalóságba emelt, mindenki lélegzetét megszakasztotta három napra. Annyira, hogy a nyelvek csak akkor oldódtak meg, a vállak csak akkor egyenesedtek ki, amikor már eltemettük. De oly nagynak láttuk őt, aki pedig nem is kormányzott, csak súlya volt, és bepecsételte magát életünkbe, hogy amikor a pattanásig feszülő köteleken leeresztettük a sírba, azt hittük, nem is holttestet bocsátunk le, hanem élelmet veremlünk el. Olyan súllyal nehezedett a kötélre, mint egy templomi padlókölap. Nem is eltemettük, hanem bepecsételtük a földbe, ahol végre azzá lett, ami, egy réteg kő a többi között.

Ő tanított meg a halálra, ő kényszerített rá, amikor még fiatal voltam, hogy szembe merjek vele nézni, mert ő maga soha sem sütötte le a szemét. Apám a sasok véréből származott.

Az elátkozott esztendőben történt, abban, amelyet a „Nap Lakomájának” neveztünk el, mert ebben az évben a nap kitolta a sivatag határait, sugarait ontva-zúditva a homokra a csontok, a száraz cserjék, a döglött gyíkok áttetsző bőre és a tevék levásta, szörre silányult füvek között. Ő, aki által a virágok szára épül, felfalta saját teremtményeit, és úgy trónolt elszórt tetemük felett, mint összetört játékaik között a gyermek.

Kiszikkasztotta még a föld alatti tartalékokat is, kiitta a ritka kutak vizét. Kiszította még a homok arany színét is, amitől a homok üres, olyan fehér lett, hogy ezt a vidéket Tükörnek neveztük el. Mert a tükörben sincs semmi, a magába fogadott képeknek sincsen se súlyuk, se tartamuk. Mert, akárcsak a sóstó, néha a tükör is gyulladásba hozza a szemet.

Ha eltévednek, ha belesnek ebbe a csapdába, amely még sohasem adta vissza zsákmányát, a tevehajcsárok eleinte nem ismerik fel, mert nincsen semmi ismertetőjele, és úgy vonszolják benne magukat, mint napon az árnyékukat, jelenlétük kísértetét. Lépre csalta őket a fény, ők azonban azt hiszik, hogy még mennek, s még az örökkévalóság torkában is azt hiszik, hogy élnek. Nem létező kutat keresve örülnek az üdítő alkonyatnak, holott ez az üdeség már csak hasztalan haladék. Talán még panaszkodnak is, ó, együgyű teremtetek, hogy az éjszakák lassan érkeznek, holott nemsokára oly sűrűn suhannak majd el felettük, mint pillák verdesése. És miközben rekedt torokhangon szidalmazzák egymást jelentéktelen sérelmek, igazságtalanságok miatt, nem sejtik, hogy számukra már igazság tétetett.

Azt hiszed, hogy errefelé sietnek a karavánok? Hagyj elmúlni húsz századot, aztán jöjj vissza, és nézd meg!

Időbe süllyedve, homokká változva, tükör felitta kísértetalakokként így fedetem fel őket én is, amikor meg akarván tanítani a halálra, atyám maga mögé ültetett, és kilovagolt velem.

„Ott, ni - mondotta - valaha kút volt.”

Az egyik ilyen függőleges kürtő fenekén, amelyek olyan mélyek, hogy csak egyetlen csillag látja meg magát benne, még a sár is meg volt keményedve, s a befogott csillag kihunyt benne. Már pedig elég, ha egyetlenegy csillag hiányzik, hogy oly biztosan elpusztuljon útján a karaván, mintha törbe csalták volna.

A kút keskeny szája körül, mint valami elvágott köldökzsinór körül, valamikor hiába tolongtak emberek és állatok, hogy vérüket éltető vizet kapjanak a föld gyomrából. De a legserényebbek és leghozzáértőbbek is, akiket kötél en eresztettek le a kút fenekére, hiába kaparták-túrták a megkérgeződött földet. Elevenen türe szúrt rovarként, amelyik a halál rángásai között szétszórta maga körül szárnyai selymét, hímporát és aranyát, egyetlen kiszáradt kúttól földhöz szegezve lassan már fehéredett a karaván a kifogott állatok, a kifosztott málhák, a kavicsként kiszórt gyémántok és a homokba süllyedő nehéz aranyrudak mozdulatlanságában.

Ahogy én elgondolkoztam rajtuk, atyám így beszélt hozzám:

„Tudod, milyen a nász lakoma a vendégek és a szerelmespár távozása után. A hajnali szürkület pellengérré állítja az otthagyt rendetlenséget. Az összetört kőedények, az összevissza dobált asztalok, a kihunyt parázs, mind egy mozdulatlanságba merevedett kavargó forgatag nyomait őrzi. De hiába próbálsz olvasni e nyomokban - mondotta atyám -, a szerelemről semmit sem fogsz megtudni belőlük.

Majd így folytatta:

„Miközben emelgeti, forgatja a Próféták könyvét, és elidőz a betűk rajzán vagy a miniatúrák aranyozásán, az írni-olvasni nem tudó kezéből kisiklik a lényeges, ami nem a hívságos tárgy, hanem az isteni bölcsesség. Amint a gyertya lényege sem a viasz, amely elcsepeg és nyomot hagy, hanem a világa.”

Mivel atyám észrevette, hogy reszketek ettől a látványtól, amelyet Isten lakomájának a maradékai nyújtottak az antik emberáldozatok asztalaihoz hasonló széles fennsíkon, így folytatta:

„Ami a lényeges, az nem a hamuban mutatkozik meg. Ne időzz hát el tovább e tetemeknél. Nincs itt egyéb, mint kocsisok híján örökre sárba ragadt kocsik.”

- De hát akkor - kértem tőle kiáltva - kitől tanuljak?

Atyám pedig így felelt:

„A karaván lényegét akkor fedezed fel, amikor a karaván elenyészik. Feledd a szavak hiú cserfelését, és lásd: ha szakadék áll útjába, megkerüli a szakadékot, ha szikla meredezik előtte, kikerüli, ha túlságosan finom, omladékony a homok, keres másutt szilárdabbat, hogy aztán mindig ugyanabba az irányba térjen vissza. Ha a sós mocsár kemény hárttyája beszakad mállás szekerei alatt, láthatod, mint sűrög-forog, szabadítja ki állatait a kátyúból, tapogatja ki a szilárd talajt, de aztán hamarosan ismét visszatér rendben az eredeti irányba. Ha valamelyik teherhordó állat összerogy, megállnak, felszedik az összetört ládákat, átrakják egy másik állatra, a csikorgó kötélén jól meghúzzák a csomót, hogy le ne csússzanak, aztán indulnak tovább, ugyanazon az úton. Előfordul, hogy aki kalauzolta őket, meghal. Köréje sereglenek. Eltemetik a homokba. Vitakoznak. Aztán egy másikat kerítenek elő, megteszik vezetőnek, és újra elindulnak, ugyanazon csillag után. Így a karaván, mint súlyos kő a láthatatlan lejtőn, szükségszerűen olyan irányba halad, amely ura az akaratának.”

Egy napon a falu bírái egy fiatal asszonyt, akit valamiben bűnösnek találtak, arra ítélték, hogy a tűző napon vetkezze le gyenge húsát, és egyszerűen kikötötték egy karóhoz a sivatagban.

„Most megtanítlak - mondotta atyám -, mire törekszenek az emberek.”

És ismét magával vitt.

Miközben mi haladtunk, az egész nap elmúlt a bűnös asszony felett, a nap felitta langyos vérét, nyálát, meg a hónaljáról lecsorgó veritékét. Kiitta szeméből a fény vizét. A sötétség lassan ránk borult, magával hozva röpke könnyörületét, amikor atyámmal felértünk a tiltott magaslatra, ahol a szikla felett, fehéren és mezítelenül, veszendőbben, mint a nedvességtől még táplált virágszál, amely azonban már végképp el van vágva a föld mélyén sűrű csendben gyülekező nehéz vizektől, karjait tördelve, mint a lángokban ropogva égő szőlővessző, jajgatva Isten irgalmáért esedezett az asszony.

„Hallgasd csak - mondotta atyám. - Most fedezi fel a lényegét...”

Én azonban gyermek voltam és gyáva:

„Talán szenved - válaszoltam neki -, meglehet, fél is...”

Atyám így felelt:

„Már túl van szenvedésen és félelmen; az akol e betegségei a szerény nyájnak valók. Most fedezi fel az igazságot.”

És én hallottam, hogyan jajgatott, a határtalan éjszaka rabságában hívogatta otthona este meggyújtott lámpáját és a szobát, amely újból emberi közösségbe emelte volna, meg az ajtót, amelyik ismét becsukódott volna mögötte. Az arcát elrejtő világmindenségnek áldozatául odadobva szolongatta a gyermeket, akit elalvás előtt megcsókoltunk, s aki a világot jelenti számunkra. Ő, aki e sivár hegytetőn az ismeretlenre várt, a hitvesnek a küszöbön este megkoppanó, ismerős és megnyugtató léptét dalolta. A végtelen térbe kiállítva, ahol nem volt mibe kapaszkodnia, azért könyörgött, hogy adják vissza neki azokat a gátakat, amelyek egyedül teszik lehetővé a létezést: a kártólásra váró lencsomót, azt a bizonyos elmosogatni

való tálkát, azt a gyermeket, akit el kell ringatnia, őt és nem másikat. Kiáltása a ház örökkévalósága felé szállt, amelyre a falu többi házával együtt ugyanaz az esti ima borult.

Amikor az elítélt asszony feje a vállára hanyatlott, atyám ismét maga mögé ültetett. És már repültünk is.

Aztán így szólt hozzám:

„Este majd hallani fogod, hogyan vitatkoznak a sátrak alatt, hogyan zúgolódnak a kegyetlen ítélet ellen. De zendülés legcsekélyebb kísérletét is a torkukra fogom forrasztani: én embert kovácsolok.”

Szavai mögött éreztem atyám jóságát:

„Azt akarom, hogy szeressék a források csobogó vizét. Meg a nyár okozta repedéseket újra befedő árpavetések sima takaróját. Azt akarom, hogy magasztalják az évszázadok forgását. Azt akarom, hogy hallgatással és lassúsággal töltekezzenek, mint az érő gyümölcs. Azt akarom, hogy sokáig sírjanak gyászukban, és sokáig tiszteljék halottaikat, mert az örökség lassan száll nemzedékről nemzedékre, és én nem akarom, hogy édessége elveszen útközben. Azt akarom, hogy hasonlatosak legyenek az olajfa ágához. Amelyik tud várni. És akkor majd érezni kezdik, hogy Isten hatalmas erővel megmozdul bennük, oly hirtelen, mint a széllelés, amely próbára teszi a fát. Ő vezeti el, és hozza vissza őket a hajnalból az éjszakába, a nyárból a télbe, az ígérkező aratásból a csűrbe rakott terméshez, az ifjúságból az öregségbe, s aztán az öregségből az új gyermekekhez.

Mert miképpen a fáról, azonképpen az emberről sem tudsz semmit, ha életét szétszakítod folyamatában, ha változásaira darabolod. A fa nem mag, nem vessző, hajlékony törzs, majd végül kiszáradt rönk. Nem kell részekre bontani ahhoz, hogy megismerd. A fa az az erő, amely lassan magába öleli az eget. Akárcsak te, kis emberpalántám. Isten a világra hoz, nagyra növeszt, aztán sorjában vágyakkal, megbánásokkal, örömökkal és szenvedésekkel, haragokkal és megbocsátásokkal ajándékoz meg, s végül magához szólít. De te eközben nem vagy sem az a bizonyos iskolás gyerek, sem az a hitvestárs, sem az az aggastyán. Hanem az vagy, aki beteljesedik. És ha fel tudod ismerni, hogy az olajfa törzséhez jól odanőtt szélrázta ág vagy, akkor az örökkévalóságot fogod ízlelni változásaidban. És körülötted minden örökkévalóvá lesz. Minden, a daloló forrás, amely enyhíteni tudta atyáid szomját, a szemek csillogása, amikor szerelemesed majd rád mosolyog, az éjszakák üdesége. Az idő nem homokóra, amelynek homokja leperreg, hanem arató ember, aki kévét köt.”

II.

A citadella legmagasabb tornyának csúcsáról így fedeztem fel, hogy nem kell siránkoznunk sem a szenvedésen, sem Isten kebelébe való megtérésünkön, sem szeretteink távoztán. Mert ha tiszteljük emlékét, az eltávozott jobban jelen van és hatalmasabb az élőnél. És megértettem az emberek szorongását, és szánakoztam rajtuk.

És elhatároztam, hogy meggyógyítom őket.

Szívem csak azon esik meg, aki a nagy, patriarkális éjszakában felébredve azt hiszi, hogy Isten csillagai alatt védelmet talált, s aztán hirtelen megérzi, hogy úton van.

Nem engedem, hogy kérdezősködjének, mert tudom, hogy sohasem kapunk olyan választ, amely csillapítja a kíváncsiságot. Aki kérdezősködik, a kifürkészhetetlen mélységet kutatja.

Elítélem a szorongást, amely bűnbe taszítja a tolvajokat, mert megtanultam olvasni bennük, és tudom, hogy nem mentem meg őket, ha megszabadítom őket nyomorúságuktól. Mert magukat csapják be, ha azt hiszik, hogy más aranyára áhítoznak. Az arany azonban úgy ragyog, mint a csillag. Ez az önmagáról mit sem tudó szeretet csupán egy olyan fénynek szól, amelyet sohasem szerezhetnek meg. Csillogásról csillogásra mennek, haszontalan javakat lopnak, mint a balga, aki a hold visszavert képét akarja megragadni, de csak a kutak sötét vizét merítgeti. Ők azonban mennek, és orgiák hamar ellobbanó tüzébe vetik az elcsent üres hamut. Aztán újra elfoglalják éjszakai leshelyüket, sápadtan, mintha szerelmi légyottra várnának, mozdulatlanra dermedve attól a félelemtől, hogy félelmet keltenek, azt képzelve, hogy végre itt van ami talán egy napon beteljesíti vágyaikat.

Ha elengedem, az ilyen ember továbbra is hű marad ahhoz, amire életét feltette, és fegyvereseim az ágak között csörtetve holnap megint csak más kertjében kapják rajta, amint dobogó szívvel azt hiszi, hogy ezen az éjszakán végre rámosolyog a szerencse.

És nem tagadom, először szeretet ébred bennem irántuk, mert több buzgalmat ismerek bennük, mint a boltjaikban ülő erkölcsösökben. Én azonban városépítő vagyok. És elhatároztam, hogy itt rakom le citadellám alapjait. Megállítottam útjában a karavánt. Hisz nem volt egyéb, mint szélsodorta mag. A szél illatként ragadja magával a cédrus magját. Én azonban ellenállok a szélnek, és földbe temetem a magvakat, hogy cédrusok nőjenek ki belőlük Isten dicsőségére.

A szeretetnek meg kell lelnie tárgyát. Én csak azt mentem meg, aki szereti, ami van, és akit jól lehet lakatni.

Ezért zárom be az asszonyt is a házasságba, és parancsolom meg, hogy a házasságtörő asszony megköveztessék. Persze, megértem szomját, és azt is, hogy milyen hatalmas az a jelenlét, amelyre hivatkozik. Tudok olvasni benne, amint ott könyököl a látóhatár nyílt tengerétől mindenfelől körülzárt teraszon, amikor az este lehetővé teszi a csodákat, és mint valami magányos hóhérnak, ki van szolgáltatva a szerelem kínjának.

Érzem, hogy teste egy merő verdesés, mint a homokra kivetett pisztrángé, és mint az a tenger emelkedő árját, úgy várja ő a kék köpönyeges lovagot. Hívását az egész éjszakának kiáltja oda. Bárki bukkanjon elő, az fog felelni a hívásra. De ő hiába megy köpenytől köpenyhez, nincs férfi, aki kielégítse. Az enyhülésre váró part hívja így a tenger hullámainak áradását, a hullámok meg örök egyformasággal követik egymást. Egymás után halnak el. Ugyan mire

lenne jó törvényesíteni a férjcserét: aki mindennekfelett a szerelem várásába szerelmes, sohasem fogja megismerni a találkozást...

Én csak azt mentem meg, aki meg tud valósulni, aki képes háza belső udvara körül szerveződni, ahogyan a cédrus is a magja körül épül fel, és a saját határai között találja meg kibontakozását. Azt mentem meg, aki elsősorban nem a tavaszt szereti, hanem egyik vagy másik virág belső rendjét, amelybe a tavasz bezárkózott. Aki nem elsősorban a szerelemet szereti, hanem azt az arcot, amelyet a szerelem öltött magára.

Ezért kergetem el, vagy szedem szigorúan ráncba azt a feleséget, aki elábrándozik este. Határokat szabok neki, körülbástyázom a tűzhelyével, a vízfórraló edényével meg az aranyozott réztálcával, hogy együttesük segítségével, rajta keresztül, lassanként felfedezzen magának egy felismerhető, megszokott arcot, egy csak itt derülő mosolyt. És számára majd ez jelenti Isten fokozatos megjelenését. Akkor aztán gyermeke hangos sírással kéri, hogy szoptassa meg, a kártolásra váró gyapjú ingerelni fogja az ujjait, a parázs pedig követelni a neki kijáró gerjesztést. És ettől fogva már fogolyuk lesz, hajlandó szolgálni őket. Én az vagyok, aki urnát épít az illat köré, hogy ne szálljon el. Én az aprólékos munka vagyok, amely nagyra növeli a gyümölcsöt. Az vagyok, aki kényszeríti az asszonyt, hogy arcot öltön magára és létezzen, hogy aztán később az ő nevében Istennek ne egy ilyen szélben szertefoszló gyenge sóhajt adjak át, hanem odaadó buzgalmat, gyengéd szeretetet, egyéni szenvedést...

Így elmélkedtem sokáig a béke értelmén. A béke csak a világra jött gyermekekből, az elvégzett aratásból, a végre rendbetett házból születik. Az örökkévalóságból, amelybe az elvégzett dolgok megtérnek. A telt csűrök, az alvó birkák, az összehajtogatott fehérneműk békéje, egyedül a tökéletesség békéje, azé ami, ha egyszer jól elvégeztük, Istennek adott ajándékká lesz.

Mert megértettem, hogy az ember teljesen olyan, mint a citadella. Az ember ledönti a falakat, hogy szabaddá legyen, de aztán már nem egyéb, mint lerombolt erősség, amely minden világtáj felé nyitva van. És kezdődik a szorongás, annak a tudata, hogy nem vagyunk. Mindegy miből, csak csinálja igazságát a parázsló venyigéből vagy a nyírásra váró birkából. Az igazságot úgy ássuk, mint a kutat. Az elrévedező tekintet elveszti Isten látását. Az éjszaka ígéreteire figyelő házasságtörő asszonynál sokkal többet tud Istenről az a bölcs, aki rendet teremtett önmagában, és csak a gyapjúk súlyát ismeri.

Citadella, én téged az ember szívében foglak felépíteni.

Mert van ideje a vetőmagvak kiválasztásának, de van a végérvényes választás megtörténte után a termés növekedésén való örvendezésnek is. Ideje a teremtésnek és ideje a teremtménynek. Ideje a tűzvörös mennykőnek, amely széthasítja az ég vizeinek gátjait, és ideje a ciszternáknak, amelyekben majd összegyűlnek az elszabadult vizek. Ideje a hódításnak, de ideje a birodalmak megszilárdulásának is. Engem, aki Isten szolgája vagyok, vonz az örökkévalóság.

Gyűlölöm azt, ami változik. Megfojtom azt, aki felkel éjjel, és úgy kiáltja széjjel jóslatait, mint az ég vetésétől sújtott fa, amikor recsegve kettéhasad, és lángba borítja az erdőt. Rémület fog el, amikor Isten megmozdul. Ő, a változhatatlan, maradjon csak nyugodtan az örökkévalóságban! Mert van ideje a teremtésnek, de van, még hozzá ezerszer boldog ideje a hagyománynak is!

Békét kell teremteni, műveltséget terjesztetni, pallérozni. Én vagyok az, aki összevarrom a talaj repedéseit, és eltakarítom az emberek szeme elől a tűzhányó hagyta nyomokat. Gyep vagyok a szakadék felett. Prэшáz vagyok, ahol aranyszínűre fordulnak a gyümölcsök. A komp, amelyik Istentől egy nemzedéket kapott zálogba, s azt szállítja egyik partról a másikra. Isten viszont úgy kapja vissza kezeimből, amilyennek rám bízta, talán érettebben, bölcsebben, talán jobban értve az ezüst kancsók cizellálásához, de változatlanul. Népemet bezártam szeretetembe.

Ezért védelmezem a hetedik nemzedékben születettet, aki tovább javítgat a hajótest dőlésén vagy a pajzs hajlatán, mert ő is hozzá akar járulni tökéletesebbé tételükhöz. Védelmezem azt, aki énekmondó ősétől örökségbe kapja a névtelen költeményt, de miközben mondogatja és el-eltevesztgeti, hozzáadja a maga jegyét. Szeretem az áldott állapotban lévő vagy szoptató asszonyt, szeretem a szaporodó nyáját, és szeretem a visszatérő évszakokat. Mert mindenek előtt az vagyok, aki valahol lakik. Ó citadella, lakásom, én védelmezlek téged a homok szándékai ellen, és trombitásokkal raklak meg körös-körül, hogy riadót harsogjanak a barbárok ellen!

III.

Mert felfedeztem egy nagy igazságot. Azt, hogy az emberek laknak, és hogy a dolgok értelme a ház értelme szerint változik számukra. És hogy az út, az árpamező meg a dombhajlat aszerint jelent valamit az ember számára, hogy együtt birtokot alkotnak-e vagy sem. Mert az történik, hogy sokféle anyag egyszerre csak összeáll, és szívügyünké válik. S az ember nem is ugyanabban a világban lakik aszerint, hogy Isten országában él-e vagy nem. Ó, mennyire tévednek a hitetlenek, akik kinevetnek bennünket, és azt hiszik, megfogható kincseket kergetnek, holott ilyenek nincsenek! Mert például ha erre a nyájra áhítoznak, az már a dölyf jele. S a kevélység örömei megfoghatatlanok.

Ugyanez áll azokra is, akik azt hiszik, hogy azzal fedezik fel az én országomat, hogy részeiben szemlélik. „Van abban minden - mondják -, birkák, kecskék, árpa, lakások, helyek - mi más kellene még?” És szegények, mert semmi egyebük sincs. Fáznak. És én rájöttem, hogy ahhoz hasonlatosak, aki holttetemet boncol. „És most - magyarázza - világosan bebizonyítom, mi az élet: nem egyéb, mint egy halom csont, vér, izom, zsiger.” Holott az élet az a csillogás volt a szemben, amelyet többé nem olvashatunk ki hamvából. Holott az én földem egészen más valami, mint ezek a birkák, mezők, házak és hegységek, az én földem az, ami mindezek felett van, ami összeköti őket. A szeretetem hona. És ha ezt tudják, akkor boldogok, mert az én házámban laknak.

És a hagyományos rend ugyanazt jelenti az időben, amit a ház a térben. Mert jó dolog az, hogy a múltó időt ne úgy fogjuk fel, mint ami koptat és elveszejt, ne egy marék homokot lássunk benne, hanem valamit, amiben kiteljesedünk. Jó dolog az, ha az idő építő munkává válik. Így ünnepről ünnepre, születésnapról születésnapra, szürettről szüretre megyek, mint gyermekkoromban a tanácsteremből a pihenőházba atyám palotájának falai között, ahol minden lépésnek értelme volt.

Elfogadtattam törvényemet, mert a törvény olyan, mint a falak formája és a házam elrendezése. A balga így szólt hozzám: „Szabadíts meg bennünket törvényed béklyójától, s akkor nagyobbak leszünk.” Én azonban tudtam, hogy ebben az esetben először is egy ismerős arcot veszítenénk el, s aztán, mivel már nem szeretnék ezt az arcot, önmagukra sem ismernének rá. Ezért elhatároztam, hogy akaratuk ellenére gazdagabbá teszem őket szeretetükkel. Mert hogy kényelmesebben mozoghassanak benne, azt ajánlották, romboljam le atyám palotájának falait, ahol minden lépésemnek értelme volt.

Hatalmas épület volt ez: egyik szárnyában az asszonyok laktak, s ott volt az elrejtett kert, benne a daloló szökőkút. (És én megparancsoltam, hogy minden háznak szíve legyen, ahol közeledni lehessen valamihez, meg távolodni is tőle. Hogy be és ki lehessen járni. Különben, az ember nincs többé sehol. Már pedig nem szabadság az, ha nem vagyunk.) Voltak benne csűrök és istállók is. Megtörtént, hogy a csűrök kiürültek, s az istállók üresen tátongtak. De atyám nem engedte, hogy az egyiket a másik helyett használják. „A csűr - mondotta - első-sorban csűr, és nem lakásod a ház, ha nem tudod, hol vagy. Nem fontos - fűzte hozzá - van-e, vagy nincs belőle hasznod. Az ember nem olyan, mint a hízóba fogott állat, a szeretet fontosabb számára a hasznosságnál. Az ember nem szerethet egy olyan házat, amelyiknek nincs arca, s ahol a lépéseknek nincs értelmük.

Volt benne egy terem, ezt kizárólag a követségeknek tartották fenn, s csak azokon a napokon tárták ki az ablakait, hogy besüssön rajtuk a nap, amikor porfelhő kavargott a közelgő lovasok nyomában, s a látóhatáron feltűntek nagy zászlaik, mintha tengeri szél lobogtatta volna őket.

Jelentéktelen, apró fejedelmek látogatásakor ez a terem üresen maradt. Volt aztán egy olyan, amelyikben törvényt ültek, meg egy másik, ahol a halottakat terítették ki. És volt végül egy üres szoba, amelynek rendeltetését soha senki nem tudta meg - talán nem is volt neki, hacsak az nem, hogy megtanítsa a titok értelmére, és arra, hogy mindent soha nem érthet meg elménk.

És a rabszolgák, akik terhüket cipelve szaladgáltak a folyosókon, miközben nehéz kárpitokat húztak széjjel, amelyek valósággal ráomlottak a vállukra. Lépcsőkön mentek föl, ajtókat nyitogattak, más lépcsőkön újra lementek, és aszerint, hogy közelebb vagy távolabb voltak a központi szökőkúttól, egyre halkabban beszélgettek, míg végül valósággal árnyakká váltak, nyugtalanok lettek, amikor az asszonyok házának a közelébe értek, mert azoknak a megpillantása, még ha véletlenül történik is, az életükbe került volna. És az asszonyok: nyugodtak, gögősek vagy lopva osonók, ki-ki a házban elfoglalt helyének megfelelően.

Hallom a balga beszédét: „Mennyi elfecsérelt hely, mennyi kiaknázatlan gazdagság, mennyi, nemtörődomség miatt kárba veszett kényelem! Le kell rombolni ezeket a haszontalan falakat, el kell egyengetni ezeket a kis lépcsőket, amelyek csak a járást nehezítik. És akkor szabad lesz az ember.” De én ezt válaszolom neki: „Akkor az emberek vásári állattá lesznek, és az unalomtól való félelmükben ostoba játékokat találnak ki, amelyeket szintén szabályok irányítanak, csak hogy ezekben a szabályokban nem lesz semmi nagyság. Mert a palota költemények születését teszi lehetővé. Ám miféle költeményt lehetne írni az általuk játszott bárgyú kockajátékról? Talán még sokáig élnek majd e falak árnyékából, mert e költemények tovább éltetik emléküket a lelkükben, míg egyszer aztán maga az árnyék is elhalványul, s többé nem fogják megérteni őket.”

És akkor már minek örvendeznének?

Ez történik azzal, aki naptalan hétben ünneptelen évben botorkál, és már nem visel arcot. Ez történik a társadalmi rangsort nem ismerő emberrel, aki irigykedik szomszédjára, ha az valamiben meghaladja őt, és minden áron a maga mértékére igyekszik leszállítani. Ugyan miféle örömet találnak maguknak abban a mozdulatlan pocsolyában, amelyet alkotnak?

Én újra teremtem az erőtereket. völgyzáró gátakat építek a hegyekben, hogy felfogják a vizeket. Vállalom az igazságtalanságot, és szembeszállok a természetes hajlamokkal. Visszaállítom a társadalmi rangsort ott, ahol az emberek úgy gyűltek össze mint a vizek, miután elvegyültek egymással a pocsolyában. Felajzom az íjakat. A ma igazságtalanságából teremtem meg a holnap jogrendjét. Újra irányelveket szabok ott, ahol ki-ki letelepszik, ahol éppen van, és aztán boldogságnak nevezi ezt a poshadást. Megvetem jogrendjük poshadó vizeit, és felszabadítom azt, akit egy szép igazságtalanság emberré tett. Így teszem nemesebbé országomat.

Mert ismerem az okoskodásukat. Csodálták az atyám formálta embert. „Hogyan merészel valaki - gondolták magukban - egy ilyen tökéletesre sikerült embert zaklatni?” Aztán annak az embernek a nevében, aki éppen a kényszernek köszönhette emberségét, lerázták magukról ezt a kényszert. És amíg élt a szívekben, még hatott egy darabig. Aztán, lassanként mindenki elfeledkezett róla. És akit meg akartak menteni, meghalt.

Ezért gyűlölöm a gúnyolódást is. A gúnyolódás nem férfiak dolga, hanem a lusták találmánya. Mert a lusta így szól hozzájuk: „Ami nálatok szokás, máshol nem az. Akkor hát miért nem változtattok rajta?” De ugyanúgy ezt is mondhatta volna: „Ki kényszerít rá benneteket, hogy a learatott termést csűrbe hordjátok, a nyáját akolba hajtsátok?” De maga esik szavai csapdájába, mert nem tudja, amit a szavak képesek kifejezni. Nem tudja, hogy az emberek házában laknak.

És áldozatai, akik nem képesek e házat felismerni, nekilátnak, és bontani kezdik. Az emberek így herdálják el legértékesebbjüket: a dolgok értelmét. És az ünnepnapokon roppant büszkék rá, hogy nem engednek a szokásoknak, hogy elárulják hagyományaikat, és ellenségüket ünneplik. Persze, szentségtörő viselkedésük közben éreznek valami belső felindulást. Amíg tart a szentségtörő aktus. Amíg olyasmi ellen ágálunk, ami még nyomja őket. És abból élnek, hogy még lélegzik az ellenségük. A törvények árnyéka még eléggé feszélyezi őket ahhoz, hogy haragudjanak a törvényre. Ám hamarosan elhalványul maga az árnyék is. És akkor már semmit sem éreznek, mert a győzelem íze is elmúlik szájukból. És unatkoznak. A palotát köztérre változtatták, de amikor elkopott az az öröm, amit afelett éreznek, hogy hetvenkedő pökhendiséggel térülnek-fordulnak a téren, egyszerre csak azt sem tudják, mit keresnek ebben a zsibvásárban. És homályos szándékok ébrednek bennük, hogy újjáépítsék azt az ezerajtájú házat, amelyben a kárpitok a vállukra omlanak, és az előszobákban meglassul a lépés. És egy olyan titkos szobáról álmodoznak, amelyiktől titokzatossá válnék az egész ház. És anélkül, hogy sejtelmük lenne róla, atyám elfelejtett palotáját siratják, amelyben minden lépésnek értelme volt.

Mivel én ezt jól megértettem, önkényemet szegeztem szembe a dolgok e lassú szétmállásával, és nem hallgatok azokra, akik természetes lejtőkre hivatkoznak. Mert nagyon jól tudom, hogy a természetes lejtők dagasztják fel a pocsolyákat a havasok vizével, gyalulják le a hegyek egyenetlenségeit, és törik meg a folyam hömpölygését, amikor ezer meg ezer egymásra torlódó törvénnyel szétterül a tengerben. Mert nagyon jól tudom, hogy a természetes lejtők - hajlamaik - okozzák, hogy a hatalom szétaprózódik és az emberek egyformává válnak. Én azonban kormányzok és válogatok. Jól tudva, hogy a cédrus is diadalmaskodik az idő ostromán, holott el kellene benne porladnia, mégis évről évre építi, éppen a húzó erő ellenében, büszke lombtemplomát. Én az élet vagyok, és szervezek. Építem a jégmezőket a pocsolyák érdekei ellen. És nem törődöm vele, hogy a békák igazságtalanságról brekegnek! Újra fegyvert adok az ember kezébe, hogy legyen.

Ezért nem hederíték a hülye fecsegőre, aki azt veti szemére a pálmafáknak, hogy nem cédrus, a cédrusnak, hogy nem pálmafa, és összevissza olvasva jó és rossz könyveket, a káosz felé halad. Persze, jól tudom, a fecsegőnek igaza van a maga képtelen tudományában, mert az életen kívül cédrus és pálmafa egy volna, és porrá omlana szét. Ám az élet szembeszáll a rendetlenséggel és a természetes hajlamokkal. Az élet a porból támaszt cédrust.

Az én parancsaim igazsága az az ember, aki majd belőlük születik. Országom szokásainak, törvényeinek és nyelvének jelentését nem önmagukban keresem. Nagyon is jól tudom, hogy amikor követ rakunk egymásra, csendet alkotunk, Csendet, ami nem volt beírva a kövekbe. Nagyon is jól tudom, hogy terhekké és szemkötőkkel a szeretetbe öntünk életet. Nagyon is jól tudom, hogy aki feldarabolta a hullát, megmérte csontjait és zsigereit, nem tud semmit. Mert csont és zsigerek maguknak semmire sem szolgálnak, akárcsak a tinta vagy a papírmassza, amiből a könyv lesz. Egyedül az a bölcsesség számít, amit a könyv nyújt, az pedig egészen más természetű.

És nem vagyok hajlandó vitatkozni, mert itt nincs semmi, amit be lehetne bizonyítani. Népem nyelve, én meg foglak menteni a pusztulástól. Eszembe jut az a hitetlen, aki eljött atyámhoz:

„Te azt parancsolod, hogy országodban tizenhárom szemű olvasóval imádkozzanak. Mit számít tizenhárom olvasószem - mondta -, nem ugyanannyit ér-e az esti ájtatosság, ha megváltoztatod a számukat?”

És szellemes fejtegetésekkel érvelt amellett, hogy az emberek tizenkét szemű olvasóval imádkozzanak. Én gyermek voltam, akit elbűvölt az okfejtés ügyessége, s kérdően vizsgáltam atyámat, nem bízva benne, hogy válasza valami ragyogó lesz, oly megkapónak éreztem a felhozott érveket.

„Magyarázd meg - folytatta a másik -, mennyivel nyom többet a latba a tizenhárom szemű olvasó...”

„A tizenhárom szemű olvasó - válaszolta neki atyám - annyit nyom, mint azok a fejek együtt, amelyeket én már levágtam az ő nevében...”

Isten pedig megvilágosította a hitetlent, aki megtért.

IV.

Emberek otthona, ugyan ki alapozna téged az okoskodásra? Ki lenne képes a logika szerint felépíteni téged? Te létezel, és nem létezel. Te vagy, és nem vagy. Egymástól idegen anyagokból készültél, de még ki kell találnunk ahhoz, hogy felfedezzünk. Akárcsak az, aki lerombolta házát, azt képzelve, hogy ismeri, s aztán nincs többé egyebe, mint egy rakás kőve, téglája és cserepe: az sem leli többé azt az enyhet, csendet és meghittséget, amelyet nyújtottak neki, és nem tudja, mit várjon most ettől a halom téglától, kőtől és cseréptől, mert hiányzik belőlük az a lelemény, amely törvényt szab nekik, az építő lelke és szíve. Mert a kőből hiányzik az ember lelke és szíve.

Mivel azonban okoskodni csak a tégláról, kőről és cserépről lehet, nem pedig a nekik törvényt szabó és őket hatalmukkal csendben megváltoztató szívről és lélekről, s mivel a lélekre és szívre nem érvényesek a logika szabályai meg a számok törvényei, azért én lépek közbe az én önkényes döntésemmel. Én, az építő. Én, akinek van lelke és szíve. Én, aki egyedül rendelkezem azzal a hatalommal, hogy csendre tudjam változtatni a követ. Jövök, és azt a masszát, amelyik csak anyag, arra a teremő képre gyúrom, amely egyedül Istentől, a logika útjain kívül jön hozzám. Kultúrámat építem, és csak az a forma tetszik nekem, amelyet majd magára ölt, ahogyan mások is úgy építik a költeményüket, hajlítják a mondatokat, és változtatják a szót, hogy eközben nem kényszerülnek igazolni sem a mondat lejtését, sem az értelem megváltoztatását, mert csak a forma tetszik nekik, amilyenre majd sikerül, s amelyet a szívük sugall nekik.

Mert én vagyok a főnök. És én írom a törvényeket, én alapítom az ünnepeket, és rendelem el az áldozatokat, és alattvalóim birtokaiból, kecskéiből, házaiból, hegyeiből olyanra építem ezt a kultúrát, mint atyám palotája, amelyben minden lépésnek értelme van.

Mert nélkülem ugyan mi egyebet csináltak volna ebből a rakás kőből, jobbra-balra hányvatoztatva őket, mint egy még ennél is rosszabbul elrendezett másik rakás követ? Én kormányozok és döntök. És egyedül kormányozok. És látod, most ezért imádkozhatnak ebben a csendben és magányban, amelyet az én köveimnek köszönhetnek. Az én szívem képének hasonlatosságára elrendezett köveknek.

Én vagyok a főnök. Én vagyok az úr. Én vagyok a felelős. És megkövetelem az emberektől, hogy segítsenek nekem. Mert jól megértettem, hogy nem az a vezér, aki megmenti a többieket, hanem az, aki ráveszi őket, hogy mentsék meg őt. Mert én általam, a bennem élő kép által alapozódik meg az az egység, amelyet egyedül én teremtettem kecskéimből, birkáimból, házaimból, hegyeimből, és amelyet most úgy szeretnek, ahogyan egy ifjú istennőt szeretnének, aki enyhet ígérő karjait kitarva jönne felénk a napon, s akit eleinte fel sem ismertek. Lám, most már szeretik azt a házat, amelyet én találtam ki, az én kedvem szerint. És rajta keresztül engem is szeretnek, a ház építőjét. Mint ahogyan az az ember, aki szeret egy szobrot, nem az anyagot, nem a téglát vagy a bronzot, hanem a szobrász stílusát, keze nyomát szereti. Én népem gyermekeit a házukhoz kötöm, hogy fel tudják ismerni. De majd csak akkor ismerik fel, miután vérükkel táplálták. És áldozataikkal ékesítették. Ez a ház mindenüket, a vérüket, a húsukat fogja tőlük követelni, mert őket magukat jelenti. És akkor többé semmi mással nem tévesztik össze ezt az arcot formázó isteni építményt. Akkor majd szeretet ébred bennük iránta. És estéik átforrósodnak tőle. És mihelyt fiaik kinyitják a szemüket és a fülüket, az apáknak az lesz az első gondjuk, hogy felfedeztessék velük azért, hogy ne vesszen bele a dolgok összevisszaságába.

Ha az én házamat elég tágasra tudtam építeni, hogy értelmet adjon mindennek, még a csillagoknak is, akkor, midőn néha éjszaka kilépnek házuk küszöbére, és felnéznek az égre, hálát fognak adni Istennek, hogy ilyen jól irányítja ezeket a hajókat. És ha elég tartósra építem ahhoz, hogy az élet a haladásában is magába tudja fogadni, akkor úgy mennek majd ünnepről ünnepre, mint az egyik csarnokból a másikba, mert tudni fogják, hová mennek, és az élet sokszínűségén keresztül Isten arcára ismernek rá.

Citadella! Ezért úgy építettelek, mint egy hajót. Deszkáidat összeszőgeztem, vitorlákkal, csigákkal szereltelek fel, aztán nekieresztettelek az időnek, amely ezentúl nem más, mint merő kedvező szél.

Hajó vagy, amely nélkül az emberek eltévesztenék az örökkévalóság útját!

De én ismerem a hajóra leselkedő veszedelmeket. Ide-oda hányja a kívül tomboló sötét tenger. És nem hagynak neki nyugtot a többi lehetséges elképzelések. Mert mindig le lehet rombolni a templomot, mindig szét lehet szedni a köveit, hogy másikat építsünk belőle, de a másik sem igazabb, hamisabb, igazságosabb vagy igazágtalanabb. És senki sem fogja érezni, milyen szerencsétlenség érte, mert a csend minősége nincs beleírva a halom kőbe.

Ezért kívánom, hogy szilárdra építsék a hajó bordázatát, hogy nemzedékről nemzedékre továbbsharmaztathassák, mert nem teszem szebbé a templomot azzal, ha minden pillanatban újra kezdem építeni.

V.

Ezért kívánom, hogy szilárdan megtámogassák a hajó bordázatát. Ember-építés. Mert a hajó körül leleselkedik a vak, még formát nem nyert és hatalmas természet. És aki megfélemedezik a tenger hatalmáról, az annak a veszélynek teszi ki magát, hogy eltúlozza a pihenést.

Az emberek azt hiszik, hogy a nekik adott ház önmagában végleges. Mert annyira erőssé lesz a bizonyosság, ha egyszer felmutatják. Aki hajón lakik, már nem is látja a tengert. Vagy ha észreveszi is, nem egyéb számára, mint a hajó dísz. Ilyen ereje van az emberi észnek. Azt képzelte a tengerről, hogy a hajó hordozására való.

De téved. Az egyik szobrász egy emberi arcot mutatott nekik a kövön keresztül. De egy másik egészen más arcot tárt volna elébük. És te magad láttad a csillagképek esetében: az ott például egy hatyú. De egy másik ember talán éppen fekvő asszonyt fedezettett volna fel benne veled. Csakhogy elkésett vele. Mi már soha többé nem szabadulunk a hatyútól. A kitalált hatyú hatalmába kerített bennünket.

Mivel azonban tévedésből abszolútnak hisszük, eszünkbe se jut immár, hogy védelmezzük. Én azonban jól tudom, melyik oldalról fenyeget engem a balga. Meg a kókler. Aki könnyed ujjával formál arcokat. Akik belemennek a játékba, elvesztik érzéküket az iránt, ami az övék. Ezért fogatom el és négyeltetem fel őket. De, persze, nem törvénytárgyalóim miatt, akik bebizonyítják előttem, hogy helytelenül cselekedtek. Mert egyáltalán nem cselekedtek helytelenül. Ám igazuk sincsen, s ezért nem tűröm, hogy értelmesebbnek, igazságosabbnak higgyék magukat, mint az én jogászaim. És téved, ha azt hiszi, hogy igaza van. Mert ő is abszolút valóságként tárja elé a kezei alól kikerült tiszavirág életű és csillogó új alkotásait, holott hiányzik belőlük a súly, az idő, a vallások ősi lánc. Szerkezetük még nem alakult ki. Az enyém viszont volt. Tehát ezért ítélem én el a kókler, és mentem meg így népemet a megrothadástól.

Mert aki már nem figyel oda, és megfélemedezik róla, hogy hajón lakik, eleve szinte védtelen, és nemsokára látni fogja, hogyan támad fel körülötte a tenger, s mossa el hullámaival balga játékait.

Mert birodalmamról ez a kép tárult elé egy alkalommal, amikor zarándokúton népem néhány gyermekével a nyílt tengeren hajóztunk.

Egyszóval a nyílt vizeken hajóztunk, s társaim a fedélzet rabjai voltak. Időnként csendben sétálgattam közöttük. Étellel megrakott tálaik körül guggolva, gyermekeiket szoptatva, vagy pedig olvasóik szemeit pergetve egészen a hajó lakosaivá váltak. A hajó már lakássá lett.

Egy éjszaka azonban feltámadtak az elemek. És amikor szeretetem csendjében eljöttem meglátogatni embereimet, azt láttam, hogy semmi sem változott. Csiszolgatták gyűrűiket, fontak vagy halkán beszélgettek, fáradhatatlanul szövögetve azt az emberi közösséget, azt a kapcsolathálót, amelynek következtében az, aki meghal, mindegyikükből kitép valamit. És hallgattam beszélgetésüket szeretetem csendjében, oda sem figyelve szavaik értelmére, konyhai gondjaikra, betegségük történetére, mert tudtam, hogy a dolgok értelme nem a tárgyokban van, hanem az emberek cselekvésében. Az egyik például most éppen komolykodón mosolygott, s ezzel önmagát ajándékozta oda... a másik meg gondterhelt volt, s maga sem tudta, hogy azért-e, mert félt Istentől, vagy mert nem érzi Istent maga mellett. Így figyeltem őket szeretetem csendjében.

Eközben a tenger súlyos válla, amelyet eddig szinte nem is éreztek, mindnyájunkat hatalmába ejtette lassú, szörnyű vonaglásával. A habok egy-egy feltorlódása alkalmával valósággal minden a semmilétben lebegett. Ilyenkor úgy reszketett az egész hajó, mintha eresztékei szétroppanván darabjaira hullott volna szét, s ilyenkor, amíg a valóságoknak ez az egybeolvadása meg nem szűnt, félbeszakadt az imádság, a beszélgetés, a gyermekek szoptatása és a színezüst tárgy cizellálása. De minden ilyen esetben valami egyszeri, villámcsapásszerű, kemény recsegés szaladt végig a deszkákon az egyik oldalról a másikra. A hajó szinte önmagába zuhant vissza, teljes súlyával ránehezedve szakadni készülő gerendáira, okádásra kényszerítve a padlóhoz lapított utasokat.

Az olajlámpák ökrendezettő himbálózása közben úgy szorultak egymáshoz az utasok, mint egy összedőlni kész istállóban.

Attól tartva, hogy kétségbeesnek, ezt üzentem nekik:

„Közületek azok, akik ezüstmívesek, készítsenek nekem egy karcsú, cizellált vizeskancsót. Akik társaik ételét készítik, lássanak buzgóbban munkájukhoz. A jó erőben lévők ápolják a betegeket. Akik pedig imádkoznak, merüljenek még jobban bele az imádságba...”

Ahhoz pedig, akit sápadtan, egy gerendához támaszkodva találtam, amint a vastag hajódeszkákon át a tenger tilos énekét hallgatta, így szóltam:

„Menj le a hajófenékbe, és számold meg nekem az elhullott birkákat. Mert előfordul, hogy félelmükben agyonnyomják egymást.”

Az pedig így válaszolt:

- Isten dagasztja a tengert. El vagyunk veszve. Hallom, hogyan recsegnek a hajó főbordái... Pedig nem volna szabad észrevétni magukat, mert ők a keret és a váz. Akárcsak annak a földnek a képalapzata, amelyre házainkat bizzuk, meg az olajfák hosszú sorát, meg az alkonyat idején Isten fűvét lassan legelő, gyapjat adó birkák zsengejét. Jó dolog az olajfákkal, a birkákkal meg az étellel és a szerelemmel foglalatostkodni a házban. De rossz dolog, amikor maga a ház, életünk kerete gyötör bennünket. Amikor újra munkát ad az, ami már elkészült. Lám, itt is egyszerre szót kér az, aminek hallgatás a dolga. Mi lesz belőlünk, ha a hegyek összevissza beszélnek? Én hallottam dadogásukat, és soha nem tudnám elfelejteni...

- Miféle dadogást hallottál? - kérdeztem tőle.

- Uram, valaha egy olyan faluban laktam, amelyiket biztonságot sugalló domb hátára építettek, gondosan elhelyezve a tájban és a föléje boruló ég alatt; egy olyan faluban, amelyet arra rendeltek, hogy maradandó legyen, és az is volt, lépteink csodálatosan fényesre koptatták kútjaink kőkaváját, küszöbeink követ, forrásaink ívelt kögátját. De mi történt? Egy éjszaka felébredt valami a domb kögyomrában. Megértettük, hogy lábaink alatt élni és formálódni kezd a föld. Ami már kész volt, megint készülő munkává változott. Megrémültünk. Nem annyira magunkat, mint inkább erőfeszítéseink gyümölcsét féltettük. Azt, amire életünk folyamán elcseréltük magunkat. Én például vésnök voltam, és azt a nagy ezüstkancsót féltettem, amelyen már két éve dolgoztam. Amelyért két esztendei virrasztást adtam cserébe. A másik finom gyapjuszőnyeget féltette, amelyeket szőni boldogság volt számára. Minden nap kigöngyölgette őket a napon. Büszke volt rá, hogy összeaszott testéből valamit elcserélt ezért a hullámért, amely először mélynek látszott. A harmadik saját kezével ültetett olajfáiért reszketett. És állítom, hogy egyikünk sem a haláltól rettegett, hanem mindnyájan ostoba, apró tárgyakért reszkettünk. Felfedeztük, hogy az életnek csak akkor van értelme, ha lassacskán elcseréli valamire az ember. A kertész halála mit sem árt a fának. De ha a fát fenyegeted, akkor kétszeresen hal meg a kertész. És volt közöttünk egy öreg mesemondó, ismerte a

sivatag legszebb regéit. És maga is szépített rajtuk. De egyedül ő tudta őket, mert nem volt fia. Aztán, mikor megcsuszamlott a föld, nyomorúságos kis mesékért reszketett, amelyeket soha többé nem mesél tovább senki. A föld azonban tovább élt és gyúródott, hatalmas sárga áradat kezdett hol dagadozni, hol elapadni. De hát mit adjon magából cserébe az ember azért, hogy szebbé tegyen egy lassan torlódó, mindent elseprő hullámzó áradatot? Mit lehet építeni egy ilyen földmozgásra?

A nyomás alatt lassan forogni kezdtek a házak, s egy szinte nem is látható csavarodástól valósággal szétrobbantak a gerendák, mint megannyi puskaaporos hordó. Másutt meg a falak kezdtek remegni-rengeni, s aztán hirtelen leomlottak. És azok, akik mindezt túléltek közülünk, elvesztették jelentésüket. A mesemondót kivéve, aki eszét vesztette, és csak énekelt.

Hová viszel bennünket? Ez a hajó el fog süllyedni erőfeszítéseink minden gyümölcsével együtt. Érzem, hogy kívül hiába folyik az idő. Érzem az idő folyását. Nem így kell neki folynia, tapintatosan, hanem keményre edzve, érlelve, öregbítve. Lassan kell elkészítenie művét. Most azonban mit edz majd keményre olyat, ami belőlünk származik és ami megmarad?

VI.

Elmentem hát népem közé, miközben azon a cserén járt az eszem, amelyik nem lehetséges, ha semmi nem marad állandó nemzedékeken át, meg azon az időn, amelyik akkor majd oly haszontalanul pereg le, mint a homokóra. És elgondolkoztam: ez a ház nem elég tágas, a mű pedig, amelyre elcserélődik, még mindig nem elég tartós. És a fáraók jutottak eszembe: hatalmas, elpusztíthatatlan, zömök mauzóleumokat építettek maguknak, amelyek éleikkel szelik az őket észrevétlenül szétporlasztó idők óceánját. És elgondolkoztam a karavánok járta nagy, szűzi homokpusztaságokon, amelyekből itt-ott még előbukkan egy hajdan volt templom, már félig elsüllyedve, mintha a láthatatlan kék vihar tépte volna le vitorláit félig-meddig még dacolva a habokkal, de már pusztulásra ítélve. És elgondolkoztam: nem eléggé időálló ez a templom, hiába gyűjtötte magába hosszú emberéletekbe került aranyos díszeknek és értékes tárgyainak sokaságát, számtalan nemzedék mézét, a zománcozott aranyokat, az aranyfüstös kegytárgyakat, amelyekre öreg kézművesek cserélték el lassan az életüket, a brokát terítőket, amelyeken egy hosszú életen át vakoskodott és vakult meg végül annyi öregasszony, hogy aztán összeaszva, köhécselve, a halál szelétől már megérintve ezt a királyi uszályt hagyják hátra maguk után. Ezt a kitáruló rétet. És azok, akik ma megpillantják, elmerengenek rajta: „Milyen szép ez a hímzés! Milyen szép...” S ilyenkor ráeszmélnék, hogy ezek az öregasszonyok, mint megannyi selyembogár, átalakulásuk közben fonták a selymüket. S közben sejtelmük sem volt mesés szépségükről.

De meg kell építenünk a nagy ládát, amely befogadja azt, ami fennmarad belőlük. És a kocsit is, amelyik tovább vigye. Mert én mindenekelőtt azt tartom becsben, ami tovább tart, mint az emberek. S ilyenformán megőrzöm a pusztulástól cseréik értelmét. És megalkotom a nagy tabernákulumot, amelyre létük értelmét bízák.

Így lelem meg újra a sivatag e lassú hajóit, amelyek még mindig folytatják utazásukat. És megtudtam azt, ami a lényeges: vagyis hogy először a hajót kell megépíteni, a karavánt kell felszerszámozni, a templomot felépíteni, amely tovább marad fenn, mint az emberek. Akik most már örömmel cserélik el magukat a náluk értékesebbre. És festők, szobrászok, vésnökök, cizelláló művészek születnek. De ne remélj semmit attól, aki a saját életéért, nem pedig az öröklétéért dolgozik. Mert akkor nagyon haszontalanul tanítanám az embereket építészetre és az építészet szabályaira. Ha azért építenek maguknak, házakat, hogy benne éljenek, ugyan mi haszna lenne, ha ezekért a házakért adnák cserébe az életüket? Hiszen a ház csak az életüket szolgálja, semmi egyebet. Ők meg hasznosnak nevezik ezt a házat, és nem önmagában, hanem csupán kényelem szempontjából értékelik. A ház szolgálja őket, ők meg csak azzal törődnek, hogy gazdagodjanak benne. De végül koldusszegényen halnak meg, mert nem hagynak magukból hátra a kőhajó védelmére bízva sem hímzett terítőt, sem aranyozott templomi holmit. Ők, akiktől azt kérték, hogy adják magukat cserébe, azt akarták, hogy őket szolgálják ki. Aztán, amikor távoznak, mi marad utánuk? A semmi.

Népem gyermekei között sétálva, az este védőkarjai között, amikor minden feloldódik, így merengtem rajtuk, amint szorgos méhmunkájuk végeztével ott üldögéltek szerény boltjaik küszöbén, elnyűtt ruháikba burkolózva: de nem annyira ők érdekeltek, mint inkább annak a mézeskalácsnak a tökéletessége, amelyen egész nap dolgoztak. Az egyik előtt, aki vak volt, s ráadásul még a fél lába is hiányzott, elgondolkoztam. Vénember, közel a halálhoz; valahányszor megmozdult, úgy nyikorgott-recsegett, mint valami öreg bútordarab; lassan válaszolgatott, mert nagy volt éveinek a száma, és szavai sem csengtek már tisztán. De mihelyt cseréje

tárgyára terelődött a szó, egyre jobban ragyogott, egyre világosabb és érthetőbb lett. Mert reszkető kezeivel hozzátette szavaihoz egyre finomabb elixírré vált munkáját is. S ettől, ilyen csodálatos módon kiszabadulva összeaszott öreg testéből, egyre boldogabb, egyre támadhatatlanabb lett. Egyre elpusztíthatatlanabb. S bár félig halott volt már, erről mit sem sejtett, hiszen keze tele volt csillagokkal...

Így dolgoztak egész életükben egy olyan gazdagságért, amelyet nem használtak, mindenestül elcserélve magukat a nem romlandó hímzett terítőre... miközben munkájuknak csupán töredékét fordították a mindennapi élet dolgaira, a többit pedig teljes egészében a cizellálásra, a fém haszontalan minőségére, a rajz tökéletességére, a hajlat lágyságára, ami mind nem szolgál semmire, csupán arra, hogy megkapják érte a csere ellenértékét, ami tovább él, mint a test.

Így járok én esténként lassú léptekkel népem között, szeretetem hallgatásába zárva őt. És csupán azok nyugtalanítanak, akik hiú fénnel égnék: a költemények szeretetével teli költő, aki azonban sohasem írja meg a maga versét, a szerelembe szerelmes nő, aki nem tud választani, tehát nem képes lenni, megannyi szorongó fény, én pedig tudom, hogy kigyógyítanám őket szorongásukból, ha lehetővé tenném számukra ezt az áldozatot, választást és a világtól való elfordulást kívánó maguk odaajándékozását. Mert a virág mindenekfelett a többi virág megtagadása. De csupán ezzel a feltétellel szép. Ugyanez áll a csere tárgyára is. Az a balga tehát, aki szemrehányást tesz ennek az öregasszonynak hímzése miatt, azzal a kifogással, hogy szóhetett volna helyette valami mást, többre becsüli a semmit az alkotásnál. Így járok közöttük, és érzem, hogyan száll fel az imádság a tábor illatain, ahol minden csendben, lassan érlelődik és alakul, szinte anélkül, hogy törődnének vele az emberek. Ahhoz, hogy legyen, előbb áznia kell az időben a gyümölcsnek, a hímzésnek vagy a virágnak.

És hosszú sétáim alatt jól megértettem, hogy az én birodalmam kultúrája nem az ételek, hanem a követelmények minőségétől, meg a buzgalomtól függ. Nem birtoklás, hanem adás. Kulturált ember mindenekelőtt az a kézműves, akiről itt szólok, aki munkája tárgyában újrateremti önmagát, és ennek fejében örökéletű lesz, nem fél többé a haláltól. Kulturált az is, aki harcol, és az országért adja magát cserébe. Ellenben emennek semmi haszna belőle, hogy kalmároktól vásárolt fényűző portékákkal veszi magát körül, és szemét csak tökéletes műalkotásokon legelteti, ha előzőleg ő maga semmit sem alkotott. Ismerem én azokat az elkorcsosult fajokat, amelyek már nem írják a verseiket, csak olvassák őket, nem művelik többé a földjüket, hanem kizárólag rabszolgákra bízák magukat. Teremtő nyomorúságukban Dél homoksivatagjai ellenük szülik szüntelenül az életerős törzseket, amelyek egy napon feltámadnak, és elindulnak holt gazdagságuk meghódítására. Nem szeretem az eltunyult szívűeket. Akik semmit sem cserélnek el magukból, nem lesznek semmi sem. Az élet elszáll, és nem segíti őket a beérésben. Az idő úgy folyik el számukra, mit a marék homok, és megfeledkezik róluk. Ugyan mit adhatok át nevükben Istennek?

Így ismertem meg nyomorúságukat, amikor a víztároló megrepedt, mielőtt megtelt volna. Mert az apák halála, akik magukat mindenestől elcserélve földdé lettek, nem is halál, hanem csoda, és csupán e csoda haszontalanná vált eszközét temetjük el. Láttam népeim halál fenyegette gyermekeit, akik szótlanul fogytak ki a lélegzetből, félig lehunyt szemmel, de hatalmas pilláik alatt még egy apró, pislogó parázsszal. Mert előfordul, hogy Isten, miként az arató, a virágot is lekaszája az érett árpával együtt. Aztán, amikor betakarítja a dús kalászu kívét, ott találja közte ezt a haszontalan, fényűző tárgyat is.

„Ibrahim fia halálán van” - mondogatták. Én pedig lassú léptekkel, senkitől sem felismerve, elmentem Ibrahim házába, tudván, hogy a nyelv illúzióin keresztül is meg lehet valakit érteni, ha az ember a szeretet hallgatásába zárkózik. Nem is vetettek rám ügyet, annyira el voltak foglalva azzal, hogy figyeljék haldoklását.

A házban mindenki suttogva beszélt, papucsukat csusszantva úgy lépdeltek, mintha valaki nagyon félne odabenn, s a legcsekélyebb kivehető neszre is elszaladna. Nem merték se nyitni, se zárni az ajtókat, mintha híg olaj felett reszketve égő láng pislogott volna odabenn. Mikor megpillantottam, kurta lélegzetéből, ökölbe szorított apró ökléből, abból, ahogy görcsösen igyekezett követni láza vágtatását, konokul lezárt, látni nem akaró szeméből megértettem, hogy menekült. És láttam őket körülötte, amint csitítgatták, ahogyan a fiatal vadállatokat szokták szelídíteni. Szinte reszketve nyújtották feléje a tejesbögrét. Hátha mégiscsak megkívánja a tejet, megáll jó illatára, talán iszik is belőle. S akkor majd szólni lehet hozzá, mint a gazellához, amelyik tenyérből eszik. De ő rendkívül komoly és érzéketlen maradt. Nem tej kellett neki. Erre az öregasszonyok halkán, oly halkán, mint amikor a gerléhez beszélnek, csendesen egy dalba fogtak, amelyet valaha szeretett - a forrás vizében fürdő kilenc csillagról szólt -, azonban nagyon távol lehetett már, mert nem hallotta. Még csak hátra se nézett sebes futása közben. Ennyire hűtlenné lett halálában. Ekkor legalább azt a mozdulatot, azt a pillantást koldulták tőle, amelyet az utas vet barátjának anélkül, hogy meglassítaná lépteit... legalább a felismerés jelét. Meg-megfordították ágyában, megtörölgették verejtékében fürdő arcát, erőltették, hogy igyon - mindezt talán csak azért, hogy felébresszék a halálból.

Én pedig magukra hagytam őket, hadd szőjék cseleiket, amelyekkel életben akarják tartani. Ó, együgyű fortélyok, amelyeken még ez a kilenc éves gyermek is átlát! Játékokat adtak a kezébe, hogy a játék boldogító érzésével kötözzék az élethez. De mihelyt túl közel kerültek hozzá, apró keze kérlelhetetlenül ellökte őket magától, azzal a mozdulattal, amellyel a futását akadályozó bozótot hajtja félre a menekülő.

Kiléptem, de aztán visszafordultam a küszöb felé. Csupán a lét egy pillanata volt az egész fény, a város számtalan egyéb arcának egyike. Egy tévedésből szólított gyermek mosolygott vissza, és válaszolt a hívásra. Éppen most fordult be a falnak. Gyermeki jelenlét, múlandóbb immár, mint a tovaröppenő madaré... én pedig hagytam, hadd csituljanak el, hogy megszeli-dítsék a halálba készülõ gyermeket.

Ballagtam a kis utca során. Hallottam az ajtókon át, amint az asszonyok korholták a szolgálólányokat. Rendbe tették a lakást, becsomagoltak az éjszakai utazásra. Nem érdekelt, igazságos vagy igazságtalan-e a korholás. Én csak buzgóságukat hallottam ki belőle. Távolabb, a kútnak dőlve, egy kislány sírdogált, homlokát behajlított karjába rejtve. Gyengéd-en hajára helyeztem a kezemet, felém fordítottam az arcát, de nem is kérdeztem tőle, mi bántja, hiszen jól tudtam, hogy sejtelve sem lehet róla. Mert a bánat mindig tovaszálló időből születik, amelyik nem hozta meg gyümölcsét. Elfutó napok bánata, az elveszett karkötőé, amelyik elveszett idő, vagy a testvér haláláé, amelyik haszontalanná vált idő. Amikor majd megöregszik ez a lányka, bánata a távozó szeretőé lesz, amely, anélkül hogy sejtene, az elveszett út lesz a valóság, a vízforraló kanna, a jól bezárható ház s a szoptatott gyerekek felé. És az idő egyszerre csak oly haszontalanul fog átfolyni rajta, mint a homokórán.

De íme egy asszony jelent meg a küszöbön, sugárzón, és erősen a szemembe nézett, talán afeletti örömeiben, hogy gyermeke elaludt, talán az illatozó leves vagy egyszerűen amiatt, hogy valaki hazajött. Meg azért, hogy hirtelen minden ideje az övé. Én pedig elhaladtam a féllábú varga előtt, aki azzal foglalatostkodott, hogy arany filigránokkal díszítette papucsait, és megértettem, bár szinte már hangja sem volt, hogy énekel:

„Varga, mitől vagy ilyen jókedvű?”

De nem vártam meg a válaszát, mert tudtam, hogy csak önmagát csapná be, s a megkeresett pénzről vagy a reá váró vacsoráról, pihenésről beszélne. Nem tudta, hogy azért boldog, mert aranypapucsokká lényegült át.

VII.

Mert felfedeztem ezt a másik igazságot is. Ami nem más, mint hogy hívságos az otthon ülők önámítása, akik azt hiszik, békén lakozhatnak házukban, holott minden otthont veszedelem fenyeget. Még a templom is, amelyet a hegyre építettél, lassanként úgy elkopott az északi szél erejétől, mint valami elöregedett hajóorr, s már készül elsüllyedni. A homok pedig, amely állandóan ostromolja, lassacskán birtokba veszi. Fundamentumain olyan mozdulatlan, sima sivatagot látsz majd, mint a tenger. És így van ez minden építménnyel, főleg pedig az én oszthatatlan, birkákból, kecskékből, otthonokból és hegyekből összeálló királyi palotámmal, szeretetem e mindennél fontosabb alkotásával, amelyik, ha meghal a király, akiben összegeződik az arculata, ismét hegyekre, kecskékre, lakásokra és birkanyájakra bomlik majd szét. Aztán, a dolgok zavaros összevisszaságába beleveszve, nem lesz többé egyéb, mint szobrászokra váró, összevissza hányt nyersanyag. S jönnek majd a pusztai népek, hogy új arcot adjanak nekik. Jönnek a szívükben hordozott képpel, hogy új értelem szerint rakják össze a könyv régi betűit.

Én is így cselekedtem. Hadjárataim pompás éjszakái, nem tudlak eléggé magasztalni benneteket. Miután a szűz homokra felvertem háromszögletű táboromat, felhágtam egy magaslatra, hogy ott várjam meg az éjszakát, s aztán tekintetemmel felmérve azt a fekete foltot, amelyik alig volt nagyobb, mint egy falu főtere, ahol harcosaimat, hátaim állataimat és fegyvereimet helyeztem el, elgondolkoztam esendőségükön. És csakugyan, van-e nyomorúságosabb valami ennél a maroknyi, kék leplei alatt félig mezítelen seregnél, kitéve a fagyos éjszakának, amely már megdermesztette a csillagokat, a szomszédosnak, mert takarékoskodni kellett a tömlők vizével, hiszen kilencnapi járásra volt a kút, meg a homokviharnak, amelyik, ha feltámad, a lázadás erejével tombol, és végül a korbácsütéseknek, amelyektől úgy megpuhul a hús, mint a szotyós gyümölcs? Az ilyen embert már csak elhajítani lehet. Van-e nyomorúságosabb valami, mint ezek a fegyverek acéljától alig valami tartást nyert kékvásson-csomagok, odadobva pőrén e számukra tilalmas térségre?

De mit törődtem ezzel az esendőséggel? Én összefogtam és megvédtem őket a szétszóródástól, a pusztulástól. Azzal, hogy éjszakára kialakítottam az én háromszögletű alakzatomat, elhatároltam a sivatagtól. Táborom úgy zárult önmagára, mint az ökölbe szorított kéz. Láttam, hogy a cédrus is így telepszik meg a kövek között, és védelmezi pusztulástól a koronáját, mert nincsen alvás a cédrus számára sem: éjjel-nappal harcol vastag törzsében, és pusztulása erjedő anyagaiból táplálkozik egy ellenséges világban. A cédrus minden pillanatban építi önmagát. Én is minden pillanatban raktam házam falait, hogy tartós legyen. És ebből az összerakott anyagból, amelyet egy szellőcske is elfújhatott volna, alkottam meg ezt a szögletes kőfundamentumot, amely bevehetetlen volt, mint a bástya, és idővel dacoló, mint a hajó orrtökéje. És mivel tartottam tőle, hogy táborom elalszik, és mindenről megfeledkezve szétbomlik, örökkel vettem körül, akiknek megparancsoltam, hogy figyeljék a sivatagból érkező neszeket. S amint a cédrus magába szívja a köveket, hogy cédrussá változtassa őket, az én táborom is a kívülről érkező fenyegetésekben táplálkozott. Áldott legyen az éjszakai csere, áldottak a hallgatag követek, akiknek jöttét senki sem hallotta, csak úgy hirtelen bukkannak fel a tüzek körül, leguggolnak, s hírt mondanak az északon előrenyomuló mozdulatairól, vagy arról, hogy egyes törzsek dél felé vonulnak ellopott tevéik nyomán, vagy arról, hogy amazoknál zendülés készül valakinek a meggyilkolása miatt, meg főleg azoknak a terveiről, akik lepleikbe burkolózva hallgatnak, és a közelgő éjszakán jár az eszük. Meghallgattad őket, a hallgatásukról beszámoló követeket! Áldottak legyenek, akik váratlanul bukkannak fel tábortüzeink

körül, de oly gyászos híreket hoznak, hogy a tüzeket azonnal belefulladásztják a homokba, s a férfiak puskáikat szorongatva hasra vetik magukat, porból vonva koronát a tábor fölé.

Mert jóformán még le sem száll az éjszaka, máris csodák forrásává válik!

Minden este így merengtem seregemen, amelyet úgy ölelt magába a végtelen tér, mint a tenger a hajót, de amely szorosan együtt maradt, jól tudva, hogy a hajnal ismét érintetlenül találja, tele az ébredés ujjongásával, mint a kakas. Ilyenkor, a hátsó állatok felszerszámozása közben, kiáltások hangzanak fel, s úgy recsegnek az üde reggelen, mint a réztrombiták. Ilyenkor a férfiak, a születő világosság italától szinte megrészegülve, kitágult tüdővel szívják a levegőt, és kóstolgatják a nagy térség csípős, fanyar ízeit.

A meghódításra váró oázis felé vezettem őket. Aki nem érti az embereket, még az oázisban is az oázis vallását kereste volna. Ám az odavalósiaknak fogalmuk sincsen az otthonukról. Ezért egy homokba fulladt portyázó csapat kebelében kell rátalálni. Mert én erre a szeretetre oktattam őket.

Így beszéltem hozzájuk: „Ott lenn szagos füveket, csacsogó forrásokat találtok, meg hosszú, színes ruhákba burkolózó asszonyokat, akik rémülten menekülnek majd előletek, mint a fürgé szarvasünök csapata, akiket azonban oly édes érzés foglyul ejteni, hiszen arra is valók, hogy elfogjátok őket...”

Így beszéltem hozzájuk: „Azt hiszik, gyűlölnék benneteket, és foggal-körömmel igyekeznek majd eltaszítani benneteket maguktól. De megszelídítésükre elegendő lesz a hajuk kék tincseire ráfonódó öklötök.”

Így beszéltem hozzájuk: „Elegendő lesz szelíden élnetek erőtökkel, hogy lefogjátok őket. Eleinte lehunyják majd a szemüket, látni se akarva benneteket, de hallgatásotok úgy nehezedik majd rájuk, mint a sas árnyéka. S akkor végre rátok nyitják a szemüket, és látástok könnyel árasztja el azokat.”

„Ti lesztek az ő végtelenségük, hogyan felejthetnének hát el benneteket?”

Végezetül, hogy megmámorosítsam őket e paradicsom kilátásaival, így fejeztem be:

„Odalenn tehát pálmaligeteket és tarka színekben pompázó madarakat találtok. Az oázis megadja magát nektek, mert szívetekben hordjátok az oázis vallását, míg azok, akiket kiűztök belőle, méltatlanok rá. Asszonyaik maguk is, miközben vásznaikat mossák az apró, kerek és fehér köveken csörgedező pataokban, úgy érzik, mintha valami szomorú, egyetemes feladatot teljesítenének, valahányszor ünnepet ülnék. Ti azonban, akiket keménnyé égetett a homok, szikárrá aszalt a nap, savával cserzett a sóstavak maró kérge, feleségül veszitek őket, és csípőre tett ököllel figyelve, hogyan mossák vásznaikat a kék vízben, élvezitek győzelmetek ízét.”

„Ma a homokban éltek, ahogyan a cédrus tartja fenn magát, hála ellenségeiteknek, akik minden oldalról vesztetekre törve megedzenek benneteket; amikor majd a tiétek lesz az oázis, abban is megvetitek a lábatokat, ha az oázis nem menedék lesz számotokra, amelybe bezárkóztok, és amelyben mindent elfelejtetek, hanem szakadatlan győzelem a sivatag felett.”

„Ezeket azért győztétek le, mert bezárkóztak önzésükbe, elégedetten ülve kincseiken. A minden oldalról őket körülvevő homokról azt hitték, csupán arra való, hogy oázisukat díszítse, és kikacagták az okvetetlenkedőket, akik rá akarták venni őket, hogy források öntözze hazájuk küszöbén váltsák le az elbóbiskoló őrszemeket.”

„A birtokolt javak felett érzett boldogság ábrándjával áltatták magukat. Holott a boldogság nem egyéb, mint a tettek melegsége, az alkotás felett érzett megelégedettség. Akik többé már semmit sem adnak cserébe magukból, mástól kapják az ételüket, legyen az a legválogatottabb és a legfinomabb, sőt azok a kifinomult elméjük is, akik mások költeményeit hallgatják, de soha nem írják meg a magukéit, akik élvezik, de nem éltetik az oázist, mások költötte hálaadó énekeket énekelnek, jószántukból kötik magukat istállójuk jászlai elé, és állattá süllyedvén megértek a rabszolgaságra.”

És ezt mondtam nekik: „Semmi lényeges sem változott számotokra azzal, hogy meghódítottatok az oázist. Az oázis is csupán egyik változata a sivatagi tábornak. Mert az én országomra mindenünnen veszély leselkedik. Alkotó anyaga nem egyéb, mint kecskék, birkák, otthonok és hegyek meghitt együttese, ám ha elszakad az őket összetartó kapocs, akkor összevissza hányt építőanyag, rablók könnyű zsákmánya marad belőle.”

VIII.

Ráeszméltem, hogy helytelenül fogták fel a tiszteletet. Mert én magam kizárólag Isten jogaival törődtem az emberen keresztül. És, valóban, anélkül hogy eltúloztam volna magamban a jelentőségét, még a koldust is mindenkor úgy tekintettem, mint Isten követét.

Ám a koldusnak meg a koldus fekélyének és rútságának önmagáért, bálványként tisztelt jogait én sohasem ismertem el.

Hiszen találkoztam-e utálatosabb dologgal, mint a városnak e domboldalra épült részével, amelyik úgy folyt le a tengerig, mint egy valóságos szennyecsatorna? A síkatorokra nyíló folyosók petyhüdt gomolyagokban bőfögték bűzös leheletüket. Az aljanép csak azért bukkant fel időnként odúinak likacsos mélyeiből, hogy rekedt hangján, igazándi düh nélkül szidalmazza egymást, ahogyan az erőtlen buborékok pattannak szét szabályos időközökben a mocsár felületén.

Ott láttam a leprást, amint ocsmány röhögés közben mocskos ronggyal törölgette a szemét. Főleg közönségessége döbrentett meg: aljassága késztette önmaga kigúnyolására.

Atyám elhatározta, hogy felégeti az egészet. Ám a penészes odúhoz ragaszkodó gyülevész népség forrongani kezdett, jogai nevében tiltakozott. Annak a jogának a nevében, hogy leprás maradhasson nyirkos lyukaiban.

„Ez természetes mondotta atyám, hiszen szerintük a jog azt jelenti, hogy állandósítsuk azt, ami van.”

És tiltakoztak a rothadáshoz való joguk nevében. Mert a rothadásban megvalósulva rothadás-pártiak voltak.

„Ha hagyod elszaporodni a csótányokat, mondotta atyám, akkor megszületnek a csótányok jogai. Amelyek természetesen kétségbevonhatatlanok. Aztán énekeseik támadnak, és magasztalják őket előtted. Arról énekelnek, milyen megrendítő a pusztulástól fenyegetett csótányság sorsa.”

„Igazságosnak lenni -, mondotta atyám -, választás kérdése. Igazságosnak az arkangyal vagy az ember szempontjából? Igazságosnak a sebhez vagy az egészséges testhez? Miért hallgatnék arra, aki pestise nevében szólal fel előttem?”

„Persze, mégis ápolni fogom Isten miatt. Mert őbenne is Isten lakozik. De nem az ő kívánsága szerint, mert az ő kívánságában a fekély nyilvánul meg.”

„Miután majd megtisztogattam, lemostam és kioktattam, más lesz a kívánsága is, és megtagadja egykor volt önmagát. Akkor hát miért váltam volna szövetségesévé annak, akit később ő maga is megtagadott? Miért akadályoztam volna meg, engedve a közönséges leprás kívánságának, hogy megszülessen és megszépüljön?”

„Miért állnék annak a pártjára, ami ellensége az eljövendőnek? Annak, aki csak tengődik, és ellensége a csírázó maradandónak?”

„Az igazságosság, mondotta atyám énszerintem azt jelenti, hogy tiszteljük a letéteményest a letét miatt. Ugyanúgy, ahogyan magamat tisztetem. Mert ugyanazt a fényt tükrözi. Bármily kevésbé láthatjuk is benne. Az igazságosság azt jelenti, hogy szállítóeszköznek és útnak tekintem. Felebaráti szeretetem abban nyilvánul meg, hogy segítem világra hoznia önmagát.”

„Ebben a csatornában azonban, amely a tenger felé hordja szennyét, szívet szorító a rothadás. Annyira tönkretették benne Isten képét... Hiába várom tőlük a jelet, amely megmutatja bennük az embert, nem kapom meg.”

- Igen ám, mondtam atyámnak, de én láttam, amint egyik-másik megosztotta a kenyerét, és segítségére sietett a nála is romlottabbnak, megszabadította terhétől, vagy megkönyörült egy beteg gyermekén...

- Mindenüket együvé teszik, válaszolta atyám, aztán ebből a kásából jótékonykodnak. Már amit ők jótékonykodáson értenek. Osztozkodnak. De aztán ebben a paktumban, amelyet sakálok is tudnak kötni egymással a dög felett, valami nagy érzést akarnak felmagasztalni. Azt szeretnék velünk elhitetni hogy amit adnak, az adomány! Holott az adomány értéke attól függ, akinek szól. Nos, itt a legaljasabbnak szól. Mint a védő részegesnek adott pálinka. Ezért az ajándékuk betegség. Ellenben ha én egészséget ajándékozok nekik, akkor az eleven húsukba vágok... s a hús gyűlöl érte.”

„Odáig jutnak felebaráti szeretetükben, mondotta atyám, hogy inkább választják a rothadást... De ha én az egészséget szeretem jobban?”

„Ha valaki megmenti az életedet, fűzte hozzá atyám, ne mondj érte soha köszönetet. Ne vidd túlzásba a háládat. Mert ha a megmentőd elvárja tőled, hogy hálás légy neki, aljasságból teszi. Mert mit gondolsz? Hogy szolgálatot tett neked? Ha érsz valamit, akkor Istennek tett szolgálatot a megmentéseddel. Ha pedig te viszed túlzásba a hálát, akkor azért teszed, mert nincs benned se szerénység, se büszkeség. A lényeges ugyanis, amit megmentett, nem a te jelentéktelen véletlen léted, hanem a mű, amelyben munkáddal részt veszel, s amelynek rád is szüksége van. Mivel pedig ő is ugyanettől a közös műtől függ, nincs mit megköszönnöd neki. Köszönetet a saját fáradságától nyert, amellyel megmentett téged. Ez az ő részvétele a műben.”

„Büszkeség hiányáról is tanúságot teszel, ha belemész roppant közönséges érzésnyilvánításába. Ha hízelegsz kicsinyességének, és rabszolgájává alacsonyítod le magadat. Mert ha nemes lelkű volna, visszautasítaná háládat.”

„Számomra, mondotta atyám, csupán az embereknek egymáson át való csodálatos együttműködése az érdekes. Felhasznállak téged, vagy felhasználom a követ. Ám ki hálás a kőnek azért, hogy hagyta magát beépíteni a templom fundamentumába?”

„Ezek azonban csak önmaguk érdekében működnek együtt. Ez a tenger felé vezető szenny-csatorna nem dajkál dicsérő énekeket, nem műhelye márványszobroknak, nem kaszárnnyája hódító hadjáratok katonáinak. Ezek számára csupán egy a fontos, az, hogy a lehető legjobb alkut kössék egymással készleteik felhasználására. Csakhogy ne ámítsd magadat! A készletek szükségesek ugyan, de még az éhínségnél is veszedelmesebbek.”

„Ezek az emberek mindent két ütemre bontottak, amelyeknek nincsen semmi jelentőségük: a szerzésre és az élvezésre. Láttál már olyan fát, amely előbb csak nőtt, s aztán nagyra növe azzal kérkedett, hogy ő most fa? A fa egyszerűen csak növekszik. Én mondom neked: akik a hódítás befejeztével végérvényesen megtelepszenek, már halottak...”

A felebaráti szeretet az én országom értelme szerint a műben való közreműködés.

A seborvosnak megparancsolom, hogy ereje végső megfeszítése árán is igyekezzék átvergődni a sivatagon, ha segíthet az ott lakónak „szerszáma” megjavításában. Még akkor is, ha csupán közönséges kötőrő munkásról van szó, akinek azonban szüksége van izmaira a kötöréshez. Még akkor is, ha az a seborvos egyébként nagy tudású férfiú. Mert nem arról van szó, hogy tisztelni kell a középszerűséget, hanem arról, hogy meg kell javítani a „szállítóeszközt”. Márpedig mind a kettőnek ugyanaz a vezetője. Áll ez azokra is, akik az állapotos asszonyokat védelmezik és segítik. Mégpedig a fiuk miatt, akit rosszuléteikkel és fájdalmaikkal szolgáltak. És az ilyen asszonynak nem volt köszönnivalója, legfeljebb a fia nevében. De íme, most egyszerre rosszulétei és fájdalmai nevében igényel magának segítséget. Holott ha csupán erről volna szó, én megöletném ezeket az asszonyokat, olyan utálatos az ökreendezésük. Mert bennük csupán az a fontos, ami ő belőlük épül, nekik maguknak nincs semmi jogcímük arra, hogy bárkinek köszönetet mondjanak. Mert az is, aki segít rajtuk, meg ők maguk is csak a születés kiszolgálói, s ezért a köszönetnek nincs értelme.

Így volt ez azzal a tábornokkal is, aki felkereste atyámat:

„Fütyülök rád! Csak az ország tesz naggyá, amelyet szolgálsz. Azért öveztelek megbecsüléssel, hogy rajtad keresztül szerezzek tiszteletet országomnak.”

De atyám jóságát is éreztem. „Senkit sem szabad megaláznunk, mondotta, aki valaha jelentős szerepet játszott, akit egykor tiszteltek. Senkit sem lehet megfosztani hatalmától, aki uralkodott, nem változtathatod koldussá azt, aki adott a koldusoknak, mert amit ebben az esetben tönkresilányítasz, az olyan, mint a hajód gerendázata és formája. Ezért mérem én a büntetést a bűnöshöz. Azokat, akiket annak idejében kötelességemnek éreztem nemesi rangra emelni, kivégeztetem, ha megtévedtek, de nem süllyesztem vissza rabszolgasorba. Egy napon egy hercegnő került utamba, aki mosónővé süllyedt. Társnői gúnyolták: „Hová lett a királyságod, mosónő? Fejek hullottak porba a parancsodra, de most végre büntetlenül mocskolhatunk, szidalmazhatunk. Mert ez így igazságos!” Az igazságszolgáltatás ugyanis szerintük a kölcsön visszaadását jelentette.” „A mosónő meg hallgatott. Talán azért, mert megalázottnak érezte magát, de főleg azért, mert valami nála nagyobbbat aláztak meg. Mereven, sápadtan hajolt teknője fölé. Társnői pedig büntetlenül lökdösték-taszígták könyökükkel. Holott semmi kihívó nem volt benne, hiszen halk szavú, arcra szép, mozdulataiban szerény volt, s ebből megértettem, hogy társnői nem az asszonyon, hanem bukásán gúnyolódtak. Mert ha körmőd közé kaparintod azt, akire irigykedtél, felfalod. Magam elé rendeltem hát:

- Nem tudok rólad semmi egyebet, minthogy valaha uralkodtál. A mai naptól fogva ura leszel társnőid életének és halálának. Visszahelyezlek uralmadba. Menj.”

„De amikor újra elfoglalta helyét a hitvány népség felett, nem tartotta magához méltónak, hogy visszaemlékezzék a sérelmekre. A mosodabéli asszonyok pedig, nem tudván többé bukásával táplálni, ezentúl lelki nemességével táplálták belső indulataikat, és tisztelettel övezték őt. A trónjára való visszatérés öröme nagy ünnepségeket rendeztek, porig hajoltak, amikor elhaladt előttük, maguk is megnemesülve attól, hogy valaha megérintheették az ujjukkal.”

„Ezért nem szolgáltatom én ki soha a fejedelmeket sem az alja népség szidalmainak, sem börtönőreik durvaságának. Hanem levágatom a fejüket aranytrombiták koszorújában.”

„Aki mást megaláz, mondotta atyám, maga is alávaló.”

„A vezért sohase ítéljék meg alantasai, mondotta atyám.”

IX.

Atyám így beszélt hozzám:

„Kényszerítsd őket, hogy együttes erővel építsék fel a tornyot, és testvérekké teszed őket. De ha azt akarod, hogy gyűlöljék egymást, akkor vess elébük ennivalót.”

Majd így folytatta:

„Előbb hozzák el nekem munkájuk gyümölcsét. Öntsék csűrjeimbe aratásuk folyóját. Énbennem építsék magtáraikat. Azt akarom, hogy az én dicsőségemet szolgálják, amikor a búzát csépelik a körülöttük szállongó pelyva aranyszínű felhőjében. Mert ilyenkor a munka, amelyet addig csupán a táplálékért végeztek, magasztaló énekké lesz. Mert nézd csak: a nehéz zsákok alatt görbedők kevésbé sajnálatra méltók, amikor a zsákokat a malomba viszik. Vagy amikor lisztből belepve, fehérén hordják őket vissza. A zsák súlya, akárcsak az imádság, megnöveli a súlyukat. És nézd, milyen vidáman nevetgélnek, úgy hordják a kévét, mint ragyogó, kalászosokkal ékes gyertyatartót. Mert egy nép kultúrája azon alapszik, amit megkövetelnek az emberektől, nem pedig azon, amit nyújtanak nekik. Persze, aztán visszajárnak ehhez a búzához, vesznek belőle, és vele táplálják magukat. De az ember szempontjából nem ez a dolgok lényeges oldala. Szívükben nem az táplálja őket, amit a búzától kapnak. Hanem amit adnak neki.”

„Mert, és ezt újból elmondom neked, megvetést érdemelnek azok a népek amelyek mások verseit mondják, mások búzáját eszik, vagy idegen építészeket hozatnak, akiket megfizetnek városaik felépítéséért. Az ilyeneket nevezem én otthonülőkné, megtelepedetteknek. És körülöttük nem látom többé a csépelet búzát körülengő aranypor dicsfényét.”

„Mert igazságos dolog, hogy kapjak, amikor adok, főleg avégből, hogy ismét és ezután is adhassak. Áldásom az adás és a visszaadás váltakozásán, amely lehetővé teszi a haladást és az újból való adást. És bár a viszonzás ad rá módot a testnek, hogy megint összeszedje erejét, a szívet csak az adás táplálja.”

„Láttam táncosnőket, akik maguk tervezték meg a táncukat. Aztán persze, miután elkészültek vele és eltáncolták, egyikük sem vitte haza munkája gyümölcsét, hogy otthon elraktározza. A tánc átszalad rajtuk, mint a tűzvész. És én mégis azt a népet nevezem kulturálnak, amelyik maga alkotja meg a táncait, jóllehet a táncot se nem arathatod le, se csűrbe nem rakhatod el. Ellenben faragatlannak mondom azt a népet, amelyik olyan tárgyakat rak polcaira - legyenek bár a legmívesebbek is -, amelyek más munkájából születtek, hiába képes megmámorosodni tökéletességük láttán.”

„Az ember, mondotta atyám, mindennek előtt az, aki alkot. És csak azok testvérek, akik együttműködnek. És csak azok élnek, akik nem felhalmozott készleteikben lelték békességüket.”

Egyszer ezt az ellenvetést tették neki:

„Mit nevezel alkotásnak? Mert ha olyan leleményt értesz rajta, amely felkelti a figyelmet, akkor nagyon kevesen képesek ilyesmire. És ebben az esetben csupán kevesek nevében szólsz; de mi lesz a többivel?”

Atyám így felelt nekik:

„Alkotni azt jelenti, hogy talán egy lépést elvétesz a táncban. Vagy vésőd félrecsúszik a kövön. Nem a mozdulat sorsa a fontos. Az ilyen erőfeszítés neked, aki vak vagy és túl közletről nézed, természetlennel látszik. De lépj csak hátrább egy kicsikét. Nézd távolabbról ennek a városnegyednek az elevenségét. Innen már nem egyéb, mint egyetlen nagy odaadás, a munka aranyló porfelhője. Az elhibázott mozdulatokat innen már nem veszed észre. Mert ez a munkája fölé görnyedő nép akarva-akaratlan építi palotáit, ciszternáit, hatalmas függőkertjeit. Művei szinte szükségszerűen születnek ujjai bűvöletéből. És azt mondom neked, épp annyira születnek azokéiból, akik elvétel mozdulataikat, mint azokéiból, akik sikerrel végzik őket, mert az embert nem szabdalhatod széjjel, és ha csak a nagy szobrászokat karolod fel, akkor nem lesznek nagy szobrászaid. Ki lenne elég balga olyan mesterségre adni a fejét, amelyik oly kevés életlehetőséget ad? A nagy szobrász a rossz szobrászok televényéből születik. Ők szolgálnak neki lépcsőül, az ő vállukon emelkedik fel. A szép tánc a tánc hevületéből születik. A tánc hevülete azonban azt kívánja, hogy mindenki táncoljon - azok is, akik rosszul lépnek -, különben nincs hevület, csak megkövült, iskolás tánc, jelentéktelen mutatvány.”

„Ne ítéld el tévedéseiket annak a történésznek a példájára, aki ítéletet mond egy lezárt korszak felett. Ki veti szemére a cédrusnak, hogy egyelőre még csak mag, vagy hajtás, vagy ferdén nőtt gallyacska? Bíz rá! Tévedést tévedésre halmozva egyszerre csak magasba szökken a cédruserdő, és árasztja a szeles napokon madarai balzsamát.”

Befejezésül még ezt mondotta atyám:

„Már mondtam neked. Az egyik elvét, a másiknak sikerül, az ilyen különbségekkel egyáltalán ne törődj. Termékeny csupán az emberek nagy részvétele a közös műben egymáson át. Az elvétett mozdulat a sikerült mozdulatot szolgálja. A sikeres mozdulat pedig felmutatja a közösen keresett célt annak, aki elhibázta a magáét. Aki megleli Istent, mindenki számára leli meg. Mert az én országom hasonlatos a templomhoz, tehát igénybe vettem az embereket. Felszólítottam őket, hogy építsék fel. Ezért az ő templomuk. A templom megszületése kibontakoztatja belőlük valódi értelmüket. Feltalálják az aranyozást. És az is feltalálja, aki eredménytelenül próbálkozott vele. Mert egyedül ebből a buzgó odaadásból született az új aranyozás.”

Másutt ezt mondotta:

„Ne találj ki olyan országot, amelyikben minden tökéletes. Mert a kifogástalan ízlés a múzeumőr erénye. Ha lenézed a rossz ízlést, akkor nem lesz sem festészeted, sem táncművészeted, sem palotád, sem kerted. Finnyáskodsz, mert félsz a piszkos földmunkától. Tökéletességigényed sivársága megfoszt tőlük. Olyan országot találj ki, amelyben egyszerűen mindenki lelkesen dolgozik.”

X.

Seregeim oly fáradtak voltak, mintha valami súlyos terhet cipeltek volna. Vezéreim felkerestek:

„Mikor térünk már vissza otthonainkba? A meghódított oázisok asszonyainak csókja korántsem oly ízes, mint feleségeinké.”

Az egyik így beszélt:

„Uram, arról az asszonyról álmodom, akit időm és vitáim szültek. Szeretnék hazamenni, szeretném kedvemre művelni a kertemet. Uram, van egy olyan igazság, amelyet nem vagyok képes jobban elmélyíteni. Engedd, hogy falum csendjében növekedjek. Szükségét érzem, hogy elmélkedjek az életemen.”

Megértettem, hogy csendre van szükségük. Mert csak hallgatás közben fogan meg és ver gyökeret az igazság. Mert mindennél fontosabb az idő, éppúgy, mint a szoptatásnál. És maga az anyai szeretet is szoptatásból van. Ki látja nőni gyermekét a jelen pillanatban? Senki. Az idegenek mondják: Mennyire megnőtt!” Az anya vagy az apa azonban nem látta nőni gyermekét. A gyermek az időben lett. És minden pillanatban az volt, aminek lennie kellett.

Nos, embereimnek időre volt szükségük, ha másért nem, hát azért, hogy megértsenek egy fát. Hogy minden nap kiülhessenek a küszöbre a mindig ugyanazt az ágot ringató fával szemben. Míg csak egyszerre, szinte észrevétlenül ott nem áll előttük az igazi fa.

Mert egyik este a sivatagban, a tábortűz mellett, a költő egyszerű szavakkal elmesélte az ő fájának történetét. Embereim hallgatták, holott sokan közülük addig egyebet se láttak, csak tévének való füvet, törpe pálmákat meg tüskés bokrokat. „Ti nem tudjátok, magyarázta nekik, mi az, hogy fa. Én láttam egyet, amelyik véletlenül egy elhagyatott házban, amolyan ablak nélküli menedékben nőtt, s onnan indult el a fény után. Ahogyan az embernek levegőben, a pontynak vízben kell fürdenie, a fának a fürdetője a világosság. Mert gyökereivel a földbe kapaszkodva, ágaival a csillagok felé nyújtózkodva, ő az az út, amelyen át érintkeznek a csillagok és az emberek. Egyszóval ez a vakon született fa a sötétségben kibontotta hatalmas izomzatát, faltól falig tapogatózott, tántorgott, miközben feszült küzdelme eltörölhetetlen nyomokat írt megcsavarodott törzsébe. Egyszer aztán sikerült kitörnie egy napra nyíló kis padlásablakot, mire oly egyenesen robbant ki rajta keresztül, mint egy sudár oszlop. Én pedig a történész távlatából figyeltem győzelmes hadmozdulatait.”

„Pompás ellentétben a koporsójában végzett erőfeszítései eredményeként törzsét eléktelenítő görcsökkel, most már nyugodtan tárulkozott ki, asztalnyira bontva szét lombozatát, amelyen a napnak terített, az ég tejét szívta, az istenek bőséges lakomájának vendége volt.”

„És minden nap figyeltem, hogyan ébredszik hajnalban csúcsától a tövéig. Mert telis-tele volt madarakkal. Már pirkadattól kezdődött rajta az élet és a dal, majd amikor végre felkelt a nap, mint egy jólelkű öreg pásztor, égnek eresztette madárseregét az én ház-fám, az én kastély-fám, s aztán üres maradt egészen estig...”

Így mesélt nekünk a költő. Mi meg tudtuk, hogy sokáig kell nézni a fát ahhoz, hogy ugyanígy megszülessen bennünk is. És mindnyájan irigyeltük ezt az embert, aki ekkora tömeg lombot és madarat hordozott a szívében.

„Mikor lesz vége a háborúnak? - kérdezitek tőlem. - Mi is szeretnénk megérteni valamit. Ideje, hogy mi is legyünk...”

Aztán, ha valamelyikük sivatagi rókát fogott, amelyik még olyan fiatal volt, hogy kézből tudta etetni, táplálgatta - vagy néha gazellákat is, ha éppen méltóztattak életben maradni -, s a sivatagi rókafi napról napra becsesebbé lett számára, ahogy sűrűsödött selymes bundája, nőttön-nőtt kópésága és főleg táplálékigénye, amely oly parancsolón követelte a harcos gondoskodását. Az meg abban a hiú ábrándban ringatta magát, hogy átad magából valamit ennek a kis állatnak, mintha az az ő szeretetéből táplálkoznék, alakulna, szerveződne.

Aztán egy napon a róka a szerelem csalogatására a sivatagba szökött, egy csapásra sivataggá téve a férfi szívét. Egyszer tanúja voltam, hogy egy rajtaütés alkalmával azért halt meg az egyik, mert csak ímmel-ámmal védte magát. És amikor megérkezett hozzám halálhíre, eszembe jutott egy titokzatos értelmű mondat, amelyet a rókafi elszökése után mondott, mikor társai megsejtvén, hogy bánata van, azt tanácsolták neki, fogjon magának egy másikat: „Túlságosan sok türelem kell hozzá, válaszolta. Nem a megfogásához, hanem a szeretéséhez.”

Most azonban már unták a rókákat és a gazellákat, mert megértették cseréjük hívságos voltát, hiszen a szerelem elcsalogatta róka nem velük gazdagítja a sivatagot.

„Nekem fiaim vannak, mondotta a másik, felnőnek és nem fogom őket semmire sem tanítani. Tehát semmit sem raktározok el bennük. És ha meghalok, hová megyek?”

Én pedig, szeretetem csendjébe zárva embereimet, elmerengtem seregemen, amely egyre jobban szétolvadt a homokban, úgy elveszve benne, mint a zivatarok szülte folyók, amelyeket nem véd az altalaj agyaga, és meddően múlnak el, mert partjaik mentén nem változtak fává, fűvé, emberi táplálékká.

Seregem vágya az volt, hogy oázissá váljon az ország javára, avégből, hogy királyi házamat távoli rezidenciáival szépítse, és hogy akik róla beszélnek, ezt mondhassák: „Milyen színessé teszik délen ezek a pálmák, ezek az új pálmaligetek, ezek a falvak, amelyeknek a lakói elefántcsont-faragványokat készítenek...”

Ám mi anélkül harcoltunk, hogy mindezt megszereztük volna, és most már mindenki a hazatérésről álmodozott. Az ország képe pedig úgy szertefoszlott bennük, mint az az arc, amelyet többé nem nézhetünk, s lassan belevész a világ összefüggéstelen tarkaságába.

„Mit számít nekünk, mondogatták, hogy gazdagabbak leszünk-e vagy sem ezzel az ismeretlen oázissal? Miben gyarapít ez bennünket? Mennyivel tesz bennünket gazdagabbá, amikor hazatérvén falvainkba zárkózunk? Csak annak fog hasznára válni, aki benne lakik, és pálmái datolyáját szüreteli, vagy folyói sebes vizében mossa vásznait...”

XI.

Tévedtek, de mit tehettem ellene? Amikor kihuny a hit, Isten maga hal meg, ő maga bizonyul immár haszontalannak. Amikor elapad az emberek buzgósága, maga az ország bomlik szét, mert az ország az ő buzgóságukból épül. Nem mintha önmagában csupán önámítás volna. De ha birtoknak nevezek egy sor olajfát, meg a kalyibát, amelyben az ember meghúzódik, s ha látásukra ez az ember szeretetet érez, és szívébe zárja őket, s aztán egyszerre csak nem lát egyebet, csupán olyan olajfákat, mint minden más olajfa, közöttük, elveszve, egy olyan kalyibát, amelynek semmi más jelentősége nincs, mint az, hogy megvéd az eső ellen: ki mentene meg egy ilyen birtokot az eladástól, a széthullástól? Hiszen áruba bocsátásuk immár mit sem változtatna a kalyibán meg az olajfákon!

Nézzétek csak a birtokok urát, amint a hajnal harmatában egyedül járja az utakat, nem víve magával semmit a vagyonából, nem élve az általa nyújtott előnyökkel. Mintha semmije sem volna, hiszen javainak pillanatnyilag semmi hasznát nem látja, s ha esett az eső, léptei éppúgy beleragadnak a sárba, akárcsak a napszámoséi, botjával éppúgy hajtogatja félre az ázott túskebokrokat, mint a legutolsó vándor. Hiszen mélyen bevágott útvjáról ki se lát a birtokára. Egyszerűen csak tudja, hogy ennek a birtoknak ő az ura.

De ha találkozol vele és rád tekint, megérted, hogy ő az, nem más. Nyugodtan és magabiztosan támaszkodik tulajdonjogának tudatára, amelynek pillanatnyilag semmi hasznát sem veszi. Nem él belőle semmivel, de semmije sem hiányzik. Biztosan áll legelői, árpamezői és pálmaligetei alapzatán, amelyek az övéi. A mezők nyugalomban vannak. A csűrök még alszanak. A cséplőmunkások hadaróján még nem szikrázik a fény. De mindnyájan a szívében vannak. Nem akárki jár erre, a gazda lépeget lassan a lucernásában...

Vaksággal van megverve az, aki az embert kizárólag cselekedeteiben veszi észre, aki azt hiszi, hogy csupán a cselekedet, vagy a tapintható élmény, vagy ilyen-amolyan előny birtoka bizonyít mellette. Az ember szempontjából egyáltalán nem az számít, amije pillanatnyilag van, hiszen például az én sétáló gazdám éppen csak azzal a maroknyi kalással bír, amelyet tenyerében összemorzsolhatna, vagy azzal a gyümölcsrel, amelyet leszakíthatna. Az a katona, aki követ engem a hadban, tele van szíve választottjának emlékével, pedig nem láthatja, nem érintheti meg, nem szoríthatja a karjába, sőt az még csak nem is gondol rá, hiszen e hajnali órában, amelyben ő a végtelen teret szívja magába, és érzi azt az erőt, amely magához vonja, roppant távoli nyoszolyáján az asszony még csak nem is él a világ számára. Nem is tud magáról, akár a halott. Alszik. A férfi azonban mégis tele van azzal a tudattal, hogy létezik, szerelmes gyöngédségével, amelyet most nem élvezhet, azzal a lénnel, aki önmagáról is megfeledkezve most úgy alszik, mint a tartalékolt mag; csordultig tele a szíve az illatokkal, amelyeket nem lélegzik be, a háza szívét jelentő szökőkút duruzsolásával, pedig nem is hallja, és magában hordozza egy olyan ország súlyát, amelyik megkülönbözteti a többi embertől.

Vagy például a barátod, akivel összetalálkozol. Ő a beteg gyermekét hordja magában. Aki tőle távol szenved. Akinek a lázát nem érzi kezével, és nem hallja panaszos nyögését sem. Barátod emiatt semmivel sem él másként ebben a pillanatban. De te mégis úgy érzed, szinte összeroppan a szívében hordott gyermek súlya alatt.

Ilyen az a férfi is, aki orszáგomból jön, s bár nem lenne képes sem egyetlen szempillantással felmérni, sem tartalékaival élni, sem akár a legcsekélyebb előnyt húzni belőle, szívében mégis megnő tőle, mint a birtok ura, vagy a beteg gyermek apja, vagy az, akit gazdaggá tesz a

szerelem, holott kedvese nemcsak távol van tőle, hanem még alszik is. Mert az ember számára egyedül a dolgok értelme számít.

Persze, ismerem falum kovácsát, aki felkeres, és ezt mondja:

„Mit törődöm én azzal, ami nem tartozik rám! Ha megvan a teám, a cukrom, a jól táplált számaram, ha mellettem van a feleségem, ha növekednek korban és erényben a gyermekeim, akkor én tökéletesen boldog vagyok, és semmi egyebet nem kívánok. Mire való ez a sok szenvedés?”

De hogyan lenne boldog, ha egyedül van a világon a házában? Ha családotól egy árva sátor alatt lakik a sivatagban? Kényszerítem hát, hogy helyesbítse szavait:

„Ha esténként más barátokra lelsz más sátrak alatt, ha van nekik valami mondanivalójuk a számodra, és híreket hallasz tőlük a sivatagról...”

Mert láttalak ám benneteket, ne feledjétek el! Láttalak benneteket a tábortüzek körül, miközben szorgalmasan sütöttétek a birkát vagy a kecskét, és hallottam fel-felcsattanó hangokat. Óvatos léptekkel odalopódtam hát hozzátok szeretetem csendjében. Igaz, beszélgettetek a fiaitokról is, hol arról, amelyik szépecskén nő, hol meg a másikról, aki betegeskedik, az is igaz, hogy az otthonotokról is ejtettetek szót, de inkább csak úgy ímmel-ámmal. Ám igazán csak akkor melegedtetek bele, amikor közétek telepedett a távoli karavánútjáról visszaérkezett utas, és részletesen beszámolt az ott látott csodálatos dolgokról, egy fejedelem fehér elefántjairól, meg annak a nőnek a töletek ezer kilométerre kötött házasságáról, akinek a nevét is alig ismertétek. Meg az ellenség fejetlen kapkodásáról. Vagy az üstökösről, valami sérelemről, szerelemről, halált megvető bátorságról, felétek sugárzó gyűlöletről, benneteket körülvevő gondoskodásról mesélt. Ilyenkor megteltetek térrel, rengeteg mindenféléhez kapcsolódottatok, ilyenkor nyerte el jelentését szeretve gyűlöl, fenyegetett és védelmezett sátrakot. Ilyenkor valami csodálatos hálóba gabalyodtatok, amely nagyobbá változtatott benneteket önmagatoknál.

Mert térre van szükségetek, és azt csak a beszéd szabadítja fel bennetek.

Emlékszem jól, mi történt a háromezer berber menekülttel, akiket atyám a város északi részén helyezett el egy táborban. Nem akarta, hogy összekeveredjenek a mieinkkel. Jóságú ember lévén ételt adott nekik, ellátta őket ruhával, cukorral, teával. De mindezt anélkül, hogy munkát követelt volna nagylelkű ajándéka fejében. Így aztán nem is kellett aggódnia fennmaradásuk miatt, és mindnyájan elmondhatták volna: „Mit érdekel, ami nem rám tartozik. Ha megvan a teám, a cukrom, a jól táplált számaram, mellettem a feleségem, ha növekednek korban és erényben a gyermekeim, akkor én tökéletesen boldog vagyok, és semmi egyebet nem kívánok...”

De ki hihette volna, hogy boldogok? Amikor atyám oktatni akart engem, meg-meglátogattuk őket.

„Nézd csak, mondotta, olyanná lesznek, mint a háziállatok, szép lassan rothadásnak indulnak... nem, nem a testükben, hanem a szívükben.”

Mert minden elveszítette számunkra a jelentőségét. Ha nem teszed is fel vagyonodat a kockára, mégis jó az, hogy álmodban a kockák földbirtokot és nyájakat, aranyrudakat, gyémántokat, olyasmit jelenthetnek, ami neked nincs. Olyasmiket, amik máshonnan valók. Eljön azonban az a pillanat is, amikor a kockák semmit sem jelenthetnek. És vége a játéknak.

És lám, védeenceinknek sem volt több mondanivalójuk egymás számára. Mert unos-untig elismételték már családi történeteiket, amelyek mind egyformák voltak. És nem tudtak egymásnak többet mondani a sátruokról sem, hiszen az egyik olyan volt, mint a másik. Már kimerítették a félelemnek, a reménykedésnek, a történetek kitalálásának lehetőségeit. Még éltek a beszéd képességével, de csak a legelemibb dolgokkal kapcsolatban: „Add kölcsön a forralódat” - mondhatta az egyik, Hol a fiam?” - kérdezhetette a másik. Almon, az etető vályúk alatt heverő embereim mit is kívánhattak volna? Minek a nevében harcoltak volna még? A kenyérükért? Azt megkapták. A szabadságért? De hiszen az ő világuk határain belül végtelenül szabadok voltak. Sőt valósággal fuldokoltak mértéktelen szabadságukban, amelytől egyes gazdagok szívéből kivész minden érzés. Ellenségük legyőzéséért? De hiszen már ellenségük sem volt nekik!

Atyám így beszélt hozzám:

„Ostort csattogtatva egyedül haladhatsz át a táboron, az arcukba sújthatsz, csupán egy kutya farkát hergelsz fel bennük, mely hátrálva hörög, és szeretne beléd harapni. De egyik sem áldozza fel magát, és nem harap beléd. Te pedig összefonod előttük melleden a karodat. És megveted őket...”

És hozzáfűzte:

„Embercsontváz ez mind. De ember már nincs bennük. Gyáván, orvul meggyilkolhatnak, mert veszedelmes tud lenni az aljanép. De a tekintetedet nem bírják el.”

Ám a meg hasonlítás úgy fészkelte be magát közénk, mint a betegség. Értelmetlen viszálykodás, amely nem két táborra osztotta őket, hanem mindenkit mindenki ellen támasztott, mert ha valamelyik megette a maga részét a tábor készletéből, a többi úgy érezte, őt fosztotta meg tőle. Gyanakvón vizslatták egymást, mint az etetővályú körül oldalgó kutyák, s aztán gyilkosságokat követtek el igazságuk nevében, lévén az ő igazságuk mindenek előtt egyenlőség. És ha valamelyikük kivált közülük bármiben, a többség eltaposta.

„A tömeg, mondotta atyám, gyűlöli az ember képét, mert a tömeg következetlen, egyszerre minden irányba húz, és lehetetlenné teszi az alkotó erőfeszítést. Nem kétséges, rossz dolog, hogy az ember elnyomja a nyáját. De ne ebben véld felfedezni az igazi rabszolgaságot: az igazi rabszolgaság az, amikor a nyáj tapossa el az embert.”

Így aztán a homályos jogok nevében hasakat lyuggató török éjszakáról éjszakára új hullákat termeltek. És mint ahogyan a szemetet hordják, hajnalban kivonszolták őket a tábor szélére, talyigáink pedig, mint valami tisztasági hivatal szervei, felrakták őket. És eszembe jutottak atyám szavai: „Ha azt akarod, hogy testvérek legyenek, kényszerítsd őket arra, hogy tornyot építsenek. De ha azt akarod, hogy gyűlöljék egymást, akkor vess elébük ennivalót.”

És lassacskán azt is észrevettük, hogy már a beszédről is leszoktak, nem lévén számukra semmi haszna a szavaknak. És atyám elvitt e szinte lélektelen arcok közé, amelyek csak bámultak ránk bárgyún és kifejezéstelenül, anélkül, hogy felismertek volna bennünket. Már csupán kenyeret követelő tompa zúgolódás voltak. Panasz és vágy, gyűlölet és szeretet nélkül tengődtek. És hamarosan már nem is mosdottak, a férgeiktől sem igyekeztek szabadulni. Megtetvesedtek. Egyre több lett rajtuk a fekély, a gennyes seb. És a tábor körül döglettessé vált a levegő. Atyám attól tartott, hogy pestis üt ki közöttük. És minden bizonnal elgondolkozott az emberi állapoton is.

„Végül is rászánom magamat, hogy felébresszem a trágyadombjuk alatt fulladozó arkangyalt. Mert én nem érzek ugyan irántuk semmi tiszteletet, de rajtuk keresztül Istent tisztetem...”

XII.

„Mert éppen ebben rejlik az ember nagy misztériuma, mondotta atyám. Elvesztik a lényegest, és fogalmuk sincs róla, mit veszítettek. Ugyanígy nincs róla sejtelmük az élelmiszerkészleteiken kuporgó, letelepedett oázislakóknak sem. Mert amit elveszítettek, az nem olvasható ki a sohasem változó anyagokból. És az emberek mindig csak ugyanazt a birka-, kecske-, ház- és hegyegyveleget látják, amely azonban már nem alkot birtokot...”

„Ha kivész belőlük az ország tudata, nem fogják fel, hogy kiszikkadnak, érzéketlenné válnak, kifogynak szubsztanciájukból, és megfosztják értéküktől a tárgyakat. A dolgok persze megőrzik a látszatukat, de mi a gyémánt, mi a gyöngy, ha senki sem kívánja többé: akár a csiszolt üveg. S ha többé nem ajándék az országnak a karodon ringatott gyermek, valamit elveszített magából. Eleinte azonban tudomást sem szerzel róla, hiszen a mosolya semmit sem változott.”

„Nem látják, mennyire elszegényedtek, mert használatban ugyanazok maradtak a tárgyaik. Ám mi a gyémánt rendeltetése? És mit ér az ékes öltözék, ha nincs többé ünnep? És mi a gyermek, ha nincs többé ország, és már nem álmodozol arról, hogy hódítót, hatalmas urat vagy építésszt nevelsz ebből a gyermekből? Ha egy csomó hús értékére szállítod le.”

„Nem ismerik fel azt a láthatatlan emlőt, amelyik éjjel és nappal táplálta őket, mert az ország úgy táplálja szívedet, mint ahogyan szeretetével táplál, és megváltoztatja éretted a dolgok értelmét a kedvesed, aki tőled távol elszunnyadt, és most úgy pihen, mint egy halott. Valahol távol alig hallhatón piheg valaki, még csak magadba sem tudod szívni lélegzetét, de számodra a világ mégis csupa csoda lesz tőle. A harmatos hajnalon bandukolva ugyanígy hordja szívében a birtok ura is munkásai álmát.”

„De az emberben, aki kétségbeesik, ha elfordul tőle a kedvese, az a titokzatos, hogy ha ő maga szűnik meg szeretni vagy tisztelni az országot, nem is sejti, mennyivel szegényebb lett. Egyszerűen azt gondolja: „Nem volt olyan szép, nem volt olyan szeretetreméltó, mint álmaimban...” Ám a világ ettől fogva már nem csoda a számára. És a hajnal sem a visszatérés hajnala vagy a karjai között való felébredés hajnala. Az éjszaka megszűnt a szerelem nagy szentélye lenni. Megszűnt az a nagy pásztorköpeny lenni, amivé az álmában csendesen pihegő kedves tette. Minden megfakult. Minden megkeményedett. És a szerencsétlenségéről sejtellemmel sem bíró ember nem siratja tovatűnt teljességét. Boldoggá teszi a szabadsága, pedig az csak a nemlétezés szabadsága.”

„Ugyanez áll arra is, akiben meghalt az ország: „Buzgó hevületem, gondolja magában, ostoba elvakultság volt.” És persze igaza van. Kívüle nincs más, mint zavaros halmaza kecskéknek, birkáknak, házaknak és hegyeknek. Az ország az ő szívének alkotása volt.”

„De hová helyezed a nő szépségét, ha nincs férfi, akit izgalom fog el láttára? Meg a gyémánt bűvös erejét, ha senki sem óhajtja bírni? Meg az országot, ha nincs többé, aki szolgálja?”

„Mert aki tudja olvasni a képet, és a szívében hordozza, és éppúgy nem tud nélküle élni, mint a csecsemő az anyja emlője nélkül, akinek ez a kép a dolgok sarkköve, akinek számára ez a kép a nagyság értelme, jelentése és lehetősége, tere és teljessége: ha egyszer elvágták a forrásától, olyan, mintha szétszakították, lerombolták volna, és megfullad, akárcsak a fa, amelynek elvágták a gyökereit. Soha többé nem leli meg önmagát. S ennek ellenére, bár a benne elpusztuló kép őt is magával sodorja a pusztulásba, mégsem szenved, és kibékül közepszerűségével, anélkül, hogy felismerné.”

„Ezért helyes állandóan ébren tartani az emberben azt, ami nagy, és átváltoztatni saját nagyságára.”

„Mert igazi tápláléka nem a dolgokból származik, hanem abból a kötelékből, amely a dolgokat összetartja. Nem a gyémánt, hanem a gyémánt és az emberek között fennálló kapcsolat az, ami táplálhatja. Sem ez a homok, hanem a homok és a sivatagi törzsek között létesült kapcsolat. Nem a könyvben található szavak, hanem a könyv szavai között létrejött kapcsolatok, amelyek szerelem, költemény és isteni bölcsesség.

„És ha felszólítlak benneteket, hogy működjete közre, fogjatok össze egy nagy mű megalkotásában, amelytől mindnyájan gazdagabbak lesztek, amelyikben mindegyikötökből lesz valami, és ha téged, országom gyermeke, bezárlak szeretetem kertjébe, hogyan ne lennétek ettől nagyobbak, és hogyan állhatnátok ellen hívásomnak? Az arc szépsége csak az egyes részeknek a többire való hatása következtében létezik. De látása felkavar. Mint ahogy némely költemény is könnyekre fakaszt. Csillagokat, forrásokat, elvesztett dolgok bánatát választottam tárgyául. Nincs benne semmi más. De elmém formájára gyúrtam őket, s ettől piederstállá váltak egy istenség számára, amelyik uralkodik fölöttünk, de külön-külön egyikükben sincsen.”

És atyám egy dalnokot küldött e széthulló népség közé. A dalnok este felé letelepedett a térre, és énekelni kezdett. Azokról a dolgokról, amelyek egymásban tükröződnek. Dalolt a világszép hercegnőről, akihez csak kétszáz napos menetelés után lehet eljutni, víz nélkül, tűző napon a sivatagon át, és a kutak hiánya áldozat és szerelmi mámor lesz. A tömlők vize pedig imádság, mert elvezet a kedveshez. Így dalolt: „Vágytam a pálmaligetre, és a csendes esőre... de főként arra, akitől azt reméltem, hogy mosolyával fogad... és már nem is tudtam különbséget tenni lázam és szerelmem közt...”

Az emberek pedig megszomjúhoztak a szomjúságra, és öklüket atyám felé rázva így kiáltottak: „Aljas gazember! Elvetted tőlünk azt a szomjúságot, amelyik a szerelemért hozott áldozat mámore!”

Arról a veszélyről dalolt, amely akkor leselkedik az emberre, amikor a háború kitör és vipera-fészekké változtatja a homoksivatagot. Minden homokdomb urává lesz életnek és halálnak. És az emberek szomjúhozták a sivatagba életet öntő halálveszélyt. Dalolt a félelmetes ellenségről, akit mindenünnen várnak, és aki úgy vándorol a látóhatár egyik szélétől a másikig, mint valami nap, amelyről nem lehet tudni, hol támad fel. És ők epedve várták az ellenséget, aki úgy árasztja el őket lenyűgöző nagyságával, mint a tenger.

És amikor egy arc képében megformálódó szerelemre szomjaztak meg, kirepültek hüvelyekből a handzsárok. És az emberek könnyek között csókolgatták fegyverüket! Elfeledett, megrozsdásodott, meggyalázott fegyvereiket, amelyek azonban az elvesztett férfiaságot jelentették most számukra, mert csupán ezek teszik lehetővé az ember számára, hogy megteremtse a világot. És ez lett a jeladás a lázadásra, s a lázadásuk oly szép volt, mint egy tűzvész!

És mindnyájan férfiakként haltak meg!

XIII.

Így próbáltuk ki a költők énekének hatását az egyre jobban bomladozó seregre. De az a csoda történt, hogy a költők hatástalannak bizonyultak, a katonák kinevették őket.

„A mi igazságainkról énekeljenek nekünk, válaszolták. A mi házunk szökőkútjáról, a mi estebédünk illatáról. Mit törődünk mi az ilyen fecsegéssel?”

Ekkor tanultam meg a másik igazságot: azt, hogy az elveszett hatalmat többé nem lehet visszaszerezni. És hogy az ország képe elveszítette teremtő erejét. Mert a képek ugyanúgy meghalnak mint a növények, amikor hatékony erejük elhasználdik, és immár nem egyebek, mint széthullásra ítélt holt anyag, televény új növények számára. Félrevonultam hát, és elgondolkodtam ezen a rejtélyen. Mert semmi sem igazabb, és semmi sem kevésbé igaz. Csak hatékonyabb vagy kevésbé hatékony. És immár nem tartottam ujjaim közt különbözőségük csodálatos csomóját. Kicsúszott a kezemből. Országom pedig szinte magától kezdett széthullani, mert amikor a vihar letöri a cédrus ágait, a homokot hordozó szél csonttá szikkasztja, és a cédrus alulmarad a sivataggal szemben, az nem azért van, mintha a homok erősebbé lett volna nála, hanem mert a cédrus megadta magát, és kaput tárt a barbárok előtt.

Amikor énekelt nekik, szemére vetették a dalnoknak, hogy eltúlozza megindultságát. És való igaz, pátosza hamisan csengett, elavultnak tűnt. Együgyű módon hisz maga is a kecskék, birkák, otthonok, hegyek iránti szerető ragaszkodásban? Hogy kerülnek ezek egymáshoz? Együgyű módon elhiszi azt a szeretetet, amelyet, éneke szerint, a háború véletleneitől nem fenyegetett csendesen folydogáló vizek iránt érez, holott ezek a folyók nem érdemlik meg, hogy vért ontsanak értük? És valóban, maguknak az énekeseknek is rossz volt a lelkiismeretük, mint annak, aki illetlen meséket mond gyermekeknek, akik már nem is olyan hiszékenyek...

Tömény butasággal megvert vezéreim szemrehányást tettek nekem énekeseim miatt. „Hamisan énekelnek!” mondták. Én azonban értettem hamis hangjaikat, hiszen egy halott isten dicséretét zengték.

Ekkor így faggattak tömény butasággal megvert vezéreim: Miért nem akarnak többé harcolni az embereink?” Mintha szakmai megbotránkozásukban ezt mondták volna: „Miért nem akarnak többé búzát kaszálni?” Én azonban másként fogalmaztam meg a kérdést, mert így feltéve nem vezetett semmire. Nem valamilyen mesterségről volt itt szó. És azt kérdeztem magamtól szeretetem csendjében: „Miért nem akarnak már meghalni?” És bölcsességem választ keresett.

Mert az emberek nem halnak meg se birkákért, se kecskéért, se házakért, se hegyekért. A dolgok ugyanis megvannak anélkül, hogy bármit feláldoznánk értük. De meghalnak azért, hogy megvédjék azt a láthatatlan kapcsot, amelyik összefűzi, és birtokká, országgá, felismerhető, meghitt arcokká változtatja őket. Az ilyen összetartozásért elcserélik magukat, mert az ember azzal is ezt építi, ha meghal. A halál kifizetődik a szeretet miatt. És aki lassacskán egy olyan gondosan elkészített műre cserélte el életét, amely tovább tart, mint az élet, arra a templomra, amelyik évszázadokon át folytatja útját, a halált is elfogadja, ha szemei meg tudják különböztetni az épületet az anyagok összevisszaságában, és ha nagyszerűségétől elkápráztatva egyetlen vágya, hogy beleolvadjon. Mert valami önmagánál nagyobb fogadja be, és a szeretetének adja oda magát.

De hogyan is lettek volna hajlandók beleegyezni, hogy életüket köznapi érdekekért adják oda cserébe? Az érdek mindenekelőtt azt parancsolja, hogy maradjunk életben. Bármennyire igyekeztek is, énekeseim hamis pénzt kínáltak embereimnek cserébe áldozatukért. Mert nem tudták megláttatni velük azt az arcot, amely lelkesíthette volna őket. Embereimnek nem volt rá lehetőségük, hogy szeretetben haljanak meg. Akkor hát miért haltak volna meg?

Ezért azok, akik szívüket megkeményítve mégis vállalták a halált egy olyan feladat teljesítése közben, amelyet elfogadtak, de nem értettek, szomorúan, görcsösen, szemükben gyűlölettel, szótlanul haltak meg, mindentől megundorodva.

Ezért kerestem én a szívemben új okulást, amely képes lehet megragadni őket, aztán megértve, hogy nincs okoskodás, sem bölcsesség, amely ezt el tudná érni, hiszen egy arcot kellene kiformálni, ahogyan azt a szobrász cselekszi, mikor zsarnoki akaratát ráerőlteti a köre, Istenhez imádkoztam, hogy világosítson meg.

És egész éjjel virrasztottam embereim felett a felkavart homokszemek zizegő neszében, amint keresztül-kasul nyargaltak a buckákon, itt lehordva, amott újra felépítve őket. Virrasztottam az időtlen éjszakában, miközben a hold hol kibukkant, hol meg eltűnt a szelek felkavarta rőt gomolygásban. És hallgattam, hogyan szólongatják még egymást az őrszemek a háromszögletű tábor három csúcsánál - de hangjuk már csupán vontatott, hit nélküli kiáltás volt, olyan üres, hogy szinte a szívbe markolt.

Én pedig így szóltam Istenhez: „Nincs semmi, ami befogadná őket... Egykori szavaik erejüket veszítették. Atyám hadifoglyai hitetlenek voltak, de egy erős ország állt körülöttük. Atyám egy dalnokot küldött közéjük, de ezért az emberért egy ország felelt. Ezért tudta őket megtéríteni szavának mindenható erejével egyetlen éjszakán. Csakhogy ez az erő nem tőle, hanem az országtól származott.”

„Énnekem azonban nincsen dalnokom, se igazságom, és köpenyem sincsen, hogy pásztorrá legyek. Szükségszerű hát, hogy gyilkolják egymást, és megrontsák ezt az éjszakát alattomos tördöféseikkel, amelyek olyan haszontalanok, mint a lepra? Kinek, minek a nevében tudom őket összefogni?”

Aztán itt is, ott is hamis próféták támadtak, és néhányat maguk köré gyűjtöttek embereim közül. És híveik, bár kevesen voltak, lelkesen készen álltak, hogy meghaljanak azért, amiben hittek. Ám hiedelmeik mit sem jelentettek a többi számára. És ez a sokféle hit mind ellentmondott egymásnak. És így apró egyházak keletkeztek, amelyek gyűlöltek egymást, mert megszokták, hogy csak tévedést vagy igazságot ismerjenek. És ami nem igazság, az tévedés, ami pedig nem tévedés, az igazság. Én azonban jól tudom, hogy a tévedés egyáltalán nem ellenkezője az igazságnak, hanem csupán másfajta elrendezése ugyanazoknak a köveknek, ugyanazokból a kövekből emelt, sem nem igazabb, sem nem hamisabb, csak más templom, és mivel ráeszméltem, hogy ezek az emberek csalóka igazságokért készek meghalni, vérzett értük a szívem. És ily szavakkal szóltam Istenhez: „Nem tudsz olyan igazságra tanítani, amelyik legyőzi külön igazságaikat, és mindnyájukat kebelébe fogadja? Mert ha ezekből a most egymást faló füvekből olyan fát csinálok, amelyet egyetlen lélek lelkesít, akkor az ágak egymás erősödéséből fognak gyarapodni, s az egész fa egyetlenegy csodálatos együttműködés, napra való kitárulkozás lesz.

„Nem lesz hozzá elég nagy a szívem, hogy mindnyájukat magába fogadja?”

Aztán elkövetkezett a tiszta lelkek nevetségessé tétele és a kalmárok diadala. Adtak-vettek. A szüzeket bérbe adták. Fosztogatták az árpakészleteket, amelyeket az éhínség idejére raktározottam el. Egymást gyilkolták. Én azonban nem voltam eléggé együgyű ahhoz, hogy azt higgyem: országom bukása az erkölcs bukásának a következménye, mert nagyon is világos volt előttem, hogy az erkölcs csődje származott országom bukásából.

„Uram, szólottam, ajándékozz meg azzal a képpel, amelyre el fogják cserélni magukat szívükben. És egymáson keresztül mindnyájan megnövekednek erejükben. És az erény annak a jelképe lesz, amik.”

XIV.

Szeretetem csendjében sokat kivégeztettem közülük. De minden halál csak tovább táplálta a lázadás föld alatti láváját. Mert az emberek elfogadják a nyilvánvaló igazságot. Itt azonban nem volt ilyen. Nehezen értették meg, miféle nyilvánvaló igazság nevében halt meg ismét valamelyikük. Ekkor kaptam Isten bölcsességétől tanítást arról, hogy mi a hatalom.

Mert a hatalom nem magyarázható a szigorral. Hanem egyedül a beszéd egyszerűségével. Persze, szigorra is szükség van, hogy elfogadtassuk az új beszédet, hiszen semmi sem bizonyít mellette, és sem nem igazabb, sem nem hamisabb, csak más. Ám hogyan tudna elfogadtatni a szigor egy olyan beszédet, amely maga úgy osztaná meg az embereket, hogy engedné, hadd mondjanak egymásnak ellent. Mert kényszerrel elfogadtatni egy ilyen beszédet egyet jelent a megosztás elfogadtatásával és a szigor lerombolásával.

Én azonban megtehetem, önkényesen, azzal, hogy egyszerűsíték. Ilyenkor rákényszerítem az embert, hogy más legyen, felengedettebb és világosabb, nemesebb és buzgóbb, egyszóval azonos önmagával a vágyaiban, s akkor, miután meglelte önmagát, megtagadja a lárvát, amelyben korábbi mivoltát fedezi fel, s rádöbbenve a saját nagyszerűségére, elcsodálkozik, és szövetségesemmé, szigorom katonájává lesz. Az én szigoromnak pedig csak egyetlen alapja van, a szerepe. Az én szigorom hatalmas kapu, s az is lehet, hogy az ostorcsapások kényszerítik át rajta a nyáját, hogy vetkezze le régi mivoltát, és lényegüljön át. De ezt nem kényszerből teszik az emberek, hanem azért, mert megtértek.

Ám nincsen hatékony szigor, ha a kapu átlépése után az önmagukat levetkezett, a bábállapotból fényre lépett emberek nem érzik, hogy szárnyak nyílnak bennük, s ahelyett, hogy magasztalnák a szenvedést, amely létet adott nekik, csonkítottnak, szomorúnak érzik magukat, és visszafordulnak a másik part felé, ahonnan jöttek.

Ilyenkor telnek meg a folyók szomorún, haszontalanul az emberek vérével.

Az általam kivégeztettek, értésemre adván, hogy nem voltam képes megtéríteni őket, ráébresztettek tévedésemre. Ekkor a következő imádságot költöttem:

„Uram, rövid a köpenyem, és rossz pásztor vagyok, mert nem tudok védelmet nyújtani népemnek. Miközben kielégítem az egyik igényeit, megsértem a másikéit.”

„Uram, tudom, hogy minden vágy szép. A szabadság vágya éppúgy, mint a fegyelemé. A gyermekeknek szánt kenyéré éppúgy, mint a kenyér feláldozásáé. A kutató tudományé éppúgy, mint az elfogadó és formáló tekintélytiszteleté. Az istenek közé iktató hierarchiáké ugyanúgy, mint a mindenkinek szerepet juttató megosztásé. Az elmélkedést lehetővé tevő idő éppúgy, mint az időt kitöltő munkáé. Az ész kormányozta szereteté, amelyik bünteti a testet és nagyvá teszi az embert, éppúgy, mint a testet gyógyító irgalomé. A felépítendő jövőé is, a megőrzendő múlté is. A magvakat elültető háborúé is, a magvakat begyűjtő békéé is.”

„De azt is tudom, hogy ezek a civódások nem egyebek, mint szócséplés, és valahányszor felemelkedik az ember, egy kicsivel mindig magasabbról szemlélik őket. És már nincs is több civakodás.”

„Uram, meg akarom alapozni harcosaim nemességét, meg a templomok szépségét, amelyre az emberek elcserélik magukat, s amely értelmet kölcsönöz életüknek. De ma este, miközben szeretetem sivatagában ballagtam, egy könnyező kisleányba botlottam. Magam felé fordítottam a fejét, hogy olvasni tudjak szemében. És elkápráztatott a bánata. Ha nem vagyok hajlandó ezt a bánatot megismerni, Uram, akkor a világ egy részét tagadom meg, és nem fejeztem be a művemet. Nem mintha el akarnék fordulni a nagy céloktól, de ennek a kislánynak vigasztalást kell nyernie! Mert csak akkor megy rendben a világ sora. Ez a kislány is a világ jelképe.”

XV.

Nehéz dolog a háború, amikor immár nem természetes hajlandóság vagy valamely vágy kifejezése. Tömény butasággal megvert vezéreim furfangos taktikákat tanulmányoztak, vitatkoztak, és igyekeztek mindent tökéletesen előkészíteni, mielőtt cselekvésre került a sor. Mert nem Isten lelkesítette őket, hanem egyszerűen csak becsületesek és szorgalmasak voltak. El is buktak. Én meg összehívtam és kioktattam őket:

„Ti nem győztök soha, mert tökéletességre töreksztek. Holott a tökéletesség múzeumi tárgy. Kizárjátok a tévedéseket, s mielőtt cselekedni kezdenétek, előbb meggyőződtek róla, hogy a megkockáztatandó hadmozdulat bizonyíthatóan eredményes-e. De hol olvastatok arról, hogy a jövődő bizonyítható? S amint ezzel az eljárással megakadályoznátok, hogy a rátok bízott területen festők, szobrászok, vagy bárminő más termékeny felfedező elme bontakozzék ki, ugyanígy a győzelmet is lehetetlenné teszték. Mert én mondom nektek: a torony, a város vagy az ország is úgy növekszik, mint a fa. Ezek mind az élet megnyilatkozásai, mert ember kell a megszületésükhöz. Az ember pedig azt hiszi, hogy számol. Azt hiszi, hogy kőépületeinek a felépítését az ész kormányozza, holott e kövek felfelé törése elsősorban az ő vágyából származik. S a város őbenne van, abban a képben, amelyet a szívében hordoz, mint ahogyan a fa is benne van a magban. És számításai csak arra valók, hogy felöltöztessék a vágyát. És példázzák azt. Mert nem magyarázzátok meg a fát, ha megmutatjátok, milyen vizet ivott fel, milyen ásványi nedveket szívott magába, milyen az a nap, amelyik erőt kölcsönzött neki. S a várost sem magyarázzátok meg, ha azt mondjátok: „Lám, miért nem omlik be ez a boltozat... íme az építészek számításai...” Mert ha egy városnak meg kell születnie, akkor mindig találunk olyan számolókat, akik helyesen számolnak. Csakhogy ők csupán szolgák. És ha első helyre állítod az ilyent, abban a hitben, hogy a városok az ő kezéből kerülnek ki, egyetlen város sem támad a homokon. A jól számoló mérnök azt tudja, hogy hogyan születnek a városok, azt azonban nem, hogy miért. Ellenben zúdítsd a tudatlan hódítót népével a zord, kietlen földre, a sziklák közé, aztán gyere vissza később: harminc kupolájával ott látod ragyogni a napban a várost... És a kupolák olyan egyenes-keményen fognak állni, mint a cédrus ágai. Mert a hódító vágya sok-kupolájú várossá lett, mert eszközeiül, útjaiul és utcáiul meg tudta találni az összes mérnököt, akit csak akart.”

„Ilyenformán, mondtam nekik, el fogjátok veszíteni a háborút, mert ti nem vágytok semmire. Semmiféle vonzalom nem hevít benneteket. És nem működtök együtt, hanem egymást teszték tönkre következetlen döntéseitekkel. Nézzétek csak a követ, hogy érezteti a súlyát. Gurul a vízmosás feneke felé. Mert a kő mindama porszemek együttműködése, amelyekből gyúratott, s amelyek mind ugyanazon cél felé törekszenek súlyukkal. Nézd csak a tárolók vizét. Ránehezedik az oldalfalakra, és alkalomra vár. Mert eljön ama nap, amikor az alkalmak jelentkeznek. S a víz éjjel-nappal szakadatlanul érezteti súlyát. Látszólag alszik, de él. Mert keletkezzék csak a legcsekélyebb repedés, máris megindul, beszivárog, akadályba ütközik, megkerüli, ha lehet, s ha az út nem vezet sehová sem, látszólag ismét álomba merül az újabb repedésig, amely másik utat nyit neki. Semmiért el nem vétené az új alkalmat. És kifürkészhetetlen utakon át, amelyeket semmiféle mérnök nem tudott volna előre kimérni, egyetlen nyomás elég lett, hogy a tároló minden tartalék vize elfolyjon.”

„Seregetek hasonlatos egy olyan tengerhez, amely nem nehezedik vizeivel a partvédő gátra. Kovásztalan tészta vagytok. Bevetetlen föld. Tömeg, amely nem ismer kívánságokat. Vezetés helyett ügyintézték. Bárgyú tanúk vagytok csupán. És a homályos erők, amelyek viszont teljes

súlyukkal nyomják az ország védőfalait, adminisztrátorok nélkül is elpusztítanak benneteket vizeikkel. Aztán nálatok is bárgyúbb történetíróitok majd megmagyarázzák a katasztrófa okait, és az ellenfél bölcsességének, pontos számításának és tudományának nevezik sikerének eszközeit. Én azonban azt mondom nektek, hogy nincs abban semmiféle bölcsesség, számítás vagy tudomány, amikor a víz lerombolja a gátakat, és elnyeli az emberek városait.”

„Én azonban annak az alkotó művésznak a módján formálom a jövőt, aki vésővel bontja ki művét a márványból. És egymás után pattogzanak le a szilánkok, amelyek eddig elrejtették az isten arcát. Az emberek pedig azt fogják mondani: „Ebben a márványban benne volt ez az isten. És ő megtalálta. És a mozdulata volt hozzá az eszköz.” De én azt mondom, hogy ez a művész egyáltalán nem számítgatott; csak faragta a követ. A szobor arcán ülő mosoly nem veríték, szilánk, vésőnyom és márvány. A mosoly nem a kőből, hanem az alkotóból származik. Szabadítsd fel az embert, és alkotni fog.”

Tömény bárgyúsággal megvert vezéreim összegyűltek: „Meg kell értenünk, mondták, miért hasonlanak meg embereink, miért gyűlölik egymást.” És maguk elé szólították őket. Meghallgatták mindegyiküket, igyekezve összebékíteni álláspontjaikat, igazságot tenni közöttük, megadván az egyiknek azt, ami járt neki, elvéván a másiktól azt, amit jogtalanul birtokolt. Ha pedig féltékenységből gyűlöltek egymást, akkor igyekeztek megállapítani, kinek van igaza, ki a hibás. És hamarosan minden összezavarodott előttük, mert annyira egymásba bonyolódtak a problémák, és ugyanaz a cselekedet oly különböző arculatot mutatott - nemes volt, ha erről az oldalról nézték, aljas szándékú, ha a másikról, egyszerre könyörtelen és nagylelkű. Tanácskozásaik belenyúltak a késő éjszakába. És minthogy már nem is aludtak, bárgyúságuk nőtön-nőtt. Végre felkerestek: „Erre a zavaros ügyre csak egy megoldás van, mondták. A zsidók vízözöne!”

Én azonban visszaemlékeztem atyám szavaira: „Amikor a penész beleesik a búzába, okát a búzán kívül keressd, és szerezz neki más csűrt. Amikor az emberek gyűlölködnek, ne hallgasd végig gyűlölködésük okainak hülye felsorolását. Mert van belőlük még sok más is azokon kívül, amiket neked előadnak, de azokra nem gondoltak. És ugyanannyi okuk van arra is, hogy szeressék egymást. És hogy közönyösen, egymással nem törődve éljenek. Én azonban, aki sohasem a szavakkal törődtem, tudván, hogy amit magukkal hömpölygetnek, nem egyéb, mint nehezen elolvasható jel, mint ahogy az épület kövei sem magyarázzák sem az árnyékot, sem a csendet, s a fa alkotó anyagai sem magyarázzák meg a fát, miért foglalkoztam volna gyűlölködésük anyagával? Úgy építették gyűlöletüket, mint valami templomot, ugyanazokból a kövekből, amelyekből a szeretetet is felépíthették volna.”

Így tehát egyszerűen csak tanúja voltam ennek a gyűlöletnek, amelyet helytelen érveikkel támogattak körül, s úgy véltem, nem is lehet őket kigyógyítanom belőle azzal, ha az igazságszolgáltatás eleve eredménytelenségre ítélt eszközeit veszem igénybe. Ez csak megszilárdította volna őket érvelésükben, alapot adva egyesek hibáinak, mások igazságának. Meg azok neheztelésének, akiket hibásnak nyilvánítottam és azok fennhéjázásának, akiknek igazat adtam. És ily módon csak tovább mélyítettem volna a szakadékot. De én visszaemlékeztem atyám bölcsességére.

Az történt annak idején, hogy miután új földeket hódított meg, s mivel egyelőre e földek még nem voltak biztonságosak, katonai parancsnokokat küldött oda, hogy legyenek segítségére a kormányzóknak. Nos, az új tartományokból a fővárosba érkező utazók felkeresték atyámat, és figyelmeztették:

„Ebben és ebben a tartományban, mondták neki, a katonai parancsnok megsértette a kormányzót. Már nem is állnak szóba egymással”.

A másik, aki egy másik tartományból jött:

„Uram, így szólt, a kormányzó meggyűlölte a vezéredet.”

Egy harmadikból érkezett pedig ezt jelentette:

„Uram, odalenn esdve kérnek, hogy oldj meg egy súlyos vitát. A parancsnok és a kormányzó veszekszik egymással.”

Atyám pedig előbb meghallgatta a civódás okait. És az indítékok minden esetben nyilvánvalók voltak. Bárki, akinek ilyen módon gázolnak a becsületébe, igyekezett volna megtorolni a sérelmet. Csupa szégyenletes árulás, kiengesztelhetetlen perlekedés! Meg nőrablás, gyalázkodás. És minden esetben teljesen nyilvánvaló volt, hogy az egyiknek igaza van, hogy a másik hibát követett el. Csakhogy ezek a mendemondák bosszantották atyámat.

„Más dolgom is van, mondotta nekem, mint hogy ostoba veszekedéseikkel foglalkozzam. Országszerte támadnak ilyenek, mindig mások, és mégis mindig hasonlóak. Milyen csoda folytán választottam ki minden esetben olyan kormányzókat és vezéreket, akik nem képesek egymást elviselni?”

„Amikor az istállóban elhelyezett állatok egymás után elhullanak, ne bennük igyekezz megelni a baj okát. Foglalkozz az istállóval, és gyűjtsd fel.”

Hivatott hát egy üzenetvivőt:

„Helytelenül határoztam meg előjogaikat. Nem tudják, melyiké az elsőbbség a másikkal szemben a díszlakomákon. Sértődötten figyelik egymást. És egy vonalban haladnak egészen a leülés pillanatáig. Aztán az otrombábbik vagy a kevésbé ostoba kerekedik felül, és foglalja el a helyet. A másik persze gyűlöli. És keményen fogadkozik, hogy legközelebb majd nem lesz olyan buta, és jobban fogja szedni a lábát, hogy ő ülhessen le elsőnek. És aztán természetesen elrabolják egymás asszonyait, elkötik egymás nyájait, vagy egyszerűen lepocskondiázzák egymást. Pedig az egész nem egyéb, mint érdektelen ostobáskodás, ők azonban szenvednek miatta, mert hisznek benne. De én nem hallgatok oda a lármájukra.”

„Azt akarod, hogy szeressék egymást? Akkor ne vess elébük egy szemernyi hatalmat sem, hogy osztozkodjanak rajta. Hanem szolgálja az egyik a másikat. A másik meg szolgálja az országot. Akkor majd szívesen támogatják egymást, és építenek közös erővel.”

Kegyetlenül megbüntette tehát őket, miért csaptak akkora zajt civakodásaikkal: „Az országnak, mondotta nekik, nincs szüksége a ti botrányos viselkedésekre. A parancsnok nyilvánvalóan engedelmességgel tartozik a kormányzónak. Megbüntetem tehát a kormányzót, mivel nem tudott parancsolni. A másikat meg azért, mert nem tudott engedelmeskedni. És azt tanácsolom, maradjatok veszteg.”

És országszerte kibékültek egymással az emberek. Az elhajtott tevéket visszaadták. A házasságtörő asszonyokat visszavitték otthonaikba, vagy eltaszították. A sértésekért elégtételt adtak. És aki engedelmeskedett, az egyszerre büszke lett annak a dicséreteire, aki felettese volt. És örömforrások nyíltak számára. Az pedig, aki parancsolt, boldognak érezte magát, hogy azzal mutathatja meg a hatalmát, ha nagyobbá teszi beosztottját. És az ünnepi lakomák alkalmával maga elé tolta, hadd üljön le ő elsőnek.

„Mindez pedig nem azért történt, mintha buták lettek volna, mondotta atyám. Hanem mert a beszéd szavai semmi figyelemreméltót nem görgetnek magukkal. Tanulj meg ne az üres szavakra vagy azokra az okoskodásokra hallgatni, amelyekkel önmagukat tudják becsapni. Tanulj messzebbre tekinteni. Mert gyűlöletük egyáltalán nem volt képtelenség. Ha nincs minden kő a maga helyén, akkor nincs templom. És ha minden kő a maga helyén van, és a templomot szolgálja, akkor meg csupán a belőlük születő csend s a templomban születő imádság számít. De ki hallja, hogy a kövekről beszélnek?”

Ezért nem érdekelték engem vezéreim gondjai, akik eljöttek hozzám, és azt kívánták tőlem, hogy az emberekben keressem vizsályaik okait, s aztán teremtsék bennük rendet bíraskodással. De én szeretetemet magamba zárva végigjártam a tábort, és elnéztem őket, hogyan gyűlölik egymást. Aztán visszavonultam, hogy elmondjam Istennek könyörgésemet:

„Uram, lásd, hogyan vizsálykodnak, mivel már nem építik az országot. Mert a tévedés abban áll, hogy azt hiszik, azért nem építik, mivel meghasonlottak egymással. Világosíts fel, milyen tornyot emeltessek velük, amely lehetővé teszi számukra, hogy elcseréljék magukat benne különböző vágyaikra. Amelyik minden képességüket mozgósítja, és mindnyájukat boldoggá teszi azzal, hogy teljes nagyságában mindenestől igénybe veszi. Köpenyem nagyon kurta, és én rossz pásztor vagyok, aki képtelen szárnya alá venni őket. És azért gyűlölik egymást, mert fáznak. Mert a gyűlölet mindig csak kielégítetlenség, nem egyéb. Minden gyűlöletnek van valami mélyen rejtőző értelme, de ez az értelem mindenestől hatalmában tartja. A különböző füvek gyűlölik és felfalják egymást, de nem így az egyet alkotó fa, amelynek minden ága a többi jólétéből gyarapszik. Adj nekem egy darabkát köpenyedből, hogy alája gyűjtsem harcosaimat, földműveseimet, tudósaimat, a férjeket és a feleségeket meg a síró gyermekeket...”

XVI.

Így van ez az erénnyel is. Vezéreim tömény butaságukban elkezdtek nekem az erényről beszélni:

„Tessék, mondták, romlanak az erkölcsök. És ezért bomladozik az ország. Szorosabbra kell fogni a törvények gyeplőjét, kegyetlenebb büntetéseket kieszelni. És lenyisszantani azoknak a fejét, akik megtévedtek.”

Én pedig elgondolkoztam:

„Lehet, hogy valóban fontos lenne a bakót dolgoztatni. De az erény mindenek előtt következmény. Embereim megromlása mindenek előtt az embereket megvalósító ország romlása. Mert ha az ország eleven és egészséges lenne, felszítaná nemes érzelmeiket.”

És eszembe jutottak atyám szavai:

„Az erény az emberi állapotban való tökéletesség, nem pedig hibák hiánya. Ha várost akarok építeni, akkor előveszem az aljanépet, a csöcseléket, és megnemesítem őket azzal, hogy hatalmat adok nekik. Különb mámorokat kínálok nekik, mint a rablás-fosztogatás, az uzsora vagy a nők megbecstelenítése. És íme, egyszerre hogy építenek izmos karjaikkal! Büszkeségük toronnyá, templommá, bástyává lesz. Kegyetlenségük nagysággá, a fegyelem szigorú megtartásává. És most már egy olyan várost szolgálnak, amely belőlük támadt, s amelyre elcserélték magukat szívükben. És hogy megvédjék, meghalnak majd a bástyáin. S ezentúl nem lesz bennük mást, csak nagyszerű erényeket.”

Te azonban, aki fitorogsz a föld hatalmas erejének, a televénynek meg a televény rothadásának és férgeinek durva látványán, mindenek előtt azt kívánod az embertől, hogy ne legyen, hogy még a szagát se érezd. Erejük megnyilatkozását kifogásolod bennük. Ezért állítasz herélteket országod élére. Azok pedig üldözik a bűnt, holott az nem egyéb, mint munkát nem lelő erő. Az erőt és az életet üldözik. És aztán múzeumörökké lesznek, és egy halott ország felett örködnek.”

„A cédrus, mondotta atyám, a föld sarából táplálkozik, de azt sűrű lombbá változtatja, a lomb viszont a napból kapja táplálékát.”

„A cédrus, mondotta néha atyám, a sár tökéletessége. Az erénnyé vált sár. Ha meg akarod menteni országodat, támassz benne lelkes buzgóságot. Irányt fog adni az emberek indulatainak. És ugyanezek a cselekedetek, indulatok, törekvések és erőfeszítések, ahelyett, hogy lerombolnák, fel fogják építeni a városodat.”

„És most azt mondom neked:

„Városod elpusztul, ha egyszer végleg elkészül. Az emberek ugyanis nem abból éltek, amit kaptak, hanem abból, amit adtak. Ha a meglevő készleteken marakodnak, barlangi farkassá fognak visszaváltozni. Ha pedig könyörtelen szigorral sikerül megfékezned őket, akkor farkas helyett istállóban élő barommá lesznek. Mert egy város építése sohasem fejeződhet be. Csak akkor mondom, hogy művem be van fejezve, amikor kifogyott belőlem a hevület. Az emberek ekkor azért halnak meg, mert már halottak. A tökéletesség azonban nem olyan cél, amelyet elérhetünk. A tökéletesség Istenben való elcserélésünk. És én sohasem fejeztem be az én városomat...”

Ezért kételkedtem benne, hogy elégséges a pallost suhogtatni. Mert ha azt, aki megromlott, nyilván meg kell öletni, nehogy megrontsa a többi, amint kidobjuk a poshadt gyümölcsöt is a kamrából, a beteg állatot az ólból, mégis helyesebb, ha a kamrát vagy az ólt cseréljük ki, mert elsősorban ezek felelősek a bajért.

Minek megbüntetni azt, akit jó útra lehet téríteni? Ezért intéztem Istenhez ezt a könyörgést: „Uram, add kölcsön nekem köpönyeged egy foszlányát, hogy betakarjak vele mindenkit rengeteg kívánságával együtt. Belefáradtam leöldödni azokat, akiknek nem tudok hajlékot adni, attól tartva, hogy romba döntik művemet. Jól tudom, hogy fenyegetést jelentenek a többiek számára, és tönkretehetik pillanatnyi igazságom vitatható jótéteményeit, de azt is tudom, hogy ugyanakkor nemesek is, és ők is az igazság hordozói.”

XVII.

Ezért vettem én meg mindenkor hiábavalóságuk miatt a könnyű szavakat. Ha voltam bizalmatlan a sziporkázó fecsegéssel szemben. És amikor vezéreim így beszéltek hozzám tömény butaságukban: „A nép lázong, azt ajánljuk neked, légy ügyes...”, elbocsátottam őket. Mert az ügyesség csupán üres szó. És alkotás közben nem lehetséges a köntörfalazás. Az ember azt valósítja meg, amit csinál, semmi többet. És ha valamely célt kergetve úgy intézed, mintha más célra törnél, olyanra, amely különbözik igazi célotól, csak az tart ügyesnek, akit sikerül rászédned. Mert végeredményben te azt valósítod meg, ami a te első célod, és semmi többet. Azt, amivel foglalkozol, semmi egyebet. Akkor is, ha azért foglalkozol vele, hogy küzdj ellene. Azzal, hogy hadakozom ellenük, létet adok ellenségeimnek. Embert kovácsolok belőlük, megacélozom őket. És ha hiú erőlködéssel azt állítom, hogy majdani szabadságjogok nevében fokozom zsarnokságomat, a zsarnokságomat alapozom meg. Mert nincs mód kerülgetni az életet. A fát nem lehet becsapni: olyanra nő, amilyenre nyesegetjük. Minden egyéb szócséplés. És ha azt állítom, hogy az én nemzedékemet a jövő nemzedékek boldogságáért áldozom fel, az embereket áldozom fel. Nem ezeket vagy amazokat, hanem mindet. És egyszerűen mindnyájukat szerencsétlenségbe taszítom. Minden egyéb üres szócséplés. És ha azért háborúskodom, hogy békét nyerjek, a háborút valósítom meg. A béke nem olyan állapot, amelyet háború útján lehet elérni. Ha hiszek a fegyverekkel meghódítható békében, fegyvereimet lerakva meghalok. Mert a békét csak úgy tudom megteremteni, ha szilárd alapokat adok a békének. Más szóval: ha kapok vagy elnyelek, és ha minden egyes ember saját kívánságait látja kifejeződni országomban. Mert a kép ugyanaz lehet, csak mindenki a saját módján szereti. Csupán a meg nem felelő beszéd állítja egymással szembe az embereket, mert amit kívánnak, az nem változik. Én még sohasem találkoztam olyannal, aki rendetlenséget, aljasságot vagy pusztulást kívánt volna. A kép, amely nem hagyja őket nyugodni, amelyet szeretnének megvalósítani, a világ minden részén egyforma, az utak azonban, amelyeken feléje igyekeznek, különböznek. Az egyik azt hiszi, hogy a szabadság teszi lehetővé az embernek, hogy kibontakozzék, a másik azt, hogy kényszer alatt nő majd nagyra, de mind a kettő azt kívánja, hogy nagy legyen. Az egyik azt hiszi, hogy a felebaráti szeretet köti össze az embereket, a másik megvetéssel fordul el a jóságtól, amely szerinte nem egyéb, mint a fekély kímélete, és arra kényszeríti embertársait, hogy tornyot építsenek, s abban olvadjanak egymásba. És mind a kettő a szeretetért küzd. Az egyik azt hiszi, hogy az anyagi boldogulás old meg minden problémát, mert a terheitől megszabadult ember időt tud magának szakítani szíve, lelke és értelme kiművelésére. A másik azonban úgy véli, hogy a szívek, értelmek és lelkek minősége egyáltalán nem a nekik juttatott táplálékoktól, sem a számukra biztosított szabadságjogoktól, hanem azoktól az önkéntes áldozatoktól függ, amelyeket tőlük sürgetnek. Azt hiszi, hogy csak az olyan templomok szépek, amelyek isten követeléseiből születtek, és váltságdíjként adtak őneki. De mind a kettő a lelket, az értelmet és a szívet kívánta szebbé tenni. És mind a kettőnek igaza van, mert ki tudna nagyra nőni egy nehéz munka rabszolgaságában, kegyetlen feltételei között, butító hatása alatt? De ki nőhet nagyra a szabadságomban, a rothadás tiszteletében, az olyan hívságos műben, amely nem egyéb, mint naplopók időtöltése?

Erre aztán fegyvert ragadnak a helytelen szavak miatt, ugyanazon szeretet nevében. És kitör közöttük a háború, amely kutatás, küzdelem és átgondolatlan kísérletezés a kényszerítő irányban, mint a költőm idézte fa erősödése, amelyik vaknak születve addig döntögette-verte

börtöne falait, míg rést nem csinált magának a tetején, hogy aztán egyenesen szökkenjen a nap felé, végre töretlen derékkel, diadalmasan.

A békét én nem erőszakolom rá az emberekre. Ellenségemet alapozom meg, az ő gyűlöletét nevelem, ha megelégszem azzal, hogy leigázom. Nagy csak a megtérítés, és megtéríteni annyit jelent, mint befogadni. Mindenkinek az ő testére szabott ruhát kínálni, hogy jól érezze magát benne. És mindenkinek ugyanazt a ruhát. Mert minden ellentmondás oka csupán a génusz hiánya.

Ezért ismétlem meg imámat:

„Uram, világosíts meg. Növelj engem bölcsességben, hogy megbékéltessem az embereket, de nem azzal, hogy lemondassam őket valamelyik hön óhajtott céljukról. Hanem egy új arc felmutatásával, amelyik mindegyikük számára ugyanaz lesz. Mint a hajón, Uram! Akik értetlenül a bal oldali köteleket húzzák, azok ellen dolgoznak, akik jobbra húznak. Tudatlanságukban meggyüölnek egymást. De ha ezt megértik, akkor együttműködnek, és közös erővel segítenek a szélnek.”

A béke olyan fa, amelynek hosszú időre van szüksége a növekedéshez. Akárcsak a cédrusnak, nekünk is még rengeteg sziklatörmeléket kell magunkba felszívunk, hogy megvalósítsuk magunkat...

Békét építeni annyi, mint elég nagyra építeni az akolt, hogy az egész nyáj elalhasson benne. Annyi, mint elég tágasra építeni a palotát ahhoz, hogy mindenki elférjen benne anélkül, hogy kint kellene hagyniuk a poggyászaikat. Nem pedig kezüket-lábukat levágni, hogy mind elférjenek benne. Békét építeni annyi, mint elérni Istennél, hogy adja kölcsön pásztorköponyegét, amely alá az emberek minden vágyukkal együtt behúzódhassanak. Ugyanígy van ez a fiait szerető anyával is. Azt is szereti, amelyik félénk és gyengéd. A másikat is, amelyikben forró életvág lobog. És a harmadikat is, aki talán púpos, hitványka, növényében elmaradt. De különbözőségük ellenére mindegyik iránt egyformán érez. És, bár más és más módon szeretik, egyformán büszke mindegyikre.

De a béke olyan fa, amelynek hosszú időre van szüksége a növekedéshez. Több tisztánlátás kell hozzá, mint amennyi nekem van. És még semmi sem egészen nyilvánvaló. Ezért válogatok és elvetek. Túlságosan könnyű dolog lenne békét teremteni, ha már minden ember egyforma volna.

Így mondott csődöt vezéreim ügyeskedése, mert tömény butaságukban mindenféle okoskodásokkal traktáltak. Én azonban nem felejtettem el atyám szavait: „Az okoskodás művészete teszi lehetővé az ember számára, hogy becsapja magát...”

„Ha embereink elhanyagolják az ország feladatait, azt jelenti, hogy elpusztulnak. Tehát rajtaütéseket rendezünk nekik, azoktól majd megedződnek, és az ország meg lesz mentve.”

Így beszélnek a tanárok, akik lépről lépésre következtetnek. Az élet azonban van. Mint ahogyan a fa is van. És a szár nem holmi eszköz, amelyet a csíra azért talált magának, hogy ág lehessen belőle. Szár, csíra és ág ugyanaz a kiteljesedés.

Ezért hát helyreigazítottam őket: „Ha embereink elpuhulnak, az azért van, mert meghalt bennük az ország, amely életerejüket táplálta. Akárcsak a cédrus, amikor felélte életadottságait. Megszűnik cédrussá alakítani a köveket. És elkezd szertefoszlan a sivatagban. Hogy tehát újra lelket öntsünk beléjük, meg kell őket téríteni...” Mindazonáltal, mivel nem voltak képesek megérteni engem, elnézőn hagytam, hadd játsszák kisdéd játékaikat, mire ők halálba

küldték embereiket egy kút körül, amelyre pedig senki sem áhítozott, hiszen ki volt száradva, de ahol véletlen folytán tábort vert az ellenség.

Persze, szép a fegyverropogás a kút körül, lepkeánc a virág körül, mert aki megszerzi a kút, az elveszi a földet, és újra rálel a győzelmek ízére. Az ellenség a csapásra visszafordul, mint a jöttödre felröppenő hollósereg, amely hatalmas köröket ír le, hogy aztán ott szálljon le, ahol már nincs téled több félnivalója. Ilyenkor a homok, amely mögötted felitta őket, puskaporossá válik. Te meg férfi módra élethalálharcot vívsz. Közben táncolsz, hol eltávolodsz, hol közelebb kerülsz valamihez.

De ha ilyenkor nincs ott egyéb, csupán egy kiszáradt kút, a játék nem ugyanaz. Ezért aztán tudod, hogy ez a kút éppoly haszontalan, értelmetlen, mint a játékoska, ha nem teszed fel rá a vagyondat. Vezéreim látták, hogyan kockáznak a katonáink, és hogyan ölik egymást, ha csalást fedeznek fel, s ezért hittek a szerencsejátékban. És úgy játszottak a kútra, mint egy tét nélküli kockára. Csakhogy senki sem gyilkol, ha tét nélküli kockával csálnak.

Vezéreim soha sem értették meg igazán, mi a szeretet.

Mert látják, mennyire lelkesíti a hajnal a szerelmest, amely az ébredéssel együtt újra meghozza neki szerelmét. És látják, mennyire feltüzeli a harcost a hajnal, amely az ébredéssel együtt újra meghozza neki a készülő győzelmet. A győzelmet, amely már ott nyújtózkodik benne, és vidámságra serkenti. És erre azt hiszik, hogy a hajnal az erős, nem pedig a szerelem. Én azonban azt mondom, hogy szeretet nélkül semmit sem lehet csinálni. Mert untat a kocka, ha nincs töltve valami kíváncsú értelemmel. És untat a hajnal is, ha nem csinál egyebet, mint hogy visszavezet nyomorúságos életedbe. És a haszontalanná vált kútért meghalni sincs kedved.

Természetesen minél keményebb a munka, amelyben elégsz a szeretet nevében, annál jobban lelkesít. Minél többet adsz, annál jobban megnősz. De kell valaki, aki kapjon. Veszteni nem azonos az adással.

Amikor látták, hogy az emberek milyen örömmel adnak, vezéreim nem egyszerűen azt a következtetést vonták le belőle, hogy van ott valaki, aki kap. És nem értették meg, hogy az ember fellelkesítéséhez nem elég mindenéből kifosztani.

Én azonban szóra bírtam egy elkeseredett sebesültet. Így szólt hozzám:

„Uram, meg fogok halni. Odaadtam a véretem. De nem kapok érte semmit cserébe. Mielőtt még a társa bosszút nem állt érte rajtam, megfigyeltem haldoklása közben azt az ellenséges harcost, akit hasba lőttem. Úgy éreztem, hogy mivel mindenestől a hitének ajándékozta magát, kiteljesedett a halálban. És halála nem volt hiábavaló. Én viszont, mivel káplárom parancsát teljesítettem, nem pedig olyan valakiét, akinek a gazdagodása megérte volna a halálomat, katonához méltón, de kiábrándulva halok meg.”

A többi pedig elmenekült.

XVIII.

Ezért ezen az estén a fekete sziklaszirt tetejéről, amelyre felmáshztam, eltűnődtem a síkságon elnyúló táborom fekete alakzatain; a tábor most is háromszögű volt, három csúcsán megrakva őrszemekkel, puskákkal és puskaporral is bőven el volt látva, mint mindig, de mégis közelinek éreztem azt a pillanatot, amikor, mint a kiszáradt fát, elfűjja, szétkergeti, szétszórja a szél; és megbocsátottam embereimnek.

Mert megértettem. Megértettem, hogy a hernyó meghal, amikor begubózik. Meghal a növény, amikor felmagzik. Aki átváltozik valamivé, megismerkedik a szomorúsággal és a szorongással. Minden haszontalanná válik benne. Aki leveti régi énjét a vedlő rovar módjára, csupa temető, csupa bánatos visszavágyakozás. És ez a tömeg most a vedlésre várt, mert elkoptatta magán a régi országot, amelyet már senki sem fog megfiatalítani. Senki sem gyógyíthatja meg a hernyót vagy a növényt, sem a kamasszá átvedlő gyermekét, aki, hogy ismét boldognak érezze magát, azt követeli, hadd térjen vissza gyermekségébe, nyerjék vissza színüket unalmassá vált játékaik, nyerje vissza édességét az anyai öl, ízét a tej - csakhogv nincs már színük a játékoknak, nincs menedék az anya karjaiban, nincs íze a tejnek - és szomorúan tovább megy. Miután elviselték a régi országot, embereim az új országot követelték, bár fogalmuk sem volt róla, milyen lesz. A kamasszá érett gyermek, aki nem tud többé mit kezdeni anyjával, nem lel addig nyugalomra, míg rá nem talál az asszonyra. Egyedül csak az asszony tudja majd újra emberré összerakni. Ám ki tudja megmutatni országukat az embereknek? A világ zűrzavarában ki képes kizárólag szelleme erejével új arcokat szabni és arra kényszeríteni őket, hogy feléje fordítsák a tekintetüket, és megismerjék? És amikor majd ismerik, szeressék? Nem a módszeres elme, hanem az alkotó, a szobrász műve ez. Mert egyedül csak az alkot művet a márványból, akinek nem kell önmagát igazolnia, és aki a szeretet keltésének a képességét írja bele a márványba.

XIX.

Magamhoz kérettem hát az építészeket, és így szóltam hozzájuk:

„Töletek függ a jövő városa, nem spirituális jelentésében, hanem arcában, amelyet fel fog mutatni, és amely őt fogja kifejezni. És én azt hiszem, veletek együtt, hogy feladatunk az emberek lehető legjobb elhelyezése. Avégből, hogy rendelkezésükre álljanak a város kényelmei, hogy ne vesztegessék el erőfeszítéseiket hiábavaló bonyodalmakban és terméketlen vállalkozásokban. De én mindig azt tanultam, hogy különbséget tudjak tenni a fontos és a sürgős között. Mert igaz, hogy az embernek feltétlenül szükséges ennie, hiszen ha nem táplálkozik, nem ember, és nem gátolja semmi. Ám a szeretet, az élet értelme és Isten szeretete ennél is fontosabb. Ezért nem érdekel engem az olyan népség, amelyik elhájasodik. A kérdés, amelyet felteszek magamnak, nem annak a megállapítása, vajon az ember boldog-e, gyarapszik-e, kényelmesen lakik-e. Én elsősorban arra vagyok kíváncsi, miféle ember gyarapszik, lakik kényelmesen, él boldogan. Mert megtollasodott és biztonságérzetükben felfuvalkodott kalmárainnál többre becsülöm a nomádot, aki örökösen vándorol és megy, amerre a szél viszi, mert napról-napra szépül azáltal, hogy ilyen hatalmas urat szolgál. Ha választásra kényszerülven megtudnám, hogy Isten az előbbiektől megtagadja nagyságát, és csak az utóbbiaknak adja meg, népemet azonnal kivezetném a pusztába. Mert azt szeretem, ha világol az ember. És mit törődöm én a vastag gyertyával! Minőségét csupán a világához mérem.”

„De azt sem tapasztaltam, hogy a fejedelem alábbvaló lenne a rakodómunkásnál, a vezér az őrmesternél, a pallér a munkásoknál, bár bővebben dúskálnak a javakban. És a maguknak bronzból bástyákat építtetőket nem találtam alábbvalónak azoknál, akik sárból tapasztják falaikat. Nem tagadom, hogy létezik lépcsője a hódításoknak, amelyen az ember egyre magasabbra emelkedhet. Ám nem tévesztettem össze az eszközt a céllal, a lépcsőt a templommal. Feltétlenül szükséges, hogy legyen lépcső, amely lehetővé teszi a templomba való bejutást, máskülönben a templom elnéptelenedik. De csupán a templom a fontos. Az embernek feltétlenül fenn kell maradnia, meg kell lelnie maga körül a nagyobbá válás eszközeit. De ez csak a lépcső, amely az emberhez vezet. A lélek, amelyet én fogok neki építeni, katedrális lesz, mert csupán a katedrális a lényeges.”

„Ezért tehát elítéllek benneteket. De nem azért, mert a mindennapi használati értékeket helyezitek előtérbe. Hanem mert ezeket tekintitek célnak. Mert igaz ugyan, hogy roppant szükség van a palota konyháira, végeredményben azonban egyedül az a palota számít, amelynek a konyhák szolgálnak. És azért hívlak benneteket ide, hogy megkérdezzem tőletek:

„Mutassátok meg nekem munkátok fontos részét!” Ti pedig némán hallgattok előttem.”

„Erre ti azt mondjátok: „Mi az emberek szükségleteit biztosítjuk. Lakást adunk nekik.” Igen. Ahogyan a barmok szükségleteiről gondoskodunk, amikor istállóba kötjük őket, és almot vetünk alájuk. És, valóban, az embernek szüksége van falakra, hogy elássa magát közéjük, és olyanná legyen, mint a vetőmag. De szüksége van a nagy Tejútra meg a tenger végtelenségére is, holott pillanatnyilag sem a csillagképek, sem az óceán nem szolgál neki semmire. Mert mit jelent szolgálni? Sok embert ismerek, akik hosszú, kemény küzdelem árán másztak fel a hegyre, térdüket leverve, tenyerüket véresre horzsolva, szinte belerokkanva a kapaszkodásba, csak hogy még hajnal előtt elérjék a csúcst, és megittasulhassanak a kék homály megülte síkság mélységének láttán, ahogy a szomszédhozó keresi a tó vizét, hogy szomszját olthassa vele.

És felérve leülnek körülnéznek és mélyeket lélegzenek. És szívük boldogan ver, és hatásos írt találnak minden bosszúságukra.”

„Olyanokat is ismerek, akik lassan vonuló karavánjukkal igyekeznek a tenger felé, akiknek szükségük van a tengerre. És aztán, a víz fölé nyúló szirtfokra érkezve felülről végigtekintenek e csend ülte mély síkságon, amelyik elrejtí tekintetük elől algái vagy koralljai tömegét, belélegzik a sós levegőt, és elkápráznak e látványon, holott pillanatnyilag semmi hasznuk sincsen belőle, hiszen a tengert nem lehet megfogni. De szívükben leöblítik magukról a csip-csup dolgok rabszolgaságát. Talán azért, mert a börtön rácsai mögé zárt rabnak érezték magukat, undorral éltek vízforraló edényeik, háztartási eszközeik, asszonyaik panaszkodásai között mindennapjaik sűrű közegében, amely lehet a dolgok értelmén át kibetűzhető arc, de lehet néha sírgödör is, és megsűrűsödhet, ránk zárulhat.”

„Ilyenkor teleszívják magukat végtelenséggel, és hazaviszik magukkal a benne meglett boldogságot. És házuk egészen más lett attól, hogy valahol hajnalpirkadatban létezik a síkság és a tenger. Mert minden dolog önmagánál tágasabbra nyílik. Minden ösvénnyé, úttá és ablakká lesz, amely valami másra nyílik, mint ő maga.”

„Ezért ne bizonygassátok nekem, hogy elegendők az embernek a ti megszokott falaitok, mert ha az ember sohasem látta volna a csillagokat, és nektek hatalmatokban állna óriás ívű Tejutat építenetek a számára, valóságos vagyont költve el ennek a kupolának az elkészítésére, mernétek-e azt állítani, hogy ez a rengeteg költség veszendőbe ment azáltal, hogy így használtátok fel?”

„Ezért mondom nektek: Ha egy haszontalan templomot építetek - mert hiszen nem szolgál sem sütés-főzésre, sem alvásra, sem víztartályul, sem az előkelőségek összejöveteleire, hanem csupán az ember szívének nemesbítésére, az érzékek nyugalmára meg az érlelő időre, lévén egészen olyan, mint egy szív-pince, amelybe beül az ember néhány órára, hogy megmártózzék az igazságos békében és a szenvedélyek elcsitulásában meg a kitagadottakat nem ismerő igazságosságban - egyszóval, ha egy olyan templomot építetek, ahol a fekélyek okozta fájdalom himnusszá és áldozati adománnyá magasztosul, ahol a halálveszély végre lecsendesedett vizeken megpillantott kikötővé lesz: azt hinnétek, hogy elfecséreltétek erőfeszítéseiteket?”

„Ha a hajósokat, akiknek viharos napokon véres cafattá válik a tenyerük a vitorlák megfeszítése közben, akiket éjjel-nappal kegyetlenül hány-vet a tenger, úgyhogy már nem egyebek, csak sótól kegyetlenül összemart eleven hús, időnként befogadhatnánk a kikötő csendes és fényes vizeire, ahol nincs többé hullámlás, lökdösődés, erőlködés, kíméletlen küzdelem, csak a vizek csendje, amelyet alig borzol fel a szélről immár nem hajtott nagy hajó csendes siklása: azt hinnéd-e, hogy hiába fecsérelted el erődet? Hiszen a hullámok keblén végigseprő tarajok és a tenger tajtékzása után most oly lágyan simogatja őket a kikötő védett vize.”

„Íme, ezt kínálhatod fel az embernek, és mindez csupán a te génuszodtól függ. Mert köveid elrendezése elég hozzá, hogy megteremtsd a kikötő vízének, a csendnek és a csodálatos reménykedéseknek az ízét.”

„Akkor aztán sürgeti majd őket a templomod, ők pedig bemerészkednek csendjébe. És magukra lelnek benne. Mert egyébként csak a boltok vonzanák őket. A kalmárok pedig csak a vevőt hívogatnák bennük. És nem születnének meg nagyságukban. És nem ismernék meg kiterjedésüket.”

„Igaz, fogod erre válaszolni, de ezek az elhízott boltosok mindenben dúskálnak, és más kívánságuk nincs is. Könnyű azonban boldoggá tenni azt, akinek a szívében nincsen tér.”

„Persze, munkáitokat haszontalannak mondják az ostobák. De milyen vitathatatlanul cáfolja az ilyen okoskodásokat az emberek viselkedése! Láthatjátok, hogy az emberek a világ minden tájáról idecsődülve igyekszenek felkutatni ezeket az általatos már nem készített kőcsodákat. E szív- és lélekcsűrőket. Hol láttatok olyan embert, aki úgy érzi, neki feltétlenül be kell járnia minden országot, hogy megtekintse az ottani raktárakat? Az ember kétségtelenül használ különféle árucikkeket, de azért, hogy fennmaradjon, és tévesen ítéli meg önmagát, ha azt hiszi, hogy elsősorban rájuk vágyik. Mert utazásainak mások a céljai. Láttál utazó embereket. Elgondolkoztál úti céljaikon? Nem kétséges, néha egy-egy nyugalmas kis öböl, egy hóborította hegy vagy a saját hányadékan hízó vulkán vezette őket ide vagy oda, de igazi céljuk mégis csak ezek az eltemetett hajók, az egyetlenek, amelyek elvezettek valahová.”

„Körbejárják, végignézik őket, és arról álmodoznak, bár maguk sem tudják, hogy utaznak rajtuk. Mert nem haladnak sehová. És ezek a templomok már nem fogadják magukba a tömegeket, többé nem viszik őket magukkal, és nem változtatják át őket nemesebb fajjára, mint a lepkét a báb. Ezeknek a vándoroknak már nincsen hajójuk, nem képesek levedleni egykori magukat, és szegény és erőtlén lélekből gazdag és nemes lélekké válni, miközben e kőhajók fedélzetén hajóznak. Ezért keringenek az eltemetett templom körül, vizsgálgatják, kutatgatnak járnak a lépésektől fényesre koptatott ragyogó nagy padlóköveken, hallgatják saját szavaik visszhangját a lenyűgöző csendben, elveszve a gránitpillérek erdejében, abban az együgyű hitben, hogy, mint a történészek, ők most tanulnak, holott szívük dobogásából megérthetnék, hogy oszlopról oszlopra, teremről teremre, hajóról hajóra járva a kapitányt keresik, de hiába állnak ott didergő szívvel, nem ismerik, hiába hívnak segítséget, nem érkezik, lesik régi énjük makacsul késő levedlését, önmagukba viasszasüllyedve, mert nincs itt immár egyéb, mint félig homokba süllyedt halott templomok, mert nincs itt immár egyéb, csak zátonyra futott hajók, amelyeknek hallgatás- és árnyékrakományát immár alig védi valami, léket kaptak, beomlott boltíveik között hatalmas kék ég-mezők lesnek be, és falaik résein át zizegve száll be a homok. És éheznek olyan éhséggel, amelyet soha semmi nem fog csillapítani...”

„Ezért mondom nektek, ti azért építtetek, mert jó az embernek az erdő mélye, a Tejút meg a hegyek tetejéről áttekinthető kék síkság. De mi a Tejút, a kék síkságok és a tenger roppant térsége ahhoz hasonlítva, amit az éjszaka kínál a kövek között, ha az építész meg tudta őket tölteni hallgatással? És ti magatok, építésszek, is nagyobbak lesztek, ha lemondotok róla, hogy csak a hasznosságot keressétek. Csupán az igazi megvalósítandó műből fogtok megszületni, amelyik majd magába szív benneteket, hiszen ezentúl nem ő szolgál titeket, hanem arra kényszerít, hogy ti szolgáljátok őt. És kiszabadít benneteket önmagatokból. Mert hogyan is születnének nagy építésszek nagyságot nélkülöző munkákból?”

„Csak akkor lesztek nagyok, ha a kövek, amelyekbe erőt kívántok önteni, nem gondolkodástól felmentő versenypályázatok tárgyai, ha nem bizonyítható használati célokat szolgálnak, hanem piederstálok, lépcsők és hajók lesznek, amelyek Istenhez vezetnek.”

XX.

Tömény butasággal megvert vezéreim nem hagytak nekem békét bizonygatásaikkal. Szinte kongresszusra gyűlve vitatkoztak a jövő felett. Így akartak leleményesnek bizonyulni. Mert az én vezéreimet annak idején főleg történelemre oktatták, és ismertek is hibátlanul minden dátumot, a hódításaimét meg a vereségeimét, a születéseket csak úgy, mint a haláleseteket. Így aztán magától értetődőnek vélték, hogy az események levezethetők egymásból. És az emberiség történetét okok és következmények olyan szakadatlan láncolatának képzeltek, amelyik a történelemkönyv első sorával kezdődik, és addig a fejezetig tart, amelyben a jövőendő nemzedékek okulására feljegyeztetett, hogy a teremtés ily módon szerencsésen betetőződött a jelenlegi ragyogó vezéri együttesben. Így aztán oly alaposan nekiszaladtak, hogy lépésről lépésre, következményről következményre haladva levezették a jövőt is. Máskor meg ilyesféle roppant súlyos igazságokkal álltak elő: „Így és így kell cselekedned az emberek vagy a béke vagy a birodalom virágzásának érdekében. Mi tudósok vagyunk, hajtogatták, tanultuk a történelmet...”

Én azonban tudtam, hogy tudománya csak annak van, ami ismétlődik. Aki elültet egy cédrusmagot, az előre látja magasba szökkenését, akárcsak az is, aki a követ elhajítva előre látja, hogy a kő le fog esni, mert a cédrus megismétli a cédrust, a kő lehullása pedig a kövek lehullását, jöllehet azzal a kővel, amelyet eldobni készül, vagy azzal a maggal, amelyet a földbe dug, ilyesmi még sohasem esett meg. De ki merné azt állítani, hogy előre látja a cédrus jövőendő sorsát is, amelyik magból fává, fából maggá rejtőző állapotok során át változik? Itt olyan fejlődésről van szó, amelyre én még nem láttam példát. Mert a cédrus egy új egyed, amelyik kialakulása közben semmi általam már ismertet nem ismételt meg. Sejtelmem sincsen róla, hová tart. És azt sem tudom, hogy az emberek hová, merre tartanak.

Vezéreim persze a saját logikájuk szerint gondolkoznak, amikor okot keresnek és fedeznek fel az előttük jelentkező hatáshoz. Mert, bizonygatják, minden okozatnak van oka, és minden ok okozatot von maga után. És így okról okozatra következtetve, hangos bizonygatások közepette haladnak a tévedés felé. Mert más dolog visszamenni az okozatról az okra, és megint más az okokból eljutni az okozatokhoz.

Az emberi láb nem taposta, hintóporként mindent belepő homokból utólag én is kiolvastam ellenségeim történetét. Tudva, hogy minden lépést megelőz egy másik, az, amelyet követett, és hogy szem szemet követ a láncban, és soha nem hiányozhat egyetlen szem sem. Ha közben a szél nem támadt fel, és a homokot felkavarva nem törölte le vele fölényes mozdulattal a megírt oldalt, mint a tanító az iskolás gyermek palatábláját, akkor vissza tudok menni lábnyomról lábnyomra egészen a dolgok eredetéig, vagy a karavánt követve rajtaüthetek a vízmosásban, ahol úgy vélte, nyugodtan letáborozhat. De az effajta olvasás semmi olyasmire nem oktatott, aminek segítségével megelőzhetném haladásában. Mert a karaván útját vezérlő igazság egészen más fajtájú, mint az a homok, amely rendelkezésemre áll. És a lábnyomok ismerete csupán meddő ismerete valami visszfénynek, amelyből semmit sem tudhatok meg a gyűlöletről, a rettenetről vagy a szeretetről, amely mindennek felett kormányozza az embereket.

„Akkor hát, mondják majd vezéreim, szilárdan belecövekelődve butaságukba, mégis csak minden levezethető. Mert ha ismerem a gyűlöletet, a szeretetet vagy a rettenetet, amely hatalmukban tartja őket, előre kikövetkeztethetem a mozdulataikat. Más szóval a jövőendő benne van a jelenben...”

Én azonban erre azt válaszolom nekik, hogy azt megmondani előre, hol lesz a karaván egy lépéssel azok után, amelyeket eddig tett, valóban lehetséges. Ez az újabb lépés bizonynyal az előtte lévő fogja ismételni irányában és nagyságában. Tudománya annak van, ami megismétlődik. A karaván azonban hamarosan le fog térni arról az útról, amelyet logikus gondolkodásom rajzolt meg előre, mert közben más szándéka támadt...

És mivel nem értettek meg, elmeséltem nekik a nagy kivonulás történetét.

A sóbányák táján történt. És az emberek több-kevesebb sikerrel igyekeztek szabadulni a sóbányákból, mert errefelé semmi lehetőség nem volt emberi életre. A nyomasztó hőség mindent kiégetett, a föld mélye pedig tiszta víz helyett csak sötömböket adott, amelyek akkor is ihatatlanná tették volna a vizet, ha történetesen nem lettek volna kiszáradva a kutak. A nap és a kő közé beszorítva a más vidékekről tele tömlőkkel érkezők szaporán munkához láttak, és csákánnyal fejtették az életet és halált jelképező áttetsző kristályokat. Aztán mintha hozzájuk lettek volna kötve a köldökszinórukkal, sietve tértek vissza boldog földjeikre, dús vizeikhez.

Egyszóval a nap errefelé zord, kíméletlen és fehér volt, akár az éhínség. A sziklák helyenként áttörték a homoktakarót, ébenfekete falaikkal övezve a sóbányákat, és olyan kemények voltak, mint a fekete gyémánt, a szelek hiába próbálták fogait tarajukon. Ha valaki tanúja lett volna e sivatag évszázados történelmének, azt hihette volna, hogy örökké tartanak, évszázadokig szilárdan fognak még állni. Azt hitték volna, hogy a hegy lassan kopik majd el, mint valami nagyon gyenge reszelő fogai alatt, hogy az emberek tovább bányásszák majd a sót, a karavánok változatlanul szállítják a vizet, az élelmet, és hoznak váltást, új kényszer-munkásokat...

Ám jött egy hajnal, amikor az emberek a hegy felé fordultak. És olyat láttak, mint még soha életükben.

Mert a véletlen úgy akarta, hogy a szelek, amelyek annyi évszázadon át vásták a sziklát, egy óriási haragvó emberarcot faragtak ki rajta. És a sivatag, meg a föld alatti sóbányák, meg az óceán sós vizénél is embertelenebb tájon megtelepedett törzsek fölött fenyegetően emelkedett átokra nyílt ajkakkal a fekete, sziklába véssett, dühös arc a végtelen magas tiszta ég alatt. És az emberek rémülten menekültek, amikor meglátták. A rendkívüli eset híre elterjedt a bányák mélyén is, s amikor a munkások felbukkantak az aknákból, a hegy felé fordultak, és megrettent szívvel rohantak sátraikhoz, sebtében összekapkodták házi eszközeiket, szidták asszonyaikat, gyermekeiket, rabszolgáikat, és aztán pusztulásra ítélt vagyontárukat maguk előtt tolva a könnyörtelen napsütésben, elindultak az észak felé vezető utakon. De mivel nem volt vizük, mindannyian odavesztek. És alaptalannak bizonyultak a logikus elmék jóslatai, akik csak azt látták, hogy a hegy lassan kopik, és hogy az emberek örökre itt maradnak. Hogyan is láthatták volna előre, mi volt készülőben?

Amikor visszamegyek a múltba, a templomot köveire bontom szét. Ez a művelet előrelátható és egyszerű. Hasonlóképpen, ha csontokra, belső részekre szedem szét a feldarabolt testet, törmelékekre a templomot, kecskékre, birkákra, lakásokra és hegyekre a birtokot... De ha a jövő felé haladok, akkor mindenkor számolnom kell új lények születésével, akik majd hozzáadódnak ezekhez az anyagokhoz, és soha nem lesznek előreláthatók, hiszen más fajtájúak. Ezeket az embereket én egyszerinek és egyszerűnek nevezem, mert belehalnak, elpusztulnak, ha részeikre szedjük őket. Mert a csend olyasmí, ami hozzáadódik a kövekhez, de meghal, ha szétválasztjuk őket egymástól. Mert az arc olyan valami, ami hozzáadódik a márványhoz vagy az arc egyéb elemeihez, de meghal, ha összetörik, vagy ha szétválasztják

őket egymástól. Mert a birtok olyasmi, ami többletet jelent a kecskékhez, lakásokhoz, birkákhoz és hegyekhez képest...

Én nem tudom megjósolni a jövőt, de megalapozni tudom. Mert a jövőt az ember építi. Ha egyetlen arcban gyűjtöm össze korom egymástól elütő elemeit, ha istenáldotta szobrászkezem van, akkor megvalósul a vágyam. De magamat ámítom, ha kijelentem, hogy lám, megjósoltam a jövőt. Mert nem megjósoltam, hanem megteremtettem. Az engem körülvéő összevisszaságban felmutattam egy arcot, elfogadtattam az emberekkel, s ezentúl ez az arc fogja őket kormányozni. Akárcsak a birtok, amely néha még a vérüket is követeli tőlük.

Így lett előttem világos egy új igazság, mégpedig az, hogy hiú dolog, önáltatás a jövővel való foglalkozás. Hogy az egyetlen értelmes munka a jelen világ kifejezése. Kifejezni pedig annyit jelent, mint a jelen tarka összevisszaságából megépíteni a mindent kifejező egyetlen arcot, a kövekből megteremteni a hallgatást.

Minden egyéb nagyralátó szándék csupán üres szófecsérlés.

XXI.

És valóban, mindnyájan tudjuk, milyen csalókák az okoskodások. Azokat, akiket ott láttam, a legügyesebb érvelések, a legellenállhatatlanabb bizonyítások sem tudták meggyőzni. „Hát igen, válaszolták, igazad van. Mindazonáltal én nem úgy vélekedem, mint te...” Butáknak nevezték őket. Én azonban megértettem, hogy nem buták, hanem, éppen ellenkezőleg, ők a legokosabbak. Olyan igazságot tiszteltek, amelyet a szavak nem hordoznak magukban.

Mert a többi azt képzei, hogy a világ a szavakban van, és hogy az emberi szó világot és csillagokat, boldogságot, lenyugvó napot, birtokot, szerelmet, építészetet, fájdalmat, csöndet, mindent kifejez... De én megismertem az embert, akinek az a feladata e világban, hogy lapátonként hordja el a hegyet.

Persze, úgy vélem, hogy miután megtervezték a bástyákat, a mérnökök kezükben tartják bástyaik igazságát. És hogy rajzaik alapján meg is tudják majd építeni a bástyákat. Mert létezik a bástyáknak valamiféle mérnöki igazsága. De melyik mérnök érti meg a bástyák lényegét? Hol olvashatjátok a terveikben, hogy ezek a bástyák gátat alkotnak? Ki teszi lehetővé számotokra, hogy olyannak lássátok őket, mint a cédrus kérge, amelynek a belsejében az eleven város épül? Hol látjátok azt, hogy a bástyák kérget jelentenek a buzgalom számára, és hogy ők teszik lehetővé a nemzedékek Istenben való elcserélődését az erőd örökkévalóságában? A mérnökök az egészben csak követ, cementet, mértant látnak. Persze, igaz, hogy a bástya kő, cement és mértan. De ezen felül a hajó bordázata is, menedék az egyéni sorsok számára. És én mindenekelőtt az egyéni sorsokban hiszek. Amelyek nem jelentéktelenednek el attól, hogy így körül vannak határolva. Mert egyetlen szál virág is a tavasz megismerésére nyíló ablak. A virággá lett tavasz. Mert számomra semmivel egyenlő az a tavasz, amelyik nem termett virágot.

Tulajdonképpen talán nem is olyan lényeges a férje hazatértét váró asszony szerelme. Nem is olyan fontos a távozonak a búcsút integető kéz. De mégis mindegyik valami lényeges dolognak a jele. Nem is olyan fontos az a magányos fény, amely úgy ragyog a bástyán belül, mint a hajó jelzőlámpája, de mégis kibomló élet, amelynek nem tudom felmérni a súlyát.

A bástyák szolgálnak neki kérgül. És ez a város: lárva a burkában. És ez az ablak: a fa egyik virága. És e mögött az ablak mögött talán egy sápadt gyermek él, aki még tejet iszik, imádkozni se tud, csak játszik és gügyög, de ő lesz a holnap hódító hőse, új városokat fog alapítani, és bástyákkal övezi őket. Mint a mag, amelyből a fa lesz. Fontos, nem fontos, honnan tudnám? Különbösen sincs számomra semmi értelme ennek a kérdésnek, mert a fát, már mondtam, nem szükséges feldarabolnunk ahhoz, hogy megismerjük.

Ám melyik mérnök tudja mindezt? Ő azt hiszi, ért a bástyákhoz, hiszen ő építi őket. Meg van róla győződve, hogy az ő mértantudása mindenestől magába foglalja a bástyákat, hiszen elég, ha pontosan alkalmazza a cementre és a kőre, hogy erős legyen a város. Holott más az, ami a lényegüket jelenti, és ha azt kívánnám megmutatni, mi is a valóságban egy bástya, akkor magam köré gyűjtenélek benneteket, és ti az évek folyamán lassan értenétek meg őket, anélkül, hogy valaha is kimerítenénk ezt a munkát, mert nincs szó, amelybe beleférne a lényegük. Ezért csak jeleket mutatok fel róluk, amilyen például a mértan, meg az a férfikar is, amely átöleli a hitvest, aki gyermeket, egy egész világot hordoz magában, és akit együtt védelmeznék.

Vagy itt van például ez, aki szegény szavaival azt igyekszik bebizonyítani a másinak, hogy nem helyes, ha szomorkodik; előfordul-e, hogy a másik ettől megváltozik? Hogy nem helyes, ha féltékeny, meg az se, ha szerelmes? Előfordul-e, hogy a másik ettől kigyógyul szerelméből? A szavak igyekeznek magukra öltetni és hatalmukba keríteni a természetet. Így például én kimondtam ezt a szót: „hegy”, s ezzel magamévá teszem a hegyet hiénáival és sakáljaival, csend ülte vízmosásaival és égetőréseivel, egészen a szelek cibálta csúcsokig... csak hogy ez puszta szó, amit meg kell tölteni. S amikor azt mondtam: „bástya”, azt is ki kell tölteni. A mérnökök is tesznek hozzá valamit, a költők és a hódítók is, meg a sápadt gyermek és az anyja is, aki az ő jóvoltukból nyugodtan élesztgetheti a parazsat, hogy megmelegítse az esteli tejet, anélkül, hogy a gyilkos erőszak megakadályozza benne. De ha vitatkozhatok is a bástyák megépítésének a tudományáról, hogyan tudnék vitatkozni magukról e bástyákról, amelyeket beszédem képtelen magába fogadni? Mert ami igaz az egyik jelről, nem érvényes a másakra.

Meg akarván nekem mutatni a várost, néhányszor felvittek egy hegycsúcsra. „Nézd csak, ez a mi városunk!” - mondták. Én meg csodáltam az utcák rendjét, a bástyák rajzát. „Nézzétek csak, mondtam, a kaptárt, és benne az alvó méheket. Hajnalban kirepülnek szerte a síkságra, és teleszívják magukat nektárral. Az emberek is így művelik földjeiket, így takarítják be a termést. Aztán apró szamarak hosszú sora szállítja a csűrökbe, a piacokra meg a raktárakba a napi munka gyümölcsét... A város kirajkoztatja a hajnalba embereit, hogy este visszahozza őket magába, terheikkel és a télire gyűjtött eleséggel. Az ember az a lény, aki termel és fogyaszt. Így én legjobban azzal fogom őt segíteni, hogy tanulmányozom gondjait, és rendet szabok a hangyabolynak.”

Mások viszont, meg akarván nekem mutatni a városukat, átvittek a folyón, és a másik partról csodáltatták meg velem. Így aztán az alkonyat ragyogásában hosszan elnyúlva vonultak el előttem a házak, kicsinyek és nagyok, magasak és alacsonyok, meg a karcsú minarétek, amelyek mint megannyi árbocrúd tűzték tornyukra a bíbor felhők füstjét. Olyannak tűnt számomra, mint egy indulni készülő hajóraj. És a város valósága innen már nem megállapodott rend és mérnöki valóság volt, hanem az embernek mindent elsöprő tengeri útján a föld ellen indított rohama. „Nézzétek csak, mondtam: a megindult hódítás gögje! Városaim élére kapitányokat fogok állítani, mert az ember mindenekelőtt az alkotásból szerzi örömeit, meg ellenállhatatlan kalandvágyból, a győzelem mámorából.” És ez sem volt igazabb vagy kevésbé igaz, csak más.

Egyesek azonban, meg akarván velem csodáltatni városukat, bevittek magukkal bástyaik közé, és először is a templomba vezettek. És én beléptem, és a csend, az árnyék és az üdeség lenyűgözött. Aztán elgondolkoztam. És úgy éreztem, elmélkedésem fontosabb a tápláléknál meg a hódításnál. Mert azért táplálkoztam, hogy éljek, azért éltem, hogy hódítsak, és azért hódítottam, hogy aztán visszatérjek és elmélkedjek, és érezzem, hogyan tágul a szívem hallgatásom nyugalmaiban. „Nézzétek csak, mondtam, ez az ember igazsága. Az ember csak a lelke által él. Városom élére költőket és papokat fogok állítani. És ők kivirágoztatják az emberek szívét.” És ez sem volt igazabb vagy kevésbé igaz, csak más...

És most, ha ezt a szót használom: „város”, bölcsességemben nem azért teszem, hogy bölcseket mondjak, hanem egyszerűen azért, hogy pontosan meghatározzam mindazt, amivel megtölti szívemet, amire a tapasztalat róla tanított, magányos ballagásomat az utcáin, a kenyérszegést házaiban, házainak pompás vonulatát a síkságon, a hegyek magasáról megcsodált rendjét. És még rengeteg minden egyebet, amit ki sem tudok fejezni, vagy amire nem is gondolok a jelen pillanatban. De hogyan is próbálnék szavakkal érvelni, mikor az, amit igaz az egyik jelre, hamis a másokra...

XXII.

Mindenek felett azonban világossá vált előttem valami parancsoló, valami szükségszerű azzal az örökséggel kapcsolatban, amelyet nemzedékről nemzedékre adnak tovább egymásnak az emberek, mert amikor szeretetem csendjében lassan járom a várost, és elnézem ezt a lányt, aki a vőlegényével beszélget, és gyengéden-félenken rámosolyog, vagy a másikat, aki a harcból várja haza kedvesét, vagy a harmadikat, aki a szolgáját leckézteti, az embert, aki belenyugvást hirdet vagy igazságot követel, aki megosztja a tömeget, sarkára áll bosszúérzetében, és védelmébe veszi a gyengét, vagy aki egyszerűen csak elefántcsont remekét vési, folyton újra kezdve, és lépésről lépésre közelítve meg a benne rejlő tökéletességet... ha elnézem városomat, amint elszenderedik, miközben lármája hasonlónvá lesz a megütött réztányér elhaló hangjához, amely egy ideig tovább rezeg, majd elcsendesedik, mintha csak a nap pendítette volna meg, akárcsak a méhraj, amely napkeltekor felzendül, de aztán eljön az este, ellankasztja a méhek szárnyait, hazaküldi a virágok illatát, és nem marad többé barázda a szelek ágyában, amely vezetné őket..., amikor látom, mint hunynak ki lassan a fények, és alszik el a parázs a hamu alatt, miután mindenki betakarította a termést, az egyik a learatott kalászt a csűrök mélyébe, a másik a küszöbön játszó gyerekeit, a harmadik a kutyáját vagy a szamarát, az aggastyán a zsámolyát... amikor végül városom illedelmesen pihen, mint a parázs a hamu alatt, amikor minden gondolat, minden imádság, minden terv, minden szárnyalás, minden félelem, a szív minden fellángolása arra, hogy megtartsan vagy elvessen, minden megoldatlan és megoldást váró gond, minden gyűlölet, amely pitymallat előtt nem fog ölni, minden becsvágy, amely napkelte előtt semmit sem talál magának, minden imádság, amely Istenhez kötötte az embert, félretéve, használaton kívül helyezve, mint a boltban a létrák, most el van halasztva, mintha halott lenne, de azért mégsem hunyt ki egészen, hiszen ez a roppant családi vagyon, amely pillanatnyilag nem szolgál semmire, nem vészett el, csak félre van téve, átvive a számla következő oldalára, s amelyet a nap, mihelyt megzendül tőle a kaptár, vissza fog adni, mint valami örökséget, és amikor mindenki újra elkezd kutatni, örülni, kínlódni, gyűlölködni, nagyra törni, és az én méhcsaládom visszatér a bogáncsaihoz és liliomaihoz, akkor azt kérdezem magamban: hogyan is van az ezekkel a jelkép-csűrökkel?...

És bizonyossággá válik előttem, hogy ha egy még életre nem kelt emberiséget kapnék a kezembe, és megpróbálnám nevelni, oktatni, megajándékozni ugyanazzal az ezernyi és ezerféle indulattal, a nyelv nem lenne ehhez elég erős híd.

Mert ha igaz is, hogy érintkezünk egymással, könyveink szavai mégsem foglalják magukba atyai örökségünket. És ha gyerekekkel foglalkozom, alakítom és önkényesen irányítom őket, akkor végül is elherdálom az örökség egy részét. Ugyanez áll a seregemre is, ha katonáim között nem alakul ki az a bizonyos folyamatos kapcsolat, amely megszakítatlan dinasztiát formál ebből a seregből. Persze, megkapják a kiképzést káplárjaiktól. És az is igaz, hogy engedelmessékedniük kell vezéreik parancsainak. De a szavak, amelyekkel a káplárok és a kapitányok rendelkeznek, csupán tartályok, tökéletesen elégtelenek arra, hogy az emberek átszarmasztassák egymásnak számokba be nem zárható, formulákkal ki nem fejezhető élettapasztalatukat. És amelyet nem lehet az élőlészóra vagy a könyvekre bízni. Mert itt különböző belső beállítottságokról, egyéni szempontokról, ellenállásokról, fellángolásokról, gondolatokat és dolgokat összekötő rendszerekről van szó... És ha meg akarom őket magyarázni vagy kifejtetni, akkor részeikre bontom le őket, és semmi sem marad belőlük. Akárcsak a birtok, amelyikhez szeretettel ragaszkodunk, s amelyikről semmit sem mondtam akkor, amikor kecskékről, birkákról, lakásokról és hegyekről beszéltem, s amelyek belső

értéke nem a szón keresztül származik tovább, hanem a szeretet láncán. És az emberek szeretetről szeretetre hagyományozzák egymásnak ezt az örökséget. De ha csak egyetlenegyszer is megszakítjátok ezt a nemzedékről nemzedékre szálló kapcsolatot, akkor vége ennek a szeretetnek. És ha egyetlenegyszer is megszakítjátok seregetekben ezt a kapcsolatot az idősebbek és a fiatalok között, akkor a ti seregetek nem lesz egyéb, mint üres ház homlokzata, amelyik az első csapásra összeomlik, és ha megszakítjátok a kapcsolatot a molnár és fia között, akkor azt veszítitek el, ami a legértékesebb a malomban, erkölcsi tartalmát, a munka hevületét, azt az ezer meg ezer mesterségbeli fogást, amit nem lehet szavakkal kifejezni, azt az ezernyi mozdulatot, amelyeket ésszel nehéz megmagyarázni, de amelyek mégis léteznek - mert több értelem van elrejtve a meglévő, a kialakult dolgokban, mint a szavakban -, de ti mégis azt kívánjátok az emberektől, hogy egy kis könyvből építsék fel újra a világot, holott ez a könyv csupán hatástalan, tartalmatlan képe és visszfénye a rengeteg tapasztalatnak. És kezdetleges, mezítelen állattá alacsonyítjátok az embert, megfélemlítve róla, hogy fejlődésében olyan az emberiség, mint a fa, amely növekszik, és úgy folytatódik egyénről egyénre, ahogyan a fa ereje is görcsein, megcsavarodott derekán, szétváló ágain keresztül marad fenn. Énrám egy nagy testet bízta, és amikor letekintek városom tornyaitól, nem tudom, mit jelent meghalni, mert azt látom, hogy itt-ott hullanak a levelek, amott rügyek fakadnak, a szilárd törzs azonban tovább él ennek ellenére is. De az egyéni bajok semmi lényegesben nem ejtenek kárt, és amint látod, ez a templom is tovább épül, az a csűr is tovább ürül és tovább telik, és szépül a költemény, és fényesedik a kút ívelt kávája. De ha elválasztod egymástól a nemzedékeket, az olyan, mintha magát az embert akarnád újra kezdeni élete derekán, s kitörölve belőle mindazt, amit tudott, érzett, értett, kívánt és rettegett, ezt a testté vált tudáshalmazt könyvből vett soványka formulákkal próbálnád helyettesíteni, miután elvágtad a törzsén szivárgó nedvektől, és nem adnál többé egyebet az embereknek, csak amit szabályokba lehet foglalni. És mivel a szó hamisít, hogy megragadhasson, egyszerűsít, hogy taníthasson, és öl, hogy felfoghasson, többé nem táplálja élet az embereket.

Én azonban azt mondom: helyes dolog támogatni a városban dinasztiaak keletkezését. És ha csupán egyetlen kis csoportból kerülnek ki az én gyógyítóembereim, de teljes örökséggel rendelkeznek, nem pedig csak néhány szóval, akkor végeredményben okosabb és képzetesebb gyógyítóim lesznek, mintha egész népemre kiterjeszteném a válogatást, és katonák vagy molnárok gyermekeiből toboroznám őket. És nem nyomom el a hivatásérzetet sem, mert ez a törzs elég kemény lesz ahhoz, hogy idegen ágakat is olthassak bele. És az én dinasztiam fel fogja magába szívni, önmagává átalakítja azokat az új táplálékokat, amelyet a hivatásérzetből hozzá csatlakozók hoznak neki.

Mert ismét megtanultam, hogy a logika megöli az életet. És hogy önmagától semmit sem tartalmaz.

De tévedtek az emberrel kapcsolatban a receptgyártók. És a formulát, amely olyan, mint a cédrus árnyéka, összetévesztették a cédrus valóságával, súlyával, színével, a rajta ülő madarakkal, lombkoronájával, holott ezeket a nyelv nem fejezi ki, nem férnek el az erőtlen, elröppenő szavakban...

Mert ezek az emberek a kész kifejezést, amelyik megjelöl, összetévesztik azzal a tárggyal, amelyet megjelöl.

Így vált előttem világossá, hogy hiú és veszedelmes dolog tiltani az ellentmondásokat. Ebben az értelemben válaszoltam vezéreimnek, akik felkerestek és a rendről beszéltek, de a rendet, amely hatalom és erő, összekeverték a múzeumok rendjével.

Mert én azt mondom, hogy a fa rend. De a rend itt az összevisszaság felett uralkodó egységet jelenti. Mert az egyik ágon van madárfészek, a másikon nincsen. Mert az egyik hoz gyümölcsöt, a másik nem. Mert az egyik égre tör, a másik lefelé hajol. Vezéreim azonban nem tudnak szabadulni a katonai szemlék képétől, és azt állítják, hogy csak akkor vannak rendben a tárgyak, ha nem különböznek egymástól. Így aztán, ha engedném, hadd tegyék, ami nekik tetszik, még a szent könyveket is tovább javítanák, pedig azok olyan rendet tükröznek, ami Isten bölcsessége, és úgy raknák rendbe betűit, hogy bármelyik kisgyerek azonnal megállapítaná, hogy össze vannak keverve. Egymás mellé sorakoztatnák az összes A-t, az összes B-t, az összes C-t... és aztán lenne egy alaposan rendbeszedett könyvük. Tábornokoknak való könyv.

De hogyan is lennének képesek elviselni azt, amit nem lehet szavakkal kifejezni, ami még nem érett meg, vagy esetleg ellentmondásba kerül egy másik igazsággal? Hogyan is tudnák, hogy a beszédben, amely csak formuláz, de a lényegét nem ragadja meg, szembekerülhet egymással két igazság? És hogy nem kerülök ellentmondásba önmagammal, ha hol az erdőmről, hol a birtokomról beszélek, jöllehet az én erdőm átterjed más birtokokra is, anélkül, hogy akár csak egyet is teljesen befedne, a birtokom meg kiterjedhet több erdőre is anélkül, hogy közülük bármelyik teljes egészében a birtokomhoz tartoznék? Az egyik nem tagadja a másikat. Az én vezéreim azonban leütnék az erdőről daloló költők fejét, ha énekükben a birtok szépségét zengenék.

Mert más dolog egymással szembekerülni, és megint más egymásnak ellentmondani, és én csupán egy igazságot ismerek az életet, és csupán egy rendet ismerek el, az alkotó anyagok felett uralkodó egységet. És mit sem törődöm vele, ha ezek az alkotó anyagok egymástól teljesen különböznek. Az én rendem az összes egyetemes együttműködése az egyen keresztül, és ez a rend szüntelen alkotásra kötelez engem. Mert arra kényszerít, hogy azt a nyelvet alapozzam meg, amelyik fel fogja szívni magába az ellentmondásokat. És amelyik maga is élet. Sohasem szabad bármit elutasítania annak, aki rendet akar teremteni. Mert ha nekem az a legfontosabb, hogy megtagadjam az életet, és törzsem tagjait úgy állítom sorba, mint a jelzőpóznákat az út mellett, akkor az így elért rend tökéletes. És akkor is, ha alattvalóimat természetbolygók fokozom le. Igen ám, de mi vonzót találhatnék én a természetben? Mert én a vallása által felszabadított embert szeretem, akit az általam benne elültetett istenek - ház, birtok, ország, Isten országa - éltetnek, avégből, hogy mindig valami nála hatalmasabbért adhassa magát cserébe. És akkor miért ne engedném, hogy vitatkozzanak egymással, hiszen tudom, hogy a sikerült mozdulat a célját tévesztett összes mozdulat eredménye, és azt is tudom, hogy ha nagyra akar lenni, az embernek alkotnia kell, nem pedig utánoznia. Mert akkor nem lesz egyetlen célja az elraktározott készletek felélése. És végezetül tudom azt is, hogy mindennek, még a hajótest alakjának is növekednie, élnie és változnia kell, mert ellenkező esetben nem egyéb, mint halott múzeumi tárgy, gépies munka. És éles különbséget teszek a folytonosság és a gépiessé vált megszokás között. És különbséget teszek az állandóság és a halál között. Sem a cédrus, sem az ország állandósága nem az előregedésen alapszik. „Ez jó, mondják vezéreim, tehát többé ne változzék!” Én azonban gyűlölöm a végleg megtelepedetteket, és halottnak nevezem a tökéletesen elkészült városokat.

XXIII.

Rossz dolog az, ha a szív győzedelmeskedik a lélek felett.

Ha az érzelmek győzedelmeskedik a szellem felett.

Így világossá lett számomra, hogy országomban könnyebb egymáshoz fűznöm az embereket az érzelmek segítségével, mint az érzelmeken uralkodó értelemmel. Ez minden bizonnyal azt jelenti, hogy az értelemnek érzelmmé kell ugyan válnia, de elsősorban mégsem az érzelmek számít.

Így vált világossá előttem, hogy nem kell a sokaság kívánságainak alárendelni azt, aki alkot. Mert éppen az ő alkotásának kell a sokaság kívánságává válnia. A sokaságnak értelmet kell kapnia, hogy aztán érzelmmé változtassa a kapottat. A sokaság csak a gyomor. A kapott táplálékot szépséggé és fénné kell átalakítani.

Szomszédomat világot kovácsolt magának, mert szívében érezte azt. És himnuszt csinált népéből. Ám az emberek egyszerre csak félni kezdtek a magánytól, meg a hegyen való barangolástól, amikor a hegy úgy göngyölődik ki a lábuk alatt, mint a próféta uszálya, a csillagokkal való beszélgetéstől, a fagyos kérdésektől s a körös-körül támadt csendtől, meg attól a hangtól, amely beszél az emberhez, de csak akkor szólal meg, ha csend van. És aki a sötétségből megtér, az istenek tejétől jóllakva tér meg. És nyugodtan, komolyan jön le, köpenye alatt nem sejtett mézét hozva magával. De csak azok hoznak majd magukkal mézet, akiknek joguk volt elhagyni a tömeget. És ennek a méznek mindig keserű lesz az íze. És minden új és termékeny szónak is keserű lesz az íze, mert, amint mondtam, még senki sem ment át boldog vedlésen. És én csak úgy tudlak felemelni benneteket, hogy kihúzlak benneteket a bőrötekből, mint valami tokból, és új bőrt adok rátok, ahogyan a kígyó is új bőrt ölt magára. És akkor az ének úgy válik himnusszá, ahogyan a szikrától borul lángba az erdő. Az ember azonban, aki nem fogadja el ezt az éneket, és az aljanépség, amely megtiltja egyik tagjának, hogy kiszabaduljon köréből és visszavonuljon a hegyre, megöli a szellemet. Mert az a tér, ahol a szellem ki tudja nyitni szárnyait, a csend.

XXIV.

Mert gondolkozni kezdtem azokon, akik többet fogyasztanak, mint amennyit nyújtanak. Vonatkozik ez az államfők hazugságára is, mert a szó hatékonysága és ereje szavuk hitelében rejlett. És így hatalmas eredményeket érhetek el a hazugsággal. De ha használok, eltompítom fegyverem életét. És ha fölébe kerekedem is eleinte ellenségemnek, el fog jönni az az óra, amikor majd fegyvertelenül állok előtte.

Ugyanígy van ez azzal is, aki költeményeit írja, és azzal ér el hatást, hogy csal az elfogadott szabályokkal. Mert a botrányhatás is egyfajta művelet. Ám aki él vele, az gonosztevő, mert személyi előny kedvéért a közös kincset tartalmazó edényt töri össze. Hogy a magáét elmondhassa, tönkresilányítja embertársai kifejezési lehetőségeit, hasonlóan ahhoz, aki felgyújtja az erdőt, hogy lásson. És aztán másoknak nem marad más, csak a hamu. És ha hozzászóktam a hibás mondszerkesztéshez, azontúl már megbotránkozgatni sem vagyok képes, képtelen vagyok hatni a nem várt fordulattal. Ugyanakkor a régi stílus szépségével sem tudom magamat kifejezni, mert üressé tettem a szokás kialakította formákat, mindazokat a jeleket, szemhunyorításokat, az egész hallgatólagos megegyezést, az egész rendkívül lassan kidolgozott jelrendszert, amelynek segítségével még a legárnyalatnyibbat is át tudtam adni magamból másoknak. Gondolataim megformálása közben elfogyasztottam az eszközümet. És a többi emberét.

Ugyanígy van ez a gúnnyal is, ami nem az ember, hanem a szellemi lustaság terméke. Mert kormányzómat, aki tekintélyt parancsoló és tisztelt férfiú, nevetségessé tettem azzal, hogy számárhoz hasonlítottam, és a megfogalmazás merészsége mindenkire a meglepetés erejével hatott. Ám elkövetkezik egy nap, amikor e két fogalmat: számár és kormányzó, már oly szorosan összekapcsoltam, hogy amikor valóban belső meggyőződésemet fejezem ki, senki sem nevet. És leromboltam egy társadalmi rangsort, egy felemelkedési lehetőséget, termékeny becsvágyakat, a nagyság eszményképét. Elfogyasztottam azt a kincset, amelyből éltem. Kifosztottam egy csűrt, szétszórtam a magvakat. A hiba, az árulás abban áll, hogy azért tudtam felhasználni kormányzómat azzal, hogy lehetetlenné tettem, mert mások előttem tekintélyt adtak neki. Alkalmat kínáltak arra, hogy kifejezzem magamat. Én pedig arra használtam fel ezt az alkalmat, hogy tönkretegyem. Tehát árulást követtem el.

Az azonban, aki szigorú pontossággal ír, és úgy alakítja eszközét, hogy gondolatai hordozójává tegye, használat közben tovább élesíti a fegyverét, és ily módon fogyasztja ugyan, de egyúttal gyarapítja is a tartalékait. És azt, aki minden nehézség és minden keserűség ellenére szavainak az igazságával uralkodik népén, és miközben felhasználja, egyúttal gyarapítja hitelét, végeredményben jobban fogják követni háború idején. És aki a nagyságba vetett hitet alapozza meg, azt az eszközt kovácsolja, amelyet holnap fog felhasználni.

XXV.

Ezért kérettem magamhoz a tanítókat, és mondtam nekik:

„Nem az a feladatotok, hogy megöljétek az embert az ő gyermekeiben, sem az, hogy hangyát csináljatok belőle a hangyaboly számára. Mert engem nem érdekel, mennyire érzi magát boldognak az ember. Engem az érdekel, hogy milyen mértékben ember. Nem az a legfontosabb számomra, vajon boldog lesz-e az ember, hanem az, hogy milyen ember lesz boldog. És nem törődöm az istállóban élő baromhoz hasonló, jóllakott helybenülők gazdagságával.”

„Ne halmozzátok el az embereket üres formulákkal, hanem olyan képekkel, amelyek rendszereket hordoznak magukban.”

„Ne töltsétek meg a fejüket holt ismeretekkel. Hanem tanítsátok meg őket stílusra, hogy meg tudják ragadni az igazságot.”

„Ne ítéldetek képességeikről ilyen vagy olyan irányban tanúsított, látszólag könnyű felfogásuk alapján. Mert az jut legmesszebb, és az aratja a legtöbb sikert, aki a legtöbbet dolgozott önmaga ellen. Mindenek előtt tehát a szeretetre ügyeljétek.”

„Ne helyezétek a súlyt a használatra. Hanem az ember alkotására, avégből, hogy híven és becsületben gyalulja a deszkáját, és akkor jobban fogja gyalulni.”

„Tanítsátok tiszteletre, mert a gúnyolódás a tehetségtelen tulajdonsága és az arcok elfeledése.”

„Küzdjétek az embernek az anyagi javakhoz való kötődése ellen. És alapítsátok meg az embert az ő gyermekében azzal, hogy mindenekelőtt a maga elcserélésére taníjátok meg, mert csere nélkül nincs egyéb, mint kiszikkadás.”

Tanítsatok elmélkedésre és imádságra, mert a lélek ettől tágul. És a szeretet gyakorlására. Mert ki helyettesítené azt? És a magunk szeretete a szeretet ellentéte.”

„Mindenekelőtt büntessétek a hazugságot és az árulkodást, amely, igaz, hasznára válhat az embernek és, látszólag, a közösségnek. De egyedül a hűség alkot erősségeket. Mert nem létezik hűség csak az egyik táborban, s a másikban nem. Aki hűséges, az mindenkor hűséges. És nem hűséges az, aki el tudja árulni vele dolgozó társát. Nekem erős városra van szükségem, és ennek erejét nem az emberek megromlására alapítom.”

„Tanítsatok a tökéletesség szeretetére, mert minden mű haladás Isten felé, és csupán a halálban fejeződhet be.”

„Főleg ne tanítsatok megbocsátásra vagy felebaráti szeretetre. Mert helytelenül értelmezhetnék őket, és aztán nem lennének egyebek, mint a gyalázkodás vagy a fekély tisztelete. Hanem tanítsátok mindenki csodálatos együttműködését az összesen és az egyesén át. Akkor seborvosom majd sietve halad át a sivatagon, hogy helyre tegye napszámosom térdét. Mert itt egy hordozó eszközről van szó. És mind a kettejüknek ugyanaz a vezetője.”

XXVI.

Mert én mindenek előtt a vedlés és az önmegváltoztatás nagy csodáját figyeltem. Mert élt a városban egy leprás.

„Nézd csak, mondotta atyám, a feneketlen mélységet.”

És kivezetett városából egy sovány és piszkos mező széléhez. A mező körül volt kerítve, a közepén egy alacsony épület emelkedett, s abban lakott a leprás, elkülönítve a többi embertől.

„Te azt hiszed, mondotta atyám, hogy most üvöltve sírja el kétségbeesett helyzetét? Figyeld csak, amikor előjön, és lásd, hogyan ásít.”

„Sem jobban, sem kevésbé, mint az, akiben meghalt a szeretet. Nem jobban és nem kevésbé, mint akit tönkretett a számkivetés. Mert mondom neked: a számkivetés nem gyötör, hanem elkoptat. A számkivetett már csak ábrándokból él, és pontozatlan kockákkal játszik. És az sem számít, ha felveti a pénz. Immár nem egyéb, mint a holtak országának fejedelme.”

„A szükség, mondotta atyám, lásd, ez a mi menedékünk. Nem játszatsz üres kockákkal. Nem eléghülhetsz ki álmaiddal, azon egyszerű oknál fogva, mivel álmaid nem állják ki a valóság próbáját. Az ifjúkor üres álmodozásaitól feltüzelt seregek kiábrándító látványt nyújtanak. Hasznos az, ami neked ellenáll. És ennek a leprásnak a szerencsétlensége nem az, hogy elrothad, hanem az, hogy semmi sem áll neki ellen. Mert be van zárva, s ott tesped a készletein.”

A városbeliek néha kijöttek megbámulni a leprást. Úgy gyülekeztek a mező körül, mint azok, akik egy hegycsúcs megmászása után a vulkán krátere fölé hajolnak. Elsápadnak, amikor hallják lábuk alatt hogyan készül bőföggéseire a földgolyó. Szóval úgy szorongtak a leprás telke körül, mintha valami titokzatos dolgot láttak volna. Pedig nem volt ott semmiféle titokzatosság.

„Ne ringasd magadat ábrándokban, mondotta atyám. Ne képzeld magad elé kétségbeesését, hogyan tördeli álmatlan éjjelein a karjait, ne képzeld el haragját Isten, önmaga vagy az emberek ellen. Mert nincs más benne, csupán egyre növekvő eltávolodás mindentől. Mi köze lehetne még az emberekhez? Szemei folynak, karjai, mint az ág, lehullnak. A városból nem jut el hozzá más, csupán egy távoli szekérsor zöreje. Az élet már csak valami ködös színjátékkal élteti. És egy színjáték semmi. Csupán azzal élhetsz, amit átalakítasz. Nem azzal élsz, ami úgy van benned elraktározva, mint valami raktárban. Ez itt akkor élne, ha lovai közé csaphatna, köveket hordhatna, és kivehetné részét a templom építéséből. De mindent megadnak neki.”

Azonban egy szokás alakult ki. A lakosok nap mint nap kijártak hozzá, és a nyomor okozta felindulás hatása alatt különféle adományokat dobáltak át neki a kerítés karói felett. Úgy el volt látva mindennel, kiöltözve, kicsicsázva, mint valami bálványkép. A legjobb ételekkel traktálták. Sőt, ünnepnapok alkalmával még zenéltek is a tiszteletére. Ám ha ő rá volt is szorulva mindenkire, őrá senkinek sem volt szüksége. Mindene megvolt, ami csak kellett neki, ő viszont semmit sem tudott nekik nyújtani.

„Akárcsak azok a fából faragott bálványképek, mondotta nekem atyám, amelyeket az emberek mindenféle ajándékkal elhalmoznak. És amelyek előtt ott égne a hívők mécsesei. És árasztják illatukat az áldozatok. És hajuk drágakövekkel ékes. Én azonban mondom neked, a tömeg, amelyik bálványképei lába elé szórja arany karkötőit és drágaköveit, ezáltal gyarap-

szik, míg a fakép fakép marad. Mert semmit sem alakít át. Már pedig élni egy fának azt jelenti, hogy virágokat gyúr a földből.”

És láttam, amint a leprás kilépett odújából, és végighordozta rajtunk halott tekintetét. Érzéketlenebb volt a zajra, amely pedig gyönyörködtetni igyekezett őt, mint a tenger hullámaira. Elszaladt tőlünk, és immár megközelíthetetlen volt. És ha valaki a tömegből szánalmát nyilvánította, réveteg megvetéssel bámult rá... Mint aki nem vállal közösséget senkivel. Akinek csömöre van ettől a semmire sem kötelező játéktól. Mert ugyan mit ér az a szánalom, amely nem vesz karjára, hogy elringasson? És megfordítva, ha valami állati ösztön még haragra gerjesztette amiatt, hogy látványossággá, piaci mutatvánnyá vált - igazából nem is mély haragra, hiszen mi már nem tartoztunk az ő világába, olyanok voltunk, mint a gyerekek, akik a medencében lassan körbeúszó pontyot figyelik -, ugyan mit számított nekünk az ő haragja, hiszen mit jelent a harag, ha nem tud ütni, és csak üres szidalmakat szór a levegőbe? Ezért az volt a benyomásom, hogy bősége mindenből kifosztotta. És eszembe jutottak a délen élő leprások, akik a leprásokra hozott törvényeket kihasználva sarcolták az oázisokat lovuk hátáról, amelyről nem volt joguk leszállni. Botra akasztva nyújtották koldustálcáikat. És gonosz tekintettel néztek, de senkit sem láttak, mert a boldog arcok immár nem jelentettek egyebet számukra, mint vadászterületet. És miért is bosszantotta volna őket egy olyan boldogság, amelyik éppoly idegen az ő világuk számára, mint az erdei tisztáson nesztelenül játszadozó állatfiókák boldogsága. Szóval hidegen, szinte nem is látva, szegeződött tekintetük az emberekre. Aztán lassan a bódék elé léptettek, és csak úgy a nyeregből odanyújtották madzagra kötött kosarukat. És türelemmel várták, hogy a kereskedő megtöltse. Komor, félelmetes türelemmel. Mert mozdulatlanságukban már csak a betegség lassú tengődését jelentették számukra. A rothadás kemencéjét, olvasztótégelyét, lombikját. Számukra ők már csak a betegség átkelő helye, bajvívó pályája és háza voltak. De mit vártak? Semmit. Mert az ember önmagában semmit sem vár, hanem csak egy másiktól. És minél csökevényesebb a beszéded, annál durvábbak az emberekhez fűző kötelékek, annál kevésbé ismerkedhetsz meg a várakozással és az unalommal.

De mit is várhattak volna tőlünk ezek az emberek, akik oly tökéletesen el voltak tőlünk vágva? Nem vártak semmit.

„Lásd, mondotta atyám: még ásítani sem képes. Mindenről lemondott, még az unalomról is, ami az emberek várása.”

XXVII.

Így értettem meg, hogy az emberek mindenk előtt boldogtalanok. Az éjszaka olyanná lett, mint egy hajó, amelybe Isten bezárja vezető nélküli utasait. És az a gondolatom támadt, hogy különbséget teszek az emberek között. Mert mindenk előtt a boldogságot vágytam megérteni.

Megkondíttattam a harangokat. „Álljanak ide azok, akik tökéletesen boldognak érzik magukat.” Mert a boldogságot úgy érzi magában az ember, mint valami csupa íz gyümölcsöt. És láttam egy asszonyt, két kezét a keblére szorította, előre hajolva, mint aki tele van. És a jobb oldalamra álltak. „Jöjjenek ide, mondtam, a boldogtalanok.” És értük is megkongattattam a harangokat. „Álljatok a bal oldalamra”, mondtam nekik. És miután így jól elválasztottam őket egymástól, igyekeztem megérteni őket. És azt kérdeztem magamban: „Honnan származik a baj?”

Mert én nem hiszek a számolás tudományában. Sem az aggodást, sem az örömet nem lehet szorozni. És ha csupán népem egyetlen tagja szenved, szenvedése éppolyan nagy, mint az egész népé. De ugyanakkor rossz dolog, ha ez az ember nem áldozza fel magát népe szolgálatában.

Ugyanígy az öröm is. Amikor férjhez megy a királykisasszony, az egész nép táncol. A fa formálja a virágát. De én a csúcsáról ítélem meg a fát.

XXVIII.

Mérhetetlenül nagyra éreztem magányomat. Én csendet és nyugodt életritmust kívántam népemnek. A keserű cseppig kiűrittem lelkem legrejtettebb tartalékát és e gyötrődést a hegyen. Ekkor megpillantottam alattam városom esti fényeit. Éreztem azt a végtelen hívást, amely a városból száll fel, amíg csak mindenki nem találkozik össze egymásra rátalálva, a bezárt ajtók mögött. És láttam, amint egymás után bezárkóztak az elsötétülő ablakok mögött, és tudtam, hogy szeretik egymást szerelemmel. De azt is, hogy utána csömörük van az élettől. Hacsak a szerelem nem cseréli el magát valami nagyobbra, mint a szerelem.

És az utolsó kivilágított ablakokon át megpillantottam a betegeket. Két vagy három rákost, akik olyanok voltak, mint az égő gyertyák. Aztán amott annak a csillagát, aki most a művével küszködik, mert nem tud elaludni, amíg nem fizette meg a dézsmát. Aztán még néhány végtelenül reménykedő, de reménytelen alakot. Mert Isten betakarította aznapi termését, és vannak, akik már sohasem térnek haza.

Egyszóval voltak még néhányan, akik úgy álltak őrt az éjszakával szemben, mintha az a tenger lett volna. „Lám, gondoltam magamban, az élet tanúi ők a megfeythetetlen tengerrel szemben. Előőrök. Vagyunk néhányan, akiknek virrasztanunk kell az emberek felett, akiknek felelőssel tartoznak a csillagok. Néhányan még ébren vagyunk, akik Istent választottuk. A város terhével a vállunkon vagyunk még néhányan e helyhez kötöttek között, akiket kegyetlenül korbácsol a csillagokból hideg köpenyként rájuk hulló didergető szél.”

„Vezérek, bajtársaim, íme, milyen szigorú a leszálló éjszaka! Mert a többiek, akik alusznak, nem tudják, hogy az élet nem egyéb, mint a cédrus belső változásai és megroppanásai, és fájdalmas vedlés. Vagyunk itt néhányan, akiknek hordoznunk kell helyettük ezt a terhet, állunk itt néhányan a határokon, akiket éget a bűn, és akik lassan eveznek a világosság felé, várják, mint a matróz az árbockosárban, a választ kérdéseikre, és még reménykednek a hitves visszatérésében...”

De ekkor lett előttem világos a szorongást és a buzgalmat egymástól elválasztó határ. Mert a szorongás és a buzgalom ugyanazoknak az osztályrésze. Mind a kettő a tér és a kiterjedés megérzése.

„Tehát csak a szorongók és a buzgón tevékenykedők virrasszanak velem, mondtam. A többi hadd nyugodjon. Akik nappal alkottak, és akiknek nem hivatásuk az, hogy előőrön álljanak...”

A város azonban álmatlanul töltötte ezt az éjszakát egy ember miatt, akinek hajnalban bűnhődnie kellett valami bűnért. Az a hír járta ugyanis, hogy ártatlan. És járőrök cirkáltak, azzal a feladattal, hogy akadályozzák meg a tömeg összeverődését, mert valami arra kényszerítette az embereket, hogy előjöjjenek házaikból és összegyűljenek.

És én azt gondoltam magamban: „Egyetlen ember szenvedése támasztja ezt a tűzvészt. Üszökként csóválják fejük felett a börtönében sýnlódó foglyot.”

Ellenállhatatlan kényszer támadt bennem, hogy megismerjem. És elindultam a börtön felé. Zömök tömegével feketén vált ki a csillagok háttéréből. A fegyveres őrk kitérték előttem a sarkaikon lassan forduló kapukat. A falak szokatlanul vastagnak tñntek, a tetőre nyíló kis ablakokat vasrácsok védték. A tornácokon és a zárt udvarokon fekete őrszemek cirkáltak, vagy mint éji madarak riadtak fel jöttömre... És mindenütt légénységi szobák sűrű szaga, és

kripták visszhangjait idéző zajok, valahányszor leejtettek egy kulcscsomót, vagy léptek hangzottak fel a köveken. És elgondolkoztam: „Veszedelemes lehet ez az ember, ha egy egész hegy kell az eltiprásához, holott oly gyenge, oly vézna, hogy akár egy szeg is képes kioltani az életét!”

És minden lépés, amelyet hallottam, a rab gyomrát döngölte. És az összes fal, várfolyosó, pillér órá nehezedett. „Ő a börtön lelke, gondoltam magamban, folyton csak vele foglalkozva. Ő a börtön értelme, középpontja és igazsága. És mégis mit hagy látni magából? Egyetlen rongycsomót, a rácsokon keresztül, amint ott hever a priccsen talán már álomba zuhanva, ziháló lélegzettel. És lám, még ebben az állapotában is egy egész város kovásza ő. És az egyik faltól a másik felé fordulva, ő okozza ezt a földrengést.”

Kinyitották a börtönajtó kémlelőnyílását, és figyeltem. Mert jól tudtam, hogy itt valamit meg kell értenem. És láttam.

És ezt gondoltam: „Talán nem is kell hibáztatnia magát, legfeljebb csak az emberek szeretete miatt. De aki otthont épít magának, az formát ad a saját otthonának. Igaz, hogy minden forma kíváncsatos lehet, de nem mind együtt. Máskülönben nem lenne már otthon.”

„A kőből kifaragott arc az összes elutasított arcból áll. Minden arc szép lehet. De mind együtt nem. Az ő álma bizonyára szép.”

„Ő is, én is a hegy gerincén állunk. Ő és én, egyedül. Ma éjszaka a világ csúcsán állunk. Összetalálkozunk és egymáshoz csatlakozunk. Mert ebben a magasságban semmi sem választ el bennünket. Akárcsak én, ő is igazságot kíván. És mégis meg fog halni...”

Szenvedtem szívemben.

Ám ahhoz, hogy a vágy cselekedetté, a fa ereje ággá, az asszony anyává legyen, választani kell. És a választás igazságtalanságából születik az élet. Mert például ebbe a szép asszonyba is számtalan férfi volt szerelmes. De ő önmaga akart lenni, s ezért kétségbeesésbe taszította őket. Ami van, az mindig igazságtalan.

Megértettem, hogy minden alkotás legfőbb jellemzője a kegyetlenség.

Becsuktam az ajtót, és elindultam a hosszú folyosókon. Tele voltam elismeréssel és szeretettel: „Mit ér meghagyni életét rabszolgaságban, amikor nagysága a büszkesége?” És elhaladtam a járőrök, a foglárók és a hajnali sepregetők előtt. Ezek mind az ő rabjukat szolgálták. És a zömök falak úgy őrizték foglyukat, mint az omladozó romok, amelyek az elásott kincstől nyerik értelmüket.

És még egyszer visszafordultam a börtön felé. Ott állt csillagok felé hajított koronát formázó tornyával, mint terhét cipelő hajó, minden porcikájával szolgálva, és én azt gondoltam magamban: „Ki viszi magával?” Aztán, amikor már messze jártam, fáradtan, az éjszakában, ez a tátongó löportorony...

A városbeliekre gondoltam. „Bizonytal megcsirák. De hát jó is, hogy sírnak.”

Eltűnődtem népem énekein, mendemondáin és elmélkedésein. „El fogják temetni. De az ember tulajdonképpen nem temet. Amit ugyanis eltemet, az vetőmag. Nekem nincs hatalmam az életen, és a rabnak egy napon igaza lesz. Én kötélvégre kötöttem őt. De hallani fogom majd egyszer, hogy megéneklük a halálát. És ezt a szöveget visszhangozza majd mindenki, aki össze akarja egyeztetni azt, ami szétvál. De mit békíték majd össze én?”

„Nekem egy bizonyos hierarchiába kell beleilleszkednem, nem pedig egyidejűleg valami másikba. Nem szabad összetévesztenem a megbékéltek boldogságát a halállal. Én boldogságra törekszem, de nem szabad elutasítanom magamtól az ellentmondásokat. El kell őket fogadnom. Ez jó, az rossz, irtózom a dolgok összekeverésétől, ami csupán gyengéknek való szirup, és megfosztja őket férfiasságuktól, nekem azzal kell nemesednem, hogy elfogadom az ellenségemet.”

XXIX.

Elmerengtem ezen a táncosnőt ábrázoló maszkon. Konok, makacs, fáradt arcán. És azt gondoltam: „Lám, országa nagyságának idején még maszk volt. Ma viszont már csak egy üres doboz fedele. Kihalt a pátosz az emberből. Nincs számára többé igazságtalanság. Ma már senki sem szenved az ügyéért. Márpedig mit ér az olyan ügy, amelyik nem kíván tőlünk szenvedést?”

„Az ember kapni vágyott. Hát kapott. Ez most számára a boldogság? Hiszen a boldogság a kapás fáradságos kiharcolása volt. Nézzétek a virágot nevelő növényt. Mert megalkotta virágát, most boldog? Nem, hanem vége van. És nincs immár egyéb óhaja, csak a halál. Mert én ismerem a vágyat. A munka szomjúhozását. A siker ízét. Aztán a pihenést. Csakhogy senki sem él ebből a pihenésből, mert a pihenés nem éltet. Nem szabad összetévesztenünk a táplálékot a céllal. Nézd ezt az embert: gyorsabban futott, mint a többi. És nyert. De a megnyert versenyből nem tudhat élni. Mint ahogy az a másik, aki élt-halt a tengerért, sem élhet örökké egyetlen, sikerrel kiállt vihar emlékéen. A vihar, amelyet legyőz, csupán egyetlen karcsapás az úszásban. Kell rá következnie egy másiknak is. És a virág megteremtésének, a vihar legyőzésének, a templom felépítésének az öröme nem azonos a kész virág bírásának, a legyőzött viharának, az elkészült templomnak az örömeivel. Önmagát csapja be, aki azt reméli, annak a szolgálatában leli majd örömét, amit előzőleg elítélt, és ő, a harcos, az otthonhoz ragaszkodók örömeiben találja meg a maga örömeit. Igaz, a harcos látszólag azért verekszik, hogy azt szerezze meg, ami az otthonulót táplálja, de nincs joga kiábrándultnak éreznie magát, ha aztán maga is otthonulóvá válik: színlelt annak az elkeseredése, aki azt magyarázza neked, hogy a kielégülés örökké kisiklik a vágy karjai közül. Mert ha így van, akkor az az ember rosszul választotta meg vágya tárgyát. Azt állítod, hogy amit szüntelenül kergetsz, szüntelenül távolodik tőled... Mintha a fa így panaszkodnék: „Megtermem virágomat, és lám, maggá lesz, a mag fává, aztán a fa ismét virággá... Te is kiálltad a vihart, és viharod nyugalommá vált, de a te nyugalmad csak új vihar készülődése. Mondom neked: nincs Istentől adott amnesztia, amely megkímél téged attól, hogy megvalósulj. Szeretnél lenni: de csak Istenben leszel. És miután lassan megvalósultál, tetteiddé váltál, majd betakarít a csúrébe, mert ne felejtse el, lassan születik meg az ember.”

„Így vált üressé az életük, mert azt hitték, hogy már elégük van, hogy mindent megkaptak, és mert megálltak az úton, hogy - amint mondani szokták - élvezték a készleteiket. Mert készlet nincsen. És én ezt tudom, hiszen nagyon sokáig magam is beleestem abba a csapdába, amibe velem együtt oly sokan, tudván, hogy azt a lényt, akit valahol más tájon neveltek és illatosítottak csodálatos fűvek olajával, meg tudom magamnak szerezni. És szerelemnek neveztem ezt a mámort. Úgy éreztem, meghalnék szomjan, ha az a lány nem lehet az enyém.”

Egyszóval hét országra szóló ünnepek között zajlott le az eljegyzés, s a szerelemben vetett hit valósággal megszépítette az egész népet. Kosárszámra hintették elének a virágot, az illatszereket, és égettek el rengeteg férfigyertyába, vérbe és szenvedésbe került gyémántokat, amelyek úgy préselődtek ki a tömegből, mint egyetlen csepp illatos olaj szekérnyi virágból, és nem is kérdezve maguktól miért, mindenki erején felül pazarolta magát a szerelemben. Ő azután, a gyenge fogoly, ott ült teraszomon, szélben lebegő lepleibe burkolózva. Én meg, a férfi, a győztes harcos, azt hittem, végre elnyertem hadakozásom jutalmát. És akkor, amint ott álltam vele szemben, hirtelen nem tudtam, mivé legyek...

„Galambom, mondtam neki, gerlicém, karcsú lábú gazellám...”, mert az ajkamra toluló szavakkal igyekeztem megragadni a megragadhatatlant! Az pedig úgy olvadt el, mint a hó. Mert az ajándék, amit tőle vártam, nem volt semmi. És kiáltva szólítottam: „Hol vagy?” Mert nem leltem sehol. „Hol van hát a határ?” És sánc és bástya lettem. Városomban örömtűzek égtek a szerelmet ünnepeve. Én pedig egyedül szörnyű pusztaságomban néztem őt, amint ott aludt ruhátlanul. „Nem jó zsákmányt választottam, rossz irányba futottam. Nagyon gyorsan menekült előlem, mire én megállítottam, hogy foglyul ejtsem... Ám alig fogtam el, már nem is volt többé...” De megértettem a tévedésemet is. Én a futásért futottam, és oly balgán viselkedtem, mint az az ember, aki korsaját megmerítve a szekrénybe zárta azt, mert szerette hallgatni a források csobogását...”

„De ha nem érlek utol, akkor úgy építek fel, mint a templomot. Építek a fényben. És hallgatásod magába zárja a mezőket. És szeretni tudlak túl magamon és túl rajtad. Dicsőítő énekeket költök, hogy magasztaljam szépséged hatalmát. És melyekből a világ néz rám, szemeid lecsukódnak. Bágyadtan pihensz karjaim között, mint egy város. Nem vagy egyéb, mint Istenhez való emelkedésem egyik lépcsőfoka. Arra teremtettek, hogy elégettessél, konzumáltassál, nem pedig hogy visszatartassál... És nemsokára már sír is a palota népe, az egész város hamuba öltözik, mert magam mellé vettem ezer fegyverest, kiléptem a város kapuján, és elindultam a sivatag felé, mert nem leltem meg a boldogságot.”

Már mondtam neked: „Egyetlen ember fájdalma felér az egész világ fájdalmával. És egyetlen asszony szerelme, mégoly ostoba legyen is ez az asszony, nyom annyit, mint a Tejút és összes csillaga. Úgy szorítlak karjaimba, mint hajómat a bordái. Ezért sík tengerre szállásom: a szerelem félelmetes hajója...”

Így ismertem meg hatalmam korlátait. De ezekben a korlátokban egyúttal kifejezésre is jut az én hatalmam, mert én csak azt szeretem, ami ellenáll nekem. A fának vagy az embernek a lényege az, hogy ellenáll, hogy kitart. Ezért hasonlítottam üres ládák fedeléhez a konok táncosnőarcokat ábrázoló domborműveket, amelyek maszkok voltak, amikor még a konokságot, a belső küzdelmet és a költészetet - a vívódások lányát - takarták. Szeretem azt, aki ellenállásában, kitartásában mutatja meg magát, aki bezárkózik és hallgat, aki keményen és összeszorított ajakkal tart ki a kínok között, akit nem tör meg se kínhalál, se szerelem. Aki igazságtalan, de inkább nem szeret. Tégedet, aki félelmetes, örökre bevehetetlen bástya vagy...

Mert gyűlölöm a könnyen elérhető. És nem ember, aki nem áll ellen. Legfeljebb hangyaboly, amelyben már nincsen Isten. Kovásztalan ember. És ez a csoda jelent meg előttem börtönben. A csoda, mely erősebb, mint te, mint én, mint mi mindnyájan, mint a börtönőreim, felvonó hídjaim és bástyáim. Ez az a talány, amely gyötört, ugyanaz, mint a szerelemé, amikor mezítelenül tartottam őt karjaim fogságában. Nagysága, de ugyanakkor kicsinysége is az embernek, mert az embert én hitében, nem pedig lázadása kevélységében tudom nagynak.

XXX.

Így értettem meg, hogy az ember nemcsak akkor nem érdemel figyelmet, ha képtelen az áldozatra, a kísértésekkel szemben való ellenállásra és a halál elfogadására - az ilyen ember formátlan -, hanem akkor is, ha a tömegbe beleolvadva, általa irányítva engedelmeskedik a tömeg törvényeinek. Mert egyformán érvényes ez a vadkanra vagy a magányos elefántra meg a hegycsúcsra felhágott emberre; és a tömegnek az a kötelessége, hogy mindenkinek módot adjon a hallgatásra, ne zavarja meg csendjében azért, mert gyűlöli azt, ami hasonlít a hegy fölé magasodó és felette uralkodó cédrusra.

Aki elem áll, és szavaival akarja megragadni, logikus előadásban próbálja kifejezni az embert, az én szememben ahhoz a gyermekhez hasonló, aki az Atlas lábához telepedve vedrével, lapátjával akarja elhordani a hegyet. Az ember az, ami, nem pedig az, amit a szavak fejeznek ki. Persze, igaz, minden emberi tudat célja kifejezni azt, ami van, ám a kifejezés nehéz, lassú, kacsaringós művelet - és a tévedés éppen abban áll, hogy azt hisszük, amit nem lehet szavakkal kimondani, az nincs is. Mert számunkra kimondani és felfogni egyet jelent. Csak-hogy csekély az embernek az a része, amit mind a mai napig fel tudtam fogni belőle. Nos, amit az egyik napon felfogtam, létezett már előző nap is, és magamat csapom be, ha azt képzelem, hogy amit nem vagyok képes kifejezni az emberből, nem is érdemli meg a vele való foglalkozást. Mert a hegyet sem fejezem ki, hanem csak jelzem. De összetévesztem a jelzést és a megragadást. Én annak jelzek, aki már ismer valamit, ám ha ugyanez az ember nem ismerné, hogyan tudnám közölni vele a hegyet omladozó kövekkel szegett szakadékaival, levendulás lejtőivel, csillagok közt elvesző csipkés ormával?

Én tudom, mikor nem lerombolt erőd ez a lány, mikor nem tehetetlen bárka, amelynek a kötelét kedvére oldhatja le az ember vasgyűrűjéről, s vezetheti, ahová neki tetszik, hanem csodálatos élet a maga belső gravitációs törvényeivel és az olajozottan forgó csillagvilág csendjénél is fenségesebb csendjével.

Így kezdődött el bennem a fő vita: csodálni az engedelmes és ugyanakkor megalkuvást nem ismerő embert, aki bizonyosságot tesz magáról. Mert meg tudtam ugyan érteni a problémát, de képtelen voltam megfogalmazni. Mert akiket a legszigorúbb fegyelem irányít, és egyetlen intésemre vállalják a halált, akiket valósággal megdelejez a hitem, de úgy megedződtek már fegyelmezettségükben, hogy szemtől szemben szidalmazhatom és meghunyászkodásra kényszeríthetem őket, akár a gyermeket, ha eljő a nagy kaland és ellenségbe ütköznek, acélos edzettségről, nagyszerű harci szenvedélyről, halált kihívó bátorságról tesznek bizonyosságot...

Megértettem, hogy ez nem egyéb, mint ugyanannak az embernek a két oldala. És hogy az a férfi, akit úgy csodálunk, mint a megfégezhetetlen fergeteget, vagy az az asszony, akit nem lehet megadásra kényszeríteni, és karjaim között is oly távoli, mint a nyílt tengeren sikló hajó, az a férfi, aki méltó erre a névre, mert nem alkuszik, nem paktál, nem egyezkedik, és sem ügyeskedésből, sem kincssóvárgásból, sem kimerültség miatt nem ad fel magából semmit, akit összezúzhatnak a malomkő alatt, de akiből képtelen vagyok akár egy cseppjét is kipréselni a titoknak, akinek a szíve legbelül oly kemény, mint az olajbogyó magja, akiről még csak fel sem tételezem, hogy akár a tömeg, akár a zsarnok meghajlásra tudná kényszeríteni, mert gyémánttá lett a szívében: mindig rejt magában egy másik arcot is. És egyszerre tud lenni meghunyászkodó, fegyelmezett és tisztelettudó, hívó és lemondó, egy mély lelakiségű fajta higgadt, jámbor gyermeke, erényeinek letéteményese...

Azok viszont, akiket szabadnak neveztem, akik mindig a fejük után mennek, és kérlelhetetlenül egyedül vannak, nem urai önmaguknak: hajók a szélszíven, és minden ellenállásuk át nem gondolt, szeszélyes cselekedet.

Ezért én, aki gyűlölöm a nyájembert, a lényegétől kiürült, lelki haza nélküli embert, és sem mint vezér, sem mint tanítómester nem szeretem férfiúi erényeitől megfosztani, vak, engedelmes hangyákká változtatni népemet, megértettem, hogy ha kényszert alkalmazok, azzal életet tudok, életet kell öntenem bele, nem pedig romlásba döntenem. És hogy szelíd viselkedése a templomomban, engedelmessége és másoknak nyújtott segítsége nem elkorcsosultság jele, mert egyedül az ilyen ember képes sarokköve lenni országom határainak. Mert semmit sem kell magunktól várnunk, hanem egyedül csak az embernek emberrel való együttműködésétől...

Így tévesen ítélném meg azt az embert, akire most bástyáim súlya nehezedett, strázsáim vigyáztak, és akit akár keresztre feszíttethettem anélkül, hogy hitét megtagadná, mert hóhéraim fogói is csupán megvető mosolyt préselnének ki belőle, ha viselkedéséből csak mindenáron való ellenszegülést olvasnék ki. Mert ereje másféle hitből származik, van neki egy érzelmeket rejtő másik arca is. Egy másik képe, az olyan emberé, aki leül, és kezét gyermekin bizakodó mosollyal a térdén nyugtatva hallgat, és vannak emlékek, amelyek érte adták tejüket. Ilyen az az asszony is, aki tornyomba zárva fel-alá járkál a láthatár kalitkájában, akit nem lehet sem megerőszakolni, sem megérteni, és aki soha sem fogja kimondani a tőle kért szerelmes szót. Mert egyszerűen más vidék, más tűzvész, távoli néptörzs gyermeke, csordultig tele a maga hitével. És ha nem térítem meg, nem lesz mód elérnem hozzá.

Mindennél jobban azokat gyűlölöm, akik nincsenek. Ebfajzat, szabadnak képzele magát, mert szabadon változtatja véleményét, árulja el hitét (és hogyan is tudná az ilyenek, hogy árulást követnek el, hiszen önmaguk bírái?). Mert szabadon csálnak, szabadon szegnek meg esküt és tagadnak meg hitet, de elég megmutatnom nekik a vályút, ha éhesek, hogy egyszerre véleményét változtassanak.

Ilyen volt eljegyzésemnek és a halálraítéltnak az éjszakája. És így értettem meg a létet. Őrizzétek meg emberségteket, legyetek állandók, mint a hajótőke, s amit a külvilágból vesztek, változtassátok magatokká, ahogyan azt a cédrus teszi. Én vagyok a keret, a vasszerkezet és a teremtő aktus, amelyből születtek, és most, mint ahogyan az óriásra nőtt fa a maga lombsátrát növeli, nem pedig másik fáét, formálja tű- vagy lombleveleit, a magáét és nem másikat, nektek is növekednetek és szerveződnötök kell...

De mindazokat csőcseléknek nevezem, akik más tetteiből élőködnek, kaméleonként máshoz alkalmazkodnak, szeretik azt, akitől ajándékot kapnak, élvezik a tapsot, és a tömegek tükrében ítélik meg magukat: mert az ilyeneket nem lehet megtalálni, nem zárulnak kincseikre, mint a citadella, nemzedékről nemzedékre nem adják tovább egymásnak a jelszót, hanem úgy hagyják felnőni gyermekeiket, hogy nem gyúrák őket emberré. Azok pedig úgy tenyésznek a világon, mint gomba a fán.

XXXI.

Eljöttek hozzám, hogy a kényelmes életről beszélgessenek velem. Nekem pedig a hadseregem jutott eszembe. Mert tudtam, mennyi erőfeszítést tesz az ember az élet egyensúlyáért, jóllehet, ha beáll az egyensúly, nincs is élet.

Ezért szerettem mindig a békére törekvő háborút. Langyos és háborítatlan, viperákat rejtegető homokjával, emberláb nem taposta tájaival és búvóhelyeivel. És sokszor gondoltam azokra a gyermekekre, akik játék közben képzeletükkel élővé változtatják a fehér kavicsokat: „Tessék, mondogatják, menetelő hadsereg, amott meg nyájak”, az arra járó azonban, aki nem lát egyebet, mint köveket, nem is sejti, milyen gazdag a szívük. Vagy azt, aki hajnalban kel, a fagyos reggel hideg vizében végzi el a tisztálkodó öblítést, aztán a nap első óráinak fényében sütkérezik. Vagy egyszerűen azt, aki, ha megszomjazik, kútra megy, és maga húzza a nyikorgó láncot, emeli ki a nehéz vedret a kútkávéra, élvezi a víz dalolását és lármás zenéjét. Szomjúsága tehát értelemmel töltötte meg odamenetelét, karját és szemét, olyan ennek a szomjúhozónak a kút felé vezető sétája, mint valami költemény, míg mások intenek a rabszolgának, a rabszolga szájukhoz viszi a vizet, és ezért soha nem ismerik meg a víz dalolását. Kényelmességük nem egyéb, mint részvétlenség: ők nem hittek a szenvedésben, az öröm pedig nem kért öbelőlük.

Ugyanezt tapasztaltam annál is, aki hallgatja a muzsikát, de nem érzi szükségét, hogy beleélje magát. Aki mint valami gyaloghintón, hordoztatja magát a zenével, és nem akar közelebb jutni hozzá, aki lemond a gyümölcsről, mert keserű a héja. Én azonban azt mondom: nincs is gyümölcs, ha nincsen héja. Ti összetévesztitek a boldogságot részvétlenségetekkel. Mert aki gazdag, már nem is érzi, nem is élvezi: értelmetlen dolog az ilyen gazdagság. Mert nincsen hegytetőről feltároló kilátás, ha senki sem mászott fel a hegy meredekén, mert a feltároló táj nem látvány, hanem uralom, birtokbavétel. És ha gyaloghintón cipeltek fel a csúcsra, nem látsz mást, mint többé-kevésbé érdektelen dolgok rendjét, tehát hogyan töltened meg őket lényeggeddel? Mert annak a számára, aki elégedetten fonja keresztbe karját a mellén, a táj az erőfeszítés után vett lélegzet, meg a pihenő izmok és a rásötétedő este együttese, a megteremtett rend felett érzett elégedettség, hiszen minden egyes lépése változtatott valamicskét a folyók rendjén, helyükre tette a csúcsokat, hátrább vitte a falu közhalmazát. Az ilyen táj öbelőle született, és az arcára kiülő öröm ugyanaz, mint azé a gyermeké, aki kavicsait addig rakosgatta, míg végül várost épített magának, és most elkáprázva szemléli, megtölti önmagával. De melyik gyermek bámulna boldogan egy olyan rakás követ, amelyik erőfeszítést nem kívánó látvány csupán?

Én láttam embereket, akik szenvedtek a szomjúságtól, a betegségnél is kegyetlenebb szomjúságtól, a víz elvesztésétől való félelemtől, mert a test ismeri orvosságát, éppúgy megköveteli, mint ahogy megkívánná az asszonyt is, és arról álmodik, hogyan isznak a többiek. Mert a féltékeny ember észreveszi, ha az asszony másokra mosolyog. Semminek sincsen értelme, ha nem adtam hozzá testemet és lelkemet. Nincsen kaland, ha nem kötelezem el benne magamat. Miközben a Tejutat figyelik, csillagjósaim éjszakákon át tartó vizsgálódások eredményeképpen felfedezik benne a nagy könyvet, amelynek lapjai oly pompásan ropognak lapozgatás közben, és imádják Istent, hogy ilyen szívbemarkoló lényeggel töltötte meg a világot.

Mondom nektek: csak egy másik erőfeszítés nevében van jogotok elhárítani magatoktól az erőfeszítést, mert nagyobbá kell lennetek.

XXXII.

Abban az esztendőben halt meg az a férfiú, aki országomtól keletre uralkodott. Aki ellen kemény harcokat vívtam, és annyi küzdelmes esztendő után értettem meg, hogy úgy támaszkodtam rá, ahogyan a falnak támaszkodnak. Még emlékszem találkozásainkra. Bíbor sátrat verettünk fel a sivatagban, majd mikor a szolgák eltávoztak, mindketten a sátorba léptünk, miközben seregeink távolabb vonultak, mert nem helyes, ha összekeverednek az emberek. A tömeg csak a hasának él. És minden aranyozás lepattogzik egyszer. Így figyeltek bennünket féltékenyen, egyedül fegyvereikben bízva, nem engedve át magukat holmi olcsó elérzékenyülésnek. Mert igaza volt atyámnak, aki azt mondotta: „Ne kívül keresd az embert, hanem lelke, szíve és szelleme hetedik emeletén. Máskülönben addig keresitek egymást leghétköznapibb indulataitokban, míg végül is haszontalan vérontásra kerül köztetek a sor.”

Így tehát megértettem őt, és dísztelenül, magányom hármass tornyába zárkozva találkoztam ellenségemmel. Helyet foglaltunk egymással szemben a homokon. Nem tudom, kettőnk közül akkor melyikünk volt a hatalmasabb. De ebben a megszentelt magányban a hatalom mértékké lett. Mert mi ugyan világrengető tetteket vittünk véghez, de most számokra váltottuk őket. Legelőkről tárgyaltunk. „Nekem huszonötezer számos állatom van, mondatta, és most elpusztulnak. Nálad viszont esett az eső.” Én azonban nem tűrhettem, hogy magukkal hozzák idegen szokásaikat, és elhítsék köztünk a kétkedést, amelytől minden megromlik. Hogyan fogadjam be földjeimre ezeket a más világból jött pásztorokat? És azt válaszoltam neki: „Nekem meg huszonötezer kis emberpalántám van, akiknek a saját imádságaikat kell megtanulniuk, nem pedig másokét, különben nem fognak magukra formázni...” Így aztán a fegyverek döntöttek népeink között. Olyanok voltunk, mint az egymást váltó dagály-apály. És azért nem haladt előre egyikünk sem, jóllehet teljes erővel szorongattuk egymást, mert a tetőpontra értünk, vereségével keményítve meg ellenségünket. „Legyőztél, tehát még erősebb lettem.”

Nem mintha lebecsültem volna nagyságát. Vagy fővárosa függőkertjeit. Kereskedőinek illatszereit. Aranymíveseinek finom ötvösremekeit. Hatalmas völgyzáró gátjait. A lebecsülés az alacsonyabbrendű ember agyában születik meg, mert az ő igazsága kizár minden más igazságot. Mi azonban tudtuk, hogy az igazságok megférnek egymással, ezért eszükbe sem jutott, hogy lealacsonyítjuk magunkat, ha elismerjük a másik igazságát, jóllehet az minálunk tévedés. Az almafa tudtommal nem nézi le a szőlőtövet, sem a pálma a cédrust. Csak éppen a lehető legnagyobb mértékben megkeményítik magukat, és nem keverik össze gyökereiket a másikéival. És megvédik alakjukat, lényegüket, mert ebben olyan felbecsülhetetlen tőke rejlik, amelyet nem engedhetnek elkorcsosulni.

„Az az igazi csere, mondotta nekem, az az illatszeres ládikó, az a mag vagy az az ajándékba adott sárga cédrus, amelyik házadat az én házam illatával tölti be. Vagy a hegyeimből hozzád elhangzó csatakiáltásom. Vagy amit esetleg a követem vitt el hozzád, ha sokáig hangzott, formálódott és keményedett, és amely ugyanakkor, amikor megtagad, el is fogad téged. Mert alsó szintjeiden tagad meg. Viszont rád talál ott, ahol gyűlöletünk felett becsüljük egymást. Az egyetlen megbecsülés, amely ér számunkra valamit, az ellensége. Míg a barátoké csak akkor ér valamit, ha képesek felülemelkedni hálájukon, köszönetükön és minden egyéb hétköznapi érzelmükön. Ha a barátodért halsz meg, megtiltom neked, hogy elérzékenyülj...”

Ezért hazudnék, ha azt állítanám, hogy baráttra leltem benne. De mégis mélységes örömet szerzett nekünk az egymással való találkozás, csakhogy éppen ezen a ponton veszítik el biztonságukat a szavak, az emberek otrombasága miatt. Az örömet nem őmiatta, hanem Isten miatt éreztem. Istenhez vezető út volt számomra ő. Találkozásaink: megannyi boltozat zárókő. Pedig nem volt mondanivalónk egymás számára.

Bocsássa meg nekem Isten, hogy sírtam, amikor meghalt.

Jól ismertem nyomorúságom tökéletlenségét. „Ha sírok, gondoltam magamban, az azért van, mert még nem vagyok elég tiszta.” És magam elé képzeltem, hogy ő értesül halálomról: mintha egy egész országra borulna sötétség. És ő ugyanolyan szemmel figyelne a világ e sötétbe fordulását, mint az est leszálltát. Vagy könnybelábadó szemmel, mint amikor a világ megváltozik a vizek alvó tükre alatt. „Uram, mondotta volna Istenének, akaratom szerint csinálisz éjszakát és nappalt. De mi veszett el ebből a megkötött kévéből, ebből a letűnt korszakból? Voltam, de már nem vagyok”. És bezárt volna szavakkal ki nem mondható nyugalomába. Én azonban még nem voltam eléggé tiszta, még nem éreztem eléggé az örökkévalóság ízét. És akárcsak az asszonyokat, engem is elfogott az a könnyed mélabú, amelyet akkor érzünk, mikor az esti szellő lehervasztja üde kertjeim rózsáit. Mert rózsáimban engem hervaszt el. És magamat érzem meghalni bennük.

Életem során eltemettem sok hadvezéremet, menesztettem minisztereket, elvesztettem asszonyaimat. Mint bőreit a vedlő kígyó, száz meg száz képet hagytam magamról a hátam mögött. Mégis, ahogyan visszatér a nap, a világosság mértéke és órája, vagy a nyár, az évszakok váltakozásának mérője, találkozásról találkozásra, békeszerződésről békeszerződésre, fegyvereseim újra meg újra felverték a sivatagban az üres sátrat. Mi meg beléptünk. És velünk együtt az ünnepélyes szokás, a pergamenszerű mosoly, a halál közelében érzett nyugalom. Meg a csend, amely nem embertől, hanem Istentől van.

Most azonban magamra maradtam, egyedül felelős egész múltamért, a tanú nélkül, aki látott élni. Egyedül felelős minden cselekedetemért, amelyeket nem tartottam érdemesnek megmagyarázni népemnek, de amelyeket ő, a keleti szomszédom, annak idején megértett, mindazokért a belső indulatokért és csömörökért, amelyeket nem mutattam ki, de ő megsejtett, ha nem beszélt is róluk. Egyedül maradtam mindazokkal a nyomasztó felelősségekkel, amelyekről senki sem tudott, mert mindennél fontosabb volt, hogy alattvalóim higgyenek ellentmondást nem tűrő intézkedéseimnek, amelyeket azonban ő, az én keleti szomszédom, ellágyulás nélkül mérlegelt, hol többre, hol kevesebbre, mindig tőlem eltérően, s aki, íme, elszenderedett a sivatag bíborában, úgy vonva magára a homokot, mint hozzá méltó szemfedőt; íme, most elhallgatott, mélabús és Istennel teli mosolyra derülten, amely annak az elfogadását jelenti, hogy ő már megkötötte a kévét, lehuny szemei mögé zárta mindazt, amit gyűjtött. Ó, mennyi önzés tanácsalanságomban! És én milyen gyenge vagyok! Jelentőséget tulajdonítok pályafutásomnak, holott nincs jelentősége, magamhoz mérem országomat, ahelyett, hogy egybeolvadnék vele, és rádöbbenek, hogy életem, mint valami utazás, erre a csúcsra vezetett.

Életemnek ezen az éjszakáján ismertem meg a vízvázasztót, miközben lefelé haladtam a hegy egyik oldalán a másik oldal fáradtságos megmászása után, immár senkit sem ismerve fel, első ízben érezve magamat aggastyánnak, ismerős arcok nélkül, közönyösen mindenki iránt, mert magam iránt is közönyös lettem, a másik hegyoldalon hagyva minden hadvezéremet, minden feleségemet, minden ellenségemet és talán egyetlen barátomat is - mindörökre magányosan egy olyan világban, amelyet általam nem ismert népek laknak.

Mégis itt, ezen a ponton sikerült visszanyernem önuralmam. „Feltörtem, gondoltam magamban, utolsó kérgemet, és most talán tiszta leszek. Nem is voltam olyan nagy, hiszen sokra tartottam magamat. Ez a próbatétel is azért küldetett rám, mert gyengülni kezdtem. Mert szívem alantas indulatainak engedve felfuvalkodtam. De majd az őt megillető helyre állítom halott barátomat, a maga nagyságában, és aztán nem fogok többé könnyet ejteni érte. Mától fogva ő egyszerűen csak volt. És a homok gazdagabbnak fog tűnni számomra, mivel oly gyakran látom majd őt rám mosolyogni e homoksivatagban. És minden ember mosolya értékesebb lesz számomra az övé miatt. Ez a különös mosoly gazdagabbá tesz minden más mosolyt. Mert meglátom az emberben azt a még kifejtésre váró alakot, amelyet eddig egyetlen kőfaragó sem tudott kiszabadítani a kőből, és a formátlan anyagon keresztül jobban megismerem az ember arcát, mivel egyet már szemtől szemben alaposan megnéztem.”

„Leszálok hát hegyemről: ne félj, népem, újra összekötöttem az elszakított fonalat. Nem volt helyes, hogy ennyire rászoruljak egy emberre. Csak a kéz tűnt el, amelyik meggyógyított és bevarrta sebemet, nem pedig maga a varrat. Leszálok hegyemről, és birkák, báránykák mellett haladok el. Megsimogatom őket. Egyedül vagyok a világon, Isten előtt, de miközben báránykáimat simogatom - nem ezt vagy azt a bárányt, hanem rajta keresztül az emberek gyengeségét -, amelyek megnyitják a szívek forrásait, újra meglelem őt.”

Ami pedig azt a másikat illeti, végre révbe juttattam. Soha jobban nem uralkodott. Révbe juttattam a halálban. És minden esztendőben sátrat veretek fel a sivatagban, miközben népem imádkozik érte. Katonáim fegyvereikre támaszkodnak, puskáik töltve vannak, lovas járőreim rendet tartanak a sivatagban, és leütik annak a fejét, aki e vidékre be meri tenni a lábát. Én egyedül megyek oda. Felemelem a sátor lapját, belépek és leülök. És csend lesz a földön.

XXXIII.

És most, hogy derekamat kínozza ez a tompa fájdalom, amelyet orvosaim képtelenek meggyógyítani, és olyanná lettem, mint az erdő fája, amelybe belehasít a favágó fejszéje, és Isten készül már engemet is ledönteni, mint a megrongálódott tornyot, most, amikor ébredéseim többé nem hoznak izmaimnak feloldódást, szellememnek könnyed szárnyalást, mint húsz esztendő koromban, megleltem benne a vigasztalást, ami abból áll, hogy nem szenvedek többé e testemben terjedő jelzések miatt, nem engedem, hogy erőt vegyenek rajtam e kicsinyes, egyéni és belém zárt kínok, amelyeknek országom történései még három sort sem fognak szentelni krónikáikban, hiszen mit számít, hogy inog a fogam, hogy kihúzzák, meg különben is igen szánnalmas dolog lenne részemről, ha bármilyen csekély szánnalmat várnék tőlük. De ha rágondolok, mégis előnt a harag. Mert ezek a kéregrepedések az edényen jelentkeznek, nem a tartalmon. És azt mesélik, hogy keleti szomszédom, amikor megbénult, kihűlt, valósággal elhalt az egyik oldala, és neki mindenhova magával kellett cipelnie ezt a már nevetésre is képtelen sziámi ikertestvért, mit sem veszített méltóságából, sőt, ellenkezőleg, ezt a próbát is sikerrel állta meg. És amikor az emberek csodálatukat fejezték ki a lelkiertő felett, megvetően azt felelte nekik, hogy tévedésben vannak vele kapcsolatban, s az ilyesfajta elismeréseket tartsák csak meg a város boltosai számára. Mert aki uralkodik, de közben nem képes a saját testén uralkodni, nevetséges trónbitorló. Számomra sem süllyedés, hanem, ellenkezőleg, csodálatos öröm, hogy egy kissé függetlenebbé válok ma!

Ó, öregség! Bizony semmit sem ismerek fel a hegy másik oldalán. Szívem csordultig telve van halott barátommal. És gyásztól kiszáradt szemmel figyelem a falvakat, várva, hogy mint a tengerár, újra eláradjon rajtam a szeretet.

XXXIV.

Elnéztem ismét a várost, amint fényei kigyúltak az esthomályban. Itt-ott kékes, fehér arcát, meghitt fényeit, amelyek belülről világították meg az otthonokat. Utcái hálózátát. És kezdődő csendjét, mert lassan az a csend telepedett rá, amelyik a víz alatti sziklákat lengi körül. És miközben csodáltam az utcák és a terek rajzolatát, az itt-ott kimagasló templomokat, e lelki csűröket, és körös-körül mindenfelé a domb sötét köpönyegét, hiába volt tele ez a város élő testekkel, egy gyökereiről levágott, kiszáradt növény képét idézte fel képzeletemben. Üres csűrök képe bukkant fel előttem. Nem volt immár az az élőlény, amelynek minden porcikája visszahat a többire, az a szív, amely összegyűjti a vért, s aztán szétáramoltatja az egész testbe, az ünnepnapokon együtt örvendező, egyetlen kórust alkotni képes test. Nem volt ott már egyéb, csak idegen kagylókba betelepült élősdie lények, akik egymással nem törődve külön-külön szorgoskodtak börtönükben. És már város sem volt, csak városkéreg, tele halottakkal, akik azt hitték, hogy még élnek. És elgondolkoztam: „Lám, itt van egy fa, amely ki fog száradni. Egy gyümölcs, amely meg fog poshadni. Teknősbékaéletem a pajzsa alatt.” És megértettem, hogy újra nedvekkel kell megtöltenem városomat. Minden ágát újra hozzákapcsolnom a tápláló törzshöz. A csűröket és a ciszternákat újra fel kell töltenem csend-tartalékukkal. De mindezt nekem kell elvégeznem: máskülönben ki szeretné az embereket?

XXXV.

Így volt ez a muzsikával is, amelyet hallgattam. Amelyet ők nem voltak képesek megérteni. És így tépelődtem magamban: vagy olyan dalokat énekeltetsz nekik, amelyeket megértenek - és akkor nem haladnak előre -, vagy olyan tudományra tanítod őket, amelyet megértenek - és semmi hasznuk sem lesz belőle. Vagy bezárod őket ezer év óta változatlan szokásaikba, de akkor nincs bennük fa, amely gyümölcseit és új virágait formálgatva növekszik - viszont nyugodtan élnek imádságban, bölcsességben és istenben elszunnyadva -, vagy pedig, ellenkezőleg, a jövő felé törekedve sürgeted, felkavarod, kényszeríted őket, hogy költözzenek ki régi szokásaikból, és aztán nemsokára már csupán honából elköltözött nyáját vezetsz, amelytől egész örökségét elvetted. Olyan hadsereget, amelyik állandóan táborban él, de soha sehol nem veti meg végérvényesen a lábát.

De minden magasba törés fájdalmas. Minden vedlés fájdalom. Nem tudom átélni a zenét, ha előbb nem szenvedtem tőle. Mert a zene nem lehet más, mint az én szenvedésem gyümölcse, márpedig nem hiszek azokban, akik élvezni tudják a mások által gyűjtött javakat. Nem hiszem, hogy elég az emberek gyermekeit beledobni a koncertekbe, költeményekbe és előadásokba, mint a vízbe, hogy megajándékozzuk őket boldogsággal és a szeretet nagy mámorával. Mert igaz ugyan, hogy az ember szeretetre való képesség, de egyúttal szenvedésre való képesség is. És unalomra is, meg olyan mogorva, rossz kedvre is, mint a felhős ég. De még azok sem csak költemény okozta örömet éreznek, akik tudják élvezni a költészetet, mert ha nem így lenne, sohasem látnánk őket szomorúnak. Hanem bezárkóznának a költeménybe, és csupa ujjongás lennének. Az emberiség bezárkózna a költeménybe, és nem alkotna, csak ujjongana örömeiben. Ám az ember úgy van teremtve, hogy csak annak tud örülni, amit maga alkot. És ahhoz, hogy élvezni tudja, előbb meg kell másznia a költemény meredekét. De az idegen erőfeszítésből született költemény is olyan, mint a hegyek csúcsáról eléd táruló panoráma: hamar megfakul a szívben, mert csak akkor van értelme, ha a fáradtság szülte, izmaid jó hangulata, és ha kipihented magadat, ha újra megszomjazztál gyaloglásra, ugyanez a táj nemsokára már ásításra készlet, nem lévén számodra mit nyújtania. Mert még a más költeménye is csupán erőfeszítésed, belső hegymászásod gyümölcse; a csűrök csupán otthonülőket termelnek, akikből hiányzik minden nemes emberi tulajdonság. Nem bánhatok úgy a szeretettel, mint valami raktárkészlettel: a szeretet mindenekelőtt szívem tevékenysége. Egyáltalán nem csodálkozom, hogy oly sokan nem értik meg a birtokot, a templomot vagy a költeményt meg a zenét, és eléje ülve így beszélnek: „Mi egyéb van benne, mint többé-kevésbé gazdag összevisszaság? Semmi olyan, ami érdemes volna rá, hogy engem irányítson.” Az ilyen emberek azt állítják magukról, hogy józanul gondolkoznak, szkeptikusak és ironikusak, holott az irónia nem az igazi ember, hanem a tunya szellem tulajdonsága. Mert a szerelmet sem ajándékként adja neked valamely arc, amint a lélek derűje sem a táj látványából, hanem sikerrel megvalósított hegymászó vállalkozásodból származik. A legyőzött hegyből. Abból, hogy megvetted lábadat az égben.

Így van ez a szerelemmel. Mert tévedés az, hogy akkor találkozol vele, amikor észreveszed. És téved az, aki csak bolyong az életben, remélve, hogy valaki meghódítja, rövid fellángolásokban ismerkedve meg a szív viharainak ízével, és arról ábrándozik, hogy előbb-utóbb majd rátalál arra a nagy lázra, amely egy egész életre lánggra lobbantja, holott ez a láz - lelkének erőtlensége és a legyőzött dombocskának jelentéktelensége következtében - csupán jelentéktelen győzelmet hoz majd szíve számára.

Ezért nem pihenhetünk meg a szerelemben sem, ha napról napra nem ölt újabb és újabb formát, mint az anyaság. De te be akarsz ülni a gondoládba, egész életre szóló szerelmi dal kívánsz lenni. Hiába, önmagadat ámítod. Mert értelmetlen minden, ami nem magasba törés vagy átmenet. Mert ha megállapodsz, csupán unalomra lelsz, a tájnak nem lesz többé mondanivalója számodra. És el fogod taszítani magadtól az asszonyt, holott magadat kellett volna inkább eltaszítanod.

Ezért nem hatott rám soha a hitetlennek és a módszeresen gondolkodónak az érvelése, aki így beszélt hozzám: „Mutasd hát meg nekem a birtokot, az országot vagy Istent, mert a köveket meg az anyagokat látom, meg is érintem, ezért hiszek a köveknek és az anyagoknak, amelyeket megérintek.” Én azonban sohasem igyekeztem felvilágosítani őt egy olyan titok felfedésével, amely elég soványka hozzá, hogy megfogalmazódhasson. Amint a hegyre sem vihetem fel, hogy szeme elé tárjam egy olyan táj igazságát, amely az ő számára soha sem lesz győzelem, és annak a zenének a szépségét sem tudom vele megízleltetni, amelyet előzőleg nem győzött le. Úgy fordul hozzám erőfeszítés nélküli okulásért, ahogyan más azt az asszonyt keresi, aki majd szívébe plántálja a szerelmet. Csakhogy ez nekem nem áll hatalmamban.

Tehát fogom őt, bezárom és gyötrelmes tanulásnak vetem alá, jól tudván, hogy ami könnyű, az ugyanezen oknál fogva meddő is. A munka horderejét az igénybevételhez és a verejtékezéshez mérem. Ezért gyűjtöttem össze iskolamestereimet, és mondtam nekik: „Ne ámítsatok magatokat. Az emberek gyermekeit nem azért bíztam rátok, hogy aztán majd megmérjem ismereteik súlyát, hanem hogy örvendjek haladásuk szépségén. Engem nem érdekel az a tanítványotok, aki gyaloghintóban cipeltette fel magát ezer hegycsúcsra, és így figyelt meg ezer tájat, mert először is egyet sem fog belőlük igazán ismerni, másodszor pedig, mert ezer táj is csupán egyetlen homokszem a világ végtelenségéhez képest. Engem egyedül az fog érdekelni, aki izmait legalább egy hegycsúcs megmászásában próbára tette, és ily módon készen áll arra, hogy jobban megértsen minden jövőző panorámát, mint a másik, a ti áltudósotok, a maga ezernyi, rosszul tanított panorámáját.

„Ha azt akarom, hogy szerelemre szülessen, a szerelem alapjait az imádsággal vetem meg benne.”

Tévedésük onnét van, hogy látták, akinek gyakorlata van a szerelemben, az felismeri az őt lánggra lobbantó arcot. Ezért tehát hisznek az arc erejében. És mivel látták, hogy az, aki magáévá tudta tenni a költeményt, lánggra gyúl a költeménytől, hisznek a költemény erejében.

De még egyszer elismétlem neked: amikor kimondom azt a szót: *hegy*, akkor én hegyet idézek fel teelőtted, akit véresre szaggattak a hegy tüskebokrai, aki legurultál szakadékaiba, verejtékeztél kövein, szedted és szagoltad virágait a gerincek éles szelében. Felidézek, de meg nem ragadok semmit. Amikor egy elhízott boltosnak mondom: hegy, semmit sem viszek át a szívébe.

És nem azért nincsen többé költemény, mert elfogy a költemény hatóereje. És nem azért nincsen többé szerelem, mert megszűnik az arc vonzóereje. És nem azért nincsenek az ember szívében sem álomba szenderült, tágas szántóföldek, amelyekből az eke nyomán cédrusok és virágok fakadnak, mert megszűnt Isten hatóereje.

Mert én igazán figyelmesen tanulmányoztam az emberek egymás közötti kapcsolatait, és bizony felfedeztem bennük az értelem veszélyeit: azért, amelyik azt képzelet, hogy a nyelv megragadja a valóságot. És meghallgattam a vitatkozó válaszait. Mert nem a szavak útján közlöm azt, ami bennem van. Annak kimondására, ami bennem van, nincs szó. Én azt csupán jelezhetem, ha már úgyis érted valami más úton-módon, nem a szavaimból. Például a szeretet csodájának segítségével, vagy azért, mert ugyanannak az istennek a teremtménye lévén,

hasonlíttam hozzá. Más különben hajánál fogva rángatom elő ezt a bennem elsüllyedt világot. És ahogyan ügyefogyottságom engedi, hol csupán ezt, hol azt az oldalát mutatom meg, mint például a hegyet, amelyről helyesen jelzem, róla szólván, hogy magas. A valóságban azonban egészen más valami a hegy, hiszen én tulajdonképpen arra gondoltam, milyen nagyszerű az éjszaka, amikor az ember dideregve ül a csillagok alatt.

XXXVI.

Amikor levelet írsz, hajót raksz meg. Csakhogy nagyon kevés hajó ér célba. Elnyeli őket a tenger. Kevés mondat visszhangozik tovább a történelmen át. Mert lehet, hogy sok mindent jeleztem, de keveset ragadtam meg.

És megint ugyanaz a probléma: fontosabb megtanítani a megragadásra, mint a jelzésre. A lényeges: megtanítani a „befogás” műveleteinek az elvégzésére. Egyszóval: mit érdekel engemet ennek az embernek a tudása, akire felhívod figyelmemet? Annyit a szótár is tud. Hanem az érdekel, hogy mi ez az ember. Például ez itt megírta költeményét, beletette szívének minden hevét, de rosszul halászott. Semmit sem hozott fel a mélyből. Tavaszról szólt, de nem idézte fel bennem eléggé ahhoz, hogy táplálhatta volna vele a szívemet.

És csak hallgattam e logikus elméket, a történetírókat és a kritikusokat, figyeltem, hogy jönnek rá, hogy ha erőteljes a műalkotás, akkor ez az erő a mű tervében jut kifejezésre, mert az válik tervvé, ami erős. És ha tervszerűséget fedezek fel a városban, az azért van, mert városom ki tudta magát fejezni és elkészült. Nem a terv alapította meg a várost.

XXXVII.

Közben elnéztem táncosnőimet, énekesnőimet és városom könnyűvérű asszonyait. Ezüst gyaloghintókat csináltattak maguknak, és ha néha sétára szánták el magukat, előre küldték embereiket, hogy jelezzék vonulásukat, összecsofítsák a bámészkodókat. És amikor a taps meg az éljenzés már kellőképpen felizgatta őket, és felébredtek könnyed szendregésükből, engedni méltóztattak az összesereglettek óhajának, félrevonták selyemfátylukat, és fehér arcukat odakínálták hódolatuknak. Szerényen mosolyogtak, miközben kikiáltóik buzgón ügyködtek, mert különben, ha a tömeg szeretete zsarnokságával nem volt képes legyőzni a táncosnő szerénységét, este a korbács várt rájuk.

Tömörarany kádban fürödtek, meghívták a tömeget, hadd lássa, hogyan készül fürdőjükhöz a tej. Száz szamarat fejtek meg. A tejbe pedig fűszereket raktak, és roppant drága virágolajat öntöttek, amely oly diszkréten illatozott, hogy szinte már nem is lehetett érezni.

Én azonban nem botránykoztam meg ezen. Végül is országom tevékenységéből csupán keveset vett igénybe a virágtej kipréselése, a ráfordított költség teljesen illuzórikus volt. Egyébként kíváncsi is volt, hogy valahol kellő megbecsülésben részesüljön ez az értékes holmi. Mert nem a felhasználás számít, hanem a buzgóság. És mivel már létezett, mit számított nekem, hogy illatosítja-e vagy sem kurtizánjaimat.

Mert valahányszor vitatkoztak velem filozófusaim, mindig az volt az álláspontom, hogy országomat buzgó tevékenységében szemléljem, készen rá, hogy csak akkor lépjek közbe, ha például már annyira eluralkodott az aranyláz, hogy az emberek megfélemedtek a kenyérről. Ezzel szemben sohasem léptem fel szigorúan az olyan mérsékelt aranyozás ellen, amely csupán a mester munkájának a megnevesítésére szolgált, és nem nagyon érdekelt, mi lesz a sorsa ezeknek a nem hasznos célokat szolgáló aranyozott tárgyaknak, mert arra gondoltam, mégis csak az lesz a legjobb, ha egy asszony hajzatát ékesítik, nem pedig valami ostoba köztéri szobrot. Mert persze a szoborról elmondhatod, hogy a tömeg tulajdona, de hát, ha szép, az asszony is megérdemelheti, hogy bámulják. A műemlékben, hacsak nem Istennek emelt templom, éppen az a szálnalmas, hogy mivel a feladata csupán az emberek szemének elkápráztatása aranykincseivel, nem tarthat rá igényt, hogy bármit is kapjon az emberektől. Az asszony azonban, ha szép, szinte követeli az ajándékot és az áldozatot, azzal mámorosít meg, amit adsz neki. Nem pedig azzal, amit ő ad neked.

Szóval ezek a nők ilyen virágtejben fürödtek. És így legalább a szépség jelképeivé váltak. Aztán ritka és unalmas falatokkal táplálkoztak, egy halszállkától már meg akartak halni. Teleaggatták magukat gyöngyökkel, amelyeket folyton elvesztettek. Én azonban nem ütköztem meg a gyöngyök elvesztésén, mert úgy helyes az, hogy kérészéletű legyen a gyöngy. Aztán hallgatták a dalnokok énekét, ájultak a gyönyörűségtől, de ájulás közben egy világért sem feledtek volna meg róla, hogy az összerogyásukhoz kiszemelt párna kellemes összhangban legyen kendőik színeivel.

Időnként a szerelem fényűzésével is megajándékozták magukat. Ilyenkor elkótyavetyélték gyöngyeiket egy-egy ifjú harcos kedvéért, akit végighordoztak magukkal a városban, és akit úgy választottak ki, hogy mind közül ő legyen a legszebb, a legnagyobb, a legkellemesebb, a legférfiasabb...

Az együgyű katona pedig többnyire megmámorosodott a hálától, azt hitte szegény feje, hogy kap tőlük valamit, holott valójában ő legyezgette a hiúságukat, és szolgált hírverésük eszközeként.

XXXVIII.

Eljött az egyik asszony, és hevesen kitörve panaszkodott:

„Ez az ember zsivány, züllött, romlott, becestelen alak. A föld szégyenfoltja. Gyalázatos, hazug hitszegő...”

- „Menj és mosdj meg - válaszoltam neki. - Bemocskolódtál.”

Jött egy másik is, és kiabálva panaszkodott, hogy igazságtalanság történt vele, megrágalmazták.

Ne törekedj arra, hogy az emberek megértsék minden cselekedetedet. Soha nem fogják megérteni őket, és ebben nincs semmi igazságtalanság. Mert az igazságosság olyan ábrándot kerget, amelyik magában hordja önmaga ellentétét. Láthattad, milyen nemes lelkűek, nemes lelkűek és szegények, szomjúságtól kicserzettek vezéreim a sivatagban. Homokra heveredve alusznak az ország nagy éjszakájában. Éberek, állandó készenlétben állanak, a legcsekélyebb neszre készek fegyvert ragadni. Olyanok, amilyennek atyám kívánta őket: „Álljanak elő, akik egész vagyonukat egy tarisznyába kötve a hátukra vetették és most készek a halálra. Akik mindig készenlétben állanak. Becsületesek a harcban, önfeláldozók. Álljatok elő, én pedig rátok bízom az ország kulcsait.” És azóta mint megannyi arkangyal örködnek a birodalmon. Sokkalta nemesebbek, mint minisztereim szolgálói, vagy akár maguk a minisztereim. Hanem amikor visszarendelem őket a fővárosba, az asztal vége jut nekik a lakomákon, hosszasan topognak az előszobákban, és panaszkodnak, hogy őket, akik pedig valóban nagyok, ennyire szolgának tekintik, megalázzák. „Keserű a sorsa annak - mondogatják -, aki nem találtatott...”

Én azonban ezt felelem nekik: „Keserű annak a sorsa, akit megértene, és diadalmenetben hordoznak körül, köszönettel, címekkel és vagyonnal halmozni el. Mert hamarosan otromba módon felfuvalkodik, és bazárúrura cseréli el csillagos éjszakáit. Holott gazdagabb volt mindenkinél, nemesebb és nagyszerűbb. De miért veti magát alá az eltunyult városiakok véleményének az, aki uralkodott, amikor egyedül volt? Az öreg ács simára faragott gerendájában leli meg munkája jutalmát. A másik a sivatag csendjének nagyszerűségében. Ő arra teremtett, hogy elfeledjék, ha hazatért. És ha mégis szenved miatta, az azért van, mert nem volt elég tiszta. Mert mondom neked: az ország az emberek értékén nyugszik. Ez az ember egy darabka ország. Egy része a fa törzsének. Ha arról álmodozol, hogy neki juttatod a kalmárok élvezte előnyöket, és helyette majd a kalmárt küldöd ki a sivatagba, várj csak néhány esztendeig, aztán majd élvezheted munkád gyümölcsét. Kalmárodból sivatagi szelekkel szembeszálló nagyúr lesz, a másiktól meg közönséges kalmár.

Védelmazem azokat, akiknek a szíve nemes. És védelmük az igazságtalanság. Ne háborodj fel a szavakon. A hosszú kékpikkelyes halak csúnyák a partra kivette, ami bizony igazságtalanság. De a hiba benned rejlik: ezek a halak ugyanis arra teremtettek, hogy a tenger mélyén ragyogjanak. Ott voltak szépek, ahol vége a partnak. A sivatagi hadak vezérei is csak ott szépek, ahol elhal a városok szekérsorainak lármája, nem hallik többé a kalmárok vásárlót hívogató szava, és megszűnik minden hiúság. Mert a sivatagban nincsen hiúság.

De vigasztalódjanak. Ismét királyok lesznek, ha úgy kívánják, mert én nem fosztom meg őket királyságtól, én nem fogom sajnálni tőlük a szenvedést.

Egy másik asszony is eljött hozzám panaszkodni:

„Húséges, jó magaviseletű és szép feleség vagyok. Csak érte élek. Megvarrom köpenyét, gyógyítgatom sebeit. Osztozom vele minden bajában. De ő minden idejét egy olyan asszonnyal tölti, aki fűvel-fával megcsalja, mindenéből kifosztja.”

Én pedig ezt válaszolom neki:

„Ne ismerd félre ennyire az embert. Ki ismeri önmagát? Az ember önmagában halad az igazság felé, a férfi lelke azonban olyan, mint a hegymászás. Látod a csúcsot, úgy érzed, már fel is értél, és egyszerre más csúcsokat, más vízmosásokat, más meredélyeket fedezel fel. Ki ismeri a saját szomját? Vannak, akik a vizek surranására szomjúhoznak, a halált is vállalják, csak hogy hallgathassák. Vannak, akik arra szomjaznak, hogy egy rókafigi bújjon menedéket keresve a vállukhoz, és akkor is lesre indulnak, ha ellenség rejtőzik a közelben. Az a nő, akiről te beszélsz, talán éppen a férjedből született. És ezért felelős ő érte. Mert az ember tartozik magával annak, akit teremtett. Férjed azért jár ahhoz az asszonyhoz, hogy az mindenéből kifossza őt. Azért, hogy belőle, tőle ittasuljon meg. Nem kap fizetséget gyengéd szó formájában, de kisemmizettnek sem érzi magát a sértegetések miatt. Nem holmi elszámolási ügylet ez, ahol a gyengéd szó bevételt, a sértés kiadást jelent. Fizetségét áldozatában találja meg. És abban a szóban, amelyet az a nő mond majd neki, és amelyre ő tanította meg. Mint aki hazatért a sivatagból: kitüntetései nem kárpótolják semmiért, de a hála elmaradása sem semmizheti ki. Mert hol tapasztalod azt, hogy szerezni és birtokolni kell? Az ember számára a kérdés: lenni, létezni végre, és a saját lényegének kiteljesedésében meghalni. Ne feledd, hogy a jutalom valójában a halál, amely végre vízre bocsátja a hajót. Boldog, akit kincseinek súlya nyom!”

„De neked mi okod van a panaszkodásra? Hát nem tudsz hozzá visszamenni?”

Ekkor értettem meg, mit jelent a házasság szövetsége, hogy mennyire különbözik a vagyonszövetségtől. „Kezdetleges nyelven igyekeznek megértetni magukat egymással, gondoltam, azt képzelik róla, hogy átad, közöl valamit, holott éppen csak jelez. Aztán minden gondjuk az, hogy mérlegeljenek és méricskéljenek. Mindegyiknek igaza van, túlságosan is igaza. De mivel csak igazuk van, önmagukat csapják be. Magukban kialakítanak valami képet a másikról, és céltáblának használják.”

A házasság szövetsége akkor is összekapcsolhat bennünket, ha tőrrel támadok rád.

XXXIX.

Sohasem kell megijedni a zsarolástól. Mert aki egyetlen részletkérdésre tesz fel mindent, nemsokára egy másik részletkérdésben is hasonlóképpen cselekszik, s ezért semmi értelme nem lett volna engedni már kezdetben.

Ugyanez áll az ország dolgaira is.

Emberré kell lennünk ahhoz, hogy érthessünk. Ez magyarázza a hívó gögjét. Az az érzése, hogy a másik kétkedése semmit sem jelent, hiszen az a másik „képtelen” a megértésre.

Tudd felismerni a szeretet kényszerét. Aki esküszik rám, és mielőtt megszólalna, azt várja, hogy előbb én beszéljek, nem érdekel engem. Mert én az emberek között keresem a világosságomat. Egy dolog kórusban énekelni. Más dolog azonban az éneket megkomponálni. De ki vesz részt az alkotásban?

Mert még ezt a dilemmát is fel kell oldanom: csak akkor jön létre alkotás, ha mindenki együtt dolgozik, együtt kutat. Csak akkor születik alkotás, amikor a szeretet ad összetartást a fa törzsének. Persze nem arról van itt szó, hogy mindenki mindenkinek alávesse magát, dehogyis, hanem a nedvek áramlásának az irányításáról, arról az áramlásról, amely lombtemplomot épít az égbe. Itt az emberek ugyanazt a tévedést követik el, mint azok a logikusan gondolkodó elmék, akik a már kész tárgyban tervszerűséget fedezve fel azt hiszik, hogy ebből született az alkotás, holott fordítva van: benne fejeződik ki. Mert a terv a feltárt arc. Nem az egyes embernek mindenki előtt, hanem az összesnek a mű előtt való meghajlásáról van itt szó, arról, hogy az emberek egymást kényszerítik a növekedésre, a gyarapodásra, meglehet éppen azzal, hogy szembeszállnak egymással. Én alkotásra kényszerítem őket, mert ha csak tőlem kapnak, szegények lesznek, nem lesz semmijük. De én kapok mindnyájuktól, ők pedig megnőnek attól, hogy énbennem fejeződnek ki, akit ők tettek naggyá. És amint magamhoz veszem bárányaikat, kecskéiket, magvaikat, sőt még a házaikat is, hogy magamévá téven szeretetemet ajándékaként adjam őket vissza nekik, ugyanúgy azokat a bazilikákat is, amelyeket ők építenek...

Ám ahogyan a szabadság nem szabadosság, a rend sem szabadsághiány. (A szabadságra később még visszatérek).

Himnuszt fogok írni a csendhez, Hozzád, csend, aki a gyümölcsök hegedőse vagy. Hozzád, aki a pincék, prэшázak és csűrök lakója, a méhek szorgalmának mézesbödöne vagy, a tenger nyugalma vizeinek bősége felett.

Hozzád, csend, amelybe a hegyek csúcsáról letekintve bezárom a várost. Amikor elcsendesül szekereinek zöreje, lakóinak zajongása, üllőinek csengése. Amikor már minden elhallgatott az alkony szent edényében. Hozzád, Isten éber őrkdése lázunk felett, Istennek az emberek háborgására borított köpenye.

Hozzád, asszonyok csendje, akik immár nem egyebek, mint gyümölcsét érlelő eleven test. Asszonyok csendje, elnehezült kebleik védelme alatt. Asszonyok csendje, a nap és az élet minden hiúságának csendje, az életé, amely a napok kéréje. Asszonyok csendje, szentély és örök folytatás. Csend, amelyben azt az egyetlen versenyt futják a holnap felé, amely valami célhoz vezet. Az asszonyé, aki hallja méhét feszítő magzatát. Csend, hűséges őrzője belézárt becsületesnek és véremnek.

Hozzád, a férfi csendjéhez, aki fejét könyökére hajtva töpreng, és erejének pocskolatása nélkül kapja és gyártja gondolatai nedvét. Csend, amelynek segítségével tanulhat, de feledhet is, mert jó néha nem tudni. Csend, a férgek, az élősdik és az ártalmas fűvek elutasítása. Csend, amely védelmez gondolataid gomolygása közben.

Gondolatok csendje. Méhek nyugalma, mert elkészült a méz, és immár elrejtett kincsé kell válnia. És érlelődnie. Szárnyaikat bontogató gondolatok csendje, mert nem jó dolog, ha nyugtalankodsz elmédben vagy szívedben.

Szíve csendje. Érzékek csendje. Ki nem mondott szavak csendje, mert jó dolog újra megelégedni Istent, aki csend az örökkévalóságban. Mert minden megmondott és minden elvégeztetett.

Isten csendje, amely olyan, mint a pásztor álma, mert nincsen annál édesebb álom, még ha látszólag veszély fenyegeti is a juhok bárányait, amikor nincs többé sem pásztor, sem nyáj, hiszen ki tudná megkülönböztetni egyiket a másiktól a csillagos ég alatt, mikor minden álom, mikor minden gyapjúpuha álom?

Ó, Uram, egy napon begyűjtve csűrődbe teremtményeidet, nyisd meg e nagy kaput az emberek fecsegő nemzetsége előtt, az idők végezetén rakd el őket örök aklodban, és vétessék el kérdéseinktől az ő értelmük, ahogyan a betegségből gyógyul ki az ember.

Mert megadatott nékem megértenem, hogy minden emberi haladás annak a fokozatos felfedezése, hogy kérdéseinknek nincsen értelmük; megkérdeztem ugyan tudósaimat, és nem mintha egynémely választ nem találtak volna az elmúlt esztendő kérdéseire, Uram, de ma már mégis mosolyognak önmagukon, mert az igazság a kérdés megszűnésével jött el hozzájuk.

Uram, azt, hogy a bölcsesség nem válasz, hanem a folyton változó szavakból való kigyógyulás, azoktól tudom, akik szeretik egymást, akik lábukat lógatva, szorosan egymáshoz simulva üldögélnek a narancsültetvény alacsony kőkerítésén, és jól tudják, hogy nem kaptak választ tegnap feltett kérdéseikre. Én azonban ismerem a szerelmet, és ezért tudom, hogy azt jelenti: megszűnik a kérdezés.

És megoldott ellentmondásról megoldott ellentmondásra haladva megyek a kérdések csendje és egyúttal a boldogság felé.

Ó szószátyárok! Kérdéseitek teljesen tönkretették az embereket!

Esztelen, aki Istentől remél választ. Ha magához fogad, ha meggyógyít, azt azzal cselekszi, hogy kérdéseidet, mint a lázat, a kezével szünteti meg. Ez így van.

Uram, egy napon csűrődbe begyűjtve Teremtett világodat, nyisd fel előttünk szárnyas ajtódat, és vezess be bennünket oda, ahol nem válaszolnak többé, mert nem lesz többé válasz, csak boldogság: a kérdések zárókőve és lényege, arc, amely boldoggá tesz.

És aki átlép rajta, felfedezi az édes vizek végtelenségét, amely nagyobb a tengerek végtelenségénél, és amelyet már régebben is sejtett, a forrásvizek dalolását hallgatva, amikor lábait lógatva szorosan odasimult az asszonyhoz, aki pedig csak kimerítő hajszában befogott gazella volt, és most ott pihegett a szívére.

Csend, hajót befogadó rév. Isten csendje, minden hajók menedéke.

XL.

Isten elküldte hozzám ezt az asszonyt, aki oly kedvesen, daloló kegyetlenségében oly egyszerűen tudott hazudni. Én meg úgy hajoltam feléje, mint a tenger üde fuvallata felé.

„Miért hazudsz?” - kérdeztem tőle.

Ekkor sírva fakadt, valósággal beletemetkezett könnyeibe. Én pedig elgondolkoztam könnyein:

„Azért sír, tűnődtem magamban, mert nem hisznek neki, amikor hazudik. Mert számomra semmi sem színjáték, amit ember csinál. Számomra nincsen értelme a színjátéknak. Persze, ez az asszony másnak kíván látszani, mint ami. De nem ez az a tragédia, ami engem nem hagy nyugton. A tragédiát ő éli át, aki annyira szeretne egy másik asszony lenni. És én azt tapasztaltam, hogy az erényt sokkal gyakrabban tisztelik azok, akik csak színlelik, mint akik gyakorolják, és úgy erkölcsösek, ahogyan például a csúfok. A hazudozók nagyon szeretnének erkölcsösek, körülrajongottak lenni, de képtelenek uralkodni magukon, vagy, helyesebben szólva: mások uralkodnak felettük. Ezért mindig lázadoznak. És azért hazudnak, hogy szépek legyenek.”

A szavakkal játszó érvelések sohasem az igaziak. Ezért nem is vetek mást a szemükre, csupán azt, hogy zavarosan, fonákul fejezik ki magukat. Ennek a hazugságait is szótlanul hallgattam, szeretetem csendjében nem pergő szavaira, hanem csupán igyekezetére figyeltem. Amely olyan volt, mint a csapdából szabadulni igyekvő róka vergődése. Vagy a verdeső madaré, amint vérével fröcsköli tele kalitkáját. És Istenhez fordultam, hogy megkérdezzem: „Miért nem tanítottad meg érthető beszédre, mert ha tovább hallgatom, nemhogy szerelemre gyulladok iránta, hanem felakasztatom. És, mégis, van benne valami szenvedélyes és megkapó, szíve éjszakájában összevértí szírnak, és fél tőlem, mint a sivatagi róka: kínáltam nekik húsdarabokat, csak reszkettek, haraptak, majd kikapták kezemből a falatot, és berohantak vele odájukba.”

„Uram - mondotta nekem ez az asszony -, az emberek nem tudják, hogy én tiszta vagyok.”

Persze, jól láttam, micsoda felfordulást okoz házamban. Mégis úgy éreztem, mintha Isten kegyetlensége szíven szúrt volna:

„Segíts neki, hogy sírni tudjon. Adj neki könnyeket. Hogy elege legyen önmagából, mikor a vállamhoz simul: mert semmi közöny nincsen benne.”

Mert rosszul oktatták ki állapota tökéletessége felől, és kedvem támadt, hogy felszabadítsam. Igen, Uram, rosszul játszottam szerepet... Mert nincsen jelentéktelen kislány. Ez, aki most itt sír, nem a világ, hanem a világ jelképe. És szorongása onnan származik, hogy nem képes önmagává lenni. Elégett füstté foszlott. Hömpölygő folyam hajótöröttje, akit immár nincs mód visszatartani. De itt vagyok én, és én vagyok a ti földetek, a ti aklotok és a ti jelentésetek. Én vagyok a szavak egyezményes tartalma, ház, keret és tartószerkezet vagyok.

„Figyelj csak rám” - mondtam neki.

Őt is be kell fogadnunk. Ugyanígy az emberek gyermekeit is, főleg azokat, akik nem tudják, hogy tudhatnak...

Mert kézen fogva akarlak vezetni benneteket önmagatok felé... Én vagyok az emberek áldott ideje.”

XLI.

Láttam az embereket boldognak és boldogtalannak, de nem holmi egyszerű, rájuk szakadt gyászeset, vagy (például) az eljegyzés egyszerű boldogsága, betegség vagy egészség miatt, hiszen még a beteget is talpra tudom állítani, és végigvezetni a városon valami lelkesítő hírrel, elég hozzá, hogy a dolgok valamiféle jelentésével - a legegyszerűbb példát veszem: egy győzelem hírével - hassak a kedélyállapotára. Mert az egész várost meggyógyítom győztes seregeim fényes hajnali bevonulásával, és öröm látni, hogyan tolonganak, ölelkeznek, csókolóznak az emberek. Amire te azt fogod mondani: „Miért ne lehetne állandóan olyan hangulatban tartani őket, amilyen például a zenei ünnep hangulata?” Én pedig ezt válaszolom neked: „Mert a győzelem nem panoráma, amelyet a hegy tetejéről csak úgy birtokba veszel, hanem izmaid által felépített és a csúcsról megpillantott táj, átmenet egyik állapotból a másikba. Semmi az olyan győzelem, amelyik állandó. Nem éltet, csak elpuhít és unalmassá válik, mert többé már nem győzelem, hanem egyszerű, befejezett táj. De hát akkor a nyomorúság és a gazdagság örökös váltakozásban kell élnem? Ám rájössz, hogy ez sem igaz, hiszen egész életedet leélheted nélkülözések, nyomor és unalom közepette, mint az, akit hitelezői addig zaklatnak, míg végül felakasztja magát anélkül, hogy közben apró örömök vagy átmeneti halasztások kárpótolták volna álmatlan éjszakáinak gyötrelmeiért. Ugyanúgy sem a vagyon, sem a győzelem nem örökké tartó állapot, amely úgy kijár az embernek, mint a takarmány az állatnak.

Én lelkes és nemes szívű fiakat, ragyogó szemű asszonyokat akarok, de mindez honnan jön? Bizonyos, hogy nem belülről, de nem is kívülről. Erre én ezt válaszolom neked: a dolgok egymásra való hatásának a megízleléséből származik, legyen bár szó vonuló hadaidról, katedrálisodról vagy pirkadatkor aratott győzelmedről. Csakhogy a győzelem csupán egyetlen reggelen elfogyasztott lakoma. Mert miután győzelmet arattál, nem marad más számodra, mint élni a készleteidből, amelyek elpusztítanak tégedet, és a győzelem öröme csak azért volt olyan nagy, mert szenvedélyesen együtt éltél közösségeddel, mert előző nap szomorúságodban még bemenekültél otthonodba, vagy barátaidnál kerestél vigasztalást gyászodra vagy fiaid gyászára, és lám, most itt van ez a győzelem, amint éppen kibontakozik! De aki katedrálisát építgeti, amelynek befejezéséhez száz esztendőre van szükség, az száz esztendőn keresztül élhet úgy, hogy szíve mindig gazdag lesz. Mert azzal gyarapszol, amit adsz, és éppen azzal gyarapítod erődet, hogy adsz. És ha végigjárod az évet, amelyben életedet építed, boldog leszel attól, hogy ünnepre készülsz, anélkül hogy valaha is készleteket halmoznál fel. Mert amit az ünnep előtt adsz az ünnepre, az jobban gyarapít téged, mint amit az ünnep egyszeri alkalommal képes lesz neked nyújtani. És ugyanez áll felnövő fiaidra is. Meg a hajóidra, amelyek nekivágnak a tengernek, veszélyekbe sodródnak, míg végül diadalmaskodnak rajtuk, és hajnalban partot érnek legénységükkel együtt. Én azt a buzgalmat növelem, amely a saját sikereiből táplálkozik, mint annak az írónak a buzgalma, aki nem plagizál, hanem minél többet ír, annál jobban formálja stílusát. Viszont megtagadom a sikereiben magát emésztő buzgalmat, bármilyen lelkes is. Mert minél többet tudok, minél többet kívánok tudni, minél hajlamosabb vagyok ismereteket szerezni, annál jobban kívánom más jószágát, annál jobban plagizálom műveit, annál jobban hízom rajtuk. És annál jobban pusztulok szívemben.

Mert az ember ráeszmél, hogy a siker mindig becsapja, ha a megszerzett dicsőségből akar élni, összetévesztve az alkotás hevületét a számára semmit sem nyújtó idegen jószág élvezésének örömeivel. Ám mégis előfordul, hogy rá kell magunkat szánunk erre is, ilyenkor azonban csupán az olyan felhasználás érdekes, amely elősegíti a sikeres alkotást, ha az utóbbi viszont a felhasználásban segít. Mert a kettő egymást erősíti. Így van ez a táncsal meg az énekkel is, vagy a gyakori imádkozással, amely buzgóságot teremt, és fordítva, a buzgóságból imádság születik; és így van ez a szeretettel is. Mert ha állapotot változtatok, ha nem vagyok többé valami felé irányulás, mozgás és cselekvés, akkor szinte már meg is haltam. És hegyed magasáról nem fogod többé élvezni a panorámát, ha már nem izmaid győzelme, tested kielégülése lesz.

XLII.

Így szóltam hozzájuk: „Ne szégyenkezzetek gyűlölködésetek miatt.” Mert százezer embert ítéltek halálra. A halálraítéltek börtöneikben bolyongtak, táblával a mellükön, amely úgy különböztette meg őket egymástól, mint a billog a barmokat. Én pedig jöttem, elfoglaltam a börtönöket, és magam elé rendeltem ezt a rengeteg embert. És úgy láttam, semmiben sem különböznek a többiektől. Mindent meghallgattam, megértettem és megnéztem. Láttam, hogy ugyanúgy osztják meg egymás között kenyerüket, mint a többiek, és ugyanúgy sürgölődnek beteg gyermekeik körül, mint bárki más. Ugyanúgy ringatják el őket, virrasztanak felettük. Láttam, hogy ugyanúgy szenvednek az egyedüllét nyomorúságától, mint bármely más ember. És ők is úgy sírnak, ha e vastag falak között valamelyiknek a felesége szívében hajlandóságot kezd érezni egy másik rab iránt.

Mert emlékszem rá, mit meséltek nekem börtönőreim. Megparancsoltam, hogy véres törével kezében vezessék elém azt a rabot, aki előző nap gyilkolt. Én magam hallgattam ki. De nem ő érdekelt, hiszen immár halálfia volt, hanem az emberi szív kifürkészhetetlensége.

Mert az élet ott szerez magának, ahol talál. A szikla nedves hasadékában telepszik meg a moha. Jóllehet eleve halálra ítélte a sivatag első, szikkasztó szele. A moha azonban elrejtí magvait, s azok nem fognak elpusztulni. És állította-e valaha bárki, hogy e zöld folt megjelenése haszontalan volt? Szóval megtudtam rabomtól, hogy kigúnyolták. Ő meg szenvedett miatta hiúságában és büszkeségében. A halálra ítélt rab hiúságában és büszkeségében...

És láttam őket, amint szorosan egymáshoz húzódtak a hidegben. És közben hasonlítottak a föld minden juhához.

Magam elé rendeltem a bírakat, és megkérdeztem tőlük:

„Miért különítettétek el őket a néptől, miért hordják mellükön a halálraítéltek megkülönböztető jelét?

„Ez a törvény” - mondták.

Én meg elgondolkoztam:

„Igen, ez a törvény. Mert szerintünk az igazság azt jelenti, hogy el kell pusztítani azt, ami szokatlan. Az ő szemükben a négerek létezése is igazságtalanság. Meg a hercegnőké is, ha munkássá süllyednek. És a festőké is, ha ők, a bírák, nem értenek a festészethez.”

Ezért így válaszoltam nekik:

„Azt óhajtom, az legyen igazságos, hogy szabadon bocsátjátok őket. Igyekeztem megérteni a dolgokat. Különb, ha kitörnek börtöneikből, és ők ragadják magukhoz az uralmat, ők érzik majd elkerülhetetlenül szükségesnek, hogy bebörtönözzenek és megsemmisítsenek benneteket; és én nem hiszem, hogy ebből bármi haszna származnék az országnak.”

Ekkor értettem meg igazán az eszmék véres örületét, ezért így fohászkodtam Istenhez:

„Megbolondultak? Megengedted nekik, hogy higgyenek nyomorult dadogásuknak! Ki fogja őket megtanítani, ó, nem a beszédre, hanem arra, hogy hogyan éljenek a szavakkal? Mert a szavak e szörnyűséges promiskuitásából, mindent össze-vissza zagyválva, azt a következtetést vonták le, hogy mindennél előbbre való a tortúra alkalmazása. Ügyetlen, összefüggéstelen vagy hatástalan szavaikból hatékony kínzóeszközök születtek.”

Ugyanakkor azonban az egészet gyermekin őszintének, a születés vágyával telítettnek éreztem.

XLIII.

Hamis minden olyan élmény, amelyet immár nem lényegében élünk át. Hamis a dicsfényük. Amint hamis a győztes iránt érzett lelkesedésünk is.

Hamisak e hírek is, mert semmi sem marad fenn belőlük.

Mert a tanítás szóljon a keretről, a tartószerkezetről. Nem pedig a mindenkor hamis tartalomról.

Úgy mutatom meg neked, mint valami hatalmas tájat, amely észrevétlenül bontakozik ki a maga teljességében a ködből, nem pedig lépésről lépésre. Akárcsak a szobrász igazsága. Hol láttál olyat, hogy előbb az orr készül el, aztán az áll, aztán a fül? Az alkotás mindenkor egy csapásra megjelenő kép, nem pedig lépésről lépésre haladó levezetés. Az alkotás a sokaság munkája, amelyik alkotva nyüzsög a képen, és magyaráz, cselekszik, épít maga körül.

XLIV.

Rám alkonyodott, miközben lefelé haladtam hegyemről, a számomra immár arcot sem viselő új nemzedékek lejtőjén, eleve unván az emberek fecsegését, nem lelvén sem szekereik zörgésében, sem üllőik zengésében szívük énekét -, eltávolodva tőlük, mintha már nem is érteném a nyelvüket, és közömbös lennék a jövőjükkel szemben, amelyik már nem tartozik rám -, és úgy éreztem, már el vagyok temetve. Mivel kétségbeestem magam miatt, e súlyos önzés-bástya mögé befalazva (Uram, mondtam Istennek, Te visszahúzódtál belőlem, ezért távolodok el az emberektől) kutatni kezdtem magamban, mi volt az a viselkedésükben, ami kiábrándított.

Semmi sem ösztönzött rá, hogy bármit kérjek tőlük. Miért zsúfolnám tele új nyájakkal pálmaligeteimet? Miért gyarapítanám palotámat új tornyokkal, mikor máris úgy bolyongok teremről teremre, mint a hajó a tenger sűrű vizein? Miért etetnék újabb rabszolgákat, hiszen amúgy is hetesével-nyolcasával álltak minden ajtó előtt, mintha házam pillérei lennének, lépten-nyomon beléjük botlottam a folyosókon, szinte belebújtak a falba jöttömre, köntösöm suhogására? Miért ejtenék magamnak foglyul más asszonyokat, amikor már úgyis hallgatásomba zártam őket, mivel megtanultam, hogy ne hallgassak oda, ha hallani akarok? Már eleget láttam őket álmukban, miután lehunyták szemhéjukat, és szemük eltűnt pilláik bársonyában... Ilyenkor otthagytam őket, mert égett bennem a vágy, hogy felhágjak a csillagok vizében ázó legmagasabb toronyra, és megtudjam Istentől álmuk értelmét, mert ekkor alszik minden hangos veszekedés, minden középszerű gondolat, minden lealacsonyító ügyeskedés és hiúság, hogy aztán napkeltével ismét visszatérjenek a szívükbe, és ettől kezdve az legyen az egyetlen gondjuk, hogy túltegyenek társnőjükön, és letaszítsák szívemben elfoglalt trónjáról. (De ha megfeledeztem szavaikról, akkor az egészből nem maradt egyéb, csak madarak játéka, enyhet adó könnyek...)

XLV.

Este, miközben lefelé haladtam a hegynek azon az oldalán, ahol többé senkit sem ismertem, és úgy éreztem néha, angyalok visznek a sír felé, megvigasztalódtam, beletörődtem az öregségbe. Hogy olyan vagyok, mint az ágai alatt hajladozó fa, megkeményedtem görcseimtől és ráncaimtól, az idő valósággal bebalzsamozott ujjaim pergamenszerű bőrébe, a fájdalom sem nagyon fog rajtam, szinte már önmagammá lettem. És így gondolkoztam magamban: „Aki így megöregedett, azt hogyan ijeszthetné a zsarnok a kínszenvedés illatával, amely olyan, mint a megsavanyodott tejé, hogyan lenne képes bármit változtatni rajta, hiszen mindenestől maga mögött tudja az életét, mint valami elnyűtt kabátot, amelyet csupán egyetlen szál tart össze? Így élek immár az emberek emlékezetében. És részemről semmiféle megtagadásnak nem lenne többé értelme.”

Megvigasztalódtam azért is, mert megszabadultam béklyóimtól, úgy éreztem, egész kiszik-kadt, összeaszott testemet elcseréltem a láthatatlanban, valamiféle szárnyakra. Mintha végre önmagamból megszületve a régtől fogva hön keresett arkangyal társaságában sétálnék. Mintha öreg burkomból kilépve egyszerre felfedezném, hogy rendkívül fiatal vagyok. De ez a fiatalság nem lelkesedésből, nem vágyból, hanem rendkívüli derűből volt. Azok közül való, amelyek az örökkévalóságban kötnek ki, nem pedig azok közül, amelyek hajnalhasadtakor az élet tömkelegében érnek partot. Téből és időből állt. Úgy éreztem, örökkévaló leszek attól, hogy végére értem a magammálevésnek.

Én is olyan voltam, mint az, aki vándorútján egy törrel megsebzett leányt szedett fel. Görcsösen megfeszülő karjában viszi, mint valami útszélre vetett rózsát, a zilált öltözetű leányt, akit fájdalom nélkül szenderített álomba a megvillanó acél, aki most szinte mosolyog, hogy fehér homlokát a halál szárnyas vállára hajthatja; viszi magával a síkság felé, mert csak ott találhatók azok, akik majd meggyógyítják.

„Csodálatos szendergő teremtés, én majd megtöltelek életemmel, mert engem többé már nem érdekelnek sem az emberek hívságai, haragjai és nagyralátása, sem a rám váró jók, sem a rám leselkedő bajok, hanem csupán az, amire elcserélem magamat; miközben terhemet a síkság orvosai felé viszem, szemfény és hajfűrt leszek egy tiszta homlokon, és ha meggyógyítván megtanítom őt az imádságra, a tökéletes lélektől oly egyenes lesz a tartása, mint a gyökereitől jól megtámasztott virágszál...”

Nem vagyok bezárva testembe, amely recseg-ropog, akár az előregedett kéreg. Hegyem túloldalán lassan aláereszkedve mintha hatalmas köpönyegként vonszolnék magammal minden lejtőt, minden síkságot és itt-ott elszórva, megannyi aranycsillagként, házam fényeit. Adományaim súlya alatt görnyedezve meghajlok, akár a fa.

Álomba szenderült népem: megáldalak, aludj tovább!

Várjon még a nap, ne siessen kizavarni benneteket a simogató éjszakából! Legyen joga pihenni városomnak, mielőtt szárnyait próbálgatná a munkába menetelhez e kora hajnalon. Akiket baj ért tegnap, és immár csak az Isten engedélyezte haladékkal élnek, várjanak még, mielőtt újra vállukra vennék a gyászt, a nyomort, az ítéletet vagy a most burjánzó leprát. Maradjanak még Isten kebelében, mindnyájuk bűnei megbocsáttatván, mindnyájan befogadtatván.

Én veszlek benneteket gondjaimba.

Virrasztok feletted, népem, aludj tovább!

XLVI.

Úgy nehezedett szívemre a világ súlya, mintha egyedül kellene viselnem a terhét. A magányban, egy fához támaszkodva, karomat mellemen összefonva az esti szélben, túszaím lettek azok, akiknek bennem kellett megtalálniuk elveszített jelentésüket. Így veszítette el jelentését az az egyszerű anya is, akinek meghal a gyermeke. Immár haszontalanná vált múltként áll a tátongó sírgödör előtt. Liánerdővé lett a virágzó fa körül, az pedig hirtelen halott fává változott. És azt gondolja magában: „Most mihez kezdek a liánjaimmal? És mitévő legyek az emlőimben duzzadó tejemmel?”

Vagy ez, akit úgy kezd ki a lepra, mint a lassú tűz, és most ki van szakítva az emberi közösségből, nem tud mit kezdeni szíve fellángolásaival, amelyek észrevétlen kerítették hatalmába. Vagy az a másik, akit jól ismersz: burjánzó daganata falja-emészti, holott ezernyi munkába fogott, amelyek mind azt kívánják tőle, hogy még sokáig éljen, akárcsak a fa, amely türelmesen telepítette gyökérhálóját, s aztán hirtelen rádöbben, hogy haszontalan, semmibe nyúló növekedés középpontjává lett. Vagy az, akinek leégett a csűrje, vagy a cizelláló művész, aki elveszíti a jobb kezét. Vagy bárki, akinek kihunyt a szeme fénye.

Ránehezedett szívemre mindazoknak a súlya, akik nem tudnak maguknak egy vállat találni. Mert eltaszítják őket az övéik, vagy el vannak tőlük szakítva. Meg az, aki nyomorúságos ágyán, kínok görcseként dobálja ide-oda tört kocsinál is haszontalanabb testét, talán hívogatva a halált, de megtagadva tőle. És így jajdul fel: „Mire jó ez, Uram! Mire jó!”

Szétvert sereg katonái ők. De én összeszedem és győzelemre vezetem őket. Mert vannak győzelmek minden sereg számára, ha nem is egyformák. Mert annyi mással együtt ők is csupán az élet egy-egy lépését jelentik. A hervadó virág elszórja magvát, a rothadó mag megalapozza a szárát, és minden felhasadó bábból szárnyak kelnek.

Ó, emberek, televény és táplálék vagytok, eszköz az Isten felé vezető nagyszerű felemelkedéshez!

XLVII.

„Hát nem szégyellitek magatokat gyűlölködéseitek, meghasonlásaitok, dühkitöréseitek miatt? - mondtam nekik. - Ne szorítsátok ökölbe kezeteiket a tegnap kiontott vér miatt, mert ha megújulva kerültök is ki vállalkozásokból, mint a gyermek anyja szétdúlt méhéből, vagy szárnyát bontogatva és megszépülve a rovar, miután szétszaggatta bábját, tegnapi bosszútok miatt mit fogtok megérteni lényegüket vesztett igazságok nevében? Mert én, a tapasztalaton okulva, mindenkor a szerelem véres próbájához hasonlítottam azokat, akik ölre mennek, és egymást marcangolják. A szerelem születendő gyümölcse sem az egyiké, sem a másiké, hanem mind a kettőé. A gyümölcs fontosabbá lesz náluk. Benne fognak kibékülni, egészen addig, amikor majd az új nemzedék tagjai is átesnek a szerelem véres próbáján.”

„Nem kétséges, a szerelmesek szenvednek a szülés borzalmaitól. De a borzalom elmúltával elkövetkezik az ünnep órája. És önmagukra lelnek az újszülöttben. Lám, amikor meglep és elszenderít benneteket az éj, mindnyájan hasonlók vagytok egymáshoz. Elmondtam már ezt a börtönök lakóiról, akik a halálraítéltek nyakörvét hordják: semmiben sem különböznek a többi embertől. A fontos csupán az, hogy újra magukra leljenek a szeretetben. És mindnek meg fogom bocsátani, hogy ölt, mert nem vagyok hajlandó különbségeket tenni a szavak ravaszdi fogásai szerint. Az egyik az övéi iránt érzett szeretete miatt ölt, mert az ember csupán szeretetből teszi kockára életét. Csakhogy a másik is az övéi iránt érzett szeretete miatt ölt. Tudjátok ezt elismerni, és ne nevezzétek többé tévedésnek a ti igazságaitok ellenkezőjét, és igazságnak a tévedés ellenkezőjét. Mert tudjátok meg, hogy az a nyilvánvaló bizonyosság, amely hatalmába ejt, és arra kényszerít benneteket, hogy megmássátok a hegyeteket, ugyanígy hatalmába ejtette a másikat is, aki szintén megmássza a magáét. Tudjátok meg, hogy ezt a másikat is ugyanaz a bizonyosság kormányozza, amelyik titeket vert fel álmotokból. Vagy ha talán nem is ugyanaz, de ugyanolyan erős.”

„Ti azonban csak azt vagytok képesek meglátni ebből az emberből, ami tagadása annak, aki ti vagytok. És hasonlóképpen, ő sem képes mást olvasni bennetek, csak ami őt tagadja. Holott mindegyikőtök jól tudja, hogy - önmagában - nem rideg vagy gyűlölködő tagadás, hanem olyan nyilvánvaló, egyszerű és tiszta arc felfedezése, amelynek a kedvéért még a halált is vállaljátok. Tehát azért gyűlölitek egymást, mert hazug és nem létező ellenfelet találtok ki magatoknak. Én azonban, aki uralkodok felettetek, azt mondom nektek, hogy mindnyájan azt az arcot szeretitek, csak éppen még nem ismeritek, nem fedeztétek fel eléggé.”

„Mossátok hát le magatokról egymás vérét: rabszolgaságra legfeljebb rabszorgalázadásokat lehet építeni. A szigorral semmire sem megyünk, ha nincsen hajlandóság a megtérésre. Ha a felkínált hit nem ér semmit, de van hajlandóság a megtérésre, akkor meg mire jó a szigor?”

„Ha elérkezik a napja, miért nyúltok hát fegyvereitekhez? Mit fogtok nyerni e gyilkolásokon, mikor azt sem tudjátok, kit öltök meg? Megvetem az olyan primitív hitet, amely csak a börtönöröket nyeri meg.”

Lebeszéllek hát a hitvitáról. Mert semmire sem vezet. És arra gondolj, ha olyanokkal vitatkozol, akik azért tévednek, mert a saját belső bizonyosságuk miatt utasítják el a te igazságaidat, hogy te is a te belső bizonyosságod miatt utasítod el az övéket.

Fogadd el, fogd kézen és vezesd őket. Mondd nekik: „Igazatok van, de azért csak hágyunk fel a hegyre” - és rendet teremtesz a világban, ők meg szabadon lélegzenek a meghódított területen.

Nem, nem azt kell mondani: „Ennek a városnak harmincezer lakosa van”, amire a másik azt válaszolhatja: „Csak huszonötezer”, mert ebben az esetben mindegyikőtök megmakacsolná magát az egyik szám mellett. És így valamelyik tévedne. Hanem: „Ez a város építési mű, és időt álló. Embereket hordozó hajó.” Mire a másik: „Ez a város az emberek közös munkában zengő himnusza...”

Mert így kell beszélni: „Termékeny a szabadság, lehetővé teszi az ember születését és az éltető ellentmondásokat. Vagy: „A szabadság megrothaszt, a kényszer viszont termékeny, mert a cédrus belső szükségszerűsége és princípiuma.” Lásd, egymás vérért ontják. Ne sajnálkozzál rajta, mert amit látsz: a vajúdas fájdalma, az embernek önmagán tett erőszakja, Istenhez való fordulása. Mondd hát mindegyiknek: „Igazad van.” Mert valóban igazuk van. De vezesd őket még feljebb a hegyükre, mert a mászás kívánta erőfeszítést elutasítanak ugyan maguktól, mivel nagyon igénybe veszi az izmokat és a szívet, ám a szenvedés rákényszeríti őket, erőt ad nekik hozzá. Mert ha karvályok fenyegetnek, egyre magasabban keresel menedéket. Odafele keresed a napot, ha fa vagy. Ellenségeid pedig együttműködnek veled, mert nincs ellenség a világon. Tehát az ellenség határol körül tégedet, ő ad neked formát, és alapoz meg. Ezért ezt mondod az embereknek: „Szabadság, és kényszer ugyanannak a szükségszerűségnek két oldala, ami azt jelenti, hogy ez vagy, és nem valaki más.” Ez lehetsz, az viszont nem lehetsz. Szabad vagy egy nyelvben. De nem szabad egy másikat belekeverned. Szabad vagy egy bizonyos kockajáték szabályaiban. De nem szabad felrúgnod őket azzal, hogy másik játék szabályaival rontod meg őket. Szabad építened, de nem szabad fosztogatnod, és elherdálnod helytelen felhasználásukkal jószágaid tartalékát, mint az teszi, aki rosszul ír és szabadosságaival hat, tönkretéve ezzel igazi kifejező erejét, mert hiszen ha egyszer végleg tönkresilányította az emberek stílusérzékét, senki sem fog érezni semmit olvasása közben. Például ha száárnak nevezem a királyt: ezzel mindaddig megnevettem a hallgatóimat, amíg a király tiszteletet érdemel és tisztelik is. De aztán elkövetkezik egy nap, amikor a király azonosul a száárral. És ettől kezdve már csak nyilvánvaló tényt mondok ki.

És ezt mindenki tudja, mert akik szabadságot követelnek, erkölcsi érzéket követelnek avégből, hogy valami mégis kormányozza az embert. A csendőr bennünk van, mondják. A kényszer hívei viszont azt bizonygatják előtted, hogy a kényszer a szellem szabadsága, mert házadban szabadságodban áll átmenned előszobáidon, fel s alá járkálnod termeidben, átlépned egyikből a másikba, ajtókat nyitogatnod, lépcsőkön fel s alá járnod. És szabadságod együtt nő a falak, a béklyók és a reteszek számával. Minél több kötelezettséget kényszerít rád falaid keménysége, annál több lehetőség kínálkozik számodra, nyugodtan válogathatsz közöttük. A közös teremben viszont, ahol rendetlenség közepette tanyázol, nem szabadság, hanem zűrzavar vesz körül.

Végeredményben azonban mindnyájan egy és ugyanazon városról ábrándoznak. De az egyik a cselekvés jogát követeli a valóságban adott ember számára. A másik viszont azt a jogot, hogy addig gyúrhassa-alakíthassa az embert, amíg olyanná nem lesz, aki tud majd cselekedni. De mind a ketten ugyanazt az embert magasztalják.

Ám mind a ketten csalatkoznak is. Az első örökkévalónak és önmagában létezőnek hiszi az embert. Megfeledkezve róla, hogy húsz évi tanulás, kényszer és gyakorlás formálta ezzé, és nem egy másikká. És hogy szeretetre való képességed elsősorban az imádságból, nem pedig belső szabadságodból származik. Hasonlóan a zeneszerszámmhoz, ha nem tanultál meg játszani rajta, vagy a költeményhez, ha nem ismered semmiféle nyelvet. De az a másik is téved, mert a falakban, nem pedig az emberben hisz. Például a templomban, nem az imádságban. Holott a templom köveiből csak a bennük honoló csend számít. Meg az a csend, amelyik az emberek lelkében honol. Meg a lelkük, amelyben ez a csend lakozik. Én ez előtt a templom előtt

borulok le. Az a másik viszont a kőből csinál magának bálványt, és a valóságos kő előtt esik térdre...

Így van ez az országgal is. Én nem csináltam istent országomból, hogy szolgaságra hajtsa az embereket. Nem áldozom fel az embereket az ország oltárán. Hanem azért alapozom meg országomat, hogy megtöltssem vele az emberek szívét, hogy vele lelkesítsem őket, mert az ember többet számít nekem az országnál. Azért rendeltem neki alá az embereket, hogy benne valósuljanak meg. Nem pedig az ország megalapozásának érdekében rendeltem őket szolgálatára. De hagyd abba ezt a sehová nem vezető beszédet, amelyik különbséget tesz ok és okozat, úr és szolga között. Mert nincs egyéb, csak egymáshoz való viszony, szerkezet és belső függés. Én, aki uralkodom, jobban alá vagyok vetve népemnek, mint bármelyik alattvalóm éneke. Tehát amikor kilépek teraszomra, és hallgatom az éjszakában siránkozásait, együgyű beszédeiket, szenvedés kiváltotta sikoltásait meg viharzó örömeiket, hogy himnuszt formáljak belőlük Isten dicsőségére, úgy viselkedem, mint az ő szolgálójuk. Én vagyok a hírnök, aki összegyűjtöm és magammal ragadom őket. Én vagyok a gyaloghintójuk hordozására rendelt rabszolga. Én vagyok az ő tolmácsuk.

Épületük záróköve, én vagyok tehát az a csomó, amely egybe fűzi és templommá csomózza őket. Hogyan is haragudhatnának rám ezért? Akadhatnak kövek, amelyek sértve éreznék magukat azért, hogy tartaniuk kell a zárókövet?...

Ne szállj vitába ilyen tárgyakról, mert hiú az ilyen vita.

És ne szállj vitába az emberekről sem. Mert állandóan összekevered az okokat az okokkal. Hogyan képzeled, hogy az emberek tudják, mi történik általuk, amikor nincsen nyelv ennek a megragadására? Hogyan láthatná magát folyónak a vízcsepp? Pedig a folyó mégis folyik. És hogyan láthatná magukat fának a fa egyes sejtjei? Pedig a fa mégis növekszik. És hogyan lenne tudatában minden egyes kő a templomnak? Pedig ez a templom csűrként zárja magába hallgatását.

Hogyan ismernék az emberek saját cselekedeteiket, ha nagy fáradtsággal sohasem mászták meg egyedül a hegyet, hogy megpróbáljanak önmagukká lenni a csendben? Minden bizonnyal egyedül Isten képes ismerni a fa formáját. Az emberek azonban azt tudják, hogy az egyik jobbra húz, a másik balra. És mindegyik szívesen megfojtaná a másikat, aki bosszantja és zavarja, holott egyikük sem tudja, merre tart. Így ellenségeskednek egymással a trópusi fák is. Mert egymást nyomják-tapossák el, egymástól rabolják el a nekik járó napfényt. De lám, az erdő mégis növekszik, és a hegyet fekete bundával borítja be, amely hajnalban szárnyra bocsátja madarait. Azt hiszed, az egyes ember szavai képesek megragadni az életet?

Évről évre támadnak énekesek, akik arról dalolnak, hogy képtelenség a háború, hiszen senki sem kíván szenvedni, asszonyt és gyermekeket otthagyni, olyan területet szerezni, amelyet ő maga sohasem fog használni, aztán meghalni tűző napon, ellenség kezétől, hasába varrott kövektől. Persze, mindenkit felszólítasz, hogy válasszon. És egyik sem választja a háborút. De lám, alig telik el egy esztendő, s az ország megint fegyvert ragad, és mindazok, akik elutasították a szegényes szavaik megfogalmazásában elfogadhatatlan háborút, összefognak valami megfogalmazhatatlan erkölcs nevében egy olyan vállalkozásban, amelynek látszólag egyikük számára sem volt semmi értelme. A fa magáról semmit sem tudva valósul meg. De ezt csak az ismeri fel, aki prófétává lesz a hegyen.

Ami - emberekről van szó - náluk nagyobb megvalósul és meghal belőlük, az úgy megy át rajtuk, hogy nem tudják szavakba önteni: mély fájdalomuk azonban jelt ad róla. Amikor pedig ország pusztul el, arról ismered fel ezt a halált, hogy az emberek egymás után vesztik el a belé vetett hitüket. De tévedsz, ha őket teszed felelőssé az ország pusztulásáért: ők csak

rámutatottak a bajra. Ám hogyan tudnál különbséget tenni az okok és az okozatok között? Ha az erkölcs romlik meg, jeleit az állam vezetőinek visszaéléseiből olvashatod ki. De hiába ütteted le a fejüket: ők a romlás gyümölcsei voltak. Nem küzdhetsz a halál ellen azzal, hogy eltemeted a hullákat.

Persze, azért mégis el kell őket temetni, tehát eltemeted őket. A megromlottakat kivágom az ország testéből. Méltóságom azonban azt parancsolja, hogy tiltsam az emberekről szóló vitákat. Mert nem szeretem, ha a vakok egymás szemére vetik nyomorék voltukat. És hogyan is vesztegetném időmet arra, hogy hallgassam gyalázkodásaikat? Vezérem meghátráló seregemet vádolja, a sereg a vezért. És együtt a rossz fegyvereket. A hadsereg a kereskedőket. A kereskedők a sereget. És kórusban, együtt, még másokat. Én azonban így válaszolok: „Az elhalt ágakat le kell nyesni, mert a halál jelei.” Ám képtelenség az ágakat vádolni a fa haláláért. Amikor ágai pusztulnak, a fa haldoklik. Az elhalt ág csupán jel volt.

Látván romlásukat, lenyesem őket, de nem vesztegetem rájuk tovább az időmet, tekintetemet inkább más felé irányítom. Nem az emberek romlanak meg, hanem egy-egy ember pusztul el bennük. Én pedig az arkangyal betegségét kezdem vizsgálni...

És jól tudom, hogy orvosságot csak a himnuszban lelhetünk, nem pedig a magyarázkodásokban. Visszaadták-e valaha az életet az orvosok magyarázatai? Mert az orvosok így beszélnek: „Íme, ezért halt meg...” És így is van: valami megismerhető okból, belső szerveinek valamiféle megbetegedése következtében halt meg. Csakhogy az élet mégis más volt, mint a belső szervek rendje. És hiába készítettél el mindent a te logikád szerint, úgy vagy vele, mint az elkészült és beállított olajlámpával: nem ad fényt, amíg nem gyújtottad meg.

Szeretsz, mert szeretsz. A szeretetnek nincs semmiféle észoka. Az orvosság csak alkotó jellegű lehet, mert csupán szívük fellángolásával tudod megteremteni egyetértésüket. És cselekvésük valódi oka az az ének lesz, amelyre rábírod őket.

Persze, holnapra aztán érv, indíték, mozgató ok és dogma lesz belőle. Mert a tudós gondolkozók majd szobrod fölé hajolnak, és felsorolják mindazokat az okokat, amelyek miatt szép. És hogyan is tévedhetnének? Hiszen valóban szép! Csakhogy erre nem a logikájukkal jöttek rá, hanem egészen más módon.

XLVIII.

Mert hozom nektek a nagy vigasztalást, azt, hogy nincsen semmi, amit sajnálni kellene. Vagy elvetni. Ahogyan atyám mondotta:

„Úgy élj a múltaddal, mint azzal a tájjal, amelyet egyik oldalról a hegység, a másiktól a folyam övez, és amelyre kedved szerint telepítéd a jövőendő városokat, figyelembe véve a már meglévőt. De ha ez a már meglévő nem volna, álmovárosokat találnál ki; az ilyesmi könnyű dolog, mert az álmoknak semmi sem áll útjukba, csak hogy az ilyen városok éppen könnyűségük miatt elvesznek, szétoldódnak önkényes elhatározásaidban. Ne panaszkodj fundamentomod miatt, amely ez és nem más, mert a fundamentom ereje mindenek előtt a léte. Akárcsak a palotámé, kapuimé és falaimé.”

„És egy-egy terület meghódítása közben melyik hódítót hallottad sajnálkozni a felett, hogy az egyik oldalon hegy meredezik, a másikon folyam hömpölyög? A hímzéshez alapszövetre, az énekléshez és a tánchoz szabályokra van szükség, a cselekvéshez pedig megvalósult emberre.”

„Ha sajnálkozol a kapott seb miatt, annyi, mintha azon sajnálkoznál, hogy nem más korban élsz vagy születted. Mert egész múltad nem egyéb, mint mindennapi megszületésed. A múlt ilyen, érd be vele. Fogadd el olyannak, amilyen, ne rendezd át a hegyeket. Ott és úgy vannak jól, ahogy vannak.”

XLIX.

Csak a végrehajtás számít. Mert csak az maradandó; a cél nem egyéb, mint az utas ábrándképe, aki úgy hág hegygerincről hegygerincre, mintha értelme volna az elért célnak. Ugyanúgy nincs haladás a már meglévő elfogadása nélkül, amiből állandóan tovább indulsz. Én nem hiszek a megpihenésben. Mert akit nem hagy nyugodni peres ügye, ne keressen rossz békét a pereskedés valamelyik megoldásának vak elfogadásában. Hol tapasztalod azt, hogy a cédrusnak javára válik, ha el tudja kerülni a szelet? Miközben gyötri a szél, egyúttal fát csinál belőle. Nagyon bölcs legyen az, aki el tudja választani a jót a rossztól. Értelmet keresel életednek, holott ez az értelem az, hogy tudj önmagaddá lenni, nem pedig annak a nyomorult békének az elnyerése, amelyet az szerez, ha fátlyat borítsz a perlekedésekre. Ha valami szembeszáll veled, és keservesen meggyötör, hagyd, ne törődj vele, mert ez azt jelenti, hogy gyökeret versz, hogy levedled kinőtt magadat. Áldott a te kínlódásod, amely hozzásegít, hogy megszüld önmagadat: mert semmiféle igazság nem nyilvánul meg, nem érhető el teljes bizonyossággal. És a kínálkozó igazságok nem egyebek, mint kényelmes lepaktálás, megannyi altató.

Mert én megvetem azokat, akik maguktól tompulnak el, hogy feledni tudjanak, vagy akik a békesség kedvéért beszűkítik elméjüket, és elfojtják szívük valamelyik törekvését. Mert tudd meg, hogy minden megoldatlan ellentét, minden jóvátehetetlen viszálykodás arra kényszerít, hogy magad fölé növe beépítsd őket önmagadba. És ágas-bogas gyökereiddel belekapaszkodsz az arc nélküli földbe, kovakövestől, televényestől, és cédrust építész belőle Isten dicsőségére. Csak az a templomoszlop dicsőül meg végül, amelyik úgy született meg, hogy közben húsz nemzedéken át koptatták, használták az emberek. Te is, ha nagyobbodni akarsz, kopj el, használódj el perlekedéseid közben: mert ezek vezetnek el Istenhez. Ez az egyetlen létező út a világon. És ezért van az, hogy a szenvedés nagyobbá tesz, ha elfogadod.

De vannak erőtlén fák is, amelyeket nem gyúr keményebbre a homokvihar. Vannak gyatra emberek, akik képtelenek önmaguk fölé emelkedni. Középszerű boldogságból fabrikálják a sajátjukat, miután önkezüikkel pusztították el énjük nemesebb részét. Vendégfogadóban állapodnak meg egész életükre. Elvetélték magukat. Az ilyenek esetében számomra lényegtelen, hogy mivé lesznek, hogy élnek-e. Boldogságnak nevezik készleteik nyomorúságában való poshadásukat. Nem ismernek ellenséget sem kívül, sem belül. Lemondanak róla, hogy meghallják Isten szavát, aki szóval ki nem fejezhető szükség, keresés és szomjúság. Nem keresik a napot, ahogyan az erdők sűrűjében keresik a fák, amelyek azonban sohasem kapják meg készletül vagy tartalékul, mert minden fa árnyéka fojtogatja a többi, hanem felfelé törekedve keresik, miközben földből felszökő, istenük hajszolásában hatalmas erővé változott pompás, sima oszlopokká magasztosulnak. Isten elérhetetlen, de kínálja magát, miközben úgy épül az ember a térben, mint a fa lombkoronája.

Ezért kell megvetned a sokaság ítéleteit. Mert ezek az ítéletek visszavezetnek önmagadhoz, és megakadályoznak növekedésedben. Az emberek tévedésnek nevezik az igazság ellentétét, számukra kétségeid egyszerűen megoldhatók, és ezért tévedés gyümölcsének nyilvánítva elfogadhatatlanként utasítják el mindazt, ami feltörekvéseket serkenti. Más szóval azt kívánják tőled, hogy zárkózz be készleteidbe, élösködj önmagad fosztogatójaként, mintha már befejeztél volna fejlődésedet. Ugyan miféle szükségérzet készítené így arra, hogy Istent keresd, hogy magad írd meg a himnuszodat, és egyre magasabbra hágj, hogy lábaid alatt rendet teremthess a rendetlenséggé lett hegyi tájban, vagy megmentsd magadban a napot,

amelyet nincs mód egyszer s mindenkorra megszerezni, mert a nap csupán nappalaid fáradtságos keresése?

Hagyd, hadd beszéljenek. Tanácsaik könnyű szívből fakadnak, amely mindenekelőtt boldognak szeretne látni téged. Túl korán kívánják megadni neked azt a békét, amely csak a halálban adatik meg, amikor végre hasznát látod készleteidnek.

Hiszen amit gyűjtöttél, az nem készlet az életre, hanem méz a méheknek az örökkévalóság telére.

És ha azt kérded tőlem: „Felébresszem-e ezt itt, vagy hagyjam inkább aludni, hadd legyen boldog?” - akkor azt felelem neked, hogy én mit sem tudok a boldogságról. De ha sarkvidéki hajnalt láthatna, hagynád-e aludni a barátodat? Senki sem aludhat, ha alkalma nyílik megismernie. Persze, igaz, hogy barátod szereti az alvást, lám, hogy belemerült: de mégis ragadd ki boldogságából, hogy önmagává lehessen.

L.

Az asszony elszedi mindenedet az otthonáért. És való igaz, kíváncsú dolog a szerelem, fűszeres illata a háznak, szökőkút dalolása, ezüstkancsók halk koccanása, gyermekek áldása a házra, amint egymás után jönnek az est csendjével szemükben.

De ne igyekezz különbséget tenni, megszokott minták szerint választani a sivatagban harcoló katona ragyogó diadalai és szerelem szerelte boldogsága között. Mert csupán a szavak tesznek köztük különbséget. Nincs igazi szerelem, csak amit a sivatagjának végtelenségével eltelt szívű harcos érez, és nincs áldozatul odaadott élet a kutak körüli rajtaütésekben, csak azé a szeretőé, aki igazán szeretett, mert különben a felajánlott test sem nem áldozati, sem nem szerelmi ajándék. Ha a harcoló katona nem ember, hanem automata, verekedőgép, akkor hol van a harcos nagysága? Én az ilyenben nem látok mást, csak iszonyatos rovarmunkát. És ha a feleségét ölelgető férfi csupán almon fetrengő barom, akkor hol van a szerelem nagysága?

Én nagyot csak abban a harcosban találok, aki leteszi fegyverét, és elringatja gyermekét, vagy a férjben, aki elmegy a háborúba.

Nem azt állítom, hogy a különböző igazságok, az egy ideig érvényes dolgok között kell örökösen hánykolódnunk. Hanem két olyan igazság között, amelyeknek csak együtt van értelmük. Katona voltodban éled a szerelmet, és szerelmesként mész a háborúba.

Az asszony azonban, aki megszerzett magának éjszakái számára, miután megismerte ágyad édességét, hozzád fordul, csodálata tárgyához, és ezt kérdezi: „Csókjaim nem édesek? Otthonunk nem üdít fel? Estéink nem boldogítanak?” Te pedig mosolyogva megnyugtatód. „Akkor - mondja -, maradj mellettem, légy a támaszom. Ha feltámad benned a vágy, csak a karodat kell kinyújtanod, és én úgy hajlok feléd egyszerű érintésedre, mint gyümölcssei súlya alatt a fiatal narancsfa. Mert te ott a távolban szerelemtől megfosztva élsz, és az az élet nem tanít téged ölelésre. Szíved indulatainak - akárcsak a homok-belepte kút vizének - a számára nincsen rét, ahol megvalósulhatnak.”

És valóban, magányos éjszakáidon ismerted meg e fájdalmas fellángolásokat az iránt az asszony iránt, akinek a képe felbukkant emlékezetedben, mert minden nő megszépül a csendben.

És azt hiszed, hogy a háború idején való egyedülléted miatt elszalasztottad a csodálatos, a nagyszerű alkalmat. Pedig a szerelem tanulóiskoláját valójában csak a szerelem szüneteiben járod ki. Kéklő hegyeid tájait is csak a gerincre vezető sziklák között járod meg, amint Isten iskoláját is csak választ nem nyerő imáid közben járod ki. Mert csupán az tesz tökéletesen boldoggá anélkül, hogy tartanod kellene az elfásulástól, ami napjaid folyásán kívül adatik meg neked, amikor az időknek végük lesz számodra, és megengedtetik neked, hogy legyél, miután végleg megvalósultál.

Persze, tévedhetsz, és sajnálhatod azt, aki a puszta éjszakába kiáltja hívó szavát, és azt hiszi, hogy az idő haszontalanul múlik benne, kifosztva őt kincseiből. Nyugtalaníthat e szerelem nélküli szerelmi szomj, mert elfeleded, hogy a szerelem lényegénél fogva nem más, mint szerelemszomj, ahogyan azt a táncosok és a táncosnők tudják, akik a közeledésből építik fel tánckölteményüket, holott eleve egyesülhetnének.

Én azonban mondom neked: csupán az elszalasztott alkalom számít. Talán éppen a börtön falain át érzett szerelem az igazi, a nagy szerelem. Az imádság addig termékeny, amíg nem ad rá választ Isten. Az éles kövek meg a tövisbokrok táplálják a szerelmet.

Ne téveszd hát össze a buzgó igyekezetet az összegyűjtött készletek felélésével. Az a lelkesedés, amelyik követel a maga számára, nem igazi lelkesedés. A fa buzgalma a gyümölcsbe száll át, amely viszont semmit sem nyújt érte cserébe. Én is így vagyok népemmel. Mert az én buzgó igyekezetem is olyan gyümölcskertekre irányul, amelyektől nem várhatok semmit.

Ezért hát az asszonyba se zárkózzál be. Hogy azt keresd benne, amit már úgylát meglettél. Legfeljebb időről időre rátalálhatsz újra, mint ahogyan a hegylakó, aki néhanapján leereszkedik a tengerpartra.

LI.

Igazságtalan volt az az ember, aki így beszélt kicsinyke házáról:

„Azért építem, hogy minden igaz barátom beleférjen...” Mert ugyan mit is gondolt az emberekről ez a házascsig! Ha én minden igaz barátomat be akarnám fogadni a házamba, nem tudnám elég nagyra építeni, mert nem ismerek senkit a világon, akinek akárcsak egyetlen icike-picike, mégoly gyorsan elenyésző része is ne lenne barátom. Én abban is könnyen meg tudnám találni a barátomat, akinek leüttetem a fejét, ha értenénk hozzá, hogy különbséget tegyünk az emberek között. Sőt még abban is, aki látszólag gyűlöl engemet, és ha módjában állna, leüttetné a fejemet. De ne hidd, hogy ez amolyan olcsó elérékenyülés, elnézés, vagy közönséges óhaj, alacsonyrendű rokonszenv nálam, mert én merev, hajthatatlan, hallgatag maradok. De mindenfelé rengeteg a barátom, és ha megtaníthatnám őket járni, megtöltenék a házamat.

Ám kit nevez igaz barátjának ez a másik? Azt, akire rábízhatja a pénzét, és nem kell tőle tartania, hogy elloppja - és ebben az esetben a barátság csupán szolgálai megbízhatóság -, vagy azt, akitől szolgálatot kérhet és kap is - az ilyen barátság csupán emberekből húzott haszon -, vagy azt, aki szükség esetén védelmébe veszi. Ami voltaképpen viszonzott ajándék. Én azonban megvetem az aritmetikát, és azt nevezem barátomnak, akit megláttam benne, aki talán mélyen elrejtőzve szendereg énjébe beágyazva, de velem szemben lassan kibontakozik belőle, mert felismert és rám mosolyog, még ha később kénytelen lesz is elárulni engem.

Ám ez a másik, látod, azokat nevezi barátainak, akik kiürítenék helyette a bürökpoharat - de hogyan képzeled, hogy ettől mindnyájan boldogok lesznek?

Az a harmadik, aki magát jónak nevezte, nem értette, mi a barátság. Atyám kegyetlen volt, mégis voltak barátai, és tudta is őket szeretni, mert nem fájt neki a csalódás. A csalódás be nem vált fösvényesség. Nem egyéb, mint alacsonylelkűség, hiszen miért szűnne meg az, amit eddig szerettél valakiben, ha olyasmit fedezel fel benne, amit nem szeretsz? Csakhogy te azonnal rabszolgáddá változtatod azt, akit szeretsz, vagy aki téged szeret, aztán, ha nem hajlandó vállalni e rabszolgaság terheit, elítéled.

Így ez az ember, akit a barátja megajándékozott a szeretetével, kötelességekké változtatta az ajándékot. Az ajándékba adott szeretet a bürökpohár kiürítésének a kötelezettségévé, rabszolgasággá lett. A barát persze nem szerette a bürököt. A másik ezért megcsalatva érezte magát, ami pedig aljasság. Ebben az esetben ugyanis csupán egy rosszul szolgáló rabszolgában csalódott.

LII.

De most a buzgó szeretetről szólok neked. Mert sok szemrehányáson kell majd túltenned magadat. Az asszony például mindenkor a szemedre fogja vetni azt, amit másutt adsz, nem őbenne. Az emberek szerint ugyanis bárhol adunk bármit, azt máshonnan lopjuk el. Ilyenné tett bennünket Istenről való elfeledkezésünk és a vásárolt árukkal való élés. Mert amit adsz, a valóságban egyáltalán nem tesz szegényebbé téged, hanem, ellenkezőleg, csak még jobban gyarapítja elajándékozható vagyonedat. Így például az, aki minden embert szeret Istenen keresztül, végtelenül jobban szereti minden egyes embertársát, mint az olyan, aki csupán egyetlen szeret, és ezzel cinkosára is kiterjeszti személye nyomorúságos körét. Ugyanúgy, mint az is, aki otthonától távol száll szembe az ellenség fegyvereivel, sokkal többet ad a kedvesének anélkül, hogy annak tudomása lenne róla - hiszen igazabb embert ajándékoz neki -, mint az olyan; aki éjjel-nappal babusgatja, de nem jutott el az emberségig.

Ebben ne takarékoskodj. Mert nincs olyan portéka, amivel takarékosan kell bánni, ha a szív indulatairól van szó. Adni azt jelenti, hogy hidat versz magányod szakadéka felett.

És amikor adsz, ne kutasd kíváncsian, kinek. Mert majd ilyeneket hallasz: „Ez az ember nem is érdemel ilyen ajándékot!” Mintha valami árucikkről lenne szó, amelyet elherdálsz. Az az ember, aki semmi hasznát nem jelentene számodra a tőle várható ajándékokkal, nagy szolgálatodra lehet neki adott ajándékaid révén, mert rajta keresztül Istent szolgálod. Jól tudják ezt azok, akiket nem indítanak alantas szájalomra a szolganépség fekélyei, ellenben jó szívvel kockára teszik az életüket, és habozás nélkül elvállalnak akár száz napi gyaloglást is a sziklákon át, csak hogy kigyógyítsák fekélyéből szolgálók szolgáját. Csupán azok bizonyulnak alacsonylelkűnek, és alacsonyodnak le a szolga színvonalára, akik valamiféle hálát várnak tőle, hiszen ha darabokra vágná magát, sem tudná akárcsak egyetlen pillantásodat is megfizetni; ellenben te Istennek adtál ajándékot e megajándékozotton keresztül, tehát neked kell hálából térdre borulnod, mert arra méltatott, hogy elfogadja.

LIII.

Ifjúságom idején én is vártam a kedves érkezését, akit hitvesemül hozott a karaván egy olyan távoli országból, hogy mire ideért, utasai megvénültek. Láttál valaha megöregedni karavánt? Akik közülük eljutottak országom határőreiig, már nem is ismerték a hazájukat. Mert azok, akik elmondhatták volna nekik emlékeiket, útközben meghaltak. És a karavánút mentén egymás után temették el őket. Akik pedig eljutottak hozzánk, csak emlékek emlékeit hozták magukkal örökségül. Az öregektől tanult énekeik is már csak mondák mondái voltak. Láttál-e csodálatosabb csodát egy olyan hajó érkezésénél, amelyet a nyílt tengeren építettek és szereltek fel? A leány pedig, akit arany és ezüst ereklyetartóban hoztak elém, és tudván beszélni, ki tudta mondani a „kút” szót, jól emlékezett rá, hogy valaha, boldogabb napokban hallott emlegetni egy kutat, és úgy mondta ki ezt a szót, mintha fohász lett volna, amelyre nem érkezhet válasz: Istenhez imádkozunk így az emberek emlékezetéért. Még ennél is csodálatosabb volt az, hogy tudott táncolni: éles kövek és tövisbokrok között tanították meg rá, ő pedig jól tudta, hogy a tánc olyan imádság, amely a királyokat elcsábíthatja, de a sivatagi életben nem érkezhet rá válasz. Így van ez a te imádságoddal is egészen halálod napjáig, ez is tánc, amelyet azért táncolsz, hogy egy istent indíts meg vele. De a legcsodálatosabb mégis az volt, hogy ez a lány magával hozott mindent, ami másutt hasznára lehetett. Hozta galamb-langyos keblét a szoptatáshoz. És sima hasát, hogy fiúgyermekkel szolgáljon az országnak. Teljesen felkészülve érkezett, mint a szárnyas mag a tengeren át, oly tökéletesre formálva, kifejlődve, szüzi ártatlanságában oly elbűvölőn hasznára soha nem volt csodálatos tulajdonságaival, akárcsak te egymást követő érdemeiddel, tetteiddel és szorgalmas tanulásoddal, amelyek csupán halálod óráján lesznek majd hasznodra, amikor végül megvalósultál; ő is oly kevésbé használta, nemcsak hasát és kebleit - azok szüzek voltak -, hanem királyokat elbűvölő táncait, ajkai öblítésére szolgáló kútjait és virágcsokorkötésben való jártasságát, holott sohasem látott még virágot, hogy hibátlan tökéletességében hozzám érkezve már csak meghalni tudott.

LIV.

Már beszéltem neked az imádságról, amely Isten hallgatása következtében a szeretet cselekedete. Ha meglelted volna Istent, immár elnyerve végleges alakodat, Őbenne élnél tovább. És akkor miért növekednél, hogy legyél? Tehát amikor ez az ember a lány fölé hajolt, aki, tökéletesen menthetetlenül, úgy be volt falazva büszkeségébe, mint hármás bástyasor közepébe, kétségbeesetten panaszolta az emberek sorsát: „Uram - mondotta -, értem és várom a könnyeket. Olyanok, mint az eső, feloldódik bennük a vihar fenyegetése, a könny a kevélység enyhülése, megadott bűnbocsánat. Oldódjon hát fel és sírjon ez a lány is, én megbocsátok neki. De mint a vad, amely foggal-karommal védekezik teremtettség világod igazságtalansága ellen, képtelen nem hazudni.”

Sajnálta a lányt, hogy ennyire retteg tőle. És így beszélt Istenhez, az emberekről szólván: „Egyszer s mindenkorra megrémítetted őket teremtettség fogaival, tövisseivel, karmaival, kígyómérgeivel, szúrós kagylóhéjaival, tövisbokraival. Időre van szükség, hogy megnyugtassd őket, és visszatérjenek.” És jól tudta, hogy az a hazudozó lány milyen távol van, mennyire el van veszve, és milyen rengeteget kellene gyalogolnia, hogy vissza tudjon térni!

És szánta az embereket, mert olyan roppant, felismerhetetlen távolságok rejlenek bennük.

Egyesek csodálkoztak az undorító szabadságok iránt tanúsított elnézése miatt. Ő azonban jól tudta, hogy egyáltalán nincs benne semmiféle elnézés. De, mondotta: „Uram, én nem bírónak vagyok itt. Vannak korok és emberek az ítéletre, és engem is szólíthatnak egyszer, hogy eljuttassam ezt a szerepet másokkal szemben. De amikor én felszedtem ezt a lányt, mert félt, nem azért tettem, hogy szigorú legyek vele szemben. Ki látott olyan életmentőt, aki visszadobta a tengerbe a megmentettet, mert méltatlannak ítélte? Először megmented, habozás nélkül, mert nem őt mented meg, hanem rajta keresztül Istent. Csak aztán lehetsz szigorú. Ezért előbb a halálraítéltet is meggyógyítod, ha beteg, mert megengedett ugyan megbüntetned az embert az ő testében, de az nem, hogy megvedd az ember testét.

És azoknak, akik így beszélnek: „Mi célod e cselekedetteddel, hiszen oly kevés remény van a megmentésére?” - azt válaszolom, hogy valamely emberi kultúra alapja sem találmányainak a felhasználása, hanem kizárólag a feltalálásban tanúsított buzgalma. És orvosodtól se kívánd, hogy betege rangjával igazolja beavatkozását. Mindenekelőtt a cselekvés a fontos, a célok ugyanis csak látszólagosak, önkényes állomások, és magad sem tudod, hová mész. Az egyik hegygerinc után másik következik. És túl ezen az emberen valami más az, amit megmentesz, azért teszed, mert így diktálja a lelkiismereted. Ha viszont kifizetődő cél érdekében cselekszel, és előzőleg mintegy szerződésileg kikötöd, mivel fizessenek érte, kalmár vagy, nem ember.

Nem tudhatsz előre semmit az egyes állomásokról, ezek csak szavakban léteznek. Egyedül az iránynak van jelentősége. Az a fontos, hogy haladj valami felé, nem pedig az, hogy meg is érkezz, mert úgysem érkezünk meg soha sehová, csak halálunkban.

Szabadosságát hát szorongásnak és elkeseredésnek tekintettem. Mert ha mindent ki engedsz siklani kezeid közül, az annyit jelent, hogy lemondta a megragadásról. A szabadosság csupán a létről való lemondás. És elkeseredsz, mert e kincsek lassanként elpusztulnak, elkopnak. A virág elhervad ugyan, de maggá lesz érted, te azonban, aki a virágot másnak, nem holmi átmenetnek képzelted, keseregsz miatta. Mert mondom neked: a megtelepedett ember nem az, aki szerelemmel szereti a lányt, majd elveszi, asszonyává teszi, ringatja gyermekét, emberré neveli, aztán, megvénülvén, bölcsességet áraszt maga körül, és ily módon folyvást előre halad,

hanem az, aki szeretne megállapodni az asszonyban, és úgy élvezni őt, mint valami páratlan költeményt vagy összegyűjtött készletet; az ilyen ember azonban hamarosan rádöbben mindennek a hívságos voltára: a földön semmi sem kimeríthetetlen tartály, a hegycsúcsról megpillantott táj csupán győzelmes erőfeszítésed eredménye.

Ilyenkor aztán eltaszítja magától a feleségét, vagy pedig kiábrándulva belőle az választ magának új szeretőt. De mindezért egyedül életvitelük hívságos volta a felelős. Mert szeretni csupán az asszonyon keresztül lehet, nem pedig magát az asszonyt. A költeményen keresztül, és nem a költeményt. A hegycsúcsról megpillantott tájon keresztül. A szabadosság abból a szorongásból születik, hogy nem sikerül igazán lennünk. Akit álmatlanság gyötör, ide-oda forog fekhelyén, keresi a párna még hűvös csücskét. De jóformán még meg sem lelte, máris langyosnak találja, elutasítónak. Erre másutt keres valami tartós enyhülést. Csakhogy ilyen nincsen, mert alig nyúl hozzá, máris elpazarlódott a készlet.

Így van ez azzal a férfival vagy asszonnyal, aki csupán az emberek ürességét vette észre, mert az emberek valóban üresek, ha nem Istenre táruul ablakok vagy padlásnyílások. A közönséges szeretetben ezért szereted azt, aki menekül előled, különben jóllakat és undort kelt benned a kielégülés. Jól tudják ezt a táncosnők, akik szerelmet játszanak előtted.

Egyszóval szerettem volna embert faragni abból a lányból, aki végigfosztogatta a világot, de közben bogáncssal táplálkozott, mert igazi gyümölcsöt csak a gyümölcsön keresztül lelhetünk, és senki sem képes érzelmeket keltetni benned, ha egyszer kiismered a játékát, ha csak játékot kérsz tőle.

Csak akkor indít szerelemre, amikor megszűnsz remélni tőle. Vagy amikor már nem egyéb, mint kép, eltévedt bárány, gyenge gyermek, vagy a rémült róka, amelyik belemar az ujjadba, amikor élelmet adsz neki. De vajon haragudni fogsz-e rá azért, hogy rémületbe és gyűlöletbe sáncolja el magát? Sértésnek tekintesz-e egy-egy mozdulatot vagy szót, ha elég megfélemed a szavakról és a szavak hordozta üres értelemről, s máris Istenre lelsz rajtuk keresztül?

Persze én vagyok az első, aki leütem a bűnös fejét, ha így határozott bíróságom, ha engemet ér a sértés. De a csapdában kínlódó rókának túlságosan felette állok, nem azért, hogy megbocsássak neki, hiszen semmi megbocsátani való sincsen abban a magasságban, melyben egyedüllétre ítélem magamat, hanem azért, hogy féktelen vonításán túl ne halljam reménytelen kétségbeesését.

Ezért lehetséges, hogy hiába szebb, tökéletesebb és nagylelkűbb az az asszony, mégis messzebből mutatja neked Istent. Nincs mit megnyugtatód, összefognod, egyesítened benne. És ha azt kéri tőled, hogy csak vele foglalkozz, és zárkózz be szerelmébe, az olyan, mintha azt kívánná, hogy válj vele kétszemélyes önzéssé: ezt, helytelenül, a szerelem világosságának nevezik, holott nem egyéb, csupán terméketlen tűzvész, telt csűrök kirablása.

Én nem azért gyűjtöttem készleteimet, hogy egyetlen asszonyba zárjam be őket, s aztán gyönyörködjem bennük.

Ezért becstelenségében, hazudozásával és félrelépéseivel többre ösztönzött, szívemnek több forrását nyitotta meg, és arra kényszerítve, hogy abban a csendben éljek, amely az igazi szerelem jele, ízellettette meg velem az örökkévalóságot.

Mert van ideje az ítélkezésnek. De van ideje a megvalósulásnak is...

Szólok neked a meghallgatásról. Ha megnyitod kapudat a csavargó előtt, ő pedig eléd telepszik, ne vesd szemére, hogy nem más. Ne ítélj meg. Mert mindennek előtt arra éhezett, hogy legyen valahol, valakinél, a maga darabosságával, emlékbátyujával, nehéz lélegzetével, sarokba állított vándorbotjával. Arra, hogy ott lehessen arcod melegében és békéjében, ne

legyen vele más, csak a múltja, amit most senki sem kér számon, és minden immár levetkezett fogyatékoságával. Mankójával, amelyről többé nem is vesz tudomást, hiszen nem azt kéred tőle, hogy perdüljön táncra. És akkor megnyugszik, és amit öntesz neki, a tejet megissza, amit törsz neki, a kenyeret megeszi, a mosoly pedig, amelyet ráderítesz, olyan lágy-meleg köpönyeggé lesz, mint a nap a vak számára.

És azzal az ürüggyel, hogy méltatlan rá, miért gondolod, hogy lealacsonyítana, ha rámosolyognál?

És miből gondolod, hogy bármit is adsz neki, ha éppen a lényegest nem nyújtod, a meghallgatást, ami pedig oly nemessé tudja tenni kapcsolataidat még halálos ellenségeiddel is? Miféle hálára számíthat részéről súlyos ajándékaiddal? Csak meggyűlölhet, ha adósságai alatt görnyedve távozik majd tőled.

LV.

Soha ne téveszd össze a szeretetet a birtoklás elragadtatásával, amelyből a legnagyobb szenvedések származnak rád. Mert a közfelfogással ellentétben a szerelem egyáltalán nem okoz szenvedést. Ami gyötör, az a tulajdon ösztöne, az pedig a szeretet ellentéte. Mert ha szeretem Istent, akkor gyalog is útnak indulok, kínosan botladozva, hogy minél előbb másokhoz is elvigyem. De nem alacsonyítom le Istenemet rabszolgámmá. És én abból élek, amit másoknak ad. Arról tudom felismerni azt, aki valóban szeret, hogy nem lehet megsérteni. Aki meghal az országért, azt az országa nem sértheti meg. Lehet beszélni ennek vagy annak az embernek a hálátlanságáról, de ugyan ki beszélne az ország hálátlanságáról? Az ország a te ajándékaidból épül: miféle zsugori elszámolást vezetsz be, ha egyetlen gondod a tőle kapott elismerés? Aki életét a templomnak adta, és elcserélte magát a templomra, az igazán szeretett; ám miféle formában érezhetné magát sértve a templom által? Az igazi szeretet ott kezdődik, ahol már nem vársz érte viszonzást. És az ember felebaráti szeretetre való tanításában főleg és elsősorban azért bizonyul oly fontosnak az imádság, mivel az imádságra nem érkezik válasz.

A ti szeretetetek gyűlöleten alapul, mert megállapodtok az asszonyban vagy az emberben, készletet csináltok magatoknak belőle, aztán gyűlölet kél bennetek, és mint a kutyák, úgy keringtek az etetővályú körül, ha bárki ráveti szemét a ti falatotokra. Az evésnek ezt az önzését nevezitek ti szeretetnek. Jóformán még el sem nyertétek, s akárcsak talmi barátságaitokban, máris szolgaságot, rabszolgaságot csináltok az önzetlen adományból, sértve érzitek magatokat érdekeitekben attól a pillanattól kezdve, hogy szeretnek benneteket. És hogy még jobban uralkodhassatok felette, szenvedésteik látványával gyötritek a szeretett lényt. Persze, valóban szenvedtek. De énbennem éppen ez a szenvedés kelt visszatetszést. Miért kívánjátok, hogy csodáljam?

Ifjúkoromban valóban jártam én is fel és alá teraszomon a felgyúlt csillagok alatt egyik szökött rabszolgánóm miatt, akiben gyógyulásomat reméltem. Hajlandó lettem volna akár hadat is indítani a visszahódítására. Bírásáért tartományokat dobtam volna lábai elé, de Isten rá a tanúm, hogy nem zavartam össze a dolgok értelmét, és az ilyen hajszát zsákmányom után sohasem minősítettem szerelemnek, még akkor sem, ha az életemet tettem is rá.

A barátságot arról ismerem fel, hogy nem csalatkozhat, az igazi szerelmet pedig arról, hogy nem sértődhet meg.

Ha azt mondják neked: „Taszítsd el ezt az asszonyt, mert megsért téged...” - hallgasd meg őket elnézőn, de ne változtass viselkedéseden. Ugyan kinek áll hatalmában megsértenie téged?

És ha azt mondják neked: „Taszítsd el magadtól, mert minden törődésed hasztalan” - hallgasd meg őket elnézőn, de ne változtass viselkedéseden, mert már választottál egyszer. És ha ellophatják tőled azt, amit kapsz, ugyan kinek áll hatalmában ellopnia tőled azt, amit te adsz?

És ha azt mondják neked: „Itt neked adósságaid vannak. Emitt viszont nincsenek. Itt hálával fogadják ajándékaidat. Amott viszont semmibe veszik őket” - fogd be füledet az effajta számvetés előtt.

Mindnyájunknak így felelj: „Engem szeretni velem való együttműködést jelent.”

Így van ez a templommal is, ahova csupán a barát lep be, de a barátok száma megszámlálhatatlan.

LVI.

És ugyanezt a titkot tanítom én neked. Egész múltad nem egyéb, mint születés, akárcsak az ország eseményei is mind a mai napig. És ha sajnálsz valamit, akkor éppoly oktalan vagy, mint az, aki azon sajnálkoznék, hogy nem más korszakban vagy, más tájon született, vagy hogy nem kicsi, hanem nagy, és az efféle képtelen képzelgésekből állandó elkeseredést merítene. Balga ember az, aki a múlton vásítja fogait, mert a múlt megváltozhatatlan gránittömb. Fogadd el a mai napot olyannak, amilyennek számodra adatott, ne verd fejedet a megmásíthatatlanba. Megmásíthatatlan: ennek nincs is jelentése, ez minden múltnak a jegye. És ahogyan nincs elért cél, lejárt körforgás, sem bevégzett korszak, hacsak nem a történészek számára, akik az ilyen felosztásokat kiagyalják, hogyan tudhatnád, hogy sajnálni az olyan cselekvést kell, amely még nem ért célhoz, és soha nem is ér - mert a dolgok értelme nem az egyszer s mindenkorra összehordott készletekben van, amelyet az egy helyben ülők fogyasztgatnak, hanem az átalakulás, a menetelés vagy a vágy hevületében. Én azt, akit legyőztek, de legyőzőjének sarka alatt újra meg újra összeszedi magát, győzelmesebbnek mondom e viselkedésében annál, aki úgy élvezi tegnapi győzelmét, mint az eltunyult egy helyben ülő a készleteit, és immár a halál felé halad.

De hát, kérdezed tőle, akkor hová igyekezzünk? Hiszen szerinted nincs jelentőségük a céloknak. Én pedig azzal a nagy titokkal válaszolok neked erre, amely a közönséges és egyszerű szavak alatt rejtőzködik, és amelyre életem során lassanként tanított meg a bölcsesség: vagyis hogy a jövőendő előkészítése nem egyéb, mint a jelen megalapozása. És hogy azok, akik képzeletük szülte gyümölcsöket, távoli elképzeléseket hajszolnak, elvesztegetik magukat az utópiában és az álmodozásban. Mert az egyetlen igazi lelemény a jelen megfejtése a maga összefüggéstelen megjelenési formáiban, egymásnak ellentmondó megnyilatkozásaiban. Ám ha engeded magad befolyásolni jövőről szóló üres álmodozásaid ostobaságaival, akkor hasonlatos vagy ahhoz, aki azt hiszi, hogy fel tudja találni a saját oszlopát, és új templomokat képes emelni elszabadult tollával. Mert hogyan találkozhatna ellenségével, ha pedig nem lelne ellenségre, akkor kinek a segítségével valósulna meg? Ki ellen alakítaná ki a saját oszlopát? Az oszlop nemzedékek során alakul, nyer formát, az étellel való küzdelem formálja, koptatja. Még a formát sem úgy találod fel, hanem lassan csiszolgatod a használatban. Így születnek aztán a nagy művek meg birodalmak.

Mindig csak a jelent kell rendbe tennünk. Mire jó az örökségről vitatkozni? Nem előrelátnod kell a jövőendő, hanem lehetővé tenned.

És, persze, dolgozod akad bőven, ha a jelen kínálkozik anyagul. Ami engem illet, én ezt a pillanatnyilag adott birka-, kecske-, árpaföld-, ház és hegyegyüttest birtoknak vagy országnak nevezem, valami olyant vonok el belőle, ami eddig nem volt benne, és amit egynek és egyszerűnek mondok, mert ha értelmével nyúl hozzá valaki, tönkreteszi anélkül, hogy megismerte volna; úgy alapozom meg a jelent, ahogyan izmaim erőfeszítése szervezi rendbe a tájat, miközben felhágok a hegygerincekre, és láttatja meg velem azt a kék nyugalmat, amelyben úgy húzódnak meg a városok, mint tojások a mezők fészkeiben, és ez sem igazabb vagy hamisabb, mint a hajóként vagy templomokként felfogott városok, csak éppen valami más. Hatalmamban áll táplálékot csinálnom az emberek sorsából lelkem derűje számára.

Tudd meg hát, az igazi alkotás nem a jövő elképzelése, nem agyrémek és utópiák kergetése, hanem jelenből kiolvasott új arc, a jelen pedig örökségül kapott, ömlesztett anyagok tartaléka, sem örülnöd, sem panaszkodnod nem kell miattuk, mert akárcsak te magad, ezek is vannak, miután megszülettek.

Engedd hát, hogy a jövő, mint a fa, egymás után bontogassa ágait. Jelenről jelenre haladva a fa egyszer majd befejezi növekedését, és múlttá válva belép a halálba. Ne nyugtalanítsd országom sorsa. Mióta az emberek felismerték a dolgok látszólagos összefüggéstelenségében ezt az arcot, mióta szobrászi művet alkottam a kőből, alkotásom nagyszerűségével irányt szabtam sorsuknak. És most már győzelemről győzelemre fognak haladni, és ezentúl lesz mit megénekelniük énekeseimnek, hiszen halott istenek helyett egyszerűen az élet szépségét fogják ünnepelni.

Nézd csak: a kertészek hajnalban elindulnak kertjeimbe, hogy tavaszt ébresszenek, s közben nem vitatkoznak sem bibékről, sem pártákról, hanem magot vetnek.

És mondom nektek, elbátortalanodottak, boldogtalanok és legyőzöttek: győzelem serege vagytok! Mert csak most indultok el, és gyönyörű dolog ilyen fiatalnak lenni.

De ne hidd, hogy olyan egyszerű elképzelni a jelent. Mert ilyenkor maga a felhasználandó anyag áll neked ellent, míg a jövőre vonatkozó kiagyalásaid soha sem jelentenek számodra ellenállást. Nézd csak, milyen könnyen halad álmában az, aki kiszáradt kút körül hajtja le fejét a homokba, és szinte már maga is elpárolog a tűző napon. És milyen könnyűvé lesznek számára a szabadulása felé vezető hétmérföldes lépések. Milyen könnyen oltod szomjadat álmodban, lépteid úgy hozzák feléd a vizet, mint jól idomított rabszolgáid, nem áll utadba tövisbokor, hogy visszatartsd.

De éppen mivel nincsen ellensége, ez a jövőendő nem is valósul meg - te pedig haldokolsz, homok csikorog fogaid között, és a pálmaliget, a lassan hömpölygő folyam meg a ruhát mosó asszonyok énekei csendesen halálba fordulnak.

Aki azonban valóságosan megy, az kimarjítja bokáját a köveken, küszködik a túskebokrok között, véresre zúzza körmeit az omladékokon. Mert szünet nélkül szembe találja magát a megmászendó hegyoldal minden újabb nehézségével. A vizet lassan teremti elő húsával, izmaival, felhólyagzott tenyerével, véresre sebzett lábával. Az ellentmondó valóságokkal küszködve, a köves pusztaságból csuklója erejével erőszakolja ki a vizet, akárcsak a pék, aki gyúrás közben érzi, hogyan formálódik lassan a tészta, hogyan izmosodik és szegül ellen egyre jobban, hogyan áll össze csomókba, amelyeket szét kell morzsolnia, és tudja, hogy már kezd alakulni a kenyér. Ugyanígy a költő és a szobrász is: eleinte teljesen szabadon, szabadságától megmámorosodva alakítgatta költeményét vagy a követ, hiszen úgy érezte, kedvére fakaszthat mosolyt vagy könnyet a készülő arcon, kedvére billentheti jobbra vagy balra, és ebben a szabadságban mégis képtelen volt megvalósulni. Ám egyszer csak elkövetkezik az a pillanat, amikor a hal harap, és megfeszül a zsinór. Elkövetkezik az a pillanat, amikor a nyelved hegyére tolult szót nem mondtad ki egy másik szó miatt, mert azt is meg akartad tartani, azt is ki akartad mondani és mert kiderül, hogy e két igazság most ellenáll neked. Erre te törölni, húzni kezdesz, vagy olyan mosolyt igyekszel gyúrni az agyagból, amely dacol veled. Te ilyenkor nem döntesz az egyik vagy a másik mellett holmi verbális logika nevében, hanem ellentmondó igazságaid lényegét kutatod, mert semmit sem szabad elvesztegetni - míg aztán érzed, hogy már alakul költeményed, hogy mindjárt előbukkan a kőből az arc, mert szívedben nőtt ellenségek állanak körülötted.

Ezért soha ne hallgass azokra, akik úgy akarnak szolgálatodra lenni, hogy azt tanácsolják, mondj le egyik-másik törekvésedről. Arról ismered fel hivatásodat, hogy belülről nyom. És ha elárulod, önmagadat torzítod el; de tudd meg, hogy igazságod lassan alakul ki, mert az igazság születése olyan, mint a fa születése, nem pedig valami formula kiigyalása, mert itt a főszerep az időé: neked mássá kell lenned, meredek hegyre kell felhágnod. Az új lény, a dolgok látszólagos zűrzavarából kibontakozó egység nem úgy születik, mint a rejtvény megfejtése, hanem mint a kétségek elcsitulása, a sebek gyógyulása. És erejét csak akkor ismered meg, amikor már valóra vált. Ezért tartottam én mindenkor nagy becsben az ember számára a hallgatást és a lassúságot, e két túlságosan elfeledett istenséget.

LVII.

Mert jó nektek, hogy ilyen fiatalok vagytok ti, az élet kitagadottjai, a boldogtalanok és legyőzöttek, akik örökségekből csak a nyomasztó tegnap részét tudtátok kiolvasni. De ha én templomot építetek, ti pedig eljöttök, hogy a hívők serege legyetek, ha elvetettem bennetek magvaimat, és összegyűjtöttelek benneteket a csend nagyszerűségében avégből, hogy lassan érő, csodálatos aratássá legyetek: mi okot láttok a kétségbeesésre? Ismertétek a győzelem hajnalait, amikor a haldoklók az ágyukon, a rákosak az őket körülengő dögletes levegőben, a nyomorékok mankóikon, az eladósodottak végrehajtóik, a rabok fegyveres őreik között, meghasonlásaikban és fájdalmaikban mindnyájan úgy találtak egymásra a győzelemben, mint valami közösségük számára készült zárókőben; ezeken a reggeleken a tarka tömeg bazilikává lett a győzelem himnuszához.

Ugyanígy láttad azt is, hogyan fogant meg a szeretet, akárcsak a földben megkapaszkodó gyökerek, az egymásban váratlanul visszhangot keltő lelkekben, talán éppen valami hirtelen tartószerkezetté, isteni zárókővé váló csapás hatására, hogy mindnyájából ugyanazt a részt, ugyanazt az együttműködő szándékot váltsa ki: ilyenkor öröm megosztani a kenyeret, helyet kínálni a tűz mellett. Undorkodtál, mint a csiga, apró házacskádban, amelyet még barátaid sem töltöttek volna meg, s íme, egyszerre nyílik a templom, ahová csak a barát lép be, de megszámlálhatatlan sereggel.

Hol találsz itt okot elkeseredésre? Nincs egyéb, csak örökös születés. Igaz, hogy létezik a helyrehozhatatlan, de nincs ebben semmi ok szomorúságra vagy vidámságra, mert hiszen éppen ez a lényege annak, ami már elmúlt. Helyrehozhatatlan a születésem, mert íme, itt vagyok. Helyrehozhatatlan a múlt, a jelen viszont olyan számotokra, mint az építő lába előtt heverő mindenféle épületanyag: a ti dolgotok, hogy jövődöt építsetek belőle.

LVIII.

A barát az az ember, aki nem mond feletted ítéletet. Mondottam neked, ő az, aki megnyitja ajtaját a vándornak, mankójának, sarokba állított botjának, nem unszolja táncra, hogy aztán megítélhesse tánctudását. És ha a vándor az utakat vidámító tavaszcél mesél, a barát az, aki benne a tavaszt fogadja házába. És ha arról mesél, milyen borzalmas éhínség dúlt abban a faluban, ahonnan jön, akkor vele együtt szenved éhséget. Mert mondottam neked, a barát az a rész az emberben, amelyik éretted van, és olyan ajtót tár ki előtted, amelyet talán soha másutt nem nyit ki. A barátod igaz, igaz minden, amit neked mond, és akkor is szeret téged, ha a másik házban gyűlöl. A barát, akivel Istennek hála találkozom, és összeér a könyökünk a templomban, az, aki ugyanolyan arcot fordít felém, mint az enyém; az ő arcát is ugyanaz az Isten világítja át, mert ilyenkor egyik leszünk, még ha odakint ő boltos, én meg hadvezér vagyok is, vagy ha ő kertész, én meg távoli vizeken utazó tengerész. Meghasonlításaink fölött rátaláltam, és most barátja vagyok. És hallgathatok mellette, más szóval nem kell tőle féltennem belső kertjeimet, hegyeimet, vízmosásaimat és sivatagaimat, mert nem fog beléjük taposni. Barátom az, akit szeretettel fogadsz belőlem: az én belső országom követe. Jól bánsz vele, leülteted, aztán hallgatod. És mind a ketten boldogok vagyunk. De hát tapasztaltad-e valaha is, hogy mellőztem a hozzám érkező követeket, vagy elutasítottam őket azon a címen, hogy országuk belsejében, ezer napi járóföldre az enyémtől, olyan ételeket esznek, amelyek nekem nincsenek ínyemre, vagy mert erkölceik nem azonosak az enyémmel? A barátság mindenekfölött fegyverszünet, hatalmas szellemi érintkezés a köznapi részletkérdések felett. Én semmit sem tudok szemére vetni annak, aki asztalomnál trónol.

Mert tudd meg, hogy a vendégszeretet, az udvariasság és a barátság az embernek emberrel való találkozásai. Mit keresnék annak az istennek a templomában, aki híveinek a termetét vagy a pocakját vizsgálgatná, vagy az olyan barát házában, aki nem fogadná be mankóimat, és azt kívánná tőlem, hogy táncoljak, mert annak alapján akarna megítélni?

Éppen elég bírálóval fogsz találkozni a világban. Ha már mássá kell, hogy gyúrjanak, és meg kell edződnöd, bízd ennek gondját ellenségeidre. Szívesen vállalkoznak rá, akárcsak a vihar, amely a cédrust faragja ki. Barátod arra való, hogy befogadjon magához. Véd eszedbe: amikor templomába lépsz, Isten nem ítél meg téged, hanem barátként fogad.

LIX.

Ha barátságokat kívánsz kötni ott, ahol nincs immár egyéb, csak a felgyült készleteken való osztzkodás, meg ami ebből származik, a szív meghasonlások - ha azt akarod, hogy meggyűlöljenek, vess elébük ennivalót! -, akkor lelj rá újra az ember megbecsülésére, és arra gondolj, hogy csak olyan közösségben lehet élni, amelyikben senki sem bírálja a másikat. Ha rosszat gondolsz barátodról, és ezt ki is mondod, ez azt jelenti, hogy nem ott találkoztál vele, nem azon az emeleten, ahol az emberek vannak, a gyülekezetben, ha az valóban gyülekezet, a templomban. És ez nem elnézés, nem gyengeség, nem holmi lagymatag erkölcsi felfogás. Szigorúságod helye másutt van, te másutt vagy bíró. Ha úgy kívánja a szükség, akkor ellágyulás nélkül fejeztess. Mert, ismétlem, a bűnöst halálra ítéled, ám ha beteg az elítélt, akkor előbb meggyógyítod. Ne félj az ilyen ellentmondásoktól, amelyeket a tökéletlen nyelv használ emberekről szólván. Mert csak a nyelv ellentmondásos, amely kifejez. Van ugyan egy rész a halálraítéltben, amelyet hóhérkézre adsz, de van benne egy másik is, amelyiket asztalodhoz ültethetsz, és amelyet nincsen jogod megítélni. Mert megparancsoltatott neked, hogy megítéld az embert, ugyanakkor azonban az is megparancsoltatott, hogy tartsd őt tiszteletben. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az egyiket ítéld meg, a másikat pedig tiszteld, hanem ugyanazt az embert. Országomnak olyan misztériuma ez, amely csak a nyelv ügyefogyottsága miatt misztérium.

Ezért engem egyáltalán nem zavarnak az ilyen, okoskodó elméknek való ellentétek. Mert abban is mindig meglelem a legjobb gyakorlást lelkem számára, aki ellen hadat viselek a sivatagban, és akit gyűlöletembe zárok. Félelmetesen, de szeretettel vonulunk egymás ellen.

LX.

Elgondolkoztam a hiúságon. Mert a hiúságot én sohasem éreztem bűnnek, hanem betegségnek. És amikor láttam, mennyire izgatja azt az asszonyt a tömeg véleménye, hogyan zülleszt le tetteiben és szavaiban az emberek bámulata, milyen rendkívüli kielégülést szereznek neki a róla ejtett megjegyzések, hogyan tüzel az arca, mert tudja, hogy nézik, én nem ostobaságot láttam benne, hanem betegséget. Mert hogyan nyerhetnénk kielégülést a másik emberben, ha nem úgy, hogy szeretjük, és neki ajándékozunk magunkat? Ennek ellenére ez az asszony a hiúságából származó kielégülést mégis szívet melengetőbbnek érzi, mint amit a gazdagság nyújthat neki, annyira, hogy minden más örömet hajlandó lenne odaadni érte.

Sovány és örömtelen öröm, szinte lelki fogyatékoság. Akárcsak annak az öröme, aki vakaródzik, ha valamije viszket, és ez gyönyörűséget okoz neki. A szerető simogatás ezzel szemben menedék és otthon. Ha megsimogatom ezt a gyermeket, azért teszem, hogy védelmezzem. Ő pedig bárszonyos arcocskáján fogadja ennek a jelét.

Te azonban, hiú asszony, torzkép vagy!

A hiúsággal megvertektől én azt mondom, hogy megszűntek élni. Mert ki cseréli el magát önmagánál nagyobbra, ha előbb kapni kíván? Az ilyen ember örökre csökevény marad, nem növekszik többé.

Ellenben nézd csak ezt a vitéz katonát, hogyan felindul, hogyan reszket, ha megdicsérem, akárcsak a gyermek a simogatásomtól. De ebben nincsen semmiféle hiúság.

Mi indítja meg az egyiket és mi a másikat? Miben különböznek egymástól?

Ha elalszik a hiú asszony...

Soha nem ismeritek meg annak a virágnak az érzéseit, amelyik kirázza a szélbe minden magját, jöllehet soha többé nem kapja vissza őket.

Sohasem ismeritek meg annak a fának a nagylelkűségét, amelyik odaadja gyümölcseit, holott soha többé nem fogja visszakapni őket.

Soha nem tudjátok meg, milyen ujjongó örömet érez az az ember, aki örökre megválnak művétől.

Soha nem tudjátok meg, mit érez a táncosnő, mikor azt a táncát lejt el előttetek, amelyet sohasem adhattok vissza neki.

Ugyanígy van a katona is, aki az életét adja oda. És ha megdicsérem érte, azt azért teszem, mert magának épített hidat. Felvilágosítom, hogy az összes emberben mondott le önmagáról. Ő pedig nem önmaga, hanem az emberek miatt boldog.

A hiú ember azonban önmaga gúnyképe. Én nem szerénységet kérek, mert szeretem a büszkeséget, hiszen a büszkeség élet és állandó készenlét. Ha szerény vagy, akkor szélkakas-ként engedelmeskedsz a szélnek. Mert az a másik súlyosabb nálad.

Én azt kívánom, ne abból élj, amit kapsz, hanem abból, amit adsz, mert csak ettől nősz nagyra. Ami egyáltalán nem azt jelenti, hogy vedd is meg, amit adsz. Te csak alakítgasd, formálgasd a gyümölcsödet. Állandósága felett a büszkeséged örködik. Különbözik a szelek kénye-kedve szerint cserélgetnéd színét, ízét és illatát.

De mit jelent neked a gyümölcs? A te gyümölcsöd csak akkor ér valamit, ha nem kaphatod vissza.

Nézd ezt az asszonyt: parádés ágyán heverve élvezi az aljanép tapsait: „Szépségemet, bájaimat, méltóságteljes járásomat adom nekik, az emberek pedig csodálják vonulásumat, amely, mint a sors csodálatos hajója. Ahhoz, hogy adni tudjak, elég, hogy éljek.”

A hiúság az önmagát ámitó hamis ajándékból él. Mert csak azt adhatod, amit magad készítesz, ahogyan a fa adja földből gyúrt gyümölcsét. Vagy a táncosnő a járásából formált táncot. És a katona templommá vagy országgá változtatott vérét.

A tüzelő szuka azonban semmi. Pedig körülugrálják, sürgetik a hímek. Mert amit ad, azt ő nem alakította át. Örömet a teremtés örömétől lopta el. Erőfeszítés nélkül áramlik szét a hímek vágyaiban.

Vagy ez a másik, ez a férfi, aki irigységet ébreszt másokban, és élvezettel szürcsöli zamatát. Boldog, ha irigylik.

Az adás torzképe ő. Nézd csak: feláll a lakomákon, és szónokolni kezd. Úgy hajol a vendégsereg felé, mint a gyümölcssei alatt hajladozó fa. Csakhogy a vendégek semmi szedni valót nem találnak rajta.

Mindig vannak azonban közöttük olyanok, akik azt hiszik, ők szednek valamit, mert ők még amannál is ostobábbak, és megtisztelve érzik magukat általa. Ha aztán az az öntelt alak ezt tudja, akkor azt hiszi, hogy adott valamit, hiszen a vendég kapott. És úgy hajlonganak egymás előtt, mint két meddő fa.

A hiúság büszkeséghiány, meghajlás a csőcselék előtt, undorító megalázkodás. De te dörgölődsz hozzá, csakhogy hinni tudj a gyümölcsseidben.

Vagy nézd ezt itt: úgy érzi, a király egyetlen mosolyától külön emberré lett: „Hát ismer engem” - mondja. Ha azonban volna benne szeretet királya iránt, akkor elpirulna ugyan örömében, de egy szót sem szólna. Mert a király mosolya csak egyet jelentene számára: „A király elfogadja életem feláldozását...” És ettől kezdve egész élete szinte ajándék és csere a király dicsőségéért. „Én is hozzájárultam - mondhatná - a király szépségéhez, aki attól szép, hogy népe büszkesége.”

A hiú azonban irigyli a királyt. És ha a király rámosolygott, akkor magára ölti ezt a mosolyt, és groteszk utánzatként páváskodik vele, hogy most már őt is irigyeljék. A király kölcsönadta neki bíborát. Mert nem más ez, csak utánzás és majmolás.

LXI.

Az ilyen emberek annak az erkölcsiségnek a szülöttei, amelyre az áruikat elhelyezni igyekvő kalmárok oktattak. Mivel azt hiszed, örömed forrása a kapás és a vásárlás, hogyan is jutna eszedbe az ellenkezője, hiszen mindent elkövettek, hogy a tárgyakhoz láncoljanak.

Persze, igaz, a tárgy valóban nagy, ha hozzáadod magadat. Amikor megpróbáltad munkádat a kő ragyogására átváltani. Mert a drágakő ragyogása vallássá is válhat. Én ismertem is egy kurtizánt, aki romolhatatlan gyöngyökre cserélte el romlandó testét. Nem vetem meg az ilyen kultuszt. De alacsonyrendű a tárgy, ha úgy hajtod szolgálatodra, mint valami tömjénezőt. A valóságban ugyanis semmi tömjénezni való sincs benned.

De azért mégis játékot adok a gyermeknek, ő pedig elszalad kincsével, attól tartva, hogy visszaveszem tőle. De csak azért, mert ebben az esetben olyan bálványról van szó, amelyért már az első tövisbokrok megvérzik.

LXII.

Elgondolkoztam a korlátlan hatalmon is, azon a nehézségen, hogy a piramis nem istentől lejt az emberek felé. Mert vedd csak az ország fejét: ha korlátlan úr, akkor természetes szükség-szerűségként fogadod el, ugyanúgy, mint ha atyám hatalmas palotájában a tanácsteremből a pihenőházba akarsz menni, e felé a lépcső felé irányozd lépteidet, nem a másik felé, ezt és nem a másik ajtót nyitod ki, és hogyan is sajnálkozhatnál azon, hogy nem valami másik útvonalat választottál, hiszen másik út lehetősége fel sem merülhet előtted? És amiképpen semmi megalkuvás, gyávaság vagy lealjasodás nincsen abban, hogy erre az útra szántad rá magad, és ezt járod végig szabadon, ugyanúgy nincsen megalkuvás, gyávaság vagy lealjasodás abban sem, hogy meghajolsz az ország fejének a tekintélye előtt, mert ez a tekintély egyszerűen, emberi elhatározásoktól függetlenül szinte abszolút. Ám ha őutána történetesen te vagy az ország első embere, és ha feletted gyakorolt hatalma nem szükségszerű keret, hanem politikai véletlen, egyes emberek vitatható ítéletének a gyümölcse, vagy netán sikeres ügyeskedés eredménye, akkor irigykedni fogsz rá. Mert csak arra irigykedünk, akinek a helyét magunk is elfoglalhattuk volna. Melyik néger irigykedik a fehér emberre? Melyik ember irigylí igazán a madarat azzal a gyűlölettel szülő irigységgel, amelyik elpusztítani igyekszik a másikat, hogy a helyébe léphessen? Persze, nem ítélem el becsvágyadat, amikor alkalmá nyílik megmutatkozni, mert a becsvágy az alkotás vágyának a jele lehet. De elítélem az irigységedet. Mert akkor fondorkodni fogsz ellene, cselszövevényeidbe bonyolódva megfélemedkezel az alkotásról, amely kizárólag az egyesnek az összesen át való csodálatos együttműködése. Mert, miután ítéletet mondtál felette, már meg is veted. Mert azt nehézség nélkül elfogadod, hogy a másik föled kerekedhessen, ha hatalmasabb, azt azonban hogyan is tudnád elfogadni, hogy ítélőképességével, igazságosságával vagy szívének nemességével bizonyuljon nálad erősebbnek? De ha megveted őt, akkor ki fog megjutalmazni munkádért azzal, hogy kifejezi irántad való megbecsülését? A megvetett embertől származó megbecsülés valóságos gyalázat. Ilyen esetben az emberek közötti kapcsolatokat fojtogatónak fogod érezni.

Mindenekelőtt azonban, ha ilyen ember ad neked parancsot, megaláz vele, sőt lesz is rá gondja, hogy megalázzon, mert így jobban megalapozza uralmát. Holott csak az ülhet veled egyenlőként asztalhoz, és kérdezhet, csodálhatja tudásodat, örülhet erényeidnek, aki úgy úr, ahogyan fal a fal, anélkül, hogy ezen örvidenie kellene, hiszen ez egyszerűen így van.

Én például elmegyek alattvalóim legalacsonyabbikához, és leülhetek az asztalához. Ő pedig letörli az asztalt, a parázsra helyezi a vízmelegítőt, és jelenlétem úgy hat rá, mintha az Isten látogatta volna meg. De vajon az épületnek melyik köve vetné szemére a zárókönek, hogy éppen ő a zárókő? A zárókő meg hogyan nézhetné le bármelyik követ? Már ott is ülünk egymással szemben, két egyenlő ember. Ez az egyetlen egyenlőség, amelynek jelenléte van. Mert ha szántóföldjéről kérdezgetem, nem azért teszem, mintha hiúságának legyezgetésével aljas módon meg akarnám magamnak nyerni - nincs nekem szükségem az ő elismerésére -, hanem azért, mert okulni akarok. Mert az a kérdezősködő, akit nem érdekel a saját kérdése, megveti a másikat. És ha a másik ezt észreveszi, már tapogatja is kését a tüszőjében. Én azonban arra voltam kíváncsi, mennyit nyom egy olajfa bogyótermése, és ezt azért kérdeztem, hogy ajándékot kapjak.

Mert én az embert látogattam meg. Az ember vendégszeretetét élveztem. Persze, ez az ember is kapott tőlem ajándékot, még dédunokáinak is mutogatni fogja azt a helyet, ahol ültem.

Sőt, mivel hatalmam semmi sem fenyegeti, mivel nincs szükségem lassítani vagy siettetni intézkedéseimet nagyságot nélkülöző indítékok miatt, még hálát is érezhetek, s ha rám mosolyog, ha megtisztel és birkát süt, hogy megvendégelhessen, olyasmit kapok tőle, ami az embertől jön, valamit, ami olyan, mintha ő kapná tőlem. Az ajándékok, mint a kilőtt nyílvevesszők, a szívemig hatolhatnak. Isten is szívesen fogadja legegyszerűbb gondolataidat és legjelentéktelenebb tetteidet, még a sivatagi egyszerű koldus déli imádságát is, míg a vitatható kis fejedelmecskének, ha szívedben úgy érzed, hogy meg kell tisztelned, valami egészen rendkívüli ajándékot kell kieszelned, mert ő ajándékok rendkívüliségén méri le önnön dicsőségét.

Ellenben ez a másik, amikor a kút csikorgó fogantyúját forgatva felhúzza a vödört, aztán a kút kávéjára billenti, és közben az egész ember egy merő mosoly egyszerű kis győzelme felett - majd meggörnyedve odahozza hozzám a napsütésben egészen a fal árnyékáig, ahol várom -, és teletölti poharamat a vödör rejtette üdeséggel, valósággal megfüröszt szeretetében.

LXIII.

Aztán eszembe jutott a kurtizánok és a szerelem nagy példája. Mert tévedsz, ha önmagukért hiszel az anyagi javakban. Ahogyan nincsen hegytetőről eléd táruló táj, csak ha magad alkottad meg felkapaszkodásod erőfeszítésének árán, nincsen ez másként a szerelemben sem. Semminek sincsen önmagában értelme, mert e dolgok igazi értelme mindig a szerkezetük. Márványból kifaragott arcod nem orr, fül, áll meg egy másik fül összege, hanem az őket egymáshoz fűző izomrendszer. Összeszorított ököl, amely fog valamit. A költemény igazi arca sem a csillagban vagy a hetes számban vagy a forrásban rejlik, hanem abban az egyetlen kapcsolatban, amelyet én alkotok, amikor arra kényszerítem a Göncölszekér hét csillagát, hogy megfürödjön a forrás vizében. Persze, egymáshoz kapcsolt tárgyak kellene ahhoz, hogy kitűnjék a kapcsolat. De ennek ereje nem magukban a tárgyakban van. Nem a drótszál, sem tartószerkezete, sem egyéb más része az, ami a rókacsapdát teszi, hanem az összeállítás módja, ami alkotás, meg a róka, amelynek már hallod is a hangját, mert fogva van. Így tudlak én, az énekes, a szobrász vagy a táncos, csapdámba ejteni téged.

És így van ez a szerelemmel is. Mit várhatsz a kurtizánoktól? Mi egyebet, ha nem a test megnyugvását az oázis meghódítása után? Mert a kurtizán nem kíván tőled semmit, nem kényszerít rá, hogy legyél. Ám amikor kedvesednek segítségére kívánsz sietni, a szerelemben szívedet elárasztó hálaérzet azért árad el rajtad, mert felébresztette a benned szendergő arkangyalt.

Nem a könnyedség teszi a különbséget, hiszen ha szeretsz valakit, és ő is szeret téged, elég kitárnod a karodat, hogy magadhoz ölelhesd. A különbség az adásban van. Mert a kurtizánnak nem lehet ajándékot adni, mivel eleve neki járó adónak tekinti, bármit viszel neki.

És ha adót vetnek ki rád, akkor tiltakozol ellene. Mert itt van az eltáncolt tánc értelme. És a sereg, amelyik szegényes, még sok-sok mindenre szolgáló zsoldjával a zsebében szétszéli a város bordélynegyedében, úgy alkuszik a szerelemre, úgy vásárolja, mint az ennivalóját. És amint az élelem képessé teszi az újabb sivatagi menetelésre, a pénzem vett szerelem is megnyugtatja testét, és képessé teszi a magány elviselésére. Igen ám, csak hogy eközben egytől-egyig boltossá lesznek, és semmiféle felbuzdulást nem éreznek az ilyen szerelemben.

Mert ahhoz, hogy adni tudj a kurtizánnak, gazdagabbnak kellene lenned még a királynál is. Amit a kurtizánnak viszel, azt ő egyedül önmagának köszöni, sikerét egyedül magának tulajdonítja, büszke rá, hogy oly ügyes és oly szép, hogy ennyire meg tudott sarcolni. Ebbe a feneketlen kútba akár ezer, aranyat hordozó karaván terhét is beledobhatod anélkül, hogy adni kezdte volna. Mert az adáshoz kell valaki más is, aki kapjon.

Katonáim ezért simogatják esténként kezük sima hátával a rabul ejtett sivatagi rókát, és éreznek közben valami homályos szeretetfélét, mert abban az ábrándban ringatják magukat, hogy adnak valamit ennek a kis vadállatnak, és ha védelmet keresve odasimul a szívükhöz, valósággal megrészegülnek a hálától.

Ám keress nekem ebben a bordélynegyedben egy olyan kurtizánt, aki egyszerre csak úgy érzi, hogy szüksége van rád, és a válladhoz simul!...

Előfordul azonban, hogy valamelyik katonám, aki se nem gazdagabb, se nem szegényebb, mint a többi, úgy tekint a pénzére, mint szélnek szánt magvaira a fa, mert ő katona, és megveti a készletgyűjtést.

Ez a katonám bőkezűségének nagyszerű érzésétől eltelve sétál éjszaka az örömtanyák körül. Mint aki árpát készül vetni, és most nagy léptekkel halad a magvak befogadására méltó vörös mezők felé.

Katonám valósággal szórja az aranyát, nem kívájna megtartani magának, és mind közül egyedül ő ismer szerelmet ezen az éjszakán. Sőt talán még ezekben az asszonyokban is fel tudja ébreszteni, mert itt most másféle táncot lejtenek, és ebben a táncban valóban kapnak valamit.

Mondom neked, a nagy tévedés az, ha nem veszed tudomásul, hogy egészen más dolog kapni, mint elfogadni. Kapni mindenek felett ajándék, önmagunk odaajándékozása. Nem az a fősvény, aki nem teszi magát tönkre ajándékozással, hanem az, aki nem adja cserébe saját arcának ragyogását a te adományodért. Fősvény a föld, ha nem szépül meg attól, hogy magot vetettél belé.

Kurtizánok és részeg katonák körül is felragyog néha a fény.

LXIV.

Az idő tájt fosztogatók fészkeltek be magukat országomba. Mert többé már senki sem teremtett embert. És az átlelkesült arc sem maszk, hanem üres doboz fedele volt.

Mert Élet-rombolásról Élet-rombolásra haladtak. És immár nem látok köztük semmi olyat, ami megérdemli, hogy meghaljunk érte. Tehát azt sem, hogy éljünk. Mert élni csak azért tudsz, amiért elvállalod a halált. A régi épületeket használták hát el, élvezve az összeomló templomok robaját. Ám a leomló templomok semmit sem hagytak maguk után cserébe. Az emberek tehát a saját maguk kifejezésére való képességüket rombolták le. Az embert rombolták le.

Olyan is akadt köztük, aki helytelen utakon kereste örömét. Mert először így beszélt: „A falu.” Meg a falu mindennel való dacolása, szokásai és kötelező szertartásai. Amiből lelkes faluközösség született. De aztán mindent összezavart. Örömét nem a megvalósult, lépésről lépésre formálódó struktúrában kereste, hanem abban, hogy betelepszik valami készbe, például a kész költeménybe. De hiú az ilyen remény.

Ugyanúgy jártak azok is, akik nagynak látván az embert, szabadságot kívántak számára. Mert azt tapasztalták, hogy a kényszer megtöri az erős embert. És valóban, ugyanakkor, amikor hozzásegít, hogy megvalósulj, az ellenség egyúttal korlátokat is állít eléd. De pusztítsd csak el az ellenségedet, és még megszületni sem leszel képes.

Például ez az ember is azt hitte, hogy a felhalmozott készletek jelentik az örömet. Hogy az öröm egyszerűen a tavasz élvezése. Csakhogy gyenge a tavasz zamata, ha vegetáló lényvé válva egyszerűen csak élvezed. Akárcsak a szerelem íze, ha egy arctól várod, hogy boldoggá tegyen. Mert csak az olyan mű nyújt valamit, amely szenvedés: hogyan csendülhetne fel benned a gályarabok éneke és az elérhetetlené, ha előzőleg nem teremtetted meg magadban az elérhetlent ezer gyötrelme, és a gályákat sorsod könyörtelensége árán?

Aki sokáig evezett reménytelenül a hajnal fele, átérzi a gályákon felcsendülő éneket, és aki szomjazott a homoksivatagban, átérzi az elérhetetlen dalát. De nincs mit adni neked, ha nem szenvedtél, mert nincsen benned senki.

És a falu sem az a költemény, amelybe egész egyszerűen belecsücsülhetsz a vacsora langyos gőzében, az emberek testvériségében és a hazatérő jószág jó szagában, élvezve az ünnepnap tiszteletére a főtéren gyújtott örömtűzet - mert mit termékenyíthet meg benned az ünnep, ha nem visszhangzik valami máson? Ha nem felszabadulás emléke a rabszolgaság után, szeretet a gyűlölet után vagy csoda a reménytelen kétségbeesésben. Nem lennél sem boldogabb, sem boldogtalanabb, mint bármelyik barmod. De a falu lassan épült fel benned, és hogy azzá legyen, ami, lassan hágtál fel a hegyre. Mert szokásaimban és hagyományaimban formáltalak, a te lemondásaiddal és kötelességeiddel, elmaradhatatlan haragjaiddal és megbocsátásaiddal, régi hagyományokat trónjuktól megfosztó új hagyományaiddal - nem holmi képzelet szülte falu indítja ma este éneke a szívet - így túlságosan könnyű lenne embernek lenni -, lassan megtanult zene ez, amely ellen eleinte sokáig küzdöttél.

De te betelepszél ebbe a faluba, a szokásaiba, és miközben élvezed, ki is fosztod őket, mert ezek a szokások nem mulatságok nem játékok, és ha csupán szórakozásnak tekinted őket, senki sem fog többé hinni bennük. És semmi sem marad belőlük. Sem neked, sem nekik.

LXV.

Atyám így szólt: „A rendet én teremtem meg. De nem az egyszerűség és a takarékoság szempontjai szerint. Mert nem arról van szó, hogy időt nyerjünk. Engem nem érdekel, vajon kövérebbek lesznek-e az emberek, csűröket emelnek-e templomok helyett, vízvezetékeket készítenek-e zeneszerszámok helyett: megvetvén minden zsugori és hiú emberi társadalmat, még ha bőségben fürdik is, számomra az a lényeges, hogy tudjam, milyen fajta emberről lesz szó. Engem csak az érdekel, aki sokáig fürdött a templom elveszett idejében vagy a Tejút lelket tápláló bámulásában, aki választ soha nem nyerő imádsággal gyakorolta szívét a szeretetre (az imádságot megfizető választól csak még zsugoribb lenne az ember), akiben gyakran talált visszhangra a költemény.”

„Mert azt az időt, amelyet megtakarítok a templom építésén, amely olyan, mint célja felé lassan haladó hajó, vagy a költemény szépítgetésén, amelytől megpendülnek az emberi szívek, nem arra kell felhasználnom, hogy hizlaljam az emberi fajt, hanem hogy nemesebbé tegyem. Ezért tehát költeményeket fogok írni, és templomokat emelek.”

„Így például jól tudom, mennyi idő megy veszendőbe temetésekkel, mert emberek azzal foglalatostkodnak, hogy kiássák a földet, és beletemessék a halott földi maradványait, holott ezt az időt szántásra, aratásra használhatták volna fel, mégis megtiltom halottégető máglyák rakását, mert engem nem érdekel az így nyert idő, ha ugyanakkor elveszítem a holtak szeretetét. Mert nem leltem szebb jelképet az elhunyt szolgálatára, mint a sírt, amelyhez lassú léptekkel járulnak a hozzátartozók, keresve sírkövét a sírkövek között, és tudván, hogy úgy tért meg a földre, mint ha leszüretelték volna, visszaváltozva a természet kenyértésztaivá. De mégis tudván, hogy marad belőle valami, egy erekleje a csontkamrájában, egy valaha simogató kéz formája, a koponya csontja, e kincses láda, amely persze üres, de valaha rengeteg csodával volt tele. És megparancsoltam, hogy - ha lehetőség nyílt rá - valami még hasznosabbat, még költségesebbet építsenek, házat minden egyes halott számára avégből, hogy ünnepnapokon ott gyűlhessenek össze az emberek, és megértsék - nem ki-ki a maga külön értelmével, hanem a lélek és a test minden indulatával -, hogy holtak és elevenek egymáshoz tartoznak, egyetlen, szüntelenül tovább növekvő fát alkotnak. Mert hozzászoktam, hogy ugyanazt a költeményt, ugyanazt a hajóformát, ugyanazt az oszlopot lássam áthaladni a nemzedékek során, szépülve és megtisztulva, mert az ember veszendő ugyan, ha a túlságosan közel hajló rövidlátók módján szembe nézzük, de nem veszendő vetett árnyékában, maga után hagyott visszfényében. És ha megtakarítom a holtak elföldelésére, a holtak házának építésére elvesztegetett időt, és ha ezt az elvesztett időt arra akarom felhasználni, hogy összeláncoljam a nemzedékeket, hogy e láncon keresztül művem oly egyenesen törjön a nap felé, mint a fa, ha én ezt a magasba törést emberhez méltóbbnak jelentem ki, mint hasunk kerületének a növelését, akkor az így nyert és rendelkezésemre álló időt, miután jól megfontoltam a rendeltetését, megint csak a halottak eltemetésére fogom felhasználni.”

„Az a rend, amelyet én alapozok meg - mondotta atyám -, az élet rendje. Mert azt mondom, hogy a fa rendben van, jóllehet egyszerre gyökér, törzs, ágak, levelek és gyümölcsök, és azt mondom, hogy az ember rendben van, jóllehet értelem és szív, és nem korlátozódik egyetlen hivatásra, mint például a szántás-vetés vagy fajtájának a továbbszaporítása, hanem egyszerre az, aki szánt és imádkozik, szeret és ellenáll a szeretetnek, dolgozik és megpihen, és hallgatja az este felcsendülő énekeket.

„Egyesek azonban felismerték, hogy a dicsőséggel övezett országok rendben vannak. A logikus elmék, a történészek és a kritikusok pedig elhitették velük, hogy az országok rendje az ő dicsőségük szülőanyja, pedig én állítom, hogy rendjük is, dicsőségük is kizárólag buzgalmuk gyümölcse. Hogy rendet teremthessek, szeretni való arcot teremtek. De ők a rendet úgy állítják elénk, mint valami önmagában való célt, aztán addig vitatkoznak rajta, addig-addig tökéletesítik, míg ez a rend tulajdonképpen takarékoskodássá, egyszerűséggé válik. Arról persze nem beszélnek előtted, amit nehéz kifejezni, holott semmi igazán fontosat nem lehet szavakkal kifejezni; én még nem találkoztam olyan tanárral, aki meg tudta volna nekem mondani, miért szeretem a csillagfényes sivatagi éjszakák szelét. Gyakorlati kérdésekben egyetértenek, mert a hasznosságot kifejező nyelv nem okoz gondot. És a meghazudtolástól való félelem nélkül ki lehet jelenteni azt, hogy három zsák árpa jobb, mint egy. Jóllehet én úgy vélem, többet nyújtok az embereknek, ha egyszerűen arra kötelezem őket, hogy időnként éjszaka csillagfénynél meneteljenek a sivatagban, hogy aztán ihassanak abból az italból, amelyiktől tágu a szívük.”

„A rend jele, nem pedig oka a létnek. Amint a költemény terve is jele annak, hogy elkészült, jegye a tökéletességének. Nem valamiféle terv szerint dolgozol, hanem azért, hogy valami tervszerűség valósuljon meg. De lám, ők így beszélnek tanítványaikhoz: »Nézzétek csak ezt a nagy alkotást és a rendet, amely belőle sugárzik. Gyártsatok hát nekem előbb rendet, mert így lesz nagy a művetek. Holott ebben az esetben a mű élettelen csontváz, múzeumi selejt lesz csupán.«

„Én megalapozom a birtok szeretetét, és lám, egyszerre minden elrendeződik: a bérlők, a pásztorok és az aratók rangsora, felettük a család atyja. Ahogy a kövek is rendben sorakoznak a templom körül, mihelyt arra kényszeríted őket, hogy Isten dicsőségét szolgálják. Mert ilyenkor az építészek szenvedélyes buzgóságából születik a rend.”

„Ne botolj hát meg szavaidban. Ha az életet írod elő, akkor a rendet alapozod meg, de ha a rendet írod elő, akkor a halált kényszeríted az emberekre. A rend a rendért az élet torz mása.”

LXVI.

Ám foglalkoztatni kezdett a dolgok ízének a problémája. Láttam, hogy az egyik tábor lakói szép fazekastárgyakat készítenek. A másikéi meg rútakat. És világosan megértettem, hogy a szép kerámiák gyártásának nincs szavakban megfogalmazható törvénye. Hogy ebben nem segít sem a tanulóévekre fordított költség, sem versengés, sem díjak. Sőt azt is megfigyeltem, hogy azok, akiknek becsvágyát nem a tárgy minősége fűti, hiába szentelik munkájuknak éjszakáikat, csupán nagyképű, közönséges és bonyolult tárgyakat képesek alkotni. Mert átvirrasztott éjszakáikat tulajdonképpen pénzéhségük, gyönyörhajhászásuk vagy hiúságuk, vagyis önmaguk szolgálatába állították, és nem Istenben cserélték el magukat olyan tárgyra, amely áldozat forrásává és Isten képévé lesz, amelyben egybeolvadnak a ráncok és a sóhajok, az elnehezült szempillák és az anyag gyúrásától reszkető kezek, a munkában töltött napra következő esti meglegedés és a lelkes munkában való kifáradás. Mert én csak egyetlen termékeny cselekvést ismerek, az imádságot, de azt is tudom, hogy minden cselekvés imádság, ha önmagunk odaajándékozása azért, hogy megvalósuljunk. Olyan vagy, mint a fészket építő madár, a fészek pedig meleg, olyan vagy, mint a mézet csináló méh, a méz pedig édes; mint az az ember, aki a vázát a váza szeretete miatt gyúrja, tehát szeretetből, tehát imádságból. Hiszel abban a költeményben, amelyet azért írtak, hogy pénzt kapjanak érte? Ha a költemény kereskedelem tárgya, akkor már nem költemény. Ha a váza verseny tárgya, többé nem urna, nem Isten képe. Hanem hiúságod vagy alacsonyrendű étvágyaid jelképe.

LXVII.

Jöttek mások is, még amazoknál is ostobábbak, okoskodásaikkal, magyarázataikkal és hibátlan érvelésükkel. Én azonban tudom, hogy a szó csak jelöl, de nem ragad meg, és a beszédek csupán a gondolat menetét tárják fel, de sem nem cáfolják, sem nem bizonyítanak mellette, ezért nevettem rajtuk.

„Ez a vezér nem hallgatott a tanácsaimra - magyarázta nekem az egyik -. Pedig megjósoltam neki, mi fog bekövetkezni...”

És igaz, hogy ennek az okoskodónak a szóáradata akkor valóban olyan képeket is sodort magával, amelyekhez a jövő hajlandó volt hasonlítani - mint ahogyan más alkalommal viszont ugyanennek a véget nem érő szóáradata ellenkező képeket hömpölygetett: hiszen mindenki mindent megmondott. Ám száz szónak is egy a vége, én az olyan tábornokot, aki, miután felállította seregeit, mérlegelte esélyeit, kiszámolta a lehetőségeket, megfigyelte, mikor alszik az ellenség, kiszámította, mennyi időt vesz igénybe katonái felriasztása, egyszerre megváltoztatja a terveit, átcsoportosítja parancsnokait, megváltoztatja a csapatrészek menetirányát, és rögtönözve száll harcba csak azért, mert valami útjába kerülő semmirekellő alak öt percen át egy szillogizmusokra felépített nevetséges szóáradatot zúdít rá, én az ilyen tábornokot elcsapom, börtönbe záratom, és még csak az időmet sem vesztegetem azzal, hogy enni adjak neki.

Mert én azt szeretem, aki a kenyérdagasztó mozdulataival jön hozzám, és így beszél:

„Érzem, hogy odaát azok már készek engedni, ha kényszeríted őket. De készek megtáltosodni is, ha magas lóról szólsz hozzájuk. Mert kényesek rá, hogy hogyan beszélsz velük. Meglestem őket alvás közben, nem tetszett az álmuk. Láttam, hogyan ébrednek fel, láttam őket evés közben...”

Szeretem azt, aki ért a tánchoz és táncol. Mert csupán ebben van igazság. Aki hódítani akar, annak mindent a hódításra kell feltennie. A gyilkosság sikeres végrehajtásához is teljes odaadás kell. Kardodat a kardnak feszíted, acél táncol acélon. De láttad valaha, hogy valaki harc közben tanakodik? Hol van ideje tanakodásra? És a szobrász? Nézd, hogyan táncolnak ujjai az agyagban, mert most éppen a hüvelykujjával igazította helyre, amit a mutatóujja elrontott. Hogy látszólag az ellenkezőjét csinálja, de csak látszólag, mert egyedül a szó jelent valamit, de a szavakon kívül nincs ellentmondás. Az élet se nem egyszerű, se nem bonyolult, se nem világos, se nem homályos, se nem ellentmondó, se nem összefüggő. Az élet egyszerűen van. Csak a szó rendezi vagy komplikálja, teszi világossá vagy homályossá, bontja szét vagy rója egybe. És ha egyet jobbra, egyet balra ütöttél, abból nem két ellenkező igazságot, hanem a találkozás egyetlen igazságát kell levonnod. Mert csupán a tánc alkalmazkodik az élethez.

Akik logikus érvekkel, nem pedig szívük gazdagságával hozakodnak elő, és azért vitatkoznak, hogy végül is ésszerűen cselekedjenek, sohasem fognak cselekedni, mert akad majd ügyesebb, aki szillogizmusaiikkal még jobb érveket szegez szembe, amelyekre, kellő gondolkodás után, ők még jobb érvekkel fognak felelni. És ez így megy majd örökké, ügyes ügyvéd ügyesebb ügyvédre talál. Mert nincsenek bizonyítható igazságok, kivéve a múlt igazságait, amelyek azért olyan világosak, mivel már vannak. És ha ésszel akarod megmagyarázni, miért nagy ez vagy az a mű, sikerülni fog. Mert előre tudod, hogy mit kívánsz bebizonyítani. Csakhogy az

alkotás nem ebbe a tartományba tartozik. Adhatsz köveket a könyvelődnek, nem fog belőlük templomot építeni.

Nézd csak, értelmes műszaki embereid úgy vitatkoznak fogásaikon, mintha sakkoznának. És én szívesen el is ismerem, hogy végeredményben a biztos lépést fogják megjátszani (jóllehet még ebben sem vagyok egészen bizonyos; sakkozás közben ugyanis egyszerű elemekkel játszol, az élet dilemmái azonban nem kiszámíthatók. Meg tudja-e nekem mondani bárki számítások alapján, hogy ha valami okból a pénzsóvár és hiú ember e két hibája összeütközésbe kerül egymással, melyik lesz a győztes: a zsugorisága-e vagy a hiúsága?) - Szóval lehet, hogy a legbiztosabb lépést fogja megjátszani. De közben megfélekezett az életről. Mert a sakkjátékban ellenfeled nem tolja előre a bábút mindaddig, amíg nem méltóztattál lépni a tiédde. Vagyis a sakkban minden az időn kívül történik, amelyik ott nem táplál, nem növel fát. A sakkjáték úgyszólván kívül esik az időn. Az életben viszont fejlődő szervezet van. Szervezet, nem pedig okok és okozatok egymásutánja - még ha aztán tanítványaid elkápráztatására felfedezed is őket. Mert ok és okozat csupán egy másik képesség visszfénye: az irányítandó alkotóképessége. Az életben ellenfeled nem vár. Ő talán már húsz lépést is megjátszott, mielőtt te az első bábút elmozdítod a helyéről. Ezért a lépésed már értelmetlen. De miért is várna? Láttál te valaha olyan táncost, aki vár? Kötve van ellenfeléhez, és így uralkodik felette. Akik csúrik-csavarják a dolgokat, bizonyos vagyok benne, elkésnek. Ezért hívom meg országom kormányába azt, aki oda belépve egymást helyesbítő tetteivel azt bizonyítja, hogy olyan téstát gyúr, amelyik nem ragad hozzá az ujjaihoz.

Az ilyet én állandósult jellemnek tartom, míg a másikat az élet arra kényszeríti, hogy minden percben új logikát építsen magának.

LXVIII.

Megvilágosodott előttem az ember egy másik igazsága is, az, hogy a boldogság mit sem jelent számára - és hogy az érdek sem jelent neki semmit. Mert egyetlen érdek mozgatja, az, hogy sokáig éljen, hogy életben maradjon. A gazdagot, hogy tovább gazdagodjon, a tengerészt, hogy tovább hajózzon, a rablót, hogy lesben álljon a csillagos ég alatt. De láttam, milyen könnyű szívvel megvetette mindegyikük a boldogságot, valahányszor ez a boldogság csupán gondtalanságot és biztonságot jelentett. Ebben a fekete városban, ebben a tenger felé csordogáló szennyecsatornában egyszer az történt, hogy atyám szíve megesett a prostituáltakon. Romlott fehér zsiradékként úsztak a szenny felett, és megrothasztották az átutazókat. Atyám megparancsolta fegyvereseinek, hogy fogdossanak össze közülük néhányat, mint ahogyan a rovarokat fogdossuk össze, hogy szokásaikat tanulmányozhassuk. Ott cirkált hát a járőr a rothadó város lucskot izzadó falai között. Mocskos bódéjukból ki-kínézve, amelyből valósággal ragacos masszaként áradt az áporodott konyhaszag, az emberek ott látták a várakozó lányt; fakó, ólomszürke arccal üldögélt zsámolyán a cégérül szolgáló lámpa alatt, maga is épp oly szomorúan, akárcsak az utcai lámpa az esőben, elnehezedett merev baromarcán sebként nyíló mosollyal. Az volt a szokása, hogy valami egyhangú dalt dúdolt, így próbálta felkelteni a járőrelők figyelmét, akárcsak azok a lány testű medúzák, amelyek ragadós váladékukkal ejtik törbe áldozatukat. Így töltötték be a kis utcát a kétségbeesett litániák. Aztán, ha egy-egy férfi hagyta magát becsalogatni, bezárult mögötte néhány pillanatra az ajtó, és megtörtént a szeretkezés a legnyomorúságosabb körülmények között, miközben egy pillanatra abbamaradt a litánia, átengedve helyét a sápadt szörny-nő szaggatott lihegésének meg a katona konok hallgatásának, aki ettől a fantomtól vásárolta meg magának azt a jogot, hogy ne gondoljon többé szerelemre. Azért jött ide, hogy gyötrő álmokat hallgattasson el, mert talán éppen pálmák és mosolygó lányok honából érkezett. És a távoli hadjáratok során lassacskán elviselhetetlenül súlyos erdővé sűrűsödött szívében a pálmaligetek képe. A patak gyötrő muzsikává, a lányok mosolya, langyos keblük és a ruha alatt alig-alig áttetsző testük, a mozdulataikon eláradó báj, mind-mind egyre emésztőbb, szívet mardosó fájdalommal lett benne. Ezért használta fel sovány zsoldját arra, hogy az örömtanyák negyedétől kérje, szabadítsa meg álmaitól. És amikor újra megnyílt az ajtó, önmagába zárkózva, érzéketlenül, megvetéssel tele ismét földet érzett a lába alatt, miután néhány órára megfosztotta színeitől egyetlen kincsét, amelynek már képtelen volt elviselni a fényét.

Szóval visszajöttek a fegyvereseim, és magukkal hoztak néhány prostituáltat, megannyi korallállatkát, akiket valósággal elvakított az őrszoba kíméletlen lámpafénye. Atyám pedig megmutatta nekem őket:

„Most megtanítlak rá, mondotta, mi az, ami mindenek felett kormányozza az embert.”

Új ruhákba öltöztette az asszonyokat, mindegyiket üde, tiszta, szökőkúttal ékes házba telepítette, s aztán megparancsolta, hogy finom csipkéket készíttessenek velük. És olyan bért biztosított számukra, hogy a kétszeresét keressék annak, amit azelőtt kerestek. Aztán megtiltotta, hogy felügyeljenek rájuk.

„Semmi kétség - mondotta -, ezek a szomorú, mocsárból kihalászott penészvirágok most boldogok. Tiszták, csendesek, nyugodtak...”

Ám mégis egymásután tünedeztek el, és visszaszöktek a kloákájukba.

„Mert - magyarázta atyám - siratták a nyomorúságukat. Nem azért mintha valami ostoba szeretet fűzné őket a nyomorhoz a boldogság ellenében, hanem azért, mert az ember elsősorban a saját sűrűjét keresi. És az igazság, hogy a fényes ház, a csipke meg a friss gyümölcs csupán felüdülés, játék, tétlenség. Ők azonban képtelenek voltak ezt elfogadni életformájuknak, unatkoztak benne. Mert sokáig tart, amíg ráérez az ember a fény, a tisztaság és a csipke ízére, ha közben meg kell szünnie üdítő látványnak lenni, hogy kapcsolat-hálónak, kötelezettséggé és igénnyé válják. Ezek a nők kaptak, de adni nem adtak semmit. És, lám, fájó szívvel gondoltak - nem azért, mert keservesek voltak, hanem annak ellenére, hogy keservesek voltak - a várakozások nyomasztó óráira, miközben mereven lesték az ajtó fekete nyílását s a benne óráról órára megjelenő éjszakai ajándékot, a konok tekintetű, gyűlölettel teli éjszakai vendéget. Sajnálták azt a lényüket meghatározatlan méreggel elárasztó könnyed szédületet, amikor az ajtót betaszító katona olyan tekintettel nézett rájuk, amilyen a billogos barmot nézik, a torkát keresve... Mert bizony előfordult egyikkel-másikkal, hogy mint valami tömlőt, egyszerűen kilyukasztották az elnémító törrel, hogy aztán téгла- vagy cseréphalmaz rejteke alól előkeressék összegyűjtött ezüstpénzeit.”

„Lám, bántódtak a mocskos odú miatt, amelyben egymás között lehettek, amikor a rendeletek értelmében végre bezárultak az örömtanyák ajtai, és teájukat szürcsölgetve vagy keresményüket számolgatva szidalmazták egymást, jövődőt mondtak maguknak obszcén tenyerükből. És talán éppen ilyen házakat, ilyen kúszó virágokat jóstak nekik, amilyenekben és amelyek között akkor náluk méltóbbak laktak. Mert az ilyen álomban épített házban az a csodálatosan szép, hogy saját magunk helyett átszellemült, megnemesedett énünket fogadja magába. Akárcsak az utazás, amelytől majd meg fogsz változni. De ha aztán bezárlak ebbe az álompalotába, akkor magad vonzod magad után régi vágyaidat, régi keserűségeidet, régi undoraidat, magad sántítasz benne, ha sánta vagy, mert nincs bűvös ige, amely más emberré tudna változtatni. Csak lassan, kényszerek és szenvedések segítségével tudlak arra kényszeríteni, hogy bújj ki a bőrdőből, valósulj meg végre. Csakhogy ez a lány egyáltalán nem vedlette le régi énjét attól, hogy most egyszerű és tiszta környezetben ébred fel és ásítozik; nem lévén immár kitéve annak, hogy ütlegelni kezdik, ezentúl feleslegesen húzza be a nyakát, ha kopogtatást hall az ajtaján, és ugyancsak feleslegesen reménykedik az újabb kopogtatáskor, mert éjszakai ajándék sincs többé számára. Mivel nem fáradtak gyalázatos éjszakáiktól, nem élvezik a hajnal hozta felszabadulást sem. Lehet ezentúl kíváncsi a sorsuk, de ennek ellenében elvesztették azt a lehetőséget, hogy mindig más jóslatoktól függően minden estétől mást várjanak, és csodálatosabb életet éljenek a jövőben, mint amelyet ember valaha élt. Ezért nem tudják, mit kezdenek hirtelen haragjaikkal, undok és egészségtelen életük gyümölcseivel, amelyek akarataik ellenére makacsul visszatérnek, mint ahogyan a tengerparton foglyul ejtett kagylók is még sokáig görcsösen bezárulnak házukba, ha jön a dagály órája. Amikor rájuk törnek e haragok, nincs többé mi ellen tiltakozniuk, és egyszeriben olyanná lesznek, mint az újszülöttjüket elvesztett anyák, akikben még tovább gyűlik a szájra többé soha nem találó tej.”

„Mert mondom neked: az ember a saját sűrűjét keresi, nem a boldogságát.”

LXIX.

Megint eszembe jutott a megnyert idő képe mert azt kérdezem: „Időt nyert, de minek a nevében?” A másik erre ezt válaszolja: „A kultúrája nevében.” Mintha ez a kultúra valamiféle üres gyakorlat lehetne. Nézd csak ezt az asszonyt: szoptatja a gyermekeit, rendben tartja a házat, ruhát foltoz, de lám, most felszabadítják ezek alól a szolgai munkák alól, és ettől kezdve a kisujját sem kell mozdítani, megszojtatják a gyermekeit, szépen kitakarítják a házat, ruháit megvarrják. Igen ám, de az így megtakarított időt most valamivel ki kell töltenie. Eldaloltam előtte a szoptató anyák dalát, és a szoptatás himnusszá lesz, a ház ódájává, s ettől a ház egész súlyával ránehezedik a szívére. De nini: miközben hallgatja, ásítózik, mert mindebben nem működött közre. És ahogyan a hegy számodra a saját élményed töviseivel, omló köveivel, a gerinceken süvítő szeleivel, és ha te magad soha sem szálltál ki a gyaloghintódból, akkor semmit sem közölök veled a „hegy” szóval, semmit sem mondok annak az asszonynak sem, ha a házról beszélek neki, mert a ház nem az ő idejének, nem az ő buzgó munkájának az eredménye. Mert nem élvezte a por játékos táncát, amikor reggel kitárul a napra az ajtó, hogy kiséperjük a hajnalba a dolgok elhasználódásából származó port, mert nem ő teremtett rendet az élet szülte rendetlenségben az est leszálltával, szeretteink nyomai, a tűzhely lapján heverő csészék, a tűzhelyen kihunyt parázs, meg az elszenderült gyermek nedves pelenkái között, mert az élet ilyen alázatosan egyszerű és csodálatos. Nem kelt fel a nappal egy időben önmagáért, hogy újra új házat építsen magának, mint a madarak, amelyek - láthattad őket - a fákon ürge csőrükkel fényesítik a tollaikat, nem rakta újból rendbe a tárgyakat a maguk törekény tökéletességében, hogy a mindennapi élet, az étkezések és a szoptatások, a gyermekek játéka és a férfi hazatérése újra nyomot hagyjon a viaszban. Nem tudja, hogy a ház hajnalban kenyértészta, és este emlékek könyve. Sohasem fejezte be az üres oldalt. Mi olyat mondasz hát neki, ha majd a házról beszélsz vele, aminek értelme lehet a számára?

Ha életet akarsz önteni belé, akkor kifényesítettél vele a fényét vesztett rézkancsót, hogy egész nap ragyogjon belőle valami a félhomályban, és hogy himnuszt csinálj az asszonyból, észrevétlenül kitalálsz számára egy olyan házat, amelyet minden hajnalban újra kell építeni...

Különböztetetlen lesz az az idő, amit megtakarítasz.

Balga az, aki szét akarja választani egymástól a kultúrát és a munkát. Mert az ember hamar beleun az olyan munkába, amelyik élete holt része lesz, s aztán az olyan kultúrába is, amelyik csupán felelőtlen játék marad, mint az ostoba kockajáték, ha a kockák nem jelentik többé a szerencsédet, nem sodorják magukkal reményeidet. Mert nincsen kockajáték, csak nyájaid, legelőid vagy aranyad sorsa. Mint a homokozó gyermek számára sem egy marék homokról van szó, hanem citadelláról, hegyről, hajóról.

Igaz, láttam olyan embert, aki örömmel adta át magát egy kis pihenésnek. Láttam aludni pálmái alatt a költőt is. Láttam a katonát teát szűrösölgetni a kurtizánoknál. Láttam az ácsot, amint háza fedett bejárata alatt élvezte az est simogatását. És az is igaz, látszott rajtuk, hogy szívük tele van örömmel. De mondtam neked: éppen azért, mert belefáradtak az emberekbe. A katona hallgatta az énekeket, és gyönyörködött a táncokban. A költő álmodozott a fűben. Az ács szívta az est illatát. De másutt lettek azzá, amik. Életüknek fontos része mégis a munkában töltött rész maradt. Mert ami áll az építészre, aki ember, és akkor jön lázba, akkor nyeri el teljes értelmét, amikor temploma magasba szökkenését irányítja, nem pedig amikor kockajátékban keres felüdülést, az áll minden emberre. A munkán nyert idő, ha nem egyszerű pihenés, izmok lazítása az erőfeszítés után, vagy a szellem elszenderedése a keresés után,

csupán halott idő. És két elfogadhatatlan részt csinálsz az életből: az egyik a munka, amely csupán robot, amelynek az ember nem hajlandó mindenestől odaajándékozni magát, a másik az olyan pihenés, amelyik csupán mindenről való megfélemezés.

Nagyon balgák azok, akik el akarják szakítani a cizelláló művészeket a cizellálás vallásától, és olyan mesterség karámjába zsúfolják be őket, amely immár nem jelent táplálékot a szívüknek, így akarván emberméltóságra emelni, hogy másutt gyártott finom művű munkákat bocsátanak rendelkezésükre. Mintha úgy öltene magára az ember a kultúrát, mint a kabátját! Mintha léteznének kultúradíszítő művesek és gyárosok!

Én azonban azt mondom, hogy a cizelláló művészek számára csupán egyfajta kultúra létezik, és ez a cizellálók kultúrája. És hogy ez a kultúra nem állhat másból, mint munkájuk beteljesüléséből, ez munkájuk szenvedéseinek, örömeinek, gyötrelmeinek, félelmeinek, nagyságainak és nyomorúságainak a kifejezése. Mert életednek csupán az a része lényeges, csupán az szülhet valódi műveket, amelyik mindenestől szolgálatába fogad, amelyik elkötelezi éhezéset és szomjúhozásodat, gyermekeid kenyerét és a neked szolgáltatott vagy megtagadott igazságot. Különbén nincs más, csak játék, torz élet, torz kultúra.

Mert te csak azzal szemben valósíthatod meg magadat, ami ellenáll neked. És mivel a tétlenség semmit sem kíván tőled, hiszen éppúgy felhasználhatod arra is, hogy aludj egyet a fa alatt vagy könnyű szerelmek karjaiban, mivel nincs benne semmi igazságtalanság, ami gyötörne, fenyegetés, amely aggasztana, mit fogsz tenni azért, hogy létezhess, ha nem azt, hogy magad találod fel újra a munkát?

De ne ámítsd magadat, a játék nem ér semmit, mert nincsen benne szankció, amely arra kényszerítene, hogy játékosként élj. Én nem vagyok hajlandó összetéveszteni azt, aki délután azért fekszik le a szobájában, még ha üres is és be van sötétítve, hogy pihentesse a szemét, azzal a másikkal, akit elítéltem, életfogytiglan befalaztam a cellájába, jóllehet mind a kettő egyformán fekszik, jóllehet mind a két helyiség egyformán üres, jóllehet ugyanaz a fény árad el mind a kettőn. Sőt még akkor sem, ha az előbbi megpróbál életfogytiglan bezárt elítéltet játszani. Kérdezd csak meg őket az első nap lenyugtával. Az egyik csak nevet érdekes játékan, ezzel szemben azt tapasztalod, hogy a másiknak a haja őszebb lett. És képtelen beszámolni az átételekről, annyira hiányoznak neki a szavak az elmondásukra; mint ahogy az, aki hegyre mászva a csúcsról olyan ismeretlen világot fedezett fel, amelynek a légköre örök nyomot hagyott benne, sem képes átéreztetni veled élményeit.

Az egyedül játszó gyerekek botot szúrnak a homokba, királynővé változtatják, aztán beleszeretnek. De ha én ilyen eszközökkel igyekszem nagyobbá tenni az embereket, hogy gazdagabbá tegyem őket azzal, amit eközben éreznek, akkor nekem ezt a botot bálványképpé kell emelnem, fölébük kell rendelnem, hogy olyan ajándékokat vállaljanak érte, amelyek súlyos áldozatokat kívánnak tőlük.

De ekkor a játék megszűnik játék lenni. A bot termékennyé válik. Az ember félelem vagy szeretet himnuszává magasztosul. Akárcsak az a bizonyos szoba: ha azon a langyos délutánon életre szóló börtöncellává lesz, olyan lénné alakítja át az embert, amelyről fogalma sem volt addig, és kiszikkasztja a haja tövéig.

A munka arra kényszerít, hogy elfogadd, magadévá tedd a világot. Aki szánt, kövekbe ütközik, esőtől retteg, vagy esőt kíván, és ezáltal benne él a világban, táguul és világosodik. Minden egyes lépte visszhangot kelt. Mint ahogyan az imádság és a vallás szabályai is arra kényszerítenek, hogy vállald őket, légy hű vagy csalj, ismerd meg a béke vagy a lelkiismeret-furdalás ízét, mint atyám palotája is arra kényszerítette az embereket, hogy ilyen és ne másféle emberek legyenek, nem pedig otromba barmok, amelyeknek értelmetlenek a léptei.

LXX.

Nincs mit tagadni, valóban nagyon szép volt az a táncosnő, akit országom rendőrsége letartóztatott. Szép és titkok letéteményese. Úgy tűnt, hogy aki vele élne szerelemben, ismeretlen földeket, nyugodt síkságokat, éjszakákba merült hegyeket és éles szélben bejárt sivatagokat fedezne fel.

„Ez az asszony van”, gondoltam magamban. De tudtam, hogy messzi országok szokásai szerint él, és ellenséges ügyet szolgál minálunk. Mégis, amikor meg akarták törni hallgatását, embereim csupán mélabús mosolyt voltak képesek kieroszakolni kifürkészhetetlen gyermeki ártatlanságából.

És én mindenek felett tisztetem azt, ami az emberben ellenáll a tűznek. Bazári emberiség, megrészegedsz hiúságodtól, magad is hiúság vagy, és úgy gyönyörködsz magadban, mintha lakoznék benned valaki. De elég a hóhér látása meg egy szemed előtt meglóbált kis parázs, hogy kiökredezz magadból mindent, mert nincs benned semmi, ami nem omlik azonnal össze. Mint például az a gazdag miniszterem, akit nem állhattam ki fennhéjázása miatt, meg egyébként is összeesküvést szőtt ellenem: képtelen volt ellenállni a fenyegetéseknek, elárulta cinkosait, félelemtől verejtékezve mindent bevallott, mindent, az összeesküvéseiről, a hiedelmeiről, a szerelmeiről, valósággal kitergette előttem a gáláját - mert vannak emberek, akik semmit sem rejtegetnek papírbástyaik mögött. Nos, miután alaposan bemártotta cinkosait, és ünnepélyesen megtagadott mindent, megkérdeztem:

„Ki csinált belőled embert? Mire való ez a hatalmas pocak, ez a kevélyen hátravetett fej, ez a roppant ünnepélyes ajakbiggyesztés? Mire jó ez az egész erőd, ha semmi védelmezni való nincsen benne? Az ember az, aki valami önmagánál nagyobbat hordoz magában. De te úgy igyekszel megmenteni lottyadt testedet, ingó fogaidat, elnehezedett hasadat, mintha fontosak lennének, kiszolgáltatod értük azt, amit szolgálniuk kellett volna, s amiben állítólag hittél! Nem vagy egyéb, mint otromba, üres szavakkal teli hólyag...”

Undorító volt látni és hallani, mikor a hóhér megtörte a csontjait.

A táncosnő viszont, amikor megfenyegettem, könnyed gráciával meghajolt előttem:

„Sajnálom, Felség...”

Szótlanul néztem rá, mire megijedt. Elfehéřült, és most már lassúbb meghajlás közben így szólt:

„Sajnálom, Felség...”

Mert arra gondolt, hogy majd szenvednie kell.

„Gondolj arra - mondtam neki -, hogy életed ura vagyok.”

- Felség, tisztetem hatalmadat...

Komoly volt, mert titkos küldetést hordott magában, és mert hűségéért az életét tette kockára.

És, íme, egyszerre olyanná lett szememben, mint egy díszes gyémánttartó. De én tartozom magammal országomnak:

„Cselekedeteid halált érdemelnek.”

- Ó Felség... (sápadtabb volt, mint a szerelem pillanatában)... Ez minden bizonnyal igazságos lesz...

Én pedig, aki ismertem az embereket, megértettem gondolatának a lényegét, amelyet ki sem tudott volna fejezni: „Igazságos, talán nem az, hogy meghaljak, hanem hogy az meneküljön meg helyettem, amit magamban hordok...”

„Van hát benned valami fontosabb is - kérdeztem tőle -, mint ifjú tested, és ragyogó szemed? Azt hiszed, valakit védelmezel magadban, pedig ha meghaltál, nem lesz benned semmi sem...”

Egy kicsit zavarba jött, mert nem voltak szavai a felelethez:

„Talán, igazad van, Felség...”

Én azonban éreztem, hogy csupán a szavak birodalmában adott nekem igazat, mert abban nem tudott védekezni.

„Egyszerűen meghajolsz.”

- Bocsánat, igen, meghajlok, de nem beszélhetek, Felség...

Megvetek mindenkit, akit érvekkel lehet meggyőzni, mert a szavak arra valók, hogy kifejezzenek téged, nem pedig arra, hogy vezessenek. Jelölnek, de nem tartalmazznak semmit. De ez a szegény lélek nem azok közül való volt, akiknek néhány röpke szó megoldja a nyelvét:

„Nem beszélhetek, Felség, de meghajlok előtted...”

Tisztelem azt, aki a szavakon át, még akkor is, ha azok ellentmondanak egymásnak, állhatatos marad, mint a hajótörce, amelyik a tenger minden őrjöngése ellenére is kérlelhetetlenül visszatér csillagához. Mert így tudom, merre tartunk. Ám azok, akik saját logikájukba zárkóznak, a saját szavaikat követik, körbe forognak, mint a hernyók.

Hosszasan ránéztem hát:

„Ki gyúrt téged ilyenre? Honnan jössz?” - kérdeztem tőle.

Válasz helyett mosolygott.

„Nem akarsz táncolni?”

És táncolt.

Igen, a tánca csodálatos volt, ami nem is lephetett meg, hiszen lakott benne valaki.

Figyelted már a folyót a hegy tetejéről? Sziklába ütközött, s mivel nem tudta elhordani, felvette a formáját. Messzebbre kanyarodott, hogy kedvezőbb hajlatot használjon fel. A síkságon meglassúdott, ide-oda kanyarodott, mert erői pihentek, nem húzták többé a tenger felé. Odább egy tóban aludt el. Aztán előre tolta az egyik egyenes ágát, s úgy vetette ki a síkságra, mintha kard lett volna.

Ugyanígy tetszik nekem, hogy ez a táncosnő erővonalakkal találkozik. Hogy mozdulata itt lelassul, amott felszabadul. Hogy az imént még könnyed mosolya most szinte küzd, mint láng a szélben, hogy most minden nehézség nélkül siklik, mint valami láthatatlan lejtőn, de aztán hirtelen meglassul, léptei oly nehézzé lesznek, mintha hegyet kellene másznia. Tetszik nekem, ahogy meg-megbotlik valamiben. Vagy ahogyan diadalmaskodik az akadályon. Ahogyan haldoklik. Tetszik nekem, hogy olyan tájban él benne, amely ellene teremtdött, és hogy

vannak benne szabad gondolatok, de olyanok is, amelyek tilosak az ő számára. Lehetséges és lehetetlen pillantások.

Ellenállások, megadások és elutasítások. Nem szeretném, ha minden irányban egyforma lenne, mint a kocsonya. Hanem olyan, irányt ismerő szervezet, mint az eleven fa, amely nem szabad a növekedésében, hanem a mag szelleme szerint lesz ilyen vagy olyan.

Mert a tánc emberi sors és cselekedetek sora az életen át. De én meg akarlak téged alapozni, buzdítani akarlak valamire, hogy megindultan figyelhessem tetteidet. Mert ha zúgó patakon akarsz átkelni, s a patak utadba áll, akkor táncolsz. Mert ha szerelmet kergetsz, és utadba áll a vetélytársad, akkor táncolsz. És ha ölni akarsz, táncolnak a kardok. Táncol a vitorlás felvont lobogója alatt, ha ahhoz, hogy bejusson a keresett kikötőbe, láthatatlan kitérőket kell választania és végrehajtania.

Ellenségre van szükséged a tánchoz, de miféle ellenség tisztelne meg kardtáncával, ha nincsen benned ember?

Ám a táncosnő tenyerébe temette arcát, és magával ragadta a szívemet. És álarcot pillantottam meg rajta. Mert vannak csalókán dúlt arcok a megtelepedett városlakók vásári komédiáiban, ám ezek olyanok, mint üres dobozok fedelei. Mert nincsen benned semmi, ha nem kaptál semmit. Ebben a lányban azonban egy örökség letéteményesére ismertem rá. Megvolt benne az a bizonyos kemény mag, amely még a hóhérnak is ellenáll, mert egy malomkő súlya sem lenne képes kifacsarni belőle a titok olaját. Az a kezesség, amelyért meghal az ember, és amely azt teszi, hogy valaki tud táncolni. Mert csak az igazi ember, akit megszépített a himnusz vagy a költemény vagy az imádság, és aki belülről van felépítve. Tekintete tisztán állapotodik meg rajtad, ez a tekintet lakott, emberé. És ha maszkot készítesz arcáról, egy ember egész világának a kemény maszkja lesz. És tudod róla, hogy ezt az embert irányítja valami, és táncolni fog ellensége ellen. De mit tudsz meg a táncosnőről, ha csupán üres táj? Mert nincsen tánc az otthonülő tünynak. Ellenben ott, ahol fukar a föld, ahol kövekbe akad az eke, ahol a túlságosan kegyetlen nyár kiégeti az érett kalászt, ahol az ember ellenáll a barbároknak, ahol a barbár eltapossa a gyengét, megszületik a tánc, mert ott minden egyes lépésnek van értelme. Mert a tánc harc az angyallal. A tánc: háború, csábítás, gyilkosság és megbánás. De miféle táncot csikarnál ki túltáplált barmaidból?

LXXI.

Megtiltom a kalmároknak, hogy agyondicsérjék a portékájukat. Mert hamar tanítómesterré válnak, és arra tanítanak, hogy cél az, ami lényegénél fogva nem egyéb, mint eszköz, és miután így félrevezettek a követendő útra vonatkozólag, hamarosan le is aljasítanak, mert ha útszéli a muzsikájuk, akkor útszéli lelket beszélnek beléd, hogy rád tudják sózni. Már pedig amilyen jó az, ha a tárgyak úgy vannak megalkotva, hogy szolgálni tudják az embereket, éppoly szörnyűséges lenne, ha az embereket alkotnák meg úgy, hogy szemétládául szolgálhassanak a tárgyaknak.

LXXII.

Atyám így beszélt hozzám:

„Alkotni kell. Ha megvan hozzá a képességed, akkor ne sokat törődj a szervezéssel. Százezer szolgád támad majd, akik segítik alkotómunkádat, amelyen úgy megteremnek, mint nyű a húson. Ha megveted a vallás alapjait, ne sokat törődj a dogmával. Százezerrel támadnak majd hitmagyarázók, akik vállalják kidolgozásának a terhét. Alkotni annyi, mint életet alkotni, és minden alkotás szavakkal kifejezhetetlen valami. Ha este lemegyek ebbe a városnegyedbe, amelyik olyan, mint egy tenger felé csordogáló szennyecsatorna, nem az én dolgom, hogy feltaláljam a csatornázást, a szűrőterületet, a személtelhordást. Én a ragyogó tisztára seprő küszöb szeretetét hozom magammal, aztán e szeretet körül járdatisztítók, rendőrhatalmási rendszabályok és személtelhordók születnek. És olyan világot se eszelj ki, amelyben - rendeleteid bűvös ereje következtében - a munka ezentúl nem butítja, hanem nagyobbra növeli az embert, és a kultúra a munkából, nem pedig a szabad időből születik. Ne próbálj a dolgok nehézkedése ellen haladni. A dolgok súlyát kell megváltoztatnod. Nos, ez a fajta cselekvés költemény, szobrász küzdelme az agyaggal, vagy himnusz. És ha elég hangosan énekeled a lét értelmét jelentő nemes munka himnuszát, a szabad idő dicséretével szemben, amely a munkát az adó rangjára alacsonyítja le, és rabszolga munkára, üres pihenésre tördeli szét az ember életét, ne törődj az érvekkel, a logikával meg a részletes rendszabályokkal. Majd jönnek a kommentátorok, és megmagyarázzák, miért szép a megmintázott arc, és hogyan kell megszerkesztened. Elfogadják majd ezt az irányt, és az érveket is megtalálják annak a bizonyítására, hogy ez az egyetlen. Aztán ez az irány azt eredményezi majd, hogy a rendszabályokat végrehajtják, és megvalósul az igazságod.”

„Mert egyedül a nehézkedés, az irány és a feléje való törekvés számít. Mert egyedül ebben van meg az árapály ereje, amely észrevétlenül, a logikusok intelligenciájára fittyet hányva lerombolja a gátakat, és tolja egyre tovább a tenger birodalmának határait. Mondom neked: minden erős kép megvalósul. Ne törődj hát számításokkal, törvénykönyvekkel, új ötletekkel. Ne eszelj ki jövőd városát, mert a majdan megszülető amúgy sem hasonlíthat rá. Alapozd meg a homoksivatag felett uralkodó tornyok szeretetét. És építőmestereid rabszolgáinak a rabszolgái majd rájönnek maguktól, hogyan szervezzék meg a legjobban a kövek szállítását. Úgy, ahogyan mindig lefelé irányulva a víz fedezi fel, hogyan játssza ki a víztárolók éberségét.”

„Ezért marad olyan láthatatlan az alkotás - magyarázta nekem atyám -, mint a szeretet, amelyik a dolgok látszólagos összefüggéstelenségében egy birtokot kormányoz. Meddő dolog ütni vagy bizonygatni. Mert megdöbbenésben felpaprikázódol az ellen, aki meghökkent, és minden bizonyításával még tökéletesebb bizonyítást szegezel szembe. De hogyan bizonyítanád be a birtokot? Ha hozzákezdeshz szóval bizonygatni, máris alaktalan halmazzá esik szét. S ha jótékony félhomályát és csendjét akarván megmagyarázni, köveire szeded szét a templomot, hiú marad igyekezeted, mert jóformán még hozzá sem értél, és máris csupán összehányt közhalmaz, nem pedig csend.”

„De majd kézen foglak, és együtt indulunk útnak. Aztán addig-addig lépegetünk, míg egyszerre csak fent leszünk a dombon. Ott fenn aztán közömbösnek tűnő hangon olyan nyilvánvaló igazságokat mondok neked, amelyekről azt fogod hinni, hogy neked jutottak eszedbe. Mert az az általam választott domb ilyen és nem másik rendet szül. A nagy, az igazi képet nem képként észleled. A kép van. Vagy, pontosabban, magadra lelsz benne. Hogyan

küzdhetnél hát ellene? Ha beköltöztetlek a házba, akkor egyszerűen ebben a házban lakol, és ebből a kezdőpontból indulsz ki a dolgok megítélésében. Ha abban a szögletében helyezlek el, ahonnan szebb az asszony, ahonnan szerelemre hevít, egyszerűen szerelmet érzel. Hogyan dobnád el magadtól ezt a szerelmet arra hivatkozva, hogy önkényes az a rendelkezés, amelyik tégedet arra kényszerít, hogy ebben a pillanatban légy itt, ne pedig egy másikban? Valahol csak kell lenned! Az én alkotó cselekvésem csupán a nap és az óra megválasztása, amiről nem lehet vitatkozni, egyszerűen csak van. Te rá se hederítesz erre a kényszerre. Hallották olyat, hogy a szerelem rabja arra hivatkozva menekül a szerelem elől, hogy a találkozás véletlen műve volt, az az asszony, akiért megszakad a szíve, halott is lehetett, vagy akár meg se született volna, vagy éppen máshol lehetne? Én azzal teremtettem meg a te szerelmedet, hogy megválasztottam az órát és a helyet - akár sejtet, akár nem, mit cselekedtem, az egyáltalán nem segít abban, hogy védekezz ellene, már mindenképpen a foglyom vagy.”

„Ha azt a hegyi lakót akarom benned életre hívni, aki éjjel nekivág a csillagos hegytetőnek, akkor azt az elképzelést ébresztem fel benned, amely világosan megérteti veled, hogy egyedül ettől a csillagtejtől, csak ott a hegytetőn múlik el a szomjad. Én csupán az a véletlen leszek majd számodra, aki segítettem neked felfedezni magadban ezt a szükségérzetet, mert ez az érzés valóban a tiéd, belőled születik, ugyanúgy, mint mikor ellágyulsz a költeménytől. És akár sejtet, akár nem az én beavatkozásomat, milyen címen akadályozna az meg tégedet abban, hogy útnak indulsz? Ha az ajtót kinyitva ragyogó gyémántot pillantasz meg a sötétben, miért kívánnád kevésbé megszerezni csak azért, mert olyan ajtó kinyitásának az eredménye, amelyik máshová is vezethetett volna téged?”

„Ha álomitallal itatlak meg, és ágyba fektetlek, igaz az ital is, meg az álom is. Alkotni annyit jelent, hogy a másikat oda állítjuk, ahol úgy látja a világot, ahogyan kívánjuk, nem pedig azt, hogy új világot kínálunk neki.”

„Ha világot találok ki számodra, de ott hagylak, ahol vagy, hogy megmutassam neked, akkor nem látsz belőle semmit. És igazad is van. Mert a te látószögedből hamis ez a világ, és te okkal védelmezed a véleményedet. Így aztán hatástalan maradok, amikor színesnek, csillogónak vagy paradoxnak mutatom magam, mert csupán az színes, csillogó vagy paradox, amit bizonyos nézőpontból szemlélsz, holott arra volt rendelve, hogy más oldalról szemléljék. Te csodálsz engem, én azonban nem alkotok semmit, szemfényvesztő, csepűragó, hamis költő vagyok.”

„De ha eljárásomban, amely sem nem igaz, sem nem hamis - nincsen olyan lépés, amelyet megtagadhatnál, mert a lépések egyszerűen vannak -, oda vonszollak magammal, ahonnan nézve az igazság új, akkor te nem veszed észre, hogy alkotó vagyok, nem tűnök számodra sem színesnek, sem csillogónak, sem paradoxnak, a lépések egyszerűek voltak, egyszerűen következtek egymásra, és én nem vagyok bírálható oka annak, hogy erről az oldalról szemlélve a tér kitágítja szívedet, vagy hogy az asszony innen szebb, mert innen nézve valóban megkapóbb ez az asszony, és tágasabb a tér. A cselekedetem a döntő, nem jár kitaposott nyomokon, nem a dolgok megszokott arcát vagy jegyeit tükrözi, és mivel nem lelsz rájuk benne, nem küzdhetsz ellenem. Csak ekkor, csak így vagyok alkotó művész és igazi költő. Mert nem az az alkotó vagy a költő, aki kitalál, aki bizonyít, hanem az, aki segít emberré, magaddá lenned.”

Alkotás közben az ember mindig feloldja az ellentéteket. Mert az emberen kívül semmi sem világos vagy homályos, összefüggéstelen vagy összefüggő, bonyolult vagy egyszerű. Egész egyszerűen minden van. És ha ügyefogyott beszéddel igyekszel benne eligazodni, elképzelni jövőd cselekedetedet, akkor semmi olyat nem ragadhatsz meg, ami nem mond neked ellen. Én azonban alkotok, ami nem abból áll, hogy bármit is bebizonyítok neked a te nyelved

szerint, a téged gyötrő ellentmondásokból ugyanis nincsen kivezető út. Sem abból, hogy bebizonyítom, milyen hamisan fogalmazod meg a dolgokat, mert a te megfogalmazásod nem hamis, csak nehézkes. Hanem egyszerűen abból, hogy olyan sétára viszlek magammal, amelyen lépteink rendben követik egymást, odaültetlek a hegy tetejére, ahonnan minden vitás kérdésed megoldódik, és hagyom, hogy magad szűrj ki ebből az igazságodat.”

LXXIII.

És hajlandóságot kezdtem érezni a halálra:

„Add meg nekem az aklok, a jól rendbe rakott dolgok, az elvégzett aratások békéjét - fohászkodtam Istenhez. - Engedd, hogy legyek, miután befejeztem megvalósulásomat. Belefáradtam szívem gyászaiba. Túlságosan öreg vagyok hozzá, hogy újra hajtsam minden ágamat. Egymás után elvesztettem barátaimat és ellenségeimet, és világosság támadt szomorún magányos utamon. Eltávoztam, visszatértem, körül-körülnéztem: az embereket újra ott találtam az aranyborjú körül, nem kapzsin, hanem ostobán. És a ma születő gyermekek idegenebbek nekem, mint a vallástalan ifjú barbárok. Úgy hordom haszontalan kincsek terhét, mint megértésre soha nem lelő muzsikát.”

„Művem az erdei favágó fejszéjével kezdtem el, és megittasultam a fák himnuszától. Tehát toronyba kell zárkóznunk, ha igazságosak akarunk lenni. De most, miután túlságosan közről láttam az embereket, fáradtnak érzem magam.”

„Jelenj meg nekem, Uram, mert minden nagyon nehéz, amikor nem kívánjuk többé Istent.”

A nagy lelkesedés után álmod láttam.

Mert győztesként vonultam be a városba. A tömeg zászlóerdőben tódult ki az utcákra, hangos szóval, énekkel üdvözölve vonulásomat. És a virágok dicsőségünk ágyává lettek. De Isten csupán egyetlen keserű érzést árasztott rám. Úgy éreztem, erőtlenség foglya vagyok.

Mert ez a tömeg, amely dicsőít, olyan egyedül hagy téged! Aki magát neked adja, az ugyanakkor el is válik tőled, mert nincs belőled másokba vezető híd az Istenhez vezető úton kívül. És csak azok az én igazi útítársaim, akik velem együtt borulnak le imádkozni. Egy vékában összekeverve velem ugyanannak a kalásznak a magvai, kenyérnek szánva. De az ünneplő nép bálványozott és sivataggá tett engem, mert nem tudom tisztelni azt, aki téved, és nem fogadhatom el, hogy imádjanak. Nem tudom elfogadni imádatuk tömjénjét, mert nem mások szerint fogom magamat megítélni, belefáradtam magamba, mert nehéz hordoznom terhemet, és hogy Istenhez térjek, le kell vetkeznem önmagamat. Ezért szomorítottak el a tömjénezők, és tettek oly pusztává, mint az üres kút, amely fölé hiába hajol a szomjas nép. Nincs mit adnom, amit érdemes lenne, és nincs mit kapnom tőlük, hiszen bennem borultak térdre.

Mert nekem arra van szükségem, aki tengerre nyíló ablak, nem pedig tükör, amely unos-untig csak engem mutat.

És ebből az egész tömegből csak a halottakat éreztem méltónak, mert ők már nem vesződtek hívságos dolgokkal.

Ekkor szállt rám ez az álom, miután úgy kifárasztott a hangos ünneplés, mint valami üres zaj, amely immár nem tanít semmire. Meredek és síkos út vezetett magasan a tenger felett. A vihar már kitört, s az éjszakából úgy patakozott az eső, mint túlcsorduló tömlőből a víz. Konokul hágtam feljebb, egyre feljebb, Isten felé, hogy megtudakoljam tőle a dolgok értelmét, és megmagyaráztassam magamnak, hová vezet az a csere, amelyet állítólag előírtak nekem.

De a hegy tetejére felérve mindössze egy súlyos, fekete gránittömböt fedeztem fel - az Isten volt.

„Bizony Ő az - gondoltam magamban -, a változhatatlan és elronthatatlan”, mert még mindig reménykedtem, hogy nem merülök vissza magányomba.

„Uram - mondtam Neki -, világosíts meg engem. Lásd, barátaim, társaim és alattvalóim immáron nem egyebek számomra, mint beszélő bábuk. Kezemben tartom, és kényen-kedvem szerint mozgatom őket. De nem az bánt engemet, hogy engedelmeskednek nekem, mert jó az, hogy bölcsességem beléjük szálljon. Hanem az, hogy ezzé a tükörben tükröző képpé lettek, amelytől magányosabb leszek a leprásnál is. Ha nevetek, nevetnek. Ha elhallgatok, elkomorulnak. És szavam, amelyet ismerek, úgy szólal meg bennük, mint a szél a fáknak. De egyedül én szólalok meg bennük. Mert nincs többé eszmecsere számomra, ebben a mértéktelen figyelemben csupán a saját hangomat hallom, amelyet ők úgy vernek vissza, mintha templom fagyos visszhangját hallanám. Miért rémít a szeretet, és mit várjak ettől a szeretettől, hiszen csupán önmagam megsokszorozódása?”

De a patakzó esőtől fényes gránittömb kifürkészhetetlen maradt számomra.

„Uram - mondtam neki, mert az egyik közeli ágon fekete holló gubbasztott -, értem én, hogy Fenségedhez hozzá tartozik a hallgatás. De nekem mégis jelre van szükségem. Amikor befejezem imádságomat, parancsolt meg ennek a hollónak, hogy repüljön el. És akkor az olyan lesz, mint valaki másnak a szemhunyorítása, nem az enyém, és akkor már nem leszek többé egyedül a világon. Bizalmas, bár határozatlan titok fog hozzád kötni. Nem kérek egyebet, csupán azt, hogy jelt kapjak: talán mégis van valami, amit meg kell értenem.”

És figyeltem a hollót. De az mozdulatlan maradt. Ekkor a fal felé hajoltam.

„Uram, mondtam neki -, Neked bizonyval igazad van. Nem a Te fenséged dolga, hogy alávesd magadat az én utasításaimnak. Ha elrepült volna a holló, még jobban elszomorodtam volna. Mert ezt az egyetlen jelet is csak olyan valakitől kaptam volna, amilyen én vagyok, vagyis magamtól, mintegy kívánságom visszfényeként. És megint csak magányomba ütköztem volna.”

Tehát térdre borultam, s aztán visszatértem.

De az történt, hogy keserűségemet váratlan és különösen derűs nyugalom váltotta fel. Belesüppedtem az út sarába, összevissza véreztem magamat a tövisekben, küszködtem a korbácsként csapkodó széllel, és mégis valami nyugalmas világosság támadt bennem. Mert nem tudtam semmit, de nem is volt semmi, amit undor nélkül tudhattam volna. Mert Istenhez ugyan nem értem el, de az olyan isten, amelyik megengedi, hogy elérjük, már nem isten. És akkor sem az, ha engedelmeskedik az imádságnak. És első ízben sejtettem meg, hogy az imádság nagysága mindenek felett abban rejlik, hogy nincsen rá felelet, hogy ebbe a cserébe nem hatol be az üzletszerűség rútsága. És hogy az imádság gyakorlása a hallgatás gyakorlása. És hogy csupán ott kezdődik a szeretet, ahol már nincs ajándék, amelyre számíthatunk. A szeretet mindenek felett az imádság gyakorlása, az imádság pedig a csend, a hallgatás gyakorlása.

Visszatértem hát népem gyermekei közé, és első ízben zártam be őket szeretetem csendjébe. És ezzel első ízben vettem rá őket halálra menő maguk-odaadására. Mert megrészegültek hallgató ajkaimtól. Pásztor voltam, Istent dicsőítő énekük tabernáculuma, sorsuk letéteményese, javaik és életük ura, de mégis szegényebb, mint ők, és alázatosabb gögömbben, amely semmitől sem hagyta magát meghajlítani. Jól tudván, hogy nincs immár semmi kapnivalóm. Alattvalóim egyszerűen bennem valósultak meg, magasztaló énekük egybeolvadt hallgatással. És általam én és ők immár csupán Isten hallgatásába beleolvadt imádság voltunk.

LXXIV.

Mert láttam, hogyan gyúrnák az agyagot. Megjön a feleségük, megérinti a vállukat, itt az ebéd ideje. De visszaküldik tányéraihoz, teljesen leköti őket a munkájuk. Aztán eljön az éjszaka is, és az olajlámpások sápadt fényénél még mindig ott találod őket, amint az agyagban olyan formát keresnek, amelyet szóval nem tudnának kifejezni. És ha buzgók, kevesen mennek el, mert a mű úgy hozzájuk tartozik, mint gyümölcs a fához. Ők a nedveket hordozó törzs, ők éltetik. Mindaddig nem hagyják abba munkájukat, amíg magától nem szakad le róluk, mint a megvalósult gyümölcs. Láttad-e valaha is, a kimerültség pillanataiban, hogy számít nekik a megkeresett pénz vagy a kitüntetések, vagy a mű végső sorsa? Sohasem a munka tovaröppenő pillanatában dolgoznak, és nem a kereskedőknek, sem maguknak, hanem az agyagurnáért, meg az urna fülének az ívéért. Egy olyan tárgyért éjszakáznak, amelyik észrevétlenül boldoggá teszi a szívüket, ahogyan az asszonyban támad fel az anyai szeretet, amikor méhében megmozdul a testéből gyúrt gyermek.

De ha én összegyűjtlek benneteket, hogy mindnyájatokat annak a nagy urnának a szolgálatába állítsalak, amelyet a városok szívében, a templom csend-csűrében emeltetek, hogy városaim várossá legyenek, akkor helyes az, ha növekvése közben valami olyat vált ki belőletek, amit meg is tudtok szeretni. Helyes az, ha arra kényszerítlek benneteket, építsétek meg a tengerre szánt vitorlás törzsét, hídjait és árbocait, hogy aztán egy szép napon, akárcsak esküvőtök napján, parancsomra vitorlákba öltöztessétek, és felajánljátok a tengernek.

Mert akkor kalapácsaitok dörgése himnusszá, verejtéketek és kínos erőlködéstek lelkes buzgalommá lesz. A hajó vízre bocsátása pedig csodatévő kézmozdulattá, mert felvirágoztatok vele a vizeket.

LXXV.

Ezért fejtem én ki a szeretet egységét különféle, egymástól különböző oszlopokban, kupolákban és megkapó, szenvedélyes szobrokban. Mert ha az egységét fejezem ki, akkor azt végtelen változatában teszem. És ezen nem szabad megbotránkoznod.

Csupán az az abszolútum számít, amely a hitből, a buzgalomból vagy a vágyból származik. Mert a hajó haladása ugyan egy, ám mégis része van benne annak is, aki éppen vésőt élesít, szappanos vízzel mossa a hajóhíd deszkáit, felmászik az árbocra, vagy a csapokat olajozza.

Az ilyen rendetlenség azonban zavar benneteket, mert úgy érzitek, ha minden ember ugyanazoknak a mozdulatoknak vetné magát alá, ha mindenki ugyanabba az irányba húzna, akkor erősebbek lennének. De erre én ezt felelem: a boltozat záróköve, ha emberről van szó, nem a látható nyomokban mutatkozik meg. Fel kell hozzá emelkedni, hogy felfedezzük. És amiképpen a szobrászomnak sem veted szemére, hogy miközben a lényegét keresi, akarja megragadni, végtelenségig leegyszerűsített, de ugyanakkor mégis különböző jegyeket használt - ajkakát, szemeket, ráncokat, haját - vagyis egy olyan szövevényt, amelynek segítségével, ha nem maradsz rövidlátó, ha tovább látsz az orrod hegyénél, valami elemezhetetlenül egy és oszthatatlan mélabús érzés kél benned, azt eredményezve, hogy más legyél - ugyanúgy ne vedd nekem se a szememre, hogy egyáltalán nem izgat, ha ilyen rendetlenséget látok országomban. Ahhoz, hogy meg tudd látni az embereknek ezt a közösségét, a törzsnek azt a görcsét, amelyből különböző ágak nőnek ki, azt az egységet, amely az én legfőbb célom és országomnak az értelme, az kell, hogy miközben elmerülve figyeled, milyen különböző módon húzzák a köteleket a különböző embercsoportok, hátrálj egy kicsikét. És akkor már csak a tengeren haladó hajót fogod látni.

Ellenkezőleg, ha sikerül átadnom embereimnek a hajózás, a tengerre szállás szeretetét, és elérnem, hogy ily módon mindenki arra az útra kerüljön, amely felé a szíve húzza, akkor hamarosan tanúja leszel, hogyan lesz mindegyik mássá, a mindegyikre külön-külön jellemző, ezerféle tulajdonság következtében. Az egyik majd vásznakat sző, a másik fényes fejszéjével fát fog döntögetni az erdőben. A harmadik szeget kovácsol, sőt valahol még olyanok is lesznek, akik a csillagokat vizsgálják, hogy megtanuljanak hajót kormányozni. De együtt mégis mind egy lesz. A hajó megalkotása nem vászonszövést, szegkovácsolást, csillagvizsgálást jelent, hanem a tenger szeretetének a felkeltését, ami egy és elemezhetetlen, és aminek a fényénél nincs már semmi sem, ami ellentmondó, csak egymásra találás a szeretetben.

Ezért működök én mindig együtt kitárt karokkal az ellenségeimmel, hogy nemesbítsenek, mert tudom, hogy létezik olyan magasság, ahonnan a harc már-már a szeretethez hasonlít.

A hajót megalkotni nem azt jelenti, hogy minden részletében előre megtervezzük. Mert ha én egyedül készítem el a hajó tervét a maga sokféleségében, akkor nem ragadok meg semmi olyat, ami megéri a fáradságot. Mert elkészülés közben minden módosul, rajtam kívül mások is sok mindent kitalálhatnak. Nekem nem kell ismernem hajóm minden egyes szegét. Az én feladatom az, hogy az emberekben kedvet ébresszek a tengerhez.

És minél jobban növekszem fa módjára, annál jobban formálódok belül. Az én katedrálisom, amely egy és oszthatatlan, abból teremődik meg, hogy aggályokkal teli szobrászom lelkiismeret-furdalásoktól gyötört arcot mintáz, míg a másik, aki tud örülni, örömmel dolgozik, és mosolygó arcot kerekít. Abból, hogy aki ellenálló, az ellenáll nekem, meg abból, hogy aki hűséges hozzám, hűséges marad. De ne hányjátok szememre, hogy elfogadtam a rendetlen-

séget és a fegyelmezetlenséget, mert én csupán egy fegyelmet ismerek el, az önmagán uralkodni tudó szívét, és amikor majd beléptek templomomba, megragad benneteket egysége és csendjének fensége, és amikor majd azt látjátok, hogy egymás mellett borul le a hűséges és az ellenszegülő, a szobrász és az oszlopokat csiszoló munkás, a tudós és az együgyű, a vidám és a szomorú, nem mondjátok nekem, hogy összevisszaságot példáznak, mert egyik a gyökerüknél fogva, és rajtuk keresztül lett a templom, mert rajtuk keresztül talált meg minden utat, amelyre szüksége volt.

De téved az, aki felszínes rendet teremt, nem lévén képes elég magasról szemlélni alkotását ahhoz, hogy felfedezze a templomot, a hajót vagy a szeretetet, és valódi rend helyett zsandárfegyelmet hoz létre, amelyben mindenki egy irányba húz, egyformán nyújtja meg a lépést. Mert ha minden alattvalód hasonlít egymásra, nem egységet valósítottál meg: egymáshoz mindenben hasonló ezer oszlop sem hoz létre egyebet, csupán tükörhatást, nem pedig templomot. A te eljárásod akkor lenne tökéletes, ha ezernyi alattvalódat mind megöletné, csak egyet hagynál meg belőle.

Az igazi rend a templom. Az építőmester szívének fellángolása, ami gyökérként fogja egybe az anyagok sokféleségét, és aminek éppen erre a sokféleségre van szüksége ahhoz, hogy egy, tartós és hatalmas legyen.

Nem szabad zokon venned azt, ha az egyik különbözik a másiktól, ha az egyik becsvágya szembekerül a másikéval, ha az egyik szavai nem olyanok, mint a másikéi. Ellenkezőleg, örülnöd kell rajta, mert ha alkotó ember vagy, akkor magasabb értelmű templomot fogsz építeni, olyat, amelyik mindnyájuk közös mértéke lesz.

De én vaknak nevezem azt, aki azt hiszi, hogy alkot, amikor lebontja a katedrális, és szépen, nagyság szerint rakja rendbe egymás mellé a köveket.

LXXVI.

Ne nyugtalanítsanak tehát a tiltakozások, amelyek szavaid nyomán csattannak fel, mert az új igazság felbuzdulásból született új épület (nem pedig holmi evidens tétel, amelyből következtetésről következtetésre haladhatsz), és valahányszor felmutatod szobrod arcának valamely vonását, azt az ellenvetést teszik, hogy egy másik arcon ugyanez a vonás egészen más szerepet játszott, és főleg azt nem fogják megérteni, hogy látszólag egyszerre mondasz ellent magadnak és másoknak.

De te erre így válaszolj: „Hajlandók vagytok elfogadni, hogy meghaljatok magatoknak, hogy mindent elfeledjete, és ellenállás nélkül vegyetek részt az én új alkotásomban? Csak így lesztek képesek új alakban életre kelni, miután előbb begubóztatok. És ha majd ezt megtettétek, megmondjátok, nem lettetek-e világosabbak, békésebbek és nagyobbak.”

Mert az igazság ugyanúgy közelíthető meg lépésről lépésre, mint a szobor, amelyet faragok. Mert az igazság egy és oszthatatlan, és csak akkor mutatkozik meg, ha már elkészült. Sőt nem is vesszük észre, mert benne vagyunk. És az én igazságom igazsága az az ember, aki belőle születik.

Olyan ez, mint a kolostor, amelybe azért zárlak be, hogy megváltozz. De ha hívságaid és alantas gondjaid közepette azt kéred tőlem, hogy bizonyítsam be neked ezt a kolostort, válaszra sem foglak méltatni, mert aki ezt megérthetné, az nem te vagy hanem az a más valaki, akit előbb életre kell hívnom. Én csak kényszeríteni tudlak téged, hogy legyél.

Ne csinálj magadnak gondot a kényszered keltette tiltakozásodból sem. Mert a hangoskodóknak akkor lenne igazuk, ha lényegükben sértenéd, nagyságuktól fosztanád meg őket. De az ember tisztelete lelki nemességének a tisztelete. Szerintük viszont az az igazság, hogy még ha romlottak, akkor is ugyanazok maradhassanak, mert ők így jöttek a világra. És nem Istent sérted meg, ha meggyógyítod őket.

LXXVII.

Ezért mondhatom, hogy nem vagyok hajlandó sem cimboráskodni, sem kizárni. Nem vagyok sem hajthatatlan, sem túlzottan engedékeny vagy könnyelmű. Elfogadom az embert hibáival együtt, de mégis szigorú vagyok vele szemben. Nem csinállok ellenfelemből tanút, minden bajaink bűnbakját, akit legjobb lenne mindenestől elégetni a piacon. Ellenfeletem mindenestől elfogadom, de egyúttal megtagadom. Mert a víz üde és kíváncsú. És kíváncsú a tiszta bor is. De a kettő keverékét a herélteknek adom italul.

Nincsen senki a világon, akinek egyáltalán semmiben sincs igaza. Kivéve azokat, akik okoskodnak, érvelnek, bizonygatnak, de mivel a tartalom nélküli logika nyelvén beszélnek, igazuk sem lehet, és nem is tévedhetnek. Hanem egyszerűen csak hangoskodnak, de ha egyszer belegyönyörödnek önmagukba, lármájuk sok ember vérébe kerülhet. Ezért az ilyeneket lenyeselem a fáról.

Igaza van viszont mindegyiknek, aki elfogadja teste urnájának széttörését azért, hogy megmentse azt az értéket, amelyet az urnában helyeztek letétbe. Ezt már mondtam neked. Védelmet a gyengéket és támogatni az erőseket, ez a dilemma nem hagy téged nyugodni. És lehetséges, hogy ellenséged a gyengéket védelmezi veled szemben, aki az erőseket támogatod. És kénytelenek is vagytok kardot rántani, egyikőtök azért, hogy megvédje földjét a demagógoktól, akik a fekélyt a fekélyért magasztalják, a másik a földjét a rabszolgatartók kegyetlenségétől, akik korbáccsal akadályozzák meg az embert, hogy megvalósuljon. És az ilyen vitás esetekben az élet oly sürgős közbelépést kíván tőled, hogy kénytelen vagy fegyverhez nyúlni. Mert ha nincs több, csak egyetlen gondolat (ha úgy nő, mint a fű), és nincs ellenség, amelyik egyensúlyt képviselne, hazugsággá lesz, felfalja a világot.

Ez a te lelkiismereted hatáskörébe tartozik, s ez a hatáskör nagyon kicsike. És ahogyan a martalócoktól rajtaütésszerűen megtámadva nincs módod taktikázásra, miközben szenvedsz a csapások alatt, és ahogyan nem tudod egyszerre átélni a hajótöréstől való félelmet meg a tenger gyomrot felkavaró hullámválságát, hiszen aki fél, abbahagyja az ökrendezést, aki megokád, az nem érez félelmet, hasonlóképpen, ha nem segítenek benne újfajta nyelv világosságával, nem vagy képes egyszerre elgondolni és átélni két ellenkező igazságot.

LXXVIII.

Eljöttek hát hozzám, hogy közöljék velem észrevételeiket - ó, nem országom mértantudósai, ilyenből egyébként is csak egy volt országomban, s ráadásul már az sem élt, hanem a tudósok műveinek a magyarázó, akiknek a száma viszont tízezerre rúgott.

Amikor az ember hajót alkot, nem törődik a szegekkel, az árbocrudakkal meg a hajóhid deszkáival, hanem beterel a hajógyárba tízezer rabszolgát meg néhány korbácsos őrmestert. És íme, diadalmasan kibontakozik a hajó. És én még sohasem láttam olyan rabszolgát, aki azzal dicsekedett, hogy győzedelmeskedett a tenger felett.

De ha ugyanez a tudós geometriát alkot, s persze nem törődik azzal, hogy következményről következményre haladva véges-végig mindent levezessen, hiszen ez a munka meghaladja őt is, az idejét is, meg az erejét is, akkor nyomában tízezer magyarázója támad, akik csiszolgtatják a teoremaikat, kikutatják az eredményt ígérő utakat, és leszedik a fa gyümölcseit. Mivel azonban nem rabszolgák, és nincsen mögöttük korbács, hogy serkentse őket, egy sem akad, amelyik ne azt képzelné magáról, hogy ő is ér annyit, mint az az egyetlen igazi mértantudós, hiszen, lám, megérti, sőt ráadásul még gyarapítja is a művét.

Én azonban tudván, milyen értékes a munkájuk - mert be kell takarítani az emberi elme aratását -, de tudván azt is, hogy nevetséges dolog az ilyen munkát összetéveszteni az alkotással, az ember öncélú, szabad és előre ki nem számítható tevékenységével, távol tartottam őket magamtól, attól tartva, hogy felfuvalkodnak, ha egyenlőként jöhetnek hozzám. És hallottam, hogy zúgolódnak miatta egymás között.

Aztán így beszéltek:

„Tiltakozunk - mondták - az ész nevében! Mi az igazság papjai vagyunk. Törvényeid a mi istenünkénél bizonytalanabb isten törvényei. Téged védelmeznek a fegyvereseid, és ennek a rengeteg izomnak a súlya összezúzhat bennünket. De végül is igazunk lesz veled szemben, még akkor is, ha föld alatti börtöneidbe záratsz bennünket.”

Így beszéltek, mert sejtették, hogy nem kell tartaniuk haragom kitörésétől.

Aztán bátorságukra büszkén egymásra néztek.

Én pedig elgondolkoztam. Az egyetlen igazi mértantudóst annak ide én minden nap meghívtam asztalomhoz. Néha, álmatlan éjszakáim idején elmentem hozzá sátrába, de előbb gondosan lehúztam lábbelimet, aztán megittam teáját, megízleltem bölcsessége mézét.

- Te, mértantudósom... - kezdtem a mondanivalómat.

- Elsősorban én nem mértantudós, hanem ember vagyok. Olyan ember, aki néha geometriáról elmélkedik, ha éppen nem akad valami sürgősebb dolga, például alvás, éhség vagy szerelem. De ma, miután így megöregedtem, minden biztonnyal igazad van: én már alig vagyok egyéb, mint mértantudós.

- Az vagy, aki előtt feltárul az igazság...

- Csak az vagyok, aki tapogatózik, és keresi a szavakat, mint a gyermek. Az igazság pedig egyáltalán nem tárult fel előttem. Szavaim azonban oly egyszerűen szólnak az emberekhez, mint a te hegyed, így tehát az emberek maguktól szűrnek ki belőlük az igazságukat.

- Látom, mértantudósom, keserű vagy.

- Szerettem volna felfedezni a világmindenségben valami isteni köpönyeg nyomát, és eljutva egy rajtam kívül létező igazsághoz, egy istenhez, amelyik sokáig elrejtőzött az emberek elől, szerettem volna elcsípni köpönyege csücskénél fogva, és letépni az arcát takaró leplet, hogy megmutassam ezt az igazságot. De nem adatott meg egyebet felfedeznem magamon kívül...

Így beszélt. De amazok bálványuk villámait forgatták fejük felett.

- Beszéljetek halkabban - mondtam nekik -, mert ha nehezen értek is, a fülem annál jobb.

Bár most már halkabban, de tovább zúgolódtak.

Végül az egyik megszólalt helyettük; szépen előre tuszkolták, mert megbánták, hogy olyan bátornak mutatták magukat.

- Miből gondolod - mondtotta -, hogy önkényes alkotás, szobrászi munka vagy költészet az az igazság-remek, amelynek a felismerésére szólítunk fel tégedet? Javaslataink a legszigorúbb logika szellemében folynak egymásból, és ebbe a műbe semmi emberi szeszély nem szólt bele.

Így egyrészt abszolút igazság birtokosainak jelentették ki magukat - mint azok a népek, amelyek szerintük villámokat szóró faragott, festett képekre hivatkoznak -, másrészt egyenrangúnak tartották magukat egyetlen, igazi mértantudósommal, mivel több-kevesebb sikerrel mindnyájan ugyanúgy dolgoztak és fedeztek fel, mint ő, csak éppen semmi újat nem alkottak.

- Mi szemed láttára foglaljuk szabályokba bármely alakzat vonalainak az összefüggéseit. Míg azonban mi át tudjuk hágni törvényeidet, te képtelen vagy létezni a mieink nélkül. Minket kell tehát minisztereiddé kinevezned, a tudókat.

Hallgattam, és közben töprengtem az emberi ostobaságon. Félreértették hallgatásomat, és habozni kezdtek:

- Mert legfőbb gondunk, hogy téged szolgáljunk - mondták.

Erre már válaszoltam:

- Azt állítjátok, hogy nem alkottok, és ez örvendetes. Mert a bandzsa bandzsolt hoz világra. A levegővel teli hólyagból csak szél származhat. És ha országokat alapítanátok a csupán már végbementre, a már kiöntött szoborra vagy az elhalt szervre érvényes logikátokat tiszteletben tartva, eleve kiszolgáltatnátok őket a barbár kardok kényének.

„Egy napon egy férfi nyomaira leltek, aki hajnalban kilépve a sátrából elindult a tenger felé, s miután elért a meredek sziklafalhoz, lezuhant a mélybe. Akadtak aztán logikusan gondolkozó elmék, akik gondosan megvizsgálták a jeleket, és ki is következtették az igazságot. Mert egyetlen láncszem sem hiányzott az események sorából. A lépések szépen következtek egymás után, egy sem akadt közöttük, amelyik nem szükségszerűen folyt volna a másikkal. A lépések során, következményről előidéző okra visszafelé haladva felhozták a halottat a sátrába. És okról következményre lefelé haladva még mélyebbre süllyesztették a halálba.”

- Mindent megértettünk - kiáltották fel az én okosaim, és kölcsönösen gratuláltak egymásnak.

Én pedig úgy véltem, hogy megérteni annyit jelentett volna, mint ismerni, amint valóban ismertem is, egy bizonyos mosolyt, amely könnyebben megzavarható volt még az alvó víznél is, hiszen egyetlen gondolat is el tudta volna homályosítani, és amelyik e pillanatban talán nem is létezett, hiszen egy szendergő arcon játszadozott, és nem is itt volt, hanem tőlem száz napi járóföldre egy idegennek a sátrában.

Mert az alkotás más, mint a megalkotott tárgy, az alkotás elszakad a maga mögött hagyott jegyeitől, sohasem olvasható ki semmiféle jelből. Ezekről a jegyekről, nyomokról és jelekről

mindig csak azt állapítod meg, hogy egymásból folynak. Mert a valóságok falán minden alkotás árnyéka tiszta logika. Ám ez az evidens felfedezés egyáltalán nem akadályozza annak, hogy ostoba légy.

Minthogy egyáltalán nem sikerült őket meggyőzőnöm, jóságomban tovább folytattam, mert ki akartam őket oktatni:

„Volt egyszer egy alkimista, aki az élet titkait fürkészte. Egyszer az történt, hogy görebeiből, lombikjaiból és mindenféle főzeteiből egy icipici élő anyagdarabkát sikerült nyernie.

A logikus elmék erre mind odacsődültek. Újra kezdték a kísérletet, főztek-kotyvasztottak, fűjták a tüzet a retorták alatt, mígnem egy másik kis húsdarabkát sikerült előállítaniuk. Aztán mentek, és mindenfelé hirdették, hogy az életnek immár nincs többé titka. Hogy az élet nem egyéb, mint okok és következmények, következmények és okok természetes láncolata, a tűz hatása az egyébként nem élő, gyógyerejű anyagokra, és ezeknek az anyagoknak a kölcsönhatása. Logikus elmék lévén, mint mindig, most is mindent tökéletesen megértettek. Mert a teremtmény alkotás más lényegű, mint a megalkotott tárgy, sokkal magasabbrendű nála, és nem hagy maga után nyomokat jelekben. Az alkotó mindig kilép művéből. De a maga után hagyott nyom tiszta logika. Ezért én alázatosan elmentem mértantudós barátomhoz okulásért: „Mit látsz mindebben újat - kérdezte tőlem -, azonkívül, hogy az élet veti el az élet magját? Az élet nem jelent volna meg az alkimista tudata nélkül, az alkimista pedig, tudomásom szerint, él. Erről megfélemedeznek az emberek, mert, ahogy az mindig lenni szokott, visszavonult az alkotásából. Ugyanúgy, mint amikor felvezettél valakit hegyed csúcsára, ahonnan minden probléma egyszeriben megoldódik, a hegy rajtad kívül lesz igazsággá, aki őt ott magára hagyod. És senki sem fogja megkérdezni, miért éppen ezt a hegyet választottad, mivel egész egyszerűen ott vagyunk, és végeredményben csak kell lennie valahol az embernek.”

Mivel azonban zúgolódtak - a logikus elmék ugyanis egyáltalán nem olyan logikusak -, így folytattam:

„Öntelt emberek vagytok. Az árnyékok táncát figyelve a falon abban a hitben ringatjátok magatokat, hogy tudtok, lépésről lépésre olvassátok a geometria tételeit, de közben fogalmatok sincsen róla, hogy volt valaki, aki e lépéseket végigjárta, hogy megfogalmazza őket, olvassátok a nyomokat a homokban, de nem jöttök rá, hogy volt valahol, másutt, valaki, aki nem volt hajlandó szeretni, az anyagokból olvassátok ki, hogyan emelkedik egyre feljebb az élet, de nem tudjátok, hogy volt valaki, aki cáfolt és döntött: ne gyertek hozzám, rabszolgák, szegverő kalapácsotokkal, azt a látszatot keltve, mintha ti terveztétek és bocsátottátok volna vízre a hajót.”

„Azt a másikat, aki páratlan volt a maga nemében, de most már halott, bizony szívesen magam mellé ültettem volna, ha kívánja, hogy mellettem kormányozza az embereket. Mert az a tudós Istentől való volt. És szavaival fel tudta velem fedeztetni azt a távoli kedvest, akinek a szavait, mivel nem a sivatag gyermeke volt, nem lehetett egy csapásra megérteni.”

„Végtelen számú lehetséges keverékből ki tudta választani azt az egyetlent, amelyet még semmi korábbi siker nem emelt ki a többi közül, de amelyik az egyetlen, valami eredményre vezető volt. Amikor vezérfonal híján a hegyek útvesztőjében senki sem képes deduktív okfejtéssel tovább haladni, mert csak akkor tudod meg, hogy rossz útra tévedtél, amikor már előtted tátong a mély szakadék, és ezért a hegy másik oldala még mindig ismeretlen az emberek számára, jelentkezik néha az a vezető, aki, mintha csak most térne vissza odaától, elmagyarázza neked az utat. Aztán, ha egyszer végigmentél rajta, akkor már ismered az utat, és egészen magától értetődőnek tartod. És elfeleded annak az alkotóaktusnak a csodáját, amelyik számodra visszatérésnek tűnt.”

LXXIX.

Jött az egyik, és vitába bocsátkozott atyámmal:

„Az emberek boldogsága...” - kezdte a mondókáját.

Atyám a szavába vágott:

- Ezt a szót ne ejtsd ki előttem. Szívesen hallgatom azokat a szavakat, amelyek igazi érzéseket hordoznak magukban, de elvetem azokat, amelyeknek nincsen tartalmuk.

- Pedig - válaszolta a másik -, ha te, egy egész ország feje, nem foglalkozol elsőként az emberek boldogságával...

Atyám így válaszolt neki:

- Én nem foglalkozom azzal, hogy a szél után fussak, és elraktározzam, mert ha mozdulatlan-ságra kényszerítem, nincs szél.

- De ha én egy ország feje lennék - mondotta a másik - az lenne a kívánságom, hogy boldogok legyenek az emberek...

- Hohó! - mondotta atyám - ebben már inkább egyetértünk. Ez a szó nem üres. Valóban ismertem boldogtalan és boldog embereket. Ismertem kövéreket meg soványakat, betegeket vagy egészségeseket, eleveneket és holtakat is. És én is azt óhajtom, hogy az emberek boldogok legyenek, mint ahogyan inkább elevennek, mint holtak szeretem őket látni. Bár az is igaz, hogy egyszer minden nemzedéknek távoznia kell.

- Szóval egyetértünk! - kiáltott fel az az ember.

- Dehogyan értünk - mondotta atyám.

Elgondolkozott, aztán így folytatta:

„Mert amikor te boldogságról beszélsz, vagy olyan emberi állapotra gondolsz, amelyben úgy boldog az ember, ahogyan például egészséges, márpedig nekem semmi befolyásom sincsen érzékeink ilyen fajta felcsigázott állapotára, vagy valamiféle megfogható tárgyra, amelynek a megszerzésére áhítozhatom. De hát hol van ez a tárgy?”

„Az egyik ember boldog a békében, a másik boldog a háborúban, az egyik magányra vágyik, amelyben lázba jön, a másiknak tolongó ünnepi sokaságra van szüksége a fellelkesüléshez, az egyik a tudományban való elmélyülésben keresi örömét, ami választ ad kérdéseire, a másik ugyanezt az örömet Istenben találja meg, Istenben pedig minden kérdés értelmét veszti.”

„Ha körül akarnám írni a boldogságot, akkor talán azt kellene neked mondanom, hogy a kovácsnak a boldogság a kovácsolás, a hajósnak a hajózás, a gazdagnak a gazdagodás, és ezzel semmi olyat nem mondanék, amiből bármit tanulhattál. Egyébként is néha a hajózás jelentene boldogságot a gazdagnak, a meggazdagodás a kovácsnak, és a semmittevés a hajósnak. És így kisiklik kezeid közül ez a tartalmatlan ábrándkép, amelyet hiába igyekeztél megragadni.”

„Ha meg akarod érteni ezt a szót, akkor fogd fel jutalomnak, ne pedig célnak, mert különben nincs értelme. Hasonlóképpen tudom, hogy valami szép, de a szépséget mint célt nem fogadom el. Hallottad valaha, hogy így szólt hozzád a szobrász: »Ebből a kőből a szépséget fogom kibontani!« Akik üres érzelmességgel ámítják magukat, selejtes, olcsó szobrokat

faragnak. A másik, az igazi szobrász így beszél hozzád: »Igyekszem ebből a kőből valami olyat kibontani, ami hasonlít ahhoz, ami belülről nyom engem. És csak úgy tudom kiszabadítani, ha belevágok.« Az így megvalósult arc aztán lehet komor és vén, vagy torz maszk, vagy maga a szendergő ifjúság, ha a szobrász nagy művész, akkor mindenhogyan szépnek ítéled a művét. Mert a szépség sohasem cél, hanem jutalom.”

„És amikor az imént azt mondtam, hogy a boldogság a gazdagnak a meggazdagodás, akkor hazudtam neked. Mert a lényeg az a lángoló öröm, amely a hódítást koronázza meg, amelyben erőfeszítései és fáradsága találja meg a jutalmát. És ha az előtte kitárulkozó életet egy pillanatra mámorítónak érzi, az ugyanazért van, amiért örömmel tölt el téged a hegytetőről megpillantott táj, amelyért keményen megküzdöttél.”

„És amikor azt mondom neked, hogy a rablónak a boldogság a csillagos ég alatt való lesben állás, az azt jelenti, hogy van őbenne is valami megmenthető, és a boldogság ennek a jutalma. Mert vállalta a hideget, a bizonytalanságot és az egyedüllétet. Az arany után, már mondtam neked, úgy sóvárog, mintha azt várná tőle, hogy hirtelen arkangyallá változik, mert ez az otromba és sebezhető ember azt képzei, hogy aki keblére szorított aranykincsével hatol be a város sűrűjébe, láthatatlan szárnyakon lebeg.”

„Szeretetem csendjében sokáig figyeltem népemnek azokat a fiait, akik boldognak látszottak. És mindig megértettem, hogy a boldogság hozzájuk is úgy jött el, mint a szoborhoz a szépség, azért, mert nem azt keresték.”

„És végül mindig megértettem, hogy a boldogság tökéletességüknek és szívük nemességének volt a jele. És csak annak az asszonynak nyisd meg egy életre a házat, aki elmondhatja neked: »Oly igen boldognak érzem magamat!« mert az arcára kiülő boldogság nemességének a jele, mert a boldogság a megjutalmazott szív tulajdona.”

„Ne kívánd hát tőlem, egy ország urától, hogy boldogságot szerezzek népemnek. Ne kívánd tőlem, a szobrásztól, hogy a szépséget hajszoljam: leülök, mivel nem tudom, merre fussak utána. A szépség így lesz boldogsággá. Csupán annyit kérj tőlem, hogy olyan lelket építsek bennük, amelyben ilyen tűz loboghat.”

LXXX.

Eszembe jut, amit atyám mondott másutt: „Ha narancskertet akarok létesíteni, tápsót és istállótrágyát használok hozzá, felcsákányozom a földet, nyesem az ágakat. És így nő meg a fa, és lesz képes virágot hozni. Én, a kertész, csak forgatom a földet, nem törődve virággal, boldogsággal, mert ahhoz, hogy virágozzék a fa, mindenekelőtt fa kell, és ahhoz, hogy boldog ember legyen, először is ember kell.”

De a másik tovább kérdezősködött:

- Ha nem a boldogság után futnak az emberek, akkor mi után futnak?

- Nos - mondotta atyám -, később majd ezt is megmagyarázom neked.

De először is felhívom a figyelmedet, hogy mivel megállapításod szerint az öröm gyakran az erőfeszítésnek és a győzelemnek a koronája, okoskodóként azt a következtetést vonod le, hogy az emberek a boldogságért küzdenek. Erre azt felelem, hogy a halál lévén az élet koronája, az embereknek csak egy kívánságuk van, a halál. És így tovább, csűrjük-csavarjuk a gerinctelen medúzához hasonló szavakat. Én azt mondom neked, vannak boldog emberek, akik még a boldogságot is feláldozzák, hogy hadakozhassanak.

- Nyilván azért, mert feladatuk teljesítésében a boldogságnak magasabb formáját lelik meg...

- Nem vagyok hajlandó tovább tárgyalni veled, ha szavaidat nem töltöd meg olyan jelentéssel, amely bizonyítható vagy cáfolható. Az ilyen, alakját folyton változtató kocsonya ellen nem tudhatok hadakozni. Mert ha a halál ugyanúgy lehet az első szerelem ámulata, mint halálos-véres ökreendezésed, amikor a hasadat ért golyó végleg megakadályoz benne, hogy eljuss az óhajtott kútig, hogyan kívánhatod, hogy bizonygatásaidat az élet fényénél vizsgáljam meg? Te semmi egyebet nem állítottál, csak ezt: az emberek azt keresik, amit keresnek, és azt hajszolják, amit hajszolnak. Nem fenyeget az a veszély, hogy ellentmondjak neked, a magam részéről nem tudok mit kezdeni a te sebezhetetlen igazságaiddal.

Te úgy beszélsz, ahogyan a bűvész dobálja golyóit. És ha végre abbahagyod ostoba bizonygatásaidat, ha lemondasz arról, hogy a boldogság vágyával magyarázd az emberek hadba vonulását, de aztán mégis ragaszkodsz ahhoz az állításodhoz, hogy az ember viselkedését kizárólag a boldogság magyarázza, akkor már előre hallom, miképpen bizonygatod, hogy az emberek hadba vonulását elmebajos fellángolásuk magyarázza. De még ekkor is azt követelem, hogy gabalyodj bele, és magyarázd meg a szavaidat. Mert ha például örülnék nevezed azt, akinek tajtékzik a szája, vagy folyton a fejetetején áll, akkor én, aki megfigyelek, hogy a katonák két lábon vonulnak háborúba, nem érhetem be a te magyarázatoddal.

Ám úgy áll a dolog, hogy neked nincsenek szavaid annak a kifejezésére, mi felé törekszenek az emberek. Sem arra, hogy énnekem mi felé kell őket vezetnem. Túlságosan kicsiny edényeket használsz - elmebaj, boldogság -, abban a hiú reményben, hogy beléjük zárhatod az életet. Akárcsak az a gyerek, aki az Atlasz lábánál a maga kis lapátjával és vedrecskéjével próbálta elhordani a hegyet.

- Akkor hát taníts engem - kérte a vitatkozó.

LXXXI.

Ha nem szellemed vagy szíved indíttatására, hanem kimondható és mondataidban teljesen benne foglalt indítékok alapján határozod el magad valamire, akkor én megtagadlak téged.

Mert szavaid nem valami más dolognak a jelei, mint például hitvesed neve, amely csupán jelent, de nem tartalmaz semmit. Névből nem következtethetsz semmit, a dolgok súlya másutt van. Nem jut eszedbe ilyesmit mondanod: „A neve tanúsítja, hogy szép...”

Hogyan kívánhatnád hát, hogy bárminő okoskodás az életről elég lehessen önmagában? És ha van mögötte valami más, ami hitelt kölcsönöz neki, akkor előfordulhat, hogy ezt a hitelt valami kevésbé csillogó okfejtés sokkal nyomósabbá tette volna. Engem nem érdekel a szerencsés és kevésbé szerencsés fogalmazások összehasonlítása. Az élet az, ami van.

Ha tehát az a beszéd, amellyel közlöd velem cselekvésed okait, nem költemény, amelynek bensőséges hangot kell tőled hozzám közvetítenie, ha nem valami megfogalmazhatatlant fed, és csak meg akarsz vele győzni, akkor én megtagadlak téged. Ha viselkedésedet nem az új szerelmedet szülő, előtted felbukkanó arc miatt változtatod meg, hanem egy kis levegőrezgésért, amely csupán súlytalan, meddő logikát szállít felém, akkor én megtagadlak téged.

Mert nem a jelért, hanem azért halunk meg, ami kezeskedik a jelről. Ami - ha ki akarod fejezni, vagy csak elkezded kifejezni - a föld minden könyvtárában fellelhető könyvek súlyával nyom a latban. Mert amit oly egyszerűen ragadtam meg énem csapdájában, azt képtelen vagyok neked szavakba foglalni. Mert ahhoz, hogy teljes értelemben felfoghasd az én hegy-költeményemet, magadnak kell végigjárnod a hozzá vezető utat. És hány esztendőn át hány szót kellene elkoptatnom, ha át akarnám beléd plántálni a hegyet, aki sohasem hagyta el a tengert?

Vagy a forrást, ha sohasem szomjúhoztál, és sohasem szorítottad egymáshoz a tenyeredet, és nyújtottad vízért? Dalolhatok, amennyit csak akarok a forrásokról: de hol van az a tapasztalat, amelyet felidézek énekemmel, hol vannak azok az izmok, amelyeket megmozgatnak emlékeid?

Tudom, persze, hogy nem forrásokról kellett volna neked beszélnem. Hanem Istenről. De ahhoz, hogy szavaimnak foganatjuk legyen nálad, és műveletté váljanak számodra is, számomra is, az szükséges, hogy horgukkal meg tudjanak benned akasztani valamit. Ezért, ha Istenre akarlak megtanítani, akkor először is arra biztatlak, másszál hegyeket, hogy a csillagos csúcsok ellenállhatatlanul vonzzanak magukhoz. Hogy a források el tudjanak búvólni, pusztákba küldelek szomjúságot szenvedni. Aztán hat hónapra követ törni küldelek, hogy tűző déli nap eposszen. És utána majd így szólok hozzád: „Akit elcsigázott a déli nap, a csillagok megülte hegygerince felhágva, a titokzatos éjszaka leszálltakor az isteni források csendjében oltja majd a szomját.”

És hinni fogsz Istenben.

És nem is tagadhatod le előttem, mert egyszerűen lesz, amint a mélabú is ott lebeg az arcon, ha odavéstem rá.

Mert nincsen szó, és nincsen cselekedet, hanem egy és ugyanazon Istennek a két arca. Ezért nevezem imádságnak a munkát, és munkának az elmélkedést.

LXXXII.

És megvilágosodott előttem a folytonosság nagy igazsága.

Mert nem remélhetsz semmit, ha semmi sem tart tovább nálad. És eszembe jut az a nép, amelyik tisztelte a halottait. És a családi sírboltok egymás után fogadták be halottaikat. És ezek a kövek teremtették meg a folytonosságot.

„Boldogok vagytok?” - kérdeztem tőlük.

„Hogyne lennének azok, hiszen tudjuk, hová megyünk majd aludni...”

LXXXIII.

Végtelen fáradtság lepett meg. És egyszerűbbnek éreztem, ha azt gondolom magamban, olyan ez, mintha Isten magamra hagyott volna. Mert úgy éreztem, nincsen zárókövem, és immár semmi sem visszhangzott bennem. Elhallgatott a hang, amely a csendben szól hozzánk. És miután felhágtam a legmagasabb torony tetejére, eltűnődtem: „Mire valók ezek a csillagok?” Aztán végigsétáltatva tekintetemet birtokaimon, azt kérdeztem magamtól: „Mire valók ezek a birtokok?” És mivel panasz hatolt fel hozzám az elszenderült városból, töprengeni kezdtem: „Mire való ez a panaszkodás?” Eltévedt idegen voltam egy tarka tömegben, amely nem értette az én nyelvemet. Olyan voltam, mint a levetett ruha. Zilált és magányos. Hasonló voltam a lakatlan házhoz. És egészen pontosan a zárókő hiányzott nekem, mert egyetlen részem sem volt képes többé a feladatát végezni. „És mégis ugyanaz vagyok - gondoltam magamban -, ugyanazokat a dolgokat tudom, ugyanazokra emlékszem, ugyanannak a látványnak a nézője vagyok, csak éppen beleveszve a haszontalan összefüggéstelenségbe.” Akárcsak a legszebbre sikerült bazilika: ha nincs senki, aki a maga teljességében szemlélje, ízlelje és élvezze csendjét, szíve elmélkedésében leljen értelmére, nem egyéb, mint köhalom. Így van ez velem, bölcsességemmel, érzékeléseimmel és emlékeimmel is. Már nem kéve, csak kalászkok halmaza voltam. És megismertem az unalmat, a közönyt, ami nem más, mint az Istentől való megfosztottság.

Nem kivégzett elítélt - a kínhalál embertől származik -, hanem elvetélt halandó voltam. Könnyen kegyetlenné válhattam volna kertem unalmában, miközben reménytelen léptekkel jártam fel s alá, pontosan úgy, mint aki vár valakit. És egy ideiglenes világban tart ki makacsul. Nagyon sokat fohászkodtam Istenhez, de ezek nem voltak valódi imádságok, mert nem embertől, csak látszatembertől - elkészült, de lángra nem lobbant gyertyától - szálltak hozzá. „Ó, bárcsak térne vissza belém a buzgóság” - gondoltam. Tudván, hogy a buzgóság kizárólag annak az isteni csomónak a gyümölcse, amely összeköti a dolgokat. Ilyenkor van hajó, amelyet kormányoznak. Bazilika, amelyet lát valaki. De mi más van összevissza hányt anyagokon kívül, ha rajtuk keresztül már nem vagy képes felfedezni sem az építést, sem a szobrászt?

Ekkor értettem meg, hogy az, aki felismeri a szobor mosolyát, a táj szépségét vagy a templom csendjét, Istent leli meg. Mert túlhalad a tárgyon, hogy elérjen a zárókőig, a szavakon, hogy meghallja a himnusz, és az éjszakán meg a csillagokon, hogy megérezze az örökkévalóságot. Mert Isten szavaid értelme, szavaid pedig, ha van értelmük, Istent mutatják meg neked. Ha megindítanak a kis gyermek könnyei, nyílt tengerre táruló apró ablakok. Mert ilyenkor nem ezek a könnyek, hanem minden könny kelt benned visszhangot. A gyermek csak kézen fog, hogy tanítson.

„Miért kényszerítesz, Uram, hogy átkeljek e pusztaságon? Szenvedek a tövisek között. Elégséges tőled egy jel, hogy átlényegüljön a pusztaság, és a szőke homok, a látóhatár meg a békéltető nagy szél többé ne összefüggéstelen halmaz, hanem hatalmas ország legyen, amelyben lelkem lángra gyúl, és én ki tudjalak olvasni belőlük téged.”

És ekkor világossá lett előttem, hogy Istent minden kétséget kizáróan távollétéből lehet kiolvasni, amikor elrejtőzik. Mert a tengerész számára jelentése van a tengernek. És a hitves számára jelentése van a szerelemnek. De vannak pillanatok, amikor a tengerész azt kérdezi magában: „Mire való a tenger?” A hitves meg: „Mire való a szerelem?” És gyötrődnek. Sem-

mijük sem hiányzik, csak az az isteni csomó, amely egybefűzi a dolgokat. Vagyis mindenük hiányzik.

„Ha Isten elrejtí magát népem előtt - tűnődtem -, ahogyan előlem rejtette el magát, hangyaboly hangyáivá lesznek, mert elszáll belőlük minden lelkesedés. Ha a kockák elvesztik értelmüket, nem lehetséges többé a játék.”

És rájöttem, hogy az értelemnek itt semmi hasznát nem fogod venni. Persze, törheted rajta a fejedet, hogyan vannak elrendezve a templom kövei, a lényeket azonban nem értheted meg, mert a lények nem a kőben van. És gondolhatsz mindenféle okosat a szobor orráról, füléről, ajkairól, az anyag körén túlmenő lényeghez sohasem fogsz eljutni. Akkor egy istent kellett volna foglyul ejtened. Mert olyan csapda kell hozzá, amelynek egészen más a lényege, mint az értelemnek.

Amikor én, a szobrász, emberarcot alkottam, akkor valamiféle kényszert hoztam létre. Minden megvalósult struktúra kényszer. Amikor valamit megragadtam, öklömbe szorítottam, hogy megőrizsem. Ne emlegesd előttem a költemény szavainak a szabadságát. Az én rendemnek megfelelő rendbe kényszerítettem őket.

Lehet, hogy templomomat lerombolják, mert köveit más templomhoz akarják felhasználni. Vannak halálok, és vannak születések. De ne beszélj nekem a kövek szabadságáról. Mert akkor nincs templom.

Nem értettem, miért tesznek különbséget kényszer és szabadság között. Minél több utat jelölök ki, annál több szabadságod van választani közöttük. Holott minden út kényszer, hiszen sorompót is állítottam rá. De mit nevezel szabadságnak, ha nincsenek utak, amelyek között választanod lehet? Szabadságnak nevezed a céltalan kószálást? Miközben megteremtődik az út kényszere, a te szabadságod is növekszik.

Hangszer nélkül nem követheted szabadon dallamaid irányát. Orr- és fülkényszer nélkül nem deríthetsz szabadon mosolyt a szobrodra. Az az ember, aki kifinomodott kultúrák kifinomodott eredménye, gazdagabbá lett e kultúrák korlátaival, határaival és szabályaival. Palotámban gazdagabb lelki életet élhetsz, mint az aljanép bűzös városnegyedében.

Mármost a kettő között a különbség lényegében a kötelezettségben rejlik. Ilyen például a királynak kijáró köszöntés. Aki feljebb akar hágni valamely ranglétrán, és gazdagodni kíván azzal, hogy több élményben legyen része, elsősorban azt kéri, hogy kényszerítsék. Mert a kötelezően előírt szokások gyarapítanak. Mert ha a szomorú gyermek látja, hogy a többi játszik, azt kívánja, hogy őrá is kötelezővé tegyék amazok játékszabályait, mert csupán ezek révén lesz képes ő is olyanná lenni, mint ők. Csak sajnálni lehet azt az embert, aki hallgatja a harangszót, de az semmit sem kíván tőle. Amikor harsan a trombita, szomorú vagy, mert teneked nem kell talpra ugranod, mert látod, milyen boldogan mondja az a másik: „Hallottam a nekem szóló hívást, felkelek.” A többi számára azonban nincsen se harangszó, se trombitaszó, tehát szomorúak maradnak. Számukra a szabadság csupán a nemlét szabadsága.

LXXXIV.

Magukat csapják be azok, akik folyton keverik a különböző nyelveket. Valóban hiányozhat a nyelvedből itt-ott egy-egy jelző, például annak a bizonyos fiatal árpa-zöld színnek a jelölésére, amelyet esetleg megtalálok a szomszédom nyelvében. Csakhogy itt egyszerűen jelekről van szó. Például jelezhetem szerelmem minőségét egyszerűen azzal is, ha azt mondom, hogy az az asszony szép. Vagy például barátom kiválóságát azzal, hogy kiemelem szerénységét. De ezzel semmi olyant nem mondok, ami élettel teli mozgás. Csak amolyan holt tárgyról alkotott véleményt.

Bizonynal vannak népek, amelyek valamiféle minőséget alkottak különböző minőségekből. Amelyek más nevet adtak a másik rajznak, bár ugyanazokkal az anyagokkal készítették. És amelyeknek külön szavuk van ennek a kifejezésére. Így például lehetséges olyan szó, amely azt a mélabús hangulatot jelzi, amelyik esténként házad kapuja előtt ok nélkül telepszik rád, amikor már nem éget a nap, s az éjszaka nemsokára majd fél lángra állít téged, ahogyan éjjelente te szoktad a lámpát, azt a szomorkás érzést, amely életedet elszomorító félelem, mert gyermekeid lélegzete mindig oly könnyen átvált a betegség szaggatott lihegésébe, ahogyan a hegyre felhágva lep meg a félelem, hogy lemondanak az erőfeszítésről, s szeretnéd őket kézen fogni, hogy felsegítsd őket. Egy ilyen szó a te saját élettapasztalatodnak és néped hagyományainak a kifejezésévé válhatna, ha úgy hozná a sors, hogy gyakran használják.

Így azonban semmi olyant nem közlök veled, amit ne tudnál. Az én beszédem lényegében nem arra való, hogy már megvalósult egészeket hordozzon, mint például pirosra festeni a virágot, hanem hogy a legegyszerűbb szavak segítségével megteremtse azokat a műveleteket, amelyek termőre fordítanak; nem annak a megállapítása a feladata, hogy ez vagy az az asszony szép, hanem hogy úgy megcsendesítette szívedet, akárcsak délután a szökőkút csobogása.

És ragaszkodnod kell azokhoz a módzatokhoz, amelyeket néped génusza tesz lehetővé, amelyek népek génuszának a szellemében kötnek meg, akárcsak a fűzfakosarat a háncs, a tengert a hálók. De ha kevered a különféle nyelveket, azzal egyáltalán nem gazdagítod az embert, hanem inkább kiüríted, mert ahelyett, hogy rejtélyes műveleteiben fejeznéd ki az életet, csupán már kész és elkoptatott műveleteket kínálsz neki, és ahelyett, hogy azt a felfedezést fejeznéd ki, amelyet az az előbb említett zöld szín kelt benned, hogy miként táplál téged, milyen változást idéz elő benned a fiatal árpamező megpillantása sívatagból való hazatéréseidkor, megelégszel a készen kínálgató szóval, amelyik azzal, hogy módot ad a jelzésre, megkímél a megragadás fáradságától.

Mert hiú és elbizakodott voltál, amikor azt hitted, meg tudsz nevezni minden színt, ha ott keresed a nevüket, ahol fel vannak sorolva: a szótárban, és minden érzelmet, ha onnan veszed az elnevezésüket, ahol átéljük őket, ahol a szó nemzedékek élményeit sűríti magába, és minden meghitt hangulatot - amilyen például az est melankóliája -, ha ott keresed a nevüket, ahol egyszer véletlenül kimondták őket. S azt hiszed, hogy az ember gazdagabb lesz tőle, ha ennyi mindenféle zagyvasággal tömök a fejét. Holott az ember egyetlen igazi gazdagsága és isteni jellege egyáltalában nem az, hogy hivatkozhat a szótárra, hanem a lényege az, hogy kiléphet önmagából, márpedig pontosan ez az, aminek a kifejezésére nincsen szó, de ha volna, sem mondanál vele semmit, különben is több szó kellene hozzá, mint amennyi a homokszem a tengerparton.

Azzal összehasonlítva, amit mondani tudnál, mit jelentenek az innen-onnan összelopkodott szavak, amelyektől csak megromlik a nyelved?

Mert megnevezni csak az egymástól elkülönülő hegycsúcsokat tudhatod, amelyek fényesebb világot teremtenek számodra. Lehetséges, hogy ily módon, ha alkotok, némi új igazsággal gazdagítalak, mert jól megfogalmazott nevük valami új istenség nevévé válik szívedben. Mert az istenség bizonyos kapcsolatot fejez ki olyan tulajdonságok között, amelyeknek az elemei nem újak, de újjá lettek általa.

Mert megfogantam. És helyes, hogy tüzes vassal égessem be szívedbe azt a számot, amelyik gyarapítani tud téged. Attól való félelmemben, hogy el találsz tévedni.

De tudd meg, hogy a záróköveken kívül, amelyeket nem te, hanem mások fedtek fel előttem, te semmi olyat nem jelezhetsz számomra szavakkal, ami a lényeged és életed. És nem vagyok hajlandó meghatódni tőle, ha az eget vörösre, a tengert kékre fested, mert akkor igazán nem kerülne fáradságodba, hogy felkavard érzelmeimet!

Ha meg akarsz indítani, köss meg nyelved kötelékeivel: éppen ezért isteni művelet a stílus. Mert akkor a saját struktúrádat kényszeríted rám, életednek azokat az érzéseit, amelyekhez fogható nincsen a világon. Mert lehet, hogy mindenki beszélt már a csillagokról, a forrásról meg a hegységről, de még senki sem mondta neked, hogy hágj fel a hegyre, és a csillagok kútjaiból csorduló tiszta tejjel enyhítsd szomjadat.

De ha létezik véletlenül olyan nyelv, amelyben van ilyen szó, akkor én semmit sem találtam fel, nem hozok semmi olyat, ami élő. Ne csinálj magadnak gondot ebből a szóból, ha nincsen rá minden nap szükséged. Mert hamis istenek azok, amelyek nem kerülnek bele esti imáidba.

Előfordul azonban, hogy a kép megvilágosít, és akkor ez a kép hegygerinc, és a tetejéről szemlélve rendben összeáll a táj. És isteni ajándék. Adj neki nevet, hogy emlékezz rá.

LXXXV.

Múlhatatlan vágy ébredt bennem arra, hogy lelkeket építsek. És gyűlölet azok iránt, akik a hasznosat, a célszerűt imádják. Mert, végeredményben, ha azt mondod, hogy a valóságot szolgálod, nem lelsz egyebet, csak embernek való élelmet, s ennek az íze alig-alig változik kultúránként. (És ekkor is még csak a vízről beszéltem, amely himnusszá lesz!)

Mert ha örömet lelsz abban, hogy tartományi kormányzó vagy, azt is csak az én építézetemnek köszönheted, amely pillanatnyilag semmi hasznodra sincsen, csupán azzal a képpel lelkesít, amelyet a birtokomról alkottam. És még hiúságod okozta örömeid sem a pillanatnyilag semmi hasznot nem hajtó, mérhető tárgyaknak köszönhetők, hiszen csak azt a színüket látod, amelyet birodalmam megvilágításában nyernek.

És állítod-e, hogy az az asszony, aki tizenöt éven át fürdött illatszerekben és olajokban, akit költészetre, gráciára és az egyedül tartalmas csendre oktattak, és aki sima homloka mögött kutak hazája - állítod-e, hogy csupán azért, mert egy másik test is olyan, mint az övé, éjszakáid számára ugyanazt az italt jelenti, mint a pénzen vett prostituált?

És ha nem teszel közöttük különbséget azzal az ürüggyel, hogy nyersz azon, ha könnyebb hódításokat keresel, hiszen kevesebb fáradságodba kerül egy prostituáltat megszerezned, mint hercegnőt nevelned a magad számára, akkor magadat szegényíted.

Lehet, hogy nem vagy képes gyönyörűséget lelni a hercegnőben, mert a költemény önmagában nem ajándék, nem kész adomány, hanem önmagadból való felemelkedés, lehetséges, hogy nem köt le a mozdulat bája, ahogyan vannak olyan zenék is, amelyekbe nem hatolhatsz be erőfeszítés nélkül, de ez nem azt jelenti, hogy nem ér semmit, hanem hogy egész egyszerűen te magad nem létezel.

Szeretetem csendjében hallgattam, hogyan beszélnek az emberek. És hallottam felindulásait. Vitáik közben láttam megvillanni késük acélját. De bármily zsugoriak voltak ők maguk, és bármily mocskosak bűntanyáik, kivéve az evés vágyát, sohasem tapasztaltam, hogy olyan javak miatt jöttek volna tűzbe, amelyeknek értelme van azon a nyelven kívül, amelyet beszéltek. Mert az asszony, akiért gyilkolni kívánsz, maga sem egyszerű női test, hanem semmi mással össze nem tévesztendő haza, amelyen kívül számkivetettnek, jelentésetől megfosztottnak érzed magadat. Mert egyszerre csak hiányzik neked a vízforraló, amelyben esti teádat készíted, rajta keresztül az is elvesztette az értelmét.

De ha gondolatmeneted ostobaságában ezt nem érted meg, s mivel azt látod, kedves az embereknek este a teáskanna, önmagáért tartod becsben, arra alacsonyítod le az embert, hogy kannát készítsen, akkor nem lesz többé ember, akinek kedves lesz, és mindegyiket tönkretetted.

Hasonlóképpen, ha darabokra töröd az arcot, miután megismerted a gyermekek örömét, a beteg ágyát körüllegő szánalmat és szinte oltári csendet, és az anyaság ünnepélyességét. Akkor, hogy növeld a számukat, istállókat vagy ólakat építesz, és oda zsúfolod be asszonyaid nyájait, hogy gyermekeket szüljenek.

De ezzel örökre el is veszíted azt, amit elő akartál segíteni, mert mit számítanak neked a jószágaid számában végbemenő változások, ha háziállatokról van szó.

Én az ember lelkét építem, határokat meg korlátokat szabok, kerteket tervezek neki - és lehet, hogy talán látszólag nem is a számmal törődöm, mert azt akarom, hogy szerető gondosság övezze a gyermekeket, és kultuszuknak értelme legyen a szívekben -, mert én nem a te logikádban hiszek, hanem a szeretetre való hajlandóságban.

Ha vagy, akkor építéd a fát, és ha fát gondolsz ki és valósítasz meg, akkor magot javasolok. A virágok és a gyümölcsök lappangó állapotban szunnyadnak a mag erejének ágyában. Ha fejlődsz, akkor előre nem kitervelt vonalaim szerint fejlődsz, mert én ezzel nem törődtem. Mivel vagy, több is lehetsz. És szereteted ennek a szeretetnek lesz a gyermeke.

LXXXVI.

És küszöbbe botlottam, mert vannak korok, amikor a nyelv képtelen bármit megragadni vagy előre látni. Egyesek úgy állítják velem szembe a világot, mintha rejtvény lenne, és azt kívájnák, magyarázzam meg nekik. Csakhogy magyarázat nem létezik, a világnak nincsen értelme.

„Mit kell cselekednünk? Meghajolni vagy küzdeni?” Meg kell hajolni, hogy életben maradhassunk, és küzdenünk kell, hogy tovább is lehessünk. Bízd rá az életre. Mert oly nagy mindennapnak az ő nyomorúsága, hogy az élet igazsága, amely egy, ellentétes alakokat ölt, hogy kifejezésre juthasson. Te azonban ne ringasd magadat ábrándokban: úgy, ahogy vagy, halott vagy. Ellentmondásaid, megrendüléseid és nyomorúságaid a vedlésből következnek. Összeroppansz, marcangolod magadat. Hallgatásod az elvetett búzaszemé, amely a földben rothad, hogy legyen. És meddőséged meddőség bábállaapotodban. De aztán szárnyakkal megszépülten születesz majd új életre.

A hegy tetejéről letekintve, ahonnan megoldódtak problémáid, így fogsz gondolkozni: „Hogyan is nem értettem meg előbb?” mintha bármit meg lehetett volna érteni „előbb”!

LXXXVII.

Nem fogsz jelt kapni, mert annak az istenségnek a jele akitől várod, maga a csend. A kövek sem tudnak semmit arról a templomról, amelyet alkotnak, és nem is tudhatnak róla semmit. Sem a kéreg valamelyik darabja arról a fáról, amelyet sok más darabbal együtt alkot. Sem maga a fa vagy a sok ház arról a birtokról, amelyet együtt alkotnak. Sem jómagad Istenről. Mert ehhez az kellene, hogy a templom megmutassa magát a kőnek, a fa a kéregnek, ami azonban értelmetlen lenne, hiszen a kő számára nincsen nyelv, amelyben felfoghatná. A nyelv csak a fa nagyságrendjében létezik.

Ezt fedeztem fel Istenhez vezető utam végén.

Mindig egyedül, magamba zárva, önmagammal szemben. És nincs remény, hogy saját erőmből ki tudjak lépni magányomból. A kő számára nincs remény, hogy más lehessen, mint kő. De ha összefog a többivel, akkor összeáll templommá.

Nincs többé reményem arra sem, hogy megjelenjen nekem az arkangyal, mert az arkangyal vagy láthatatlan, vagy nincsen. És azok számára sincs, akik jelet remélnék Istentől, mert tükörben visszavert képet csinálnak belőle, amelyben csak önmagukat ismerhetnék fel. De amikor népemmel egyesülök, melegség támad bennem, és átszellemülök tőle. És ez Isten jegye. Mert ha egyszer megszületik a templom csendje, akkor ez a csend a templom minden kövére érvényes.

Tehát önmagamban, minden közösségen kívül semmi sem vagyok, ami számít, egyedül kevés vagyok magamnak.

Nyugodjatok hát bele, hogy búzaszem vagytok, télre eltéve a csűrben, és aludjatok.

LXXXVIII.

Mennyire tiltakoznak az ellen, hogy rajtuk túl is van valami!

„Én” - hirdetik gőgösen.

És verik a mellüket. Mintha bárki létezne bennük, általuk. Mintha így szólnának a templom kövei: „Én, én, én...”

Hasonlóképpen azok is, akiket arra ítélték, hogy gyémántot bányásszanak. A verejtékük, a nyögésük, az elbutulásuk gyémánttá és ragyogássá lett. És a gyémánttól nyerték létüket, a gyémánt volt az értelmük. Ám egy napon fellázadtak. „Én, én, én!” - kiabálták. És nem voltak többé hajlandók alávetni magukat a gyémántnak. Nem akartak többé valami lenni. Hanem önmagukért kívántak tiszteletet és megbecsülést. A gyémánt helyett magukat kínálták mintaképnek. Rútak voltak, mert ők a gyémántban szépek. Mert a kövek is a templomban szépek. Mert a fa is a birtokon szép. A folyó meg az országban. Így énekelnek róla: „Te vagy nyájaink dajkája, mezőink lassan áramló vére, te vagy hajóink kormányosa...”

Ők azonban célnak és befejezésnek képzelték magukat, immár csak azzal törődtek, ami őket szolgálta, nem pedig valami náluk is magasabbal, amelynek ők szolgálhattak volna.

Ezért legyilkolták fejedelmeiket, apróra zúzták a gyémántokat, hogy megosztozkodhassanak rajtuk, és tömlöcbe vetették mindazokat, akik igazságot keresvén, egy napon fölébük kerekedhettek volna. „Itt az ideje - mondogatták -, hogy a templom szolgáljon a kőnek”. És mentek, azt híván, hogy meggazdagodtak templomdarabjaikkal, amelyeket azonban megfosztottak isteni jellegüktől, egyszerű kötörmelékké silányítottak!

LXXXIX.

Te azonban faggatsz engem:

„Hol kezdődik és hol végződik a rabszolgaság, hol kezdődik és hol végződik az egyetemes? És hol kezdődnek az ember jogai? Mert ismerem a templom jogait, amely a kövek értelme, az ország jogait, amely az emberek értelme, meg a költemény jogait, amely a szavak értelme. De a kövek jogait a templommal, a szavakét a költeménnyel, az embereket az országgal szemben nem ismerem.”

Nincsen igazi önzés, csak öncsonkítás. Aki egyedül indul el, és azt hajtogatja: „Én, én, én...”, olyan, mintha nem tartozna az országhoz. Mint az a kő, amely nem épült be a templomba, a költeményből kimaradt pusztá szó, vagy az a húscafat, amely nem része semmiféle testnek.

„Csakhogy én - válaszolják neki - eltörölhetem az országokat, egyetlen templomba gyűjthetem az embereket, s akkor egy még hatalmasabb templomtól nyerik értelmüket...”

- Mert nem értesz semmit - válaszolta atyám. - Mert te azokat a köveket látod, amelyek kart alkotnak, és ettől nyernek értelmet. Aztán más köveket, amelyek keblet, megint másokat, amelyek szárnyat alkotnak. Csakhogy együtt kőangyal lesz belőlük. Más kövekből együtt csúcsív. Megint másokból oszlop. Mármost ha együtt tekinted ezeket a kőangyalokat, csúcsíveket és oszlopokat, akkor azt látod, hogy templommá állnak össze. Ha pedig az összes templomot tekinted, akkor kiderül, hogy ők alkotják azt a szent várost, amely a sivatagban jártodban vezérel téged. Mármost állítod-e, hogy felesleges ezt a sok követ egy-egy szobor karjának, keblének, szárnyának a szolgálatába állítanod, aztán pedig a szobrokon keresztül a temploméba, majd a templomokon át a szent városéba, mert szerinted sokkal célravezetőbb, ha mindjárt a szent városhoz látsz velük, és hatalmas, uniformizált rakást készítesz belőlük, mintha az egy és oszthatatlan szent város kisugárzása nem éppen ebből a sokféleségből származnék? Mintha az egy és oszthatatlan oszlop sugárzó szépsége nem az oszlopfő, az oszloptörzs és a talapzat együttese lenne, bármennyire különbözzenek is egymástól? Mert minél magasabb rendű az igazság, annál magasabbról kell szemlélned, hogy meg tudd ragadni. Az élet egy és oszthatatlan, akárcsak a tenger felé lejtő hegyoldal, ennek ellenére mégis más és más lesz, ahogy feljebb halad, lényről lényre, mintegy szintről szintre ruházva át a hatalmát. Mert ez a vitorlás hajó is egy, jóllehet különböző dolgok együttese. Mert közelebbről nézve vitorlákat, árbocrudakat, hajóorrt, hajótestet, tőkét fedezel fel rajta. Még közelebbről nézve azt látod, hogy mindegyiken kötelek, ékek, deszkák és szegek vannak. De még ezek is tovább bonthatók részeikre.

„Az én országomnak sincs jelentése és igazi élete, a díszszemléknek sincsenek vigyázzba merevedett katonái, akárcsak az egyszerű városnak sem, ha nem egyéb, mint szépen sorba rakott kövek együttese. Hacsak nem a te otthonod. Ha minden otthon nem egy-egy család. A családok egy-egy törzs. A törzsek meg egy-egy tartomány. A tartományok pedig az országom. És nézd csak, milyen lelkes, milyen eleven kelettől nyugatig, északról délre ez az ország, akárcsak a tengert szántó vitorlás, amelyik a soha nem változó cél szolgálatába állított széllel táplálkozik, jóllehet a szél folyton változik, a vitorlás meg ezer alkatrészből van össze-ácsolva.”

„És most folytathatod magasba törő munkádat, összefoghatod az országokat, hogy még tágasabb hajót csinálj belőlük, amely magába építi a többi hajót, és viszi őket olyan irányba, amely mindig ugyanaz, bár különböző, mindig más szelek szárnyán repül anélkül, hogy valaha is más csillagzat felé fordulna orrával. Egyesíteni annyit jelent, mint jobban megszilárdítani az egyéni különbségeket, nem pedig eltörölni őket holmi hiábavaló rendben.

(De önmagában nem létezik emelet. Említettél néhányat. Említettél volna másokat is, amelyek az előzőkhöz csatlakoztak volna. Nem biztos.)

XC.

De lám, most nyugtalankodsz, mert azt láttad, hogy a gonosz zsarnok eltiporja az embereket. Hogy az uzsorás rabszolgaságban tartja őket. Sőt néha azt is, hogy a templomépítő nem Istent szolgálja, hanem önmagát, a maga hasznára verejtékezteti az embereket. És nem láttad, hogy ettől nagyobbak lettek az emberek.

Ez azért van, mert helytelen volt a gondolatmeneted. Mert nem arról van itt szó, hogy fel kell hágni a hegyre, vagy ahogy a kő éppen a kezéd ügyébe esik, kart formálni belőle. Kőangyalt a karokból, ahogy a véletlen hozza. Majd az angyalokból vagy az oszlopokból meg a csúcshévedből, megint csak találomra, templomot. Mert így szabadságodban áll azon a szinten megállnod, amelyiken tetszik. Semmivel sem jobb a templomnak, mint a szobor karjának a szolgálatába állítani az embereket. Mert sem a zsarnok, sem az uzsorás, sem a szobor karja, sem a templom sincs hivatva arra, hogy teljesen lekösse az embereket, és gazdaggá tegye őket viszonzásul a saját gazdagodásukért.

Nem a föld anyagai szerveződnek csak úgy, véletlenszerűen, és törnek felfelé a fában. Ahhoz, hogy fát alkoss, előbb azt a magot vetted el, amelyikben a fa szendergett. A fa felülről, nem pedig alulról jött.

Piramisodnak nincs semmi értelme, ha nem Istenben fejeződik be. Mert Isten elárad az embereken, miután átszellemítette őket. Feláldozhatod magadat az uralkodónak, ha az megalázkodik Istenben. Mert így ízében és lényegében megváltozva kapod vissza, amit adtál. Mert sem a kar, sem a templom, sem a szobor nem fog kiuzsorázni. Hiszen honnan lenne a kar, ha nem testből születne? A test nem a tagok összege. Mint ahogyan a vitorlás sem találomra összerakott különböző alkatrészek eredménye, hanem megfordítva, látszólagos különbözőségek és ellentétek segítségével kizárólag és egyedül a tengerre vágyó ember akaratának a szülötte - és ez a vágy egy és oszthatatlan -; a test is tagokra különül ugyan, de mégsem összeg, mert nem az alkotórészekből haladunk az egész felé, hanem - ahogyan minden alkotó, minden kertész vagy költő megmondja azt neked -, az egészből az alkotórészek felé. És elég tűzbe hoznom az embereket a sivatagok felett uralkodó tornyok szeretetével ahhoz, hogy építészeim rabszolgáinak a rabszolgái megtervezzék a köveket szállító szekérkaravánokat, meg mindazt, ami még kell hozzá.

XCI.

A nagy tévedés annak a fel nem ismerése, hogy a törvény a dolgoknak a jelentése, nem pedig többé-kevésbé meddő rítus ugyane dolgok szabályozására. Ha törvényt alkotok a szerelemről, akkor a szerelem bizonyos formáját teremtem meg. Szerelmemet éppen azok a megkötések alakítják, amelyeket rákényszerítek. A törvény tehát éppúgy lehet szokás, mint csendőr.

XCH.

Ezért ma éjszaka, a bástyák tetejéről, ahonnan hatalmamban tartom a várost, ahonnan helyőrségeim ellenőrzik az ország városait, hegyeken gyújtott tüzekkel tartva egymással kapcsolatot - mint ahogyan a bástyákon cirkáló őrszemek szokták egymást időnként unatkozva szölongatni (de aztán később mégis ráeszmélnek, hogy értelmüket ez az őrzés adta, mert nincsen olyan nyelv az őrszem számára, amelytől léptei a szívében visszhangoznának, az örkdő katona nem tudja, mit csinál, mindegyik csak azt hiszi, hogy unatkozik, és a vacsora idejét várja. Én azonban jól tudom, hogy nem kell figyelmet szentelni az emberek beszédének, és őrségen álló katonáim, akik a vacsoráról ábrándoznak, és ásitóvz végzik az őrt állás robotját, tévednek. Mert aztán vacsora alatt mégis nem akárki, hanem őrszem veri el éhét, és ütögeti hátba a szomszédját - és ez az őrszem nagy ember. Mert ha vályújukhoz kötném őket, akkor nem maradna más, mint kérödző jószág)...

Tehát ezen az éjszakán, amikor repedések támadnak az országon, amikor nyomasztó érzés, ha egy-egy jelzötüz kialszik a hegyeken, mert sorban kioltva őket sötétebbé válhat az éjszaka, és ettől összeomolhat az ország, omlásával még a vacsora ízét, még a gyermeknek adott anyai csók értelmét is fenyegetve. Mert más az a gyermek, aki nem valamelyik országé, ha ilyet csókolnak, nem Istennek adunk csókot...

Amikor tűzvész fenyeget, ellentüzet szoktak gyújtani. Hűséges katonáimból acélgyűrűt formáltam, és mindent eltiportam, amit e gyűrűbe zártam. Átmeneti nemzedék, mit számítanak a máglyák, amelyeket belöled raktam! A dolgok jelentésének a templomát kell megmen-tenünk. Mert az élet arra tanított, hogy nincs igazi gyötrellem a roncsolt testben, sőt még a halálban sincsen. Hanem annak a templomnak a nagysága szerint növekszik a visszhang, amely értelmet ad az emberek cselekedeteinek. Ha kiveted országából, száműzetés börtönébe zárod azt, akibe elültették az országához való hűséget, azt fogod tapasztalni, hogy véresre szaggatja magát börtöne rácsain, és inni sem hajlandó, mert szavainak nincs immár értelme. És ki sebezne véresre, ha nem önmaga? És ha annak a fia, akit az apaság erkölcsi törvényének szellemében neveltek, beleesik a megáradt patakba, és te visszatartod őt a parton, érezni fogod, mint küzd karjaid között, hogyan igyekszik kiszabadítani magát szorításodból, hogyan ordít, és hogyan próbál az örvénybe rohanni: mert az ő nyelvének nincs immár értelme. De aztán az első ott láthatod büszkén és méltóságteljesen az ország ünnepén, a másodikat boldogságtól ragyogva gyermeke születésnapján. Mert ami neked a legsúlyosabb gyötrelmeket okozza, szerzi egyúttal a legnagyobb örömeket is. Mert a gyötrelmek és az örömek meg-kötöttségeid gyümölcsei, megkötöttségeid pedig azokból a struktúrákból származnak, amelyeket rád kényszerítettem. Én meg akarom menteni az embereket, arra akarom őket kényszeríteni, hogy legyenek, még akkor is, ha azzal cselekszem ezt, ami gyötrelmet okoz nekik, például családtól elszakító börtönnel, vagy országtól elszakító száműzetéssel. Mert ha szemrehányást teszel nekem e miatt a szenvedés miatt, és arra hivatkozol, hogy szereted a családot vagy az országot, azt fogom válaszolni: értelmetlen az okoskodásod, hiszen éppen azt mentem meg, amitől vagy.

Átmeneti nemzedék, letéteményese egy olyan templomnak, amelyet kellő távlat hiányában talán nem is vagy képes meglátni, de amelyik szíved nagyságát, szavaid visszhangját, örömeid nagy belső tüzeit jelenti, rajtad keresztül mentem meg a templomot. Mit számít hát a vasba öltözött katonák gyűrűje?

Igazságosnak neveztek el. Az vagyok. Ha vért ontottam, azért tettem, hogy irgalmas voltomat, ne pedig kegyetlenségemet alapozzam meg. Mert aki most megcsókolja a térdemet, megáldhatom. Ő pedig gazdagabb lesz áldásomtól. És békével távozik. Aki viszont kételkedik hatalmamban, mit nyer vele? Ha feléje nyújtom ujjamat, és mosolyom mézét árasztom rá, képtelen elfogadni. És szegényen távozik. Mert nem lesz gazdagabb, ha magányában így kiált fel: „Én, én, én...”, hiszen erre nincsen válasz. Ha letaszítana bátyáim magasáról elsősorban nem én hiányoznék alattvalóimnak. Hanem az az édes érzés, hogy valakinek a gyermekei. Az az enyhülés, amit az áldás jelent. A megbocsátás tiszta vize a szíven. A menedék, az értelem, a nagy pásztorköpeny. Boruljanak hát térdre, hogy jó lehessen hozzájuk, tiszteljenek nagyságomban, hogy nagyobbá tehessem őket általa. Ki beszél hát itt énrolam?

Nem állítottam az embereket dicsőségem szolgálatába, mert én megalázkodom Isten előtt, és így Isten, aki egyedül kapja a dicsőséget, viszonzásul mindnyájukat betakarja vele. Nem az embereket használtam arra, hogy az országnak szolgáljanak. Hanem az országot arra, hogy létet adjon nekik. Ha elvettem magamnak, mint járandóságot, munkájuk gyümölcsét, azt azért tettem, hogy Istennek adjam, s ő jótéteményként árássa rájuk vissza. És íme, csúreimből gabona árad kárpótlásul. Így nemcsak táplálék, hanem egyúttal fényesség, dicsőítő ének és szívek békéje leszen.

És így van ez mindennel, ami az emberekkel kapcsolatos, mert az ékszernek házasság-, a tábornak törzs-, a templomnak Isten- és a folyamnak országértelme van.

Máskülönben mijük volna?

Az országot nem alapanyagokból építjük. Az építőanyagokat fogadjuk be az országba.

XCIII.

Voltak emberek, és volt a hűség. Hűségnek nevezem az emberekhez fűző kapcsolatot, például a molnárságot, az országot, a templomot vagy a kertet, mert nagy az az ember, aki hűséges a kertjéhez.

De lám, elém áll valaki, aki mit sem ért abból, ami egyedül számít, mégpedig azért, mert olyan hamis tudomány illúziójában él, amely, érteni akarván, mindent szétbont (érteni, nem pedig tartalmazni akar, mert akárcsak a könyv betűiből, ha szétdobáltad őket, hiányzik a lényeg: a te jelenléted. Ha összekevered őket, félreállítod a költőt. És ha a kert nem egyéb, mint dolgok összege, félreállítod a kertészt). Szóval, ez az ember az iróniában talál magának fegyvert, holott a gúnyolódás a rossz diák jellemzője. Mert azt jelenti, hogy a betűket kevered össze, de a könyvet magát nem olvasod el. Nos, ez az ember ilyeneket mond: „Mi értelme meghalni a templomért, hiszen végeredményben csak egy rakás kő? Erre nem tudsz mit válaszolni. „Mi értelme meghalni a kertért, hiszen nem egyéb, mint fák, füvek együttese?” Erre sincs válaszod. „Mi értelme meghalni az ábécé betűiért?” És valóban: hogyan fogadhatnád el a halált?

Ám a valóságban ez az ember sorra tönkretesz mindent, ami számodra gazdagságot jelent. Nem vagy hajlandó meghalni, tehát szeretni sem, és ezt az elutasítást értelméd gyakorlásának nevezed, holott tudatlan vagy: rengeteget vesződsz azzal, hogy ízekre szeded azt, ami már elkészült, és legértékesebb javadat éled fel: a dolgok értelmét.

Ő pedig felfuvalkodik, jóllehet nem egyéb, mint közönséges fosztogató, hiszen cselekvésével semmit sem épít, mint ahogyan az az ember építene, aki a mondatát csiszolgatva olyan stílust alakít ki magának, melynek segítségével még csiszoltabban fog majd írni. Azzal kápráztat el, hogy összetöri a szobrot, és a darabjaival gyönyörködött, mert te azt hitted, hogy a templom elmélkedés és csend, de lám, kiderül, hogy csupán köhalmaz, nem érdemli meg, hogy meghaljon érte.

De miután megtanított erre a műveletre, amely megöli az isteneket, nem marad számodra levegő, megszűnsz élni. Mert a dolgokban mindenekelőtt az a fény számít, amelyet az emberi kultúra áraszt rájuk. Egyaránt áll ez az otthon kövére, amely szeretet, a csillagra, amely Isten országa, és arra a tisztségre, amelyet rád bízok, és amelyik királyi méltóság részese. Meg a pajzsra, amely a dinasztia részese. Ám mit csinálnál az olyan kövel, tisztséggel, számmal, amelyik nem volna megvilágítva?

Így aztán rombolásról rombolásra siklasz a hiúság felé, mert egyedül már csak ez tud színt kölcsönözni életednek, amikor nem marad számodra egyéb, csupán valami kis üledék, amivel nem táplálkozhatasz. És más értelem híján célod csak tebelőled merítheti értelmét. És csupán te, egyedül te tudsz valamicske színt kölcsönözni a dolgoknak szegényes fényeddel. Mert az új ruhád: tőled van. A nyájad: tőled van. És a minden másnál gazdagabb lakásod: tőled van. És minden, ami nem tőled, hanem más valakitől van, legyen az ruha, nyáj, lakás, ellenségeddé lesz. Mert egy ellenkező és mégis hasonló országgal állsz szemben. És így kénytelen-kelletlen önmagaddal elégedettnak kell mutatnod magadat pusztaságodban, hiszen rajtad kívül nincsen semmi. Egyszer s mindenkorra arra vagy ítélve, hogy hangos szóval kiáltsd a semmibe: „Én, én, én”. De erre válasz nem érkezik.

Én nem ismertem olyan kertészt, aki hiú volt, ha valóban szerette a kertjét.

XCIV.

Annak az istennek a megnyilatkozása, aki színt ad a dolgoknak.

Ha elmegy tőled az az asszony, minden megváltozik. Mit ér a mai nap eredménye, ha nem szépíti meg a rákövetkezőt? Azt hitted, arra használhatod fel, hogy megragadd a dolgok értelmét, és kiderül, hogy nincs mit megragadni. Mit ér színezüst kancsód, ha többé nem fogyasztod mellette szertartásosan teádat a szerelmes éjszaka előtt? Mit ér a puszpángból faragott fuvola, amely ott függ a falon, ha többé nem arra való, hogy neki daloljon? Mit ér a tenyered, ha immár nem arra való, hogy az álomba szenderülő asszony arcának súlyát hordozza? Olyanná lettél, mint a bolt, amelyben nincs már egyéb, csak eladni való áru, mert nem leltek gazdára öbened, vagyis tebened. Mindegyiken rajta van a címke, várva, hogy életre keljen.

Így van ez a nap minden órájával, amely immár nem halk léptek várása, s aztán az ajtódban megjelenő mosolyé; mézeskalács ez a mosoly, a szerelem tőled távol készítette neked csendben, s nemsokára vele fogod enyhíteni éhedet. Így van ez minden órával, amelyik nem a búcsúzása, amikor valóban el kell menni. Amelyik nem a vágyadat új erőre serkentő álomé.

Ilyenkor nincs többé templom, csak halomra hányt kövek. És már te sem vagy. De hogyan mondanál le, még ha tudod is, hogy majd felejtessz, és másik templomot építesz? Mert ilyen az élet, egy napon újra kezébe veszi ezt a kancsót és ezt a tiszta gyapjúból szőtt szőnyeget, meg a reggeli, déli és esti órákat, és újra értelmet ad gyarapodásaidnak, fáradozásaidnak, és újra közelít vagy távolít, odavisz, visszakoztat, elveszített vagy újra megtaláltat veled valamit. Mert amióta már nem záróköved, nem közelítesz és nem távolodsz, nem veszítesz és nem lelsz újat, nem folytatsz semmit, és nem visszakozol semmi előtt a világon.

Mert tévedsz, ha azt hiszed, hogy kapcsolatot találsz a dolgokkal, és megfogod, vágyol rájuk, lemondasz róluk, és reméled, szétfúzod és szétszórod, meghódítod és birtokolod őket. Mert nem fogsz és nem tartasz meg, nem birtokolsz és nem veszítesz el, nem lelsz meg újra, nem remélsz és nem kívánsz egyebet, csak azt a fényt, amelyet a napjuk kölcsönzött nekik. Mert nincsen palló a dolgok és közted, hanem csupán közted és az istentől vagy országtól vagy a szeretettől való láthatatlan arcok között. És ha látlak hajózni a tengeren, a miatt az arc miatt látlak, amelyik távolléte következtében kincssé vált, a visszatérés miatt, amelyről a gályák hajdani énekei regélnek, a csodálatos szigetekről és a szigeteket körülvevő korallzátonyokról szóló mondák miatt. Mert mondom neked, a hajdanvolt gályák éneke tölti meg jelentéssel a habok dalolását, hiába nincsenek már többé gályák, és hiába nem visznek el hozzájuk vitorláid, korallzátonyok dúsítják számodra színeikkel a tengerre leszálló alkonyokat. És ha sohasem szenvedsz is hajótörést, mégis az elmesélt veszedelmek szolgáltatják a meredek sziklapartokon fájdalmasan felsíró haboknak a temetési szertartások zenéjét. - Máskülönben mit tehetnél egyebet, minthogy ásítva feszítenéd meg a száraz köteleket, holott így, melleden keresztbe vont karoddal, olyan nagy vagy, mint maga a tenger? Mert nem ismerek semmit, ami nem arc vagy kultúra, vagy szíved számára épített templom.

És ezért nem vagy hajlandó lemondani magadról, amikor már nincsen más értelmed, mivel túlságosan sokáig éltél egy szerelemből.

És a börtön falai is ezért nem zárhatják maguk közé azt, aki szeret. Mert az ilyen ember olyan országból való, amelyik nem a dolgok, hanem a dolgok értelmének az országra, és fittyet hány a falakra. Mert létezik számára valahol a kedves, még ha most éppen szendereg is, tehát szinte

halott, tehát pillanatnyilag semmi hasznát nem látja; hiába emeled kettejük közé e várbörtön falait, lelke titkos mélyén, csendben gazdagodik a szeretett lény. Képtelen lennél elválasztani őket egymástól.

Így van ez minden olyan jelenéssel, amely a dolgokat megkötő isteni csomóból származik. Mert semmit sem kaphatsz attól az elérhetetlentől, akit csak érzékeiddel vágysz, és megkeseríti álmatlan éjszakáidat, amint éhes kutyád sem ér semmit a hús képével: mert nem született meg az az isten, aki szellem, és áthatol a falakon. De hiszen beszéltem neked a birtok uráról, aki hajnalban kísétál harmat áztatta földjeire. Pillanatnyilag semmi haszna sincsen a birtokából. Nem lát maga előtt egyebet, csak egy mély utat. De azért mégsem olyan, mint más, hanem nagyszívű ember. Mint az, aki az ország őrzője: az országé, amelyből semmi egyéb nem jut neki, csupán egy gránit út a csillagok alatt. Fel és alá jár rajta, a ráleselkedő veszedelmek között. Ismersz-e szegényebbet ennél az őrszemnél, ennél a száz lépésnyi börtönbe zárt rabnál? Görnyed súlyos fegyverei alatt, börtönre ítélik, ha leül, és halálra, ha elnyomja az álom. Hidegtől vacogva, esőtől verve, forró homoktól égetve nem várhat egyebet, csak sötétben ráemelt, szívét célzó fegyvert. Ismersz-e nála kétségbeejtőbb helyzetben lévő teremtetést? Melyik koldus nem gazdagabb nála, hiszen még a koldus is szabadon mozoghat, bámulhatja a körülötte nyüzsgő tömeget, jobbra-balra kalandozhat a tekintete?

Az őr ennek ellenére mégis az ország része. És az ország az ő fedezete. Az ő sokkal nagyobb, mint a koldus. Még a halála is kifizetődik, mert halálában az országra cseréli el magát.

Rabjaimmal követ töretek. Ők meg csak törik, de közben üresek maradnak. Ha azonban a házat építed, hiszed-e, hogy te is ugyanazokat a köveket töröd? Te házfalat építesz, és mozdulataidat nem büntetésnek érzed, hanem himnusznak.

Mert a tisztánlátáshoz elég a távlatot megváltoztatnunk. Persze, ha valaki mégis megmenekül a halál pillanatában, és életben marad, úgy érzed, nyert valamit. Ám ha más hegyre hágsz, ahonnan már befejezettnek, valósággal kévébe kötöttek látod a sorsát, akkor úgy fogod találni, hogy boldogabb, ha értelmes halált hal.

Például az az ember, akit egy éjszaka, háború idején elfogattam, hogy kiszedjem belőle ellenségem terveit. „Én az én hazám fia vagyok - válaszolta -, és hóhéraid ez ellen sem tudnak tenni...” Hiába zúgtam volna össze malomkő alatt, mégsem tudtam volna kipréselni belőle a titok olaját, mert ő az ő országának a fia volt.

„Szegény vagy - mondtam neki -, ki vagy nekem szolgáltatva.

„De ő csak nevetett, mikor hallotta, hogy szegénynek nevezem. Hiszen ami az övé volt, azt én nem vágathattam ki belőle.

Ez hát a tanulóiskola értelme. Mert igazi értékeid nem a tárgyak, amelyek akkor érnek valamit, amikor használod őket, mint a szamarad, ha felülsz rá, vagy edényeid, ha eszel belőlük, de ha elrakod őket, már nincs többé jelentőségük. Sem amikor a dolgok kényszere elválaszt tőlük, mint az olyan asszony, akire csak vágyakozol, de akit nem szeretsz.

Mert igaz, hogy az állat csak tárgynak juthat birtokába. De a tárgy színét nyelvvel kifejezni sohasem lesz képes. Te azonban ember vagy, és a dolgok értelmével, nem pedig a dolgokkal magukkal táplálkozol.

Ezért építek és nevellek. És mutatom meg neked a kőben azt, ami nem a kő tulajdonsága, hanem a szobrász szívének indulata, a halott katona fenséges szépsége. És te gazdag vagy attól, hogy létezik valahol ez a kőbe faragott katona. Én a birkákból, a kecskékből, az otthonokból és a hegyekből építek neked birtokot, miután még magasabbra emeltelek. És bár pillanatnyilag semmi hasznod sincsen a birtokból, mégis tele van vele a szíved. Fogom a

közönséges szavakat, költeménnyé kötözöm őket, és gyarapítalak velük. Fogom a folyókat meg a hegyeket, és országommá kötözve őket felmagasztallak velük. És a győzelem napjain még a betegágyukon sínylődő rákosok, a börtönben senyedő rabok, a végrehajtók kezében vergődő adósok is büszkeségtől ragyognak, mert nincsen se kórház, se börtönfal, amely megakadályozhatná, hogy kapj, és mert ebből a sokféle anyagból olyan istent alkottam, amelyik fittyet hány minden falnak, erősebb minden kínhalálnál.

És amint már mondtam, ezért építem én az embert, döntöm le a falakat, szaggatom le a börtöne rácsait, és szabadítom ki őt. Mert azt építettem, aki együtt érez az emberekkel, és rá se hederít a börtönfalakra. Csak nevet a börtönőrökön. És oda se hederít a hóhér szerszámaira, mert képtelenek rá, hogy megtörjék.

Mert persze nem az egyik emberen át érintkezel a másikkal. Hanem az egyiken át az országgal, meg a másikon át is az országgal, amelynek így számotokra kettős értelme van. És ha azt kérdezed tőlem: „Hogyan jussak el ahhoz akit szeretek, mikor falak, tengerek, halál választ el tőle?” - én azt válaszolom rá, hogy hasztalan kiáltasz felé, őérte, elég szeretned, amitől semmiféle fal nem választhat el, a háznak, a teáskészlet alá való tálcának, a vízmelegítőnek meg a tiszta gyapjából szőtt szőnyegnek az arcát, amelynek záróköve az alvó hitves, hiszen szeretheted akkor is, ha távol van, akkor is, ha alszik...

Ezért mondom, hogy az emberépítésben mindenekfelett nem az a fontos, hogy oktasd, - hiú dolog, ha az ember csupán két lábon járó könyv -, hanem hogy felemeld, és elvezesd azokra az emeletekre, azokra a szintekre, ahol már nem a dolgok vannak, hanem a dolgokat egybekötő isteni csomóból született arcok. Mert nincs mit remélni a dolgoktól, ha nem visszhangoznak egymáson, már pedig ez az egyetlen muzsika a szív számára.

Így van ez a munkáddal is, ha ez a munka a gyermekeid kenyeré, vagy magadnak valami nagyobbra való elcserélése. Így van ez a szerelmeddel is, ha valami magasabb, mint megragadható test keresése, mert a neked nyújtott öröm magába a szerelembe van bezárva.

Ezért szólok hát most az emberek értékéről.

Amikor a homoksivatagból megtérve meleg éjszakákon ellátogatsz a bordélyok negyedébe, és kiválasztasz magadnak egyet az asszonyok közül, hogy benne felejtsd el a szerelmet, aztán simogatod és hallgatod, mit beszél és mit válaszol, mihelyt vége a szerelemnek, hiába volt szép az a teremtés, úgy távozol tőle, mintha levetkezted volna önmagadat, még csak emléked sem marad az egészből.

De ha történetesen az ugyanolyan külsejű, hasonló mozgású, ugyanolyan szép, ugyanazokat a szavakat mondó hercegnő vár rád, akit lassú karavánok hoztak távoli szigethazájából, miután előzőleg tizenöt esztendőn át fürösztözték zenében, költészetben és bölcsességben, s lett kitartóvá, képessé haragra gyulladni, ha megsértik, hűsétől lobogni a megpróbáltatásokban, meg nem alkuvóvá és megtörhetetlenné, olyanná, aki hisz isteneiben, semmi áron el nem árulja őket, és egyetlen olyan tőle követelt szóért is hajlandó odadobni az életét, végtelen szépségét, amelyet méltatlannak talál magához, aki olyannyira ízig-vérig nemes, hogy egyetlen lépése is megragadóbb, mint a legszebb tánc: ha történetesen ez a lány vár téged a ragyogó kövekkel kirakott nászteremben, tárja feléd üde karjait, és mondja ki ugyanazokat a szavakat, amelyekben azonban most egy tökéletes lélek fejeződik ki, akkor, mondom neked, hajnalban elindulva sivatagodba, tövisbokraid felé, már nem ugyanaz leszel, hanem merő hálaadó ének. Mert mit sem nyom az ember a maga szegény külsejével és innen-onnan összeszedetetett gondolataival, hanem ami számít, az a nagyobb vagy kisebb lélek, meg ami körülveszi, a hegyei, csendből összeálló pusztaságai, olvadó hómezői, virágos domboldalai, pihenő vizei, egy egész hatalmas, láthatatlan háttér. Boldogságot belőle nyered. És nem

tudsz többé elszakadni tőle. Mert nem ugyanaz, ha gyér vizű folyón hajózol - még ha behunyod is a szemedet, s úgy élvezed hajód ringását -, mint ha a tenger mély vizei felett úszik a hajó. Mert hiába hasonló a tárgya, nem azonos az az öröm, amit a hamis gyémánt vagy amit a tiszta gyémánt szerez. És az előtted hallgató lány nem ugyanaz, mint az a másik, hallgatásába burkolózó teremtés.

És nem is tévedsz ilyenkor.

Ezért nem vagyok hajlandó megkönnyíteni a dolgodat, és mivel kedvesek testednek az asszonyok, segíteni, hogy könnyebben kaphasd meg őket, megfosztva őket erkölcsi normáiktól, ellenállásuktól és nemességüktől, mert ezzel éppen azt tenném tönkre, amit szeretnél megragadni.

Ha pedig meg vannak becstelenítve, akkor nem lelsz bennük egyebet, csupán képességet a szerelemről való elfeledkezésre, holott az egyetlen cselekedet, amely felett féltékenyen őrködik, az, amelyiktől gazdagabbá leszel a következő cselekedet számára, például arra ösztönözlek, hogy felfelé törekvésedben győzd le a hegyet, ami aztán felkészít rá, hogy a másik még magasabbat is le tudd győzni, vagy például azt javasolom, hogy szerelmed megerősítésére mászd meg az elérhetetlen lélekcsúcsot.

XCV.

A gyémánt a nép verítékének a gyümölcse, de miután egy egész nép izzadott érte, a gyémánt el nem fogyaszthatóvá, szét nem darabolhatóvá lett, külön-külön nem használ egyik dolgozónak sem. Le kell tehát mondanom a gyémánt megszerzéséről, holott a gyémánt a föld felébredt csillaga? Ha kiragadom cizelláló mestereim utcájából azokat, akik arany kancsókat ékesítenek vésőjükkal - ezek a kancsók szintén nem oszthatók, hiszen mindegyik egy egész életbe kerül, és mialatt rajta dolgozik, kénytelen vagyok mesteremet másutt termelt kenyérgabonával táplálni, mert ha őt is elküldöm földet művelni, akkor nem lesz többé arany kancsó, csak valamivel több szétosztható búza -, azt fogod-e állítani, hogy az emberi méltósággal nem fér össze a gyémántbányászat vagy az aranytárgyak cizellálása? Hol tapasztalod, hogy az ember gyarapszik általa? Mit számít nekem a gyémánt sorsa? Ha éppen muszáj, a sokaság irigységének kielégítésére belemegyek abba, hogy évente egy alkalommal elégetem mindazt a gyémántot, amit közben összegyűjtöttem, mert így legalább nekik is jut ünnepnap, vagy gyémántkirálynőt találok ki, felékesítem gyémántjaimmal, így legalább lesz nekik felékesített királynőjük. És elárad majd rajtuk a királynő ragyogása vagy az ünnep melege. De miből gondolod, hogy gazdagabbak attól, ha múzeumba zárják el a gyémántokat, hiszen pillanatnyilag ott sem válnak hasznára senkinek, kivéve néhány ostoba bémészkodót, és legfeljebb egy otromba, tompa agyú múzeumőrt gazdagítanak?

Mert el kell ismerned, hogy csupán az ér valamit, ami időbe került az embereknek, mint például a templom. És hogy országom dicsősége, amelyből mindenki megkapja a maga részét, csak abból a gyémántból származik, amelyet kibányásztatok alattvalóimmal, vagyis a királynőtől, akit majd feldíszítek vele.

Mert én csak egy szabadságot ismerek, a lélek gyakorlásának a szabadságát. És nem azt a másikat, amelyen csak nevetni lehet, mert mégis csak kénytelen vagy megkeresni az ajtót, ha át akarsz menni a falon, és nem áll szabadságodban sem az, hogy fiatal legyél, sem az, hogy a napot élvezd éjnek idején. Ha arra kényszerítlek, hogy ezt az ajtót válaszd és ne amaszt, panaszkodsz, hogy oktanul gyötörlek, de azt nem vetted észre, hogy ha csak egy ajtó van, akkor ugyanilyen kényszernek engedelmeskedtél. És ha megtagadom tőled azt a jogot, hogy azt vedd el, akit szépnek találsz, panaszkodni fogsz zsarnokságom miatt, de mivel mást még nem ismertél, nem vetted észre, hogy a te faludban minden lány kancsal.

Mivel azonban azt, akit nőül veszel, rákényszerítettem, hogy emberré legyen, és mivel neked is lelket kovácsoltam, mindketten azzal a szabadsággal fogtok élni, amelynek egyedül van értelme, s ez a lélek gyakorlása.

Mert a szabadosság kitöröl az életből, és ahogy atyám mondotta: „Nem szabadság a nemlét.”

XCVI.

Mert egy napon majd szólok neked a szükségszerűségről és az abszolútumról is, ami a dolgokat megkötő isteni csomó.

Mert lehetetlen szenvedélyes odaadással kockázni, ha a kockák nem jelentenek semmit. És annak a számára, akit kiharcolok a viharos tengerre, s aki a behajózás előtt szertetekintve erről tudomást szerez, és úgy méregeti a vészteljes fellegeket, mint az ellenséget, felbecsüli a hullámokat, és teli tüdővel lélegzi be a feltámadó szelet, mindezek egymásba kapcsolódnak, és a szükség kényszere folytán - vagyis parancsom következtében, amely nem tűr ellentmondást - most már nem holmi tarka vásári látvány lesznek, hanem felépült bazilika, én meg a bazilika állandóságát biztosító zárókő. Ez az ember fenséges látványt nyújt majd, amikor a hajó kifutásának szertartása közben ő is parancsokat osztogat.

Ha azonban valaki - nem én - csak úgy sétautazás formájában akar kimenni a tengerre, kedve szerint bolyongani rajta, s ha úgy tetszik neki, félúttól visszafordulni, nem jut el a bazilikához, s a vészterhes fellegek sem lesznek számára próbatétel, hanem valami alig jelentősebb dolog, mint egy festmény, a hűvösödő szél sem jelenti neki a világ megváltozását, csak alig észrevehető simogatást a bőrén, s a hullámok taraján való táncolásból sem érez egyebet, csupán valami nyomást a gyomrában.

Ezért van az, hogy amit én kötelességnek nevezek - a dolgokat megkötő isteni csomó -, csak akkor építi fel az országot, a templomokat vagy a birtokodat, ha abszolút szükségszerűségeként jelentkezik számodra, nem pedig változó szabályoknak engedelmeskedő játékként.

„A kötelességet arról ismered fel - mondotta atyám -, hogy nem a te dolgod megválasztani.”

Ezért tévednek azok, akik tetszeni igyekeznek. És, hogy tetszeni tudjanak, hajlékonyan, alakíthatóan viselkednek. És eleve engednek minden kívánságnak. És mindenben csálnak, hogy olyannak mutakozzanak, amilyennek kívánják őket. De mi dolgom nekem az ilyen csont nélküli, alaktalan medúzákkal? Undorral elvetem őket, hadd menjenek vissza a maguk ködös világába: majd akkor jertek vissza, ha felépültetek.

Még az asszonyok is megunják azt, aki szereti őket, ha az a személy úgy igyekszik kimutatni szeretetét, hogy visszhanggá és tükörré válik. Senkinek sincsen szüksége a saját képére. Nekem úgy van rád szükségem, hogy olyan erős légy, mint az erőd, magot érjen a fogam, ha beléd harapok. Űlj mellém, mert te vagy.

Aki része az országnak, azt vállalja az asszony, és szolgálójává lesz.

XCVII.

Ilyen gondolataim támadtak a szabadságról.

Amikor elhunyt atyám hegyé lett, és ott magasodott az emberek láthatárán, észbe kaptak a logikus fők, a történészek meg a kritikusok, akik már szinte szétpukkantak a torkukra forrasztott üres szavaktól, és egyszerűen felfedezték, hogy az ember szép.

És valóban szép is volt, hiszen atyám megalapozta.

„Mivel szép az ember - lelkendeztek -, úgy illik, fel kell szabadítani. És akkor teljes szabadságában fog kibontakozni, minden cselekedete csodálatos lesz. Mert most tönkresilányítják nagyszerűségét.”

De akkor én, aki esténként ki szoktam járni narancsültetvényeimbe, ahol kiegyenesítik a fák törzsét és nyelik az ágakat, szintén így beszélhetnék: „Az én narancsfáim szépek, és tele vannak narancssal. Akkor minek vágjuk le ezeket az ágakat, hiszen ezek is hozhattak volna gyümölcsöt? Fel kell végre szabadítanunk a fát, hogy tökéletesen szabadon bontakozhasson ki. Mert most tönkresilányítják nagyszerűségét.”

Egyszóval felszabadították az embert. Az ember szálegyenesen állott, hiszen egyenesre nyesték. Mikor aztán jöttek a csendőrök, akik, nem a pótolhatatlan minta tiszteletétől vezérelve, hanem alantas uralkodni vágyástól, vissza akarták őket kényszeríteni kötöttségeikbe, ezek a nagyszerűségükben tönkresilányított emberek fellázadtak. A szeretett szabadság tűzvészként lobbant bennük lángra országszerte. Mert az a szabadságuk forgott kockán, hogy szépek lehessenek. És a szabadságért meghalva, a saját szépségükért haltak meg, és szép volt a haláluk.

És a „szabadság” szó tisztábban csengett minden trombitaszónál.

Én azonban visszaemlékeztem atyám szavaira:

„Az ő szabadságuk azt jelenti, hogy szabad nekik nem lenniük.”

Mert az történt, hogy következményről következményre haladva végül is piaci tolongás és zűrzavar lettek. Mert ha te a saját fejed szerint döntesz, de a szomszédod is ugyanúgy dönt, végösszegükben megsemmisítik egymást a cselekedeteitek. Ha mindenki saját ízlése szerint festi ki ugyanazt a tárgyat, az egyik vörösre, a másik kékre, a harmadik sárgára, a tárgynak végül már nem is lesz színe. Ha felvonulásra készülünk, és mindenki maga választja meg az irányt, örült kavargás támad, és ezzel vége is a felvonulásnak. Ha szétosztod hatalmadat az emberek között, nem a hatalom erősödését éred el, hanem a szétbomlását. És ha mindenki külön-külön választja meg a templom helyét, és oda hordja a követ, ahová neki tetszik, templom helyett kőhalmaz borította telket fogsz találni. Mert az alkotás egy és oszthatatlan, a te fád csupán egyetlen mag szálba-szökkenése. Persze, igaz, ez a fa igazságtalan, hiszen nem engedi kicsírázni a többi magot.

Mert ha a hatalom az uralkodás szeretete, akkor én az ilyen hatalmat ostoba becsvágynak tartom. Ám ha alkotó cselekedet, az alkotás gyakorlása, ha szembe halad azzal a természetes hajlammal, amely azt kívánná, hogy keveredjenek össze az építőanyagok, olvadjanak pocsolyává a jégmezők, porladjanak el a templomok a mindent megemésztő időben, oldódjék szét bágyadt langymelegbe a nap heve, kuszálódjanak össze a sokat használt könyv lapjai, keveredjenek össze és korcsosuljanak el a nyelvek, egyenlítődjenek ki a hatalmak, egyen-

súlyozódjanak ki az erőfeszítések, és összefüggéstelen halomba hulljon szét a dolgokat megkötő isteni csomóból származó minden építmény, akkor én magasztalom ezt a hatalmat. Mert olyan, mint a cédrus, amelyik felszívja magába a pusztá köveit, gyökereit olyan talajba eresztí, amelyben semmi ízük nincsen a nedveknek, ágaival olyan napot ejt rabul, amely egyébként elveszne a jégben, vele együtt pusztulna el, amelyik az immár változatlan, mozdulatlan sivatagban, ahol lassacskán minden szétosztódott, elegyengetődött és kiegyensúlyozódott, építeni kezdi a fa igazságtalanságát, fölébe kerekedve sziklának, kavicsnak, templomot hoz létre a napnak, hárfaként zeng a szélben, és helyreállítja a mozgást a mozdulatlanságban.

Mert az élet struktúra, erővonalak együttese és igazságtalanság. Ha vannak olyan gyerekek, akik unatkoznak, mi egyebet cselekszel, mint hogy rájuk kényszerítéd parancsaidat, amelyek olyanok, mint a játékszabályok. Aztán látod, hogyan szaladgálnak.

Egyszóval eljöttek az idők, amikor egyéb tárgya már nem lévén, amit felszabadíthatott volna, a szabadság már csupán a készletek szétosztása volt gyűlölködő egyenlősdieskedés közepette.

Mert szabadságodban a szomszédodba ütközöl, ő pedig tebeléd. Az így lelt nyugalmi állapot többé nem mozgó, összekevert golyók állapota. A szabadság ily módon egyenlőséghez, az egyenlőség egyensúlyhoz vezet, ami a halál. Nem jobb-e, hogy az élet kormányozzon, és mint megannyi akadályba, az eredő fa erővonalaiiba ütközzél? Mert az egyetlen kényszer, amely gyötrelmes, és amelyet fontos, hogy gyűlölj, szomszédod zsémbelésében, a veled egyenlő irigységében, a kíméletlen, erőszakos emberrel való egyenlőségben nyilvánul meg. Elsüllyedsz miattuk a holt tömegben; ám olyan ostoba az üres fecsegés, hogy zsarnokságot emlegettek, ha növekvő fa ég felé törekvése vagytok.

Egyszóval eljöttek azok az idők, amikor a szabadság immár nem az ember szépségének a szabadsága volt, hanem a tömeg megnyilatkozása, amelybe az ember szükségszerűen beleolvad, márpedig a tömeg egyáltalán nem szabad, hiszen nincsen iránya, egyszerűen csak súlya, és marad egy helyben. Ami azonban nem zárta ki, hogy szabadságnak nevezzék a poshadás szabadságát, és igazságnak a poshadást.

Elkövetkezett az az idő, amikor ez a szó: szabadság, még mindig majmolva a harsona hívását, elveszítette mindazt; ami benne lelkesítő volt, s az emberek homályosan valami új harsonáról kezdtek álmodozni, amely felébressze és alkotásra kényszerítse őket.

Mert egyedül az a trombitászó szép, amely felriaszt téged az álomból.

Ám csak az olyan kényszer elfogadható, amelyik jelentésszerűen megfelelően a templom szolgálatába állít téged. Mert nem ott szabadok a kövek, ahol nekik tetszik, különben nincs minek jelentést adniuk, és nincs mitől jelentést nyerniük. Az elfogadható kényszer azt jelenti, hogy engedelmeskedj a trombitászonak, ha az valami nálad nagyobbat kavart fel benned, hív életre belőled. Azoknak, akik meghaltak a szabadságért, mert felmagasztosultak, mert a saját szépségüket szolgálták benne, és azáltal, hogy alávetették magukat ennek a szépségnek, egyúttal elfogadták a kényszereit is, és éjszaka idején felserkentek a trombita hívására, nem állott szabadságukban tovább aludniuk, vagy ölelgetniük a feleségüket, hanem engedelmeskedtek a parancsnak. És ha egyszer kénytelen vagy engedelmeskedni, mit érdekel engem, kívül van-e a csendőr, vagy belül, önmagadban.

De ha belül van is, tudom, hogy előbb kívül volt, mint ahogy becsületérzés is azért él benned, mivel atyád szigora megtanított rá, hogy tetteidet a becsület irányítsa.

És ha kényszeren a szabadosság - vagyis a csalás - ellentétét értem, nem azt kívánom, hogy ezt a kényszer a rendőrségem képviselje, mert sétáim közben, szeretetem csendjében megfigyel-

tem, hogy a gyerekek - erről már nem beszéltem neked - engedelmeskednek a játékszabályoknak, és nem csálnak szégyentelenül. Mert ők ismerik a játék arcát. Arcnak itt azt nevezem, ami játékból származik. Lelkes buzgalmukat, a megoldott problémák felett érzett örömeiket, fiatalos merészségüket, mindazt, aminek íze-zamata ebből a játékból és nem másikból származik, valami istenségfélét, amely ily módon segíti őket megvalósulni. Mert egyik játék sem olyanra gyúr, mint a másik, és ha változni akarsz, akkor más játékot választasz. De ha aztán úgy érzed, hogy ebben a játékban vagy nagy és nemes, akkor, ha véletlenül csalni találsz, rádöbbsz, hogy éppen azt teszed tönkre, amiért játszol. Ezt a nagyságot, ezt a lelki nemességet. Lám, engedsz annak a kényszernek, amelyet egy bizonyos arc szeretete jelent számodra.

Mert a csendőr a másik emberhez való hasonlóságodat alapozza meg. Hogyan is láthatna messzebbre? Számára a rend a múzeum rendje, ahol szépen sorba rakják a tárgyakat. Én azonban nem arra alapozom az ország egységét, hogy hasonlíts a szomszédodra. Hanem arra, hogy szomszédoddal együtt, akár az oszlop és a szobor a templomba, beleolvadjatok az országba, mert csak az ország egy és oszthatatlan.

Az én kényszerem a szeretet szertartásrendje.

XCVIII.

Ha szerelmed nem remél elfogadtatást, akkor temesd magadba. Ott lappanghat benned, ha csend. Mert irányt teremt számodra a világban, és minden irány gyarapít, ha lehetővé teszi számodra, hogy közeledj, távolodj, belépj, kilépj, találj és veszíts. Mert az vagy, akinek élnie kell. Már pedig nincs élet, ha nincs oly istenség, amelyik erővonalakat teremtett számodra.

Ha szerelmed nem talál elfogadásra, és immár csupán hiú könyörgés, hogy jutalmazza hűségedet, ha nincs hozzá elég lelkierőd, hogy magadba rejtsd, akkor, ha van orvos, gyógyíttasd magadat. Mert nem szabad összetéveszteni a szerelmet a szív rabszolgaságával. Szép a kérő szerelem, de szolgálhoz méltó az, amelyik esdekel.

Ha szerelmed a dolgok abszolút lehetetlenségébe ütközik, például egy klastrom vagy a számkivetés áthághatatlan fala meredezik előtted, adj hálát Istennek, ha választottad viszontszeret, jóllehet látszólag néma és vak. Mert létezik számodra általa meggyújtott mécses a világban. És nem számít, hogy nem használhatod. Mert aki így hal meg a pusztában, gazdag: hiszen háza van valahol messze, jóllehet meg kell halnia.

Mert ha erős lelkeket építek, ha kiválasztom közülük és hallgatásba falazom a legtökéletesebbet, úgy érzed, senki sem kap tőle semmit. Holott egész országom nemesebb lesz tőle. Bárki arra vetődik, leborul előtte. És jelek és csodák születnek.

Tehát ha szerelem ébred irántad - még ha hasztalanul is -, és a te szívedben is megfog, fényben fogsz haladni. Mert nagy ereje van az imádságnak, amelyre csupán a csend válaszol, ha létezik az istenség.

És ha elfogadják szerelmedet, ha karok tárulnak feléd, akkor imádkozz Istenhez, hogy óvja meg ezt a szerelmet a romlástól, mert féltem a túlságosan boldog szíveket.

XCIX.

De mivel szerettem a szabadságot, amelytől visszhangossá vált a szívem, és mivel véretem ontottam volna, csak hogy megszerezsem magamnak; és mivel megfigyeltem, milyen ragyogó azoknak a szeme, akik harcoltak érte (amint egyébként az is láttam, milyen gonoszok azok, hogyan tapossák egymást, mint a birkanyáj, milyen durvák, mikor az ennivaló felé tolonganak, akikre a jászolrácsba rakva vár a porciójuk az istállóban, és mohó pofájukkal tolakodva disznóvá lettek a vályú körül)...

Mivel láttam, hogy a szabadság lángjától felragyognak az emberek, a zsarnokság viszont lealjasítja őket...

És mivel nem az én szokásom, hogy bármiről lemondjak magamból, és megvetem az eszmei ócskaárut, tudván, hogy ha a szavak nem adnak számot az életről, akkor a szavakat kell megváltoztatnunk, és ha valami kibogozhatatlan ellentmondásba keveredve tévedsz, akkor a mondatot kell széttörnöd, azt a hegyet kell felfedezned, ahonnan tisztán kivehető a síkság...

És mivel felfedeztem, hogy csak azok a lelkek igazán nagyok, amelyeket megalapoztak és megformáltak, erős várrá építettek a kényszer, a vallásgyakorlat és a szertartás segítségével, amely egyszerre hagyomány, imádság és vitathatatlan kötelezettség...

És hogy csak a büszke lelkek szépek, amelyek nem hajlandók meghajolni, amelyek hajthatatlanná teszik az embereket a szenvedések között, megszabadítják őket önmaguktól és attól, hogy hittagadóvá váljanak, vagyis önmaguktól megszabadulva választani és dönteni tudjanak, hogy a tömeg mendemondái és a király kegyének elvesztése ellenére is elvegyék azt, akit szeretnek.

Rájöttem, hogy kényszer és szabadság egyaránt értelmetlen. Mert egyetlen indulatomat sem kell megtagadnom, jóllehet a kifejezésükre szolgáló szavak a nyelvüket öltögetik egymásra.

C.

Ha tehát előítéletek alapján vetsz börtönbe embereket, és ha történetesen sokat vetsz börtönbe (hiszen végeredményben mindet bezárathatnád, mert mindnyájan magukban hordozzák egy részét annak, amit te helytelennek ítélsz; például börtönnel büntethetnéd jogtalan kívánságait is, és így még a szentek is börtönbe kerülnének), az azt bizonyítja, hogy előre kialakított felfogásod alkalmatlan szempont az emberek megítélésére, tilalmas és véres hegy, amely rosszul válogat, arra kényszerít, hogy maga ellen az ember ellen lépj fel. Mert esetleg igen nagy a jobbik része annak, akit elítélsz. De te mégis eltaposod.

Ha aztán csendőreid, akik szükségszerűen ostobák, parancsaid vak végrehajtói, mégpedig hivatásuknál fogva azok, hiszen nem igényelsz semminemű intuíciót, hanem, éppen ellenkezőleg, megtagadod tőlük ezt a jogot, mert a csendőrök feladata nem az, hogy megértsenek és ítéljenek, hanem hogy utasításaid alapján válogassanak - azt a parancsot kapják, hogy fehér vagy fekete pecsétet üssenek (csak két színt ismernek) arra, aki például dúdolgat, amikor egyedül van, vagy időnként kételkedik Istenben, ásít szántás közben, vagy egyáltalán gondolkodik, cselekszik, szeret, gyűlöl, csodál vagy megvet bármit, akkor iszonyatos világ kezdődik: egy áruló nép között kell élned, de nem tudsz elég fejet leüttetni, a tömeg mindig gyanús marad számodra, néped csupa kém, mert olyan választóvonalat húztál, amelyik nem az embereken kívül halad - ezzel ugyanis az egyiket jobbra, a másikat balra sorolhatnád, s így legalább világos munkát végeznél -, hanem az emberen belül, meghasonlást idéz benne elő, önmaga besúgójává, önmaga vádolójává, árulójává alacsonyítja, hiszen minden ember természetében benne rejlik az, hogy forró éjszakáin kételkedik Istenben. Hiszen mindnyájunk természetében benne van, hogy dúdolgatunk, ha egyedül vagyunk, ásítunk szántás-vetés közben, vagy időnként elgondolkozunk, cselekszünk, szeretünk, gyűlölünk vagy megvetünk valamit. Mert az ember él. De te csupán azt tartanád szentnek, igaznak és kíváncsnak, akinek eszméi nevetséges, talmi jószágok, nem pedig szívének felbuzdulásai.

És mivel azt kéred csendőreidtől, hogy azt furkásszák ki az emberből, ami ő maga, nem pedig valaki más, nagy buzgalommal hozzá is látnak, és fel is fedezik mindegyikben, hiszen megvan mindegyikben, s aztán elszörnyedve attól, hogy mennyire elterjedt a baj, téged is megrémítenek jelentéseikkel, elfogadtatják veled azt a meggyőződésüket, hogy késedelem nélkül hozzá kell látni az elfojtásához. És miután sikerült meggyőzniük, tömlöcöket építtetnek veled, hogy oda zárasd be egész népedet. Egészen addig a napig, míg végül kénytelen leszel őket magukat is közéjük záratni, hiszen ők is csak emberek.

De ha egy napon azt kívánod, hogy parasztjaid áldott napfényben műveljék földeidet, hogy a szobrászok gyúrják az agyagot, a mértantudósok bizonyítsák alakzataikat, akkor bizony hegyet kell változtatnod. És aszerint, hogy melyet választasz, fegyenceidből szentek lesznek, te pedig szobrokat emeltetsz annak a tiszteletére, akit korábban arra ítéltél volt, hogy követ törjön.

CI.

Gondolkoztam a plágiumon. Mindig is foglalkoztatott, de anélkül, hogy Isten megvilágosította volna előttem értelmét. Persze, tudtam, hogy a plagizátor az, aki a stílust mélységében töri fel, olyan hatásokat akarván elérni ily módon, amelyek hasznára vannak; önmagukban dicséretesek is ezek a hatások, a stílus lényegéhez tartozik, hogy az ilyesmit lehetővé tegye számodra, hiszen arra való, hogy az emberek legmeghittebb érzéseiket bízzák rá. Ám az történik, hogy összetöröd a kocsidat azzal az ürüggyel, hogy utazni akarsz rajta, hasonlóan ahhoz az emberhez, aki halálra fárasztja szamarát olyan terhekkkel, amelyeknek a hordozása meghaladja a csacsi erejét. Holott ha szerényebb terhekkkel szoktatod munkához, még jobban fog dolgozni. Tehát nem fogadom el azt, aki felrúgja az írás szabályait. Találja meg a módját, hogy a szabályok szerint is ki tudja magát fejezni, mert csak így járul hozzá a szabályok megalapozásához.

Mármost az az igazság, hogy ha a szabadság az ember szépségének a szabadsága, akkor olyan, mintha a tartalékainkat fosztanánk ki, pazarolnánk el. Persze, mit sem ér az olyan tartalék, amelyik alszik, az olyan szépség, amelyik az öntőforma minőségétől függ, de amelyet soha sem emelsz ki a formából, hogy mindenki láthassa. Szép dolog csűröket építeni, hogy elraktározhassuk benne a gabonát. Ám a csűröknek csak akkor van értelmük, ha aztán télen kivesszed belőlük a gabonát, hogy szétosszad. A csűr értelme a magvak elraktározására szolgáló helynek, a csűrnek az ellentéte. Azért raktározol bele, hogy elvegyél belőle. De ennek az ellentmondásnak csupán a nyelv ügyfogyottsága az oka, mert elraktározni, kivenni egymásnak ellentmondó szavak, egyszerűbb lett volna nem így fogalmaznod: „Ez a csűr az a hely, ahová én elraktározok”, amire okkal válaszolja a másik okos: „Dehogysis! A csűr az a hely, ahonnan én kivesszek!”, hiszen te felül tudtál emelkedni üres fecsegésükön, megoldottad ellentmondásaikat, és úgy határoztad meg a csűr jelentését, hogy a magvak átmenő kikötője.

Szabadságom ezért csupán a kényszer gyümölcseinek felhasználása, egyedül ez a kényszer rendelkezik azzal a képességgel, hogy olyasvalamit szüljön, ami megérdemli, hogy felszabadítsák. Én azt az embert nevezem szabadnak, aki saját elhatározásából vállalja a kínpadot, mert nem hajlandó megtagadni hitét, mert önmagával áll ellen a zsarnok és hóhérai parancsainak, meg azt a másikat, aki ellenáll alantas szenvedélyeinek, mert nem tudom szabadnak mondani azt, aki rabszolgamódon engedelmeskedik minden felhívásnak és csábításnak, még ha egyesek szabadságnak nevezik is azt, hogy szabad rabszolgává lenniük.

Mert ha megalapozom az embert, emberi cselekvésmódokat, ha megalapozom a költőt, költeményeket szabadítok fel benne, és ha arkangyallá teszek, szárnyas szavakat meg biztos tánclépéseket szabadítok fel benned.

CII.

Óvakodom attól, aki egyetlen szempontból igyekszik ítélni. Mint például attól az embertől, aki nagy ügy követe lévén, magát annak elkötelezve, többé semmi egyebet nem lát.

Amikor hozzá szólok, azért teszem, mert fel akarom benne ébreszteni az embert. De bizalmatlan vagyok azzal a móddal szemben, ahogyan szavaimat hallgatja. Mert ez a mód ravaszkodás, hadicsel lesz, és ő valósággal megemészti a véleményemet, mielőtt megbízóival közölné. De hogyan tehetnék neki ezért szemrehányást, hiszen nagysága vállalt ügyének a nagyságából származott?

Aki megért engem, akivel egyenrangú helyzetben érintkezem, aki nem emészti meg az én igazságomat, hogy a magáévá tegye, s aztán, alkalomadtán, felhasználja ellenem - az a fajta ember, akit én tökéletesen tájékozottnak nevezek -, általában nem dolgozik, nem cselekszik, nem küzd, nem old meg problémákat. Valahol van, haszontalan színes lampion, önmagának világít luxusból, az ország legkifinomultabb, de meddő virága, mert túlságosan tiszta.

Így aztán felvetődik a kérdés: milyen kapcsolat, milyen találkozás, milyen érintkezés lehetséges köztem és az enyémtől teljesen idegen ügynek e nagykövete között. És mi az értelme szavainknak?

Mert csak a magát megmutató Istenen keresztül lehetséges érintkezés. És amiként én csak az ország arculatán keresztül érintkezem a katonámmal, és ez mindkettőnk számára jelentést hordoz magán, ugyanígy a szerető férfi is csak azzal az asszonnyal talál érintkezést a falakon keresztül is, aki a házához tartozik, akit szeret, jóllehet most távol van tőle, és éppen alszik. Ha idegen ügy nagykövetével állok szemben, és valamiféle, sakknál is magasabb rendű játékba akarok vele bocsátkozni, azon a szinten találkozni benne az emberrel, ahol vége a ravaszkodásnak, és még akkor is becsüljük egymást, ha öltre megyünk a háborúban, akivel fellélegzünk egymás jelenlétében (mint annak az államfőnek az esetében, aki országomtól keletre uralkodott, és szívből szeretett ellenségem volt), csak azon az új képen keresztül tudom megközelíteni, amelyik mindkettőnk közös mértéke lesz.

És ha hiszünk Istenben, ő is, én is, ha népét ugyanúgy aláveti az ő istenének, mint én az enyémet az én istenemnek, akkor egyenlőként járulunk egymáshoz a pusztában felvert békesátorban, távol tartva magunktól térdre borult csapatainkat, és Istenben egymásra lelve együtt imádkozhatunk.

De ha nem találsz olyan istenre, aki uralkodik feletted, nincs remény a megértésre, mert ugyanazoknak az építőanyagoknak egyfajta értelmük van az ő épületében, és más a tiédben, ahogyan a hasonló kövek is más-más templommá összegeződnek aszerint, ki az építész. Ezért hogyan tudnád megértetni magadat, mikor a győzelem a te számodra az ő vereségét, az ő számára viszont a te vereségedet jelenti?

És megértettem, mert tudom, hogy semmi kimondható nem fontos, csupán a mögötte rejlő biztosíték, amire a kimondott szó hivatkozik, vagy amelynek a súlyát hordozza, mert tudom, hogy a mindennapi, használati tárgyak nem indítják meg sem a lelket, sem a szívet, és ilyen mondat: „Add kölcsön a vízforralódat”, csak egy megbántott arc miatt hozhatja tűzbe az embert például ha a „vízforraló” valamiképpen bele tartozik a belső világodba, és a szerelem után kedvesed társaságában elfogyasztott teát jelenti, vagy külső világod tárgya, s gazdagságot és pompát jelképez... Megértettem tehát, hogy az anyagiak szintjére lealacsonyodott, a dolgokat megkötő isteni csomó nélkül élő berber menekültjeink, akik ezekkel a mégoly

bőségesen rendelkezésükre álló anyagokkal sem képesek felépíteni azt a láthatatlan bazilikát, amelynek ők csupán látható kövei lehetnének, miért süllyedtek le a barom szintjére, amelytől csupán az a különbség választja el őket, hogy a barom nem juthat bazilikához, és nyomorúságos örömei kizárólag az anyagok nyomorúságos élvezetéből származnak.

És megértettem, miért kavarta fel lelküket annyira az a költő, akit atyám küldött hozzájuk, s egyszerűen az egymásban visszhangot keltő dolgokról énekelt nekik.

Mert a gyermek három fehér kavicsa nagyobb gazdagság, mint a teméntelen, mindenféle összehordott anyag.

CIII.

Börtönőreim sokkal többet tudnak az emberi természetről, mint összes mértantudósom. Hagyd csak őket cselekedni, és magad is megítélheted. Így van ez országom kormányával is. Habozhatok vezéreim és börtönőreim között. De nem ez utóbbiak és mértantudósaim között.

Mert a kérdés nem az, hogy ismerjük-e a mértékeket, vagy hogy ne tévesszük össze a mérés tudományát a bölcsességgel - „az igazság tudományával”, ahogyan ők mondják. Igen. Egy olyan igazságé, amelyik lehetővé teszi a mérést. És valóban, ügyetlenül élhetsz ezzel a hatástalan nyelvvel a kormányzásban. Nagy fejtörés után elvont, bonyolult rendszabályokat választasz, holott roppant egyszerűen megtalálhattad volna őket, ha értesz a tánchoz, vagy tudsz ügyelni börtönőreidre. Mert a rabok olyanok, mint a gyermekek. Az emberek is.

CIV.

Javaslatokkal ostromolták atyámat:

- A mi feladatunk az emberek kormányzása. Mi ismerjük az igazságot.

Így beszéltek országunk mértantudósainak a kommentálói. Atyám pedig így válaszolt nekik:

- Ti a mértantudósok igazságát ismeritek...

- Hát akkor? Talán nem ez az igazság?

- Nem - válaszolta atyám.

„Ezek az emberek a háromszögeik igazságát ismerik - magyarázta atyám. - Mások meg a kenyér igazságát. Ha rosszul dagasztod a kenyeret, nem kel meg. Ha túlságosan forró a kemencéd, elég a kenyér. Ha túlságosan hideg, nyúlós, ragacsos marad. Ám annak ellenére, hogy olyan ropogós kenyér kerül ki a kezük alól, hogy élvezet beleharapni, a kenyérdagasztóknak mégsem jut eszükbe azt követelni tőlem, hogy engedjem át nekik az ország kormányzását.”

- Lehet, hogy igaz, amit a mértantudósok kommentálóirol mondasz. De vannak történészek meg kritikusok is. Akik feltárták az emberek cselekedeteit. Ezek ismerik az embert.

- Én annak engedem át az ország kormányzását - mondotta atyám -, aki hisz az ördögben. Mert amióta csak tökéletesítgetik, meglehetősen jól kiigazodik az emberek nehezen kiismerhető viselkedésében. Ám az ördöggel semmit sem érsz, ha a vonalak egymáshoz való viszonyait igyekszel megmagyarázni. Ezért nem is várom el mértantudósaimtól, hogy háromszögeikben az ördögöt mutassák ki. És nincs is semmi a háromszögeikben, ami segíthetne nekik az emberek irányításában.

- Homályosan fejezed ki magad - mondtam. - Ezek szerint te hiszel az ördögben?

- Nem! - válaszolta atyám.

De aztán hozzátette:

- Mert mit jelent hinni? Ha azt hiszem, hogy a nyár megérleli az árpát, akkor nem mondom semmi olyat, ami gondolatébresztő vagy kétségbe vonható lenne, hiszen csupán nyárnak neveztem azt az évszakot, amelyben beérik az árpa. És ugyanígy van a többi évszakkal is. Ám ha ebből kapcsolatokat következtetek ki az évszakok között, például felismerem, hogy az árpa előbb érik, mint a zab, akkor hiszek ezekben a kapcsolatokban, hiszen léteznek. Számomra nem az egymással kapcsolatban álló dolgok érdekesek: csupán hálónak használtam őket ahhoz, hogy zsákmányt ejthessek.

Aztán így folytatta:

- Úgy van ezzel is, mint a szoborral. Eszedbe jutna-e azt képzelni, hogy az alkotó művész problémája az, miképpen mutasson be egy száját, orrot vagy állat? Dehogyan! Őt csupán a dolgok egymáson való visszacsengése érdekli, mint például az emberi fájdalom kifejeződése. Ezt a visszhangot hallhatóvá tudod tenni, mert nem a tárgyak, hanem az őket egymáshoz kötő kapcsolatok segítségével közölsz valamit.

- Csak a vadember hiszi - fűzte hozzá atyám -, hogy a hang a dobban rejlik. Ezért a dobot imádja. A másik azt hiszi, hogy a hang a dobverőiben van, ő meg a dobverőket imádja. A harmadik azt hiszi, hogy a hang karjai képességében rejlik; felemelt karokkal páváskodik előttem. Te azonban felismered, hogy nem a dobban, nem a dobverőkben, nem a karokban van a hang, ezért a dobos dobolását nevezed igazságnak.

- Nem engedem tehát országom élére a mértantudósok kommentálóit, akik bálványként imádják azt, ami arra szolgált, hogy építeni lehessen, és mivel a templom felkavarja a lelküket, a kövekben imádják hatalmát. Ezek az emberek a háromszögekre érvényes szabályaikkal szeretnék kormányozni az embereket.

Én azonban elszomorodtam:

- Ezek szerint tehát nincsen igazság - mondtam atyámnak.

- Ha sikerül nekem megfogalmaznod - válaszolta mosolyogva -, milyen ismerni vágyásra nincsen válasz, akkor én is siránkozni fogok bénító gyarlóságunk miatt. Ám nem fogom fel, mit kívántál megérteni. Aki szerelmes levelet olvas, a világ legboldogabb emberének hiszi magát, bármilyen a tinta meg a papír. Mert a szerelmet nem a papírban meg a tintában kereste.

CV.

Világossá lett tehát előttem, hogy mivel a nyelvük csalóka igazságainak alávetett emberek megfigyelték, milyen termékeny dolog az ismeretszerzés szempontjából, ha bebizonyítják a tárgyat, és mivel megállapították, hogy ennek a módszernek megdöbbenő, mindent elsöprő hatása, tönkretették atyai örökségüket. Mert ami igaz - és kétségtelenül nem is teljes mértékben - az anyagra vonatkozólag, az hamisnak bizonyul a szellemmel kapcsolatban. Mert te, ember, úgy vagy építve, hogy a tárgyak üresek és holtak számodra, ha nem valami szellemi világ részei, és légy bár tompa agyú, zsugori alak, a szebbik tárgyat mégis azért óhajtod inkább, mint a másikat, mert valami értelme van számodra, mint ahogyan az aranyat is azért kívánod, mert azt képzeled, láthatatlan kincseket hordoz magában, és ha feleséged ezt az ékszert kívájná, nem azért teszi, hogy hajkoronája még súlyosabb legyen tőle, hanem mert nyelvi konvenció, hierarchia, titkos üzenet, hatalom jelképe.

Így megvilágosodott számomra az egyetlen forrás, amelyből kedvére ihat lélek és szív. Az egyetlen táplálék, amely neked való. Az egyetlen örökség, amelyet meg kell óvnod. És újra felépítened ott, ahol elherdáltad. Mert különben ott ülsz az elszórt tárgyak romjain, és ha kielégült is az állati rész, a benned lakozó embert mégis éhség fenyegeti, csak éppen nem tudja, mire éhezik, mert úgy vagy megépítve, hogy táplálékigényed a táplálékod gyümölcse, és ha táplálék vagy mozgás híján éned egy része vézna és pislákoló, nem kívánod sem a mozgást, sem a táplálékot.

Ezért, ha senki sem száll le hozzád hegyéről, hogy felvilágosítson, nem fogod megtudni, melyik az üdvösség útja. Ugyanígy azt sem tudod meg soha, bármilyen bölcsen oktassanak is, milyen ember születik majd belőled, vagy ébred fel benned, hiszen egyelőre még nincs benned.

Az én kényszerem ezért: a fa lappangó lehetősége és rajta keresztül a sziklás talajból való kiszabadulása.

És emeletről emeletre haladva, egyre hatalmasabb kincsekhez tudlak elvezetni. Mert tagadhatatlanul szép kincs már a szerelem, az otthon, a birtok, az ország, a templom meg a bazilika is, amellyé az ünnepnapok során lett az év, de ha megengeded, hogy vezesselek, és segítsek neked a legmagasabb hegyre való felmászásban, akkor oly nehezen megszerezhető kincsek felé vezetlek, hogy sokan lemondanak a továbbhaladásról, mert a megépítendő új képhez más templomokból lopom számukra a köveket, olyanokból, amelyhez ragaszkodnak.

De ha aztán sikerül feljutni egyiknek-másiknak, akkor olyan szenvedélyt ébresztenek bennük, hogy lángra lobban tőle a lelkük. Mert léteznek olyan forró struktúrák, hogy valósággal tüzek a lelkek számára. Az ilyen emberek valósággal lobognak a szerelemtől.

Jer hát hozzám, hogy felépítselek: fényárban úszva távozol tőlem.

Isten azonban elvész. Mert elmondottam neked a költemény kapcsán: bármily szép legyen a költemény, nem jelentheti számodra mindennapi táplálékodat... Fel-alá járkáló öröm se őrizheti egyforma buzgalommal éjjel-nappal az országot. A dolgokat összekötő isteni csomó gyakran felbomlik a lelkekben. Nézd csak a szobrászt. Ma bánatos. Csóválja fejét a márvány előtt. „Vajon ez az orr, ez az áll, ez a fül miért...” - gondolja magában, mert nem látja az eredményt. A kételkedés Istennek fizetett váltságdíj, ilyenkor hiányzik neked, és ez a hiány fájdalmat okoz.

CVI.

Te azonban csupán szertartás útján kommunikálhatsz. Mert ha szórakozottan hallgatsz a zenét, és szemléled a templomot, semmi sem születik benned, semmi sem táplál. Ezért nem tudom másként megmagyarázni neked, milyen az az élet, amelyre hívlak, minthogy erővel kényszerítlek rá, hogy emléin élj. Hogyan tudnám megmagyarázni neked a zenét, ha nem elég hallgatnod, vagy ha nem vagy rá eleve felkészülve, hogy boldoggá tegyen. Ha már halódik benned a birtok képe, csupán omladékait hagyja maga után. A gunyoros csipkelődés - az alantas elmék sajátja -, egy rossz álom, valami zavaró zaj elég ahhoz, hogy megfosszon Istentől. Ki vagy taszítva. Ott ülsz küszöbödön, mögötted a zárt ajtó, tökéletesen el vagy vágva a világtól, amely immár csupán üres tárgyak halmaza. Mert nem a tárgyakkal, hanem a tárgyakat egymáshoz kötő csomókkal kommunikálsz.

De hát hogyan juttathatnák el hozzá, amikor oly könnyű szívvel szakadsz el tőle?

Ezért annyira fontos az én szertartásom, mert a feladatom: megakadályozni tégedet abban, hogy mindent tönkretégy, amikor véletlenül otthonod ajtaja előtt vagy.

Ezért ítélem el mindennél jobban a könyvek összekeverőjét.

És nem azért építelek fel és tartalak meg ilyennek, hogy örökösen más tápláljon - ami nem szíved gyarlóságából folyik -, hanem, hogy jól kijelölt út, tágra nyitott ajtó, jól megépített templom légy, hogy befogadhass. Azt akarom, hogy megpendítőjére váró zeneszerszám légy.

Ezért mondtam, hogy a neked szánt költeményem önmagadból való felemelkedésed.

És csak azok jutnak el az igazi megismerésre, akik újra végigjárják az elvétett utat, és újra rátalálnak azokra az emberekre, akiket elherdáltak magukban.

Meg akarom neked mutatni a hazádat, az egyetlent, ahol szellemed szabadon mozoghat.

És ezért mondom még egyszer, hogy az én kényszerem felszabadít téged, és az egyetlen szabadságot hozza meg számodra, amely számít. Mert te szabadságnak azt a lehetőségedet nevezted, hogy lerombolhatod a templomodat, összezagyválhatod a költemény szavait, és egyformává silányíthatod az én szertartásom által bazilikává emelt napokat. Az a szabadság, hogy pusztaságot teremts magad körül. És akkor majd hol leszel?

Én a te felszabadításodat nevezem szabadságnak.

Ezért mondtam neked már régebben: a rabszolga vagy az ember szabadsága? A fekély vagy az egészséges test tisztelete? Igazság az embernek vagy a csöcseléknek? Én ellened, általad, érted vagyok igazságos. Persze, valóban igazságtalan vagyok a csöcselékkel, a tökfűekkel vagy a hernyóval szemben, amelyik nem alakult át bábbá: mert arra kényszeríttem őket, hogy önmagukat megtagadva váljanak emberré.

CVII.

Mert ha oktatlak, kényszert alkalmazok ellened. Ám olyan a kényszer, hogy mihelyt nem tűr ellentmondást, észrevehetetlenné lesz, például, ha kerülőre kényszerülsz, hogy ajtót találj a falon, nem jutna eszedbe szemrehányást tenni vagy panaszkodni miatta.

Mert még a gyermekjáték szabályai is kényszerek. A gyermek azonban igényli őket. Láthatod, hogyan törik magukat főembereim a főtisztviselői állások és feladatok után, holott ezek kényszert jelentenek számukra. És azt tapasztalod, hogy az asszonyok is engedelmeskednek a szokásnak, amikor olyan fejdíszeket választanak maguknak, amelyek évről évre változnak: az ő esetükben olyan nyelvről van szó, amely kényszer. Mert senki sem áhítozik úgy lenni szabadabbá, hogy többé senki se értse meg.

Ha háznak nevezem köveim bizonyos elrendezését, nem áll szabadságodban megváltoztatnod ezt a szót, különben egyedül maradsz, képtelen leszel megértetni magadat.

Ha ünnepnek és örömnapiak rendelem az esztendő egyik vagy másik napját, akkor nem áll szabadságodban semmibe venni parancsodat, különben egyedül maradsz, mivel nem leszel képes kapcsolatot teremteni azzal a néppel, amelynek gyermeke vagy.

Ha kecskéim, birkáim, házaim, hegyeim bizonyos elrendezéséből birtokot szervezek, nem áll szabadságodban kilépned belőle, különben egyedül maradsz, mivel nem veszel részt munkáddal a birtok szépítésében.

Miután pocsolyává olvasztotta jégmezőidet, szabadságod csak egyet ér el: egyedül hagy, mert többé nem vagy annak a jégmezőnek az alkotórésze, amelyik hótakarója alatt hág fel a nap felé, hanem olyanná leszel, mint bárki más, egy szintre kerültök, nehogy gyűlölség támadjon bennetek egymás ellen különbségeitek miatt, és miután így meglettétek azt a nyugalmi állapotot, amelybe az összekevert golyók kerülnek, és nem lévén szolgálói semminek, ami felettetek áll, még a nyelv abszolút uralmának sem, lehetetlenné válik közöttetek mindenféle kapcsolat. És mivel mindegyiktek külön nyelvet talált ki magának, mindegyiktek a maga kedve szerint választott magának ünnepet, egymástól elszigetelve magányosabbak lettek, mint az ég csillagai a maguk áthághatatlan egyedülvalóságukban.

Mert mit remélhetnétek testvériségetektől, ha az nem testvériség a fában, amelynek alkotó részei vagytok, amelyik felettetek áll, és kívülről származik, mert én a köves föld kényszerét nevezem cédrusnak, ami nem a kő, hanem a mag gyümölcse.

Hogyan válhatnátok cédrussá, ha mindegyikőtök maga választja ki, milyen fát építsen, vagy ha nem hajlandó semmiféle fának engedelmeskedni, sőt zsarnokságnak nevezve azt, szembeszegül a növekedésével. És ha mindegyikőtök ugyanazt a helyet akarja magának, kell valaki, aki igazságot tegyen közöttetek, hogy a fát szolgáljátok, ne pedig azt követeljétek, hogy a fa legyen a szolgátok.

Ezért vetettem el a magomat, és ezért rendellek benneteket uralma alá. És vállalom, hogy igazságtalan legyek, ha az igazságosság egyenlőséget jelent. Mert én erővonalakat, feszültségeket és alakzatokat teremtek. De aztán az én segítségemmel, aki a fa koronájává változtattalak benneteket, napból fogtok táplálkozni.

CVIII.

Az elbóbiskolt őrszemnél tett látogatásomról.

Mert helyes, hogy halál legyen a büntetése. Hiszen az ő éberségén nyugszik rengeteg lassú lélegzetű álom, amikor az élet táplál, és úgy folytatódik rajtad keresztül, mint ismeretlen kis öböl mélyén a tenger vizeinek hullámozása. Az ő éberségén nyugszanak a mézként lassan összegyűjtött szent kincsekkel tele, zárt ajtajú templomok, a rengeteg veríték, véső- és kalapácsnyom, a rengeteg odahordott kő, az arannyal hímzett szöveteket virágokkal és ízléses díszekkel ékesítő, ügyes kezű jámbor asszonyok elkínzott szeme. És az élelemmel rakott csűrök, amelyek kellemessé teszik a telet. Meg a bölcsesség csúreibe összehordott szent könyvek, amelyekben le van téve az ember óvadéka. Meg a betegek, akiket megbékéltetek halálukkal a hagyományos otthoni környezetben, ahol szinte észrevétlenül szenderednek el, hiszen egyszerűen csak továbbadják az örökséget. Őrszem, őrszem, a bástyák értelme vagy, amelyek acélhüvelyként óvják a város törekeny testét, és megakadályozzák, hogy szétfolyjon, mert ha rés támad rajta, nincs többé vér, amely e testet éltesse. Fel-alá járkálsz. Figyeled a sivatag zajait, mert a sivatag a fegyvereit élesíti, és fáradhatatlanul vissza-visszatér, rád tör, mint a hullámverés, de miközben fenyeget, egyúttal keményebbre is gyúr. Mert nem kell különbséget tenni a között, ami elpusztít, és a között, ami megalapoz: ugyanaz a szél építi fel és hordja el a homokdombokat, ugyanaz a vízár vési ki és omlasztja le a meredek sziklafalat, ugyanaz a kényszer alakítja és aljasítja le a lelket, ugyanaz a munka éltet és foszt meg az élettől, ugyanaz a kimondhatatlan boldogság emel égbe és üríti ki a lelkedet. És ellenséged a te saját formád, arra kényszerít, hogy felépülj bástyáid között, hiszen a tengerről is mondhatnánk, hogy ellensége a hajónak, mert állandóan kész rá, hogy elnyelje, a hajó pedig lényegében küzdelem ellene, ám ugyanakkor azt is mondhatjuk, hogy a tenger fala, korlátja, formája ugyanennek a hajónak, hiszen nemzedékeken át a hajótöktől hasított habok vésték-alakították a hajótestet, tőlük, miattuk lett egyre arányosabb, hogy jobban tudjon rajtuk siklani, tehát valójában a tenger hozta létre, formálta szebbre. Hiszen azt is mondhatjuk, hogy a vitorlákat hasogató szél tervezte meg a vitorlákat, ugyanúgy, mint a madár szárnyát is, és hogy ellenség nélkül nincsen sem formád, sem mértéked.

És mivé lennének a bástyák, ha nem lenne rajtuk őr?

Ezért vetközteti mezítelenre a várost ez az alvó őrszem. És ezért jönnek majd, és ragadják meg, ha rábukkannak, hogy saját álmába fojtsák bele.

Egyszóval ott aludt az őr a lapos kőre hajtott fejjel, félig nyitott szájjal. Arca olyan volt, mint a gyermekarc. Még a puskáját is úgy szorította magához, mint a játékszer, amelyet a gyermek magával visz az álomba. És ahogy elnéztem, megesett rajta a szívem. Mert a meleg éjszakákon szánakozom az emberek gyengeségein.

Őrök mulasztása, a barbár hoz rátok álmot. Rátok, akiket rabul ejt a sivatag, és hagyjátok, hogy a kapuk lassan megforduljanak olajozott sarkukon a csendben, és megtermékenyüljön a város, ha már kimerült, és szüksége van a barbárra.

Alvó őrszem. Ellenség előőrse. Már a hatalmukban vagy: azért alszol, mivel nem tartozol többé a városhoz, hozzákötve és megingathatatlanul, hanem átváltozásra, vedlésre vársz, és odatárod magadat a termékenyítő mának.

Tehát feltolult bennem a város képe, amelyet a te egyszerű elalvásod tett tönkre, hiszen minden tebenned kapcsolódik össze és bomlik fel. Milyen szép vagy, mikor örködsz, városunk füle, vigyázó szeme... És milyen nemesen megértő, egyszerű szeretetteddel milyen magasan felette állva az okoskodó elmék értelmének, akik nem értik a várost, csak részletezik. Az ő számukra itt börtön, ott kórház, amott barátaik háza van, sőt még ezt az utóbbit is részeire bontják szívünkben, szobát, még egy szobát, harmadik szobát látva benne. Sőt nem is csupán szobákat, hanem mindegyikben ilyen, olyan, amolyan tárgyat. Aztán még magát a tárgyat is tovább bontják. De mit kezdenek majd ezekkel az anyagokkal, amelyekből semmit sem akarnak alkotni?

Te azonban, őrszem, amikor vigyázol, együtt élsz a csillagokra megnyíló várossal. Nem ezzel vagy amazzal a házzal, ezzel a kórházzal vagy azzal a palotával. Hanem a várossal. Nem a haldokló hörgésével, a vajúdó asszony sikolyával, a szerelem édes nyögésével, az újszülött visításával, hanem egyetlen test sokféle lélegzetével. A várossal. Nem az egyik virrasztásával, a másik álmával, a harmadik költeményével, a költemény fáradtságos megszületésével, hanem a buzgó tevékenység és alvás keverékével, a Tejút hamuja alatt pislákoló tűzzel. A várossal. Vigyázó katona, te vagy a kedves kebelére tapasztott fül, hallgatod e csendet, e nyugalmat, e különböző lélegzeteket, amelyeket nem szabad semmi áron szételemezni, ha meg akarjuk őket érteni, mert ez az egész egyetlen szív dobogása. Szívdobogás. És nem más.

Őrszem, ha vigyázol, akkor egyenlő vagy velem. Mert a város rajtad, az ország pedig a városon nyugszik. Igaz, elfogadom, hogy térdre borulj, ha elhaladok előtted, mert ez a dolgok rendje, így halad a gyökerek nedve a lomb felé. És úgy helyes, hogy hozzám szálljon hódolatod, mert ilyen az ország vérkeringése: ahogyan az új férj szerelme száll asszonya, az anya teje gyermeke, az ifjak tisztelete az öregek felé. De szerinted hol kap itt valaki, és mit kap? Mert lényegében én szolgálalak téged.

Ahogy fegyveredre támaszkodsz, Istenben velem egyenlő ör - mert ki tehet különbséget a fundamentom köve és a boltozat záróköve között, és melyik irigyelheti a kettő közül a másikat? - és elnézlek így oldalról, ezért dobban szeretetre a szívem irántad, anélkül, hogy bármi megakadályozhatna abban, hogy elfogassalak fegyvereseimmel.

Mert, lám, te most alszol. Alvó őrszem. Halott őrszem. És elszörnyedve nézlek, mert az ország alszik és haldoklik benned. Rajtad keresztül látom, hogy beteg, mert rossz jel az, ha az ország azért állít nekem öröket, hogy aludjanak...

„Persze, - gondoltam magamban -, a hóhér majd elvégzi a kötelességét, és a saját álmába fojtja bele ezt az embert...” De ekkor könnyöroletemben új és váratlan kétség támadt bennem. Mert igaz ugyan, hogy csupán az erős országok üttetik le az elaludt strázsák fejét, ám azoknak, amelyek már csak azért állítanak strázsákat, hogy aludjanak, nincsen joguk bármit levágtatni. Mert fontos dolog helyesen értelmeznünk a szigort. Nem az elaludt örök lefejeztetésével ébresztjük fel az országokat, hanem akkor adjuk hóhérkézre az elaludt öröket, amikor ébren vannak az országok. Lám, itt is megint összetéveszted az okot az okozattal. Amikor azt látjuk, hogy az erős országokban fejeket vágnak le, és úgy akarod magadat megerősíteni, hogy te is fejeztetsz, nem vagy különb holmi véres kezű bohócnál.

Vesd meg a szeretet alapjait, így alapozod meg az örök éberségét, és azoknak az elítéltetését, akik alszanak, mert ők már maguktól levágták magukat az országról.

Mert nincsen más eszköz ahhoz, hogy uralkodj magadon, csak az a fegyelem, amelyet a rád ügyelő káplárod gyakorol feletted. És ha kételkednek önmagukban, a káplárok is csak akkor fegyelmeztettek, ha a föléjük rendelt őrmesterek fegyelmet tartanak. Az őrmesterek felett pedig

a rájuk ügyelő kapitányok. És így tovább, fel egészen énhozzám, akinek már csak Isten parancsol, és aki, ha kételkedem, utat tévesztek a sivatagban.

De el akarok árulni neked egy titkot: az állandó készenlét titkát. Mert ha alszol, életed megáll. De ugyanígy megáll akkor is, amikor „szívfogatkozás” áll be nálad, ami a gyengeségedből származik. Mert ilyenkor körülötted ugyan semmi sem változott, de tebened minden megváltozott. Csak állsz a város előtt, vigyázó őrszem, de nem úgy, mint amikor szerelmesed keblére hajtva fejedet szíve dobogását hallgatod, amelyet nem is különböztetsz meg a hallgatásától vagy a lélegzetétől, mert hiszen minden csak ennek a kedvesnek a jele, aki egyetlen és páratlan, de elvegyülve a tárgyak zűrzavaros összevisszaságában, amelyeket képtelen vagy egybefogni, mert értetlenül figyeled az egymásnak ellentmondó éjszakai dallamokat, a részeg énekét, amelyik ellene mond a beteg nyöszörgésének, a halott körül felhangzó siratóéneknek, amelyik ellene mond az újszülött sikoltásának, a templomot, amelyik a tagadása az egész vásári tömkelegnek. És azt gondolod magadban: „Mi közöm nekem ehhez a zűrzavarhoz, ehhez az összefüggéstelen látványhoz?”, mert ha már nem tudod, hogy itt fa van, akkor a gyökereknek, a törzsnek, az ágaknak és a lombnak sincs többé közös mértékük. És hogyan lennél hűséges, ha nincs immár senki, aki elfogadjon? Tudom rólad, hogy nem aludnál, ha olyan beteg felett virrasztanál, akit szeretsz. De akit szerethetnél volna, semmivé foszlott, zavaros anyaghalmazzá lett.

Mert szétbomlott az isteni csomó, amely összeköti a dolgokat.

Én azonban azt kívánom, hogy légy hűséges önmagadhoz, tudván, hogy vissza fogsz jönni. Nem kívánom tőled, hogy állandóan érts, vagy állandóan lelkesülj, hiszen nagyon is jól tudom, hogy még a legmámorosabb szerelem is számtalan belső sivatagon való átkelésből áll. És még a kedvesed előtt is töprengesz: „A homloka: homlok. Hogyan vagyok képes szeretni? A hangja ez a hang. Itt most éppen ostobaságot mondott. Ott meg helytelenül viselkedett...” Szerelmesed olyan végösszeg, amelyet fel lehet bontani, már nem képes téged éltetni, sőt nemsokára úgy érzed, már gyűlölöd. De hogyan gyűlölhetné? Hiszen még szeretni sem vagy képes.

De te mégis hallgatsz, mert homályosan nagyon jól tudod, hogy mindez csupán álom. Ami az adott pillanatban igaz az asszonyra vonatkozólag, áll az elolvasott költeményre is, meg a birtokra és az országra is. Hiányzik belőled az a képesség, hogy tápláltathassál, és hogy fel tudd ismerni - és ez szintén szerelem és megismerés - azokat az isteni csomókat, amelyek összeköti a dolgokat. Alvó öröm, szerelmeidet együtt leled meg újra, mint neked járó adót, nem külön az egyiket vagy a másikat, hanem valamennyit, és amikor majd fizetsz hűtlenségedért, illik tiszteletben tartanunk benned ezt az elhagyott házat.

Nem állítom, hogy miközben a várfalakat róják, minden öröm csupa buzgóság és lelkesedés. Sokan unják az egészet, és a jó meleg vacsoráról álmodoznak, mert ha minden isten alszik is benned, még mindig megmarad gyomrod kielégüléseinek állati sürgetése: aki unatkozik, annak az evés jut az észébe. Egyáltalán nem állítom, hogy mindegyiknek a lelke ébren van. (Mert én azt nevezem léleknek, ami belőled azokkal az együttesekkel teremt kapcsolatot, amelyek a dolgokat megkötő isteni csomók, és fittyet hány a falakra.) Hanem csupán azt, hogy időről időre hol ennek, hol annak a lelke lángra gyúl. Elég, ha egy van őreim között, akinek dobog a szíve. Elég, ha egy akad, aki tudja, mi a szerelem, és hirtelen úgy érzi, hogy színültig eltelik a város súlyával és hangjaival. Egyetlen egy, aki hatalmasnak érzi magát, mélyet lélegzik a csillagok alatt, és úgy fogadja magába a láthatárt, mint azok a trombitacsigák, amelyekben a tenger éneke zeng.

Nekem elég, ha tudod, hogy meglátogattalak, és megismerted, milyen tökéletes boldogság embernek lenni, nekem elég, ha jól fel vagy készülve arra, hogy elfogadj; mert ez is olyan, mint az álom, az éhség vagy a vágy, amelyek időnként vissza-visszatérnek hozzád; kételyedben nincsen semmi, ami ne lenne tiszta, és ezért szeretnélek megnyugtatni miatta.

Ha szobrász vagy, újra visszatál hozzád az arc értelme. Ha pap vagy, újra visszatál hozzád Isten értelme, ha szerető vagy, a szerelem értelme, ha őrvagy, az ország értelme, és ha hűséges vagy önmagadhoz, és jól rendbe teszed látszólag elhagyatott házat, az, ami egyedül képes éltetni szívedet. Mert nem ismered a látogatás óráját, de fontos tudnod, hogy a világon egyedül ez képes teljes boldogságot szerezni.

Ezért építgetlek én ilyennek sivár tanulóórákon, hogy a költemény valami csoda révén tűzbe tudjon hozni, ezért építlek az ország rítusaival és szokásaival, hogy az ország szíven ragadjon. Mert nincsen ajándék, ha nem magad készítetted. És nem következik el a látogatás; ha nincsen ház, amelyet a fogadásra építettek.

Őrálló katona, a bástyákon fel-alá sétálva a meleg éjszakában megfogamzó kétely csömörében, a város zajaira figyelve, holott a város nem is szól hozzád, az emberek otthonaira ügyelve, amikor a sok ház csupán sivár épülethalmaz, a sivatag levegőjét belehelve, amikor a sivatag csupán üresség, szerelem nélkül igyekezve szeretni, hit nélkül hinni, és hűségesnek maradni, amikor nincsen már senki, akihez hűséges lehetnél: ilyenkor készíted elő magadban az őrállónak azt a nagy megvilágosodását, amely néha jutalomként és szerelmi ajándékként jó hozzád.

Önmagadhoz hűségesnek lenned nem nehéz, amikor megmutatkozik az, akihez hűségesnek kell lenned, én azonban azt akarom, hogy emlékezeted minden pillanatban hangos szóval hívjon, és így szólj: „Látogattassék meg az én házam. Tisztának építettem, és tisztán tartom...” Az én kényszerem arra való, hogy segítsen neked. És papjaimat akkor is áldozatra kötelezem, ha az áldozatoknak immár nincs értelmük. Kötelezem szobrászaimat, hogy akkor is készítsék szobraikat, ha kételkednek önmagukban. Arra kényszerítem vigyázó őreimet, hogy halálbüntetés terhe mellett járjanak fel és alá, különben maguktól halnak meg, mert önmagukat vágják le az ország testéről.

Szigorommal mentem meg őket.

Ugyanígy azt is, aki most a sivár őrálláson készül feladata végrehajtására. Mert azt a parancsot adtam neki, hogy felderítőként hatoljon át az ellenség sorain. És ő jól tudja, hogy meg fog halni. Mert az ellenség éber. Ő pedig retteg a kínzásoktól, amelyekkel testét szétfűzzák, hogy ordítása közben kipréseljék belőle a citadella titkait. Persze, vannak olyanok, akiket földi szerelem köt a pillanathoz, és forró örömmel vállalják kötelékét, mert csak egy öröm van: köteléket vállalni, és ők most azt cselekszik. Mert ne hidd, hogy amikor karodba zárod a kedvest az esküvő estéjén, számodra lényegében egyszerű meghódítása ez az ő testének, hiszen ilyen testet kaphattál volna a város tiltott negyedében is, ott is vannak látszólag hasonló lányok, hanem minden dolgok értelmének és színének a megváltozása. Esti hazatérésed, visszaadott örökséggé lett ébredésed, a gyermekáldás reménye, a gyermekek imádságra való tanítása. És még a vízforraló kanna is megváltozik: teává lesz, amelyet vele együtt fogyasztasz el a szerelem előtt. Mert alig lépte át házad küszöbét, színgyapjú szőnyegek rétté lesznek léptei alatt. Pedig mindabból, amit kapsz, és ami új világ értelme, oly kevés az, amivel élsz. Nem az adott tárgy, nem a test melegítő simogatása, nem ilyen vagy olyan előny élvezése tölt el csordultig boldogsággal, hanem egyedül a dolgokat megkötő isteni csomó minősége.

De azt, aki halálra készülve ölti magára fegyverzetét, s akiről azt hinnéd, hogy most nem kap semmit, hiszen még az egyébként oly keveset jelentő simogatásra sincs kilátása, hanem, éppen

ellenkezőleg, szomjúságra a tűző nap hevében, foga alatt megcsikorduló szélhordta homokra, és körülötte megannyi titokpréssé lett férfira, igen, ezt az embert, aki most a halálászra öltözködik, hogy halálegyenruhájában menjen a halálba, s akiről azt hiszed, hogy kétségbeesésében üvöltenie kellene, mint annak, akit bitófára ítélték bűne miatt, és most testével ostromolja a könyörtelen börtönrácsokat: ezt a halálra öltözködőt teljesen nyugodnak látod, nyugodt tekintettel néz rád, válaszolgat a szeretetteljes, de vaskos, nyers katonatréfákra, nem hetvenkedésből, sem nem azért, hogy bátorságot vagy valami halálmegvetésfélét, cinizmust vagy bármi hasonlót mutasson, hanem mindezt oly tiszta őszinteséggel, mint amilyen tiszta a víz, hiszen nincs semmi rejtegetni valója előtted - ha nekibúsul egy kissé, egy cseppet sem feszélyezi magát, megmondja ő, hogy szomorú -, nincs semmi rejtegetnivalója, legfeljebb a szerelme. És később majd azt is megmondom, hogy miért.

De ez ellen az ember ellen, aki egy cseppet sem reszket, miközben bőrszíjait csatolja fel, tudok én olyan fegyvereket is, amelyek még a halálnál is erősebbek. Mert ugyanó rengeteg oldalról sebezhető. Főlényben van vele szemben szívének minden istensége. Hogyan összeszorítja az egyszerű féltékenység a nyugalomnak, a bölcsességnek és a lemondásnak ezt a szépséges képét, ha a dolgoknak, a hazatérés vágyának világát, értelmét fenyegeti! Mindent elveszel tőle, hiszen nemcsak azt készül visszaadni Istennek, akit szeretett, hanem a házát, szőleje termését, árpaföldjei zizegő kékjeit. Sőt nem csak árpáját, borát és szőlejét, hanem fényes napját is. Sőt nem csupán a napját, hanem azt az asszonyt is, aki otthonához tartozik. És azt látod, hogy ennyi mindenről lemond anélkül, hogy mindent elveszítettnek érezne. Ám lopd csak el tőle kedvese egyetlen mosolyát, azonnal kijön a sodrából, és dühöngeni kezd. Nem ez az igazi, a nagy talány? Aminek az a magyarázata, hogy ezt az embert nem a tulajdonát képező dolgokon keresztül tartod a kezében, hanem azon az értelmén, amelyet a dolgokat megkötő isteni csomóból nyer. Hogy inkább választja saját pusztulását, mintsem elpusztítsa azt, amire elcseréli magát, és aminek fejében nyeri élete táplálékát. E kettő között állandó a csere. Aki a tenger iránt hordoz szívében hivatást, elfogadja, hogy hajótörötként haljon meg. És ha igaz, hogy a hajótörés pillanatában talán ugyanúgy lázong, vergődik, mint a vad a törbeesés pillanatában, mégiscsak az az igazság, hogy a páni félelemnek ez a kitörése nem számít - hiszen előre számol vele, elfogadja és nem méltatja figyelemre -, sőt, ellenkezőleg, tetszik neki az a bizonyosság, hogy egy napon majd a tenger okozza halálát. Mert amikor azt hallom, hogy panaszkodnak a rájuk váró rettenetes, kegyetlen halál miatt, én mást hallok ki ebből, nem asszonyászédító kérkedést: a szerelem titkos kívánságát, bevallásának szemérmes elhallgatását.

Mert ezt esetben sincsen - sehol sincsen - olyan nyelv, amelyen ki tudnád fejezni magadat. Ha a szerelem kultúrájáról van szó, akkor azt mondhatod: „ő”, és így tolmácsolod érzéseidet, miközben azt hiszed, „ő” róla van szó, pedig dehogy is ő róla, hanem a dolgok értelméről van szó; azt hiszed, hogy ő azért van, hogy kifejezze azt a dolgokat Istenhez kötő csomót, ami életed értelme, és ami szerinted érdemes fellángolásaidra, holott ezeknek a szerepük az, hogy így és ne másként érintkezzen a világgal. És egy csapásra oly hatalmassá legyél, hogy lelked, akár csak a tengeri tritonkürtök füledbe zúgják az élet hangjait. „Az ország” szót esetleg kiejtheti szádból, ha bizonyos vagy benne, hogy megértenek, hogy olyan egészen egyszerű szót mondasz ki, amelyet a körülöttek állók is úgy értenek, mint te, de akkor nem, ha lehet közöttük valaki, aki csak valaminek az összegét látja benne, és kinevet, mert az ő számára nem ugyanarról az országról van szó. Rosszul esne neked, ha azt hihetnék rólad, hogy életedet holmi kacatokat áruló bazárért áldozod fel.

Mert olyasféle ez, mint a belső megvilágosodás, amely többletként járul a dolgokhoz, magasabbrendű náluk, és bár értelmed nem tudja megragadni, szíved és lelked mégis evidensnek érzi. És jobban, vagy kíméletlenebbül, biztosabban kormányoz, mint bármi

megfogható dolog (amiről azonban nem bizonyos, hogy rajtad kívül mások is megfigyelik ugyanakkor), és hallgatásra kényszerít, mert attól tartasz, hogy örülnek vélnek, és a tökfűjűekből gúnyt vált ki a neked megjelenő arc. Mert a gúnyolódás azonnal lerombolja, igyekszik kimutatni, hogy miből van. Hogyan válaszolhatnád neki, hogy itt valami egészen másról van szó, hiszen ez a más a lelked, nem pedig a szemed előtt jelent meg?

Gyakran töprengtem az ilyenfajta jelenéseken, az egyedülieken, amelyeket óhajthatsz, de amelyek szebbek, mint amilyenekre lázas éjszakáid reménytelenségében áhítózni szoktál. Mert amikor kételkedsz Istenben, azt szoktad kívánni, bárha úgy mutatkoznék meg előtted, mint a sétáló, aki betoppan hozzád - ám ilyenkor ki mással találkozhatnál össze, mint olyannal, aki veled egyenlő, hozzád hasonló, aki nem vezet el sehová, magányodba zár -, mert te nem az isteni fenség megnyilatkozását óhajtod, hanem színjátékot, vásári ünnepet, ami azonban végül is csak közönséges vásári szórakozást, Isten ellen berzenkedő csalódottságot szerezne számodra. (És hogyan kovácsolhatnál magadnak bizonyosságot ennyi otrombaságból?) Mert azt kívánod, hogy valami leszálljon hozzád, meglátogasson azon a szinten, amelyen és amilyen vagy, és minden ok nélkül lealázkodjon hozzád. Te azonban soha nem találsz így meghallgatásra, ahogyan én sem leltem istenkeresésem során, ellenben megnyílnak előtted a lelki birodalmak, és elkápráztatnak a jelenések, amelyek nem a szemek és nem az értelem, hanem a szív és a lélek számára vannak, feltéve, ha felfelé törekszel, és feljutsz arra az emeletre, ahol immár nem a dolgok vannak, hanem az őket megkötő isteni csomók.

És akkor már meghalni sem tudsz, mert meghalni annyit jelent, mint veszíteni. És mindent magad mögött hagyni. De most már nem visszavonulásról, feladásról, hanem beleolvadásról van szó. És egész életed meg van fizetve.

Jól tudod te ezt onnan, hogy a tűzvész alkalmával szembe néztél a halállal, mikor életeket akartál menteni. Meg onnan, hogy átéltél egy hajótörést.

Ezért látod azt, hogy az igazi megismerésre nyitott szemmel, a halált elfogadva halnak meg azok, akik magukat kifosztva, meglopva, megcsúfolva érezvén ordítottak volna a haragtól egyetlen, másra derített mosoly miatt.

És mondd csak nekik, hogy tévednek: nevetni fognak.

A te sápadt gyermekarcod láttára azonban, elaludt öröm, nem azért, mert magára hagytad a várost, hanem, mert a város hagyott el tégedet, nyugtalanság fog el az ország miatt, mivel azt látom, hogy immár nem képes ébren tartani az őreimet.

De bizonynal csalódom, amikor a maga teljességében ér el hozzám a város éneke, és megkötve találom azt, ami te miattad felbomlott. És jól tudom, hogy várnod kellett volna, egyenesen, mint a gyertyaszál, hogy amikor majd eljön az órád, jutalmad az legyen, hogy ragyoghass, és hirtelen úgy megmámorosodj örökös lépteidtől, mint valami csodálatos táncból, amelyet a csillagos ég alatt jársz el a világ szemeláttára... Mert odalent, a sűrű éjszakában, vannak hajók, amelyek most rakják ki nemesfém- és elefántcsont-rakományukat, és te, bástyáimon vigyázó őrszem, szintén kiveszed részedet a védelmükből, abból, hogy arannyal, ezüsttel szépüljön az ország, amelynek szolgálja vagy. Mert vannak valahol szeretők, akik hallgatnak, mielőtt meg mernének szólalni, és egymásra néznek, ki szeretné mondani... mert ha az egyik megszólal, s a másik lehunyja a szemét, a világ fog megváltozni. Te ezt a hallgatást védelmezed. Mert most száll el valahol a halált megelőző utolsó sóhaj. A körülállók fölébe hajolnak a haldoklónak, hogy magukba fogadják a szívből szóló szót, és megkapják az örökre szóló áldást, amelyet magukba fognak zárni, mihelyt elhangzott: öröm, te most egy halott utolsó szavát védelmezed.

Vigyázó katonám, nem tudom, hol végződik a te országod, amikor Isten az őrzők lelki világosságává tesz téged, vigyázó tekintetté e terület felett, ahol most te vagy az úr. És mit számít, hogy máskor te vagy az, aki a vacsoráról ábrándozol, miközben morgolódva végzed a rád kirótt soros munkát. Jó, ha alszol, és jó, ha mindent elfelejtesz. De nem jó, ha elfelejtkezés közben hagyod, hogy összeomoljon a házad.

Mert a hűség annyi, mint hűségesnek lenni önmagukhoz.

És én nem téged egyedül, hanem a társaidat akarom megmenteni. És elérni nálad a jól megépített lélekre jellemző állandó belső készenlétet. Mert nem rombolom le a házamat, amikor elmegyek hazulról. A rózsáimat sem vetem tűzre, ha már nem nézem őket többé. Új tekintetre várnak, amelytől nemsokára ismét kivirágzanak.

Megparancsolom hát fegyvereseimnek, hogy menjenek és fogjanak el. Halálra leszel ítélve, az elaludt őrszemek halálára. De megmarad az a lehetőség, hogy magadba szállj, az a reményed, hogy elcserélhesd magadat, kínhalálod példájával, az őrzők éberségére.

CIX.

Mert valóban szomorú dolog, ha azt az asszonyt, akit gyengédnek és gyermekin ártatlannak, bizakodónak és szemérmesnek látsz, a cinizmus, az önzés vagy a galádság fenyegeti, kihasználva védtelen jóindulatát és fenntartás nélküli hitét, és talán azt szeretnéd, bárcsak lenne körültekintőbb. De hát nem az a megoldás, hogy bizalmatlannak, körültekintőnek és szerelmükkel fukarnak kívánod látni a faludbéli lányokat, mert ha ilyenné tudnád tenni őket, azt rombolnád le vele, amit meg szeretnél volna védelmezni. Mert minden minőségben benne vannak önmaga elpusztításának a csírái. A nagylelkűségben az élősködő veszélye, amely végül is undort kelt benne. A szemérmességben a durvaság veszélye, amely előbb-utóbb bemocskolja. A jóságban a hálátlanság veszélye, amely előbb-utóbb megkeseríti. Te azonban, hogy védeni tudd magadat az élet természetes kockázatai ellen, valamiféle már halott világot szeretnél. Mivel iszonyodsz a földrengésektől, megtiltod, hogy szépre építsék a templomot, nehogy szép templomot döntsenek romba.

Én tehát azokat az asszonyokat dicsőítem, akik bizalmat keltenek benned, jóllehet csak az ilyeneket lehet elárulni. Persze, ha az asszonyrabló ilyennel él vissza, szenvedni fogok miatta szívemben. És ha az a vágyam, hogy deli katonáim legyenek, akkor vállalom annak a kockázatát is, hogy esetleg elveszítem őket a háborúban.

Mondj hát le egymásnak ellentmondó kívánságaidról.

Mert bizony ezúttal is képtelen módon okoskodtál. Ugyanúgy, mint akkor, amikor előbb csodálattal övezted azt a csodálni való arcot, amelyet szokásod alakított ki, aztán gyűlölni kezdted a szokást, kényszernek érezted. És valóban az is volt, hiszen emberré válásra kényszerített. De miután leromboltad a szokásodat, kiderül, hogy éppen azt romboltad le, amit meg akartál menteni.

És valóban, mivel undorodsz a nemes lelkeket fenyegető durva beszédétől és ravaszkodástól, odáig süllyesztetted ezeket a nemes lelkeket, hogy otrombábbnak és ravaszabbnak igyekezzenek magukat mutatni.

Tudd meg, hogy nem hiába szeretem azt, amit veszély fenyeget. Mert egyáltalán nem kell sajnálkozni rajta, hogy veszély fenyegeti az értékes dolgokat. Hiszen éppen ebben fedezem fel kiválóságuk egyik feltételét. Szeretem a hű barátot, még ha kísértésbe esik is. Mert kísértés nélkül nincsen hűség, s nincsen barátom se. És elfogadom, hogy egyik-másik elbukjék, mert ezzel csak értékesebbé teszi a többi. Szeretem a bátor katonát, amikor állva fogadja a golyózáport. Mert ha nincsen bátorság, nincs többé katonám. Ezért elfogadom, hogy egyik-másik meghaljon, ha halálával a többinek a szívét erősíti.

És ha kincset hozol nekem, azt kívánom, oly törekeny legyen, hogy a szél is elfújhassa.

Szeretem a fiatal arcban, hogy fenyegeti az öregség, s a mosolyban, hogy egyetlen szó is játszva könnyhullássá változtathatja.

CX.

És ekkor világosodott meg előttem annak az ellentmondásnak a megoldása, amelyen annyit töprengtem. Mert sértett az a kegyetlen belső viaskodásom, amelyet akkor éreztem, amikor én, a király, az elaludt őrszem fölé hajoltam. Gyötört az a tudat, hogy elfogok egy boldog álomba merült gyermeket, és halálba küldöm, holott jóformán még fel sem tudta fogni rövid ébrenléte alatt, miért kell szenvednie az emberektől.

Mert felébredt előttem, kezével végigsimította a homlokát, aztán, engem fel sem ismervén, arcát a csillagok felé fordította, és halkán felsóhajtott amiatt, hogy újra magára kell vennie fegyverei terhét. Ekkor világosodott meg előttem, hogy ezt a lelket meg kell hódítanom.

Mellette én, a királya, a város felé fordultam, ugyanannak a városnak a levegőjét szívtam be látszólag, mint ő, de azért mégsem ugyanazét. És elgondolkoztam: „Abból a megrendítő belső viaskodásból, amit én most átélek, nincs számára semmi megmutatnivalóm. Nincs más értelmes tennivalóm, mint hogy megtérítsem, és rábízzam - nem ezeket a dolgokat, hiszen, akárcsak én, ő is látja és belélegzi, felméri és birtokolja őket, hanem - azt az arcot, amely rajtuk keresztül jelenik meg, és a dolgokat összekötő isteni csomó.” Megértettem, az a fontos, hogy mindenek előtt megkülönböztessük a hódítást a kényszertől. Meghódítani annyit tesz, mint megtéríteni. Kényszeríteni egyet jelent a bebörtönzéssel. Ha meghódítlak, akkor embert szabadítok fel. Ha kényszerítlek, akkor embert tiprok el. A hódítás önmagad építése benned és általad. A kényszer: sorba rakott, csupa egyforma kő, amelyekből semmi sem születik.

Megértettem tehát, hogy minden embert meg kell hódítani. Azokat, akik virrasztanak, és azokat, akik alusznak, azokat, akik a bástyák tetején cirkálnak, és azokat, akiket az ő őrzésük védelmez. Akik örülnek az újszülöttnak, vagy akik siránkoznak a halott felett. Akik imádkoznak, és akik kételkednek. A hódítás azt jelenti, hogy megépítem a tartószerkezetedet, és felnyitom szellemedet a teli csűrökre. Mert vannak tavak, hogy elolthasd a szomjád, ha valaki megmutatja az oda vezető utat. És én átplántálom beléd az én isteneimet, hogy világítsanak neked.

És nem kétséges, hogy gyermekkorban kell téged meghódítanom, különben végleges, kemény formát nyersz, és nem leszel képes új nyelvet megtanulni.

CXI.

Mert egy napon megismertem, hogy nem tévedhetek. Nem azért, mintha magamat másoknál erősebbnek vagy helyesebben gondolkodónak ítéltém volna, hanem azért, mert immár nem hívéen a tételről tételre, a logika szabályai szerint való érvelésben, megtanulván, hogy a logikát valami nála magasabb kormányozza, és nem jelképez egyebet, csupán lábnyomot a homokban, amely mintha táncból maradt volna ott, és a táncos tehetségétől függően vagy elvezet vagy nem vezet el a megmentő kút felé, és teljes bizonyossággal megértvén, hogy a lezárt történelem mindenképpen logikus, mivel egyetlen egy lépés sem hiányzik a lépések sorából, csak éppen az a szellem, amelyik a lépéseket irányítja, a jövő irányában nem követhető, jól megértvén, hogy minden kultúra, akár csak a fa, kizárólag a magban rejlő lehetőségből bomlik ki, a mag pedig egy és oszthatatlan, jóllehet sokféle változatot hoz létre, különböző szervekbe - gyökerekbe, törzsekbe, ágakba, levelekbe, virágokba és gyümölcsökbe - válik szét, bennük fejeződik ki, amelyek mind a kifejeződött mag lehetőségei; miután jól megértettem, hogy minden már megvalósult kultúra valóban megszakítás nélkül követhető visszafelé egészen az eredetéig, ami az okoskodó elmék számára odafele járható út, de amelyet onnan ide nem tudtak volna végigjárni, nem lévén kapcsolatuk a vezetővel. Mert meghallgattam, hogyan vitatkoznak az emberek, anélkül hogy végül bármelyikük győzne, s odafigyeltem a mértantudósok magyarázóira is, akik azt hitték, hogy igazságokat értenek meg, s ezért csak kelletlenül mondtak le róluk a következő évben, vagy pedig szentségtöréssel vádolták ellenfeleiket, annyira ragaszkodtak ingatag bálványaikhoz, de ugyanakkor megosztottam ebédemet az egyetlen igazi mértantudóssal - a barátommal -, aki tudta, hogy ő is ugyanúgy nyelvet keres az emberek számára, akár csak a költő, mikor szerelmét akarja eldalolni, olyan nyelvet, amely éppoly egyszerűen szóljon a kövekről, mint a csillagokról, és aki tökéletesen tudatában volt, hogy évről évre más-más nyelven kell szólnia, mert ez a jele a felfelé haladásnak. Mert ráeszméltem, hogy nincs semmi, ami téves, azon egyszerű oknál fogva, mivel nincsen semmi, ami igaz (és hogy igaz minden, ami megvalósul, ahogyan a fa igaz), mert szeretetem csendjében türelemmel meghallgattam népem dadogásait, dühödt kiáltásait, nevetését és panaszát. Mert ifjúkoromban, ha nem hatottak érveim, amelyekkel a gondolatomat igyekeztem - nem felépíteni, hanem - felöltöztetni, feladtam a küzdelmet, mivel nem voltak hathatós szavaim a nálam jobban vitatkozó ellen, de sohasem adtam fel énem folytonosságát, tudván, hogy amit amaz bebizonyít előttem, nem jelent egyebet, csupán azt, hogy rosszul fejezem ki magamat, s aztán később már én is erőteljesebb fegyvereket használtam, hiszen van belőlük végtelen sok, és kifogyhatatlanok, mint a forrás, ha te vagy mögöttük a megbízható kezes. Mert végleg lemondtam arról, hogy meghallgassam az emberek zavaros, értelmetlen beszédeit, eredményesebbnek véltem, ha egész egyszerűen ők próbálnak engem meghallgatni és megérteni, és jobb, ha hagyom, hadd bontakozzanak ki, ahogyan a fa nő és terebélyesedik a magból, egészen addig, míg kifejlődnek gyökerei, törzse és ágai, mert akkor immár nincs min vitatkozni, mivel a fa létezik - és e fa meg egy másik fa között sem kell többé választani, hiszen egymaga is elég lombot nyújt ahhoz, hogy meg lehessen húzódni alatta...

És bizonyossá vált előttem, hogy stílusom homályosságai, mondataim ellentmondásai nem annak a következménye, hogy bizonytalan, ellentmondásos vagy zavaros a mögöttük álló biztosíték, hanem a szavak helytelen használatának, mert nem lehet sem zavaros, sem ellentmondásos, sem bizonytalan az olyan belső magatartás, az olyan irányulás, vonzódás vagy hajlam, amelynek nincsen szüksége önigazolásra, mivel egész egyszerűen van, ahogyan az agyagot gyúró szobrászban is van bizonyos szükségérzet, amely ugyan még nem talált magának formát, de amely arccá lesz, ahogy az agyagot gyúrja.

CXII.

Például a hiúság születése, amikor az ember nincs alávetve a hierarchiának. (Példa rá a tábornok, a kormányzó.) Mihelyt azonban van olyan valaki, aki az egyiket a másik alá rendeli, máris megszűnik a hiúság. Mert a hiúság abból származik, hogy olyanok vagytok, mint az összekevert golyók, és senki sem áll felettetek, akinek ti vagytok az értelme, ezért gyanakodva, féltékenyen ügyeltek az általatok elfoglalt helyre.

Meg a tárgyak elleni nagy küzdelem: itt az ideje, hogy szóljak neked nagy tévedésedről. Mert úgy találtam, hogy akiknek azzal telik az életük, hogy évente egyszer kibányásznak egy tiszta gyémántot, azok lelkesen, boldogan forgatják, túrják a kietlen, köves földeket, naptól összeégetve, mint a túlrejt gyümölcs, kövektől véresre sebezve, magukat egyre mélyebbre ásva az agyagba, hogy aztán feljőve mezítelenül aludjanak sátraikban. Ezzel szemben azt láttam, hogy boldogtalanok, szívükben megkeseredettek és meghasonlottak azok, akik fényűzésben élnek: hiába kapnak gyémántokat, haszontalan üvegsecsecbecséknek érzik őket. Mert az embernek nem tárgyra, hanem istenségre van szüksége.

Mert a tárgy birtoklása valóban állandó, de a táplálék, amelyet számodra jelent, nem az. A tárgynak ugyanis csak akkor van értelme, ha nagyobbá tesz, márpedig nem attól növekszel, hogy birtokolod, hanem hogy megszerzed. Ezért tisztellem én azt, akit nehéz meghódítani, és arra kényszerít, hogy fáradtságosan hágj fel a hegyre, hogy ráneveld magad a költemény megértésére, hogy meghódítsd a megközelíthetetlen lelket, és így közben emberré válj. Megvetem viszont a másikat, aki olyan, mint az összegyűjtött készlet, mert ettől semmit sem kaphatsz már. És ha végre kibányásztad a gyémántot, mit kezdesz vele?

Mert én az ünnep ízét és értelmét hozom számodra, amiről megfeledkeztél. Az ünnep az ünnepi előkészületek megkoronázása, az ünnep az elért hegycsúcs a fáradtságos út után, az ünnep a gyémánt megszerzése, amikor végre lehetőség nyílik rá, hogy kiszabadítsd a földből, az ünnep háborút megkoronázó győzelem, az ünnep a beteg első étkezése gyógyulása első napján, az ünnep a szerelem ígérete, amikor kedvesed lesüti szemét, ha szólsz hozzá...

Ezért találtam ki okulásodra ezt a képet:

Ha úgy akarnám, teremthetnék számodra egy olyan buzgó, lelkes társadalmat, amelyik a közös munka örömeiben élne, visszhangzana a munkából megtérő dolgozók csengő kacagásától, forrón vágyakozna a holnap és a csillagok visszhangját elhozó költészet csodáira, de ahol minden dolgod csupán abból állna, hogy előkaparod a földből a gyémántokat, amelyek végre fénné válhatnának a földgolyó mélyén végbement csendes átalakulásuk után. (Mert napból születve, aztán páfránnyá, majd átlátszatlan éjszakává változva, végre fénné lettek.) Egyszóval izgalmas életet biztosítok számodra, ha ilyen bányászatra ítélek. Aztán az év egyik napján meghívlak a nagy ünnepre, a gyémántok felajánlásának szertartására, amikor az egész verejtékező nép szeme láttára elégetjük e drágaköveket, és visszaváltoztatjuk őket fénné. Mert érzéseidet nem a meghódított tárgyak élvezete kormányozza, lelkedet a dolgok értelme, nem pedig maguk a dolgok táplálják.

Persze, kedvtelésedre felékesíthetnék egy hercegnőt is ezzel a gyémánttal, ahelyett, hogy elégetném. Vagy pedig ládikóba zárva a templom mélyén még dicsőbben ragyogtathatnám, nem a szemek, hanem a lélek számára (mert a lélek a falakon keresztül is táplálkozik vele.) Egy dolog azonban bizonyos: semmi lényegeset nem cselekszem érted, ha neked adom.

Mert én megértettem az áldozat mélységes értelmét: nem azt jelenti, hogy bármit elvegyek tőled, hanem azt, hogy gazdagítsalak. Mert emlőt tévesztesz, ha karodat a tárgy felé tárod, holott az értelmét kerested. Mert ha országot találok fel számodra, ahol minden este másutt talált gyémántokat osztogatnak neked, olyan, mintha kavicsokkal gazdagítanálak, mert semmit sem fogsz bennük lelteni, amire áhítoztál. Gazdagabb az, aki esztendőn át kínlódik a sziklás talajjal keservesen harcolva, s aztán évente egyszer tűzbe veti munkája gyümölcsét, hogy fényt csiholjon belőle, mint az, aki napról napra olyan, máshonnan származó gyümölcsöket kap, amelyek semmit sem kívántak tőle.

(Mint a tekebábu: örömöd abból áll, hogy feldöntöd. Valóságos ünnep. De mi örömet várhatsz még a bábutól, ha már feldöntötte?)

Ezért keveredik össze egymással áldozat és ünnep. Mert a cselekvésed értelmét bizonyítod velük. De hogyan állíthatnád, hogy az ünnep más valami, mint örömtűz rőzsészedés után, a hegy megmászása után boldogan nyújtózkodó izmok, a kibányászott gyémánt első megcsillanása a fényben, a szőlő beérése után a szüret? Miből gondolod, hogy úgy élhetnének az ünneppel is, mint valami állandó készlettel? Az ünnep megérkezésed a gyaloglás után, vagyis gyaloglásod megkoronázása, de ha otthonülővé válsz, attól mit sem remélhetsz. Ezért ne telepedj be a zenébe vagy a költészetbe, sem a meghódított asszonyba, sem a hegytetőről megpillantott tájba. Mert elveszítlek, ha szétosztalak egyforma napjaim között. Ha nem úgy szervezem napjaimat, mint célja felé haladó hajót. Mert még a költemény is ünnep, ha fáradságosan jutsz el értelméig. Mert a templom hétköznapi gondjaidtól való megszabadulásod ünnepe. Nap mint nap szenvedtél a várostól, amely összetört robotjával. Nap mint nap gyötört a sürgető munka, a kenyérkereset, a gyógyításra váró betegségek, a megoldandó problémák láza, ide-oda rohantál, hol sírtál, hol neveltél. Aztán végül elérkezik a csend és a boldog szemlélődés órája. És felmész a lépcsőkön, kinyitod az ajtót, s aztán már nincs számodra egyéb, csak a tenger tükre, a Tejút látványa, mérhetetlen csend, a mindennapi gondok feletti győzelem, amire olyan szükséged volt, mint a táplálékra, mert szenvedtél a mások tulajdonát képező tárgytól és dolgoktól. És itt kellett megtalálnod magadat, hogy arcuk szülessen számodra a dolgoknak, struktúrájuk, amely értelmet adjon nekik a nap zűrzavaros képein keresztül. De mit keresnél templomomban, ha nem éltél a városban, ha nem küzdöttél, nem hágtál hegyre, nem szenvedtél, ha nem hozod magaddal azokat a köveket, amelyeket magadban kell felépítened. Már elmondtam ezt neked katonáimmal és a szerelemmel kapcsolatban. Ha csak szerető vagy, nincs senki, aki szeressen, és ásítozik melletted az asszony. Egyedül a harcos tud szeretni. Ha csak katona vagy, nincs, aki meghaljon, csupán acélpáncélos rovar. Egyedül az olyan ember tud emberként meghalni, aki szeretett. És nincs ebben semmiféle ellentmondás, csak a szavakban. Mert még a gyökereknek és a gyümölcsöknek is van közös mértékük, a fa.

CXIII.

Mert nem értünk egyet a valóság kérdésében. Én nem azt nevezem valóságnak, ami mérlegen mérhető (az ilyen valóságra én fittyet hányok, én nem vagyok mérleg, nem érdekelnek a mérlegvalóságok), hanem azt, ami rám nehezedik. Nos, rám ez a bánatos arc vagy ez a kantáta vagy az országban lobogó lelkesedés, az embereken való szánakozás, a munka minősége, az élet szeretete, a sértés, a megbánás, az elválás nehezedik, a szüretelők közös munkája (sokkal jobban, mint maguk a leszüretelt fürtök, mert akkor is enyém lett a lényegük, ha egyébként máshová viszik őket eladni. Például itt van az az ember, akinek kitüntetést adományozott a király, s részt vett az ünnepségen, fürdött a dicsőségben, fogadta barátai jókívánságait, s ily módon végig élvezte diadala büszkeségét, de a király egyszerre csak lefordult a lováról, és szörnyethalt, még mielőtt a mellére akaszthatta volna azt a fémtárgyat. Állítod-e, hogy ez az ember semmit sem kapott?)

Kutyádnak a csont a valóság. Mérlegednek az öntöttvas súly a valóság. De a te számodra egészen más természetű a valóság,

Ezért mondom, hogy sekélyes, felületes gondolkodású emberek a bankárok, ellenben okosak a táncosnők. Nem mintha lenézném az előbbieket munkáját, hanem azért, mert megvetem a gögjüket, magabiztonságukat és önelégültségüket, mert azt hiszik, hogy ők a cél, a rendeltetés és a lényeg, holott nem egyebek, mint szolgák, és tulajdonképpen szolgálai a táncosnőknek.

Mert ne értsd félre a munka értelmét. Vannak sürgős munkák. Például amelyek palotám konyháiban folynak. Nincs ember táplálék nélkül. És szükséges, hogy az emberek öltözködjének, táplálkozzanak, fedelet találjanak. És egész egyszerűen szükséges, hogy legyenek. Az ilyen szolgáltatások tehát elsőrendű fontosságúak. A lényegük azonban nem ebben rejlik, hanem kizárólag a minőségükben. És csupán a táncok és a költemények, meg a legmagasabb szinten dolgozó ötvösök, a mértantudósom meg a csillagászom, tehát az, amit tulajdonképpen a konyhákban folyó munka tesz lehetővé, válik díszére az embernek, és jelenti az értelmét.

Tehát ha élém áll valaki, aki csak a konyhákat ismeri, amelyekből mérlegen mérhető valóságok meg kutyáknak való csontok kerülnek elv, én megtiltom neki, hogy az emberről beszéljen, mert mellőzi a lényegét, akárcsak az az őrmester, aki az emberben semmi egyebet nem becsül, csak fegyverforgatásra való alkalmasságát.

És miért táncolnának a palotádban, hiszen ha konyhai munkára fognád a táncosnőidet, még több lenne az élelmed? És miért vésnének ötvöseid díszeket arany kancsóidra, ha az ónkancsókat előállító műhelyekben dolgoztatva őket, még több lenne a kancsó? És miért csiszolnának mások gyémántot, írnának költeményeket, és figyelnék a csillagokat, mikor nem kellene egyebet tenned, mint cséplésre fognod őket, és mindjárt több lenne a kenyered?

De mivel városodban hamarosan hiányzik majd valami, ami a léleknek, nem pedig a szemnek meg az érzékeknek való, előbb-utóbb kénytelen leszel hamisított táplálékokat kitalálni lakói számára, amelyek azonban semmit sem fognak érni. Oly városokat keresni, hogy költeményeket, automatákat, hogy táncokat gyártsanak, csalókat, hogy metszett üvegből gyémántot hamisítsanak számukra. Szegények azzal fogják áztatni magukat, hogy élnek. Holott nem lesz bennük egyéb, csak torz élet. Mert az ilyen ember a tánc, a gyémánt és a költemény valódi értelmét (amelyek csak akkor táplálnak téged láthatatlan részükkel, ha fáradtságos munkával alkottad meg őket) jászolrácsba való takarmánnyal téveszti össze. A tánc háború, csábítás, gyilkosság és megbánás. A költemény a hegycsúcs megmászása. A gyémánt csillaggá változott, egész esztendei munka. A lényeg fog belőlük hiányozni.

Akárcsak a tekejátékban: mivel az okoz neked örömet, hogy leütöd ellenfeled bábuit, megpróbálhatnál úgy szórakozni, hogy gépet szerkesztesz, aztán százával sorba állítatod a bábukat, és úgy döntögetnéd őket...

CXIV.

De ne hidd, hogy semmire sem becsülöm szükségleteidet. És azt se képzelem, hogy ellentét van köztük és valódi jelentésed között. Hogy bebizonyítsam, mennyire igazam van, hajlandó vagyok olyan szavakra lefordítani mondandómat, amelyek valósággal perben állnak egymással: szükséges és felesleges, ok és okozat, konyha és táncterem. Ám én nem hiszek a felosztások bővületében, mert nem egyebek, mint dadogás, rosszul megválasztott hegycsúcs ahhoz, hogy róla tudj olvasni az emberi indulatokban.

Mert ahogyan az én vigyázó katonám is csak akkor fogja fel a város értelmét, ha Isten megadja neki az őrzők világos látását és finom hallását - s ekkor az újszülött sikoltása nem lesz többé idegen a halott körül felhangzó fájdalmas panasztól, a vásári zsivaj a templomtól, a prostituáltak negyede a távoli kedves iránti hűségtől, hanem éppen ebből a sokféleségből születik meg a város, amely magába olvaszt, alkalmazkodik és egységesít, mint ahogyan a fa is egynek születik meg különböző elemeiből, és a templom is uralkodik csendjével a szobrok, oszlopok, oltárok és csúcsívek sokfélesége felett -, én is csak azon a szinten találok rá az emberre, ahol immár nem látom másnak azt, aki énekel és aki gabonát csépel, aki táncol és aki magot vet a barázdába, vagy aki a csillagokat vizsgálja és aki szeget kovácsol, mert ha részekre bontalak, akkor nem értettelek meg és elveszítlek.

Szeretetem csendjébe zárkózva ezért mentem ki figyelni, hogyan élnek városomban az emberek. Mert meg akartam érteni a várost.

(Megjegyzés későbbre: Nem hiszem, hogy előre kialakított vélemény alapján választjuk meg az emberi tevékenységek egymáshoz való viszonyát. Az észnek ehhez semmi köze. Mert nem a végösszezből építéd fel a testet. Hanem elültetted a magot, s aztán kijön valami végeredmény. Mert kizárólag a szeretet minőségéből születik meg az arány, amely azonban előre nem látható, kivéve az okosak, a történészek és a kritikusok ostoba beszédeiben, akik előszámlálják alkotórészeidet, megmagyarázzák, hogy melyiket mennyire növelhetted volna a többi rovására, könnyen bebizonyítva, hogy inkább ezt és nem amazt kellett volna növelned, holott éppolyan jól az ellenkezőjét is megállapíthatták volna, mert ha képzeletben alkotod meg konyháid és tánctermed képét, nincs mérleg, amely lemérje, melyik a fontosabb. Szavaid azonnal értelmüket veszítik, mihelyt a jövőt jósod meg. A jövőt építeni egyet jelent a jelen építésével. Azt jelenti, hogy mának szóló kívánságod fogan meg benned. A mának szól, de a holnap felé fordul. Nem pedig olyan cselekedetek valósága, amelyeknek csak a holnap számára van értelmük. Mert ha szervezeted elszakad a jelentől, meghal. Az élet, amely a jelenhez való alkalmazkodás és a jelenben való folytonosság, számtalan olyan kapcsolaton nyugszik, amelyet a nyelv képtelen megragadni. Az egyensúly ezernyi egyensúly eredménye. És ha akár csak egyet is elveszel belőle valamely elvont bizonyítás eredményeként, úgy jársz vele, mint az elefánttal, amely roppant építmény, ám elég egyetlen ütőerét elvágnod, és el fog pusztulni. Nem azt kívánom én, hogy ne változtass semmit. Mindent megváltoztathatsz. Zord sikságból cédrusültetvényt varázsolhatsz. De nem az a fontos, hogy cédrust konstruálj, hanem hogy magot ültess. És a mag, vagy ami majd belőle születik, minden pillanatban egyensúlyban lesz a jelenben.)

A dolgokat azonban több szempontból is lehetséges szemlélni. Ha például a hegyet, amely elválasztja egymástól az embereket, az élelemhez való joguk szerint választom meg, valószínűleg az én törvényem szerint ítélem meg tetteiket. De az is valószínű, hogy más lenne az én törvényem, ha más hegy másféle módon vonna határt az emberek között. Én azonban azt szeretném, hogy teljes igazság tétessék. Ezért figyeltettem az embereket.

(Mert nem egy igazság van, hanem végtelen sok. Például ha jutalmazni akarom vezéreimet, különbséget tehetek közöttük koruk szerint kitüntetésekkel vagy újabb megbízatásokkal. De ugyanúgy pihenést is biztosíthatok nekik, amelynek tartama éveik számával növekszik, és közben egyre kevesebb terhet rakok a vállaikra, ifjabb vállakat terhelve meg velük. Vagy ítélni lehet az ország érdekeinek a nevében. De ítélni lehet az egyén jogai szerint is, vagy aszerint, milyen az illető, rajta keresztül, vagy ellene is.)

Ha a hadseregemben érvényes ranglétra méltányos voltát akarom megítélni, leküzdhetetlen ellentmondásba bonyolódok. Mert szemben találok magamat a végzett szolgálatokkal, a képességekkel meg az ország érdekével. És akárhogyan csinálom, mindig lesz olyan vitathatatlan minőségi sorrend, amelyik azt bizonyítja, hogy hogyan tévedtem egy másik nevében. Ezért tehát nem nagyon zavar, ha bebizonyítják előttem, hogy létezik olyan, napnál is világosabb szabály, amely szerint hajmeresztők a döntéseim, mert előre tudom, hogy bármit cselekszem, mindig így lesz; ha az igazságot nem szavakban, hanem súlya szerint keressük, akkor nagyon fontos, hogy mérlegeljünk egy kicsikét, hagyjuk élni a dolgokat.

(Itt lehet szólni az erővonalakról.)

CXV.

Egyszóval hiú próbálkozásnak tartottam, hogy városomat haszonélvezőinek a szempontjából tanulmányozzam. Mert mind bírálhatók. De nem is ez foglalkoztatott engem. Vagy pontosabban: ez a kérdés csak másodsorban vetődött fel. Mert valóban azt kívánom, hogy az élvezett haszon nemesítse, ne pedig lealjasítsa a haszonélvezőket. De nekem mindennél fontosabb városom arculata.

Tehát elindultam sétálni hadnagyom kíséretében, aki kérdéseket tett fel a járókelőknek.

- Mi a foglalkozásod? - kérdezte válogatás nélkül az útjába kerülőktől?

- Ács vagyok - válaszolta a kérdezt.

- Földműves vagyok - felelt a másik.

- Kovács vagyok mesterségem szerint - így a harmadik.

- Birkapásztor vagyok - mondta a negyedik.

Vagy: kútásással foglalkozom. Vagy: betegeket ápolok. Vagy: írok azok helyett, akik nem tudnak írni. Vagy: hentes vagyok, húst árusítok. Vagy: teáskészleteket készítek. Vagy: vásznat szövök. Vagy: ruhát varrok. Vagy...

És úgy láttam, ezek az emberek mindenki számára dolgoztak. Mert hiszen mindenki fogyaszt húst, vizet, orvosságot, használ deszkát, teát, ruhát. És külön-külön egyikük sem fogyaszt túlzottan sokat, hiszen az ember egyszer eszik, egyszer ápol, egyszer öltözködik, egyszer iszik teát, egyszer írja meg a leveleit, egy ház egy ágyában alszik.

De az is előfordult, hogy valamelyikük így válaszolt:

„Palotákat építek, gyémántot csiszolok, kőszobrokat faragok...”

Ezek bizonyára nem mindenkinek, hanem csak egy-két embernek dolgoztak, tevékenységük eredménye ugyanis nem darabolható fel.

És valóban, ha valaki egész esztendőn át egyetlen váza kifestésével van elfoglalva, hogyan oszthatnád el mindenki között a vázáit? Mert egy ember több helyett dolgozik a városban. Vannak asszonyok, betegek, bénák, gyermekek, öregek meg olyanok is, akik ma éppen pihennek. Aztán ott vannak országom szolgái, akik egyáltalán nem foglalkoznak tárgyak készítésével: a katonák, a csendőrök, a költők, a táncosok, a kormányzók. Ám ezek is éppúgy öltözködnek, hordanak lábbelít, esznek, isznak és alusznak egy ház egyik ágyában, mint a többi. És mivel nem cserélnék tárgyakat olyan más tárgyakra, amelyeket ők fogyasztanak, valahol el kell lopnod ezeket a tárgyakat készítőiktől, hogy azoknak is tudj belőlük adni, akik ilyeneket nem gyártanak. Így tehát egyetlen műhelyében dolgozó ember sem tarthat igényt rá, hogy maga fogyassza el mindazt, amit termel. Tehát vannak olyan tárgyak, amelyekből nem tudhatsz mindenkinek juttatni, mert nem lenne, aki elkészítse őket.

Ám mindazonáltal nem fontos-e, hogy ilyeneket is tervezzenek és készítsenek, hiszen ezek jelentik kultúránk fényűzését, ékességét és értelmét? Mikor éppen az a tárgy ér valamit és méltó az emberhez, amelyiknek az elkészítéséhez sok idő kell. Mikor éppen ez az értelme a gyémántnak, amely körömnnyi cseppet eredményező egész esztendei munka. Vagy a kocsirakomány virágból kivont illatszercepp. És mit számít nekem a könny- és az

illatszercepp sorsa, hiszen eleve tudom, hogy nem osztható szét mindenki között, és azt is jól tudom, hogy valamely kultúra sohasem a tárgy sorsán, hanem a megszületésén nyugszik?

Én az ország ura, kenyeret és ruhát lopok el a dolgozóktól, hogy adhassak belőlük katonáimnak, asszonyaimnak és aggastyánjaimnak.

Miért éreznék lelkiismeretfurdalást azért, mert kenyeret és ruhákat lopok, hogy odaadhassam a szobrászaimnak, a gyémántcsiszolóimnak meg a költőimnek, akik ugyan versírással foglalkoznak, de enniük azért mégiscsak kell?

Különben nincs se gyémánt, se palota, se semmi, ami kívánatos.

Ami pedig alig gazdagítja népemet: népem csupán attól gazdagszik, hogy más foglalkozási ágakba ömleszti kulturális tevékenységét, olyanokba, amelyek kétségkívül sok időt igényelnek végzőiktől, de amelyekhez kevés emberre van szükség a városban, amint erről meggyőztek találkozásaink.

Egyébként elgondolkoztam rajta, hogy ha a tárgy leendő gazdája nem fontos, mivel nem juthat belőle mindenkinek, és következésképpen nem kívánhatom, hogy az egyik ellopja a másiktól, világosan megértettem, milyen kényes dolog megbolygatni a részesülők hálózatát: csak nagyon óvatosan lehet hozzányúlni, mert egy egész kultúra alapszövetét jelenti. És nem fontos a kedvezményezettek jogosultsága vagy erkölcsi igazolása.

Nem kétséges, erkölcsi problémával állunk itt szemben. De van egy másik, pontosan ellenkező probléma is. És ha olyan szavakban gondolkozom, amelyek kizárják az ellentmondásokat, akkor kioltok magamban minden világosságot.

CXVI.

[Jegyzetek későbbre: a berber menekültek, akik nem akarnak dolgozni, lefekszenek. Lehetetlen cselekvés.

Én azonban nem cselekedeteket, hanem struktúrákat kényszerítek rá az emberekre. És különbséget teszek a napok között. Rangsorba állítom az embereket, többé-kevésbé szép lakásokat készíttetek, hogy felélesszem a versengés szellemét. És többé-kevésbé igazságos rendszabályokat hozok, hogy különböző indulatokat ébresszek. És nem törődhetek az igazságossággal, mert itt ez azt jelentené, hogy hagynám bűzleni ezt a tökéletesen mozdulatlan pocsolyát. És kényszerítem őket, hogy az én nyelvemen beszéljenek, mert az én nyelvemnek van értelme számukra. De ez az egész csupán konvenciók rendszere, amelyeknek a segítségével, mint a süketnéma vakon keresztül el akarok jutni a bennük teljesen álomba süllyedt emberhez. Mert a süketnéma vakot megégeted, és azt mondd neki: tűz. És valahányszor megégeted, elismétled: tűz. Persze, igazságtalan vagy az egyénhez, hiszen megégeted. De igazságos vagy az emberhez, mert azzal, hogy azt mondtad neki: tűz, megvilágítottad az elméjét. És elkövetkezik az a nap, amikor, ha azt adod tudtára: tűz, de már nem égeted meg, azonnal visszahúzza a kezét. S ez azt jelzi, hogy megszületett.

Így tehát akaratauk ellenére meg vannak kötve egy háló tökéletes kényszerében, amelyet nem bírálhatnak, mivel egész egyszerűen van. A házak: különbözők. Az étkezések: különbözők. (És rendszeresítek ünnepet is, ami egy nap várása, tehát létezés, „és én kínoknak, feszültségeknek és jelképeknek fogom őket alávetni. Persze, minden feszültség igazságtalanság, mert nem igazságos dolog, hogy az egyik nap különbözzék a többitől”.) És az ünnep közelíti őket valamihez, vagy távolítja őket valamtól. A szebb vagy csúnyább házak nyereséget vagy veszteséget jelentenek számukra. Meg azt, hogy ki-be kell járniuk. És fehér vonalakat festetek a táborban, hogy legyenek veszélyes és biztonságos körzetek. Tiltott helyet rendelek el, ahol a belépőt halálbüntetés várja, hogy tájékozódni tanuljanak a térben. Így nő gerince a medúzának. Ettől kezd majd járt tudni, s ez csodálatos dolog.

Az embernek csak üres szavai voltak. De a nyelv újból olyanná lesz rajta, mint lovon a zabla. És lesznek kegyetlen szavak, amelyek könnyre fakasztják. És lesznek daloló szavak, amelyek világosságot támasztanak a szívében.

„Megkönnyítem számotokra dolgokat...” - ezzel már el is vezett minden. Nem a gazdagság, a kincsek miatt, hanem azért, mert a gazdagság nem ugródeszka bármi számára, hanem megszerzett készlet. Nem azért hibáztál, mert többet adtál, hanem mert kevesebbet kívántál. Ha többet adsz, többet is követelhetsz.

Az igazságosság és az egyenlőség. És már itt is a halál. A testvériség azonban csak a fában lelhető meg. Mert nem szabad összetévesztened a szövetséget a közösséggel, amely nem egyéb mint promiszkuitás, uralkodó isten, öntözés, izomzat nélkül, tehát rothadás.

Mert szétbomlottak, mivel tökéletes egyenlőségben, igazságosságban és közösségben éltek. Ami az összekevert golyók nyugalmi állapota.

Vess nekik magot, amely a fa igazságtalanságába szívja fel őket.]

CXVII.

Ami tehát a szomszédomat illeti, rájöttem, hogy nem termékeny dolog országának történelmét, állapotát, intézményeit és tárgyait vizsgálnom, elég, ha az ott megnyilatkozó hajlamokat figyelem. Mert ha országomat vizsgálod, akkor meglátogatod a kovácsokat, és azt fogod látni, hogy szeget kovácsolnak, lelkesednek a szegekért, és dicshimnuszokat zengenek a szegkovácsmesterségről. Aztán elmész a favágókhoz, s ott azt látod, hogy döntik a fákat, lelkesednek a favágásért, és örömujjongásban törnek ki, amikor elkövetkezik a favágók ünnepi pillanata, elsőt reccsen a fa, és lassan porba hull fensége. És ha elmész a csillagvizsgálókhoz, azt fogod látni, hogy lelkesednek a csillagokért, egyébire se figyelnek, csak hallgatásukra. És ez így igaz: mindenki valaminek képzeli magát. Ha most aztán megkérdezem tőled: „Mi történik országomban, mi lesz nálam holnap?” - így válaszolsz: „Szeget kovácsolnak, fákat döntögetnek, csillagokat vizsgálnak, tehát lesz elég szeg, elég fa, elég csillagászati megfigyelés.” Mert rövidlátó vagy, nem látsz túl az orrod hegyénél, és nem ismerted fel, hogy ezek együtt hajót építenek.

Persze, igaz, a megfigyelték egyike sem mondhatta volna neked: „Holnap már kint leszünk a tengeren.” Mindegyik azt hitte, a saját istenét szolgálja, ügyetlenek voltak a szavai ahhoz, hogy a hajónak, az istenek istenének a dicséretét zengje. Mert a hajó megtermékenyítő ereje abban áll, hogy a szegkovács számára a szegek szeretetétévé válik.

Ami a jövő előrelátását illeti, erre vonatkozólag sokkal többet tudtál volna meg, ha képes lettél volna felmérni ezt a látszólag összefüggéstelen sokféleséget, és tudatosítottad volna, mivel gyarapítottam népem: azzal, hogy a tenger felé irányítottam. És akkor megláttad volna a vitorlás hajót, e csillagok kormányozta szeg-, deszka- és gerendaegyüttest, amint lassan alakul a csendben, és úgy áll össze, mint a cédrus, amelyik kiszívja a köves talaj nedveit és sóit, hogy kiteljesítse őket a fényben. És akkor majd felismered azt a holnap felé irányuló haladást feltartozhatatlan eredményein. Mert itt aztán nem tévedhetsz: ahol csak megmutatkozhat, mindenütt megmutatkozik. A föld felé hajló lejtőt arról ismerem fel, hogy egy röpke pillanatra sem engedhetem el a kezemben tartott követ anélkül, hogy azonnal le ne guruljon.

Ha olyan embert látok, aki szép lassan kelet felé halad, nem látom előre a jövőjét. Mert lehetséges, hogy csak fel- s alá sétál, és amikor azt képzelem, hogy már javában nekiindult, kizökkent meggyőződéséből, mert visszafordul. Ám ha csak egy kicsit lazítok is kutyám pórázán, s erre ő azonnal kelet felé húz, és arrafelé kényszerít engem is, tudom, mi fog vele történni, mert kelet az ő számára a vad szagát jelent., és bizonyos lehetek benne, hogy ha elengedem, arra fog rohanni. Egy hüvelyknyi lazítás a kötélén többet mondott nekem, mint ezer lépés.

Figyelem ezt a rabot, úgy ül vagy hever, mintha feladott, levetkezett volna minden vágyat. De minden a szabadság felé vonja. És arról ismerem fel ezt a hajlandóságát, hogy elég egy lyukat mutatnom neki a falban, máris megremeg, és csupa izomfeszültség és figyelem lesz. És ha a rés a mezőkre nyílik, mutass nekem olyan rabot, amelyik nem vette észre!

Ha sokat okoskodszt, megfélekedzel erről vagy arról a lyukról, vagy pedig, mivel közben másra gondolsz, nem is veszed észre, hiába nézed. Vagy ha meglátod is, miközben szillogizmusokba bonyolódsz afelett, vajon ügyes dolog-e élned az alkalommal, elkésel a döntéssel, mert közben jönnek a kőművesek és befalazzák. De mutass nekem olyan repedést, amelyről megfélekedzik a medence falára nehezedő víz.

Ezért mondom neked, hogy a hajlam, ami ugyanaz az embernek, mint a lejtő a dolgoknak, hatalmasabb, mint az ész, és egyedül ő kormányoz, még ha szavak híján nem fogalmazható is meg. És ezért mondom neked, hogy az ész csupán szolgája a léleknek, csak átalakítja a „lejtőt”, bizonyításokat, aranyigazságokat csinál belőle, s ettől te azt hiheted, hogy zavaros ötleteid vezettek. Holott mondom neked: egyedül az istenek vezettek, akik a te templomod, birtokod, országod, tenger felé hajló lejtőd vagy szabadságigényed.

Ezért nem fogom vizsgálgatni a hegy másik oldalán uralkodó szomszédom cselekedeteit. Mert a levegőt hasító galamb repüléséből nem tudom megállapítani, vajon a galambdúc felé veszi-e útját, vagy csak szárnyait próbálgatja a szélben, és az otthona felé igyekvő ember lépéseiből sem tudom kitalálni, vajon a hitves utáni vágynak vagy a már unalmassá vált kötelességnek engedelmeskedik-e, s vajon léptei válást vagy szerelmet építenek-e. De ha a börtönömben őrzött rab nem szalasztja el az alkalmat, és titokban rálép a véletlenül földre ejtett kulcsomra, vagy igyekszik megállapítani, nem mozog-e az ablakrostély valamelyik rúdja, és szeme sarkából vizsgálhatja foglárait, azonnal kitalálom, hogy képzeletében már szabadon járja a mezőket.

Tehát nem azt akarom tudni a szomszédomról, mit csinál, hanem hogy mit nem mulaszt el soha megtenni. Mert ebből azonnal tudom, miféle isten mozgatja, még ha ő maga nem sejti is, azonnal kitalálom jövője irányát.

CXVIII.

Emlékszem a konok tekintetű prófétára, aki ráadásul bandzsalított is. Felkeresett, csak úgy forrt benne a harag. A baljós harag:

- Ki kell őket irtani - dörögte.

És én megértettem, hogy eszménye a tökéletesség. Mert csak a halál tökéletes.

- Vétkeznek - folytatta.

Hallgattam. Szemeim jól látták pallosnak is beillő lelkét. De elgondolkoztam:

„A bűn ellen és a bűn által létezik. Mi lenne, ha a bűn nem létezne?”

- Mit kívánsz, hogy boldog lehess? - kérdeztem tőle.

- A jó győzelmét.

De megértettem, hogy hazudik. Mert boldogságnak nevezte pallosának veszteglését és rozsdásodását.

És lassacskán megvilágosodott előttem az a különben szembeszökő igazság, hogy aki szereti a jót, az meg tudja bocsátani a bűnt. Hogy aki szereti az erőt, elnéző a gyengeséggel szemben. Mert ha a szavak egymásra öltögetik is a nyelvüket, a jó és a rossz mégis összekeveredik; a rossz szobrászok jelentik azt a humuszt, amelyen a jó szobrászok sarjadnak, a zsarnokság kovácsolja önmaga ellen a büszke lelkeket, és az éhség ösztönöz kenyered megosztására, ami még a kenyérnél is édesebb. Azokat, akik összeesküvéseket szőttek ellenem, és csendőreim által törbe ejtve most sötét pincebörtönökben senyvednek, már beletörődve a közeli halál gondolatába, másoknak, nem önmaguknak az áldozataiként, miután a szabadság és az igazságosság szeretetétől vezérelve ők vállalták értük a kockázatot, a nyomort és az igazságtalanságot, én mindig ragyogó szépségben láttam, amely mint a tűzvész lobogott bennük a vesztőhelyen. Ezért soha nem is fosztottam meg őket a haláluktól. Mit ér a gyémánt, ha nem kell érte kemény küzdelmet vívni az őt elrejtő meddő közzel? Mit ér a kard, ha nincsen ellenség? Mit ér a hazatérés, ha nincs távollét? Mit ér a hűség, ha nincs kísértés? A jó diadala az engedelmes jószág diadala a jászol előtt. Én nekem nem kellenek az egy helyben ülők meg a jóllakottak.

- Te a bűn ellen harcolsz - mondtam neki -, de minden küzdelem tánc. Te a tánc okozta örömben keresed örömedet, egyszóval a bűnben. Jobb szeretném, ha szeretetből táncolnál.

Mert ha országot alapítok neked, amelyikben költeményekért lelkesednek az emberek, hamarosan elkövetkezik az okosak órája, akik szórszálhasogatásba kezdenek, és kimutatják, milyen veszélyek fenyegetik a költeményeket a költemény ellentétében, mintha léteznék ellentéte bárminek e világon. Aztán előállnak a rendőrök is, akik összezavarva a költemény szeretetét a költemény ellentétének a gyűlöletével, nem a szeretettel, hanem a gyűlölettel foglalkoznak majd. Mintha a cédrus szeretete egyenlő volna az olajfa elpusztításával. És börtönbe vetik a zenészt, a szobrászt vagy a csillagászt, okoskodásaik véletlene szerint, holott minden okoskodásuk ostoba fecsegés, üres levegő lesz. Országom pedig sorvadni kezd, mert nem azzal erősítjük a cédrust, ha elpusztítjuk az olajfát, vagy elutasítjuk magunktól a rózsáillatot. Ültesd el a nép szívében a vitorlás hajó szeretetét, s a nép országod minden lelkesedését vitorlává fogja változtatni. De te úgy akarod irányítani a vitorlák születését, hogy eretnekeket üldözzöl, leplezel le és irtasz ki. Márpedig úgy áll a dolog, hogy ami nem vitorlás

hajó, a vitorlás hajó ellentétének is felfogható, a logika ugyanis oda vezet, ahová akarsz. És tisztogatásról tisztogatásra haladva ki fogod irtani népedet, mert az az igazság, hogy mindenki szeret valami mást is. Sőt, mi több, magát a vitorlást is el fogod pusztítani, hiszen a vitorlás himnusza a szegkovácsban a szegkovácsmesterség himnuszává lett. Tehát őt is börtönbe veted. Aztán majd nem lesz több szeged a hajóhoz.

Így cselekszik az is, aki azzal véli támogatni a nagy szobrászokat, hogy kiirtja a rosszakat, mert a maga ostoba, semmit sem kifejező nyelvén a jó szobrászok ellentétének nevezi őket. Szerintem akkor az lesz a legjobb, ha megtiltod fiadnak, hogy az életben maradásra ilyen kevés lehetőséget nyújtó mesterséget válasszon magának.

- Ha jól értem szavaidat - borzolódott fel az én sanda profétám -, nekem el kellene tűrnöm a titkos bűnöket!

- Egyáltalán nem. Egy árva szót sem értettél meg abból, amit mondtam - válaszoltam neki.

CXIX.

Mert ha nem akarok hadba szállni, és ha csúz szaggatja a lábamat, talán éppen ez a csúz lesz oka az én háborúellenességemnek, holott ha valóban kedvem lenne hadakozni, arra gondolnék, majd csak segít rajta a hadakozás. Mert semmi más, csak az én békevágyam öltözött csúzba, vagy esetleg az otthon szeretetébe, ellenségem iránti megbecsülésembe vagy valami másba. És ha meg akarod érteni az embereket, sohase azzal kezd, hogy meghallgatod őket. Mert a szegkovács a szegeiről fog neked beszélni. A csillagász meg a csillagairól. És mindegyik megfeledkezik a tengerről.

CXX.

Mert nagyon fontosnak találtam, hogy nem elég néznünk ahhoz, hogy lássunk. Mert teraszom tetejéről megmutattam nekik a birtokomat, leírtam körvonalait, de ők csak a fejüket csóválták: „Igen, igen...” Vagy megnyitattam előttük monostoraim kapuit, és elmagyaráztam nekik a szabályokat, ők pedig titokban ásítoztak. Vagy elmagyaráztam nekik az új templom architektúráját, megmutattam egy-egy szobrász vagy festő művét, akik valami egészen szokatlant alkottak. Ám ők azonnal elfordultak tőlük. Minden, ami bárki mást szíven ütött volna, közönyös maradt számukra.

Én pedig elgondolkoztam:

„Akik a dolgokon át el tudnak jutni ahhoz az isteni csomóhoz, amely megköti őket, erre nem mindenkor képesek. A lélek tele van álommal. A gyakorlatlan lélek még inkább. Hogyan remélhetném ezektől itt, hogy úgy érje őket a kinyilatkoztatás, mint a villámcsapás? Mert csak azok találkoznak a mennykövel, akik benne találják a megoldásukat, mivel már régóta várták azt az arcot, mivel már eleve arra születtek, hogy felgyújtsa őket. Mint az, akit azzal szabadítottam fel a szerelemre, hogy megtanítottam imádkozni. És oly jól felkészítettem rá, hogy vannak mosolyok, amelyek éles kardként fognak belehasítani. A többiek azonban csak a testi vágyat ismerik meg. Ha elringattam őket Észak legendáival, ahol vonuló hattyúk, vadkacsák szürke csapatai töltik be hívásukkal a tereket, mert a fagyba dermedt Északot egyetlen kiáltás úgy tölti be, mint a feketemárvány-templomot, akkor ezek az emberek készen várják a szürke szemeket és a hóba süllyedt titokzatos vendégfogadóban pislákoló mosolyt. És látni fogom, hogyan üti őket szíven. De azok, akik forró sivatagokból bukkannak elő, meg se rezdülnek az ilyen mosolyra.”

„Ha tehát én tégedet a többihez hasonlóra formáltalak gyermekkorodban, akkor majd ugyanazokat az arcokat fedezed fel, ugyanazokat a szerelmeket éled át, mint néped fiai, és akkor meg fogjátok érteni egymást. Mert nem közvetlenül érintkeztek egymással, hanem a dolgokat megköti isteni csomók révén, és ezért fontos, hogy ezek a csomók mindenki számára hasonlóak legyenek.”

„De amikor azt mondom: hasonlók, nem azt akarom vele mondani, hogy olyan rendet kell teremteni, amely nem egyéb, mint részvétlenség és halál, amelyik olyan, mint a sorba rakott köveké vagy az egyforma lépésben menetelő katonáké. Hanem azt, hogy arra tanítottalak benneteket, hogy ugyanazokat az arcokat ismerjétek fel, és így ugyanazokat a szerelmeket éljétek át.”

„Mert már tudom, hogy szeretni annyit jelent, mint felismerni, annyi, mint ismerni a dolgokon át kiolvasott arcot. A szerelem nem egyéb, mint az istenek megismerése.”

„Amikor a birtokot, a szobrot, a költeményt, az országot, az asszonyt vagy - az emberek szánmán keresztül - Istent egy pillanatra megadatik neked megragadni a maguk egységében, szerelemnek nevezem a tebenned ilyenkor megnyílt ablakot. De halálnak nevezem a szerelmedet, ha immár nem egyéb számodra, mint a dolgok összege. Pedig az érzékeid által közvetített dolgok továbbra is ugyanazok.”

„Ezért mondom azt is, hogy akik már lemondtak az istenekről, csak úgy tudnak érintkezni egymással, mint az istállóba megtért barmok, amelyeket csupán a napi élelem érdekel.”

Ezért fontos, hogy megtérítsem mindazokat, akik felkeresnek, és néznek, de nem látnak. Mert csak így fognak megvilágosodni és tágujni emberségükben. És csak így vetkőznek le mezítelenre. Mert hasad kívánságainak kielégítésén kívül mit kívánnál, hová mennél, és miből születne meg örököd tüze?

Megtéríteni annyit jelent, mint az istenek felé fordítani azért, hogy lássák őket.

De nekem nincsen olyan hidam, amelyen eljuthatnék hozzád, hogy megértessem magamat. Ha nézed a vidéket, és én előre nyújtott botommal kirajzolom rajta a birtokomat, ezzel a semmitmondó mozdulatommal nem tudhatom átplántálni beléd a szeretetemet is, mert akkor túlságosan egyszerű lenne átérezned azt, amit én érzek. Hiszen akkor az unalom napjain te is kimehetnél a hegyekre, hogy a botod körbesétáltatásától te is átforrósodj.

Én csak kipróbálhatom rajtad a birtokomat. Ezért hiszek én a cselekedetekben. Mert mindig gyermekdednek vagy vaknak éreztem azokat, akik különbséget tesznek gondolat és cselekvés között. A cselekvéstől csak az olyan gondolatok különböznek, amelyek bazári áruvá változtak.

Tehát ekét, ökröket, cséphadarót adok a kezedbe. Vagy kútásóim felügyeletét bízom rád. Vagy az olajbogyók leszüretelését. A házasulandók összeesketését. A halottak eltemetését. Vagy valami - akármi - mást, ami beépít téged a láthatatlan építménybe, alávet erővonalainak, hogy aztán ezek az erővonalak tegyék számodra könnyűvé az egyik és nehézzé a másik mozdulatot.

Egyszóval kötelezettségekkel és tilalmakkal találod majd szemben magadat. Mert az egyik szántóföld alkalmatlan a megművelésre, a másik viszont nem. Az egyik kút megmenti a falut, a másik megbetegíti. A lány megérett a házasságra, és ettől egyetlen himnuszá lesz a faluja. A másik falu azonban halott fiát siratja. De amikor felemeled a lehúzókép szélét, egyszerre előtted áll az egész rajz. Mert a földműves iszik. A kútásó férjhez adja a lányát. A menyecske eszi a földműves kenyerét, issza a kútásó vizét, és mind ugyanazokat az ünnepeket ülik, ugyanazokhoz az istenekhez imádkoznak, ugyanazokat a halottakat siratják. És azzá leszel, amivé ebben a faluban lesz az ember. Aztán majd elmondod nekem, ki született meg benned. És csak akkor tagadd meg az én falumat, ha nem fog tetszeni.

Mert nincsen olyan tétlen sétáló, akinek megadatik, hogy lásson. A dolgok összerakása semmi, pedig csak ez látható, és hogyan lennél képes első pillantásra megragadni az istent, ha ezt az istent csak szíved gyakorlásával foghatod fel?

Mert én csak azt nevezem igazságnak, ami lázba ejt. Mert nincs semmi, ami bizonyítható, sem pro, sem kontra. De ha egy bizonyos arc visszhangot kelt benned, akkor nem kételkedhetsz a szépségben. Akkor azt fogod mondani, hogy valóban szép. Akárcsak a birtok vagy az ország: ha elfogadtatja veled, hogy meghalj érte, miután megtaláltad magadnak. Hogyhogy - válaszolod erre -, hát a kövek, nem pedig a templom az igaz?

És ha a monostor homályában a legnagyobb arc látványával lobbantom lángra szívedet, miután olyanná gyúrtalak, hogy megmutatkozzék neked, hogyan utasíthatnád el magadtól? Hogyan állíthatod, hogy igaz az arcban a szépség, de nem igaz Isten a világban?

Mert azt hiszed, hogy természetes dolog számodra az arc szépsége? Én erre azt válaszolom, hogy a szépség kizárólag annak a gyümölcse, amire az élet tanított. Mert én még nem láttam olyan látni kezdő született vakot, akit első pillanatra megragadott egy mosoly. A mosolyt is meg kell előbb tanulnia. Te azonban már gyermekkorod óta tudod, hogy egy bizonyos mosoly közeli örömet jelent számodra, mert valami előtted még titkolt meglepetés a szülője. Vagy hogy az összevont szemöldök mindenféle kellemetlenséget jelez, a megremegő ajak könnyek előjele, a szemben megcsillanó fény magával ragadó szándékot ígér, és egyfajta testtartás békét és bizalmat jelent az ő karjaiban.

És százezernyi élményedből alkotod meg magadnak a képét, amely olyan, mint a tökéletes haza, mindenestől befogad, elhalmoz és éltet. A tömegben is felismered, és inkább meghalsz, semhogy elveszítsed.

Villám csapott a szívedbe, szíved azonban már készen állott a villámcsapásra.

Ezért nem szerelem az, amelyik lassan születik, mert a szerelem annak a kenyérnek a felfedezése, amelynek az éhségére megtanítottalak. Így készítettem elő benned azokat a visszhangokat, amelyek majd a költeményre felelnek. És az a költemény, amelyiktől a másik semmit sem érez, téged világossággal áraszt el. Olyan éhséget készítettem számodra, amelyik nem tud önmagáról, és olyan vágyat, amelynek még nincsen számodra neve. A szerelem utak együttese, struktúra és architektúra. Istene egyszerre, mindenestől ébreszti majd fel, s akkor minden út megvilágosodik. Persze, te erről semmit sem tudsz, hiszen ha ismernéd és keresnéd, akkor már neve lenne. Más szóval már meglelted volna.

CXXI.

(Megjegyzés későbbre: hamis számvetés eredményeként ezek a gyengeelméjűek azt hitték, hogy léteznek ellentétek. És hogy a demagógia ellentéte a kegyetlenség. Holott az életben a kapcsolatok hálózata olyan, hogy ha megsemmisíted lényed két ellenkező része közül az egyiket, meghalsz.

Mert mondom neked, bárminek az ellentéte a halál, és csak a halál.

Itt van például ez az ember, aki a tökéletesség ellentétét üldözi. Ezért addig-addig törölget, javítgat, míg végül tönkreteszi az egész szöveget. Mert semmi sem tökéletes. De aki a tökéletességet szereti, az egyre szebbet alkot.

Vagy az, aki a lelki nemesség ellentétét üldözi. A végén mindenkit máglyára küld, mert senki sem tökéletes.

Vagy az, aki megsemmisíti az ellenségét. Holott belőle élt. Ezért aztán maga is belehal. A hajó ellentéte a tenger. Csakhogy a tenger formálta ki, finomította a tőkéjét és a testét. A tűz ellentéte a hamu, de a hamu őrzi meg a tüzet.

Vagy az, aki a rabszolgaság ellen küzd, és a gyűlöletet hívja ellene segítségül, ahelyett, hogy a szabadságért küzdene, a szeretet segítségével, s mivel mindenütt, minden hierarchiában fellelheted a rabszolgaság nyomait, és mivel rabszolgaságnak nevezheted a templom fundámentomának a szerepét is, mert neki kell tartania azokat a finoman kidolgozott köveket, amelyek egyedül törhetnek a magasba, következményről következményre haladva, kénytelen vagy végül megsemmisíteni magát a templomot.

Mert a cédrus nem elutasítása, nem gyűlölete mindannak, ami nem cédrus, hanem a cédrus által magába szívott, fává lett köves talaj.

Bármi ellen harcolsz, az egész világ válik gyanússá számodra, mert ellenséged számára minden menedék, tartalék és eleség lehet. Bármi ellen harcolsz, kénytelen vagy önmagadat megsemmisíteni, mert ha mégoly csekély mértékben, de benned is van belőle valami.

Mert én csupán egyetlen igazságtalanságot ismerek, az alkotás igazságtalanságát. Mert nem pusztítottad ugyan el azokat a nedveket, amelyek a tövisbokrot táplálhatták volna, de cédrust építettél, az pedig elszívta e nedveket, s ezért a tövisbokor nem tud megszületni.

Ha valamilyen fává lettél, akkor nem leszel másféle fává. Így tehát igazságtalan voltál a többivel szemben.)

Amikor ellankad a buzgalmad, csendőreiddel tartod fenn országodat. Ám ha csak a csendőrök tudják megmenteni, az azt jelenti, hogy az az ország már halott. Mert az általam alkalmazott kényszer olyan, mint a cédrus ereje, amelyik görceibe köti a föld nedveit, nem mint a tövisbokrok és nedvek meddő irtogatása, mert igaz ugyan, hogy a nedvek felkínálkoztak a bokroknak, de ugyanúgy odakínálták magukat a cédrusnak is.

Hol látsz olyat, hogy a harc valami ellen folyik? A szépen gyarapodó és közben cserjéket pusztító cédrus fűtyül a cserjére. Tudomása sincsen a létezéséről. Ő a cédrusért harcol, és cédrussá alakítja át a cserjét.

Halálba küldöd az embereket valaki vagy valami ellen? Kinek lesz kedve meghalni? Ülni igen, de meghalni nem. Márpedig a háború elfogadása a halál elfogadása. A halált pedig csak úgy lehet elfogadni, ha valami másra cseréled el magadat. Tehát a szeretetben.

Ezek az emberek gyűlölik a másféléket. És ha vannak tömlöcek, oda zsúfolják be a foglyaikat. Ám így csak az ellenségedet építed, mert a börtön lelkesítőbb, mint a kolostor.

Aki börtönbe zár vagy kivégez, azért teszi, mert kételkedik önmagában. Kiirtja a tanúkat és a bírakat. De ahhoz, hogy nagyobb lehess, nem elég kiirtanod azokat, akik kicsinynek láttak.

Aki börtönbe zár és kivégez, azért is teszi, mert másra hárítja a hibákat. Vagyis gyenge. Mert minél erősebb vagy, annál inkább vállalod a hibákat. A hibák tanulságul szolgálnak, s ebből a tanulságból születik a győzelem. Mikor egyik csatát veszített vezére mentegetőzött előtte, atyám így szakította félbe: „Ne légy beképzelt, ne ringasd magadat abban a csalóka hitben, hogy te hibáztál. Ha számárra ülök, s az eltéved, sohasem a számár téved. Hanem én.”

„Az árulók legfőbb mentsége az - mondotta másutt atyám -, hogy alkalmuk nyílt árulást elkövetni.”

CXXII.

Amikor nyilvánvalók és tökéletesen ellentmondók az igazságok, nem tehetsz egyebet, mint hogy változtass a megfogalmazás módján.

A logika nem nyújt semmi segítséget ahhoz, hogy feljuthass az egyik emeletről a másikra. A kövekből nem látod előre az áhítatot. És ha a kövek nyelvén szólsz az áhítatról, zátonyra futsz. Az új szót kell kitalálnod ahhoz, hogy számot tudj adni köveid új architektúrájáról. Mert új, oszthatatlan és megmagyarázhatatlan lény született, megmagyarázhatatlan, mert megmagyarázni annyit jelent, mint szétbontani. Tehát nevet adsz neki.

Hogyan magyarázhatnád az áhítatot? Hogyan magyarázhatnád a szerelmet? Hogyan magyarázhatnád a birtokot? Ezek nem tárgyak, hanem istenségek.

Én ismertem azt az embert, aki meg akart halni, mert hallott énekelni egy északi országról szóló balladát, és homályosan tudta, hogy odafenn az év bizonyos éjszakáján az emberek a ropogó hóban a csillagok világánál kivilágított faházak felé indulnak. És ha utad végén fénykörükbe érsz, és arcodat az ablak üvegéhez tapasztod, azt látod, hogy ez a világosság egy fáról árad feléd. És elmondjuk neked, hogy ennek az éjszakának olyan az illata, mint a fényezett fából készült játékoké és a viaszgyertyáké. És elmondjuk, hogy ezen az éjszakán csodálatosak az arcok. Mert csodára várnak. És látod, amint az öregek visszafojtott lélegzettel figyelik a gyermekek szemét, szívdobogtató boldog pillanatra várnak. Mert a gyermekek szemében mindjárt valami megfoghatatlant, kimondhatatlant látnak majd felcsillanni, ami drágább mindennél. Mert egész évben készültek rá mesékkel, ígérekkel és főleg cinkos pillantásokkal, titokzatos célzásokkal és végtelen szeretetükkel. Aztán odamennek a fához, leemelnek róla valami fényezett fából készült szerény tárgyat, és a hagyományos szertartás szerint odaadják a gyermeknek. Ez a nagy pillanat. Mindenki visszafojtja a lélegzetét. A gyermek csak hunyorog, mert éppen most ébresztették fel álmából. Ott ül a térdeden, az álmából felébresztett gyermek üde illata árad belőle, s amikor karját a nyakad köré fonja, ölelése olyan a szívnek, mint a forrásvíz, amire szomjazol. (A gyermekek nagy szomorúsága éppen az, hogy megfosztják őket a bennük buzgó forrástól, amelyet nem ismerhetnek meg, és amelyhez megifjodás végett járulnak mindazok, akik megvénültek szívükben.) De a csókokra még várni kell. A gyermek a fát, te a gyermeket nézed. Mert úgy kell leszakítani ezt a csodálatos meglepetést, mint valami ritka virágot, amely esztendőben egyszer bújik ki a hó alól.

És végtelenül boldoggá tesz az elsötétedő gyermekszemek különös színe. Mert a gyermek szinte rátekeredik kincsére, hogy belül ragyogjon fel tőle, egyszerre, mihelyt megérintette az ajándék, ahogyan a tengeri rózsák. És elszaladna, messze, ha engednéd, hogy elszaladjon. Most lehetetlen megközelítened. Ne szólj hát hozzá, se lát, se hall.

És ne mondd nekem, hogy mit sem nyom a latban ez az alig változott szín, amely könnyebb, mint a felhő árnyéka a réten. Mert ha csupán ez lenne egész esztendei fáradozásod, munkában ontott verejtéked, háborúban elvesztett lábad, töprengésekben eltöltött éjszakáid, elszenvedett sérelmeid és gyötrelmeid egyetlen jutalma, akkor is bőségesen megfizetne mindenért, és elkápráztatna. Mert ezen a csereüzleten csak nyersz.

Mert nincs értelme fejedet törni, mi is a birtok iránt érzett szeretet, a templom csendje, vagy ez a páratlan pillanat.

Az én katonám tehát - aki addig csak napot és homokot látott, nem ismert kivilágított fát, sőt még azt is alig tudta, merre van észak -, azért akart meghalni, mivel azt mondták neki, hogy valahol, valami hódító ellenség meg akarja fosztani attól a bizonyos viaszillattól, attól a csodálatos színű gyermekszemtől, amelyeket úgy hoztak el hozzá a költemény szavai, mint a szél a szigetek illatát. És én nem ismerek ennél igazibb okot a halál vállalására.

Mert tudd meg: egyedül az az isteni csomó nyújt táplálékot életednek, amelyik a dolgokat összeköti. Amelyik fittyet hány tengerekre és falakra. Amelyik miatt tökéletes boldogságot érzel a sivatagban attól a tudattól, hogy valahol, valamerre, azt sem sejtéd, milyen irányban, olyan országban, amelyről fogalmad sincsen, ismeretlen emberek között, most egy fényezett fából készült tárgyat várnak, amelynek a képe úgy hatol be a gyermek szemébe, mint kavics az alvó vizek tükrébe.

És tudd meg: az a táplálék, amit ebből nyersz, megéri, hogy meghalj érte. És hogy hadseregeket tudnék talpra állítani, ha akarnék, hogy valahol a világban megmentsek egy kis viaszillatot.

De azért nem fogok hadakat támasztani, hogy készleteket védjek meg. Mert a készletek készek, és immár semmi egyebet nem várhatsz tőlük, hacsak azt nem, hogy egykedvű barommá változtassanak.

Ezért nem fogod vállalni többé a halált, ha egyszer elmúlnak isteneid. De élni sem fogsz tovább. Mert az ellentétek nem léteznek. Igaz, hogy halál és élet olyan két szó, amelyik állandóan ellenségeskedik egymással, mégsem tudsz másból élni, mint abból, ami elvállaltatja veled a halált. Mert aki elutasítja magától a halált, az életet utasítja el.

Ha nincsen feletted semmi, semmit sem kaphatsz. Legfeljebb önmagadtól. De mit várhatsz üres tükörtől?

CXXIII.

Most hozzád szólok, asszony, aki egyedül vagy. Mert az a kívánságom, hogy felgyújtsam benned ezt a világosságot.

Mert rájöttem, hogy hallgatásodban és magányodban táplálékot nyújthatok neked. Az istenek semmibe sem veszik a falakat és a tengereket. És te is attól leszel gazdagabb, hogy létezik valahol az a bizonyos gyertyaillat. Még ha nincs is rá reményed, hogy valaha belélegezhesd.

A neked hozott táplálék minőségét azonban nem tudom másként megítélni, csak úgy, hogy téged magadat ítéllek meg. Mivé leszel, miután megkaptad? Azt akarom, hogy csendben összekulcsold kezedet, miközben szemed elsötétül, mint a gyermeké, aki, miután odaadtam neki a kincset, szinte felfalja a szemével. Mert a gyermeknek adott ajándékom sem tárgy volt. A gyermek három kavicsból is képes hajóhadat építeni, a hajóhadat viharral fenyegetni; ha fakatonákat ajándékozok neki, hadsereget, vezéreket terem belőlük, hazához való hűséget, kemény kitartást a fegyelemben és halált a sivatagi szomjúhozásban. Mert ugyanígy van a zeneszerszámmal is: egészen más, mint a közönséges szerszám, anyag vadat ejtő töreid számára. Amit törbe ejtesz, az sohasem egylényegű magával a törrel. És téged is meg foglak világosítani, avégből, hogy kis padlásszobád ragyogjon, és legyen lakója a szívednek. Mert nem ugyanazt az alvó várost nézed ablakodból, ha elmondtam neked, hogyan őrzi a hamu a tüzet. És nem ugyanaz lesz vigyázó katonám számára az őrzőjárat, ha örökösödése országot védő bástyát jelent.

Amikor magadat adod, többet kapsz, mint amit odaajándékozol. Mert semmi voltál, és valamivé leszel. És mit számít nekem, ha a szavak dühödten öltögetik egymásra a nyelvüket!

Hozzád szólok most, asszony, aki egyedül vagy, mert az a kívánságom, hogy benned lakozzam. Talán nehezedre esik - mert kifícamítottad a válladat, vagy gyenge a szemed - házádba fogadnod férjedet. De vannak erősebb jelenlétek is, és megfigyeltem, hogy nyomorult fekhelyén a rákos beteg sem ugyanaz a győzelem reggelén, és hogy hiába nem hatol be hozzá a trombiták harsogása a vastag falak miatt, szobája mégis mintha tele lett volna.

Pedig hát mi hatolt be hozzá kívülről a dolgoknak azon a csomóján kívül, amelynek a neve győzelem, s amelyik fittyet hány falaknak és tengereknek? És miért ne léteznék még ennél is forróbb istenség? Amelyik átforrósítja szívedet, hűségessé és csodálatossá gyúr téged.

Mert az igazi szerelem nem pazarlódik el. Minél többet adsz, annál több marad belőle neked. Ha igazi forrásra mész vízért, minél többet merítesz, annál bővebben buzog. A viaszgyertya illata is igaz mindenki számára. És ha az a másik is kedvét leli benne, a te számodra is gazdagabb lesz ez az illat.

De ha házádban lakozó hitestársad másutt leli örömét, akkor téged foszt meg tőle, és meggyűlölteti veled a szerelmet.

Ezért foglak meglátogatni. Semmi szükségem nincs rá, hogy megismertessem magamat. Az országot összefűző kapocs vagyok, és imádságot találtam ki számodra. A dolgok iránt való egyfajta érdeklődésnek a záróköve vagyok. Megköti téged. És vége magányodnak.

Hogyan is ne követnél hát engem? Immár nem is különbözök tőled. Olyan vagyok, mint a zene, amelyik bizonyos struktúrát épít fel benned, és átforrósít. Pedig a zene sem nem igaz, sem nem hamis. Csak te lettél egyszerre más.

Nem azt akarom elérni nálad, hogy pusztasággá válj tökéletességemben. Hogy pusztává és megkeseredetté légy. Felébresztem benned a buzgó odaadást, amelyik ad, de sohasem rabol, mert az odaadás nem igényel sem tulajdonjogot, sem jelenlétet.

A költemény azonban olyan okokból kifolyólag szép, amelyek nem logikai természetűek, a költemény más szinten van. És annál felemelőbb, minél jobban révbe juttat a földi tereken. Mert megszólaltatásra vár benned egy hang, amelyet hallathatsz is, de nem mindig ugyanolyan minőségben. Van rossz zene is, amely érdektelen utakat nyitogat a szívedben. És gyarló istenség az, amelyik ilyenkor jelenik meg neked.

De vannak olyan látogatások, amelyek fel se ébresztenek, mivel annyira szerettél.

Ezért költöttem ezt az imádságot neked, aki egyedül vagy.

CXXIV.

Imádság egyedüllét idején:

„Könyörülj rajtam, Uram, mert nyomaszt magányosságom. Nincs semmim, amire várjak. Itt vagyok ebben a szobában, ahol semmi sem szól hozzám. Pedig nem emberi jelenlétet kívánok, hiszen ha tömegbe kerülök, még magányosabbnak érzem magamat. De hány olyan más asszony van, aki hasonlít hozzám, ugyancsak egyedül vagy egy hasonló szobában, és mégis határtalanul boldognak érzi magát, ha szerettei másutt foglalatostkodnak a házban. Nem hallja, nem látja őket. Pillanatnyilag semmit sem kap tőlük. De a boldogsághoz elég neki az a tudat, hogy mások is laknak a házban.”

„Uram, semmi olyat sem követelek, amit látni vagy hallani lehet. Csodáid nem érzékszerveink számára vannak. De add, hogy lelkem világoljon a házamban, és meggyógyíts engem.”

„Uram, ha a pusztában járó utas lakott házból indult el, akkor is örömmel gondol rá, ha tudja, hogy az a ház a világ végén van. Semmiféle távolság nem akadályozza meg abban, hogy ez a ház táplálja őt, és ha meghal, szeretetben hal meg... Tehát még csak azt se kérem tőled, Uram, hogy közel legyen hozzám a lakásom.”

„Ha valamely arc megragadta a tömegben, a sétáló egyszerre átszellemül akkor is, ha az az arc nem az ő számára van. Mint a királynőjébe szerelmes katona, aki királynő katonájává lesz. Tehát még csak azt se kérem tőled, Uram, hogy megígértessék nekem ez a lakás.”

„A nyílt tengereken járnak olyan lelkes emberek, akik nem létező sziget keresésre áldozták életüket. Az ilyen hajón utazók hangosan zengik a sziget himnuszát, és boldognak érzik magukat tőle. Nem a sziget, hanem a himnusz teszi őket tökéletesen boldoggá. Tehát még csak azt se kérem tőled, Uram, hogy legyen valahol ez a lakás...”

„A magányosság, Uram, csak a lélek gyümölcse, ha ez a lélek gyarló. A léleknek csak egy hazája van, s ez a haza a dolgok értelme. Például a templom, amikor a templom a kövek értelme. A léleknek csak ehhez a kiterjedéshez van szárnya. Nem a tárgyak szereznek neki örömet, hanem az az egyetlen arc, amelyet rajtuk keresztül olvas ki, és amelyik megköti őket. Csupán annyit tégy, Uram, hogy megtanuljak olvasni.”

„És akkor, Uram, vége lesz az én magányomnak.”

CXXV.

Mert ahogyan a katedrális egymáshoz teljesen hasonló kövek bizonyos módon való elrendezése, de olyan erővonalak mentén, amelyeknek a struktúrája a lélekhez szól, pontosan ugyanúgy az én köveimnek is van bizonyos szertartásrendjük. A katedrális ettől függően szebb vagy kevésbé szép.

Ahogy esztendőm liturgiája eredetileg egymáshoz teljesen hasonló napok bizonyos módon való elrendezése, de olyan erővonalak mentén elosztva, amelyeknek a struktúrája a lélekhez szól (és most már vannak napok, amelyeken böjtölnöd kell, mások, amelyeken arra hívnak fel benneteket, hogy örvendezzetek, mások, amelyeken nem szabad dolgoznod, és ilyenkor az én erővonalaimat követed), pontosan ugyanígy napjaimnak is van szertartásrendjük. És ettől elevenebb vagy kevésbé eleven az esztendő.

Ahogy van szertartásrendje az arcvonásoknak is. És ettől szebb vagy kevésbé szép az arc. Meg a hadseregemnek is: ez meg van engedve, az tilos neked, mert erővonalaimba ütközik. Te a hadsereg katonája vagy. És a sereg erősebb vagy kevésbé erős.

És van szertartásrendje a falumnak is, mert váltakozva követik egymást az ünnepek, a lélekharang megszólaltatása, a szüret kezdete, a közös házépítés, a közös éhezés, a víz kiporciózása szárazság idején, mert a teli tömlő nem egyedül a tiéd. Hazád van. És a haza hol meleg, hol kevésbé meleg.

És nem ismerek semmi olyat a világon, ami lényegében nem szertartás. Mert ne várj semmit se az architektúra nélküli katedrálisról, az ünnepek nélküli évtől, az arányok nélküli arctól, a szabályzat nélküli hadseregtől, a szokások nélküli hazától. Nem tudnál mit kezdeni összevissza dobált építőanyagaiddal.

Miért állítanád az összevissza hányt anyagokról, hogy az a valóság, és a szertartásról, hogy az az illúzió? Hiszen a tárgy maga is részeinek a rendje. Miért lenne szerinted kevésbé valóságos a hadsereg, mint a kő? Én azonban kövön annak a pornak bizonyos fajta rendjét értem, amelyből áll. És éven a napok szertartásrendjét. Miért lenne kevésbé igaz az év, mint a kő?

Vannak emberek, akik csak az egyes embereket ismerték fel. Persze, helyes, hogy az egyének boldoguljanak, táplálkozzanak, öltözködjének, és ne szenvedjenek túlságosan. De lényegükben hálnak meg, nem lesznek egyebek, mint összehányt kövek, ha nem alapozod meg országodban az emberek szertartásrendjét.

Különbén az ember semmi. És nem siratod meg jobban a testvéredet, ha meghal, mint a kutya azt a másikat, amelyiket vele együtt ellett az anyja. De örömet sem fogsz érezni, ha hazatér testvéred. Mert a testvér hazatérésének olyannak kell lennie, mint a megszépülő templom, és a testvér halálának, mint az egyik templomhajónak a leomlása.

A berber menekülteknél sohasem tapasztaltam, hogy megsiratták volna halottaikat.

Hogyan tudnám megmutatni neked, mit is akarok? Immár nem holmi tárgyról van szó, amelyik az érzékszerveinkhez, hanem a lelkünkhöz szól. Ne kívánd, hogy igazoljam rátok kényszerített szertartásrendemet. A logika a dolgok szintjén helyezkedik el, nem pedig a dolgokat megkötő csomóén. Erre már nincsenek szavaim!

Láttad, hogyan másznak a fény felé, haladnak felfelé a fán a vak hernyók. Te pedig, aki ember módra figyeled őket, megfogalmazod magadban, hogy mi felé törekszenek. És kijelented:

„Fény”, vagy „Csúc”. Csakhogy a hernyók ezt nem tudják. Terád is áll ugyanez: kapsz valamit a katedrálisomtól, az esztendőmtől, az arcomtól, a hazámtól. Ez a te igazságod, és cseppet sem törődöm a fecsegéssel, mert az csak a tárgyakra érvényes. Te hernyó vagy. És nem fogod fel, hogy mire törekszel.

Ha tehát a katedrálisomból, az esztendőmből, az országomból megszépülve, megszentelve vagy láthatatlan táplálékkal töltkezve lépsz ki, magamban így gondolkozom: „Milyen szép, embereknek való katedrális. Milyen szép esztendő. Milyen szép ország.” Még ha nem tudom is, honnan tekintsem, hogy megtudjam az okát.

Akárcsak a hernyó, egyszerűen találtam valamit, ami nekem való. Mint a vak, aki télen a tenyerével keresi a kandallót. És megtalálja. Leteszi a botját, és keresztbe tett lábbal a tűz mellé telepszik. Jóllehet semmit sem tud a tűzről úgy, ahogyan te tudsz róla valamit, aki látsz. De megtalálta teste igazságát, mert megfigyelheted, eztán már nem mozdul el a helyéről.

És ha azt veted igazságomnak a szemére, hogy nem is igazság, akkor elmondom neked az egyetlen igazi mértantudósnak, barátomnak a halálát, aki halni készülvén megkért, hogy legyek mellette végóráján.

CXXVI.

Elballagtam hát hozzá, mert nagyon szerettem.

- Mértantudósom, barátom, imádkozni fogok érted Istenhez.

De fáradt volt, mert sokat szenvedett.

- Ne törődj a testemmel. Karom, lábam már elhalt, olyan vagyok, mint az előregegett fa. Ne zavarj hát munkájában a favágót...

- Nem sajnálsz semmit, mértantudós?

- Mit sajnálnék? Emlékszem erős karomra, erős lábamra. De az egész élet születés. És olyannak fogadjuk el magunkat, amilyenek vagyunk. Sajnáltad-e valaha kora gyermekségedet, tizenöt esztendődet vagy érett férfikorodat? Az ilyen bánatok rossz költőnek valók. Nem sajnálkozás az, amit ilyenkor érez az ember, hanem mélabú okozta kellemes érzés, nem szenvedés, hanem az elpárolgott édes bor illata a kancsóban. Persze, amikor elveszíted a szemedet, siráncozol, hiszen minden vedlés fájdalmas. De nem olyan tragikus dolog félszemmel sétálni a világban. Láttam én már nevető vakokat is.

- Az embernek eszébe juthat a boldogsága...

- Honnan veszed, hogy ez szenvedést jelent? Jó, láttam már olyan embert, aki szenvedett annak a távozása miatt, akit szeretett, és aki a napok, az órák és a dolgok értelme volt számára. Mert a temploma omlott össze. De nem láttam szenvedni azt, aki, miután megismerte a szerelem elragadtatását, megszűnt szeretni, s ezzel elvesztette örömei tűzhelyét. És azt sem, akit előbb felkavart a költemény, de most már untatja. Miből gondolsz, hogy szenved? A lélek alszik, és az ember nincs többé. Mert az unalom nem azonos a nosztalgiával. A szerelmi bánat még mindig szerelem... és ha nincs többé szerelem, akkor szerelmi bánat sincsen. Ilyenkor már csak az az unalom nyomaszt, amelynek a helye a dolgok szintjén van, mert a dolgoknak már nincs mit adniuk számodra. Életem építőelemei abban a pillanatban összeomlanak, amikor kihull a zárókő, olyan ez, mint a vedlés okozta szenvedés, és én ezt hogyan ismerhetném? Hiszen csak most kezdem megismerni az igazi zárókövet, az igazi jelentést, és azt, hogy életem építőelemeinek sohasem volt több értelmük, mint amennyi most van. Hogyan ismerhetnék hát lelki gyötrelmet, hiszen szemem számára immár van felépült és befejezett és végre kivilágított bazilika.

- Tudós, miket beszélsz te itt! Az anya siráncozhat meghalt gyermeke emléke felett.

- Igen, akkor, amikor távozik. Mert a dolgok elveszítik értelmüket. Az anya teje nem szűnik tovább gyűlni, de gyermek nincs többé. Nyomaszt a kedvesnek szánt bizalmas mondanivalód, de kedves nincs többé. És ha eladtad vagy elherdáltad birtokodat, mit fogsz kezdeni a birtok szeretetével? Mindig a vedlés pillanata a fájdalmas. De tévedsz, mert a szavak megzavarják az emberek fejét. Eljön az óra, amelyben a régi dolgok értelmet nyernek, amely az volt, hogy segítsen megvalósulásodban. Elérkezik az az óra, amelyben úgy érzed, gazdagabb lettél azáltal, hogy valamikor szerettél. És vele együtt az a mélabú, amelyik oly édes. Eljön az az óra, amelyben, megöregedvén, az anya arca megindítóbb, a szíve ragyogóbb, jóllehet nem meri bevallani, mert annyira fél ő is a szavaktól, hogy milyen édes érzés számára holt gyermekére emlékeznie. Hallottad-e akárcsak egyetlen anyától is azt, hogy bár inkább soha ne ismerte, ne szoptatta, ne babusgatta volna?

Mértantudósom sokáig hallgatott, majd így folytatta:

- Így tehát magam mögött hagyott életem most már emlékké lesz számomra...

- Ó, tudós barátom, áruold el nekem, miféle igazság teszi ilyen derűssé lelkedet...

- Ismerni valamely igazságot talán nem egyéb, mint csendben szemlélni azt. Ismerni az igazságot talán jog végre az örök hallgatásra. Azt szoktam mondani, hogy az a fa igazi, amelyik bizonyos viszony a részei között. Meg az erdő, amely bizonyos viszony a fák között. Meg a birtok, amely bizonyos viszony a fák, a mezők és a birtok egyéb alkotóelemei között. Meg az ország, amely bizonyos viszony a birtokok, a városok és az ország egyéb alkotó elemei között. És Isten, aki tökéletes viszony az országok meg minden között, ami van a világon. Isten épp olyan igaz, mint a fa, jóllehet nehezebben kiolvasható. De nekem már nincsen több kérdeznivalóm.

Eltűnődött.

- Nem ismerek más igazságot. Csak struktúrákat ismerek, amelyeknek a segítségével többé-kevésbé kényelmesen tudom leírni a világot. Csakhogy...

Ezúttal sokáig hallgatott, én pedig nem merészeltem félbeszakítani.

- Csakhogy néha úgy tűnt nekem, hogy hasonlítanak valamire...

- Mit akarsz ezzel mondani?

- Ha kutatok, akkor már meg is találtam, mert a lélek csak arra vágyik, ami már az övé. Megtalálni annyi, mint látni. És hogyan keresném, kutatnám azt, aminek még nincsen számomra értelme? Már mondtam neked, hogy a szerelmi bánat maga is szerelem. Senki sem szenved az után való vágyakozásában, amiről még nincs fogalma. És mégis, mintha olyan dolgok miatt bánkódtam volna, amelyeknek még nem volt értelmük. Különbö miéért haladtam volna olyan igazságok felé, amelyeket képtelen voltam felfogni? Ismeretlen kutak felé választottam egyenes utakat, amelyek mintha csupa tekervény lettek volna. Ösztönösen éreztem rá struktúráimra, mint a vak hernyók a napra.

És amikor templomot építesz, s a templom szép, mire hasonlít?

És amikor szertartásokat szabsz az emberek számára, amelyek úgy hevítik őket, mint a tűz melengeti a te vak emberedet, mire hasonlítatnak? Mert a példák nem mind szépek, és vannak olyan szertartások is, amelyek senkit sem hoznak tűzbe.

De a hernyók nem ismerik melegítő napjukat, a vakok nem ismerik tűzüket, és te sem ismered azt az arcot, amelynek hasonlatosságára építed a templomot, hogy ünneppé legyen az emberek szívében.

Volt számomra egy arc, amelyik csak az egyik oldalról világított nekem, a másiktól nem, mert arra kényszerített, hogy feléje forduljak. De még nem ismerem...

Isten ekkor mutatta meg magát az én tudós barátomnak.

CXXVII.

Az aljas tettek aljas lelkeket választanak maguknak eszközül. A nemes tettek nemes lelkeket.

Az aljas tettek aljas indítékokkal fogalmazzák meg magukat. A nemes tettek nemes indítékokkal.

Ha árulást akarok elkövetetni, árulókkal követtetem el.

Ha építtetni akarok, kőművesekkel építtetek.

Ha békét csinálok, gyávákkal iratom alá.

Ha halált kívánok, hősökkel üzentetem meg a háborút.

Mert nyilvánvaló, hogy amikor a különböző irányzatok egyike győzedelmeskedik, az vállalja, aki a lehangosabban képviselte ezt az irányzatot. És ha úgy adódik, hogy a szükséges irány megalázó, az vezet abba az irányba, aki akkor is azt kívánta egyszerű aljasságból, amikor egyáltalán nem volt még szükségszerű.

Épp oly nehéz a megadást a legvitézebbekkel elhatároztatni, amilyen nehéz a leggyávábbakat rávenni, hogy ők válasszák az élet feláldozását.

És ha valamely cselekedet szükségszerű, bár bizonyos szempontból megalázó, hiszen semmi sem egyszerű, azt küldöm előre, aki a legkevésbé fog undorodni, mert ő büzlük a legjobban. Szemeteseimet nem a kényes orrúak közül választom ki.

Ugyanígy teszek, ha győztes ellenséggel kell tárgyalni. A tárgyalás folytatására az ellenség barátját választom. De ne tégy szemrehányást azért, hogy becslöm az egyiket, se azért, hogy ellenkezés nélkül meghajlok a másik előtt.

Mert ha megkérdezed szemeteseimet, hogy nyilatkozzanak, minden bizonnyal azt fogják mondani, azért szedik össze a szemetet, mert kedvelik a szeméttillatot.

A hóhér is azt fogja válaszolni, hogy azért üti le a fejeket, mert szereti a vért.

De tévednél, ha engemet, aki alkalmazom őket, az ő beszédük alapján ítélnél meg. Mert én a szeméttől való iszonyom és a tiszta küszöb szeretete miatt állítottam szeméthordókat. És az ártatlan vér kiontásától való iszonyodásom indított arra, hogy hóhért rendeljek.

Ne hallgasd tehát, amit az emberek mondanak, ha meg akarod őket érteni. Mert én ugyan azért döntöttem a háború és az élet feláldozása mellett, hogy megvédjem csüreinkeket, a legbátrabbak, akik ilyenkor előállnak, hogy hősi halálra buzdítsanak, csak a becsületről meg a hazáért való halál nagyszerűségéről fognak beszélni. Mert senki sem hal meg a teli padlásért.

Ugyanígy van ez a hajó szeretetével is, amely a szegkovács esetében a szegek szeretetével lesz.

És ha békére szántam el magamat, hogy megóvjam a teljes kifosztástól legalább egy részét ezeknek a padlásoknak, mielőtt még mindet elpusztítaná a tűz, hogy aztán háború és béke helyett ne maradjon más, csak a holtak álma, azok kerülve előtérbe az aláíráshoz, akik a legkevésbé elfogultak az ellenséggel szemben, másról sem fognak szónokolni, csak a törvények szépségéről, meg ezeknek az elhatározásoknak az igazságos voltáról. Persze, ők hinni is fogják, amit mondanak. Holott egészen másról volt szó.

Ha elutasítatok valamit, akkor mindig az fogja az elutasítást végrehajtani, aki egyébként is mindent elutasítana. Ha adatok valamit, akkor az fogja adni, aki egyébként is mindent megadna.

Mert az ország hatalmas és súlyos dolog, amely nem szófecsérlés közben halad előre. Ma éjszaka magas teraszomról elnézem ezt a fekete földet, amelyen ez a rengeteg alvó és virrasztó, boldog vagy boldogtalan, elégedett vagy elégedetlen, bizakodó vagy kétségbeesett ember él. Tulajdonképpen rájöttem, hogy az országnak nincsen hangja, mert az ország néma óriás. Hogyan értethetném meg veled, mit jelent számomra az ország vágyaival, fellángolásaival, kiábrándulásaival és hívásaival, hiszen még azokat a szavakat sem tudom megtalálni, amelyek a hegyet értetnék meg veled, aki eddig csak a tengert ismerted?

Ezek az emberek mind az ország nevében, de mind más és más módon beszélnek. És okkal igyekeznek az ország nevében szólni. Mert helyes dolog, hogy kiáltásra tudjuk bírni ezt a szótlán óriást.

Már beszéltem neked a tökéletességről. A szép himnusz rosszul sikerült himnuszokból születik, mert ha senki sem gyakorolja magát ebben a művészetben, akkor sohasem születik szép ének.

Egyszóval mindnyájan mást mondanak, mert még nincs nyelv, amelyik ki tudná fejezni az országot. Ne zavarod őket. Hallgasd meg mindnyájukat. Mindegyiknek igaza van. De még nem hágtak elég magasra hegyeiken, és ezért nem értik meg, hogy a másiknak is igaza van.

És ha egymásnak esnek, széthúznak, börtönbe vetik és ölik egymást, azt azért cselekszik, mert olyan szóra vágnak, amelyet még nem képesek kimondani.

Én megbocsátom nekik, ha dadognak.

CXXVIII.

Azt kérdezed tőlem: „Miért fogadja el ez a nép, hogy rabszolgasorsra vessék, és miért nem küzd az utolsó szál emberig?”

Csak hogy különbséget kell tenni a szeretetből való - tehát nemes - önfeláldozás és a kétségbeesésből elkövetett - tehát alantas vagy közönséges - öngyilkosság között. Az áldozat, akárcsak a birtok, a közösség vagy a templom, istent kíván, aki megkapja azt a részt, amelyet ráruházol, és amelyre elcseréled magadat.

Egyesek vállalkozhatnak rá, hogy meghaljanak az összesért, még ha haszontalan is a halál. De a halál sohasem haszontalan. Mert a többi ember megszépül tőle, és tisztább tekintettel, tágabb lélekkel él tovább.

Miféle atya az, aki nem szakítja ki magát karjaidból, hogy a fiát elnyeléssel fenyegető örvénybe vesse magát? Nem tudod visszatartani. De kíváncsi vagy-e, hogy együtt ugorjanak bele? Ki lesz gazdagabb az ő életük árán?

A becsület nem az öngyilkosság, hanem az áldozat fénye.

CXXIX.

Ha ítéletet mondasz művemről, azt kívánom, hogy róla szólván ne légy rám tekintettel ítéleted megalkotásában. Ha arcot faragok ki a kőből, elcserélem magamat erre az arcra, és szolgállok neki. Nem pedig ő szolgál nekem. És valóban, még a halál kockázatát is vállalom, csak hogy be tudjam fejezni alkotásomat.

Ne takarékoskodj hát bírálatoddal attól tartva, hogy megsértesz hiúságomban, mert nincs bennem hiúság. A hiúságnak számomra nincs semmi értelme, hiszen nem rólam van szó, hanem arról a bizonyos arcról.

Ám ha ez az arc megváltoztatott téged, mert valami újat hozott számodra, ne takarékoskodj dicséreteiddel sem, attól tartva, hogy meghántod szerénységemet. Mert nincs bennem szerénység. Olyan céllövésről volt itt szó, amelynek az értelme felettünk áll, de amelyben együtt kell működnünk. Én mint nyílvesző, te mint cél.

CXXX.

Amikor majd meghalok.

„Uram, hozzád érkezem, mert a te nevedben szántottam-vetettem. Tied tehát a vetés.”

„Én öntöttem ezt a viaszgyertyát. A te dolgod, hogy meggyújtsad.”

„Én felépítettem ezt a templomot. A te dolgod, hogy csendjében lakozzál.”

„Mert a vad elfogása nem az én feladatom: én csak a csapdát készítettem. Azért foglaltam el ezt a magatartást, hogy lelkesítsen. És embert építettem a te isteni erővonalaid szerint, hogy járjon. A te dolgod, hogy eszközöddül használd, ha ez dicsőségedet szolgálja.”

A bástyák tetejéről mélységeset sóhajtottam: „Isten veled, népem - gondoltam magamban -. Megfogyatkoztam szeretetemben, és most aludni térek. De mégis győzhetetlen vagyok, ahogyan győzhetetlen a mag. Nem mondtam el arcom minden tulajdonságát. De alkotni nem egyenlő az elmondással. Tökéletesen kifejeztem magamat, ha ilyen hangot hallattam, és nem másfélét. Ha ilyen kifejezést örökítettem meg az arcon, és nem mást. Ha ilyen élesztőt kevertem a tésztába, és nem mást. Ti mind énbőlőlem születtetek, mert amikor választanotok kell egyet a számtalan lehetséges cselekvés közül, rákerültök arra a láthatatlan lejtőre, amelyiken kénytelenek vagytok az én fámat növelni, és így énszerintem lenni.”

„Persze, ha meghalok, szabadnak érzitek majd magatokat. De csak úgy, ahogyan szabad a folyónak a tenger felé hömpölyögnie, az elhajított kőnek legurulnia.”

„Hozzatok ágakat. Hozzatok virágokat és gyümölcsöket. Szüretkor majd megmértetek.”

„Szeretett népem, ha sikerült gyarapítanom atyai örökségedet, légy hűséges nemzedékről nemzedékre.”

És miközben imádkoztam, a strázsa fel-alá járt. Én pedig elmélkedtem.

„Országom őrállókat ad nekem, akik vigyáznak. Így tehát meggyújtottam azt a tüzet, amely az éberség lángjává lesz a vigyázókban.”

„Szép a katonám, mikor figyel...”

CXXXI.

Mert átszellemítem számotokra a világot, mint a gyermek a három kavicsát, ha a játékban más szereppel, különböző értékekkel ruházom fel őket. A gyermek számára a valóság nem a kavicsokban, sem a szabályokban van - a szabályok nem egyebek, mint amolyan kedvező csapda -, hanem egyedül a játékból származó lelkesedésből. A kavicsok ettől lényegülnek át.

És mit kezdenél tárgyaiddal, házaddal, szerelmeiddel, a füledbe jutó zajokkal, a szemed elé kerülő képekkel, ha nem válnak téged átlényegítő láthatatlan palotám építőanyagaivá?

Azok azonban, akik semmi örömet nem lelnek tárgyaikban, mert nincsen számukra ország, amely lelkesítse őket, a tárgyak ellen jönnek indulatba. „Miért van az, hogy a gazdagság nem tesz gazdagabbá?” - siránkoznak, és megállapítják, hogy nincs mást tenni, tovább kell gyarapítani, mivel eddig nem bizonyult elégnek. És újabb vagyionokat harácsolnak össze, s ezek még nagyobb terheket rónak rájuk. És gyógyíthatatlan csömörükben kegyetlenekké válnak. Mert nem tudják, hogy mást keresnek, mivel eddig nem leltek rá. Találkoztak azzal, aki végtelenül boldognak látszott, mert szerelmes levelet kapott. Erre a válla fölé hajolnak, és figyelik, hogyan örül a fehér papíron sorakozó fekete betűknek, aztán megparancsolják rabszolgáiknak, hogy éjt nappallá téve írjanak tele ezernyi fekete betűvel fehér lapokat. És megkorbácsolják őket, mert nem sikerül megalkotniuk az őket boldoggá tevő talizmánt.

Mert nincsen számukra semmi, amitől a tárgyak visszhangot keltenének egymáson. Halomba hányt köveik sivatagában élnek.

Én azonban eljövök, és rajtuk keresztül építem fel a templomot. És ugyanazok a kövek boldogságot árasztanak majd rájuk.

CXXXII.

Mert fogékonnyá tettem őket a halálra. Anélkül egyébként, hogy ezt megbántam volna. Mert így fogékonyak voltak az életre is. De ha bevezetném nálatok az elsőszülöttségi jogot, akkor ugyan több okod lenne rá, hogy gyűlöld a testvéreket, de egyúttal arra is, hogy szeresd és megsirasd. Még azt is, amelyik törvényem értelmében kisemmiz. Mert így már a bátyád hal meg, aminek van értelme: a törzs felelőse, vezetője, mágnespólusa. Ha pedig te halsz meg, ő a bárányát siratja, akinek segített, akit szeretett szeretni, akinek tanácsokat adott este a lámpa világánál.

De ha egymással egyenlővé, egyformán szabaddá teszek benneteket, akkor semmi sem változik a halállal, nem fogtok majd sírni. Jól megfigyeltem én ezt harcosaimon a csatában. Bajtársad meghalt, de tulajdonképpen semmi jelentős változás nem történt. Azonnal más áll a helyére. Te pedig katona méltóságának, önként vállalt áldozatnak, férfias nemességnek nevezed a halállal szemben tanúsított érzéketlenségedet. Hogy nem vagy hajlandó könnyet ejteni. De hiába botránkoztatlak meg, mégis elmondom neked: azért nem sírsz, mert nincs, ami sírásra bírjon. Mert nem is tudod, hogy az a bajtársad valóban meghalt. Igazán meghalni talán majd később fog, amikor elkövetkezik a béke. Mert állandóan ott van melletted egy másik jobbról, egy másik balról, vállhoz emelt fegyverrel. Nincs időd megkérdezni tőle, mit tudott adni egyedül. Ahogyan a bátyád tudott neked védelmet nyújtani. Mert amit az egyik adott, ezentúl majd a másik adja meg helyette. A zacskóban nem ejtenek könnyet a golyók, ha hiányzik valamelyik, mert a zacskó dugig tele van más, hasonló golyókkal. A halottakról csupán annyit mondasz: „Most nincs rá időm... majd később hal meg.” De nem, mert a háború befejeztével az élők is szétszóródnak. Így bomlik szét az a kép, amelyet együtt alkottatok. Elevenek és halottak, mind hasonlítani fogtok egymásra. A távollevők hasonlatosak lesznek a halottakhoz, a halottak a távollévőkhöz.

De ha egy fa részei vagytok, akkor mindegyikőtök függ az összestől, az összes mindegyikőtöktől. És ha az egyik eltávozik közületek, megsiratjátok.

Mert ha valami alakzathoz tartoztok, akkor hierarchia uralkodik köztetek. Ilyenkor kiderül egymás számára való fontosságotok. Mert ha nincsen hierarchia, testvérek sincsenek. És mindig azt hallottam, amikor valamiféle függés volt, hogy „a testvérem”.

De mindezt nem azért mondom, hogy megkeményítsem szíveteket a halállal szemben. Mert ez nem azt jelentené, hogy valamely megalázó gyengeséggel szemben keményítlek meg benneteket, amilyen például a vértől való iszonyodás, vagy az ütésektől való félelem - a kemény szív ilyen esetben nagyobbá tesz benneteket -, hanem azt, hogy könnyebben viseljétek el a halált, mert valami kevesebb hal meg. És csakugyan, minél szegényebb tartalékot jelent szívetek számára testvéretek, annál kevésbé siratjátok a halálát.

Én gazdagítani akarlak benneteket. Azt akarom, hogy visszhangozzék bennetek a testvéretek. És azt, hogy szerelmetek, ha szerettek, egy ország felfedezése legyen számotokra, ne pedig üzekedés, mint ahogy a bak csinálja. Mert a bak valóban nem sír. De haljon csak meg a szeretett asszony, számkivetettnek érzitek magatokat. És aki ilyenkor azt mondja, hogy férfiként viseli el a halálát, azért beszél így, mert állattá alacsonyította szerelmesét. És ha fordítva történik, akkor majd az asszony is úgy fogadja az ő halálát, mint az állat, és azt mondja: „Helyes, hogy a férfiak meghaljanak a háborúban...” Mármint én is azt akarom, hogy háborúban haljatok meg. Mert ki fog szeretni igazán, ha nem a harcoló katona? De nem

akarom, hogy hitvány módon leszóljátok, megvessétek kincseiteket, csak azért, hogy kevésbé kelljen sajnálnotok őket, mert akkor ki más hal meg, mint egy közönyös robot, amelyik semmi áldozatot sem hoz az országért!

Én azt kívánom, hogy a legjobb részeteket adjátok nekem. Mert csak akkor lesztek nagyok.

Tehát nem az élet megvetésére ösztönözlek benneteket, hanem, ellenkezőleg, az élet szeretetére.

És arra, hogy még a halált is szeressétek, ha a halál az országra való elcserélődés.

Mert semmi sem ellentéte valaminek. Isten szeretete a haza szeretetét gyarapítja bennetek. A haza szeretete a birtokét. A birtoké a hitvesét. És a hitves szeretete annak az egyszerű ezüstitálcának a szeretetét, amely az ölelkezés után a vele együtt elfogyasztott tea szeretete.

Mivel azonban gyötrelmesen nehézé teszem számotokra a halált, egyúttal vigasztalást is akarok nektek nyújtani. Ezért költöttem ezt az imádságot azoknak, akik sírnak: Imádság a halál ellen.

CXXXIII.

„Megírtam a költeményemet. De még hátravan a kijavítása.”

Atyám indulatba jött:

„Megírod a költeményedet, aztán nekilátsz kijavítani! Mi más az írás, mint javítás! Mi más szobrot gyúrni, mint javítgatni! Láttál már agyagot gyúrni? Javításról javításra bukkan elő az arc, már maga az első hüvelyknyom is javítást jelentett az agyagtömbön. Amikor megalapítom a városomat, a homokot javítom ki. Aztán a városomat. És javítgatásról javítgatásra haladok Isten felé.”

CXXXIV.

Mert valóban úgy van, hogy viszonyulásokkal fejezed ki magadat. Egymáson visszhangoztatód a harangokat. De az egymáson visszhangoztatott tárgyaknak nincs jelentőségük. Nem egyebek, mint annak a csapdának az anyaga, amellyel elfogod a vadat, a vad pedig sohasem azonos természetű a csapdával. És már mondtam neked: egymáshoz kapcsolódó tárgyak kellenek.

A táncban meg a zenében azonban olyan időbeliség van, amely miatt nem tévedhetek mondanivalódat illetően. Itt lassítasz, ott gyorsítasz, amott felviszed a dallamot, aztán lefelé hajlítod. És önmagadnak válaszolgatsz, mint a visszhang.

Ahol azonban egyszerre tárod elém az egészet, kódra van szükségem. Mert ha nincs se orr, se száj, se fül, se áll, hogyan tudjam, mi az, amit megnyújtasz vagy megrövidítesz, sűrítesz vagy könnyítesz, kiegyenesítesz vagy elferdítesz, elmélyítesz vagy kidomborítasz? Hogyan ismerjem fel tételeidet, különböztessem meg ismétléseidet és visszhangjaidat? És hogyan olvassam ki belőle mondanivalódat? Ám az arc kóddá lesz számomra, mert ismerem olyat, amelyik tökéletes, és olyat is, amelyik köznap.

Persze semmit sem fejezel ki számomra, ha tökéletesen banális arcot társz elém, legfeljebb egyszerűen kódot, vonatkozási tárgyat, aktmodellt szolgáltatasz. Nem azért van rá szükségem, hogy megragadjon, hanem hogy el tudjam olvasni, mit igyekszel közölni velem. Márpedig ha magát a műtermi modellt mutatod fel, valóban semmit sem közölsz. Ezért fogadom el, hogy eltávolodj a modelltől, eltorzítsd és összekuszáld, de csak annyira, hogy azért a kulcsa a kezemben maradjon. Akkor sem teszek neked szemrehányást, ha úgy találod helyesnek, hogy a szemet a homlok közepére helyezd.

Jóllehet ekkor ügyetlennek tartlak, ugyanúgy, mint azt, aki zeneművészetét azzal akarná bemutatni, hogy nagy zajt csap, vagy aki költeményében túlságosan feltűnővé sikerít egy-egy képet, ily módon akarva felhívni rá a figyelmemet.

Mert mondom neked, illő dolog lebontani az állványzatot, miután befejezted templomodat. Nincs rá szükségem, hogy tudjam, milyen eszközökkel dolgoztál. És műved éppen akkor tökéletes, ha már észre sem veszem őket.

Mert, hogy pontosan fejezzem ki magamat, engem nem az orr érdekel, semmi szükség sincs a mutogatására azzal, hogy a művész a szobor homlokára helyezze, sem arra, hogy a szót a költő túlságosan erőteljesre sikerítse, mert akkor elfedi a költői képet. S a képet se erőltesse, különben tönkreteszi a stílust.

Amit tőled várok, az más természetű, mint a csapdád anyaga. Például a csend a kőből épített katedrálisban. Mármost az történik, hogy bár azt állítottad, megveted az anyagot, és mindenkor csak a lényegre keresed, és e nemes törekvésed nevében megfelfejthetetlen költői mondanivalót ömlesztasz rám, éppen te készítesz számomra rikító színekre festett roppant csapdát, amely egyszerűen agyonnyom, és közben elrejt előlem a halva született egeret, amelyet megfogtál vele.

Mert mindaddig, amíg színesnek, csillogónak vagy paradoxnak talállak, semmit sem kaptam tőled. Egyszerűen csak mutogatod magadat, mintha vásárban lennél. Ám tévedtél az alkotás tárgyát illetően. Mert az nem önmagad mutogatása, hanem az én megvalósulásom elősegítése. Nos, ha túl sokat hadonászol előttem madárijesztőddel, máshová szállok.

Ezzel szemben az, aki oda vezetett, ahová akart, s aztán visszavonult, el tudja hitetni velem, hogy a világot fedezem fel, és eléri, amire vágyott: segített megvalósulásomban.

De azt se hidd, hogy ez az alkotói szerénység azt jelenti, hogy olyan gömböt csiszolgatsz számomra, amelyiken homályosan valami orr, száj és áll lebeg, mintha viaszt felejtettél volna a tűzben, mert ha ennyire lenézed eszközeidet, akkor vedd el magát a márványt, az agyagot vagy a bronzot is, hiszen ezek sokkal anyagszerűbbek, mint akár a legegyszerűbbre formált ajak.

Az alkotó művész szerénysége abban mutatkozik meg, hogy nem hangsúlyozza túlságosan azt, amit meg akar mutatni. Mivel naphosszat éppen elég arcot látok, én amúgy is első pillanatra észre fogom venni, hogy szándékos az orr halványabb megrajzolása; ugyanúgy azt sem nevezem szerénységnek, ha szobrodat elsötétített szobában helyezed el.

Az igazán láthatatlan arc, amelytől valóban semmit Sem kapok, a köznapi arc.

De ostoba fajankók lettetek, ezért kell kiabálnotok, hogy halljanak benneteket.

Valóban tervezhetsz nekem tarka szőnyeget is, de a szőnyegnek mindig csak két dimenziója van, és hiába szól érzékeimhez az ilyen szőnyeg, nem szól a lelkemhez vagy a szívemhez.

CXXXV.

Hadd ábrándítsalak ki a sziget illúziójából. Mert azt hiszed, hogy a fák, a mezők, a nyájak szabadságában, a nagy terek magányának felemelő nagyszerűségében, a féktelen szerelem hevületében te is majd oly egyenesen szökkensz a magasba, mint a fa. Csakhogy a legeggyenebbre nőtt fák, amelyeket láttam, nem azok, amelyek szabadon nőnek. Mert a szabadban nőtt fák nem sietnek nőni, növekedés közben el-elhagyják magukat, girbegurbán fejlődnek. Az őserdő fája viszont, amelyet minden oldalról szorongat a napot előle elrabló ellenség, meredeken tör fel az ég felé, mintha sürgető hívásra felelne.

És ha hosszú időre mész el a sivatagba (mert más dolog az, ha csupán a város zaját akarod ott kipihenni), csak egy módot ismerek arra, hogy életet önts bele, hogy megőrizd munkakedvedet, és lelkesedést termő humusszá alakítsd át. Ez az egyetlen mód az, ha erővonalak hálóját feszíted följe. Akár a természet, akár az ország erővonalaiét.

Én pedig olyan kúthálózatot telepítek a sivatagban, amely elég szegényes lesz ahhoz, hogy utadnak minden egyes kút szerencsés vége, ne csupán átmenő állomása legyen. Mert a hetedik nap táján már takarékoskodni kell a tömlők vizével. És minden erőt megfeszítve kell haladni a következő kút felé. Önmagunk legyőzése árán eljutni hozzá. Minden bizonnyal el kell veszíteni még a háts állatokat is, hogy le tudjuk győzni a teret, a magányt, mert ez a kút megéri az érte hozott áldozatokat. Homokba fulladt karavánok, amelyek nem találták meg, hirdetik a dicsőségét. Az ő dicsősége ragyog a tűző napon fehérülő csontjaik felett.

Ezért az indulás óráján, amikor ellenőrzöd a rakományt, húzol még egyet a hevedereken, hogy lásd, vajon nem csúszik-e meg a teher, megvizsgálod a vízkészletet, önmagad legjobb részét mozgósítod. Aztán elindulsz a távoli vidék felé, amelyet messze, a homokon túl, áldásukkal öntöznek a vizek, úgy járod végig a kutat kúttól elválasztó távolságot, mint megannyi lépcsőfokot, a sivatag szertartásrendjének foglyaként, mert el kell járnod a táncot, le kell győznöd az ellenséget. És miközben izmaidat erősítem, lelket építek fel benned.

De ha még jobban gazdagítani akarlak, ha azt akarom, hogy a kutak mint megannyi mágnessarok vonzzanak, vagy még erősebben taszítsanak, és ily módon építőmunkává legyen lelked és szíved számára a sivatag, ellenségekkel népesítem be. Ők birtokolják a kutakat, és hogy ihass, ravaszkodnod, harcolnod, győznöd kell. És aszerint, hogy az ott táborozó törzsek kegyetlenebbek vagy kevésbé kegyetlenek, lelkükben rokonabbak vagy megfejthetetlen nyelven beszélnek, fel vannak fegyverkezve vagy fegyvertelenek - lépteid hol gyorsulnak, hol lassúdnak, hol halkabbak, hol zajosabbak lesznek, és naponta megjárt távolságaid is változnak, jóllehet szemre ugyanazt a síkságot járod. És így telik meg mágnességgel, válik változatossá és színeződik mindig másként az a végtelen tér, amelyik eleinte sárga és egyhangú volt, de aztán elméd és szíved számára változatosabbá lesz, mint azok a boldog országok, amelyek tele vannak üde völgyekkel, kék hegyekkel, édesvízű tavakkal és rétekkel.

Mert lépted itt a halálraítélté, amott a börtönéből szabadult fogolyé, itt tele leskelődő veszedelemmel, amott szerencsés kifejlettel. Egyszer üldözött emberé, másszor figyelmes tapintaté, akárcsak a kedves szobájában, akit nem akarsz felébreszteni.

És valószínűleg többnyire semmi sem fog történni utazásod alatt, mert ahhoz, hogy értékesebbé tegyék táncodat, elégséges, hogy számítsanak neked ezek a különbségek, és indokolt, szükséges és tökéletes legyen a belőlük származó szertartás. A csoda ebben az esetben az lesz, hogy ha az a másik ember, akit beosztok karavánodba, nem érti a nyelvedet, s

ezért nem is veszi ki részét félelmeidből, reményeiből és örömeidből, s egyszerűen csak azt a munkát végzi, mint hátszállataid gondozói, semmi mást nem fog látni az egészből, csak egy üres sivatagot, és ásitózva halad át a véget érni nem akaró térségen, csak az unalmát érzi, akkor sivatagomban semmi sem változtatja meg ezt az utast. A kút az ő számára nem lesz egyéb, mint közepes nagyságú lyuk, amelyből előbb ki kellett takarítani a homokot. És ugyan mit vett volna észre az ellenségből, hiszen az ellenség lényege éppen az, hogy láthatatlan: csupán szélsodorta maréknyi porszem, jöllehet ezek a porszemek elegendők ahhoz, hogy mindent átalakítsanak annak a számára, aki érintkezik vele, ahogyan a só alakítja át az ünnepi lakomát. De elég megértetnem veled játékszabályait, és sivatagom egy csapásra olyan hatalmassá, olyan ellenállhatatlanná válik, hogy nyugodtan választhatom a külváros vagy a pocsolyaszerűen mozdulatlan oázis közönséges, önző, közönyös és szkeptikus lakóját, kényszeríthetem egyetlen sivatagi átkelésre, hogy máris kipattantsam belőle az embert, ahogyan a mag pattan ki burkából, és kivirágoztassam szívét-lelkét. Te pedig régi bőrdet levette pompás szépségben, megedződve térsz vissza, hogy ezután te is az erősek életét éld. És ha arra szorítkoztam, hogy megismertesselek a mondanivalójával, mert a lényeg nem magukban a dolgokban, hanem a dolgok értelmében van, a sivatag akkor is úgy kicsíráztat, úgy megnőttet, mint a nap.

Úgy haladsz majd át rajta, mint valami csodálatos fürdőmedencén. És amikor kilépsz a túlsó szélén, kacagón, férfiasan és megragadón, rád ismernek majd az asszonyok, akit téged kerestek, és elég lesz közönyösen mutatnod magadat, hogy megkaphasd őket.

Milyen esztelen az, aki az emberek boldogságát vágyaik kielégítésében véli megtalálni, azt hívén, hogy mivel látta őket menni, az embernek mindennekfelett a cél elérése a fontos. Mintha valaha is létezne, létezett volna cél.

Ezért mondom neked: az ember számára mindenekelőtt azoknak az erővonalaknak a feszültsége számít, amelyekben mozog, meg a belőlük származó saját, belső sűrűsége, lépteinek a visszhangja, a kutak vonzása és a megmászandó emelkedő meredeksége. És ha meg tudta mászni, ha csuklója erejével, véresre horzsolva térdével sikerült legyőznie a sziklaszírtet, nem állíthatod azt, hogy öröme ugyanolyan közepes minőségű, mint azé a városlakóé, aki lottyadt testét felvoncsolja valami kerek dombocska könnyen elérhető tetejére, s aztán leheveredik a fűbe. De te mindent megfosztottál mágneses erejétől azzal, hogy kioldottad a dolgokat megkötő isteni csomót. Mivel láttad, hogyan törekszenek az emberek a kutak felé, azt hitted, kutak kellene, tehát kutakat ástál nekik. Mivel láttad, hogyan törekszenek az emberek a hetedik napi pihenés felé, megnöveltet pihenőnapjaik számát. Mivel láttad, hogyan vágyakoznak az emberek a gyémántra, ömlesztve osztogattad nekik a gyémántot. Mivel láttad, mennyire félnek az emberek az ellenségtől, megsemmisítetted ellenségeiket. Mivel láttad, hogy az emberek szerelemre vágnak, főváros nagyságú bordélynegyedeket rendeztél be nekik, ahol minden asszony megvásárolható. És ezzel ostobábbnak bizonyultál, mint az a régi tekejátékos, akiről már beszéltem neked, aki - sikertelenül - úgy próbálta megtalálni örömét, hogy rabszolgáival sorra döntögette a bábukat.

Ne hidd azonban, hogy ezzel azt mondtam, vágyaidnak élj. Mert ha semmi sem mozdul, akkor nincsen erővonal. Mikor közel van hozzád a kút, akkor, ha szomszédalál fenyeget, valóban vágyakozol feléje. De ha valami oknál fogva megközelíthetetlen marad, ha nem kaphatsz tőle és nem adhatsz neki semmit, ez a kút olyan, mintha nem is léteznék. Akárcsak az utadba akadt asszony, aki mellett elhaladsz, és nem lehet számodra semmi. Mert a csekély távolság ellenére messzebb van tőled, mintha másik városban élne, másutt lenne férjnél. De egészen mássá változtatom számodra, ha egy feszes struktúra alkotórészévé teszem, és például arról

ábrándozhatsz, hogy éjnek idején ablakához támasztott létrádon feljuthatsz hozzá, hogy elrabold, lovad hátára dobod, s aztán élvezhesd szerelmét rablótanyádon. Vagy ha katona vagy, ő meg királynő, azt remélheted, hogy meghalhatsz érte.

Gyarló és nyomorúságos az olyan öröm, amelyet nem létező, játékból kitalált struktúrákból nyersz. Mert ha szereted a gyémántot, elég lenne apró léptekkel közeledni feléje, egyre lassabban és lassabban, hogy eközben valami csodálatosan felfokozott életet élj. De ha a gyémánt felé való lassú közeledésed olyan rítusnak a része, amelynek foglya vagy, és nem engedi, hogy meggyorsítsd lépteidet, ha teljes erőddel törekedve feléje az én korlátaim tartanak féken, tiltják meg, hogy gyorsabban haladj, ha a gyémánthoz való eljutás nincsen számodra sem tökéletesen lehetetlenné téve - ami megfosztaná jelentésétől, súlytalan látvánnyá változtatná -, sem nem könnyű - ami nem kívánna tőled erőfeszítést -, sem nem nehéz valamely ostoba fortély következtében - ami az élet karikatúrája lenne -, hanem egyszerűen erős struktúra és számos tulajdonság kérdése, akkor gazdagabb lettél. Az ellenségeden kívül nem ismerek mást, aki ezt számodra megalapozhatná, és nem látok benne semmit, ami meglepő lehetne számodra, mert egyszerűen csak azt állapítom meg, hogy a háborúhoz két hadakozó kell.

Mert a te gazdagságod az, hogy kutat áss, élvezz egy-egy pihenő napot, gyémántot bányássz, szerelmet nyerj.

Nem pedig az, hogy legyenek kútjaid, pihenőnapjaid, gyémántod, korlátlan szabadságod a szerelemben. Mint ahogyan az sem igazi vágy, ha nem igyekszel megszerezni őket.

Ha pedig a vágyakozást és a birtoklást egymásra dühödten nyelvet öltögető szavakként állítod szembe, akkor semmit sem értesz az életből. Mert emberi valóságod fölötté áll a szavaknak, és nincs itt szó semmiféle ellentmondásról. Mert a vágy tökéletes kifejezése kell, az, hogy ne holmi képtelen akadályokba ütközzél, hanem magába az élet-akadályba, a másik táncosba, a vetélytársadba - akkor aztán kezdődhet a tánc. Különben te is olyan ostoba vagy, mint az, ami önmaga ellen játssza meg magát fej vagy írásra.

Ha sivatagom túl gazdag lenne kutakban, isteni parancsolat kell, amely eltiltsa belőlük egypárat.

Mert a megteremtett erővonalaknak magasról kell irányítaniuk téged, hogy megtaláld bennük hajlamaidat, feszültségeidet és lépéseidet, mivel azonban nem mind egyformán jók, hasonlítaniuk kell valamiben, amit nem a te dolgod megérteni. Ezért mondom, hogy létezik szertartásrendje a sivatagi kutaknak is.

Ne remélj tehát semmit a boldog szigettől, amely örökre összehordott készlet számodra, akárcsak a rabszolgák által sorba döntögetett tekebábuk. Mert komor barommá válnál szigeteden. De ha azt akarom, hogy szigeted kincsei, amelyekről azt képzelted, visszhangot keltenek benned, aztán, mikor megszerezted őket, csak untatnak, valóban visszhangra leljenek benned, akkor majd kitalálok én neked egy sivatagot, és a kincseket olyan arc vonalai szerint osztom szét végtelen terein, amelyek egészen más természetű lesz, mint a dolgok.

És ha meg akarom menteni számodra a szigetedet, akkor megajándékozlak a sziget kincseinek a szertartásrendjével.

CXXXVI.

Ha halálfenyegette napról akarsz szólni, mondd ezt: „októberi nap”. Mert az októberi nap már gyengül, vénséget sodor feléd. De a novemberi vagy decemberi nap a halálra irányítja figyelmedet, és látom, hogy integetsz. De te nem érdekelisz engem. Mert amit ekkor kapok tőled, nem a halál, hanem a halálra kijelöltség vágya. Már pedig nem ez volt a keresett cél.

Ha a szó felüti fejét mondatod közepén, nyakazd le. Mert nem szót kell nekem mutatnod. Mondatod csapda a vad elfogására. Én nem vagyok kíváncsi a csapdára.

Mert tévedsz a mondandó tárgyát illetően, ha azt hiszed, hogy szóval kifejezhető. Különb, ha ezt mondanád: „mélabú”, mélabús lennék tőle. Ez pedig túlságosan könnyű lenne. Tagadhatatlan, hogy működik benned valami gyenge utánczó hajlam, amitől hasonlítani kezdesz arra, amit mondok. Ha például azt mondom: „dühöngő hullámverés”, akkor valahol belül mintha ide-oda dobálnának a habok. És ha azt mondom: „a katonára halál leselkedik”, valahol, homályosan, aggodalom fog el katonámért. Megszokásból. De ez a művelet felületi. Csak az ér valamit, ha oda tudlak elvezetni, ahonnan úgy látod a világot, ahogyan én akartam.

Mert nem ismerek olyan költeményt, sem olyan képet a költeményben, amely más lenne, mint rád való hatás. Nem ezt vagy azt kell neked megmagyarázni vagy sugallni, ahogyan a legagyafúrtabbak hiszik - hiszen nincs szó sem erről, sem arról -, hanem ilyenné vagy olyanná válásodat kell elősegíteni. Ugyanúgy, ahogyan, ha szobrot csinálok, orra, szája, állra van szükségem, hogy egymásra való hatásukat érzékeltetve ejtsek hálomba, a neked sugallt vagy mondott ezt vagy azt használok fel arra, hogy segítségével mássá tegyelek.

Mert ha azt mondom: holdvilág, ne képzeld, hogy csak a holdvilágban van rólad szó. Hiszen a napban, a házban vagy a szerelemben is ugyanígy rólad van szó. A lényeg: hogy egyszerűen rólad van szó. De azért választottam éppen a holdvilágot, mert kellett valami jel, amellyel megértetem magamat. Nem választhattam egyszerre mindet. Aztán az a csoda történik, hogy hatásom egyre terebélyesedik, akár csak a fa, amely kezdetben egészen egyszerű volt: mag; ez a mag azonban, amely még nem valamiféle miniatűr fa volt, gyökeret eresztett, ágakat hajtott, ahogy egyre jobban kitárulkozott az időben. Ugyanígy van az emberrel is. Ha hozzáadok valami egyszerűt, amit talán egyetlen mondatom hordoz magában, hatásom egyre több módon nyilvánul meg, és lényegében változtatok meg ezt az embert, aki ezentúl másként fog viselkedni holdvilágnál, a házában vagy a szerelemben.

Ezért mondom a képről, ha valóban az, hogy kultúra, amelybe bezárlak. És ettől kezdve képtelen vagy határok közé szorítani azt, amit ő irányít.

De az is lehet, hogy gyenge számodra erővonalaimnak az a hálója. És hatása elhalványul az oldal végén. Ugyanígy vannak magvak is, amelyeknek az ereje azonnal megszűnik, és emberek, akikben nincsen lendület. De ez nem változtat azon, hogy kibontakoztathattad volna őket, hogy világot építs velük.

Így amikor azt mondom: „a királynő katonája”, való igaz, hogy nem seregről, nem hatalomról van szó, hanem szerelemről. Mégpedig egy bizonyos szerelemről, amely mit sem remél a maga számára, de önmagánál nagyobbnak ajándékozza oda magát. És nemesít, gazdagít. Mert ez a katona erősebb, mint a másik. És ha megfigyeled őt, azt fogod látni, hogy megbecsüli magát a királynő miatt. És bizonyos vagy benne, hogy nem válik árulóvá, mert védelmezi a szerelem, hiszen szívével a királynőben lakozik. És látod, milyen büszkén tér meg a falujába, ám amikor a királynőről faggatják, szemérmesen hallgat és pirul. És tudod, hogyan hagyja ott

feleségét, ha hadba szólítják, és hogy érzelmei nem olyanok, mint a király katonájáé, aki haragtól ittasan indul az ellenség ellen, és királya nevében öli meg. Hanem megy, hogy megtérítse ellenségeit a királynő hűségére, és bár látszólag azonos a harc, amelyet ellenük vív, őket is szerelme szolgálatában állítsa. Vagy pedig...

De ha tovább folytatom, akkor kimerítem a képet, mert a képnek csekély a hatalma. És nem tudnám egykönnyen megmondani, hogy amikor mind a ketten a kenyérüket eszik, mi különbözteti meg a királynő katonáját a királyétól. Mert a kép itt már csak pislogó lámpás: mint minden lámpa, az egész világnak küldi ugyan sugarait, de csak keveset világít meg a te szemed számára.

De minden erős bizonyosság mag, amelyből világot tudnál teremteni.

Ezért mondtam hát, hogy miután elvetetted a magot, szükségtelen volt magadnak magyarázgatnod, magadnak felépítened a dogmát, és magadnak kitalálnod cselekvési lehetőségeidet. A mag megfogja az emberek termőtalaján, és ezrével születnek szolgálók.

Így ha sikerült elültetned az emberbe azt a hitet, hogy a királynő katonája, eredménye az lesz, hogy megszületik belőle a te kultúrád. Utána aztán már elfelejtheted a királynőt.

CXXXVII.

Ne feledd, hogy a mondatod cselekedet. Nem kell érvelned, ha cselekvésre akarsz rábírní. Azt hiszed, érvek alapján határozom el magamat? Jobb érvet találnék a tieddel szemben.

Láttál-e valaha olyat, hogy az elhagyott asszony peres úton szerzi vissza a férjét, miután a bíró előtt bebizonyította, hogy igaza van? A per indulatokat szül. Azzal sem tudja visszaszerezni férjét, ha annak mutatja magát, akit az szeretett, mert azt a nőt már nem szereti a férje. Láttam én olyan szerencsétlen asszonyt, akit szomorú éneke eldalolása után vettek feleségül, s aztán a válás előtt újra rákezdett a szomorú dalra. Csakhogy ettől a bús énektől a férfi most már dühbe gurult.

Talán sikerülne visszaszereznie, ha újra azt a férfit ébresztené fel benne, aki akkor volt, amikor szerette őt. De ehhez teremő géniuszra van szüksége, mert ebben valami elhivatottsággal kellene megajándékoznia a férfit, úgy ahogyan én ébresztem fel benne a tenger iránti vonzódást, amitől hajóépítővé lesz. Akkor valóban nőni kezd majd a fa, és minden irányba bontogatja ágait. És újra kérlelni fogja az asszonyt, hogy énekelje el neki ugyanazt a szomorú dalt.

Ha szerelmet akarok ébreszteni magam iránt, olyan valakit keltek benned életre, aki énérttem van. Nem az én kínládásaimról fogok neked beszélni, ezzel csak megunatnám magamat. Nem foglak szemrehányásokkal zaklatni, a szemrehányások joggal haragra gerjesztenének. Nem sorolom elő mindazokat az okokat, amelyek miatt szeretned kellene, hiszen ilyen okaid nincsenek. A szerelem oka maga a szerelem. Olyannak sem fogom magamat mutatni, amilyennek annak idején kívántál. Mert azt az embert már nem kívánod. Máskülönben még mindig szeretnél. Hanem magamnak nevellek, magamhoz emellek. És ha elég erős vagyok, akkor majd olyan tájat mutatok neked, amelytől barátommá leszel.

Az az asszony, akit már elfeledtem, mintha nyilat lőtt volna szívembe, mikor azt mondotta: „Hallja elveszett harangja szavát?”

Mert végül is mit mondjak neked? Gyakran felmentem a hegyre, és ott leültem. És elnéztem városomat. Vagy szeretetem csendjében sétálgatván hallgattam, hogyan beszélgetnek az emberek. És valóban hallottam olyan szavakat, amelyekre úgy következtek a cselekedetek, mint mikor az apa így szól fiához: „Eredj a kútra, és töltsd meg ezt az urnát”, vagy amikor a káplár így szól a katonához: „Éjfélkor átveszed az őrséget...” De mindig kiderült, hogy ezek a szavak semmiféle titkot nem hordoztak, és a nyelvüket nem ismerő utas, rájőve, hogyan kapcsolódnak a gyakorlathoz, semmivel sem talált volna bennük több meglepőt, mint a hangyaboly lakóinak a viselkedésében, amelyet sohasem tartunk érthetetlennek. És miközben figyeltem a szekérsorokat, az építkezéseket, a betegek ápolását, városom ipari és kereskedelmi tevékenységét, semmi olyat nem láttam, amit valamely merészebb, találékonyabb és értelmesebb állat nem végezhetett volna el; de ugyanolyan világosan az is kiderült, hogy miközben mindennapi, gyakorlati foglalatosságaik közepette szemlélttem őket, magát az embert még mindig nem figyeltem meg.

Mert az emberek akkor látszottak és maradtak számomra megmagyarázhatatlanok a hangyaboly törvényei szerint, akkor tűntek számomra felfoghatatlannak, amikor a piactéren körben ülve hallgatták a mesemondót: ha lett volna a mesélőben isteni szikra, meséje végeztével csak fel kellett volna kerekednie, hogy nyomában e rengeteg emberrel lángba borítsa az egész várost.

Mert igen, láttam, hogy felzendültek ezek a békés tömegek a próféta szavára, és nyomába eredve hogyan olvadtak eggyé a harc izzó kemencéjében. Milyen ellenállhatatlannak kellett lennie a szavak hordozta hívásnak, hogy a tömeg, amely meghallotta, egyszerre meghazudtolja hangyaboly-viselkedését, és tűzvészé változzon, önszántából vállalva a halált.

Mert akik végül hazatértek közülük, mások voltak. És úgy éreztem, ahhoz, hogy higgyünk a varázslat erejében, nincs szükségünk a mágusok értelmetlen fecsegésében keresnünk a varázserőt, hiszen léteztek füleim számára olyan csodatevő szavak, amelyek képesek kiragadni a házamból, elszakítani a munkámtól, szokásaimtól, és megkívántatni velem a halált.

Ezért hallgattam mindig figyelmesen az embereket, és tettem különbséget a hatékony beszéd és a között, amelyik semmit sem alkot, hogy megtanuljam, hogyan ismerhetem fel, mit hömpölygetnek magukkal a szavak. Mert minden bizonnyal nem a szöveg a lényeges. Máskülönben mindenki nagy költő lenne. És mindenki megmozgathatná a tömegeket, csak azt kellene mondania: „Kövessetek a harcba, a puskapor szagára...” Próbáld csak meg, és meglátod, hogy kinevetnek. Akárcsak azokat, akik erkölcsöt prédikálnak.

De miután hallottam, hogyan sikerült egyeseknek megváltoztatniuk az embereket, és miután Istenhez imádkoztam, kérve őt, világosítsa meg elmémet, megadatott nekem, hogy megtanuljam felismerni a szélbe kiáltott sok szó között a ritka vetőmagot.

CXXXVIII.

Így jutottam előbbre a boldogság megismerésében, és fogadtam el, hogy mélyebben elgondolkozzam rajta. Mert a boldogság olybá tűnt számomra, mint olyan rend megválasztásának a gyümölcse, amely boldog lelket szül, nem pedig hívságos tárgyak meddő ajándéka. Mert nincs mód készen adni a boldogságot az embereknek. Lám, ezeknek a berber menekülteknek sem tudott atyám semmi olyat adni, ami boldoggá tehetne volna őket, holott a legmostohább sivatagokban és a legkeményebb nélkülözések közepette is láttam boldogságtól sugárzó embereket.

De ne képzeld, hogy egy pillanatig is azt hihetem, hogy boldogságod a magányból, az ürességből és a nélkülözésből születik. Mert ezek ugyanúgy kétségbeesésbe is kergethetnek. Csak megkapó volta miatt említtem ezt a példát, mert jól mutatja, mennyire különbözik az emberek boldogsága a nekik készen juttatott javak minőségétől, és mert oly tökéletesen bizonyítja, hogy a boldogság születése a szertartásrendtől függ.

És bár a tapasztalat arra tanított, hogy boldogok nagyobb arányban lelhetők a sivatagokban, a monostorokban és az áldozatos életben, mint a termékeny oázisok vagy a boldognak mondott szigetek otthon tespedő lakói között, ebből mégsem arra következtettem, ami egyébként ostobaság lett volna, hogy a táplálék minősége ellentétben van a boldogság minőségével, hanem egyszerűen arra, hogy ahol nagyobb a javak száma, az embereknek több esélyük van örömeik természetének a félreismerésére, mivel valóban úgy érzik, hogy az örömök a dolgokból származnak, holott nem, hanem e dolgoknak egy bizonyos országban, házban vagy birtokon való jelentőségéből. Így aztán előfordul, hogy a jólétben élők könnyebben tévedésbe esnek, és gyakrabban kergetnek hiú kincseket.

Ezzel szemben a sivatagban vagy a kolostorban élők, akiknek semmijük sincsen, világosan felismerik, honnan származnak örömeik, és így könnyebben őrzik meg buzgalmuk forrását. De itt megint csak úgy van, mint az ellenség esetében, aki megöl, vagy gyarapít téged. Mert ha felismervén igazi forrását, képes volnál megőrizni lelkesedésedet a boldog szigeten vagy az oázisban is, az ebből megszülető ember minden bizonnyal még nagyobb lenne, mint ahogyan a többhúros hangszerből is gazdagabb hangzást remélhetsz előcsalni, mint az egyhúrosból. Ugyanúgy, mint ahogyan a faburkolatok, kárpitok, italok és étkek minősége is csak még jobban emelte atyám palotájának a minőségét, amelyben minden lépésnek értelme volt.

De így van ez az új aranykárpitokkal is: a boltban mit sem érnek, ám azonnal értelmet nyernek, mihelyt előszedik őket a ládákból, és felaggatják őket a lakásban, amelynek megszépítik az arculatát.

CXXXIX.

Mert eljött hozzám a szigorú tekintetű próféta, akiben éjjel-nappal szent tűz izzott, s aki ráadásul sandított is:

- Áldozatvállalásra kell őket kényszeríteni!

- Bizony, így igaz - válaszoltam neki -, mert helyes dolog, hogy kincseik egy részét elvegyük tőlük, ezzel némileg szegényítjük őket, de ugyanakkor gyarapítjuk is az így nyert értelmükkel. Mert semmit sem érnek számukra, ha nem tartoznak valamely archoz.

Ő azonban nem hallgatott rám, annyira hatalmában tartotta szent dühe:

- Az kell - mondotta -, hogy ne gondoljanak másra, csak a vezeklésre...

- Hát persze - válaszoltam neki -, mert ha a böjti napokon majd nem esznek, utána milyen öröm lesz számukra, amikor újra ehetnek, és talán még azokkal is együtt éreznek, akik kényszerűségből böjtölnek, sőt az is meglehet, hogy Istenhez térnek akaratuk gyakorlásával, vagy egyszerűen megmenekülnek az elhízástól.

Ezre dühbe gurult;

- Először is meg kell őket büntetni!

Én pedig megértettem szavaiból, hogy csak úgy fogadta el az embert, ha nyomorúságos ágyához kötötte, kenyerétől, világosságától megfosztotta a börtön mélyén.

- Mert ki kell belőle irtani a gonoszt! - harsogta.

- Vigyázz, mert majd mindent kiirtasz belőle - válaszoltam neki -. A gonosz kiirtásánál nem helyesebb a jó gyarapítása? És olyan ünnepek kieszelése, amelyektől nemesedik az ember? Nem helyesebb olyan ruhákba öltöztetni, amelyektől tisztább lesz a külseje? És jobban táplálni gyermekeit, hogy megszépülhessenek az imádság tanításától, és ne legyenek kénytelenek folyton csak éhezõ gyomruk kínjaival foglalkozni?

Mert nem határokat kell szabni az embert megillető javaknak, hanem azokat az erőtereket kell megmenteni, amelyek egyedül szólnak szelleméhez és szívéhez.

Azokat, akik bárkákat tudnak nekem építeni, vízre küldöm, és halat fogatok velük. De azokkal, akik hajókat tudnak nekem építeni, hajót építtetek, és meghódíttatom velük a világot.

- Egyszerűen meg akarod őket rothasztani a gazdagsággal!

- Engem semmi sem érdekel, ami már készen van, és te semmit sem értettél abból, amit neked mondtam - válaszoltam neki.

CXL.

Mert ha csendőreidet veszed igénybe, és őket bízod meg azzal, hogy világot építsenek neked, bármily kíváncsi les is ez a világ, mégsem születik meg sohasem, mert a csendőrnek sem szerepe, sem nem joga az, hogy lelkesítsen. Az ő lényege nem az, hogy megmérje az embereket, hanem hogy végrehajtsa velük pontosan megfogalmazott rendeleteidet, mint például azt, hogy adót kell fizetned, hogy nem szabad meglopnod felebarátodat, vagy hogy ilyen vagy olyan előírásnak kell engedelmeskedned. És társadalmad szokásai egyetlen archán sűrűsödnek össze, amely ilyen és nem másfajta emberré formál, ilyen és nem más ízt ad a családot körében elköltött vacsorádnak: ezek a szokások a téged mozgató erőternek a vonalai. A csendőrt nem lehet látni. A csendőr olyan, mint a fal, a keret, a szerkezet. Nem szükséges, hogy találkozz vele, bármily könyörtelen is, hiszen ugyanilyen könyörtelen szükségszerűség számodra az is, hogy éjszaka nem élvezheted a napsütést, hogy hajóra kell várnod, ha át akarsz kelni a tengeren, vagy hogy, mivel balra nem vezet ajtó, kénytelen vagy jobbra kimenni. Ez egyszerűen így van.

De ha növeled a szerepét, és azzal bízod meg, hogy ő mérje meg az embert, amit senki a világon nem tudna megtenni, és a saját esze szerint derítse fel, hol székel a bűn, nem pedig úgy, hogy csupán figyelje a hatáskörébe tartozó tevékenységeket, akkor, semmi sem lévén egyszerű, minthogy a gondolat állandóan változó, nehezen megfogalmazható valami, és mivel a valóságban nincsenek ellentétek, csak azok fognak szabadon élni és kerülni hatalomra, akiket a legerősebb undor sem képes kiábrándítani a te élet-karikatúrádból. Mert a csendőr rendje annak a fának a fejlődésvágya, amelyet a nagy okosok akarnak megszerkeszteni, nem pedig a magból született fáé. Mert az igazi rend eredménye az életnek, nem pedig oka, a rend az erős város jele, nem pedig erejének forrása. Az élet, a lelkesedés, a valami felé való törekvés együtt szüli a rendet. A rend azonban nem szül sem életet, sem lelkesedést, sem bármi felé való törekvést.

Így aztán csupán azok lesznek nagyobbak, akik alacsonylelkűségből elfogadják a csendőri utasítások tartalmazta szegényes eszmeegyüttest, és hajlandók lelküket a szolgálati szabályzatra elcserélni. Mert bármilyen magasztos az emberről alkotott képed, és bármilyen nemes is a célod, tudd meg, hogy alacsonyrendűvé és ostobává lesz, ha a csendőr szájából hangzik el. Mert a csendőrnek nem az a dolga, hogy a kultúra hordozója legyen, hanem hogy tiltsa bizonyos cselekedeteket, anélkül, hogy értené, miért.

Abszolút erőterben, a láthatatlan csendőrök abszolút kényszereitől tökéletesen szabad ember: ez az én országom jogrendje.

Ezért hívtam a csendőröket, és mondtam nekik:

„Ti csak azokat a cselekedeteket ítéljétek meg, amelyek a szolgálati szabályzatban fel vannak sorolva. És én elfogadom az ítéleteiteket, mert valóban szörnyű lehet, ha ezen a falon, amelyik egyébként más alkalmakkor ugyanúgy visszatartja a rablókat, képtelen vagy áttörni most, amikor a megtámadott asszony a másik oldalon kiabál segítségért. A fal az fal, a törvény törvény.”

„De semmiféle ítéletet ne mondjatok az ember felett. Mert szeretetem csendjében megtanultam, hogy nem szükséges meghallgatnom az embert ahhoz, hogy megértsen. És mert lehetetlen, hogy én mérlegeljem a jót és a rosszat, és hogy a bajt kiirtva esetleg a jót is tűzbe vessem. Hogyan követelhetnéd hát magadnak ezt a jogot te, akitől éppen azt kérem, hogy olyan vak légy, mint a fal?”

„Mert megtanított rá a halálraítélt, hogy ha elégetem, akkor azt a részét is elégetem, amelyik szép, de csak a tűzben mutatkozik meg. Ám elfogadom ezt az áldozatot, hogy megmentsem a tartószerkezetet. Mert ahhoz, hogy halálra vessem, olyan rugókat feszítek meg, amelyeket nem szabad meglazítanom.”

CXLI.

Ezért hát ezekkel a szavakkal kezdem intelmemet:

„Ember, aki kielégítetlen vagy vágyaidban, és szenvedsz az erőszaktól, te, akit a másik folyton akadályoz növekedésedben...”

És nem támadsz ellenem, mert való igaz, hogy kielégületlen vagy vágyaidban, szenvedsz az erőszaktól, és a másik állandóan akadályoz növekedésedben.

És vezetlek, hogy harcolj egyenlőséged nevében a fejedelem ellen.

Vagy pedig így szólok hozzád:

„Ember, aki szeretni kívánsz, és csak azon a fán keresztül létezel, amelyet a többi emberrel együtt alkotsz...”

És nem szállsz velem szembe, mert való igaz, hogy tudomásod van szeretetigényedről, és csak azon a művön keresztül létezel, amelynek szolgálsz.

És vezetlek, hogy visszaültesd trónjára a fejedelmet.

Tehát bármit mondhatok neked, mert minden igaz. És ha azt kérded tőlem, hogyan lehet előre felismerni, melyik igazság lesz életképes, melyik csírázik ki, akkor azt mondom neked: egyedül az, amelyik problémáidnak záróköve, egyszerű megfogalmazása és leegyszerűsítése lesz. És mit számít mondataim minősége! A fontos az, hogy itt vagy ott a helyedre állítottalak. Ha úgy adódik, hogy ez a nézőpont megvilágítja vitás kérdéseid nagy részét - olyannyira, hogy eztán már ne is létezzenek -, akkor majd te magad öntöd formába megfigyeléseidet, és lényegtelen, vajon egyik vagy másik kérdésben rosszul fejeztem-e ki magamat, vagy esetleg tévedtem. Úgy fogsz látni, ahogy én akartam, mert amit neked adtam, az nem holmi okoskodás, hanem nézőpont, amelyből kiindulva okoskodni kezdhetsz.

Persze, lehet, hogy többféle nyelv is megmagyarázza neked a világot vagy tenmagadat. És hogy ezek egymással harcban állanak. Hogy mindegyik teljesen következetes és szilárd. Anélkül, hogy bármi igazságot tudna tenni közöttük. Ugyancsak anélkül, hogy hatalmadban állna érvelned ellenfeleddel szemben, mivel neki is épp annyira igaza van, mint neked. Mert Isten nevében harcoltok egymás ellen.

„Az ember az, aki termel és fogyaszt...”

És valóban igaz, hogy termel és fogyaszt.

„Az ember az, aki költeményeket ír, és megtanul olvasni a csillagokban...”

És valóban ír költeményeket, és tanulmányozza a csillagokat.

„Az ember az, aki egyedül Istenben leli meg boldogságát.”

És valóban igaz, hogy a kolostorok magányában tanulja meg, mi az igazi öröm.

Ám valami olyat kell mondani az emberről, ami mindezeket a gyűlölséget szülő megállapításokat magában foglalja. Mert csekélyke a tudat mezeje, és az, aki valami formulát fedezett fel, azt hiszi, hogy mindenki más hazudik és téved. Holott mindnek igaza van.

Ám miután kétségtelen bizonyossággal megtanultam mindennapi életemből, hogy termelni és fogyasztani - akár csak palotám konyhái - nem a legfontosabb, hanem csak a legsürgősebb, azt akarom, hogy ez elveimben is tükröződjék. Mert a sürgősségnek semmi hasznát nem látom, és éppúgy ezt is mondhatnám: „Az ember az, aki csak egészségesen érdemli meg, hogy éljen...”, s ebből olyan kultúrát vezetnék le, amelyben erre a sürgősségre hivatkozva az orvost tenném meg az emberi cselekedetek és gondolatok bírójává. Csakhogy mivel magamról tudom, hogy az egészség csupán eszköz és nem cél, ebben az esetben is azt akarom, hogy ez a fontossági sorrend is tükröződjék az én elvemben. Mert ha elved nem képtelenség, akkor minden valószínűség szerint szükségessé teszi a termelés és a fogyasztás támogatását, vagy az egészségügy megrendszabályozását. Mert ahogyan az egy és oszthatatlan mag sokfélevé válik növekedése folyamán, s ahogyan az egy és oszthatatlan kép kultúrája is más- és másféleképpen irányít aszerint, hogy milyen keretek között élsz, milyen a társadalmi helyzeted, ugyanúgy nincsen semmi, amit végeredményben ne irányítana az én princípiumom.

Tehát ezt mondom az emberről: „Mivel az ember az, aki csak erőterben igazán az, mivel az ember az, aki csak azokon a maga alkotta isteneken át érintkezik a világgal, akik őt és a többi embert kormányozzák, mivel az ember az, aki csak az alkotásra való elcserélődésben leli örömét, mivel az ember az, aki csak akkor hal meg boldogan, ha magát tovább származtatta, mivel az ember az, akit tönkretesznek a készen kapott dolgok, és lelkesít minden megnyilatkozott egész, mivel az ember az, aki ismerni akar és megmámorosodik, ha talál, mivel az ember az, aki...”

És gondom van rá oly módon megfogalmaznom, hogy ne váljanak rabszolgává, ne pusztuljanak el lényeges törekvései. Mert ha a rend megteremtéséhez tönkre kell tenni a teremtő szellemet, akkor ez a rend engem nem érdekel. Ha ahhoz, hogy jóllakjanak az emberek, tönkre kell tennem az erőteret, akkor az ilyen jóllakás engem nem érdekel. Hasonlóképpen, ha szét kell rothasztanom a rendetlenséggel ahhoz, hogy az én teremtő szellememben növeljem nagyobbra, ez az önmagát tönkre silányító szellem engem nem érdekel. És hasonlóképpen akkor sem, ha el kell pusztítanom ahhoz, hogy minden fölé helyezzem ezt az erőteret, mert erőterem ugyan lesz, de nem lesz hozzá ember, ezért az ilyen erőter engem nem érdekel.

Így hát nekem, a parancsnoknak, aki vigyázok városomra, ma este az emberről kell beszélnem, és majd abból a szándékból születik meg az utazás nagyszerűsége, amelyet így hozok létre.

CXLII.

Mert mindenek felett tudom azt, hogy ha minden más princípiumot ennek rendelek alá, akkor nem valami abszolút és bebizonyítható igazsághoz fogok eljutni, amely alkalmas rá, hogy meggyőzze ellenfeleimet, hanem egy lehetséges embert magában foglaló képhez, amelyik azt segíti elő, amit az emberben nemesnek tartok.

Márpedig nyilván nem az az én dolgom, hogy a termelő és fogyasztó lényé alacsonyított embert, szerelmeinek nagyszerűségét, ismereteinek értékét, örömeinek hevületét alárendeljem pocakja növekedésének, jóllehet a lehető legtöbbet kívánom nyújtani neki anélkül, hogy ebben bárminő ellentmondás vagy fortély rejljen, mint ahogyan azok sem állítják, hogy megvetik szellemi részét, akik pocakjának a növelésével törődnek.

Mert ha erős az a kép, amit én az emberről alkotok, akkor úgy szökik majd szárba, mint a mag, következésképpen tehát fontos, hogyan döntünk. Tapasztaltál-e valaha olyan tenger felé húzó hivatásérzetet, amelyik végül is nem változik hajóvá?

Mint ahogyan az ismereteket sem tartom mindennél fontosabbnak, hiszen más az oktatás és más a nevelés. Tapasztalataimból nem azt szűrtem le, hogy az ember lelki nemessége eszméinek összességén nyugszik, hanem hogy annak az eszköznek a minőségétől függ, amelyik lehetővé teszi megszerzésüket.

Mert alkotó anyagaid mindig ugyanazok, egyiket sem szabad elhanyagolnod, mert ugyanazokból az anyagokból minden arcot felépíthetsz.

Azoknak, akik a választott arc ellen azt a kifogást emelik, hogy véletlen műve, hogy megfosztja az embereket önállóságuktól - például azzal az ürüggyel, hogy milyen szép a hódítás, arra biztatja őket, haljanak meg valami haszontalan oázis miatt - azt felelem: minden bizonyítás lehetetlen, az én arcom együtt létezhet minden más, ugyanennyire igaz arccal; végeredményben az isteneinkért - ugyanazon tárgyak segítségével megvalósított struktúrákért - harcolunk.

És csak kinyilatkoztatás, arkangyalok megjelenése tehetne közöttünk igazságot. Ez pedig amolyan rossz paprikajancsi-színház lenne, mert ha Isten hozzám hasonlóvá lesz, hogy megmutatkozzék nekem, akkor nem Isten, ha pedig Isten, akkor lelke, nem pedig érzékeim tudják őt olvasni. Ha lelke képessége az, hogy olvasni tudjam, akkor csupán bennem keltett visszhangjáról fogom felismerni, ahogyan a templom szépségét. Mint a vak, aki tenyerével tájékozódik a tűz felé, mert a tüzet nem ismerheti másként, csupán a meleg jóleső érzésén keresztül, én is így fogom őt keresni és megtalálni. (Ha azt mondom, hogy Isten önmagából alkotott, akkor a feléje húzó nehézkedés vezet vissza hozzá.) És ha fejlődik, szépül a cédrus, az azért van, mert napban fürdik-edződik; jóllehet a napnak nincsen semmi jelentése a cédrus számára.

Mert barátomnak, az egyetlen igazi mértantudósnak a szavai szerint úgy érzem, struktúráink hasonlítanak valamihez, mivel nem létezik olyan megmagyarázható cselekvéssor, amely el tudna vezetni ezek felé az ismeretlen kutak felé. És ha istennek nevezem azt az ismeretlen napot, amelyik cselekedeteim gravitálását kormányozza, akkor igazságát abból olvasom ki, milyen eredményesen szól hozzám.

Én, aki uralkodom a város felett, ma este olyan vagyok, mint a tengeren utazó hajó kapitánya. Mert te azt hiszed, hogy az érdek, a boldogság és a józan ész kormányozza az embereket. Én azonban megtagadtam tőled az érdeket, józan eszedet és boldogságodat, mert úgy láttam, egyszerűen azt nevezted érdekeknek vagy boldogságnak, ami felé az emberek törekszenek, már pedig én nem tudok mit kezdeni gerinctelen medúzákkal; ami az észrt illeti, amelyik oda megy, ahová akarjuk, rájöttem, valami olyannak a nyoma a homokban, ami felette áll.

Mert az én barátomat, az egyetlen igazi mértantudóst sohasem az ész vezette. Az ész kommentárokat ír, törvényeket hoz, parancsokat fogalmaz, a fát nőtteti ki a magjából, következtetésről következtetésre haladva egészen addig a napig, amikor a fa halálával hatástalanná válik, és neked másik magot kell keresned.

Én azonban, aki felette állok a városnak, és olyan vagyok, mint a tengeren vitorlázó hajó kapitánya, tudom, hogy egyedül a lélek kormányozza az embereket, még pedig abszolút módon kormányozza őket. Mert ha az ember megsejtett valami struktúrát, megírta költeményét, és elvetette a magot embertársai szívébe, akkor egyszerre szolgájává válik a boldogság, az érdek meg a logika, és magod fává változásának kifejezésévé lesz szívedben vagy árnyékává a valóságok falán.

A lélek ellen nem tudsz védekezni. Mert ha erre és nem arra a hegyre állítlak, hogyan tagadhatnád, hogy a városok és a folyók így és nem másként rendeződnek, hiszen egyszerűen ez van adva számodra?

Ezért kényszerítlek rá, hogy légy. És bár alszik a városom, ha az emberek cselekedeteiben akarsz olvasni, akkor nem lelsz benne egyebet, csak érdeket, boldogságot vagy okoskodást: ezért vagyok felelős helyes irányításáért a csillagok alatt.

Mert az emberek nem ismerik a választott irányt; azt hiszik, érdektől vagy logikus gondolkodásuktól vezettetve cselekszenek, és nem tudják, hogy a logika, a boldogság keresése vagy az érdek országokként változik formában és irányban egyaránt.

És hogy abban, amit elébük tűzök, érdekük az, hogy lelkesen cselekedjenek, mint ahogyan a gyermek érdeke is az, hogy a leglelkesítőbb játékot játszhassa. A boldogság az, hogy elcseréljék magukat alkotásuk tárgyára, és benne éljenek tovább. A logika az, hogy egységesen, összefüggő módon alkossuk törvényeinket. A hadsereg logikája a katonai szabályzat, amely így és nem másként viszonyítja egymáshoz a dolgokat, a hajó logikája a hajó szabályzata, - országom logikája törvényeim, a szokások, a dogmák és a törvények összessége, amelyeknek a segítségével a dolgokat így következetesen tudom összeműködésre bírni.

De ennek az egymásra hatásnak a visszhangja az enyém, egy, oszthatatlan és bizonyíthatatlan.

De talán megkérdezed tőlem: „Mire való az, hogy kényszert gyakorolsz felettünk?”

Ha arcot alkottam, akkor ennek az arcnak maradandónak kell lennie. Miután arcot gyúrtam az agyagból, kiégetem a kemencében, hogy elégséges ideig tartson. Mert ahhoz, hogy igazságom termékeny legyen, időállónak kell lennie. Két szeretsz, ha mindennap változik szerelmed, és hol lesznek nagy tetteid? Csupán a folytonosság teszi termékennyé erőfeszítéseted. Mert az alkotás ritka dolog, de ha néha sürgősen szükséged van is rá, hogy megmentsen, nem lenne jó, ha minden nap részed lenne benne. Mert ahhoz, hogy embert adhassak a világnak, több emberöltőre van szükségem. És nemesítés ürügyével nem vágom ki minden nap a fát, és helyettesítem új maggal.

És valóban, én csak olyan élőlényeket ismerek, amelyek születnek, élnek és meghalnak. Kecskéket, birkákat, házakat és hegyeket gyűjtöttél magad köré, és ma ebből az összegyűjtött heterogén anyagból új lény támad, amelyik megváltoztatja az emberek viselkedését. És továbbél, majd lassan elfogy az ereje, és meghal, miután felélte a maga életadományát.

A születés mindenkor tiszta teremtés, égből leszállott, lelket adó tűz. Az élet nem állandó görbe mentén halad. Mert például itt van ez a tojás. Fokozatosan fejlődni kezd, mert a tojásnak is van saját logikája. Ám elkövetkezik egy olyan pillanat, amikor kibújik belőle a kobra, és egy csapásra minden probléma megváltozik.

Mert vannak munkások a munkahelyen, és van ott sok összehordott kő. És a kövek rakásának is van logikája. De aztán eljön az az óra, amelyben kitárul a templom, s a templom átszelle-míti az embert. És egy csapásra minden probléma megváltozott az ember számára.

Ha társadalmam magvát vetettem el benned, akkor emberöltőnél hosszabb időre van szükségem ahhoz, hogy ez a mag szárat, ágakat, leveleket hajtson, meghozza gyümölcseit. És én nem vagyok hajlandó minden nap megváltoztatni az arcomat, mert akkor semmi sem születik.

A nagy tévedésed abban áll, hogy hiszel az emberi élet tartamában. Mert a lényeges: kinek vagy minek adja magát tovább az ember, amikor meghal? Nekem istenre van szükségem, aki magához fogadjon.

És arra, hogy a létező dolgok egyszerűségében haljak meg. A rákövetkező esztendő olajfái gyermekeimnek hozzák majd bogyóikat. Ezért várom nyugodtan halálom óráját.

CXLIII.

Így vált előttem egyre világosabbá, hogy nem kell hallgatni az embereket ahhoz, hogy megértsük őket. Mert odalenn, a szemem előtt elterülő városban, nem nagyon él bennük a város tudata. Építésznek, kőművesnek, csendőrnek, papnak, lenszövőnek hiszik magukat, azt képzelik, érdekeiknek vagy a boldogságuknak élnek, és nem érzik szerelmüket, mint ahogyan az az ember sem érzi szerelmét, aki napi gondjaiba merülve tesz-vesz a házában. A nappal a házi gondoké. De éjszaka újra megleti a szerelmet az, aki nappal perlekedett, mert a szerelem erősebb, mint a levegőben elröppenő szavak. Ilyenkor a férfi kikönyököl ablakán a csillagos éjszakában, ismét felelősnek érzi magát az alvókért, a készülő kenyérért, az ágyában alvó hitvesért, aki oly törékeny, oly gyengéd és veszendő. A szerelmen nem gondolkozik az ember. A szerelem van.

De ez a hang csak a csendben szólal meg. Házadban ugyanúgy, mint a városban. És a városban ugyanúgy, mint az országban. Támadjon csak valami rendkívüli csend, és meglátod isteneidet.

A mindennapi életben senki sem tudja, hogy készen áll a halálra. Olcsón fellengzősnek érzi azokat a szavakat, amelyek a városról másként szólnak hozzá, mint érdeke vagy boldogsága képén át, mert nem tudja, hogy érdek és boldogság mind a város következménye. Gyengék a szavak ilyen roppant jelentős dolog kifejezésére.

De ha ott állasz a város felett, és visszanyúlsz az elmúlt időkbe, hogy lásd, milyenek voltak, akkor az emberek zűrzavaros cselekedetein, önzésén és sürgés-forgásán át fel fogod fedezni a hajó lassú, nyugodt haladását. Mert ha aztán néhány évszázad múlva megint visszajössz megnézni, milyen barázdát hagytak maguk után a költeményekben, a kőszobrokban, a megismerés szabályaiban meg a homokkal még mindig dacoló templomokban találod meg. A csip-csup használati tárgyak akkorra már mind eltűnnek, megsemmisülnek. És meg fogod érteni, hogy amit érdeknek, boldogságváagnak neveztek, az csupán valami sokkal nagyobb dolog szegényes visszfénye volt.

Az az ember járt arra, akiről én beszéltem.

Akárcsak táborozó seregem. Holnap reggel a homokvihar forró katlanában megrohamoztatom vele az ellenséget. És az ellenség olvasztó tégellyé lesz számára, amely megolvasztja. És folyni fog a vére, egyetlen kardcsapástól ezer meg ezer örökre megsemmisült egyéni boldogság, örökre kielégítetlennek maradt ezernyi érdek szűnik meg a vakító napsütésben. Seregem mégsem lázad fel ellenem, mert amit csinál, nem egy ember tette, hanem magának az embernek a cselekedete.

És bár tudom, hogy holnap ez a sereg vállalni fogja a halált, mégis, amikor este szeretetem csendjében lassú léptekkel végigmegyek a sátrak és a tábortüzek között, és hallgatom, miről beszélgetnek katonáim, nem annak a hangját fogom hallani, aki halálra szánja magát.

Hanem az egyik sátor előtt a társukat ugratják ferde orra miatt. A másik előtt egy szelet húson veszekednek. Abból a guggoló csoportból éles szavak szállnak feléd, sértőnek érzed őket a sereg vezérével szemben. És ha azt mondom az egyiknek, hogy megmámorosodott az önfeláldozás vágyától, arcodba nevet, mert fellengzősnek talál, mert kevésre tartod őt, aki oly fontosnak tartja magát, mert egyáltalán nem szándéka, esze ágában sincs, és nem is tartja magához méltónak meghalnia a káplárjáért, aki különben sem várhat el tőle ilyen ajándékot. De aztán másnap mégis csak meghal a káplárjáért.

Sehol sem látod azt a felmagasztosult arcot, amelyik szembeszáll a halállal, és ajándéku
dobja oda magát a szerelemnek. Ha adsz erre a sok össze-vissza beszédre, akkor bizony
ajkodon a vereség előízével ballagsz vissza sátradhoz. Mert ezek a katonák tréfálkoztak,
bírálták a háborút, gyalázták a vezéreiket. Csakhogy te a hajóhidat súroló, vitorlákat kibontó
tengerészeket meg a szegkovácsokat láttad, mivel azonban rövidlátó voltál, nem láttál tovább
az orrod hegyénél, mit sem vettél észre a hajó nagyszerűségéből.

CXLIV.

Én azonban ma este meglátogattam a börtöneimet. És arra döbbsentem rá, hogy a csendőr szükségképpen helytelenül válogatta ki a rabokat, csak azokat vetette fogságba, akik állhatatosak voltak, nem alkudtak, nem voltak hajlandók megtagadni tévedhetetlennek érzett igazságukat.

És azokat hagyta szabadlábon, akik hajlandók voltak megtagadni igazságukat, és csaltak. Mert emlékezz szavaimra: bármilyen legyen a csendőr kultúrája, és bármilyen legyen a tiéd, ha a csendőrnek van joga megítélnie téged, akkor csak az áll meg előtte, aki hitvány. Mert minden igazság, legyen az akármilyen, bűn és tévedés a csendőr szemében, ha ember és nem begyepesedett fejű okoskodó igazsága. Mert a csendőr azt akarja, hogy egy könyvnek, egy embernek, egy formulának higgy. Mert ha neki kellene a hajót építenie, a csendőr azzal kezdené, hogy megpróbálná megszüntetni a tengert.

CXLV.

Mert belefáradtam a szavakba, amelyek a nyelvüket öltögetik egymásra, és egyáltalán nem tartom képtelenségnek, hogy kényyszereim minőségében keressem a szabadságom minőségét.

Mint ahogyan a férfiember háború idején tanúsított bátorságának a minőségében a szerelmét.

Mint ahogyan nélkülözéseinek a minőségében a fényűzését. Mint ahogyan halálra szántságának a minőségében az életben élvezett örömét.

Mint ahogyan hierarchiájának a minőségében egyenlőségének - amit én szövetségnek nevezek - a minőségét.

Mint ahogyan a földi javak visszautasításának a módjában annak a minőségét, ahogyan ugyanezekkel a javakkal él.

Mint ahogyan az országnak való tökéletes alávetettségének a minőségében emberméltóságának a minőségét.

Mert ha az egyént akarod segíteni, mondd meg nekem, mi az egyén? Én tudom, én láttam leprásaim esetében.

És ha a gazdag és szabad közösséget óhajtod pártfogolni, mondd meg nekem, mi az a közösség? Én tudom, mert láttam berbereim esetében.

CXLVI.

Mert azoknak, akik nem értették meg kényszereimet, így válaszoltam:

„Hasonlók vagytok a gyermekhez, aki világeletében csak egyfajta kőedényt látott, s ezért azt hiszi, másféle nem is létezik. Amikor aztán más házba kerül, nem érti, miért torzították, csúfították el szülőháza egyedül igazi kőedényét? Ugyanígy, amikor azt látod, hogy a szomszéd országban másfajta embert kovácsolnak, mint amilyen te vagy, aki másként érez és gondolkodik, másként szeret, sír és gyűlöl, azt kérdezed, miért torzítják el azok ott az embert. Ez a te gyengeséged oka, mert nem fogod megmenteni templomod architektúráját, ha nem tudod, hogy ez az architektúra roppant érzékeny alkotás, az ember győzelme a természet felett. És hogy itt is, ott is bordázatok, oszlopok, boltozatok és támfalak rejlenek benne, azok védik az összedőléstől.”

„És nem fogod fel, milyen veszély fenyeget, mert a másik ember művében csupán pillanatnyi eltévelyedést látsz, és nem érted meg, hogy esetleg örökre elveszhet egy ember, aki soha többé nem születik újra.”

„Azt hitted, szabad vagy, és méltatlankodtál, amikor kényszereimről szóltam neked. Holott ezek tulajdonképpen nem valami látható csendőrtől származtak, hanem éppen attól voltak kényszerítőbbek, hogy észre sem vetted őket, mint ahogyan nem érzed a falba vágott ajtó kényszerét sem, és nem tekinted szabadságodon esett sérelemnek, hogy kerülőt kell csinálnod, ha ki akarsz menni.”

„De ha látni akarod azt az erőteret, amely embert csinál belőled, és amelyik bizonyos viselkedésre kényszerít, arra, hogy így érezz, gondolkozz, szeress, sírj és gyűlölj, ne pedig másként, akkor nézd meg, milyen hatása van a szomszédodra, s azonnal érzékelhetővé válik számodra.”

„Máskülönben sohasem fogod felismerni. Mert a leeső kő nem érzi a lefelé húzó erőt. A kő csak nyugalmi állapotban nyom.”

„Csak akkor ismered meg, mi mozgat, amikor ellenállsz. A szél sodorta levél számára már nincsen többé szél, ahogyan a szabadon eső kő számára sincs többé nehézkedés.”

„És ezért nem veszed észre a rád nehezedő roppant kényszert, amely, mint a fal, csak akkor mutatkozna meg, ha például az jutna eszedbe, hogy felgyújtsd a várost.”

„Ahogyan a szavaid egyszerűbb kényszerét sem veszed észre.”

„Minden törvénykönyv kényszer, de láthatatlan kényszer.”

CXLVII.

Áttanulmányoztam hát az uralkodók törvénykönyveit, az országokban kiadott rendeleteket, a különböző vallások rítusait, a temetési, esküvői és születési szertartásokat, népem és más népek szertartásait, a mostaniakat és a múltbelieket, és egyszerű kapcsolatokat igyekeztem kiolvasni belőlük az emberek között, azokat a törvényeket próbáltam felfedezni, amelyeket azért hoztak, hogy emberré emeljék, irányítsák őket, biztosítsák a fennmaradásukat, de nem tudtam ilyeneket találni.

Ám amikor olyanokkal akadt dolgom, akik a szomszéd országból jöttek, ahol másféle rendje van az áldozatoknak, azonnal megéreztem ennek a rendnek az ízét, a zamatát, azt a módot, ahogyan a szerinte élők szeretnek vagy gyűlölnek, mert nincs két szerelem vagy két gyűlölet, amelyik hasonlítana egymásra. Okkal gondolkoztam el ezen a fejlődésen, és tettem fel magamnak a kérdést: „Miképpen lehetséges, hogy valamely rítus, bár látszólag semmiféle kapcsolatban nincsen vele, látszólag hatástalan, eredménytelen, hiszen egészen másra vonatkozik, mint a szerelemre, mégis ilyen és nem másféle szerelmet eredményez? Hol van hát a kapcsolat a cselekedet, a cselekedetet irányító falak és a között a mosoly között, amely ezé az emberé, és nem a szomszédjéé?”

Nem folytattam tovább a hiú vizsgálódást, mert jól megtanultam életem folyamán, hogy az emberek különböznek egymástól, bár első szempillantásra láthatatlan maradnak a különbségek, szóban megfogalmazhatatlanok, hiszen tolmácsot használsz, akinek az a feladata, hogy a másik szavait lefordítsa számodra, vagyis megkeresse szavaid közül azokat, amelyek a legjobban hasonlítanak arra, amit abban a másik nyelven mondtak. És mivel szerelem, igazságosság vagy féltékenység féltékenységnek, igazságosságnak és szerelemnek lett lefordítva, fellelkesülsz attól, hogy mennyire hasonlítotok egymásra, holott ezeknek a szavaknak nem ugyanaz az értelme. És ha tovább folytatod a szó elemzését, fordításról fordításra haladva csak hasonlóságokat fogsz keresni és találni, s ezért mint az analízis során mindig, éppen az fog kisiklani a kezedből, amit meg szeretnél volna ragadni.

Mert ha meg akarod érteni az embereket, akkor nem kell meghallgatnod, amit mondanak.

Ám a különbségek teljeseek. Mert sem a szerelem, sem az igazságosság, sem a féltékenység, sem a halál, sem a himnusz, sem a gyermekekre vagy a fejedelemeire, a kedvesre vagy az alkotásra való elcserélődés, sem a boldogság arca, sem az érdek formája nem hasonlít egymásra. Én ismertem olyanokat, akik azt hitték magukról, hogy tökéletesen boldogok, és ajkukat összeszorítva szemlesütve adták a szerénységet, ha elég hosszúra nőtt a körmük, meg olyanokat is, akik ugyanezt a játékot játszották, ha kérges tenyerüket mutogathatták. És ismertem olyanokat, akik a pincéikben őrzött arany súlyával mérték magukat, amit te piszkos zsugoriságnak vélsz mindaddig, amíg nem találtál másokra, akik ugyanilyen büszkék, ugyanilyen önelégült gyönyörűséggel ítélik meg önmagukat, ha sikerült haszontalan köveket felgörgetniük a hegyre.

De világosan megértettem, hogy hiába kísérletezek, következtetéssel nem lehet eljutni az egyik emeletről a másikra, eljárásom éppoly képtelenség, mint a fecsegő viselkedése, aki veled együtt megcsodálja a szobrot, s azután az orr vonalával vagy a fül árnyaival akarja megmagyarázni neked, mit fejez ki ez a szobor, ami lehet például egy véget ért ünnep melankóliája, de itt, a szobor arcán csupán egy szerencsés pillanat rögzítése, ez pedig sohasem magyarázható az anyagok természetéből.

És arra is rájöttem, honnan származik a tévedésem. Onnan, hogy a fát a felszívott ásványi anyagokkal, a csendet a kövekkel, a melankóliát a vonalakkal, a lélek nemességét pedig a szertartásrenddel próbáltam megmagyarázni, visszajára fordítván ily módon az alkotás természetes rendjét, az ásványi anyagok felszívódását ugyanis a fa keletkezésével, a kövek rendjét a csend szeretetével, a vonalak struktúráját a melankólia felettük gyakorolt uralmával, a szertartásrendet pedig az egy és oszthatatlan, szavakkal meg nem határozható lelki nemességgel kellett volna magyaráznom, hiszen éppen ennek a megragadása, irányítása és megörökítése miatt állítottam azt a csapdát, ami egy bizonyos - ilyen és nem más - szertartásrend.

Ifjúkoromban én is vadásztam jaguárra. És állítottam jaguárcsapdákat, a verem mélyén báránnyal, meredező hegyes karókkal; felül fűvel fedtem be az egészet. S amikor hajnalban kimentem megnézni a csapdát, ott találtam benne a jaguár testét. Ha ismered a jaguár szokásait, akkor magad is kitalálhatod a jaguárcsapdát, karóstól, bárányostól és fűvestől. De ha akkor kérem tőled, hogy tervezz nekem jaguárvermet, ha fogalmad sincs a jaguárról, sohasem fogod kitalálni.

Ezért mondtam barátomról, az igazi mértantudósról, hogy ő az, aki érzi a jaguárt, és ki is találja hozzá a csapdát. Holott sohasem látott jaguárt. A mértantudós magyarázói ezt meg is értették, hiszen meg is mutatták neki a csapdába esett jaguárt, csak hogy ők a világot ezekkel a karókkal, bárányokkal, fűvekkel és a csapda felépítéséhez szükséges egyéb elemekkel vizsgálják, és így próbálják logikájukkal kihámozni a lényegét. De ezt a lényeget nem találják meg. És mindaddig meddő marad minden erőfeszítésük, amíg nem jelentkezik az, aki érzi a jaguárt anélkül, hogy valaha láthatta volna, és mivel érzi, el is fogja, megmutatja neked; pedig titokzatos módon olyan utat választott a hozzá való eljutáshoz, amely látszólag ellenkező irányba vezetett.

Atyám is mértantudós volt, amikor megalkotta az emberfogás szertartásrendjét. És vele együtt mindazok, akik másutt vagy régebben, másfajta szertartásrendeket alkottak, és másfajta embereket fogtak be csapdájukba. De aztán eljöttek a logikus elmék, a történészek és a kritikusok ostobaságának a napjai. Bámulják rendtartásodat, de nem következtetik ki belőle az ember arcát, mivel nem is lehet belőle kikövetkeztetni, s aztán mindenféle üres locsogás nevében, amelyet ők logikának neveznek, az emberi jogokra hivatkozva szétszedik a csapda alkotó elemeit, tönkreteszik szertartásodat, amivel azt érik el, hogy kicsúszik kezedből a zsákmány.

CXLVIII.

Én azonban idegen tájon sétáltam, és meg tudtam találni azokat a gátakat, amelyek embert teremtenek számomra. Lassúra fogtam lovam lépteit, és rátértem egy útra, amelyik két falut kötött össze. Az út egyenesen is átszelhette volna a síkságot, de ehelyett megkerült egy szántóföldet, úgy hogy néhány percet elvesztegettem ezzel a kitérővel; bosszantott ez a nagy zabtábla, mert ha ösztönömre bízom magamat, az egyenesen vezetett volna, a mező súlya azonban erősebb volt nálam. Életemből rabolt el valamicskét az, hogy itt volt az a zabtábla: olyan perceket áldoztam rá, amelyeket másra is felhasználhattam volna. Szolgájává tett ez a mező, mert belenyugodtam a kerülőbe, és bár lovamat behajthattam volna a zabba, oly tisztelettel bántam vele, mintha templom lett volna. Majd falakkal bekerített birtok mentén vezetett tovább az utam. A birtokra is tekintettel volt, lassan kerülgette a kőfalak kibeszögelléseit. A kőkerítés mögött fákat pillantottam meg, amelyek szorosabban voltak ültetve, mint a mi oázisainkban szokás, az ágak mögött édesvizű tó csillogott. Olyan csend volt, hogy szinte hallani lehetett. Aztán egy lombok borította kapu előtt haladtam el. Utam itt kettévált, egyik ága a birtokra vezetett. És így e lassú vándorlás alatt, miközben lovam meg-megbotlott a kerékcsapásban, vagy valami fücsomó, letépve a fal tövéből, rántott egyet a kantárszáron, szinte észrevétlenül az az érzésem támadt, hogy körülményes kanyargása közben mindenre tekintettel van, bőven bánik idejével, úgy vesztegeti, mintha valami szertartásrendnek engedelmeskedne, vagy a királynál előszobázna, utam egy fejedelem arcát rajzolja ki előttem, és hogy mindazok, akik ezen az úton járnak, kordéjukon zötyögve, lassan poroszkáló szamaruk hátán himbálózva, tudtukon kívül a szeretetben gyakorolják magukat.

CXLIX.

Atyám így beszélt hozzám:

„Azt hiszik, gazdagabbak, ha gyarapítják a szókészletüket. Igaz persze, hogy egy szóval többet is használhatok, ha például egy másféle nappal szemben ez a szó számomra az „októberi napot” jelenti. De nem látom, mit nyerek vele. Ellenkezőleg, arra jövök rá, hogy elveszítem vele annak a függésnek a kifejezését, amely számomra októbert, az októberben érő gyümölcsöket és az októberi friss időt ahhoz a naphoz fűzi, amelyik már alig-alig futja be útját, annyira elfáradt. Ritkák azok a szavak, amelyeknek a révén nyerek valamit, mert közvetlenül fejeznek ki egy olyan összefüggésrendszert, amelyet másutt fogok majd használni, s amilyen például ez a szó: „féltékenység”. Mert a féltékenység szó segítségével, anélkül, hogy az egész összefüggésrendszert ki kellene bogoznom, utalok arra is, aki féltékeny, és arra is, akire, amire féltékeny. Ilyen értelemben a szomjúság is a víz kiváltotta féltékenység érzése. Mert akiket szomjhaláltól elpusztulni láttam, nem valamiféle betegség kínjait szenvedték, amely önmagában nem is szörnyűsegebb, mint a pestis, hiszen az az ember csak elkábul tőle, és halkan nyögdecstel. A víz azonban üvöltést vált ki belőled, annyira vágyol rá. Álmodban látod a többieket, amint isznak. És pontosan az az érzésed, hogy másutt a csörgedező víz árulást követ el ellened. Akárcsak asszonyod, aki rámosolyog ellenségedre. És szenvedésed nem olyan, mint a betegség, hanem mint a vallás, a szerelem, mint az arcok, amelyek sokkalta erősebben hatnak rád. Mert olyan ország törvényei szerint élsz, amelyik nem a dolgok, hanem a dolgok értelmének az országa.”

„Az »októberi napot« kifejező új szó azonban nem sokat segít rajtam, mert túlságosan egyedi.”

„Ezzel szemben valóban gazdagítlak, ha olyan eljárásokra tanítlak meg, amelyeknek a segítségével ugyanazokkal a szavakkal különböző csapdákat állíthatsz, olyanokat, amelyekkel minden vadat foglyul ejthetsz. Ahogyan a kötél csomói között is válogathatsz: az egyik hurok jó lesz rókafogásra, a másik vitorláidat tartja majd szilárdan a szél irányában. De közbevetett mondataim játéka, ígéim ragozása, körmondataim sodró ereje, a kiegészítők elevenítő ereje, a visszhangok és a visszatérések, ez az egész tánc, amelyet eljársz, s amely, ha egyszer eljártad, azt hömpölygeti át az olvasódba, amit át akartál neki adni, vagy azt ragadja meg könyvedben, amit meg akartál ragadni...”

„Eszmélni - mondotta másutt atyám - azt jelenti, hogy stílust alkotunk magunknak.”

„Eszmélni - bizonygatta - nem azt jelenti, hogy be kell fogadnunk mindenféle gondolatlimlomot, ami aztán tovább alszik bennünk. Nem sokat érnek ismereteid, semmi hasznukat nem látod, ha nem úgy használod őket, mint egyszerű tárgyakat, mesterséged eszközeit, legyen az a mesterség hídépítés, aranyásás vagy híradás számomra arról, hogy milyen messze esik városomtól egyik vagy másik főváros. De a kifejezés-gyűjtemény még nem az ember. Eszmélni ugyancsak nem jelenti szótárad bővítését sem. Mert szókészleted gyarapodásának csupán az a célja, hogy tovább juss azáltal, hogy egymással összehasonlítod féltékenységeidet; de csupán stílusod minősége kezeskedhet eljárásaid minőségéről. Különbem nem tudok mit kezdeni gondolataid száraz összefoglalásaival. Szívesebben hallom ezt a szót: „októberi nap”, mert számomra többet mond, mint az általad kitalált új szó, mert a szememhez; a szívemhez szól. Köveid csak kövek, de ha összeraktad őket, akkor oszlopok, s ha az oszlopokat is összeraktad, katedrálisok lesznek belőlük. Ám ezeket az egyre nagyobb és nagyobb együtteseket csak építészeim génuszának a segítségével voltam képes összehozni, ő válogatta ki őket

stílusa egyre nagyobb szabású műveleteihez, vagyis ahhoz, hogy kibontakoztathassa erővonalait a kövekben. Nos, a mondatban te is ilyen műveletet végzel el. És ez az, ami mindennél fontosabb.”

„Nézd csak ezt a vadembert - mondotta atyám. - Hiába gyarapítod a szókészletét, legfeljebb kifogyhatatlan fecsegő lesz belőle. Agyát megtöltheted ismereteid egész tárával, legfeljebb fecsegő alakból üres, beképzelt alakká lesz. Képtelen leszel megállítani. Megrészegül kongó locsogásától. Te pedig értetlenül állsz, és így gondolkodsz: »Miképpen lehetséges, hogy kultúrám nem felemelte, hanem még jobban lealacsonyította ezt a vadembert, nem a remélt bölcsét bontakoztatta ki belőle, hanem valami olyan rothadékot, amivel nem tudok mit kezdeni? És mennyire rájöttem, hogy milyen nagy, nemes és tiszta volt tudatlanságában!«”

„Mert csupán egyetlen ajándékot kellett volna adnod neki, azt, amit egyre jobban elfelejtesz és elhanyagolsz: a stílus használatát. Mert akkor ahelyett, hogy úgy játszana ismeretei tárgyával, mint színes léggömbökkel, abban lelve kedvét, hogy felpukkassza őket, megrészegülve zsonglőrködésétől, egyszerre csak, talán kevesebb eszközzel, azok felé a szellemi tevékenységek felé fordulna, amelyek az ember igazi felemelkedését jelentik. És akkor egyszeriben olyan tartózkodó és hallgatólag lesz, mint a gyermek, aki játékot kapott tőled. Először zajt csap vele. De aztán megtanítod rá, hogyan rakhatja össze. És akkor elgondolkozik és elhallgat. Aztán bevonul a szoba sarkába, összeráncolja a homlokát, és lassan megszületik az emberi állapotra.”

„Tanítsd hát mindennek előtt nyelvtanra és az igék használatára oktan embertársadat. Meg a mondat bővítményeinek a használatára. Tanítsd meg cselekvésre, mielőtt rábíznád, mit cselekedjen. És azt fogod látni, hogy akik most akkora zajt csapnak, és - hadd éljek a te szavaiddal - túl sok gondolatot vetnek fel, és kifárasztanak vele, rájönnek a hallgatás ízére.”

„Mert ez a lélek emelkedettségének egyedüli jele.”

CL.

Akárcsak az igazság, amikor hasznomra válik.

Te csodálkozol rajta. De ha nem tévedek, nem csodálkozol, amikor a kenyér, amelyet eszel, a víz, amelyet iszol, szemek csillogásává változik, sem amikor a napfény lombbá, gyümölcsé és magvakká lesz. Természetesen semmi olyat nem fedezel majd fel a gyümölcsben, ami a napra hasonlít, vagy akár a cédrusban, ami a cédrusmaghoz hasonlítana.

Mert valamiből születni nem jelent hozzá való hasonlóságot.

Vagy inkább valami olyat nevezek „hasonlóságnak”, ami nem a szemedre vagy az értelmre, hanem kizárólag a lelkedre vonatkozik. Ezt jelzem, amikor azt fejezem ki, hogy a teremtés hasonlatos Istenhez, a gyümölcs a naphoz, a költemény a költemény tárgyához, és az ember, akit belőled teremtettem, az ország szertartásrendjéhez.

És ez rendkívül fontos, mert ha nem ismered fel szemeddel azt a leszármazást, amelynek csak a lélek számára van értelme, akkor elveted nagyságod feltételeit. Hasonlatos vagy a fához, amelyik nem fedezvén fel a nap jeleit a gyümölcsben, elveti a napot. Vagy inkább, mint a tanár: mivel nem találja meg a műben azt a megfogalmazhatatlan indítékot, amelyből keletkezett, hozzálát, tanulmányozza, megállapítja a szerkezetét, kiértékeli, vajon vannak-e belső szabályai, s aztán olyan művet fabrikál, amelyben mindezek megvannak. Te pedig menekülsz előle, hogy ne kelljen meghallgatnod.

Ez az a pont, amelyen a pásztorlányban, az asztalosmesterben vagy a koldusban is több a lángész, mint birodalmam összes filozófusában, történészeiben és kritikusában együttvéve. Mert nem szeretik, ha kitaposott útjuk elveszíti körvonalait. Miért - kérdezed tőlük? Mert ők úgy szeretik. És ez a fajta szeretet az a titokzatos út, amelyen át életük táplálékot kap. Mivel szeretik, kell tőle valamit kapniuk. És nem fontos, meg tudod-e fogalmazni, mit. Csak a logikus elmék, a történészek meg a kritikusok azok, akik csupán azt fogadják el a világból, amiről locsogni lehet. Mert én úgy vélem, hogy te, emberpalántám, még csak most kezdesz beszélni tanulni, tapogatózod, próbálgatsz, és egyelőre a világnak csupán egy kicsike hártáját ragadod még meg. Mert a világot nehéz kifejezni.

Az okosok azonban csak nyomorúságos gondolatlimlomuk soványka tartalmában tudnak hinni.

Ha elveted diplomomat, szertartásrendemet és szerény mezei utamat, mivel sem tárgyát, sem értelmét nem tudod kifejezni annak, amit közölni akarsz, akkor majd beleverem orrod a saját piszkodba. Mert vannak esetek, amikor nem találsz szavakat, amelyeknek a zsongásával elkábíthatsz, vagy olyan képeket, amelyeket tapintható bizonyítékokként lobogtathatnál előttem, de mégis hajlandó vagy fogadni olyan látogatót, amelyiknek még a nevét sem tudod kimondani. Hallgattál valaha zenét? Miért hallgatod?

Általában szépnek fogadod el a tenger felett lenyugvó nap szertartását. Meg tudnád mondani, miért?

Én azt mondom neked, hogy ha végigporoszkáltál szamaraddal azon a mezei úton, amelyről az imént beszéltem neked, akkor változás ment benned végbe. És nem törődöm vele, meg tudod-e nekem magyarázni, miért.

Ezért nem egyformán jó minden rítus, minden áldozat, minden szertartás és minden út. Vannak rosszak, amint van alacsonyrendű zene is. De eszemmel nem tudom eldönteni, melyik milyen. Ehhez jelre van szükségem, és ez a jel te vagy.

Ha meg akarom ítélni, milyen az út, a szertartás vagy a költemény, megnézem azt az embert, aki onnan jön. Vagy meghallgatom, hogyan dobog a szíve.

CLI.

Olyan ez, mintha arra hivatkozva, hogy a hajó szegekkel egyberótt deszkaalkotmány, a szegkovácsok vagy a deszkát fűrészelő munkások maguk akarnák irányítani a hajó építését, és ők akarnák kormányozni a tengeren.

Mert a tévedés mindig ugyanaz: tévedés a dolgok sorrendjében. Nem a hajó születik a szegkovácsolásból és a deszkafűrészelésből. Hanem a szegkovácsolás és a deszkafűrészelés születik a tengerre való vágyódásból, a hajó növekedéséből. A hajó rajtuk keresztül valósul meg, úgy szívja őket magába, mint a cédrus a sziklás talaj nedveit.

A deszkafűrészelő munkásoknak és a szegkovácsoknak a deszkákra és a szegekre legyen gondjuk. Nekik a deszkákat meg a szegeket kell ismerniük. A hajó szeretetének az ő nyelvükön a deszka és a szeg szeretetivé kell válnia. De a hajóról nem tőlük fogok tanácsot kérni.

Ugyanígy van azokkal is, akiket azzal bíztam meg, hogy hajtsák be az adókat. Nem tőlük érdeklődöm a kultúra útjairól. Ők engedelmeskedjenek csak nekem szép csendesen.

Mert ha gyorsabb vitorlást találok ki, ha megváltoztatom a deszkák alakját, a szegek hosszát, szakembereim azonnal morgolódnak és lázadoznak. Szerintük ugyanis a hajó lényegét rombolom le, amely lényeg kizárólag az ő deszkáikon és szegeiken nyugodott.

Pedig dehogy! Az én kívánságomon.

Amazok pedig, ha változtatok valamit a pénzügyeken, és így az adóbehajtás módján is, azonnal zúgolódnak és lázadozni kezdenek, mert az országot teszem tönkre, amely az ő gyakorlatukon nyugodott.

Jobb, ha mindnyájan elhallgatnak.

Ennek fejében azonban tisztelni fogom őket. Ha egyszer leszállt hozzájuk az ő istenségük, nem fogok nekik tanácsokat osztogatni, hogyan kovácsolják a szeget, hogyan fűrészeljék a deszkát. Ezzel én nem kívánok foglalkozni. A katedrális építész, ahogy halad a munka, egyre buzdítja a szobrászt, megpróbálja szívébe önteni a saját lelkesedését. De odáig nem megy el, hogy tanácsokat osztogasson neki, milyen legyen az a bizonyos mosoly. Mert ez utópia lenne, fordított világépítés. Szegekkel foglalkozni annyi, mint jövő világot kitalálni. Ez pedig képtelenség. Vagy fegyelmet bevezetni abba, ami nem a fegyelem hatáskörébe tartozik. Ilyenkor mutatkozik meg az a bizonyos tanáros rend, ami nem az élet rendje. A maga idejében majd eljön a deszkák és a szegek órája is. De ha előbb foglalkozom velük, soha meg nem születő világra vesztegetem fáradságomat. Mert a szegek és a deszkák formája az élet realitásával való érintkezésben alakul ki, s ezeket csak a szegkovácsok és a deszkafűrészelő tudják felismerni.

És minél erősebb lesz az általam gyakorolt kényszer - ami az embereknek adatott vágy a tengerre szállásra -, annál kevésbé lesz látható az én zsarnokságom. Mert a fában nincs zsarnokság. A zsarnokság akkor jelentkezik, ha a nedvekkal akarod felépíteni a fát. Nem pedig akkor, ha a fa szívja fel a nedveket.

Mindig mondtam neked: a jövő megalapozása lényegében és kizárólag a jelen megtervezése. Mint ahogyan a hajó megalkotása is kizárólag azt jelenti, hogy felkelted az emberben a tengerre szállás vágyát.

Mert nincsen - soha sincsen - olyan logikus nyelv, amelyik az anyagoktól elvezetne téged ahhoz, ami fontos számodra, ami felette áll az anyagoknak, és például megmagyarázza az országot a fákból, hegyekből, városokból, folyókból, emberekből, a szobrod arcán honoló szomorkás hangulatot az orr, az áll, a fülek vonalaiból és tömegeiből, katedrálisod áhítatos légkörét a kövekből, a birtokot a birtok elemeiből, vagy egész egyszerűen a fát az ásványi sókat tartalmazó nedvekből. (Zsarnokságod onnan származik, hogy valami lehetetlen műveleteket akarván megvalósítani, felbosszantanak sikertelenségeid, másoknak teszel miattuk szemrehányást, és végül kegyetlenkedni kezdesz.)

Nincsen logikus nyelv, mert nincsen logikus, szerves összefüggés sem. A fát nem az ásványi nedvekből, hanem a magból kelted ki.

Az egyetlen út, amelynek értelme van, de amelyik nem fejezhető ki szavakkal, mert tiszta alkotás vagy visszhang, az, amely Istentől az értelmüket, színüket és mozgásukat tőle nyert tárgyakhoz vezet el. Mert az ország tölt meg titokzatos erővel téged, a fákat, a hegyeket, a folyókat, a nyájakat, a vízmosásokat és az otthonokat. A szobrász lelkesedése önt titokzatos erőt az agyagba vagy a márványba, a katedrális adja meg értelmét a köveknek, csinál belőlük csendtárolókat, és a fa szívja fel az ásványi nedvet, hogy kibontakoztassa őket a fényben.

És én kétféle embert ismerek, akik új ország alapítását tanácsolják nekem. Az egyik logikus elme, aki az értelmével épít. Én azonban utópiának nevezem, amit csinál. És semmi sem fog belőle születni, mert semmi sincs benne. Akárcsak a szobrászat tanára által készített szobor. Mert az alkotó lehet valóban értelmes, ám az alkotás nem az értelem műve. Ez az ember szükségszerűen meddő zsarnokká fog válni.

A másikat valami erős bizonyosság üzi-hajtja, amelynek nem tudna nevet adni. Ez a fajta ember olyan lehet, mint az értelmetlen pásztor vagy ácsmester, mert az alkotás nem értelem dolga. Az agyagot gyúrva nem igen tudja a szobrász, mit hoz ki belőle. Nincs megelégedve: balról még igazít rajta valamit. Aztán alul. És az arc egyre jobban megfelel valami olyannak, aminek nincsen neve, de belül feszíti őt. Egyre jobban hasonlít valamire, ami nem is arc. Tulajdonképpen nem is tudom, mit jelent ebben az esetben az, hogy „hasonlít”. De lám, ez az agyagból gyúrt arc, amely valami megfogalmazhatatlan, szavakba nem önthető hasonlatosságot nyert, azzal a képességgel rendelkezik, hogy átvigye beléd, közölje veled azt, ami a szobrászt mozgatta. És ugyanúgy megköt téged is, ahogyan őt megkötötte.

Mert az az ember nem az értelmével, hanem a szellemével, a lelkével dolgozott. Ezért mondom neked, hogy a világot a lélek kormányozza, nem az értelem.

CLII.

Tehát ezt mondtam neked: „Hacsak nem vak rabszolgák az emberek, minden vélemény megtalálható mindegyikben. Nem mintha állhatatlanok volnának, hanem azért, mert belső igazságuk olyan igazság, amelyik nem talál magának testére szabott öltönyt a szavakban. Ezért kell neki egy kicsike ebből is, abból is...”

Mert te leegyszerűsítetted a dolgokat a szabadsággal és a kényszerrel. Aztán habozol a kettő között, mivel az igazság nincs sem az egyikben, sem a kettő között, hanem a kettőn kívül van. De hát micsoda véletlen révén tudhatnád egyetlen szóba belesűriteni a te belső igazságodat? A szavak nyomorúságos kis skatulyák. És vajon az, amire szükséged van, hogy nagyobb lehess, kinek, minek a nevében férne el egy ilyen nyomorúságos skatulyában?

De vajon ahhoz, hogy szabad légy, mint a húros hangszerén improvizáló zenész, nem az kell-e, hogy előbb újjgyakorlatokat végeztessék veled, megtanítsalak a művészetére? Már pedig ez küzdelem, kényszer és kitartás kérdése.

És ahhoz, hogy olyan szabad légy, mint a hegyek lakója, nem az kell-e vajon, hogy előbb gyakorold az izmaidat, ami megint csak küzdelem, kényszer és kitartás?

És ahhoz, hogy olyan szabad légy, mint a költő, nem az kell-e, hogy előbb gyakorold az agyadat, kidolgozd a stílusodat, ami megint csak küzdelem, kényszer és kitartás?

Nem jut eszedbe, hogy a boldogság feltétele sohasem a boldogság keresése? Különböznél, nem tudva, hová fuss. A boldogság jutalomként adatik meg neked az alkotó munka után. És a boldogság feltétele a küzdelem, a kényszer és a kitartás.

Nem jut eszedbe, hogy a szépség feltétele sohasem a szépség keresése? Különböznél, nem tudva, hová, merre fuss. Ha műved elkészült, a szépség jutalmadként adatik meg neki. És a szépség feltétele a harc, a kényszer és a kitartás.

Ugyanígy szabadságod feltételei is. Nem a szabadságod ajándékai. Különböznél, nem tudva, hová fuss. Amikor végül embert faragtak belőled, a szabadság ennek az embernek a jutalma: immár egy egész ország felett rendelkezik, amelyben szabadon cselekedhet. És szabadságod feltétele a küzdelem, a kényszer és a kitartás.

Vállalom azt a kockázatot, hogy megbotránkoztatlak, és kimondom, hogy testvériséged feltétele sem az egyenlőséged, mert a testvériség jutalom, és az egyenlőség Istenben teremődik meg. Mint a fa, amely hierarchia. Ám láttad-e valaha, hogy egyik része elnyomja a másikat? Vagy a templom, amely szintén hierarchia. Az alapzatán nyugszik, de a zárókőben fejeződik be. Ám hogyan tudhatnád, melyik fontosabb a másiknál a kettő közül? Mit ér a vezér sereg nélkül? Mit ér a sereg vezér nélkül? Az egyenlőség egyenlőség az országban, a testvériség jutalomként adatik meg nekik. Mert a testvériség nem a tegeződés vagy a gyalázkodás joga. Én mondom neked, testvériséged a hierarchiád jutalma, azé a templomé, amelyet egymás segítségével építetek. Mert én a testvériséget azokban az otthonokban fedeztem fel, ahol tisztelet övezte az atyát, és ahol az idősebb testvér védelmezte a fiatalabbat. Ahol a kisebb testvér rábízta magát a bátyjára. És melegek voltak esti együttléteik, ünnepeik és hazatéréseik. Mert ha olyanok, mint az ömlesztett anyag, ha egyik sem függ már a másiktól, ha egyszerűen csak elmennek egymás mellett, és úgy keverednek össze, mint a golyók, hol fedezel fel közöttük testvériséget? Meghal az egyik? Lesz helyette másik, hiszen személy szerint nem volt rá szükség. Ahhoz, hogy szerethesselek, azt akarom tudni, hol vagy, ki vagy.

És ha kimentettelek a tenger habjaiból, ettől még jobban foglak szeretni, mert felelős vagyok az életedért. Vagy ha virrasztottam ágyad felett, és meggyógyítottalak, amikor beteg voltál - vagy ha öreg szolgálóm vagy, aki lámpaként világítottál nekem, vagy nyájam őrzője voltál. Majd elmegyek hozzád, és iszom kecskéd tejéből. Én kapok tőled, te pedig adsz nekem. És te is kapsz tőlem, és én is adok neked. Annak azonban nincs mit mondanom, aki sértődötten velem egyenlőnek jelenti ki magát, és nem akar tőlem függni, de azt sem akarja, hogy én függjek tőle. Csak azt szeretem, akinek a halála fájdalmas lenne számomra.

CLIII.

Ezen az éjszakán szeretetem csendjében fel akartam hágni a hegyre, hogy ismét megfigyelhessem a várost, miután fáradtságos felkapaszkodásommal szépen elhelyeztem a csendben és a mozdulatlanságban - de aztán félúton megálltam, megállított a szájalom, mert panaszokat hallottam felém szállni a síkság felől, és szerettem volna megérteni őket.

A panaszhangok az istállókba terelt jószágtól származtak. Meg a mezők, az ég és a vízpartok állataitól. Mert csak az állatok tanúskodnak az élet karavánjában, a növényeknek nincs nyelvük, az ember pedig félig szellemi életet élve már kezd élni a csend ajándékával. Mert akit rákbetegség kínoz, összeharapja az ajkát és hallgat, szenvedése a test belső küzdelme felett lélekfávvá változik, amelyik olyan országba bocsátja szét ágait és gyökereit, amely nem a dolgoké, hanem a dolgok értelméé. Ezért szorongatóbb a hallgató szenvedés, mint az, amelyik hangosan kiált. Az a szenvedés, amelyik hallgat, betölti a szobát. Betölti a várost. És nincs távolság, amely elég volna, hogy menekülhess előle. Ha kedvesed tőled távol szenved, és te igazán szereted őt, bárhol légy is, mindenütt hatalmában tart a szenvedése.

Szóval hallgattam az élet panaszait. Mert az élet tovább folytatódott az istállókban, a mezőkön és a vizek partján. Mert bőgték az istállóban az ellő üszők. Mert hallottam a békáiktól mámoros mocsarakból felém szálló szerelem szavait is. És a gyilkolás sikolyait is, mert sírt a fajdkakas a róka fogai között, és mekegett a kecske, amelyet étkezésedhez áldoztál fel. Egy-egy vadállat időnként egyetlen ordításával elhallgattatta, egy csapásra a csend birodalmává változtatva a tájat, amelyben minden élet félelmet verejtékezett. Mert a ragadozó vadak a félelem keserű szagán tájékozódnak, amelytől terhes lesz a szél. Alig üvöltötte el magát a vad, máris úgy világított előtte minden áldozata, mint megannyi lámpás.

De aztán felengedett a föld, az ég és a vízpartok állatainak a rettenete, és újra rázendített az ellő üsző, a szerelem és a vérontás panaszgósa.

„Ó - gondoltam magamban -, íme a nagy karaván hangjai mert az élet nemzedékről nemzedékre száll, és az időközön át való vonulása olyan, mint a megrakott kocsi, amelynek sír a tengelye...”

Ekkor adatott megértenem végre valamit az emberek szorongásából, mert az emberek is tovább származtatják magukat, önmagukból kivándorolva nemzedékről nemzedékre. És a városokban meg a vidéken éjjel-nappal kérlelhetetlenül követik egymást ezek az osztódások, mintha a test szövete szakadna szét, forradna újra össze, és magamban éreztem, mintha seb lett volna, valami lassú és örök vedlés és átalakulás gyötrelmeit.

„De ezek az emberek - gondoltam magamban - nem a dolgokból élnek, hanem a dolgok értelméből, lehetetlen, hogy ne adnák egymásnak tovább a jelszavakat.”

„Ezért látom, hogy jóformán alig született meg a gyermekük, máris igyekszenek megtanítani nyelvük használatára, mint valami titkosírására, mert ez az ő kincstáruk kulcsa. Hogy át tudják belé vinni ezt a csodaosztályrészt, nagy fáradtsággal nyitogatják előtte a menet útját. Mert nehéz szavakba önteni, és súlyosak és törékenyek azok az összegyűjtött kincsek, amelyeket nemzedékről nemzedékre tovább kell származtatni.”

„Kétségtelen, hogy ez a falu ragyogó. Kétségtelen, hogy szívet-lelket gyönyörködtet a falunak ez a háza. De mit csinál az új nemzedék ebben a sivatagban, ha olyan házakban fog lakni, amelyekből csak a használatuk módját ismeri? Mert amiképpen meg kell tanítanod

örökösöidet a zene művészetére, ha azt akarod, hogy kedvüket tudják lelni valamely húros hangszerben, ugyanúgy meg kell őket tanítanod kiolvasni a dolgok sokféleségéből házad, birtokod és országod arcát, ha azt akarod, hogy emberi érzelmeket átélő emberekké legyenek.”

„Mert ha ezt nem cselekszed, akkor az új nemzedék barbár módján üt majd tábort abban a városban, amelyet tőled vett át. Ám miféle örömet lelnének a barbárok a te kincseidben? Nem tudnak velük élni, mert nem bírják nyelved kulcsát.”

„Azok számára, akik elvándoroltak a halálba, falainak, fáinak, kútjainak és házainak a jelentésével olyan volt a falu, mint a hárfa. Minden fa más volt a maga történetével. És minden ház más volt a maga szokásaival. És minden fal más volt a maga őrzötte titkok miatt. Mert úgy komponáltad meg a sétádat, mint valami zenét, a kívánt hangot csalva ki minden egyes lépésedből. Ám a barbár, aki csak táborozik, nem tudja dalra fakasztani a faludat. Unatkozik benne, és mivel képtelen bármit megérteni belőle, ledönti falaidat, elherdálja tárgyaidat. Bosszút akarva állni a hangszeren, amelyet nem tud megszólaltatni, felgyújtja, mert a tűz legalább annyi haszonnal jár, hogy világít neki. Utána azonban elkedvetlenedik és ásítozik. Mert ahhoz, hogy a fény szép legyen, ismerni kell, mit gyújt meg az ember. Például gyertyádat istened előtt. De a barbárnak még a házad lángja sem mond semmit, mert nem áldozat lángja.”

Egyszóval nem hagyott nyugodni ennek a nemzedéknek a képe, amely betolakodik, betelepszik a másik vackába. És éreztem, milyen lényegesek azok a szokások, amelyek országomban arra kényszerítik az embert, hogy továbbadja vagy átvegye örökségét. Nekem lakókra, nem táborozó barbárokra van szükségem a házamban, akik a sehonnanból jönnek.

Ezért kényszerítem rád, mert lényegesek, azokat a hosszadalmas ceremóniákat, amelyekkel befoltozom népem szakadásait, hogy semmi se menjen veszendőbe örökségéből. Mert a fa valóban nem törődik magvaival. Úgy jó, ahogyan a szél letépi és elsodorja őket. Mert a rovar sem törődik a petéivel. Majd felneveli őket a nap. Amijük van, mind elfér a testükben, és a test révén származik tovább.

De mivé leszel te, ha senki sem fogott kézen, és nem mutatta meg neked azt az összegyűjtött mézet, amelyik nem a dolgok, hanem a dolgok értelmének a körébe tartozik? Semmi kétség, a könyv betűit mindenki láthatja. Téged azonban kénytelen vagyok gyötörni, hogy megajándékozhasalak a költemény e kulcsaival.

Például itt van a temetési szertartás, amelyet ünnepélyessé kívánok tenni. Mert nem arról van egyszerűen szó, hogy elkaparunk egy emberi testet. Hanem arról, hogy semmit sem hagyva veszendőbe menni, mint az összetört urna darabkáit, gondosan összegyűjtjük örökségedet, amelynek letéteményese volt a halottad. Nehéz mindent megmenteni. A halottak összegyűjtése hosszadalmas. Sokáig kell még siratnod őket, elmélkedned az életükön, megünnepelned a születésnapjukat. Számtalanszor vissza kell még fordulnod, hogy meggyőződj róla, nem felejtess-e el valamit.

Vagy például a házasságok, amelyek előkészítik a születés megrendítő kettészakadását. Mert a ház, amelyben laksz, éléskamra, csűr és raktár lesz. Ki mondhatja meg, mi minden van benne? Azt a kifinomult művészetet, ahogyan szeretsz, nevetsz, élvezed a költeményt, ahogyan cizellálsz az ezüstöt, ahogyan sírsz és töprengsz, mind gondosan össze kell gyűjtened, hogy te is tovább add. Azt akarom, hogy szerelmed megrakott hajó legyen, amelynek át kell kelnie a nemzedékeket elválasztó feneketlen mélységen, ne pedig ágyasság, hívságos tartalékok felett való hívságos osztozkodás.

Vagy például a születést övező szokások: mert ilyenkor arról a szakadásról van szó, amelyet be kell foltozni.

Ezért kívánok én szertartásokat, amikor házasodol, amikor gyermeket szülsz, amikor meghalsz, amikor eltávozol, amikor visszajössz, amikor építkezésbe kezdesz, amikor beköltözöl, amikor betakarítod a termést, amikor megkezded a szüretet, amikor háború vagy béke korszaka kezdődik.

És ezért kívánom, hogy neveld gyermekeidet, hogy hasonlítsanak hozzád. Mert nem őrmesteri feladat átszármaztatni rájuk az örökséget, hiszen az örökség nem fér bele az őrmester szolgálati utasításaiba. Ha mások is átadhatják neki a te tudásbátyudat meg a te szegényes gondolatlimlomodat, mihelyt elszakad tőled, mindent el fog belőle veszíteni, ami nem fejezhető ki szóval, és nem fér bele a kiskönyvbe.

Gyúrd őket a magad hasonlatosságára, nehogy később örömtelenül bolyongjanak egy olyan hazában, amely üres tábor lesz számukra, s amelynek a kincseit veszendőbe hagyják majd menni, mivel nem ismerik az ajtajukat nyitó kulcsokat.

CLIV.

Elszörnyedtem országom hivatalnokai miatt, annyira derűlátónak bizonyultak:

„Jó ez így - mondták -. A tökéletesség elérhetetlen.”

Persze, hogy elérhetetlen a tökéletesség. Nincs más értelme, mint hogy csillag legyen, amely felé haladnod kell. A tökéletesség irány és valami felé való törekvés. De egyedül csak a menetelés számít, és nincs olyan készen kapott helyzet, amelybe nyugodtan belecsücsülhetsz. Mert akkor megszűnik az az erőter, amely egyedüli mozgatód, és olyan leszel, mint a holttest.

És ha valaki mégsem törődik a csillaggal, az azt jelenti, hogy le akar ülni, aludni akar. De hová ülsz le? És hol alszol? Nem ismerek pihenőhelyet. Ha valami hely lázba ejt, az azért van, mert győzelmed tárgya. Ám más a harcmező, ahol élvezed az új győzelmet, és más a gyaloghintó, amellyé győzelmedet silányítod, amikor belőle akarsz élni.

Milyen ellenőrző műhöz hasonlítod a művedet, hogy meg légy vele elégedve?

CLV.

Mert csodálkozol szertartásaim vagy mezei utam erején. És mivel csodálkozol, vak vagy.

Nézd csak a szobrászt: valami ki nem mondhatót hordoz magában. Mert sohasem fejezheted ki szóval azt, ami élő ember, nem pedig rég megholt ember csontváza. A szobrász az agyagból formál arcot, hogy továbbadhassa üzenetét.

Nos, mentedben elhaladtál műve előtt, megnézted ezt a talán dölyfös, talán mélabús arcot, s aztán tovább folytattad utadat. De ekkor már nem voltál ugyanaz. Mássá lettél, hacsak kis mértékben is, de mégis más, vagyis új irány felé fordultál, hajoltál, talán csak egészen rövid időre, de mégis egy időre.

Mi történt? Valaki szóban megfogalmazhatatlan indítást érzett, és erre gyúrni kezdte az agyagot. Aztán utadba tette. Téged pedig, ha erre az útra lépsz, ugyanaz a megfogalmazhatatlan érzés tölt el, mint őt.

Mindez akkor is így van, ha a szobrász mozdulatai és a te arra jártod között százezer esztendő telt el.

CLVI.

Homokvihar támadt, távoli oázis limlomait zúdította ránk, s a tábort ellepték a madarak. Bemérszkeskedtek minden sátor alá, megosztották velünk az életünket, egy cseppet sem voltak vadak, készségesen letelepedtek a vállunkra. De élelem híján napról napra ezrével pusztultak, s nemsokára olyan szárazak, ropogósak lettek, mint a holt fa kérge. Mivel döglettessé vált tőlük a levegő, összeszedtem őket. Kosárszámra öntöttük őket a tengerbe.

Mikor első ízben lepett meg bennünket a szomjúság, a rekkenő hőségben délibáb keletkezésének voltunk a tanúi. Nyugodt vizek felett mértani pontossággal kirajzolódó város tiszta vonalai tükröződtek. Egyik katonám esztét elüvöltötte magát, és elkezdett rohanni a város felé. Mint ahogyan a költöző vadkacsa kiáltása visszhangzik a többi vadkacsában, úgy rendítette meg társait ennek az embernek a kiáltása. Hajlandók lettek volna a megszállott nyomán ők is a délibáb felé a semmibe rohanni. Egy jól célzó karabély, és az eszelős katona már fel is fordult. Immár csupán holttestem volt, s ettől végre megnyugodtunk.

Egyik katonám sírt.

- Mi bajod van? - kérdeztem tőle.

Azt hittem, a halottat siratja.

De nem. A lábai előtt megpillantott egyet a ropogó kéreggé aszalódott madarak közül, s ő a madaraitól megfosztott eget siratta.

- Amikor az ég elveszíti pelyheit - mondotta -, veszély fenyegeti az ember testét.

Felhúztuk a kút gyomrából a munkást. Elájult, de annyit még értésünkre tudott adni, hogy a kút ki van száradva. Mert vannak föld alatt áramló édesvizek. És a víz néhány éven át az északi kutak felé folydogál. A kutak ettől vért tápláló forrásokká lesznek. De ez a kút most úgy ide ragasztott bennünket, mint a szárnya szegett madarat.

Mindenkinek a száraz kéregmadarakkal teli kosarak jártak az eszében.

Másnap estére azonban mégis elvergődtünk az El Bahri-kúthoz.

Az éjszaka leszálltával összehívtam vezetőimet:

- Becsaptatok a kutak állapotára vonatkozólag. El Bahr kútja üres. Mitévő legyenek veletek?

Csodálatos csillagok ragyogtak a keserű, de mégis pompás éjszaka mélyén. Gyémántjaik voltak táplálék helyett.

- Mitévő legyenek veletek? - kérdeztem a vezetőktől.

Ám hívságos az emberi igazságszolgáltatás. Nem változtunk-e mindnyájan tövisbokrokká?

Előbukkant a nap. A homokfátyol háromszögletűre torzította. Olyan volt, mint a testünkbe égetett billog. A napszúrástól egymás után estek össze az emberek. Egyre többen veszítették el az eszüket. De már nem voltak többé délibábok, hogy csalogassák őket áttetsző városaikkal. Nem volt többé sem délibáb, sem tiszta láthatár, sem biztos vonalak. A homok a téglaegető kemencék torlódó lángjaiéhoz hasonló fénybe burkolt bennünket.

Felemeltem a fejemet, s a kígyózó lángvonalakon át megpillantottam az égen azt a sápadt parazsat, amelyik ezt a tűzvészt táplálta. „Isten megtüzesített vasa - gondoltam magamban -, amely most billogot süt ránk, mint az oktan baromra.”

- Mi bajod van? - kérdeztem az egyik tántorgó katonámat.

- Megvakultam.

Leölettem a tevék kétharmadát, és megittuk a belsejükben talált vizet. Az életben hagyott állatokra raktuk át az összes üres tömlőt, aztán a karaván élére álltam, és embereket küldtem előre az El Ksour-i kút felé, amelyről az a hír járta, hogy bizonytalan, van-e benne víz.

- Ha El Ksour kiszáradt - mondtam nekik -, ott is ugyanúgy haltok meg, mint itt.

De két eseménytelen nap után, amely azonban embereim egyharmadába került, visszaérkeztek a felderítők.

- Az El Ksour-i kút - bizonygatták - ablak az életre.

Ittunk, aztán elmentünk El Ksour-ba, hogy még igyunk, és megtöltsük kiürült tömlőinket.

A homokvihar elült, mi pedig még az éjszaka folyamán elérkeztünk El Ksour-ba. A kút körül néhány tüskés bokor tengődött. De lombtalan bokorvázak helyett előbb tintafekete gömböket pillantottunk meg. Mintha vékony botokra lettek volna felszúrva. Eleinte nem értettük meg a látomást, de amikor a fák közelébe értünk, egymás után mérges pukkanásokkal robbantak fel a gömbök. A vándor hollósereg, amely ezeket a fákat szemelte ki pihenőre, egy szempillantás alatt úgy vált le az ágakról, mint a csontról leszakadó hús. Oly sűrű volt a felröppent hollósereg, hogy a ragyogó telihold ellenére is árnyékot terített fölénk. Mert a hollók egyáltalán nem távoztak el, hanem még sokáig ott kavarogtak fejünk felett hamufekete forgatagban.

Megöltünk belőlük háromezret, mert nem volt más ennivalónk.

Csodálatos ünnep volt. A legénység homokkemencéket épített, megtöltötték őket kiszáradt teveganéjjal, amely úgy ragyogott, mintha széna lett volna. Hollózsír illata terjengett a levegőben. A kút köré állított őrcsapat megállás nélkül járatta a százhusz méteres kötelet, és nyomán életre szült bennünket a föld. Egy másik csoport táborszerte úgy osztotta a vizet, ahogyan szárazság idején locsolják a narancsfákat.

Én pedig lassú léptekkel elindultam, és figyeltem, hogyan élednek fel a katonáim. Aztán visszavonultam magányomba, és így imádkoztam Istenhez:

„Láttam, Uram, egyetlen nap folyamán elszáradni és újraéledni seregem testét. Már hasonlós volt a holt fa kérgéhez, és, íme, most újra jó erőben van, ütőképes. Újult izmaink oda visznek bennünket, ahová menni akarunk. Pedig már csak egy órai napsütés hiányzott hozzá, hogy eltűnjünk a földről, lépteink nyomával együtt.”

„Hallottam, hogyan nevetgélnek és énekelnek. A sereg, amelyet viszek magammal, emlékrakomány. Távoli életek kulcsa. Remények, szenvedések, kétségbeesések és örömek nyugszanak rajta. Nem önálló, ezerszeresen meg van kötve. És lám, mégis csupán egyetlen órányi napsütés hiányzott hozzá, hogy letöröltessünk a föld színéről, és velünk együtt eltöröltessék lépteink nyoma.”

„A meghódítandó oázis felé vezetem katonáimat. Mag lesznek a barbár föld számára. El fogják vinni szokásainkat olyan népekhez, amelyek nem ismerik őket. És mihelyt feltűnnek a termékeny mezőkön ezek az emberek, akik ma este esznek és isznak, és csupán kezdetleges életet élnek, egy csapásra minden meg fog változni, nemcsak a szokások meg a nyelv, hanem a bástyafalak architektúrája és a templomok stílusa is. Olyan hatalom hordozói ők, amelyik századokon át fog hatni. És, lám, csupán egyetlen órai napsütés hiányzott hozzá, hogy letöröltessünk a föld színéről, lábaink nyomával együtt.”

„De ők minderről semmit sem tudnak. Szomjasak voltak, és most kielégült a gyomruk. Ám El Ksour kútjának vize költeményeket és városokat, hatalmas függőkerteket ment meg - mert elhatároztam volt, hogy ilyeneket fogok építeni. El Ksour kútjának vize megváltoztatja a világot. És, lám, mindössze egyetlen órányi napsütés elég lett volna hozzá, hogy kiszáritson és lábunk nyomával együtt letöröljön bennünket a föld színéről.”

„Akik elsőnek jöttek vissza a kúttól, így szóltak hozzánk: El Ksour kútja az életre nyíló ablak.” Angyalaid készen álltak, hogy begyűjtsék neked seregemet nagy kosaraikba, és lábad elé öntsék örökkévalóságodban, mint halott fa száraz kérgét. Ezen a tűfokon át menekültünk meg előlük. Immár képtelen vagyok kiismerni magamat ebben az egészben. Ezentúl, ha egyszerű árpamezőt látok a nap alatt, egyensúlyban sár és fény között, amely képes embert táplálni, szállítóeszközt vagy titkos átjárót látok majd benne, jóllehet nem fogom tudni, minek a szállítója, vagy minek az útja. Láttam, hogyan támadnak városok, templomok, bástyafalak és nagy függőkertek El Ksour kútjából.”

„Embereim isznak, és a hasukkal törődnek. Nincs bennük egyéb, csak a hasuk öröme. Ott tolonganak a tű foka körül. És a tű fokának mélyén mi van? Csupán a fekete víz csobbanása, mikor beléhull a veder. De öntsük csak a száraz magra, amelyik nem ismer magából egyebet, csupán a víz gyönyörét, és ismeretlen, hatalmas erőt ébreszt fel, városok, templomok, bástyafalak és függőkertek erejét.”

„Immár képtelen vagyok kiismerni magamat mindebben, ha nem Te vagy záróköve, közös mértéke és jelentése mindennek. Az árpaföldön, El Ksour kútjában és seregemben csupán ömlesztett építőanyagot lelek, ha nincs mögöttük a Te jelenléted, amelyen keresztül, amelyen túl meg tudok pillantani egy csillagok alatt épülő, lőrésekkel csipkézett falú várost.”

CLVII.

Nemsokára feltűnt előttünk a város. De mindössze szokatlanul magas, dísztelen, sima, lőrések nélküli, visszajukat szinte megvetőn a sivatag felé fordító vörös bástyafalait láthattuk, amelyeket minden bizonnyal azért építettek így, hogy kívülről ne áruljanak el semmit a megfigyelőnek.

Amikor egy várost nézel, a város is néz téged. Fenyegetőn meredeztetni veled szemben tornyait. Figyel lőrési mögül. Bezárja vagy megnyitja előtted kapuit. Vagy azt kívánja, hogy szeresd és rád mosolyoghasson, és akkor feléd fordítja arcának ékeit. Valahányszor várost vettünk be, mindig úgy tetszett, hogy maguktól kínálkoznak fel, annyira a látogató számára építették őket. Légy vándor vagy hódító, hatalmas kapui és királyi útjai mindig fejedelmi fogadást rendeznek számodra.

De rossz közérzet uralkodott el katonáimon, amikor a közeledtünkre egyre nagyobbodó bástyák félreismerhetetlenül úgy fordították felénk hátukat meredek sziklafal-nyugalmukkal, mintha semmi sem léteznék a városon kívül.

Az első napot arra használtuk fel, hogy körbejárjuk, lassan, keresve valami rést, valami hiányosságot, vagy legalább valami befalazott kijáratot. Sehol semmire nem bukkantunk. Puskalövésnyire jártunk a falaktól, de semmiféle válasz sem törte meg a csendet, jöllehet megtörtént, hogy egyik-másik katonám, akinek a közérzete egyre rosszabbodott, maga sütötte el fenyegetőn a puskáját. De olyan volt bástyái mögött ez a város, mint páncélja alatt a kajmán, amely még csak arra sem méltat, hogy felébredjen miattad szendergéséből.

Egy távoli magaslatról, amely ugyan nem emelkedett a bástyák fölé, de ferdén mégis némi rápillantást engedett a városra, sűrűn egymás mellett sorakozó zsázaágysokra emlékeztető zöld felületet láttunk. Pedig a bástyafalakon kívül egyetlen árva fűszálát sem tudtunk felfedezni. Végtelenbe vesző homokpusztaság és napszitta kövek mindenütt, oly gondosan elvezették az oázis minden forrásának vizét a város belső használatára. A bástyákon belül volt összezsúfolva az egész növényzet, mint a sisak alá szorított dús hajzat. Ostobán poroszkáltunk néhány lépésnyire e túlságosan sűrű paradicsomtól, ettől a fa-, madár- és virágpörsenéstől, amelyet oly szorosan öleltek körül a bástyák, mint krátert a bazalt.

Miután alaposan meggyőződünk róla, hogy a falon nincsen semmi rés, embereim egy részét félelem szállta meg. Mert ez a város emberemlékezet óta nem bocsátott ki falai közül, nem fogadott be falai közé karavánt. Egyetlen utas sem vitte be málháival távoli szokások fertőző csíráit. Soha kereskedő még nem honosított meg benne másutt jól ismert tárgyakat. Idegenben elrabolt lány még soha nem keverte el vérével a városlakók fáját. Katonáim úgy érezték, mintha valami szóval meg sem nevezhető szörnyeteg kérges bőrét tapintanák, amelynek semmi kapcsolata sincsen a földi emberekkel. Hiszen a legtávolabbi szigetek lakóinak a vére is átment már valami vérkeveredésen a hajótörések következtében, mindig lehet találni náluk valamit, aminek segítségével emberi rokonságot fedez fel náluk az odavetődött hajós, ami mosolyt vált ki az arcán. De ez a szörny hiába mutatkoznék meg, nem lenne arca.

Voltak aztán olyanok is katonáim között, akiket, éppen ellenkezőleg, kimondhatatlan és különös vonzalom kerített hatalmába. Mert csak az hoz igazán izgalomba, aki teljes és tökéletes a maga nemében, aki nem keveredett fajból származik, akinek vallását vagy szokásait nem rontották meg üres szavak, aki nem olyan népzagyvalék eredménye, amelyben minden össze-

keveredett, amelyik olyan, mint a pocsolyává szétolvadt jégmező. Milyen szép is az ilyen, illatos kenőcsei, kertjei és szokásai között féltékeny szeretettel ápolgatott szerelmes asszony!

De most a sivatagi menetelés után mindnyájan - magamat is beleértve - a kifürkészhetetlenbe, az áthatolhatatlanba ütköztünk. Mert aki ellenáll, az megnyitja az utat a szíve felé, odatárja testét a kardodnak. Tőle mindent remélhetsz: győzelmet, szerelmet vagy halált. De mit tehetsz az ellen, aki tudomást sem vesz rólam? És éppen miközben e felett gyöttrődtem, döbrentünk rá, hogy a süket és vak fal körül a homok a szokottnál is fehérebb volt: csontok heverték mindenütt, bizonynyal távolból érkezett vándorok sorsának tanúiként; s ez a fehér övezet olyan volt, mint az a tájtékszegély, amelyben a sziklákat ostromló tengerár egymásra torlódó hullámai foszlanak szét a part mentén.

De ahogy az est leszálltával sátorom küszöbéről néztem ezt a bevehetetlen alkotást, amely ott meredezett közöttünk, elgondolkoztam és megértettem, hogy nem a megvívandó város, hanem sokkal inkább mi magunk voltunk az ostromlottak. Ha kemény és zárt magot ültetsz a termékeny földbe, nem a föld ostromolja a magodat, jöllehet a föld veszi körül. Mert pattanjon csak fel a kemény héj, és a magod egy csapásra uralma alá hajtja földedet. „Ha például létezik e falak mögött valamiféle számunkra ismeretlen zeneszerszám - töprengtem magamban -, amelyen zord vagy mélabús, általunk soha nem élvezett dalokat játszanak, akkor tapasztalatom szerint elég, hogy feltörjük a titokzatos zárat, és katonáim elszéledjenek kincseit kutatva, később a táborozások estéin azt fogom látni, hogy ők is megpróbálkoznak ugyanilyen, szívük számára új dallamokat kicsalni e szokatlan hangszerekből. És a szívük meg fog tőlük változni.”

„Győzők és legyőzöttek - folytattam magamban -, hogyan tudnálak megkülönböztetni benneteket egymástól! Elnézed ezt a néma embert a tömegben. A tömeg körülfolysa, sürgeti, kényszeríti. Ha üres táj, akkor eltapossa. De ha léleklakta ember, aki belül jól meg van építve, mint a táncosnő, akinek megengedtem, hogy táncoljon, olyan, aki ha megszólal, már gyökeret is eresztett a tömegben, felállította csapdáit, megalapozta hatalmát: induljon csak el, a tömeg is elindul utána, és megsokszorozza az erejét.”

„Elégséges, ha él valahol ezen a tájon egyetlen, hallgatása által védett bölcs, aki emberré lett elmélkedései közepette, ellensúlyozni fogja fegyvereid súlyát, mert ő olyan, mint a mag. És hogyan ismernéd fel, hogy leüttesd a fejét? Csupán az ereje által mutatja meg magát, és csupán akkor, ha már megvalósult a műve. Mert ilyen az élet, mindig egyensúlyban van a világgal. Te csak a bolond ellen harcolhatsz, aki utópiákat kínál, de az ellen nem, aki gondolkodik, és a jelent építi, hiszen a jelen olyan, amilyennek ő mutatja. Így van ez minden alkotással, mert az alkotó nem mutatkozik meg benne. Ha a hegycsúcsról, amelyre felvezettelek, azt látod, hogy problémáid így és nem másként vannak megoldva, hogyan védekezhetsz ellenem? Hiszen lenned kell valahol.”

„Például ez a barbár, aki, miután rést ütött a bástyákon, és elfoglalta a királyi palotát, betört a királynőhöz. Nos, a királynőnek már nem volt semmi hatalma, mert minden fegyveres szolgája meghalt.”

„Ha hibázol a játékban, amelyet magának a játéknak a kedvéért játszottál, elvörösödsz, megalázottnak érzed magadat, és igyekszel helyrehozni a hibádat. Pedig nincs is bíró, aki megbélyegezzen, csak az a valaki, akit felszabadított benned ez a hibás játék, és aki most tiltakozik. Igyekszel elkerülni a hibás lépést a táncban, jöllehet sem a másik táncos, sem senki más nem illetékes rá, hogy szemrehányást tegyen neked miatta. Ezért tehát, ha foglyul akarlak ejteni, nem a hatalmamot fitogtatom előtted, hanem kedvet ébresztek benned a táncomhoz. És oda jössz velem, ahová akarom.”

„Ezért amikor a barbár király betörte az ajtót, és rettentő harciasan, harci bárdal a kezében, minden pórusból árasztva hatalmát, mindenáron döbbenetet akart kelteni, mert hiú és hetvenkedő volt, a királynő feléje fordult, szomorúan elmosolyodott, mint aki csalódott a szíve mélyén, de egyúttal némi bágyadt megbocsátást is érez. Mert ezt a királynőt csak a hallgatás tökéletessége ejtette csodálatba. Ezt a nagy csinnadrattát azonban nem tartotta magához méltónak észrevenni, mint ahogyan te sem figyelsz oda a csatornatisztítók durva munkájára, jóllehet elfogadod őket, mert szükségesek.”

„Az állatidomítás azt jelenti, hogy az állatot megtanítod rá, hogy a számára egyedül eredményes irányban fejtsse ki tevékenységét. Amikor távozni akarsz hazulról, oda sem figyelve az ajtó felé kerülsz. Amikor a kutya meg akarja kapni a neki járó csontot, elvégzi a tőle kívánt cselekedeteket, mert lassacskán megfigyelte, hogy ezek vezetnek el a legrövidebb úton a jutalomhoz. Jóllehet látszólag semmi közük sincsen a csonthoz. Mindez az ösztönön és nem a logikus gondolkodáson alapszik. Így például a táncos a táncosnőt olyan játékszabályok szerint vezeti, amelyeket egyikük sem ismer. Ezek a szabályok éppúgy rejtett nyelven szólnak hozzád, mint te a lovadhoz. És nem is tudnád nekem pontosan megmondani, milyen mozdulatokkal bírod engedelmességre a lovadat.”

„Nos, mivel a barbár gyengesége abban állott, hogy mindennek előtt döbbsen csodálatot akart kelteni a királynőben, ösztöne hamarosan megsúgta neki, hogy csak egyetlen út létezik, a többi összes út csak még jobban eltávolítja tőle, megbocsátóbbá és csalódottabbá teszi a királynőt. Ezért elkezdte megjátszani a hallgatást. A királynő pedig ezzel kezdte megváltoztatni őt a maga módján, rábírva, hogy a harci bárd suhogtatása helyett inkább a szótlanság tiszteletadás fegyverével éljen.”

Így világosodott meg előttem, hogy ha tovább is körülzárva tartjuk ezt a mágnespólust, amelyik ellenállhatatlanul vonja maga felé a tekintetünket, jóllehet szándékosan behunyta a szemét, akkor veszedelmes játékba kezdünk vele, mert állandó figyelmünkől olyan lenyűgöző erőre tesz szert, mint valami kolostor.

Összehívtam hát a vezéreimet, és így szóltam hozzájuk:

„Elcsodálkoztatom, és úgy veszem be ezt a várost. Most az a legfontosabb, hogy a városbeliek kérdezenek tőlünk valamit.”

A tapasztalattól megokosodott tábornokaim ugyan egy árva szót sem értettek abból, amit mondtam nekik, de azért zajosan helyeseltek.

Eszembe jutott az a válasz is, amelyet atyám adott valakiknek, akik azt vetették ellene, hogy az emberek a nagy dolgokban csak a nagy erőnek engednek.

„Bizony, így igaz - válaszolta nekik. - De nem kell attól tartanotok, hogy önmagatokkal juttok ellentétbe, mert szerintetek az erő akkor nagy, ha meghátrálásra kényszeríti az erőseket. Nos, itt van például egy erőteljes, dölyfös és kapzsi kalmár. Vagyonnyi gyémántot szállít a tűszőjébe bevarrva. De aztán jön egy vézna, szegény és óvatos púpos, akit a kereskedő nem is ismer, más nyelvet beszél, nem az övét; nos, ez a púpos mégis meg akarja kaparintani a drágaköveket. Nem látod, hol fészkel az ereje?

- Nem látjuk - válaszolták a vezérek.

Atyám így folytatta:

- A nyápic idegen odamegy az óriáshoz, és mivel meleg van, meghívja, hogy ossza meg vele a teáját. Ha a köveid jól be vannak varrva a tűsződbe, semmi kockázat sincsen abban, hogy elfogyasztasz egy csésze teát egy vézna púpos társaságában.

- Persze, hogy nincsen - válaszolták a többiek.

- Ám a válás pillanatában mégis a púpos viszi el a köveket, a kereskedő pedig megpukkad a méregtől, mert valósággal gúzsba kötötte az a tánc, amelyet a másik járt el neki.

- Miféle táncot? - kérdezték a többiek.

- A három csontkocka táncát - válaszolta atyám.

Aztán megmagyarázta nekik:

- Az a helyzet, hogy a játék erősebb, mint a játék tárgya. Vezér vagy, tízezer katonának parancsolsz. A fegyverek a katonák kezében vannak. Mind szolidárisak egymással. Mégis meg tudod parancsolni nekik, hogy vessék egymást börtönbe. Mert nem a dolgokból élsz, hanem a dolgok értelméből. Mihelyt az lett a gyémántok értelme, hogy a játékkockák biztosítékaul szolgáljanak, szépen átvándoroltak a púpos zsebébe.

Körém sereglett vezéreim azonban nekibátorodtak:

- De hogyan jutsz a városlakók közelébe, ha egyszer nem hajlandók meghallgatni téged?

- Na lám, a szószátyárság kedvelése már megint oktalan fecsegésre indít. Ha néha meg tudják is tagadni az emberek, hogy odahallgassanak, miből gondolod, hogy képesek arra is, hogy ne halljanak semmit?

- Ha elég szilárd a szívében az, akit igyekszem megnyerni ügyemnek, akkor süketnek tetheti magát ígéreteim kísértésével szemben.

- Hát persze, mert felfeded a szándékokodat. De ha kedvel valamilyen zenét, s te ilyet játszol neki, akkor nem téged hallgat, hanem a zenét. És ha olyan problémával foglalkozik amely teljesen elfoglalja, és te rávezeted a megoldásra, akkor kénytelen elfogadni. Hogyan kívánhatod, hogy csak azért, mert gyűlöl vagy megvet téged, azt színlelje önmagának, hogy tovább nem próbálkozik a megoldással? Ha megmutatod a kockajátékosnak azt a dobást, amelyik kihúzza a csávéból, s amelyet addig hiába keresett, akkor a markodban van, mert engedelmeskedni fog neked, hiába nem vesz rólad színleg tudomást. Ha a kezébe adják, amit keresel, elveszed. Ez a nő keresi elveszett gyűrűjét vagy valami talány kulcsát. Odanyújtom neki a gyűrűt, mert én találtam meg. Vagy fülébe súgom a talány megoldását. Persze, mindegyiket visszautasíthatja, mert túlságosan gyűlöl. De ennek ellenére a kezemben volt, mert sikerült asztalhoz ültetnem. Nagyon ostobának kellene lennie, ha ezek után még tovább keresne...

Elképzelhetetlen, hogy ennek a városnak a lakói ne kívánjanak, keressenek, vágyjanak, óvjanak, ápoljanak szeretettel valamit. Különben mi köré építenének bástyákat? Ha kevés vizet adó kút köré építed őket, én pedig tavat ások a falakon kívül, falaid maguktól leomlanak, mert nevetségessé váltak. Ha valami titok köré építed őket, de katonáim a falakon kívülről torkuk szakadtából kiabálják feléd a titkot, bástyáid ugyancsak leomlanak, mert tárgytalannokká váltak. És ha gyémánt köré építed, de én falaidon kívül úgy hintem a gyémántot, mint a kavicsot, leomlanak a bástyáid, hiszen csak a szegénységedet védelmezik. És ha tökéletes tánc köré építed, de én ugyanezt a táncot jobban járom, mint te, magad fogod ledönteni bástyáidat, hogy megtanulj tőlem táncolni...

Én először egyszerűen csak azt akarom, hogy a városbeliek hallják a szavakat. Aztán később majd hallgatnak is rám. De, persze, ha trombitálok a falaik alatt, akkor békében nyugszanak bástyaikon, oda se hederítenek nevetséges erőlködésemmre. Mert csak azt hallod meg, ami neked szól. És amitől gyarapszol. Vagy ami megoldást hoz belső viaskodásaidra.

- Tehát hiába színlelik, hogy tudomást sem vesznek rólam, mégis hatni fogok rájuk, mert a nagy igazság az, hogy az ember egymagában nem létezik. Nem maradhatsz változatlanul önmagad olyan világban, amelyik folyton változik körülötted. Hathatok rád anélkül, hogy hozzád nyúlnék, mert akarod, vagy nem akarod, az értelmedet változtatom meg, és te ezt képtelen vagy elviselni. Titok tudója voltál, de már nincs többé titok, s ezzel megváltozott az értelméd. Titokban csúfondáros hallgatókkal veszem körül azt, aki egyedül táncol és szaval, s aztán fellebbentem a függönyt: azonnal félbeszakítatom vele a táncát.

S ha mégis tovább táncol, akkor bolond.

- Értelméd a többi ember értelméből van, akár akarod, akár nem akarod. Ízlésed a többi ember ízléséből van, akár akarod, akár nem akarod. Cselekedeted valamely játék egyik mozdulata. Tánc lépés. Megváltoztatom a játékot vagy a táncot, és ezzel megváltoztattam a cselekedetedet is.

Játék kedvéért építed a bástyáidat, magad fogod lerombolni őket egy másik játék miatt.

Mert nem a dolgokból, hanem a dolgok értelméből élsz.

- A városbelieket elbizakodottságukban fogom megbüntetni, mert a bástyáikban bíznak.

- Holott egyetlen védőbástyád van csupán: annak a struktúrának a hatalmas ereje, amely alakít téged, és amelyet szolgálsz. Mert a cédrus védőbástyája maga a magjában rejlő erő, amely lehetővé teszi számára, hogy megálljon a vihar, a szárazság és a köves talaj ellenére is. Aztán majd magyarázhatod a kérgéből kiindulva, de a kéreg előbb szintén a mag gyümölcse volt. Gyökerek, kéreg és lombozat: a kifejeződött mag. De az árpa csírájának nagyon csekély az ereje, ezért az árpa gyenge védőbástyát állít szembe az idő támadásaival.

Aki állandó, aki megvalósult, az közel van hozzá, hogy eleinte láthatatlan, saját erővonalai mentén kibontakozzék valami erőterben. Az ilyent nevezem én csodálatos védőbástyának, mert az idő nemhogy lerombolja, hanem inkább tovább építi. Az idő azért van, hogy őt szolgálja. És nem számít, hogy védtelennek látszik.

A kajmán bőre nem véd semmit, ha az állat meghalt.

Így elmélkedtem gyengeségén vagy erején, miközben a cementköpenyébe beágyazott várost szemléltem. „Kettőnk közül vajon melyikünk vezeti majd a táncot?” Veszedelemes dolog búzaföldbe akár egyetlen konkolymagot is elvetni, mert a konkoly léte erősebb, mint a búzáé, és mit sem számít a látszat és a szám. A te számodat a mag hordozza magában. Ha meg akarod számlálni, előbb le kell pergetned az időt.

CLVIII.

Így töprengtem sokáig a bástyán. Az igazi bástya benned van. Tudják ezt jól a katonák, akik a kardjukat suhogtatják előtted. De te nem lépsz. Az oroszlánnak nincs páncélja, lábával azonban olyan gyorsan üt, mint a villám. És ha ráugrik barmodra, úgy tépi ketté, mint te a kétajtós szekrényt.

Persze - válaszolod erre -, gyarló lény a kisgyerek, és azt, aki később majd megváltoztatja a világot, élete első napjaiban oly könnyen el lehetett volna fújni, mint a gyertyát. De én láttam, hogyan halt meg Ibrahim gyermeke. Akinek egészséges korában olyan volt a mosolya, mint az ajándék. „Gyere ide” - hívták az emberek Ibrahim gyermekét. Ő pedig odament az aggastyánhoz. És rámosolygott. Az aggastyán arca ettől felragyogott. Megpaskolta a gyermek arcocskáját, de nem nagyon tudott mit mondani neki, mert a gyermek tükör volt, s ha belenézett, szinte szédület fogta el. Vagy olyan, mint az ablak. Mert a gyermek mindig elbátortalanít, mintha ismeretek tudója volna. És ebben tulajdonképpen nem is nagyon tévedsz, mert a gyermek szelleme roppant erős mindaddig, amíg el nem csökevényesít. Három kavicsból egész hajóhadat épít magának. Persze, az aggastyán nem ismeri fel benne a hadiflotta parancsnokát, de megérzi ezt az erőt. Nos, Ibrahim gyermeke olyan volt, mint a méh, amelyik mindent összegyűjt maga körül, és mézet csinál belőle. Minden mézzé lett, amihez hozzáért. És rád mosolygott fehér fogaival. Te pedig csak álltál, nem tudva, mit ragadj meg ezen a mosolyon át. Mert nincs szó ennek a kifejezésére. Egyszerűen, csodálatos módon ott voltak előtted e nem sejtett kincsek, mint mikor a tengeren hirtelen kitör a tavasz, s a felhők hasadékán átragyog a nap. És a tengerész hirtelen úgy érzi, egész lényével imádsággá lett. A hajó öt percen át dicsfényben úszik. Karodat összefonod a melleddel, és kapsz. Így volt ez Ibrahim gyermekével is, a mosolya úgy suhant át rajtad, mint valami csodálatos alkalom, nem tudtad miben, hogyan ragadd meg. Túlságosan rövid ideig tartó királyság napsütötte tájak és kincsek felett, amelyeket még csak időd sem volt számbavenni. Amelyekről nem is tudnál mondani semmit. De ez a gyerek ablakként nyitotta és zárta a szemét valami más felett. És bár nem volt beszédes, mégis tanított. Mert az igazi tanítás nem az, ha beszélnek hozzád, hanem ha vezetnek. És, öreg jószág, úgy vezetett tégedet, mint fiatal juhász a láthatatlan réteken, amelyekről nemigen tudtál volna egyebet mondani, hacsak azt nem, hogy egy pillanatig úgy érezted, megszoptattak, jóllakattak, etettek, itattak. Nos, erről a gyerekről, aki ismeretlen nap jele volt számodra, tudtad meg, hogy haldoklik. Az egész város virrasztó mécsessé, kotlós-meleg aggodalommá lett. Minden öregasszony összesereglett, hogy kipróbálja rajta orvosságait és énekeit. Az emberek ott ültek a kapu előtt, ügyelve, hogy senki zajt ne csapjon az utcán. Takargatták, babusgatták, legyezgették. És így épült a halál és a gyermek között a bástya, amelyet bevehetetlennek vélhettél volna, hiszen egész város vette körül katonákkal, hogy megvédje a halál ostroma ellen. Ne mondd nekem, hogy a gyermekbetegség gyenge test küzdelme gyenge hüvelyében. Ha volt valahol messze orvosság, lovas küldöncöt szalasztottak érte. A te betegséged is a sivatagba küldött lovasok vágatásán fordul meg. És a váltások okozta késedelmeken. Meg a nagy vályúkon, ahol megitatják a lovakat, meg a hasukba mélyesztett sarkantyúkon, mert versenyfutásban kell legyőzni a halált. Persze, nem látsz egyebet, csak egy érzéketlen, verejtéktől fényes arcot. Pedig amiért itt a harc folyik, az is megsarkantyúzott lovakkal folyik.

Vézna gyermek? Miből gondolod, hogy az? Úgy vézna, mint a vezér, aki egész sereget vezet.

És én megértettem, miközben elmerengtem rajta, és néztem az öregasszonyokat és férfiakat, meg a fiatalabbakat, az egész méhrajt a királynő körül, az összes bányászt az aranybarázdában, az összes katonát a vezér körül, én megértettem, hogy azért alkották most itt egyetlen embert, és ilyen erőset, mert ugyanúgy, mint ahogyan a mag a sokféle anyagot, amelyből aztán fák, tornyok és bástyák lesznek, őket is valami csendes, titkos, bánatos mosoly szívta ide, hívta össze harcra. Nem volt semmi törékenység ebben az oly sebezhető gyermektestben, mert egészen természetesen, anélkül, hogy tudomása lett volna róla, megnőtt a többiek erejétől, ennek a hívásnak a hatására, amely magad köré rendel minden külső tartalékot. És egy egész város lesz a gyermek szolgálója. Ahogyan a mag által mozgósított, a mag által odaparancsolt ásványi nedvek lesznek a kemény kéreg alatt a cédrus védőbástyájává. Ugyan mit jelent a csíra törékenysége, ha megvan az a hatalma, hogy összegyűjtse barátait, és megalázza ellenségeit? Hiszel az óriás külsejének, öklének és rémítő hangjának? Az első pillanatban igen. De megfelelkezel az időről. Az idő gyökereket épít neked. És nem veszed észre, hogy az óriás szinte már meg van kötözve egy láthatatlan struktúra szorításában. És nem veszed észre, hogy az a gyenge gyermek egész hadsereg élén jár. Az óriás egy szempillantás alatt eltaposná. De nem fogja mégse eltaposni. Mert a gyermek nem fenyegetés. De aztán lábát az óriás fejére helyezi, és sarkának egyetlen mozdulatával elpusztítja.

CLIX.

Mindig azt tapasztalhattad, hogy az erőset eltapossa a gyenge. Persze, első pillantásra ez hamis, és ebből származnak szavaid tévedései. Mert megfélemedkezel az időről. Igaz, ha kihívja maga ellen, a vézna gyermekeket eltapossa az óriás haragja. De nem a vézna gyermek játékaiból vagy értelméből származik az óriás haragja. Hanem abból, hogy a gyermek nem is hederít rá. Vagy abból, hogy szereti őt. És serdülő korában talán abból, hogy segíti, mert azt akarja, hogy az óriásnak szüksége legyen rá. Aztán elkövetkezik az ötletek ideje, és a felnőtt gyermek fegyvert kovácsol magának. Vagy pedig egészen egyszerűen magasságban, súlyban kerekedik fölébe. Vagy még egyszerűbben, a gyermek beszélni kezd, és ezeket állít maga mellé, aztán az óriás ellen vezeti őket, és ők ezren lesznek a védőpáncélja. És ezen keresztül próbáld most már megsebezni.

Ha egyetlen konkolyszemet fedezek fel a búzatáblában, már tudom, hogy a búza lesz a vesztes. És vesztes lesz a zsarnok is, katonástól, csendőröstől, ha a népe között valahol csak egyetlenegy olyan gyermek is akad, mint Ibrahim fia, aki szép lassan felcseperedik, és érlelgeti azt az új arcot, amely majdan úgy rendezi a maga képére a világot, mint a vasfűző (mert már látom, hogy készen vannak az erővonalak), vége a zsarnok világának, le van rombolva, mint azok a templomok, amelyeket egyetlen mag is le tudott győzni, mert óriási fa terebélyesedett belőle, miközben türelmesen terítette széjjel gyökereit, mint az ébredező ember, aki nyújtózkodik, és lassan megfeszíti karján az izmokat. De aztán az egyik gyökér ledöntött egy támaszfalat, a másik egy boltozatbordát. A törzs a kupolát ütötte át, ott, ahol a zárókő van, mire a zárókő leomlott. S immár a fa uralkodik a leomlott, darabokra széthullott anyagok felett, s belőlük szívja nedvét, amellyel táplálkozik.

Ám az óriás fát is le tudom dönteni, ha sor kerül rá. Mert a templom fává lett. A fa azonban liánfajzattá silányul. Elég hozzá egyetlen szárnyas, szélhordta mag.

Mit mutatsz, ha az idő végleg legombolyít? Persze, látszólag láthatatlan ez a cementburkába bezárt város. Én azonban tudok olvasni. Azáltal, hogy készleteibe zárta be magát a város, elfogadta a halált. Én félek azoktól a törzsektől, amelyek mezítelenül, erődök nélkül vándorolnak fel észak felé a pusztájukból. Szinte fegyvertelenül vonulnak ide-oda. Ám olyanok, mint a még ki nem csírázott mag, amelyik nincs tudatában a saját erejének. Seregem El Ksour kútjának mély vizéből támadt életre. Isten által megmentett vetés vagyunk. Ki fog útjába állni a mi haladásunknak? De elég lesz meglelnem a rést a cementvázon, hogy összeroppantsam a templomot a magvába zárt fa felébresztésével. Elég lesz megtudnom, milyen táncot járnak, hogy hímnek engedelmeskedő nősténnyé legyél, megszelídített város, olyan, mint az otthon maradt asszony. Már az enyém is vagy, mint a lépes méz, erődben túlságosan bízó város! Csak aludjanak őrzőid. Mert meg vagy romolva szívedben.

CLX.

„Így tehát - gondoltam magamban - nincs bástya. Amelyeket én emeltettem, csak azért szolgálják hatalmamot, mert hatalmam teremtményei. Csak azért szolgálják állandóságomat, mert az én állandóságom eredményei. De nem nevezzük bástyának a kajmán pikkelyhüvelyét, ha már meghalt a kajmán.”

„És ha azt hallod, hogy valamely vallás panaszkodik az emberekre, mert nem hagyják magukat megtéríteni, nevesd ki. A vallás dolga felszívni magába az embereket, nem pedig az embereké, hogy elfogadják. Nem vetheted szemére a földnek, hogy nem nevel cédrust.”

„Azt hiszed, hogy akik mennek, és új vallást hirdetnek, handabandázásukkal, ravasz halandzsájukkal vagy szószátyárságukkal terjesztik el a világban, és térítik meg az embereket? Én már túlságosan sokat hallottam az embereket ahhoz, hogy ne értsem a szavak értelmét. Tudom, hogy a beszéd értelme: olyan erőt eljuttatni hozzád a másik emberből, ami új szempont, ami önmagából igyekszik táplálkozni. Vannak szavak, amelyeket úgy vetsz el, mint a magvakat, amelyek képesek magukba szívni a földet, és cédrussá szervezni. Persze, vethetél volna olajfamat is, és szervezheted volna olajfává. Mindegyik fel fog virágozni, önmagát szaporítva. Persze a növekvő cédrusban a szél egyre erősebben fog dalolni. Ha a hiénafajzat szaporodik, akkor azt hallod, hogy egyre több és több hiénavonítás tölti be az éjszakát. De állítod-e majd, hogy a cédrusfa lombjában susogó szél vonja magához a föld nedveit, vagy a hiénavonítás mágikus ereje változtatja hiénává a vadgazella húsát? A hiénák húsa a gazellák húsából származik, a cédrus húsa a köves talaj nedveiből. Új vallásod hívei hitetlenek soraiból toborzódnak. De soha senkit nem határozott meg a beszéd, ha ennek a beszédnek nincsen magába szívó ereje.”

„Mert amikor kifejezel, magadhoz szívsz. És ha kifejezek, az enyém vagy. Szükségszerűen bennem valósul meg. Mert ezentúl én vagyok a nyelved. Ezért mondom a cédrusról, hogy a köves föld nyelve, mert rajta keresztül lesz ez a föld szélzúgássá.”

„De rajtam kívül ki kínál neked fát, hogy benne valósulj meg?”

Tehát valahányszor ember cselekedetének voltam tanúja, sohasem igyekeztem a hangoskodásából - amelyet éppúgy gyűlölhetsz, mint ahogy elvethetsz - vagy csendőrei munkájából megmagyarázni, mert a csendőrök életben tarthatják ugyan a halódó népet, de népet építeni képtelenek. Már beszéltem neked erről az erős országok kapcsán, amelyek leüttetik az elbóbiskolt strázsák fejét, amiből te tévesen azt a következtetést vonod le, hogy szigorúból származik az erejük. Mert a fejeket leüttető gyenge ország, amelyekben mindenki alszik, nem egyéb, mint véres kezű komédiás, ezzel szemben az erős ország a saját erejével tölti meg tagjait, és nem tűri az álmod. Az ember hatékonyságát nem is a kimondott szavakkal vagy észbeli indítékokkal és érvekkel igyekeztem megmagyarázni, hanem az új és termékeny struktúrák szóval ki nem fejezhető erejével, amilyen arról a kőbe véssett arcról sugárzik feléd, amelyet megnéztél, s amelyik más emberré tesz téged.

CLXI.

Leszállt az éjszaka, én pedig felhágтам a környék legmagasabb kanyarulatára, hogy figyeljem, hogyan alszik a város, hogyan hunynak ki körös-körül a mindenre rátelepedő sötétségben sivatagi táborom fekete foltjai. Azért csináltam, hogy behatoljak a dolgokba, mert tudtam, hogy seregem menetelő erő, a város meg zárt erő, mint a löportorony, és hogy a vonzási pontja köré tömörülő sereg képén át egy másik kép is születőben volt, szerveződött, és gyökerei, amelyekről egyelőre még mit sem tudtam, különbözőképpen kötözték össze ugyanazokat az anyagokat; ennek a titokzatos vajúdnak a jeleit igyekeztem kiolvasni az éjszakában, nem azzal a céllal, hogy előre lássam, hanem hogy irányítsam, mert az őrszemeket kivéve most mindenki aludni tért. Nyugszanak hát a fegyverek. De te hajó vagy az idő folyamán. És átment rajtad a reggeli, a déli és esti világosság, mint a lappangó készülődés órája, és valamivel előbbre vitte a dolgokat. Meg az éjszaka hallgatag fellángolása, miután erőt merített a nappali fényből. Jól olajozott, álmok hatalmába került éjszaka, mert csak azok a művek maradnak fenn, amelyek maguktól készülnek, mint az újra sarjadó hús, a készülő nedvek, az örök megszokott léptei, a szolgálólányok kezébe letett éjszaka, hiszen az úr aludni tért. Éjszaka, amikor ki lehet javítani a hibákat, mert hatásuk másnapra halasztódik. Amikor győztes vagyok, éjszaka másnapra teszem el a győzelmemet.

Szüretelésre váró, az éjszaka által ideiglenesen megkímélt szőlőfürtök, felfüggesztett aratások éjszakája. A bekerített ellenségek éjszakája, akiket csak másnap fogok el. A megtett tétek éjszakája - a játékos egyelőre aludni ment. A kalmár is aludni ment, de utasításait közölte a felette örökös éjjeliőrrel. A tábornok is aludni ment, de parancsait kiadta az őrszemeknek. A fedélzetmester is aludni ment, de utasítást adott a kormányosnak, a kormányos pedig az Orion csillagkép után igazodik; amelyet pontosan befogott a vitorlázat megfelelő részébe. A jól kiadott parancsok és a felfüggesztett alkotótevékenység éjszakája.

De egyúttal olyan éjszaka is, amelyen csalni lehet. Amelyen a martalócok elrabolják a termést. A tűzvész elpusztítja a csűröket. Az áruló elfoglalja a citadellákat. A felharsanó kiáltások éjszakája. A hajóra leselkedő zátony éjszakája. A látogatások és a csodák éjszakája. Isten ébredéseinek az éjszakája - a tolvaj -, mert akit szerettél, hiába várod, amikor felébredsz!

Éjszaka, amelyen hallani lehet, hogyan roppannak a csigolyák. Éjszaka, amelynek mindig hallottam ropogni a csigolyáit, mint az ismeretlen angyalét, akiről sejtem, hogy ott van népem között, és egy napon ki kell szabadítanom...

A befogadott magvak éjszakája.

Isten türelmének éjszakája.

CLXII.

És újra rád leltem illúzióiddal együtt, amikor azokról beszéltél nekem, akik alázatosan élnek, mit sem kívánva, családi erényeiket gyakorolva, egyszerűségben megülve ünnepeiket, jámboran nevelve gyermekeiket.

- Hát igen - válaszoltam neked -. De mondd csak, milyenek az erkölcsük? És melyek az ünnepeik? És kik az isteneik? Elég különösek, mint a fa, amelyik a maga módján dolgozza magába a homokot, nem pedig a másik fa módján. Különben hol találád őket?

Csupán annyi a kívánságuk - mondod -, hogy békében éljenek... hát persze. De azért mégis hadban állnak. Éppen állandóságuk nevében, hiszen azt kívánják, hogy fennmaradjanak minden lehetséggel szemben, mindennel szemben, amibe esetleg beolvadhatnának. A fa is harc, a magjában...

- De ha egyszer megvan; a lelkük fennmaradhat. Ha egyszer kialakult az erkölcsiségük...

- Az igaz! Ha végre befejeződött valamely nép történelme, akkor fennmaradhat. Jegyesed, akit valaha ismertél, fiatalon meghalt. Akkor még mosolygott. Ez a jegyesed már soha nem öregedhet meg, szép és mosolygós marad mindörökké... De a néped vagy meghódítja a világot, hogy magába olvassza ellenségeit, vagy a saját pusztulásának erjesztőanyagai lepik el. Attól halandó, hogy él.

Te azonban azt kívántad, hogy tovább éljen a kép, tovább éljen kedvesed emléke.

De újra kezdéd az ellenkezést:

- Ha a forma, amelyik irányítja, immár hagyománnyá, vallássá és bevett szokásokká változott, akkor tovább fog élni azáltal, hogy nemzedékeken át továbbszármaztatja a kódját. És te már mindig csak boldognak fogod ismerni, fiai szemében ezzel a csillogó fénnel...

- Persze - mondtam neki -, ha sikerült készleteket gyűjteni, egy darabig élhetsz a mézedből. Aki felhágott a hegycsúcsra, egy ideig élvezheti a tájat, amely számára a sikerrel kiállott hegymászás. Visszaemlékszik a megmászott sziklákra. Ám az emlék nemsokára kihuny. S akkor a táj is kiürül vele.

Ünnepeid bizonynyal újra átértékelik veled falud felépítését vagy a vallásának megteremtését, mert az ünnepek állomások, erőfeszítések és áldozatok emlékei. Ám erejük elhalványul, mert lassacskán ódon vagy egyáltalán haszontalan ízt érzel rajtuk. Ilyennek hiszed magadat szükségszerűen. Boldog néped otthonülővé válik, és megszűnik élni. Ha hiszel a tájban, akkor ott maradsz, ám elunod magad, és megszűnsz lenni.

Vallásod lényege megszerzésének aktusa volt. Azt hitted, hogy ajándék. De az ajándékkal hamarosan nem tudsz mit kezdeni, felviszed a padlásra, mert elkoptattad igazi erejét, ami a kapott ajándék felett érzett öröm, nem pedig a birtoklása volt.

- Nincs hát reményem megpihenésre?

- De van, ott, ahol majd hasznát veszed annak, amit gyűjtöttél. Egyedül a halál békéjében, amikor Isten majd begyűjt a csűrűbe.

CLXIII.

Mert vannak olyan szakaszai az életnek, amelyek minden ember számára visszatérnek.

Barátaid szükségszerűen rád unnak. Más házakba mennek, ott panaszkodnak rád. De aztán, amikor kipanaszkodták magukat, visszajönnek, mert megbocsátottak neked, és megint szeretnek újból készen rá, hogy akár az életüket is kockáztassák a te életedért.

Ám ha egy harmadiktól tudod meg (aki váratlanul visszamondja neked, ami nem neked volt szánva) azt, hogy már elég volt belőled, ami tehát független tőled, az azt eredményezi, hogy eldobod magadtól azokat, akik szeretnek, s akik most visszajönnek hozzád; mert újra szeretnek.

Mármost ha korábban nem szeretted volna őket, akkor boldog lennél hozzád való megtérésük miatt, sőt kívántad volna is, és most örömmel ünnepelnéd őket.

Miért nem akarod, hogy több szakasz is legyen az ember életében, holott ugyanabban a napban is különböző szakaszok játszódnak le benned legmegszokottabb táplálékaiddal szemben, amelyek hol kíváncsiak, hol közömbösek, hol meg valósággal undor tárgyai számodra étvágyad szerint?

Ugyanígy nincs meg bennem az a képesség sem, hogy mindig ugyanazt a tájat élvezzem.

CLXIV.

Valóban itt az ideje, hogy felvilágosítsalak, milyen az ember.

Az északi tengereken vannak olyan úszó jégtömbök, amelyek hegyvastagságúak, de tömegükből csak vékony taréj látszik ki a ragyogó napban. A többi szunnyad. Így van ez az emberrel is, akinek csupán nyomorúságos kis részét világítottad meg nyelved mágiájával. Mert a századok bölcsessége kovácsolt kulcsokat megragadására. És fogalmakat megvilágítására. De aztán időnként olyannal találkozol, aki egy még meg nem fogalmazott részt tár tudatod elé, új kulcs segítségével, amely egyetlen szó, mint például az, hogy: „feltékenység”, amelyről már szoltam neked, s amelyik egyszerre fejez ki egy bizonyos kapcsolathálózatot, s ha az asszony utáni vágyra vezeted vissza, egyúttal megvilágítja előtted a szomszédalát is, meg még sok minden mást. És megérted gondolatmenetemet, holott nem tudtad volna megmagyarázni nekem, miért kínosabb számomra a szomszúság, mint a pestis. De a szó, amely hatást képes elérni, nem az, amelyik a megvilágított gyenge részhez szól, hanem amelyik a homályban maradt részt fejezi ki, és amelyiknek még nincs nyelve. Ezért mennek oda a népek, ahol az emberek nyelve gazdagítja a kifejezhető részt. Mert sejtelled sincsen roppant táplálékszükségleted tárgyáról. Én azonban elhozom neked; és te megesszed. A logikusan gondolkodó pedig örületet emleget, mert tegnapi logikája nem engedi, hogy megértsen.

Az én bástyám az az erő, amely ezeket a rejtett készleteket szervezi és hozza fel a tudatba. Mert homályosak, logikátlanok és ellentmondásosak a szükségleteid. A békét és a háborút keresed, a játékszabályokat, hogy élvezhesd a játékot, és a szabadságot, hogy élvezhesd önmagadat. A bőséget, hogy kielégülj vele, és az áldozatot, hogy magadra lelj benne. A készletek megszerzését a megszerzésért, és a készletek élvezését a készletekért. A szentséget szellemed világosságáért, és a test győzelmeit értelmed és érzékeid luxusáért. Otthonod forró áhítatát és a forró áhítatot a mindennapokból való menekülésben. A könyörületességet a sebek iránt, és az egyén sebzettségét az emberekkel szemben. A szervezett szerelmet a kényszerű hűségben, és a szerelem felfedezését a hűségen kívül. Az egyenlőséget az igazságosságban, és az egyenlőtlenséget a felemelkedésben. De mindezeknek a szétzúzott köhöz hasonló rendetlen szükségleteknek milyen fát fogsz támasztani, amelyik felszívja, elrendezze őket, és embert csináljon belőled? Miféle katedrális építesz, amelyik ezekből a kövekből valósul meg?

Az én bástyám mindenekelőtt a mag, amelyet neked kínálok. Meg a törzs és az ágak alakja. A fa annál állandóbb lesz, minél jobban szervezi rendbe a föld nedveit. Országod annál állandóbb lesz, minél jobban magába szívja mindazt, ami belőled kínálkozik a számára. Semmit érök a kőbástyák, ha immár nem egyebek, mint a halott pikkelypáncélja.

CLXV.

„Megtalálják a dolgokat - mondotta atyám -, mint a sertések a szarvasgombát. Mert vannak dolgok, amelyeket meg kell találni. Ám semmi hasznukat nem látod, mert te a dolgok értelméből élsz.”

„A dolgok értelmére azonban nem lelnek rá, mert azt nem megtalálni, hanem megteremteni kell.”

„Ezért beszélek én neked.”

- Mit tartalmaznak ezek az események? - kérdezték atyámtól.

- Az események - válaszolta atyám - azt az arcot tartalmazzák, amelyet én gyúrok belőlük.

Mert állandóan megfeledkezel az időről, márpedig az az idő, amely alatt hittél valami hamis hírben, nagy mértékben meghatározott téged, mert olyanná válik, mint a dolgozó mag, a növekedő lomb. Aztán hiába oszlik el tévedésed, te közben mássá lettél. És ha ezt vagy azt állítom előtted, te előbb-utóbb annak minden jegyét, minden összefüggését, minden bizonyítékát megleled. Például ha azt állítom a feleségedről, hogy megcsal, rájössz, hogy kacér, tetszeni vágyó. És ez igaz is. Meg hogy állandóan eljár hazulról, ami megint csak igaz, de te eddig nem vetted észre. Aztán hiába teszem jóvá a hazugságomat, a struktúra maga megmarad. Hazugságomból mindig marad vissza valami, mert olyan szempontot kínált, amelyből valóban létező igazságokat lehet felfedezni.

És ha azt mondom, hogy a pestist a púposok terjesztik, rémülten döbbensz rá, milyen sok a púpos ember. Mert eddig nem figyeltél fel rájuk. És minél hosszabb ideig hiszel nekem, annál jobban felismered őket. Az eredmény az lesz, hogy tudod, mennyien vannak. És ez az, amit el akartam érni.

CLXVI.

„Én felelős vagyok - mondotta atyám - minden ember minden cselekedetéért.”

- Csakhogy egyesek gyáván viselkednek, mások árulók - válaszolják neki. - Szerinted miben állna a te felelősséged?

- Ha valaki gyáván viselkedik, az én vagyok. És ha valaki áruló, én árulom el magamat.

- Miképpen lehetnél önmagad árulója?

- Elfogadom az események valamilyen képét, amely szerint az emberek ártanak nekem. És felelős vagyok érte, mert ezt én kényszerítem rájuk. És aztán ez lesz az igazság. Tehát én az ellenségem igazságát szolgálom.

- És miért lennél gyáva?

- Azt nevezem gyávának - válaszolta atyám -, aki, miután lemondott arról, hogy megmozduljon, rádöbben, hogy meztelen. Gyáva az, aki így beszél: „Jaj, a folyam elragad!” különben úszna, hiszen vannak izmai.

Aztán így összegezte gondolatait:

- Gyávának és árulónak nevezek mindenkit, aki más hibái vagy az ellensége ereje miatt panaszkodik.

De senki sem értette meg:

- Pedig vannak olyan nyilvánvaló dolgok, amelyekért nem vagyunk felelősek...

- Nincsenek! - mondotta atyám.

Megfogta egyik vendégét, és szelíden az ablak felé tuszkolta:

- Milyen alakja van ennek a felhőnek?

A másik sokáig nézte figyelmesen:

- Fekvő oroszlánra hasonlít - mondotta végre.

- Mutasd csak meg ezeknek is!

Atyám két részre osztotta a gyülekezetet, aztán az egyiket az ablakhoz vezette. És mindnyájan felismerték a fekvő oroszlánt, amelyet az ujjával mutogatta-magyarázott nekik az első tanú!

Atyám ekkor félreállította őket, és egy másik vendégét tuszkolta az ablakhoz:

- Milyen alakja van ennek a felhőnek?

Ez a másik sokáig vizsgálta figyelmesen:

- Olyan, mint a mosolygó arc - szólalt meg végre.

- Mutasd csak meg ezeknek is!

És mindnyájan látták a mosolygó arcot, amelyet ez a második tanú mutatott nekik az ujjával.

Atyám ezután az egész vendégsereget eltessékelte az ablaktól.

- Próbáljatok megegyezni a felhő alakjában - mondotta nekik.

De eredménytelenül vitatkoztak, a mosolygó arc épp nyilvánvaló lévén az egyik csoportnak, mint a fekvő oroszlán a másiknak.

- Az eseményeknek - magyarázta nekik atyám - szintén nincsen más alakjuk, csupán az, amelyet az alkotó szán nekik. És minden alak igaz együtt.

- Mi ezt értjük, amíg a felhőről van szó - vetették ellen -, de ha az életről, akkor nem... Mert ha pirkad már a csata hajnala, de sereged nem hasonlítható össze ellenfeled erejével, nem áll hatalmadban befolyásolnod a harc kimenetelét.

- Ez igaz - válaszolta atyám -. Ahogy a felhő a térben, az események az időben jelentkeznek. Ha az eseményekben akarom kiformálni az arcomat, akkor időre van szükségem. Nem tudok semmit sem változtatni azon, aminek ma este kell bekövetkeznie, a holnapi fa azonban az én magomból fog kikelni. A mag pedig ma van. Alkotni nem azt jelenti, hogy győzelmed számára felfedezünk valami mai fortélyt, amelyet a véletlen rejtett el előled. Az ilyen fortélynak nem lenne hosszú az élete. Sem olyan orvosságnak, amelyik elleplezi a betegséget, mert az ok tovább is megmaradna. Alkotni azt jelenti, hogy a győzelmet vagy a gyógyulást oly szükségyszerűvé tegyük, mint a fa növekedése.

De még mindig nem értették:

- Az események logikája...

Atyám erre már gorombán rájuk förmedt felháborodásában:

- Félkegyelműek! - mondotta nekik. - Herélt barmok! Történetírók, filozófusok és kritikusok, holtakon élőködő férgek vagytok, soha semmit sem fogtok megérteni az életből!

Azzal miniszterelnökéhez fordult:

- A szomszéd király hadat akar indítani ellenünk. Nos, mi nem készültünk fel rá. Az alkotás ebben az esetben nem azt jelenti, hogy egy nap alatt nem létező hadseregeket támasszak. Ez gyerekesség. Hanem hogy olyan szomszéd királyt támasszak, aki rászoruljon a mi szeretetűnkre.

- De nekem nem áll hatalmamban átgyúrnom őt...

- Ismerek egy énekesnőt - válaszolta neki atyám -, őrá fogok gondolni, ha meguntalak. Nemrég este dalolt nekünk a hűséges és szegény szerelmes kétségbeeséséről, aki nem meri bevallani szerelmét. És egyszerre csak azt láttam, hogy a fővezérem sírva fakad. Pedig ez az ember gazdag, szinte szétfeszíti a dölyf, és minden lányt megerőszakol. Nos, az én énekesnőm tíz perc alatt változtatta ezzé a naiv, angyali lényé, akinek minden aggályát és minden gyötrelmét átélte.

- Én nem tudok énekelni - jegyezte meg a miniszterelnököm.

CLXVII.

Mert ha polemizálsz, akkor leegyszerűsített fogalmat alkotsz magadnak az emberről.

A nép királya mögött áll. A király olyan cél felé vezeti, amelyet emberhez méltatlannak ítélsz. Erre polémiába kezdesz a király ellen.

Ám a veled egy véleményen levők közül sokan élnek a királyból. Ők nem ilyen szempontból ítélték róla, mert vannak más okok is, amelyek arra indították őket, hogy szeressék vagy elviseljék. De te most önmaguk és gyermekeik kenyeré ellen lázítod őket.

Egyharmaduk tehát önmagával küszködve követ téged. Megtagadják ugyan a királyt, de rossz a lelkiismeretük, mert voltak más okok, amelyek arra indították őket, hogy szeressék vagy legalábbis elviseljék, hiszen az is a kötelességük volt, hogy enni adjanak a gyermekeiknek, már pedig két kötelesség között nincsen olyan választás, amelyik megnyugtathatna. Nos, ha tette akarod buzdítani azt az embert, aki kétségekbe gabalyodik, képtelen cselekedetre elhatározni magát, akkor előbb fel kell szabadítanod. Felszabadítani pedig azt jelenti: kifejezni. Kifejezni őt azt jelenti, hogy meg kell találnod számára azt a nyelvet, amelyik ellentmondó törekvéseinek a záróköve. Ha ellentmondásokkal küszködsz, megszünsz cselekedni, csak várod, hogy elmúljanak, és közben belehalsz. Nos ha még tovább növeled az ellentmondásait, akkor otthagysz, és undorral lefekszik.

Egy másik harmaduk meg nem fog követni. De arra kényszerítod őket, hogy igazolják magukat önmaguk előtt, mert érveid azért mégis hatottak rájuk. És arra kényszerítod őket, hogy éppoly szilárd érveket találjanak ki maguknak, mint a tieid, s azokkal döntsék meg őket. Ilyenek mindig vannak, mert a logikus ész oda megy, ahová akarod. A lélek az, amely egyedül uralkodik. Nos, miután állást foglaltak, kifejezték magukat, és felvérteződtek érveik páncéljával, többé már nem tudsz hatni rájuk.

A királyt pedig, jóllehet nem is igen járt az eszében, hogy ellened támassza fel népét, most arra kényszerítod, hogy cselekedjen. És így is tesz: felhívást intéz énekeseihez, történetíróihoz, filozófusaihoz, tanáraihoz, kazuistáihoz és országa törvénytárgyozóihoz. Ezek azután rád kennek minden rossz szándékot, mert ennél semmi sem könnyebb. Kimutatják, milyen aljas vagy - ennél mi sem könnyebb. És az a harmadik rész, amelyik tele van jóindulattal, olvasta írásaidat, de nem tudta magát végleg elhatározni, most újra visszanyeri hitét ettől a logikai remekműtől, amelyet te magad kényszerítettél ki. A rád fogott sanda szándéktól valósággal hányingere támad, és szívvel-lélekkel a király mellé áll. Most végre megnyugtatta a tisztán kimutatható igazság.

Tehát nem ellene, hanem mellette kellett volna kardoskodnod. Mert az ember nem olyan egyszerű, mint hinnéd. Egyébként a király maga is egy véleményen van veled.

CLXVIII.

Ilyeneket mondasz: „Ez az ember az én oldalamon áll, tehát felhasználhatom. De ezt a másikat, aki szembeszáll velem, kényelmi szempontból a másik táborba sorolom, és nem szándékozom rá hatni másként, csak a harc eszközeivel.”

Ha így cselekszel, magad keményíted, teremted meg ellenfeledet.

Én azonban azt mondom, hogy barát és ellenség általad kitalált szavak. Valóban jellemeznek valamit, például meghatározzák számodra, mi fog történni, ha találkoztok egymással a csatamezőn, de az embert nem egyetlen szó irányítja, és én ismerek olyan ellenségeket, akik közelebb állnak hozzám, másokat, akik hasznosabbak, megint másokat, akik jobban tisztelnek, mint a barátaim. És az emberre gyakorolt befolyásom nincs kötve a szóban forgó ember verbális helyzetéhez. Sőt, azt is mondhatnám, hogy jobban hatok ellenségemre, mint a barátomra, mert azzal, aki velem egy irányban halad, kevesebb alkalmam nyílik találkozásra és eszmecsereire, mint azzal, aki szembejön velem, és nem téveszti szem elől egyetlen gesztusomat, egyetlen szavamat sem, hiszen attól függ az élete.

Persze, nem ugyanúgy fogok hatni mindegyikre, mert múltamat örökségben kaptam, és nem áll módomban bármit változtatnom rajta. És ha elfoglalom ezt a folyóval vagy hegygel ékes vidéket, és ezért kénytelen vagyok ott hadakozni, képtelenség lenne tőlem, ha a hegy helyzetén vagy a folyó irányán siránkoznék. Ilyen siránkozást épeszű hódító szájából soha nem is hallottál. Hanem úgy fogom felhasználni a folyót, ahogy folyót, s a hegyet, ahogy hegyet illik felhasználni. És talán lehet, hogy mivel itt van, kevesebb hasznomra lesz, mintha másutt lenne, mint ahogyan az ellenfél is több bajt okoz, ha erős, mint a szövetségese. De akkor azon is sajnálkozhatnál, hogy nem más korban születtem, vagy nem más országnak vagy az uralkodója. Az ilyesmi a vágyálmok mocsara. Mivel azonban ami van, az van, és csupán azt szabad számításba vennünk, marad a tény: ugyanolyan befolyást gyakorlok ellenségemre, mint a barátomra. Csak éppen az egyik irányban többé-kevésbé kedvező ez a befolyás, a másikban többé-kevésbé kedvezőtlen. De ha a mérlegre akarsz nyomást gyakorolni, más szóval, cselekedettel vagy erővel kell megnyilatkoznod, akkor teljesen mindegy, hogy bizonyos súlyt leveszel a jobb serpenyőről, vagy ugyanolyan súlyt teszel a bal serpenyőbe.

De te olyan erkölcsi szempontból indulsz ki, amelynek semmi keresnivalója nincsen a te vállalkozásodban; elítéled, eltaszítod azt, aki felbosszantott, gyalázott vagy elárult, s ezzel arra kényszerítod, hogy holnap még jobban, még durvábban bosszantson, sértegessen, még jobban eláruljon. Én az árulómat árulóként használom fel, mert figura lett a sakktáblán, pontosan tudom a helyét, tehát nyugodtan építhetek rá győzelmem megtervezésében és megszervezésében. Mert nem fegyver-e már maga az a tény, ha ismerem ellenfelemet? A győzelmemet aztán majd arra használom fel, hogy felköttessem.

CLXIX.

Ha szemére veted a feleségednek:

- Nem voltál ott, amikor vártalak!

Így fog válaszolni:

- Hát hogyan lehettem volna ott, mikor a szomszédasszony nál voltam?

És valóban a szomszédasszony nál volt.

Ha azt mondd az orvosodnak:

- Miért nem voltál ott, ahol megpróbálták életre kelteni a vízbe fulladt gyereket?...

Így válaszol:

- Hogyan lehettem volna ott, mikor másutt voltam, annál az aggastyánnál?

És valóban ott volt nála és ápolta.

Ha így szólsz országod valamelyik fiához:

- Miért nem szolgáltad itt az országot?

Így válaszol:

- Hogyan szolgálhattam volna itt az országot, amikor amott ügyködtem?...

És valóban, amott tevékenykedett.

De tudd meg, ha nem látod, mint növekszik a fa az emberek cselekedetein keresztül, az azt jelenti, hogy nincs mag, mert különben ebbe az irányba vonta volna az asszony jelenlétét, az orvos tevékenységét, az ország szolgájának a szolgálatát. És megszületett volna rajtuk keresztül az, amit létre akartál hozni. Mert annak az embernek a számára, aki szentül hisz a szegkovácsolás értelmében, és szeget kovácsol, mindegy, hogy cselekedete ilyen vagy olyan fajta szeget eredményez. Lehetséges azonban, hogy éppen a hajóhoz szükséges szegekről van szó. A te számodra azonban, aki hátrább lépsz, hogy jobban láss, születés van és nem rendetlenség.

Mert a lét nem ismer sem ügyeskedést, sem elernyedést, és ismeretlen lehet mindenki számára, aki részt vesz benne, mert nem ismeri a nyelvét. A lét mindenkiben a saját külön nyelve szerint nyilvánul meg.

A lét nem szalasztja el az alkalmakat. Táplálkozik, szerveződik, átváltoztat. Mindenki számára ismeretlen maradhat, mert mindenki csak a saját szintjének a logikáját ismeri. (Az asszony az időbeosztását, nem pedig azt a vágyat, hogy odahaza legyen.)

Nincs mulasztás önmagában. Mert minden cselekedet igazolható. Nézőpont dolga, nemes-e vagy nem. Mulasztás a léttel kapcsolatban lehetséges, vagy a létnek a mulasztása lehetséges. Mindenkinek lehetnek nemes okai arra, hogy ne bizonyos irányban cselekedjen. Nemes és logikus okai. Mégpedig azért, mert a lét nem szívta magához elég erősen. Mint az az ember, aki szegkovácsolás helyett köveket farag. S ezzel árulást követ el a vitorlás hajó ellen.

Nem fogom meghallgatni, hogyan magyarázod a viselkedésedet: erre nincsen nyelved.

Vagy pontosabban: van nyelve a fejedelemnek, aztán az építészeknek, lejjebb a csoportvezetőknek, alattuk a szegkovácsoknak és még lejjebb az egyszerű munkásoknak.

Ezt az embert a munkájáért fizeted. Elég drágán megfizeted, hogy hálás legyen neked, nem annyira az anyagiakért, amiket juttatsz neki, mint inkább az érdemei elismeréséért, mert hiszen nincs olyan ára a szobrának vagy élete kockáztatásának, amit ő túlzottnak ítélné. A szobor annyit ér, amennyiért megveszik.

Am pénzzel a szobrásznak nemcsak a szobrát, hanem a lelkét is megvásároltad.

Okos dolog, hogy dicséretre érdemesnek tartod azt, ami eltart. Mert az ilyen munka a gyermekeid kenyeré. És egyáltalában nem alacsonyrendű, hiszen gyermekkacajjá változik. Az egyik például a zsarnokot szolgálja, a zsarnok azonban a gyermekeket. Így aztán zavar fészkelte be magát az ember viselkedésébe, és nem ítélné meg egyértelműen.

Csupán azt ítélné el, aki azt a létet árulja el, amelyik magába szívhatta volna a cselekedeteit, és a rengeteg hasonló lépés közül azt választotta volna vele, amelyiknek irányt szabott.

Például ez az ember a sivatag tűző napsütésében köveket illeszt egymáshoz. Cselekedete ennyit és ennyit ér. Ennyi és ennyi az ára. Ennyi fáradságba kerül. Ő az egészben csupán a kövek összeillesztésére fordított fáradságot látja. Nem tehetsz neki semmiféle szemrehányást, ha nem templomfalról van szó.

Azért vetted meg a templom szeretetének az alapjait, hogy a kövek egybeillesztésének a szeretete a templomra irányuljon.

Mert a lét táplálkozni és nőni igyekszik.

Nagyon sok embert kell látnod ahhoz, hogy megismerd. És különféle embereket. Ahogyan a hajót ismered meg a szegeken, vitorlavásznakon és hajópadlókon keresztül.

A Lét az ész számára megközelíthetetlen. Értelme az, hogy létezik és törekszik. Ésszé a cselekedetek szintjén változik. De nem egy csapásra. Különbözik egyetlen gyermek sem maradna életben, mert a gyermek rendkívül gyenge a világgal szemben. És a cédrus sem maradna életben a sivatag ellenében. A cédrus a sivatag ellenében születik meg, mert magába szívja azt.

Viselkedésedet nem elsősorban az észre alapozod. Hanem eszedet állítod viselkedésed szolgálatába. Ne követeld ellenfeledtől, hogy nálad ésszerűbbnek mutakozzék. Csak a már térben és időben kiteljesedett kész műved logikus. De miért így, és miért nem másként teljesedett ki? Miért vezetett ez a kalauz, és nem a másik? Mindig csak a véletlen döntött. De ahelyett, hogy porrá zúznák a véletlenek, miért hoznak létre fát a nehézkedés ellenére?

Amit alaposan megvizsgál; azt megszülsz. Mert azzal szülsz meg a létet, hogy meghatároztad. Az pedig igyekszik táplálkozni, állandósulni, növekedni. Azon van, hogy önmagává változtassa azt, ami más. Csodálod az ember gazdagságát. De lám, egyszerre csak gazdagnak tekinti magát, és jóllehet talán esze ágában sem volt, vagyona gyarapításának szenteli magát. Mert kincsei önmaga jelentésévé válnak. Ne kívánd mássá változtatni az egyént, mint ami a jelen pillanatban. Mert valószínűleg olyan hatalmas okok kényszerítik rá, hogy olyan legyen, amilyen és nem más, amelyek ellen semmit sem tehetsz. De meg tudod változtatni abban, ami, az emberben ugyanis rengeteg az anyag, a szubsztancia, az ember mindenből van. Rajtad áll, hogy azt válaszd belőle, ami neked tetszik. És hogy aztán megtervezd, hogy magától értetődő legyen mindenki, így önmaga számára is. Aztán, ha majd már látta, akkor elvállalja, mert előző nap is elfogadta, még ha nem nyújtott is hozzá különösebb segítséget. És miután ez

megvalósult benne attól, hogy ráirányult a figyelem, önmagává válva a létezők életét fogja élni, igyekezve állandósulni és növekedni.

Mert itt van ez az ember: a rabszolga-felügyelőnek egy rész munkát, egy rész munkamegtagadást ad. Ilyen az élet, mert minden bizonytalansággal dolgozhatott volna többet, vagy dolgozhatott volna kevesebbet. Ha most azt akarod, hogy az egyik rész győzzön a másik felett, hogy a munka győzzön a munka megtagadása felett, akkor ezt mondd neki: „Igazad van, amikor elfogadod ezt a munkát minden keserves volta ellenére, mert csupán ebben a munkában leled meg újra emberi méltóságodat, és fejtheted ki alkotói tevékenységedet; igazad van, mert ott kell alkotnod, ahol lehet. És nem segít semmit, ha azon siránkozol, hogy a munkafelügyelő nem valaki más. A felügyelő van, mint ahogy van az a kor is, amelybe beleszülettél. Vagy a hegy az országodban...”

És nem kívántad tőle, hogy többet dolgozzon, sem nem taszítottad még mélyebbre önmeghasonlásában. Hanem olyan igazságot kínáltál neki, amelyik összebékítette egymással a két részét abban a lényben, aki téged érdekel. És ez a lény elindul, gyarapszik, és az ember munkához lát.

Vagy pedig azt szeretnéd, hogy a munkamegtagadás-rész győzzön a munkarész felett. Akkor mondd neki ezt:

„Olyan ember vagy, aki a korbács és a kenyérrel való zsarolás ellenére is csak azt az elkerülhetetlen részt fordítod a tőled kívánt munkára, amely nélkül éhen halnál. Micsoda bátorság a viselkedésedben! És mennyire igazad van, mert ha azt akarod, hogy a felügyelő sebezhető legyen, akkor erre az egyetlen mód az, hogy eleve győztesnek hidd magadat. Amit nem fogadsz el a szívedben, az meg van mentve. Nem a logika irányítja az alkotást.”

És ezzel nem is kívántad tőle, hogy kevesebbet dolgozzon, sem nem taszítottad még mélyebbre az önmagával való meghasonlásban. Csak olyan igazságot tártál elébe, amely összebékítette a két szempontot a téged érdeklő lényben. Az pedig elindul, gyarapszik, s az ember lázadóvá válik.

Ezért nincs nekem ellenségem. Az ellenségben én a barátot nézem. És azzá is lesz.

Fogom az összes darabot. Semmit sem kell változtatnom rajtuk. Csak másfajta nyelvvel kötöm össze őket. És ugyanaz a lény másként fog haladni.

Bármit hozol nekem alkotóelemeidből, én azt igaznak fogom tartani. De a belőlük összeálló képet sajnálatosnak nevezem. És ha az én képem jobban magába olvasztja őket, ha megfelel az én kívánságomnak, akkor az enyém lesz.

Ezért mondom neked, hogy igazad van, amikor falat emelsz forrásaid köré. Ám vannak itt más források is, és azok kívül maradnak a falakon. És a te lényeged azt kívánja, hogy ilyenkor ledöntsd a falat, s újra építsd. De ezt a falat énám építed, és én vetőmag leszek bástyáid körülzárt terében.

CLXX.

Elítélem hiúságodat, de nem ítélem el a büszkeségedet. Mert ha te jobban táncolsz, mint más, miért ócsárolnád magadat, és alázkodnál meg az előtt, aki rosszul táncol? Létezik olyan fajta büszkeség, amely a jól táncolt tánc szeretetéből fakad.

A tánc szeretete azonban nem a te, a táncos önszeretete. Értelmedet a művedből nyered, nem a mű büszkélkedik veled. És csak a halálban fogod a tökéletességig vinni. Csak a hiú táncosnő önelégült, és szakítja félbe lépteit, hogy elmerengjen önmagán, elmerüljön önimádatában. Nincs más várnivalója tőled, csak a tapsaid. Nos mi, akik az Isten felé menetelés örök nomádjai vagyunk, megvetjük az ilyen étvágyakat, mert magunkból semmi sem elégíthet ki bennünket.

A hiú táncosnő önmagában állt meg, mert azt hitte, hogy az ember a halál órája előtt már kialakította az arcát. Ezért képtelen bármit kapni, vagy adni, akárcsak a halottak.

A szív alázata nem azt kívánja, hogy megalázkodj, hanem azt, hogy kitárulkozz. Minden cserének ez a kulcsa. Csak így tudsz adni és kapni. És én nem tudom megkülönböztetni egymástól ezt a két szót, mert mind a kettő ugyanazon az úton halad. Az alázatosság nem az embereknek, hanem Istennek való meghódolás. Mint ahogyan a kő sem más köveknek, hanem a templomnak hódol. Amikor szolgálsz, az alkotást szolgálod. Az anya alázatos a gyermeke, a kertész a rózsája előtt.

Én, aki király vagyok, nem feszélyezem magam, szívesen elfogadom a szántóvető tanítását. Mert ő minden királynál többet tud a mezei munkáról. És hálás vagyok neki azért, mert okultam tőle, és amikor köszönetet mondok érte, eszembe sem jut, hogy ezzel veszíthetek a tekintélyemből. Mert természetes dolog, hogy a szántás-vetés tudománya a földművestől jusson el a királyhoz. De megvetvén minden hiúságot, nem fogom azt kívánni tőle, hogy csodáljon. Mert az ítélet útja viszont a királytól vezet a szántóvető felé.

Életed során találkozta olyan nővel, aki bálványképnek hitte magát. Mit kapott ez a nő a szerelemtől? Minden, még a viszontlátáskor érzett öröme is hódolattá lesz számára. Csakhogy minél többbe kerül a hódolat, annál többet ér: ezért még jobban élvezné a kétségbeesésedet.

Ez a nő csak fal, de nem táplálkozik. Megkaparint magának, hogy elégessen a saját tisztelére. Hasonlatos a halottégető kemencéhez. Mohóságában hiú zsákmányokkal gazdagszik, azt hiszi, hogy örömét a halmozásban leli. De csak hamut halmoz hamura. Mert ajándékaid helyes felhasználása egymás felé vezető utatok, nem pedig a zsákmányul ejtés lett volna.

Mivel zálogot lát bennük, tartózkodni fog attól, hogy viszonzásul ő is adjon neked zálogot. Fellángolások híján, amelyek téged boldoggá tennének, hazug tartózkodásáról azt fogja állítani, hogy a lelkek egyesülésének nincs szüksége külső jelekre. Holott amit cselekszik, az szerelemre való képtelenség, nem pedig emelkedett szerelem. A szobrász, ha megveti az agyagot, csak szelet gyúr. Ha azzal az ürüggyel, hogy a lényegre törekszik, szerelmed megveti a szerelem külső megnyilatkozásait, csupán üres beszéd. Kívánságokat, ajándékokat, tanúbizonyságokat akarok. Tudnád szeretni a birtokot, ha túlságosan egyedinek s ezért feleslegesnek ítélve kizárnád belőle sorjában a malmot, a nyájat, a házat? Hogyan akarod felépíteni szerelmedet, amelyik olyan, mint a raszterpontokon át kiolvasott arc, ha nincsen raszterháló, amelyikre ráírd?

Mert nincs katedrális, ha a kövek nem engedelmeskednek náluk magasabb rendek.

És nincs szerelem, ha nincs szertartásrend a szerelem számára. A fa lényegéhez csak akkor jutok el, ha már lassan átgyúrta a földet a gyökerek, a törzs és az ágak szertartásrendje szerint. Akkor már egy és oszthatatlan. Ilyen és nem más fa.

De ez az asszony megvetőn elutasít minden cserét, amelyből megszülethetne. A szerelemben zsákmányul ejthető tárgyat keres. Az ilyen szerelemnek nincsen értelme.

Azt hiszi, a szerelem olyan ajándék, amelyet önmagába zárhat. Ha szereted, az ő számára azt jelenti, hogy megszerzett. Önmagába zár, s azt hiszi, gazdagabbá lett. Ám a szerelem nem megszerezhető kincs, hanem kölcsönös kötelezettség. Elfogadott szertartás gyümölcse. A csere útjainak arculata.

Az ilyen asszony soha sem fog megszületni. Mert csak elkötelezettségek szövevényéből tudhatsz megszületni. Elvetélt mag marad, ereje felhasználatlanul kallódik, kiszárad a lelke és a szíve. Hiú zsákmányszerzés közben gyászos öregségre jut.

Mert az ember semmit sem tulajdoníthat el. Az ember nem láda. Hanem a különbözőségeit összefűző csomó. Mint a templom, amely a kövek értelme.

Fordulj el az ilyen asszonytól. Nem remélheted sem azt, hogy megszépíted, sem azt, hogy gazdagítod. Gyémántod királyi pálca, korona, uralkodás jelvénye lett számára. Bármit akarj csodálni, legyen bár az csupán ékszer, alázatos szív kell hozzá.

Ez az asszony azonban nem csodált, csak sóváran kívánt. A csodálat a szerelem, az irigy sóvárgás viszont a megvetés ágyát veti meg. Az ilyen asszony a végre megkaparintott gyémánt nevében megveti a föld minden más gyémántját. Te pedig egy kicsikét csak még jobban elszakítottad vele a világtól.

És magadtól is elszakítottad, mert ez az ajándékba adott gyémánt nem jelentett számára sem tőle hozzád, sem tőled hozzá vezető utat, csupán rabszolgaságod adója volt.

Ezért lesz minden hódolat-megnyilvánulásodtól egyre ridegebb és egyre magányosabb.

Ezt mondd neki:

„Valóban siettem feléd, örülve, hogy elérlek. Üzeneteket küldtem hozzád. Elhalmoztalak mindennel. A szerelem édessége számomra az a kívánságom volt, hogy engem válassz. Jogokat adtam neked magam felett, hogy végre megkötözve érezzem magamat. Mert gyökerekre és ágakra van szükségem. Társadul ajánlottam magamat. Mint a rózsafámnak, amelyet gondozok. Amelynek ezzel alávetem magamat. Emberi méltóságom a legcsekélyebb csorbát sem szenvedni vállalt elkötelezettségemtől. Így tartozom magammal a szerelmemnek.”

„Nem féltem elkötelezni magamat, én voltam a kérő fél. A magam elhatározásából, szabadon cselekedtem, mert senki a világon nem szólhat bele elhatározásomba. Te azonban félreértetted az én hívásomat, mert a függésemet olvastad ki belőle: holott nem függtem senkitől. Csak nagylelkű voltam.”

„Te azonban számoltad feléd vezető lépteimet, nem a szerelmem táplált, hanem az a hódolat, amit szerelmem jelentett számodra. Rosszul értelmezted sürgetésem jelentését. Elfordulok hát tőled, hogy csak olyant tiszteljek meg érzéseimmel, aki alázatos, és fényt áraszt a szerelmemre. Csak azt az asszonyt segítem nagyobbá lenni, akit nagyobbá tesz a szerelmem. Amint a beteget is azért fogom segíteni, hogy meggyógyítsam, nem pedig azért, hogy hízelegjek neki: útra, nem falra van szükségem.”

„Te nem szerelmemre áhítasz, hanem arra, hogy kultuszt üzzek belőled. Elzártad az utamat. Úgy álltál elém utamon, mint valami bálványkép. Az ilyen találkozással nem tudok mit kezdeni. Én máshová igyekeztem.”

„Nem vagyok sem szolgálatot igénylő bálványkép, sem szolgáló rab. Bárki magáénak követel, eltaszítom magamtól. Nem vagyok zálogtárgy, senkinek sincsen követelési joga velem szemben. Amint nekem sincsen senkivel szemben: aki engem szeret, attól én örökké kapok.”

„Ugyan kitől vásároltál meg, hogy tulajdonjogot követelj magadnak? Nem vagyok a szamarad. Istennek talán tartozom vele, hogy hűséges maradjak hozzád. De neked nem.”

Így van ez az országgal is, amikor életével tartozik neki a katona. Nem az országnak van ilyen esetben követelési joga, hanem Istennek. Ő parancsolja, hogy az embernek legyen értelme. Nos, ennek az embernek az értelme az, hogy az ország katonája.

Így van ez az őrzőkkel is, akik tisztelegni kötelesek nekem. Megkövetelem a katonai tiszteletadást, de nem a magam számára. Az őrzőknek rajtam keresztül kötelességeik vannak. Én vagyok az őrzők kötelességének a megkötő csomója.

Így van ez a szerelemmel is.

De ha olyan asszonnyal hoz össze a sors, aki elpirul és zavartan suttog, s akinek azért van szüksége ajándékokra, hogy megtanuljon mosolyogni, mert az ajándék az ő számára tengerről fúvó szellő és nem zsákmányszerzés, akkor úttá leszek, amelyen felszabadul.

Nem fogok sem megalázkodni, sem őt nem alázom meg a szerelemben. Olyan leszek körülötte, mint a tér, és olyan leszek benne, mint az idő. És így szólok hozzá: „Ne siess megismerni engem, nincs bennem semmi megérteni való. Tér és idő vagyok, amelyben megvalósulhatsz.”

Ha szüksége van rám, mint a magnak a földre, hogy fává legyen, nem fogom elfojtani önteltségemmel.

Én nem is önmagáért fogom tisztelni. Kíméletlenül megragadom a szerelem karmaival. Szerelmem hatalmas szárnyú sas lesz számára. És nem engem fog felfedezni, hanem, általam, a völgyeket, a hegyeket, a csillagokat és az isteneket.

Nem rólam van szó. Én csupán az vagyok, aki szállít. És nem is rólad van szó: te csak a pirkadatkor rétekre vezető ösvény vagy. Nem rólunk van szó: ketten együtt Istenhez vezető út vagyunk, amelyik rövid ideig a mi nemzedékünkön halad át, és azt használja.

CLXXI.

Gyűlölet, de nem az igazságtalanságé, mert az igazságtalanság pillanatnyi átmenet, és igazságosság lesz.

Gyűlölet, de nem az egyenlőtlenségé, mert az egyenlőtlenség látható vagy láthatatlan hierarchia.

Gyűlölet, de nem az élet megvetéséé, mert ha nálad nagyobb előtt hódolsz meg, életed odaajándékozása cserévé lesz.

De gyűlölete az állandó önkénynek, mert az önkény magát az élet értelmét rombolja le, amely továbbélés a cseréd tárgyában.

CLXXII.

A jelenből olvasd ki azt a lényt, akivé leszel. És fejezd ki. Értelmet fog adni az embereknek és az emberek cselekedeteinek. Nem kíván tőlük a jelenben semmi egyebet, csak azt, amit adnak, és amit már tegnap is adtak. Sem több, sem kevesebb bátorságot, sem több, sem kevesebb áldozatot. Nem szükséges prédikálnod nekik, sem bármiben megbélyegezned őket. Sem bármit megváltoztatnod bennük. Csupán fejezd ki őket magadnak. Mert ugyanazon darabjaikból bármit felépíthetsz, amit kívánsz. És ők kívánják is ezt a kifejezést, mert nem tudják, mitévők legyenek darabjaikkal.

De akit kifejezel, annak ura vagy. Mert irányítod azt, aki hiába kereste a célját, nem lelve utat vagy megoldást, mert az embert a szelleme irányítja.

Ne úgy tekintsd őket, mint bíró, hanem mint egy isten, aki kormányoz. A helyükre állítod, megvalósulásra készíted őket. A többi magától jön. Mert megalapoztad a lényt. Ettől kezdve már önmagát fogja táplálni, és önmagává változtatja a világ többi részét.

CLXXIII.

Csupán bárka volt, elveszve a távolban a csendes tengeren.

Van minden bizonnyal másik lépték is, Uram, ahonnan ez a bárkájában ringó halász lángoló buzgalomnak vagy megkeseredett haragnak látszhatnék, aki a szeretet kenyerét vagy az éhbért halássza a tengerből asszonya és gyermekei számára. Vagy megtudnám, milyen betegség gyötri, amelybe talán bele is hal, amelyik már beléfészkelte magát és emésztí.

Az ember kicsisége? Hol látsz te itt kicsiséget? Az embert nem földmérő láncsal mérik. Éppen ellenkezőleg, akkor lesz minden óriásivá, amikor belépek a bárkába.

Ahhoz, hogy megismerj, elég neked, Uram, ha belém veted a fájdalom horgonyát. Húzol egyet a kötélén, és én felébredek.

Talán az igazságtalanság rabjává lett a bárkában ülő? Semmi sem változik a képben. Ugyanaz a bárka. Ugyanaz a nyugalom a tengeren. Ugyanaz a mindennapi tétlenség.

Mit kaphatok az emberektől, ha nem alázkodom meg értük?

Uram, kötözz engem ahhoz a fához, amelyből vagyok. Nincs többé értelmem, ha egyedül vagyok. Hadd támaszkodjanak rám. Hadd támaszkodjam embertársamra. Hadd viseljem hierarchiád kényszerét. Széthullottam, nincs állandóságom.

Élni akarok.

CLXXIV.

Már szoltam neked a pékről, aki a tésztát dagasztja számodra. Amíg könnyen engedelmeskedik neki a tészta, semmi sem lesz belőle. De aztán elkövetkezik az a pillanat, amikor a tészta megköt. S az alaktalan tömegben át erővonalakat, feszültségeket és ellenállásokat fedeznek fel a kezek. A kenyértésztában olyasféle izomzat keletkezik, mint a fa gyökérzete. S a kenyér úgy veszi hatalmába a tésztát, mint a fa a földet.

Kérdőzöl problémáidon, és semmi sem derül ki. Megoldásról megoldásra haladsz, mert egyik sem elégít ki. Szerencsétlennek érzed magadat tehetetlenségedben, mivel csupán az előrehaladás tud lázba hozni. Még az életedet is megunod, annyira szétszórtnak, meghasonlottnak érzed magadat. Ekkor aztán hozzám fordulsz, hogy én döntsek vívódásaidban. És valóban tudok dönteni, oly módon, hogy az egyik megoldást választom a többi helyett. Ha ezzel rabjává letté győződnek, akkor azt mondhatnám: mivel most egyszerűbbé vált számodra a dolog azért, hogy az egyik oldalt választottad a másik helyett, bizonyára készen állsz a cselekedetre, de csak a fanatikus, a természetangya vagy a gyáva békéjét lelted meg. Mert a bátorság nem azt jelenti, hogy uccu, ütlegetek osztogatsz azoknak, akik más igazságokat képviselnek, mint te.

Persze, szenvedésed valóban rákényszerít, hogy menekülj ki szenvedésed körülményeiből. De el kell fogadnod a szenvedést, hogy indíttatást érezz a felemelkedésre. Például valamelyik beteg tagod okozta egyszerű fájdalmad is ilyen. Arra kényszerít, hogy ápolod magad, és ne légy hajlandó tétlenül szenvedni.

De azt, aki inkább elvágja tagjait, mert szenved miattuk, semhogy orvosságot keressen bajára, én nem bátornak, hanem esztelennek vagy gyávának nevezem. Én nem csonkítani, hanem gyógyítani akarom az embert.

Ezért intéztem Istenhez ezt az imát a hegyről, ahonnan áttekintettem az egész várost:

„Ott vannak, Uram, és a jelentésüket sürgetik tőlem. Tőlem várják, Uram, az igazságukat, csak hogy ez az igazság még nem alakult ki. Világosíts meg! Gyúrom a kenyértésztát, hogy jelentkezzenek benne a gyökerek. De még semmi sem kötődik meg, s rossz a lelkiismeretem álmatlan éjszakáimon. Ám ismerem a gyümölcs látszólagos tétlenségét is. Mert minden alkotás előbb ázik az időben, hogy benne valósuljon meg.”

„Elárasztanak kívánságaikkal, vágyaikkal, szükségleteikkel. Úgy halmozzák fel őket munkatelepemen, mint megannyi épületanyagot, s én szeretném összerakni őket, hogy mindet magába szívhassa, olvaszthassa a templom vagy a hajó.”

„De nem fogom feláldozni az egyik ember szükségleteit a másikéinak, az egyik nagyságát a másikéinak. Az egyik békéjét a másik békéjének. Mindegyiket a többi szolgájává rendelem avégből, hogy templommá vagy hajóvá legyenek.”

„Mert megértettem, hogy alárendelni annyit jelent, mint kapni és a helyére állítani. Alárendelem a követ a templomnak, s a kő nem hever tovább rakásban a telephelyen. És nem marad szeg, amelyet ne használnék fel a hajóhoz.”

„Nem fogok hallgatni a többségre, mert a többség nem látja a hajót, a hajó felettük van. Ha a szegkovácsok jutnának többségre, akkor a deszkafűrészelőket a szegkovácsok igazságának rendelnék alá, és sohasem születne hajó.”

„Nem fogom megteremteni a természetvára békéjét sem hiú döntéssel, s a hóhérokét és a börtönökét sem, jóllehet aztán béke lenne, mert a természetvár szülte ember rendeltetése a természetvár szolgálata lenne. Ám nincs értelme a faj továbbszaporításának, ha nem származtatja tovább azt, amit összegyűjtött. Persze, a legsürgősebb az edény, de értéket mégis csak a benne tárolt nedű ad neki.”

„Békéltetni sem fogok. Mert összebékéltetni annyi, mint megelégedni valami komisz langyos kotyvalékkal, amelyben behűtött és forró italokat békéltetél össze. Én azt akarom, hogy maradjon meg az emberek színe-zamata. Mert minden kíváncsú, amire törekszenek, minden igazságuk nyilvánvaló. Az én dolgom az, hogy megalkossam az őket magába olvasztó arcot. Mert a deszkafűrészelt és a szegkovácsok igazságának közös mértéke a hajó.”

„De eljövend az óra, Uram, amelyben megkönyörülsz majd vívódásomon, amelyet én mindenestől vállaltam. Mert én a közös érdekekben feloldódott ellentéteket beragyogó nyugalomra vágyom, nem pedig az elfogult pártoskodó békéjére, amely felerészben szeretet, felerészben gyűlölet.”

„Ha felháborodom, Uram, az azért van, mert még nem értettem meg. Ha börtönbe vetek vagy kivégeztetek, az azért van, mert nem tudok bünt fedezni. Az az ember, aki valamiféle gyenge lábon álló igazságot alakít ki magának - például azt, hogy többre kell becsülni a szabadságot a kényszernél, vagy a kényszert a szabadságnál, képtelen lévén helyesen bánni azzal a nyelvvel, amelynek a szavai dühödten öltögetik egymásra a nyelvüket -, azonnal haragra lobban, mihelyt valami megpróbál ellentmondani neki. Az ember azért kiabál olyan hangosan, mert a nyelve elégtelen, így akarja elnyomni mások szavát. Ám mi miatt háborognék, Uram, ha egyszer felhágtam a hegyedre, és láttam, hogyan folyik a munka a tűnő szavak mögött? Aki hozzám jön, szívesen fogadom. Aki háborog ellenem, megértem tévedésében, és szelíden szólok majd hozzá, hogy visszatérjen hozzám. De ebben a szélsőségben semmi sem lesz engedmény, aljas hízélgés, helyeslés hajhászása, csak azt jelenti, hogy nagyon világosan felismerem, milyen szenvedélyes vágy fűti. Elvállalva a magaménak, hiszen azt is magamba szívtam. A harag nem vakít el: a harag abból születik, hogy vakok vagyunk. Háborogsz a zsémbeskedő asszony ellen. De kinyitja köntösét, és rádöbbsz, hogy rákibeteg. Erre megbocsátasz neki. Miért háborognál ez ellen a kétségbeesett fájdalom ellen?”

„Az a fajta béke, amely foglalkoztat, szenvedés árán vásárolható meg. Elfogadom az álmatlan éjszakák kegyetlen gyötrelmét, mert útban vagyok feléd, aki megnyilatkozás, kérdések megszüntetése és hallgatás vagy. Én lassan növekvő fa vagyok, de mégis fa. És te általad magamba szívom majd a föld nedveit.”

„Ó, Uram, jól megértettem, hogy a lélek uralkodik az értelem felett. Mert az értelem az anyagokat vizsgálja, de csupán a lélek látja az egész hajót. És ha megalkottam a hajót, akkor ők kölcsönadják nekem értelmüket, hogy felöltöztessék, kifaragjam, kiégessem és felmutassam az általam alkotott arcot.”

„Miért vetnének hát el? Nem hoztam semmi olyat, ami gyötörné őket, ellenkezőleg, mindnyájukat felszabadítottam, mindegyiket a maga szeretetében.”

„És miért lenne kevesebb a deszkafűrészelt, ha deszkája hajónak lesz a része?”

„Íme, még azok a közönyösök is megtérnek a tengerhez, akik nem kaptak helyet. Mert minden élőlény igyekszik magává változtatni, magába szívni azt, ami körülötte van.”

„És ki lenne képes előre látni az emberek cselekedeteit, ha nem tud részt venni a hajó építésében? Mert az anyagok semmit sem árulnak el a viselkedésükről. Az anyagok meg sem születtek, ha nem élő alkotásban születtek. Hanem akkor tudnak hatni a kövek a csend tengerével az ember szívére, ha már össze vannak illesztve. Mikor láthatom előre a föld viselkedését, mikor a földet magába dolgozza a cédrus magja. Akkor tudom, mi a szándéka az építésznek, ha ismertem őt is meg a munkahelyre összehordott anyagokat is, és akkor lehetsz benne bizonyos, hogy távoli szigeteken fognak kikötni.”

CLXXV.

Azt akarom, hogy megállapodott és megalapozott légy. Azt akarom, hogy hűséges légy. Mert igazán hűségesnek lenni azt jelenti, hogy hű vagy önmagadhoz. Nincs mit várnod az árulástól, mert időbe kerül, míg megkötöd a csomókat, amelyek irányítanak, lelkesítenek, értelmeddé és világossággoddá lesznek. Akárcsak a templom kövei. Nem dobálom őket vaktában össze-vissza nap mint nap, hogy jobb templomok felé tapogatóddzak. Ha eladod a birtokodat más, látszólag talán szebb birtokért, olyat vesztettél el vele magadból, amit soha többé nem találsz meg. És miért unatkozol új lakodban? Hiszen kényelmes, és többet nyújt mindannál, amit korábbi nyomorúságos lakodban kívántál. Kutad kifárasztotta karodat, forrásra vágytál. Most itt van a forrás. De mostantól fogva hiányzik neked a kerék nyikorgása, meg a föld gyomrából felhúzott víz, amely egykor ott csillogott előtted a napsütésben.

És nem mintha nem kívánnám, hogy felhágj a hegyre, magasba törj, formát nyerj, és minden órában tovább kívánj haladni. Ám más dolog a kút - kezéd győzelmes munkája -, amellyel megszépítéd a házadat, és megint más, ha idegen házba telepszel be. Mert más dolog a templom lassú, apránkénti gazdagodása, amely hasonlatos a maga géniuszának megfelelően növekvő fa gyarapodásához, és más a te új lakásba való költözködésed, amelyet nem szeretet irányít.

Bizalmatlan vagyok veled szemben, amikor hirtelen szakítasz, mert ilyenkor legértékesebb jószágodat kockáztatod, amely nem a dolgok, hanem a dolgok értelmének a körébe tartozik.

Én mindig szomorúnak láttam az otthonukból idegenbe költözötteket.

Azt kérem tőled, nyisd meg lelkedet, mert az a veszély fenyeget, hogy a szavak csapdájában esel. Van, aki az utazásban vélte meglelni értelmét. Kikötőre vándorol, és még csak azt sem mondhatnám, hogy ettől szegényebb lesz. Folytonossága az utazás. De van olyan ember is, aki szereti a házát. Ennek viszont a háza jelenti a folytonosságát. És ha mindennap váltogatja, sohasem lesz benne boldog. Ha az otthonülőről beszélek, nem azt értem rajta, aki mindennél jobban szereti az otthonát. Hanem azt, aki már se nem szereti, se nem látja. Mert az otthonod is állandó győzelem, s ezt nagyon jól tudja a feleséged, aki minden reggel újjá varázsolja.

Felvilágosítlak hát az árulásról. Mert az ember kapcsolatok csomója, nem egyéb. Kötelékeid által létezel. Kötelékeid pedig általad léteznek. A templom egyes kövei által létezik. Vedd el belőle az egyiket, összeomlik. Te egy bizonyos templom, birtok, ország kötöttségében élsz. Amint ezek is általad. És nem a te dolgod megítélni, mint ahogyan a kívülről jött és nem kötődött ember ítéli meg, azt, amiből vagy. Mert amikor ítélsz, magadat ítéled meg. Ez a te terhed, de egyúttal ez az, ami lelkesít.

Mert megvetem azt, aki csepüli a fiát, ha az félrelépett. A fia az ő lényének egy része. Természetesen nem maradhat el a dorgálás, a helytelenítés - ilyenkor önmagát bünteti, ha valóban szereti -, az alapos fejmosás, de ne panaszkodjon miatta fűnek-fának. Mert ha nem osztozik vele a felelősségben, már nem atya, s nyugalma csupán azért tér vissza, mivel lemond önmaga egy részéről: ez pedig a holtak nyugalma. Én mindig nyomorultnak, szegénynek találtam azokat, akik már nem tudták, mivel vállaljanak közösséget. Én mindig csak azt láttam, hogy keresve kerestek valami hitet, csoportot, értelmet, és befogadásért koldultak. De ha befogadták is őket, az csupán látszat volt. Igazi befogadtatás csak a gyökerekben van. Mert az a vágyad, hogy jól megtaláld a helyedet, meglegyen minden jogod, kötelességed, felelős személy légy. Ám az életben nem úgy vállalod az emberség terhet, mint ahogyan a kőműves

szerepét az építkezésnél a rabszolga-felügyelővel szemben való kötelezettség alapján. Ha egyszer átváltál a másik oldalra, elvesztetted értékedet.

Nekem az az apa tetszik, aki magára vállalja félrelépett fia gyalázatát, meggyászolja és vezekel érte. Mert a fia egy rész öbelőle. De mivel kötve van hozzá, mivel annak az élete beleszól az övébe, igyekszik irányt szabni neki. Mert nem ismerek olyan utat, amelyik egyetlen irányba halad. Ha nem vagy hajlandó felelősséget vállalni a vereségeért, nem leszel felelős a győzelmekért sem.

Ha szereted házad asszonyát, aki hitvesed, nem állsz be a tömegbe, hogy vele együtt ítélj el, ha történetesen vétkezik. Egy rész belőled, és elsőnek magadat ítélj el, hiszen te vagy érte felelős. Hibázott egy közületek való? Azt követelem, hogy magadat ítélj el: te is része vagy.

Mert csakugyan jönnek majd idegen szemtanúk, akik előtt pirulnod kell. Te pedig, hogy kimosakodj a gyalázatból, nem vállalsz közösséget hibáival. Ám valami mégis csak kell, amivel szolidárisnak érezd magadat. Azokkal, akik leköpdösték a házadat? Igazuk volt - mondod. - Lehet. Én azonban azt akarom, hogy együtt érezz a házaddal. És fordulj el a köpködőktől. Neked magadnak nincs semmi köpnivalód. Ellenben menj haza, és hirdesd fennszóval: „Szégyen és gyalázat, miért vagyok ily ocsmány bennetek?” Mert ha hatnak rád, és szégyent hozhatnak rád a veled együtt élők, és te vállalod a szégyent, akkor te is hathatsz rájuk, megszépítheted őket. És ezzel magadat fogod megszépíteni.

A mocskolódás megtagadása nem jelenti részedről a hibák takargatását. Csak a hibák rád eső részének a vállalását avégből, hogy jóvá tedd őket.

Nézd csak ezeket: nem vállalnak közösséget, maguk bősztik az idegeneket: „Nézzétek ezt a rothadást, nekem semmi közöm sincs hozzá...” De nincs semmi, amivel ők szolidárisak lennének. Fennen hangoztatják, hogy ők szolidárisak az emberekkel vagy az erkölccsel vagy akár Istennel. De mindezek csupán üres szavak, ha nem jelentenek kötelekcsomókat. Isten egészen az otthonodig leszáll, hogy lakásoddá váljék. A gyertyákat gyújtó alázatos ember számára Isten a gyertyagyújtás kötelekcséget jelenti. És annak a számára, aki szolidáris az emberekkel, az ember nem egyszerű szó a szótárában, hanem azokat jelenti, akikért ő felelős. Nagyon könnyű félreállni, Istent a gyertyagyújtás kötelekcsége elé helyezni. Én azonban nem ismerek embert, csak embereket. Nem ismerek szabadságot, csak szabad embereket. Boldogságot, csak boldog embereket. Szépséget, csak szép dolgokat. Istent, csak a gyertyák buzgó ragyogását. És akik másként keresik a lényegét, mint születést, csupán hívságos voltukról és üres szívükről tesznek tanúbizonyságot. És nem fognak élni, és nem is halnak meg, mert nem szavakkal élünk vagy halunk.

Tehát annak, aki ítél, és nem érezvén együtt semmivel sem, csak a maga számára ítél, úgy ütközik a hiúságába, mintha falba ütköznél. Mert számára nem fontos a szeretet, csak aminek látják. Nem emberi kapcsolataiban él, hanem mint mások által látott tárgy. Ennek pedig nincs semmi értelme.

Tehát ha házad, birtokod vagy országod népe szégyent hoz rád, akkor csalás, ha azt állítod, csupán azért hirdeted magadról, hogy te tiszta vagy, mert őket akarod tisztára mosni, hiszen te is közületek való vagy. De tanúk előtt nem vallod magadat közületek egynek, csak önmagadat igazolod. Mert joggal mondják majd az emberek: „Ha ők is olyanok, mint te, akkor miért nincsenek itt, hogy veled együtt háborogjanak?... Még mélyebbre taszítod őket a gyalázatba, és nyomorúságukból táplálkozol.

Nem kétséges, előfordulhat, hogy valaki felháborodik a háza, a birtoka, az országa aljassága, bűnei és szégyene miatt, és azért menekül belőlük, hogy becsületet szerezzen magának. Az ilyen ember a hozzátartozók becsületének nyilvánvaló jele, hiszen közületek való. Valami olyan

bíz rá küldetést, ami még nem halt meg az övéi becsületében. Ami annak a jele, hogy kívüle mások is újra a fény felé igyekezzenek. De azért az ilyesmi nagyon veszélyes vállalkozás, mert az ilyen embernek még annál is több erkölcsi erőre van szüksége, mint aki a halállal száll szembe. Mert lesznek majd tanúk, akik készségesen kijelentik: „Te is ehhez a rothadékhhoz tartozol!” És ha ad magára valamit, akkor így fog válaszolni: „Igen, de én kiemelkedtem belőle.” Bírái pedig így folytatják: „Lám, akik tiszták, elmehetnek... Akik pedig maradnak, rothadék.” És téged egyedül fognak tömjénezní. Nem pedig a tiédet tebenned. Dicsőségedet a többiek dicsőségéből nyered. De egyedül maradsz, mint a hiú ember vagy mint a halott.

Ha kilépsz, veszélyes küldetést vállalsz. Mert a becsületük jele vagy, hiszen szenvedtél. De, lám, elkülönítéd őket magadtól.

Nincs reményed arra, hogy hűséges maradhass, csak arcod hiúságának a feláldozásával. Ha azt mondd, „Úgy gondolkodom, mint ők”, és nem teszel különbséget, akkor az emberek megvetésükkel sújtanak.

De te ne törődj ezzel a megvetéssel, hiszen valóban része vagy ennek a testnek. Hanem igyekezz hatni rá. Állítsd nemes törekvéseid szolgálatába. És megbecsülésed az övékből fog származni. Más egyebet nem remélhetsz.

Ha okkal szégyenled magadat, ne mutatkozz. Ne beszélj. Fojtsd magadba a szégyenedet. Kitűnő dolog az ilyen csömör, arra kényszerít, hogy saját házában szerezd vissza megbecsülésedet. Mert ez a ház tőled függ. De nézd csak ezt az embert: fájnak a tagjai, tehát levágja mind a négyet. Az esztelen! Te önként vállalhatod a halált, hogy tebenned szerezd vissza hozzátartozóid becsületét, de megtagadnod nem szabad őket, mert azzal önmagadat tagadod meg.

A fa, amelyből vagy, jó is, rossz is. Nem tetszik minden gyümölcse. De azért hoz szépeket is. Nagyon olcsó dolog büszkélkedni a szépekkel, és megtagadni a többi. Mert ugyanannak a fának a különböző arcai. Nagyon olcsó dolog kiválasztani néhány ágat, és megtagadni a többi. Légy büszke arra, amelyik szép. Ha pedig a rosszabbik rész jut túlsúlyra, hallgass. A te dolgod, hogy visszatérj a törzsbe, és így szólj: „Mit cselekedjek, hogy meggyógyítsam ezt a törzset?”

Aki szívében kilép a közösségből, azt megtagadja népe, és ő is megtagadja népét. Ez szükségszerűen így van. Elfogadtál idegen bírakat. Helyes tehát, hogy hozzájuk tartozzál. Csakhogy ez nem a te talajod, és belehalsz.

A lényeged okoz neked fájdalmat. Abban tévedsz, hogy különbséget teszel. Nincs semmi, amit elutasíthatnál. Itt rosszul érzed magadat. De önmagad miatt.

Megtagadom azt, aki megtagadja a feleségét, a városát vagy a hazáját. Elégedetlen vagy velük? Te is közülük való vagy. Az vagy bennük, ami a jó felé húz. Húzd hát magaddal a többi is. Ne pedig kívülről íteld meg őket.

Mert kétféle az ítélet. Az egyik, amelyet a magad részéről, bíróként hozol. A másik, amelyet magadra mondasz ki.

Mert nem természetét épít az ember. Ha megtagadsz egy házat, megtagadod az összes házat. Ha megtagadsz egy asszonyt: a szerelmet tagadod meg. Elhagyhatod ezt az asszonyt, de szerelmet nem fogsz lelteni.

CLXXVI.

„Csakhogy - mondod nekem - te a tárgyak ellen háborogsz; ám vannak olyan tárgyak is, amelyektől gyarapszom. Meg a tisztségek kedvelése ellen, holott vannak olyan tisztségek, amelyektől nagyobb leszek. És hol van ennek a titka, hiszen más tisztségektől viszont csökken az értékem.”

A magyarázat az, hogy önmagukban nincsenek tárgyak, tisztségek vagy zálogok. Kultúrád fényétől nyernek értéket. Lényegükben egy struktúra részei. És gazdagítják ezt a struktúrát. És ha ugyanazt a struktúrát szolgálod, attól gazdagodsz, ha többen vagytok. Így van ez a csapat esetében, ha az valóban csapat. Az egyik tagját kitüntették, s ettől a többi is gazdagabbnak érzi magát szívében. Aki pedig a díjat kapta, büszke az egész csapat nevében, kipirult arccal jelenik meg társai előtt, hóna alatt a díjjal; de ha a csapat nem valódi, hanem csupán tagjainak az összege, a díj egyedül annak fog valamit jelenteni, aki kapta. És lenézi a többit, mert azok nem kaptak. Akik aztán irigyednek rá, és gyűlölik a kitüntetettet. Mert mindenki kisemmizettnek érzi magát. Így ugyanazok a jutalmak felmagasztalják az előbbieket és lealjasítják az utóbbiakat. Mert csak az válik javadra, ami cseréid útját egyengeti.

Így van ez az én ifjú hadnagyaimmal is. Ha kapitányi rangra emelem őket, arról álmodoznak, hogy életüket adják az országért. Büszkeség dagasztja a mellüket, de talál-sz-e ebben bármit, amitől kevesebbek lennének? Hatékonyabbá, áldozatra készebbé tettem őket. És felmagasztalva őket, valami náluk is nagyobbbat magasztalok fel. Például a parancsnok még jobban fogja szolgálni a hajóját. És ama napon, amelyen kineveztem, valósággal megmámorosodik, és mámorossá teszi az örömtől a kapitányait. Vagy az asszony: a miatt a férfi miatt boldog, hogy szép, akinek a lelkét átfényesíti. Gyémántot kapott, és szép lett tőle. De a gyémánt a szerelmet szépíti meg.

Van, aki szereti a házát. A ház bizony nagyon szerény. De ez az ember küszködött érte, vigyázott rá. Hiányzik azonban még belőle néhány színgyapjú szőnyeg, vagy az a bizonyos ezüstkancsó, amelyben kedvese a teát készíti a szerelmes éjszaka előtt. Aztán egy este, miután annyit fáradt, virrasztott és szenvedett, belépett a kereskedő üzletébe, és kiválasztotta a legszebb szőnyeget, a legszebb ezüstkancsót, ahogyan templomi tárgyat választ ki az ember. És már megy is haza, büszkeségtől tüzelő arccal, mert ma este igazi házban fog lakni. Meghívja minden barátját, hogy együtt igyanak a kancsó örömére. Aztán ez a máskor oly félénk ember feláll, és beszédet mond a lakomán, és én mindezt nagyon megindítónak találok. Mert ő valóban gazdagabb lett, és a házáért még több áldozatot fog hozni, mert most még szebb.

De ha nincs ország, amelyet szolgálj, ha a hódolat, az ajándéktárgy vagy a megtiszteltetés neked jár ki, akkor az olyan, mintha az egésztest üres kútba vetették volna. Mert te is ugyanúgy elnyeled őket, akár a kút. És egyre mohóbb leszel, mert egyre kevésbé laktál jól, egyre kevésbé oltottad el a szomjadat. És nem érted, miért árad feléd este annyi keserűség ezekből az oly hön óhajtott tárgyakból. Földi javak hiúsága - gondolod magadban - hiúság!...

És ha valaki így panaszodik, az azért van, mert önmaga javát kereste. Aztán persze, hogy nem találta meg.

CLXXVII.

Mert én szólok hozzád, te pedig jelt kapsz tőlem. Visszaadom neked isteneidet. Vannak, akik hittek az angyalokban, a démonokban és a tündérekben. Elég volt elképzelniük őket, és már hatékonyak is voltak. Ugyanúgy, mint ahogyan a szeretet megfogalmazása pillanatától kezdve egyre jobban hatalmába ejti az emberek szívét. Tiéd volt a kút. Nemcsak a kútkáva nemzedékek által elkoptatott köve, nemcsak a daloló víz, nemcsak a kosárba gyűjtött gyümölcs módjára tartályokban elraktározott víztartalék (ökreid a vályúhoz mennek, hogy a már felhúzott vízzel töltekezzenek), nemcsak a víz és a víz éneke, a víztartály hallgatása, a tenyeredre csorgó víz üdesége, nemcsak a csillagokat rengető - torkot simogató - víz fölé boruló éjszaka, hanem a kút istensége is, hogy benne legyen egy és oszthatatlan, és hogy miközben szétlocsolod a kövekre, a kútkávrá, szétosztod a csatornába, az egymást lassan követő ökrök gyomrába, ne vesztegesd idegen anyagokba. Mert fontos, hogy örömöd teljék a bővizű kutakban.

És én benépesítem vele éjszakádat. Elégséges, hogy felébresszelek benne, ha már távol van is. És mennyiben cselekszem kevésbé okosan, mintha tiszta gyémántot vagy aranytárgyat kínálnék neked, amelyek szintén nem gyakorlati hasznukkal érnek valamit, hanem az ünnep ígéretével vagy az ünnep emlékével? Akárcsak a birtok ura (neki sem jelent pillanatnyilag semmi hasznót a birtoka), bár most ott bandukol a kocsikeréktől kivájt mezei úton, mégis az, aki, és nem más, és dagadozik a szíve nyájai, istállóí, egyelőre még alvó bérlői, virágaikat bontó mandulafái és készülő dús aratásai miatt, holott pillanatnyilag semmit sem lát még belőlük, de azért mégis felelősnek érzi magát értük. És mindezt egyedül a dolgokat megkötő isteni csomó ereje miatt, amelyik egyetlen, falakkal és tengerekkel dacoló istenségbe csomózza a birtokot. Ilyennek kívánlak téged az éjszakában, még ha szomjúságtól halódsz is a sivatagban, vagy a források istenétől meglátogatott gyér vizű kutat igyekszel megszabadítani a homoktól, hogy életet adj vérednek. És ha egyszerűen azt mondom neked, hogy a források a belőlük élő almafák, narancsfák és mandulafák éneklő szíve (hiszen látod, mint halódnak, mihelyt elhallgat a csobogás), akkor azt kívánom, hogy olyan gazdag légy, mint az a katonám, aki azért figyel olyan nyugodtan, erejében bízva a sivatagi hajnalban, miközben én a magvakat vetem, mert valahol messze, neki pillanatnyilag semmi hasznót nem hajtva, oly messze, hogy szinte már halott, vagy talán most éppen szendereg, van egy kedves asszony, akinek a hangja, ha most hallhatná, dal lenne a szíve számára.

Nem akarom, hogy megöld gyenge istenségeidet, amelyek nesztelen fognak meghalni, mint a galambok, amelyeknek sohasem leled meg a tetemét. Mert nem fogsz soha semmit megtudni a halálukról. Mindig megmarad a kútkáva, a víz, a víz csobogása, az ónból való kifolyócső, a mozaik, és te, aki számolod a dolgokat, hogy ismerd őket, sohasem fogod megtudni, mit veszítettél, hiszen semmit sem veszítettél az anyagok summájából, kivéve az életüket.

A bizonyíték? Az, hogy ajándékként adhatom neked ezt a szót a költeményemben. Más, lassan született istenségekhez társíthatom. Mert a falud is eggyé lesz, amikor szendereg szalmatetőivel és magvaival, szerszámaival, kívánságainak, sóvárgásainak, haragjainak, szálmalmainak szerény kis terhével, azzal a kis anyókéval, aki úgy hal le róla, mint amikor a megérett gyümölcs elszakad a fától, amelyből élt, azzal a gyermekkel, aki most fog megszületni, a bűnnel, amelyet elkövettek benne, s most betegségként rontja meg a valóját, a tavalyi tűzvésszel, amelyet, emlékszel rá, te is segítettél eloltani, a tekintélyes polgárok tanácsának a házával, akik oly büszkén vezetik falujukat az időn át, mintha hajó lenne,

jöllehet csupán csillagos ég alatt hánykolódó, semmi különösre nem hivatott halászbárka. És íme, mégis elég ennyit mondanom neked: „...falud forrása”, hogy felébresszem a szívedet, és apránként megtanítsalak arra az Istenhez vezető menetelésre, amely egyedül képes téged boldoggá tenni, mert jelről jellel el fogsz jutni Hozzá, akit a dolgok sűrű szövetén át tudsz csak kibetűzni, aki annak a könyvnek az értelme, amelynek a szavait elolvastam neked, aki a Bölcsesség, és aki Van, akitől mindent visszakapsz, mert emeletről emeletre összecsomózza az anyagokat, hogy kiteljesítse jelentésüket, aki, mert Isten, a falvaknak és a forrásoknak is istene.

Szeretett népem, elveszítetted mézedet, amely nem a dolgokból, hanem a dolgok értelméből van, és egyelőre még habzsolod az életet, de már nem találod meg az útját. Ismertem valaki, aki kertész volt; amikor halálán volt, gondozatlanul maradt a kertje. Így beszélt hozzám: „Ki fogja megnyesni a fáimat... ki ülteti el a virágaimat...?” Csak még néhány napért könyörgött, hogy rendbe tegye a kertjét, mert ott voltak a kiválogatott virágmagvak a magtárában, a föld megművelésére szolgáló eszközei a raktárában, metszőkése az övében, megannyi céltalan tárgy, amelyek már semmiféle kultuszt nem szolgáltak. Te is így vagy a készleteiddel. Szalmatetős házaddal, magvaiddal, sóvár vágyaiddal és szánalmaiddal, vitáiddal, halálra készülő anyókáiddal, kútkávéddal, mozaikoddal, csobogó vizeddel, amelyet még nem tudtál faluvá és a falu kútjává egybeolvasztani ama csodatévő isteni csomó segítségével, amely a dolgokat megköti, és egyedül oltja a szellem és a szív szomját.

CLXXVIII.

Addig-addig nem figyeltem oda rájuk, míg végül is hallottam, miről beszélnek. Egyesek bölcsen, mások balgán. És azokat is hallottam, akik a bajt a baj kedvéért kavarták. Mert nem leltek benne egyéb örömet, csak arcuk melegét és valami olyan homályos érzést, amely a párduc mozdulatához hasonlít. A párduc hirtelen lendíti támadásra kék mancsát, hogy elkábítson vele.

Valami olyat láttam ebben, mint a vulkán tüze, amely haszon és szabály nélküli erő. De ugyanaz a fajta tűz, amely napot teremt és a napból virágot. Amint következményről következményre, reggeli mosolyod vagy a kedves láttán megdobbanó szíved is ugyanúgy mindennek a jelentése. Mert elég neked, hogy legyen egy mágnespólus, amely összegyűjtsön, és már kezdesz is megszületni.

De azok az asszonyok már nem egyebek égő sebnél...

Látod a fát: látszólag álom, mérték és lassúság, körülötte áradó illatvilág, jóllehet a fa mindenre szolgálhat, puskapor vagy tűzvész lehet belőle, örökre szétfeccsérrelheti erejét. Ugyanúgy belőled és visszafojtott haragjaidból, féltékenységeidből, ravaszkodásaidból meg érzékeid izzásából is, amely oly nyugtalanná tesz az éjszaka leszálltával, békés fát akarok csinálni. Nem úgy, hogy megcsonkítlak, hanem ahogyan az elvetett mag menti meg a fában a napot, amely egyébként jeget olvasztana, s aztán vele együtt veszne el örökre, az a lelki mag is úgy építsen fel téged porhüvelyedben, nem vetve el belőled semmit, nem csonkítva meg, nem fosztva meg semmitől, hanem egyetlen valóságodba olvasztva megszámlálhatatlan tulajdonságodat.

Ezért nem azt mondom: „Gyere hozzám, hogy megnyesslek, kényszerítselek vagy akár csak formáljalak”, hanem: „Gyere hozzám, hogy segítslek önmagaddá megszületni.” Te rendelkezésemre bocsátod anyagaid halmazát, én pedig egyetlen, soha nem volt emberré válva adlak vissza magadnak. Nem én haladok benned. Te haladsz. Én nem vagyok semmi, csupán a te mértéked. Egyszóval az az asszony: forró és rosszat forgat a fejében. Mert rossz gondolatokat szül a forró éjszakák kegyetlensége, amikor csak forogsz az ágyadban anélkül, hogy önmagaddá tudnál lenni, összetörve, elhagyatva, legyőzve. Egy lerombolt város rossz strázsája. És jól látom az asszonyt, nem tud mit kezdeni szétszórt anyagaival. Hívja az énekest, aki dalol neki. „Ne folytasd - mondja neki -, takarodjon előlem.” Másikat hivat, aztán megint újabbat. És sorra gyötri őket. Majd fáradtan felkel, és felébreszti barátnőjét: „Gyógyíthatatlan az én unalmam! Az ének sem képes immár szórakoztatni...”

Aztán következik a szerelem, az egyik, a másik, a harmadik... s egyiket a másik után fosztja ki. Mert a maga egységét keresi bennük de hogyan találhatná így meg? Hiszen nem holmi elkallódott tárgy az, amit keres.

Én azonban csendben érkezem. Én leszek a láthatatlan varrás. Nem változtatok semmit az anyagokon, még csak a helyükön sem, csupán visszaadom nekik a jelentésüket, mint a láthatatlan szerelmes, aki segít nekik, hogy meglelje önmagát.

CLXXIX.

Hangszer zenész nélkül, maga is csodálkozik, milyen szép hangokat ad. Láttam a gyermeket, amint vidáman pengette a húrokat, és kacagott, milyen csodás erő lakozik ujjaiban. De a hangok nekem nem lényegesek, én azt akarom, hogy önmagadat hozd át belém. Tenéked azonban nincsen semmi átadnivalód, mert nem vagy, mert elmulasztottad, hogy legyél. Ezért pengeted vaktában a húrokat, lesve, mikor szólal meg az a hang, amelyik más lesz. Mert reménykedsz, hogy találkozol útközben a művel (mintha olyan gyümölcs lenne, amelyet magadon kívül találhatsz), s aztán foglyul ejted, és hazahozod a költeményedet.

Én azonban azt kívánom, hogy jó mag légy, amely mindent magába szív, ami körülötte van, hogy beolvassza a költeménybe. Azt akarom, hogy erős és már szerelemre kész lelked legyen, nem pedig olyan valaki légy, aki az esti fuvallat idején keresve keresel egy arcot, amely foglyul ejtsen, mert nincs benned semmi foglyul ejthető.

Így ünnepeled a szerelmet.

Így ünnepeled az igazságosságot. Nem az igaz dolgokat. És különleges alkalmakkor nyugodt lélekkel igazságtalan leszel, hogy ezt az igazságosságot szolgálj.

Ünnepeled a szánalmat, de alkalom adtán nyugodt lélekkel kegyetlen leszel, hogy a szánalom ügyét szolgálj.

Ünnepeled a szabadságot, de börtöneidbe zsúfolod azokat, akik nem úgy dalolnak, mint te.

Nos, én csak igaz embereket és nem igazságosságot ismerek. Szabad embereket és nem szabadságot. Szeretet mozgatta embereket, nem pedig szeretetet. Amint nem ismerek sem szépséget, sem boldogságot, csak boldog embereket és szép dolgokat.

De előbb cselekedni és építeni, tanulni és alkotni kellett. Csak aztán jönnek a jutalmak.

Ők azonban, akik díszes ágyakban alszanak, úgy vélik, könnyebb eljutni a lényeghez, ha előbb nem a különbségeket alapozzuk meg. Mint a hasisszívó, aki néhány garasért szerez magának teremtmény mámorokat.

Olyanok, mint a mindenkinek felkínálkozó prostituáltak. De ki nyújt nekik valaha is szerelmet?

CLXXX.

Megvetem a hájasok dúskálását, és csak mint valami önmagánál nemesebbnek a feltételét tűröm meg, mint például a csatornatisztító munkások rosszillatú faragatlanságát, ami a város kifényesítésének a feltétele. Mert megtanultam, hogy nincsenek ellentétek, és hogy a tökéletesség a halál. Ezért tűröm meg a rossz szobrászokat, mert ők a jó szobrászok előfeltételei, a rossz ízlést mint a jó ízlés, a belső kényszert mint a szabadság, és a pocakot eresztő fényűzést mint olyan emelkedés feltételét, amely nem önmagától és nem önmagáért való, hanem azoktól és azokért, akiket táplál. Mert ha a szobrászoknak megfizetvén a szobraikat a fényűző gazdagság annak a nélkülözhetetlen raktárnak a szerepét vállalja, amelyben a költő megtalálja magának azt a magot, amelyből él, s amelyet a földműves munkájából loptak el, a földműves ugyanis cserébe csupán költeményt kap, amelyre rá se hederít, vagy szobrot, amelyet gyakran még csak meg se mutatnak neki, vagyis, ha nem lennének, akik őt kifosztják, nem élnének meg a szobrászok: akkor mit törődöm én vele, ha ennek a raktárnak emberneve van. Hiszen csupán továbbító közeg, út és híd.

És ha azt veted szemére a magtárnak, hogy egyúttal raktára a költeménynek, a szobornak meg a palotának is, vagyis megfosztja tőlük a nép fülét vagy a szemét, akkor azt válaszolom neked, hogy éppen ellenkezőleg a hájas gazdagot arra hajlamosítja hiúsága, hogy kirakatba állítsa csodálatos szerzeményeit, ahogy ez nyilvánvaló a palota esetében, mivel valamely kultúra nem a megalkotott tárgyak használatán, hanem az alkotás hevületén alapszik, mint ahogyan - már mondtam neked - azokban az országokban, amelyek híresek táncművészetükről, jóllehet sem a hájas gazdag nem rakja ki vitrinjeibe, sem a nép nem gyűjti össze múzeumaiba az eltáncolt táncot, azon egyszerű oknál fogva, hogy a táncot nem lehet raktárban tárolni.

És ha azt veted a nagy hasú szemére, hogy tíz esetből kilencben közönséges az ízlése, és a holdvilágos költőket vagy a tökéletesen természetű szobrok alkotóit kedveli, akkor azt válaszolom neked, hogy ezzel én nem sokat törődök, mert ha a fa virágára áhítozom, akkor el kell fogadnom az egész fát, s ugyanígy tízezer rossz szobrász erőlködéseit is, hogy színre léphessen az az egy, aki számít. Azt kívánom hát, hogy legyen tízezer raktára a rosszízlésnek, ha van egy, amelyik tud különbséget tenni.

Persze, bár nincsenek ugyan ellentétek, s a hajó feltétele a tenger, mégis vannak olyan hajók is, amelyeket elnyel a tenger. És lehetnek olyan nagy hasúak is, akik másfélék, nem szállítóeszközök, út és szállítmány, tehát feltétel, és akik az emésztés kizárólagos gyönyörűségéért falják fel a népet. Nem szabad, hogy a tenger elnyelje a hajót, a zsarnokság a szabadságot, a rossz szobrász a jó szobrászt, hogy a nagy hasú felfalja az országot.

Itt most azt kéred tőlem, találjak ki neked logikámmal olyan rendszert, amelyik megóv bennünket ettől a veszedelemtől. Ilyen azonban nincs. Nem jutna eszedbe azt kérdezned, hogyan irányítsuk úgy a köveket, hogy maguktól álljanak össze katedrálissá. A katedrális nem a kövek szintjén van. A katedrális az építész dolga, ő szolgáltatta a magot, amelyik magához szívja a köveket. Az kell, hogy én legyenek, s a költeményemmel én készítsem elő az Istenhez vezető utat, s akkor ez az út a nép támogatását is, a raktárban tárolt magvakat is meg nagy hasúak ügyködését is az Ő dicsőségének a szolgálatába fogja állítani.

Ne hidd, hogy azért igyekszem óvni a raktárt, mivel neve van. Nem önmagáért óvom a csatornatisztító munkás bűzét. A csatornatisztító csupán út, szállítóeszköz, rakomány. Ne hidd, hogy érdekel az anyagok gyűlölete minden egyéb iránt, ami más, mint ők. Népem

csupán út, szállítóeszköz, rakomány. Én megvetem az előbbieket csakúgy, mint hízelgéseiket, az utóbbiak gyűlöletét csakúgy, mint tapsait, és kizárólag Istent szolgálom rajtuk keresztül, a hegyoldalról, ahol magányosabb vagyok, mint a barlangok vadkana, és mozdulatlanabb, mint a fa, amely az idő sodrában egyszerűen magot hozó marék virággá változtatja a köves talajt, s aztán a szélbe szórja - így válik fénné a vak humusz -, jóvátehetetlenül száműzetésben élve kívül állok félreértésekből származó vitáikon, nem vagyok sem az egyik, sem a másik pártján, érdekszövetkezetek, pártok, frakciók felett az egyetlen fáért küzdök a fa alkotóelemei ellen és a fa alkotóelemeiért: ki emelhet hát szót ellenem a fa nevében?

CLXXXI.

Eljött a nagy meghasonlások ideje, és én csupán tettekkel tudtam elkalauzolni népemet az igazságok fényére, nem pedig szavakkal. Mert az életet úgy kell felépíteni, mint a templomot, hogy megmutassa arcát. De mit kezdenél, ha minden napod olyan egyforma lenne, mint a jól sorba rakott kövek? De aztán, amikor megöregedtél, így beszélsz: „Atyáim ünnepét óhajtottam, oktattam fiaimat, aztán feleséget adtam nekik, s egyiket-másikat, akiket Isten akkor vett el tőlem, amikor már felneveltem őket - mert a maga dicsőségére használja fel őket - kegyelettel eltemettem.”

Mert te is úgy vagy, mint a csodálatos mag, amelyik a földet himnusszá magasztosítja, és a napnak ajánlja. Te pedig a búzát fénné magasztosítod kedvesed szemében, aki rád mosolyog, aztán fohászra indít. Ha magot vetek, az már olyan, mint az esti ima. És az vagyok, aki lassan lépegetve veti a búzát a csillagok alatt, és ha túlságosan közelről nézem, nem vagyok képes felmérni szerepemet. A magból kalász lesz, a kalász emberhússá változik, az emberből pedig templom támad Isten dicsőségére. És aztán elmondhatom, hogy ennek a búzának köveket épületté varázsoló hatalma van.

Elégséges egyetlen szélbe szórt szárnyas mag, hogy katedrálissá változzék a föld.

CLXXXII.

Eleinte úgy húzok barázdát, hogy magam se tudom, merre. Egyszerűen csak megyek... Az országból vagyok, az ország belőlem van, nem tudom magam elkülöníteni tőle. Gyermekeim atyja, akik belőlem lettek, nem várhatok semmit attól, amit előbb nem alapoztam meg. Nem vagyok sem bőkezű, sem fősvény, nem áldozom fel magamat, és mástól sem kérek áldozatot, mert ha meghalok a bástyáimon, nem a városért, hanem magamért áldoztam fel magamat, aki része vagyok a városomnak. Persze, én halok meg, az, amiből élek. De te mint pénzen árult tárgyat keresed a lelkesítő nagy örömeket, amelyek pedig jutalmul adattak neked. Például a homoksivatag közepén emelkedő város bő szirmú bíbor virág lett számodra, és nem győztél betelni a gyönyörűséggel, amint hozzáértél. Ott sétálsz tágas piacain, gyönyörködsz a hatalmas, színes zöldségthalmokban, a mandarinpiramisokban, amelyek valósággal fővárosokként terpeszkednek illatárjuk közepén, és mindenek felett a gyémánt erejével rendelkező fűszerszámokban, hiszen egyetlen csipet ebből az édes borsból, amelyet távoli vidékekről hoztak felvont lobogóik alatt hajózó vitorláskaravánok, felidézi benned a tenger sós ízét, a kikötők kátrányillatát, a bőrszíjak szagát, amelyek végig kísérték karavánjaidat a tenger csodái felé vezető utadon a véget érni nem akaró sivatagi szárazságban. Ezért mondom én neked, hogy a fűszerpiac felemelő élményét saját kérges kezedd, tested sebeivel, daganataival, sós vizekben ázott bőröddel érdemelted ki.

De mit fogsz itt keresni, ha immár ahelyett, hogy újabb győzelmek felé indulnál, mécsesed utolsó olajtartalékait égeted el?

Ó! Legalább egyszer inni az életben El Ksour vizéből! Egyetlen ünnep nagyszerűsége is elég hozzá, hogy himnusszá változzon a forrás...

Ezért elindulok. Lelkesedés nélkül fogom kezdeni, de mivel csűrömet a behordott mag átmenő kikötőjévé tettem, nem tudok különbséget tenni a csűrbehordás és a behordott búza elfogyasztása között. Le akartam ülni, megízlelni és élvezni a békét. De rájöttem, hogy nincs béke. És rájöttem, hogy tévedtek azok, akik régi győzelmeimen akartak megpihentetni, azt hívén, hogy a győzelmet el lehet raktározni, félretenni a jövőre, holott olyan az, mint a szél, amely már nincs is, ha csűrbe rakod.

Esztelen az az ember, aki urnába zárta a vizet, mert szerette hallgatni a források dalolását.

Ó, Uram! Úttá leszek és kocsivá. Jövök, megyek. Makacs türelemmel végzem a szántást számarammal, lovammal. Csak a földet ismerem, amelyet megforgatok, és feltűzött kötényemben a vetőmag pergését ujjaim között. A Te dolgod kitalálni a tavaszt, és meghozni az aratások sorát, ahogy a Te dicsőséged kívánja.

Ezért hát elindulok az ár ellen. Magamra kényszerítem az egyhangú, komor lépteket, mint az őrszem, aki már-már elbóbiskol, s csak a jó vacsora jár az eszébe, hogy az őrzők istene évente egyszer ezt gondolja: „Milyen szép ez a lakás... milyen hűsége... és milyen rideg a maga éberségében!” Megjutalmazlak őrlátatod ezer meg ezer léptéért. Eljövök hozzád és meglátogatlak. És az én karom hordja majd helyetted a fegyvert. De úgy, mintha a te karoddal társulna. Te pedig úgy érzed, oltalmazod az országot. És az én szemem figyelni majd a bástyák ormáról a város ragyogását. Te és én meg a város: egyek leszünk. S a szeretet olyan lesz számodra, mintha égetne. És ha a tűzvész elég szépnek ígérkezik ahhoz, hogy megfizesse életed tüzelőfáját, amelyet rönkről rönkre gyűjtöttél össze, akkor majd megengedem neked, hogy meghalj.

CLXXXIII.

A mag elgyönyörködhetne önmagában, és azt gondolhatná: „Milyen szép, hatalmas és életerős vagyok! Én vagyok a cédrus. Sőt én vagyok a cédrus a maga lényegében.”

Én azonban azt mondom, hogy ez a mag még semmi. Szállítóeszköz, út és híd. Végrehajtó eszköz. Hajtsa hát végre műveletét! Vezesse lassan a földet a fa felé. Alkossa meg a cédrust Isten dicsőségére. Aztán majd megítélem a lombjairól.

De az ágak és a lombok maguk is elgyönyörködnek magukon. „Ilyen vagyok. Olyan vagyok.” Azt hiszik magukról, hogy csodaraktárak. Hogy jól összeválogatott kincsekre nyíló kapu van bennük. Amelyet elég kitapogatni. És aztán csak úgy, találomra, költeménybe szökkentik böffentéseiket. Téged azonban nem hatnak meg az ilyen böffentések.

Így cselekszik a néger törzsi varázsló is. Vaktában, mint aki érti a dolgát, összegyűjt füvet, kelléket, furcsa mindenfélét, és holdtalan éjen összezagyválja a kondérjában. Szavakat mormol végeérhetetlenül. Azt várja, hogy láthatatlan erő kerekedjék a kotyvalékából, amely elsodorja a kunyhója felé menetelő sereget. De semmi sem jelentkezik. Erre újra kezdi. Más szavakat mormol. Más füveket választ. És tulajdonképpen nem is tévedett vágyálmához fűzött várakozását illetően. Hiszen magam láttam, hogyan döntött meg birodalmakat a fekete folyadékkal pettyezetett fapép. Tudniillik a levelem, amellyel hadat üzentem. És ismertem azt a kondért is, amelyből a győzelem született. Puskaport öröltek benne. Hallottam a levegő gyenge reszketését is, amely előbb csak egy egyszerű kebelből származott, de aztán lassacskán úgy lobbantotta lángra népemet, mint a tűzvész. Mert valaki lázadást hirdetett. És láttam megfelelően elrendezett köveket is, amelyekből csendhajó született.

De azt még sohasem láttam, hogy vaktában összehordott anyagokból bármi származott volna, ha nem lelték meg valamely ember lelkében a közös mértéküket. A költemény meg tud ugyan indítani, viszont soha semmiféle, játszadozó gyermekek által összedobált betűhalmaz nem indított még könnyekre. Mert semmi a még önmagát ki nem fejezett mag, ha már azt a fát akarja megcsodáltatni magában, amelynek a szárba szökkenésére nem adta oda magát.

Persze, Isten felé igyekszel. De abból, hogy képes vagy önmagaddá lenni, ne vond le azt a következtetést, hogy már vagy is. Böffentéseid semmit sem hömpölygetnek magukkal. Hiába származik cédrustól, nem vet árnyékot a mag, amikor forrón tűz a déli nap.

A zord idők felébresztik az alvó arkangyalt. Hogy rajtunk keresztül kitörjön pályájából, és váratlanul élénk toppanjon! Hogy felszívjon benneteket magába, ravaszkodó kis szavak, és újra összekössön. Hogy igazi kiáltást küldjön felénk. Kiáltást a távollévő kedves felé. A gyűlölet kiáltását a falka ellen. Kiáltást a kenyérért. Hogy jelentést adjon az aratónak vagy az aratásnak, a búzamezőket meglengető szélnek, a szerelemnek vagy bárminek, ami még a lassúság vizében ázik.

Te azonban, mint a martalóc, mész a város bordélynegyedébe, hogy mindenféle mesterkedésekkel szerelmet rabolj magadnak, holott a szerelem szerepe az, hogy egyszerű hitvesed egyszerű kezével simogattassa meg a válladat.

Mert bizony csak mágia van, és a szertartásnak az a szerepe, hogy olyan zsákmányok felé vezessen, amelyek nem egylényegűek csapdáiddal, mint például az a szívet átforrósító érzés, amelyet évente egyszer szerez az északi népek fiainak az a bizonyos gyanta-, csillogó fa- és meleg viaszkeverék. De mondom neked, hamis varázslat, szellemi lustaság és logikátlanság az, ha vaktában összehordott anyagokat zúzol péppé kondérodban, s azt várod, hogy olyan csoda kerekedjen belőle, amelynek az előkészítésében nem vettél részt. Mert megfeledkezve önmagad megvalósításáról, azt várod, hogy szembetalálkozz önmagaddal. De nincs többé remény. Mert bezáródnak mögötted a bronzkapuk.

CLXXXIV.

Szomorú voltam, mert gyötörtek a gondok az emberek miatt. Mert mindenki csak magára gondol, és nem tudja, mit kívánjon. Mert miféle javakat kívánhatnál, ha magad alá akarod őket rendelni, hogy gyarapítsanak? Igaz, a fa is keresi a talajnedveket, hogy táplálkozzék velük, hogy önmagává alakítsa őket. Az állat keresi a fűvet vagy valami más állatot, hogy abból épüljön. Te is táplálkozol. De táplálékodon kívül mit kívánsz, amit magad felhasználhatsz? Mivel a tömjénezés hízeleg a gögnek, embereket bérelsz, hogy ujjongva éljenek. Ők persze éljenek is. De aztán mit sem érnek neked az ilyen éljenek. Mivel a színgyapjú szőnyegek kellemessé teszik az otthonokat, városszerte összevásároltatod őket. Telezsúfolod velük a házat. Ám semmi hasznukat sem látod. Irigykedsz szomszédodra, mert királyian pompás a birtoka. Hát elveszed tőle. Beletelepszel. De semmi olyat nem nyújt neked, ami érdekelne. Vagy itt van az az állás, mindenáron meg akarod szerezni. Fondorkodsz, ravaszkodsz. El is nyered. De ez is csak olyan, mint az üres ház. Mert ahhoz, hogy boldog légy a házaddal, nem elégséges, hogy fényűző, kényelmes vagy agyondíszített legyen, s aztán parádézhass benne, azt higgyed, hogy a tiéd. Először is nincsen semmi, ami a tied, hiszen egy napon meg fogsz halni, s nem az a fontos, hogy a tied legyen - mert a ház tőled szépül vagy silányul -, hanem hogy te légy a házé, mert akkor vezet valahová, mint például az, amelyik dinasztia otthona lesz. Nem a tárgyak szereznek örömet, hanem az utak, amelyeket számodra nyitnak. Meg túlságosan is könnyű dolog lenne, hogy akármelyik önző és embergyűlölő csirkefogó bőségben dúskálhasson, fényűző életet teremthessen magának egyszerűen azzal, hogy fejedelemnek képzelje magát, és fel-alá sétálgatva a király palotája előtt, ezt mondogassa: „Nézzétek, az én palotám!” Mert valóban az igazi gazdának sem jelent pillanatnyilag semmi hasznát a palotája, fényűző volta ellenére sem. Hiszen egyszerre csak egy helyiségben tartózkodhat. Sőt megesik vele, hogy behunyja a szemét, vagy olvas, vagy beszélget, és így még ebből az egy helyiségből sem lát semmit. Vagy az is lehetséges, hogy a kertben sétálgatva hátat fordít az épületnek. Ám ennek ellenére ő a palota ura, büszke, talán nemes szívű is, és mindent szívében hordoz a palotájából, még az elfeledett tanácsterem csendjét, a padlásszobákat meg a pincéket is. A koldus tehát joggal játszhatná - hiszen a gondolatot kivéve semmi sem különbözteti őt meg a palota urától -, hogy a palota urának képzeletben magát, és pávaskodva fel és alá sétálgasson előtte, mintha pávafarka nőtt volna a lelkének!

Csak hogy nem sok látszatja lesz a játéknak, a képzelt érzelmek ugyanolyan sorvasztók lesznek, mint az álom. Alig-alig lesz rá hatással ez a szegényes mimikri, amely pedig behúzatja veled a nyakadat, ha vérfürdőt ecsetelek előtted, vagy átélteti veled azt a meghatározatlan boldogságot, amelyről a költemény dalol.

Ami a tested része, azt magadévá teszed, magaddá változtatod. De tévedsz, ha ugyanígy akarsz viselkedni a lélek és a szív dolgaival. Mert szegények a valóságban az emésztés okozta örömeid. Ráadásul a palotát, az ezüst kancsót, társad barátságát még csak meg sem emésztethet. A palota palota, a kancsó kancsó marad. És barátaid is tovább élnek a maguk életét.

Nos, én vagyok az a csodatévő, aki a királyhoz csalódásig hasonlító koldusból - hiszen, lám, gyönyörködik a palotában, vagy még inkább a tengerben, vagy még annál is jobban, a Tejútban, csak éppen nem képes bármit is kibányászni a maga számára a végtelen komor látványából - valóságos királyt tudok csinálni, jóllehet látszólag semmi sem változott. És valóban, nem is kellene rajtuk külsőleg semmit sem változtatni, hiszen ugyanaz az úr és

koldus marad mind a kettő, hiszen az is ugyanaz, aki szeret, és az is, aki elvesztett szerelmét siratja, ha háza küszöbén ül a csendes alkonyon. Csak éppen az egyik, és talán az egészsége-sebb, a gazdagabb, a ragyogóbb szellemű, a nemesebb szívű még ezen az estén a tengerbe öli magát, ha nem akad valaki, aki visszatartja. Tehát ahhoz, hogy belőled, az egy- és oszthatatlanból, kibontakoztassam a másikat, nem kell semmit sem nyújtanom neked olyat, ami látható és anyagi, vagy bármiben is megváltoztatnom téged. Elégséges, ha megtanítalak arra a nyelvre, amelyiknek a segítségével magadban és környezetedben kibetűzhetsz egy új, szívet melengető arcot, mint ahogyan komor pillanataidban néhány jól-rosszul kifaragott, vaktában egy deszkalapra helyezett fabáb is fel tudja ragyogtatni kedélyedet problémáinak sugárzó erejével, ha megtanítottalak a sakkjáték tudományára.

Ezért figyelem őket szeretetem csendjében anélkül, hogy szemükre vetném életuntságukat, amely nem az ő hibájuk, hanem a nyelvüké, jól tudván, hogy a sivatag szelét mélyen beszívó diadalmas királyt és a koldust, aki ugyanabban a szárnyas patakban talál enyhülést, csak a nyelv különbözteti meg egymástól, de azt is, hogy igazságtalan lennék, ha szemére vetném a koldusnak, anélkül, hogy előzőleg embert faragtam volna belőle, miért nem érzi át ugyanazokat az érzelmeket, amelyeket a győztes király érez a győzelmében.

A végtelen tér kulcsait adom.

CLXXXV.

Találkoztam mindegyikkel, a világ összehordott javai és az elkészült méz között. De hasonlók voltak ahhoz, aki a halott városban járkál - halott az ő számára, de csodálatos a falai mögött -, vagy ahhoz, aki olyan nyelven hallgatja a költeményt, amelyre nem tanították, vagy elhalad a mellett az asszony mellett, amelyikért a másik szívesen vállalná a halált is, akit azonban ő elmulaszt megszeretni...

Megtanítlak benneteket élni a szerelemmel. Mit számítanak a kultusztárgyak. Én láttam a kút körül lezajlott rajtaütés alkalmával önként meghalni azt, aki meg tudta volna védeni magát, s mindezt egy sivatagi róka miatt, amelyik, miután sokáig élvezte gyengéd szeretetét, ösztöne hívásának engedelmeskedve megszökött tőle. Ó! Katonáim, akinek olyan a pihenője, mint bármely pihenő - meg a nyomorúsága is, mint bármely nyomorúság -, elég volna fellelkesítésekre, hogy ez az éjszaka a visszatérés éjszakája, ez a halom a remény halma, szomszédotok a rég várt barát, a parázson sülő bárány születésnap lakoma, s ezek a szavak ének szavai legyenek. Elég lenne egy épület képe, egy dal, egy életeteknek értelmet adó győzelem, elég volna, hogy megtanítsalak benneteket mint a gyermekeket, hajóhadat építeni néhány kavicsból, elég lenne valami játék, és máris úgy simogatna benneteket az öröm szele, mint a fát. De lám, levertek és széthullottak vagytok, csak magatokat igyekeztek meglelni, s így csupán ürességet találtok, mert kapcsolatok csomója vagytok, semmi egyéb, és ha nincsen semmiféle kapcsolat, akkor csupán kihalt keresztutat letek magatokban. És nincs mit remélned, ha szeretet egyedül magad iránt él benned. Mert beszéltem már neked a templomról. A kő nem önmagát és nem a többi követ szolgálja, hanem a szárnyaló kő-hitet, amelyet együtt alkot minden kő, s amely viszont mindnyáját szolgálja. És, meglehet, képes leszel élni a királyért való lelkesedésből, mert király katonája leszel, társaiddal együtt.

„Uram - mondtam -, ajándékozz meg a szeretet erejével! A szeretet görcsös bot a hegymászónak. Tégy pásztorrá, hogy vezessem őket.”

Most hát a kincs értelméről fogok neked szólni. Amely láthatatlan, mert sohasem osztozik az anyagi dolgok természetében. Láttad az esti látogatót. Aki egyszerűen letelepszik a fogadóban, maga mellé leteszi a botját, és mosolyog. Az emberek köréje sereglenek: „Honnan jössz?” Hiszen ismered a mosoly hatalmát.

Ne indulj el muzsikáló szigeteket keresni, mintha tenger kínálta kész ajándék lennének - a tenger fehér csipkét von körük - , mert ilyen szigeteket sohasem fogsz lelni, még ha ki is hajózlak homokkoszorújukra, ha előzőleg nem vetettelek alá a tenger szertartásának. Hiába ébredsz fel rajta minden erőfeszítés nélkül, nem kapsz lányai keblétől egyebet, csak azt a képességet, hogy elfelejtsd rajta a szerelmet. Feledésről feledésre, halálról halálra fogsz haladni... aztán majd így beszélsz a muzsikáló szigetről: „Mi volt rajta, amiért érdemes élni?” Holott ha ugyanerre az utazásra jól felkészítet a legénységedet, egytől-egyig vállalják érte a halál kockázatát is.

Téged megmenteni nem azt jelenti, hogy gazdaggá teszek, sem azt, hogy bármi olyat adjak, ami neked szól. Hanem, hogy úgy vállaltassam veled a játék kötelezettségét, mint ahogyan hitvesednek köteleztetted el magadat.

Ó, nagyon érzem a magányomat, amikor a sivatagnak nincs számomra lakomája. Mit kezdjek a homokkal, ha nincs benne elérhetetlen oázis, amelyik betölti illatával? Mit kezdjek a láthatár korlátaival, ha nem barbár szokások határa? Mit kezdjek a széllel, ha nem terhes távoli titkos

tanácskozásokkal? Mit kezdjek az olyan anyagokkal, amelyek nem szolgálnak semmiféle arcot? De mi most letelepszünk a homokra. Beszélni fogok neked a sivatagodról, megmutatom valamelyik - nem akármelyik - arcát. És te ettől más leszel, mert függsz a világtól. Háza szobájában ülve ugyanaz maradsz-e vajon, ha azt adom tudtadra, hogy ég feletted a tető? Vagy ha az annyira szeretett léptekeket hallod? Még akkor is, ha nem feléd megy a kedves. Ne válaszold azt, hogy képzelgésbe akarlak kergetni. Nem azt kérem tőled, hogy higgy, hanem hogy olvass. Mi a rész az egész nélkül? Mi a kő a templom nélkül? Mi az oázis a sivatag nélkül? És ha a sziget közepén laksz, és ki akarod magadat ismerni benne, mégiscsak jó, ha melletted vagyok, és elmondom, milyen a tenger! És ha ebben a homoksivatagban laksz, jó, ha ott vagyok melletted, és elmesélem a távoli házasságot, a kalandot, a megszabadított fogolylány történetét, az ellenség közeledtét. És tévedsz, ha erről a távoli sátrak alatt megtartott esküvőről azt állítod, hogy nem árasztja szertartása fényét sivatagodra, mert hol áll meg a hatalma?

Szokásaid és szíved hajlamának vonalait követve szólok hozzád. Adományaim a dolgok jelentésévé, a rajtuk keresztül kiolvasható úttá és útra készítő szomjúsággá lesznek. Én pedig, a király, azzal az egyetlen rózsafával ajándékozlak meg, amely képes téged nagyobbá tenni, mert visszakérem tőled a rózsáját. És ettől a pillanattól kezdve megépült számodra a szabaduláshoz vezető lépcső. Előbb felcsákányozod, felásod a földet, aztán reggel felkelsz, öntözöl. És gondosan ügyelsz munkád eredményére, védelmezed a férgek és a hernyók ellen. És szíved mélyéig megindít a kipattanó bimbó látványa, és elkövetkezik az ünnep, a kinyílt rózsza, amelyet a te dolgod lesz leszedni. És miután leszedted, nekem ajánlod fel. Én átveszem tőled, te pedig vársz. Te nem tudtál volna mit kezdeni a rózsával. Ezért elcserélted a mosolyomért... s aztán királyod mosolyától napsugarasan térsz vissza a háza felé.

CLXXXVI.

Vannak, akiknek nincsen érzékük az idő iránt. Olyan virágokat akarnak szedni, amelyek még nem valósultak meg: és nincs virág. Vagy olyat találnak, amelyik másutt nyílt ki, számukra nem a rózsabokor szertartásának az eredménye, csak bazári áru, - se több, se kevesebb. - Ugyan miféle örömet szerezhetne nekik?

És most elindulok kertem felé. Kertem olyan barázdát szánt a szélbe, mint a kellemes illatú citrommal megrakott hajó, a mandarint szállító karaván vagy a tengeren illatozó, rég óhajtott sziget.

Nem készletet, hanem ígéretet kaptam. A kert olyan, mint a meghódításra váró tartomány, vagy a hitves, aki még nem volt a tiéd, de most lágyan elomlik karodban. A kert felkínálkozik nekem. Alacsony kerítése mögött mandarin- és citromfák hazája, amely sétámat készül fogadni. Ám állandóan senki sem lakja sem a citromfák és mandarinfák illatát, sem a hitves mosolyát. Számomra, aki tudom a dolgokat, mindennek van jelentése. Várom a kert vagy a hitves óráját.

Vannak, akik nem tudnak várni, és nem fognak megérteni soha költeményt, mert ellenségük az idő, amely elégtételt ad a vágynak, felöltözteti a virágot, vagy megérleli a gyümölcsöt. A tárgyokban igyekszenek örömet lelteni, holott az öröm csak a tárgyakon túl kiolvasható úton található meg. Én azonban megyek, megyek és megyek. S amikor megérkeztem a kertbe, amely számomra illatok hazája, letelepszem egy padra. És figyelek. Vannak levelek, amelyeket elsodor a szél, és virágok, amelyek elhervadnak. Érzem, hogy minden elmúlik és újra megszületik. Nem búslakodom miatta. Éber figyelem vagyok, mintha nyílt tengeren hajóznék. Nem türelem, mert nem célról van szó, hiszen az öröm a haladásból származik. Kertem és jómagam virágoktól gyümölcsök felé hajózunk. De aztán a gyümölcsökön túl a magvak felé. És a magvakon túl a jövő évi virágok felé. És nem csatlakozom soha a tárgyokban. Mindig csak valami kultusznak a tárgyai. Én a szertartás eszközeiig hatolok, és úgy találok, imádságszínük van. De akik nem vesznek tudomást az időről, beleütköznek. Még a gyermek is tárggyá lesz számukra, s nem értik meg a maga tökéletességében (mert a gyermek út Istenhez, akit nem tudhatunk megragadni). Gyermeki varázsában szeretnék megőrizni, mintha a gyermek is készlet lenne. Én azonban valahányszor gyermekkel találkozom, észreveszem, hogy félve elmosolyodik, elpirul, s igyekszik elszakadni. Tudom, mi gyötri. Ezért homlokára teszem a kezemet, mintha a tengert akarnám lecsillapítani.

Vannak, akik így beszélnek: „Én ez vagyok. Ez és ez. És az enyém ez vagy az.” Ahelyett, hogy így beszélnének: „Deszkafűrészelő munkás vagyok, híd a tenger felé a házasságra készülő fa számára. Ünnepről ünnepre haladok. Atya és leendő atya vagyok, mert termékeny az én hitvesem. A tavasz kertésze vagyok, mert a tavasz velem, ásómmal és gereblyémmel dolgozik. Én az vagyok, aki halad valami felé.” Mert amazok sehová sem mennek. S a haláluk sem lesz rév, amelyben horgonyt vet a hajó.

Az éhezők így fognak hozzád szólani: „Nincs mit ennem. A gyomrom elalél. S annyit hallom szomszédaimat is panaszkodni alélt gyomruk miatt, hogy lassan a lelkem is elbágyad tőle. Mert nem tudják, hogy a szenvedés út a gyógyulás felé, hátat fordítás a halottaknak, elkerülhetetlen vedlés jele, vagy szenvedélyes felhívás a viták megoldására. Számukra nem létezik sem vedlés, sem megoldás, sem ígéretes gyógyulás, sem gyász. Csak a pillanat kényelmetlensége, amely szenvedés. Mint ahogy akkor is, amikor a pillanat örömet jelent, a

belőle nyerhető szerény öröm - például, hogy kielégítheted étvágyaidat vagy kívánságaidat - az egyetlen, amelyet élvezni tudsz, nem pedig az az értelmes, emberi öröm, amelyet akkor érzel, amikor hirtelen rádöbben: út, szállítóeszköz és karaván vagy a vezetők vezetője számára.

A karaván jelentése nem olvasható ki az egymáshoz hasonló egymást követő egyhangú léptekből. De ha meghúzod a kötelet, hogy megszorítsd a kioldódó csomót, ha buzdítod a lassan haladókat, ha elkészíted az éjszakai táborhelyet, ha megitatod állataidat, akkor ezzel már be is léptél a szeretet szertartásrendjének a rítusaiba, éppúgy, mint amikor később, miután az oázis koronája meghozta utazásod végét, behatolsz a pálmaligetbe, éppúgy, mint amikor már ott barangolsz a városban, amelyből egyelőre csak a szegénynegyedek alacsony épületeit látod, de számodra mégis ragyognak, mert ahhoz a városhoz tartoznak, amelyben a te istened az úr.

Mert nincsen olyan távolság, amelyben istened belefáradna az uralkodásba. És te felismered őt a kövekben és a tüskés bokrokban is. Megannyi kultusztárgy és anyaga nagyszerűségének. Akárcsak a lépcsőfokok, amelyek a hitves szobájába vezetnek. Akárcsak a költeményt alkotó bármely szó. Alkotóelemei mágiádnak, mert miközben verejtékezel rajtuk, vagy véresre tépik térdedet, a város felbukkanását készíted elő. Már úgy érzed, hasonlítanak is hozzá, ahogyan a gyümölcs hasonlít a napra, vagy az agyagban megmaradt ujjnyomok hasonlítanak a szobrot gyúró művész ilyen vagy olyan érzelmeihez. Már tudod, hogy a harmincadik napon kovaköveid márványukat, bogáncsaid rózsáikat, kiszáradt sivatagod hűvös forrásait tárja eléd. Hogyan fáradhatnál bele alkotó munkádba, mikor jól tudod, hogy lépésről lépésre építed városodat? Én azt szoktam mondani tevehajcsárainknak, amikor fáradtnak látszottak, hogy ők is ugyanúgy víztől kéklő ciszternákat építenek, gyümölcsök alatt roskadozó mandarinfákat ültetnek, akárcsak a követ fuvarozó munkások vagy a kertészek. Így beszéltem hozzájuk: „Szertertást végeztek. Kezdték életre kelteni a távoli várost. Anyagaitokból most formáljátok a gyenge lányok varázsos szépségét. Ezért olyan már köveitek és tövisbokraitok illata, mint a szeretett asszony testéé.”

De amazok csak azt olvassák, amire éppen szükségük van. Rövidlátók, közel dugják az orrukat, s ezért a hajóból csupán a deszkába vert szeget látják. A pusztában vándorló karavánból csak ezt meg a következő meg az azt követő lépést. És minden asszony prostituált számukra, mert a pillanat ajándékaként és jelentéseként ajándékozzák meg vele magukat, holott köveken és tövisbokrokra át kellett volna elvergődniük hozzá, a pálmaligetekre keresztül, az ajtón halkán kopogtató ujj mozdulatán át. Ami, ha messziről érkezel, olyan csoda, hogy még a holtat is felébreszti.

Ó! Csak ekkor nyílik ki számodra az asszony, és kél új életre az idő porából, bontakozik ki lassan magányos éjszakáidból, lesz csak most felszabadult illattá, számodra ismét megújuló ifjúsága a világnak. És kezdődik el számotokra a szerelem. Csak azok találtak némi örömet a gazellákban, akik lassan szelídítették meg őket.

Meggyűlöltem értelmességüket, úgy voltak okosak, mint a könyvelők. Ez az értelem egyébbel sem törődött, csak az adott pillanatban elfogyott dolgok nyomorúságos elkönyvelésével. Ha végigjárod a bástyákat, akkor te is ugyanígy csak követ, másik követ és megint másik követ látsz. De vannak olyanok is, akiknek van időérzékük. Nem ütköznek bele sem ebbe, sem abba a kőbe. Nem sajnálják ezt vagy azt, nem remélik hasznukat valamelyik, hozzájuk legközelebb eső kötől. Hanem egyszerűen csak körbejárják a várost.

CLXXXVII.

Az vagyok, aki lakik. Mezítelenül szedlek fel benneteket a hideg földről.

Ó, vigasztalan, éjszakában tévelygő nép, a kéreg repedéseinek penésze, amelyek még rejtegetnek valami nedvességet a hegyeknek a sivatagra néző oldalán.

Mondottam nektek: „Íme az Orion, meg a Nagy Medve és a Sarkcsillag. Ti pedig felismertétek csillagaitokat, és így beszéltetek egymáshoz: „Íme a Nagy Medve, íme az Orion és íme a Sarkcsillag!” s aztán, mivel elmondhatjátok egymás között: „Hét napig mentem a Nagy Medve irányában”, és mivel megértitek egymást, íme, lakoztok valahol.

Mint atyám palotájában is: „Szaladj csak - mondták nekem gyermekkoromban -, eredj, és hozz gyümölcsöt a prэшázból...” s elég volt e szavakat kiejteniük, már fel is idézték a gyümölcs illatát. Én pedig elindultam az érett fügék hazája felé.

És ha én azt mondom neked: „a Sarkcsillag”, akkor magadban már meg is fordultál, mint az irányt vett vitorlás, és hallod Észak törzseinek a fegyvercsörgését.

És miután a keleti meszes hegység lapos tetejét szemeltem ki az ünnepre, a déli sós mocsarat pedig a kivégzésekhez - és ebből a néhány pálmafából pihenőt és szálláshelyet csináltam karavánjaid számára - máris úgy érzed magad benne, mint a saját házában.

Ezt a kutat te kizárólag arra akartad használni, amire való, hogy vízzel lásson el. Ám a víz semmi, ha nem tudod, mit jelent a hiánya. És az még nem élet, ha nem halsz szomjan.

Aki víz nélkül alszik a sivatagban, s közben arról a jól ismert kútról ábrándozik, és lázas képzeletében felidézi hengerének nyikorgását, kötelének csikorgását, jobban lakozik, mint az, aki ugyan nem szenved szomjúságot, de egyszerűen nem is sejti, hogy vannak baráti kutak, amelyek felé a csillagok mutatják az utat.

Nem azért becses nekem a szomjúságod, mert érzéki fontosságot kölcsönöz vizednek, hanem azért, mert arra kényszerít, hogy olvass a csillagokban, a szélben és ellenségednek a sivatag homokjában otthagyott lábnyomában. Ezért fontosabb mindennél az, hogy megértsd, torz lenne az életed, ha úgy akarnálak lelkesíteni, hogy megtagadnám tőled az ivás jogát, mert azzal csak a hasadat tüzelném víz utáni vágyakozásra, hanem csupán az a fontos, hogy amikor minden vágyad szomjúságod enyhítése, rád kényszerítsem a csillagok alatti menetelés meg a rozsdás, nyikorgó de himnusszá magasztosuló kútfogantyú szertartását, mert ettől nyer cselekedeted imádságértelmet, mert így válik szíved táplálékává az, amit hasadnak szántál.

Nem vagy istállóba kötött állat. Új istállót keresel, de az etetőjászol ugyanaz, és ugyanaz marad az alom is. A jószág mindegyikben egyformán érzi magát. A te számodra azonban az étkezés nemcsak a hasadnak, hanem a szívednek is szól. És ha az éhhalál szélén állván barátod megnyitja előtted háza ajtaját, asztalához vezet, megtölti tejjel a korsódat, megszegi kenyérét, akkor nem a tejét, hanem a mosolyát iszod, mert ennek az étkezésnek szertartásereje van. Igaz, hogy elvered éhségedet, de egyúttal hála is kél benned az emberek jóakarata iránt.

Azt akarom, hogy a kenyér barátodnak, a tej törzsöd anyai gondoskodásának a megnyilatkozása legyen. Azt akarom, hogy az árpalszt aratások ünnepe legyen. És a víz a kút hajtókarjának a megnyikordulását vagy a csillagok útmutatását jelentse számodra.

Megfigyeltem ezt a katonáimnál, akiket olyan delejesnek, olyan érzékenynek kívánok látni, mint a hajók iránytűje. És nem azért szeretem, ha ragaszkodnak hitvesükhöz, és mértékletesen, tisztán élnek, mintha ezzel meg akarnám fosztani őket a világ javaitól, hanem azért, mert akkor a testük hozzájuk vonzza őket, és meg tudják különböztetni az északot a déltől, a keletet a nyugattól, s van nekik mindennél kedvesebb irányt mutató csillaguk.

Ám ha a föld olyan a számukra, mint valami hatalmas bordélynegyed, ahol vaktában kopog be az ember az ajtón, hogy eloltsa magában a szerelem ízét, ha minden nő enged nekik, akkor nem látván utat, vezércsillag nélkül tévelyegnének a föld pusztá kérgén, nem lakoznak sehol sem.

Ezért atyám, miután jóllakatta, megittatta és lányokkal látta el berber menekültjeit, reménytelen jószágga silányította őket.

Én azonban az vagyok, akinek van lakása, és csak akkor nyúlhatsz asszonyodhoz, ha már megülted nászodat, hogy ágyad győzelem legyen számodra. Persze, vannak, akik belehalnak a szerelembe, mert nem tudnak találkozni egymással, ám a szerelem halottai a szerelem előfeltétele lesznek, és ha most azért, mert sajnálom őket, segítségükre sietek a szeretőknek minden gátak és bástyák és a szerelem arcát megteremtő szertartás ellen, nem a szerelemmel ajándékozom meg őket, hanem a szerelem elfeledésének a jogával.

Ugyanilyen esztelen lennék akkor is, ha azzal az ürüggyel, hogy nem mindenki remélhet gyémánt birtokosa lenni, elrendelném, hogy minden gyémántot vessenek tűzbe, és így próbáljam megvédeni kínzó vágyától az embert.

Ha szeretni vágnak egy asszonyt, nekem kell megmentenem a szerelmüket.

Az vagyok, akinek lakása van. Mágneses sarok vagyok. Mag és csendben ható erővonal vagyok, hogy törzs, gyökerek és ágak legyenek, ilyen vagy olyan virág és nem más gyümölcs, ilyen vagy olyan és nem más ország, ilyen szerelem és nem más, nem mintha megtagadnám vagy megvetném a többi, hanem mert a szerelem nem talált tárgyat, egy a többi között, hanem szertartás megkoronázása, mint amilyen a fa neme, amely uralkodik lényegi sokféleségén. Én az anyagok jelentése vagyok. Bazilika vagyok, a kövek értelme.

CLXXXVIII.

Nincs remény, ha vak vagy arra a fényre, amelyik nem a dolgokból, hanem a dolgok jelentéséből árad. És találkozom veled ajtód előtt:

- Mit keresel itt?

De te nem tudod, és panaszkodsz az életedre:

- Az élet már semmit sem nyújt nekem. Feleségem alszik, számaram pihen, búzám érlelődik. Nem vagyok egyéb, mint ostoba várakozás, és unatkozom.

Játékától megfosztott gyermek vagy, képtelen a dolgok mögött olvasni. Leülök melléd, és oktatlak. Az elvesztegetett időben poshadsz, és szorongás fog el arra a gondolatra, hogy képtelen vagy lenni.

Mert mások így beszélnek: „Cél kell az embernek.” Milyen szép is, amikor úszás közben lassan kibontakozik előtted a tengerből a part. Meg a nyikorgó kút, amely ivóvizet adja. Az aranyló búza, a keserves szántás-vetés felbukkanó partja. A gyermek mosolya, a hitvesi szerelem partja. Az ünnepre apródonként készülő, aranyszállal varrott ruha. De mivé leszel önmagadban, ha csupán azért tekered a kút karját, hogy hallgasd a nyikorgását, ha a ruhát a ruháért varrod, ha csak az ölelésért ölelsz? Mindnek hamar vége van, mert nem tudnak neked semmit sem nyújtani.

Én azonban már beszéltem neked a fegyenctelepemről, ahová azokat zárom, akik elvesztették emberségüket. Csákányütéseik értéke a csákányban van. Ütésre újabb ütés következik. De a lényegükben semmi sem változik. Úsznak, de nincsen előttük part és cél. És amit csinálnak, az nem alkotás, mert nem utak és karavánok valami fény felé. Ám süssön bár ugyanúgy a nap, legyen ugyanaz a göröngyös út, ugyanaz a verejték, de adassék meg neked egyszer egy évben kibányásznod a tiszta vizű gyémántot: hívővé lettél a fényedben. Mert csákányod ütéseinek gyémántértelme van, a gyémánt pedig nem azonos lényegű a csákánnyal. És a fa békéjét és az élet értelmét éled, mert szintről szintre emelkedsz Isten dicsőségére.

A búzáért szántod a földet, az ünnepért varrod a ruhát, és a gyémántért túrod-fejted a kőzetet. És azoknak, akiket boldognak vélsz, mennyivel van többjük, mint neked, ha nem ismerik azt az isteni csomót, amelyik megköti a dolgokat?

Nem lelhetsz békét, ha nem alakítasz át semmit a magad képére. Ha nem leszel szállítóeszközzé, úttá és karavánná. Mert csak akkor kering vér az országban. Te azonban magadért kívánsz megbecsült és tisztelt polgár lenni. És valami olyan megfoghatót akarsz kierőszakolni a világból, ami éretted van. De nem találsz semmit, mert nem vagy semmi. És dolgaidat a szemétdöörbe hányod.

Kívülről vártad a jelenést, mint valamiféle hozzád hasonló arkangyalt. De mennyivel lett volna belőle több hasznod, mint szomszédod jöveteléből? Mivel azonban megfigyeltem, hogy bár pillanatnyilag egyformának látszanak, mégsem azonos az, aki a beteg gyermekéhez siet, aki a kedveséhez igyekszik, aki az üres házához közeledik, találkozóvá vagy parttá leszek a létező dolgokon túl, és ezzel minden megváltozik. Búza leszek a szántás-vetésen, ember a gyermekén, forrásvíz a sivatagon, és gyémánt a verejtékezésen túl.

Kényszerítlek rá, hogy házat építs magadban.

Aztán amikor kész a ház, megjön a lakója, és felizzítja szívedet.

CLXXXIX.

Szeretve szeretett népem, akkor támadtak bennem ezek a kétségek, mikor a hegyen pihentem, amelyik olyan volt, mint valami kőből szabott köpeny. Lassú tűzvész, amelynek immár csak a füstje és a fénye hatolt el hozzám. „Hová mennek? Hová kell őket vezetnem, Uram? Ha ügyeik intézésére szorítkozom, önmagukra fognak hasonlítani. Uram, nem ismerek olyan ügyvezetést, amely ne merevítene mozgatlanná igazgatása tárgyát. És mit kezdjek a maggal, ha nem igyekszik fává lenni? És mit kezdjek a folyóval, ha nem igyekszik a tenger felé? És az olyan mosollyal, Uram, amelyik nem kíván szerelem lenni?”

„És a népemmel?”

„Ó, Uram, szerették egymást nemzedékről nemzedékre. Megírták költeményeiket. Megépítették házaikat, és telerakták színgyapjú szőnyegeikkel. Szaporodtak. Felnevelték kicsinyeiket, az elkopott nemzedékeket pedig szüreted puttonyaiba rakták. Az ünnepeken összegyűltek. Imádkoztak. Énekeltek. Futottak. Futás után megpihentek. Tenyerük megkérgesedett. Szemük látott, csodálkozott, aztán homály szállt rá. Gyűlöltek is egymást. Meghasonlottak egymással. Marcangolták egymást. Megkövezték a közülük származott fejedelmeket. Aztán elfoglalták a helyüket, és egymást is megkövezték. Ó, Uram, mennyire hasonlítanak gyűlölködéseik, ítélkezéseik, kinszenvedéseik valami néma és gyászos szertartáshoz. Ó, Uram, magas helyemen nem rémített meg, pedig mennyire hasonlított a hajó recsegéséhez, deszkáinak sóhajtozásához. Vagy a szülés fájdalmához. Uram, az egymást szorongató fák is elnyomják, megfojtják egymást, miközben a napfény felé igyekeznek. De a napról mégis joggal mondhatjuk, hogy tavaszt varázsol elő a földből, és a fákkal ünnepeleti magát. És az erdő fákból van, jóllehet minden fa ellensége a másoknak. Ám a szél ebből a hárfából csalja elő dicsérő énekét! Ó, Uram, én, aki rövidlátó vagyok, nem látok túl az orrom hegyén, mit tudnék megismerni belőlük különféleségükben? De, íme, most nyugodni térnek. Elteszik éjszakára a hazug szavakat, elpihennek az étvágyak és a számíttatások. Megenyhülnek a féltékenységek és irigységek. Ó, Uram, most itt ülök és végighordozom tekintetemet parlagon maradt munkáikon, és mint amikor már az igazság küszöbéhez ért az ember, zavarban vagyok egy számomra még fel nem tárult jelentés miatt, amelyet meg kell fejtenem, hogy legyen.”

„Uram, mit tudnak az ujjak, a fül vagy a hajzat a festőről, ha fest? Vagy a boka, vagy a csípő, vagy a kar? Semmit. A készülő mű magába olvasztja mozgólataikat, és a rengeteg ellenkező kívánságból végül izzón megszületik. De mivel mindenki rövidlátó, és nem lát tovább az orra hegyénél, senki sem ismer egyebet, csak összefüggéstelen mozgólatakat, az ecset kapirgálását meg színfoltokat. És mit tudnak a szegkovácsok vagy a deszkafűrészelő a hajó nagyszerűségéről? Így van ez népemmel is, ha részeiben szemlélem. Mit tud a fősvény vagy a nagy hasú dúsgazdag, meg a miniszter, a hóhér és a pásztor? Sőt ha létezik valaki, aki világosabban lát, mint a többi, az minden bizonnyal csak az lehet, aki a jószágot a vályúhoz vezeti, vagy a vajúdó asszony vagy a haldokló, nem pedig a tudós vagy a nyápic tintanyaló, mert ezek nem ismerik a lassúságot. És nem szolgálnak semmi lényegeset, míg a deszkáját gyaluló munkás látja, hogyan alakul és növekszik a műve.”

„Ha elcsitulnak kicsinyes szenvedélyeik, akkor azt is látom, mit adott a közvagyonnak a fősvény. És a semmit sem érő, mások vagyonát a maga számára megkaparintó, megvesztegethető miniszter elefántcsont- és aranytárgyakat készítő ötvösökre költi összeharácsolt kincseit. És aki igazságtalan ítéleteket hoz, az igazság és az igazságosság sóvár szeretetét teremti meg.

Aki sápot húz a templom anyagainak szállításából, csak még jobban azon igyekszik, hogy épüljön a templom.”

„Láttam templomokat épülni a hasznosság elvének teljes felrúgásával, az emberek kapzsiságának a segítségével. Láttam, hogyan szállítják a követ a fegyenctelep kegyetlen őreinek korbácsától hajszolt rabszolgák. Láttam pallért, aki ellopta a bérüket. Ó, Uram, rövidlátó vagyok, nem látok tovább az orrom hegyénél, ezért soha nem tapasztaltam egyebet, mint alávalóságot, ostobaságot és haszonlesést. De a hegy tetejéről, ahová most letelepszem, mégis azt látom, hogy templom emelkedik a fényben.”

CXC.

Világossá lett előttem, hogy nem azonos természetű a halál kockázatának és magának a halálnak a vállalása. Ismertem fiatalokat, akik fenséges göggel hívták ki a halált. Általában azért, mert voltak körülöttük asszonyok, akik tapsoltak hozzá. Megtérsz a háborúból, és boldoggá tesz a tekintetükből feléd zengő dicshimnusz. És vállalod a harc viszontagságait, vagy férfivoltodat veted latba, mert csak ez az egy van, amit kínálsz, és aminek az elvesztését kockára teszed. Tudják ezt jól a játékosok, akik vagyonukat teszik fel a kockára, mert vagyonukból pillanatnyilag semmi hasznuk sincsen, játék közben azonban a kocka fedezetévé válik, szenvedélyes erőt kölcsönöz a kezednek, s a durva kocsmasztalra veted arany kockáidat, amelyeken egymás után úsznak el birtokod mezői, legelői és gazdag aratása.

A férfiember tehát győzelme fényétől övezetten tér haza, vállán hordozva az ellenségtől szerzett s talán még most is vértől virágos súlyos fegyvereit. És talán csak rövid ideig ragyog, de addig legalább ragyog. Mert az ember egyedül a győzelméből tud élni.

Szóval a halál kockázatának vállalása az élet vállalását jelenti. A veszély szeretete az élet szeretete. Ugyanígy győzelmed is a te teremtető erőd által legyőzött kockázata a vereségnek; és még sohasem tapasztaltad, hogy az az ember, aki kockázat nélkül rendelkezik háziállataival, győztesnek állítaná magát.

Én azonban többet követelek tőled, amikor azt akarom, hogy az ország hasznos katonája légy. Jóllehet nehéz küszöbön kell átlépned, mert nem ugyanazt jelenti vállalni a halál kockázatát és vállalni magát a halált.

Azt akarom, olyan légy, mint a fa, de ugyanakkor légy a fa szolgálja. Azt akarom, hogy kevélységed forrása legyen a fa. Meg az életedé is, hogy értelmet nyerhessen tőle.

A kockázatvállalás kizárólag önmagadnak adott ajándék. Szeretsz teli tüdővel lélegzeni, szereted elkápráztatni a lányokat férfiasságoddal. Ezért kénytelen vagy úton-útfélen eldicsekedni vele, milyen kockázatot vállaltál, mert áru ez, amelyért cserébe vársz valamit. Mint az én kérkedő káplárim. Csakhogy ők legalább önmaguk dicsőségére cselekszik ezt.

Más dolog azonban úgy elveszíteni vagyonodat a kockán, hogy közben érezted, a markodban van az egész, hogy konkrétan, a maga anyagiságában, ott akartad érezni a tenyeredben, szalmatetős házaival, csűrbe hordott gabonájával, legelő jószágaival, amelyek kéményeik könnyed füstjével emberi életek jelenlétéről tanúskodnak, és megint más, ha azért mondasz le örökre ugyanezekről a csűrökről, jószágról, falvakról, mert másutt akarsz élni. Más dolog kihívni a szerencsét, égni tűzében a kockázat pillanatában, és megint más lemondani róla, mint az teszi, aki egymás után veti le ruháit, s lép ki sarujából a fövényen, hogy aztán mezítelenül a tengernek adja magát.

Aki oda akarja magát adni, annak meg kell halnia.

Úgy kell tovább élned, mint az öregasszonyok, akik egy életen át rontják a szemüket templomi terítők hímzésével, hogy felöltöztessék velük istenüket. Mert ők Isten ruhájává varrják át magukat. És a lenfonal imádsággá válik ujjaik csodatevő erejétől.

Mert az ember nem egyéb, mint út és híd, és igazán csak abból tud élni, amit átalakít. A fa ágakká a földet. A méh mézzé a virágot. És te, amikor szántasz, lángoló sárga búzamezővé a fekete földet.

Nekem tehát mindenekelőtt az a fontos, hogy Istened valóságosabb legyen számodra, mint az a kenyér, amelybe beleharapsz. Mert akkor megmámorosít, és áldozatod olyanná lesz, mint a szerelmi házasság.

De te mindent leromboltál, mindent elfecséreltél, mivel elveszítetted az ünnep értelmét, és azt hiszed, hogy gyarapszol, ha máról holnapra élsz a tartalékaidból. Mert rosszul ismered az idő jelentését. Jöttek a történettudósaid, főokosaid és kritikusaid. Megvizsgálták az anyagokat, és mivel rajtuk túl semmit sem láttak, azt tanácsolták, élvezd őket. És te nem voltál hajlandó böjtölni, pedig a böjt az ünnepi lakoma előfeltétele. Nem voltál hajlandó lemondani búzád egy részéről, amely azzal, hogy elégetted az ünnepre, nagyobb fényt adott a többinek.

És immár nem bírod felfogni, hogy létezik olyan pillanat is, amelyik többet ér, mint az egész élet, annyira vakká tett nyomorult aritmetikád.

CXCI.

Eltöprengtem hát a halál vállalásán.

Mert főokosok, történetírók és kritikusok magasztalták önmagukért a bazilikád építésére szolgáló anyagokat (és te azt hitted, róluk van szó, holott az ezüstkancsó füle, ha jól el van találva az íve, többet ér, mint egy egész aranykancsó, kellemesebben hat lelkedre és szívedre). Íme tehát, mivel vágyaid célját illetően nem sokat tudsz, azt képzeled, hogy boldogságodat a bírásból merítet, és lihegve halmozod egymásra a köveket, amelyek máshol bazilika kövei lehettek volna, s ezt tartod boldogságod előfeltételének. Holott egyetlen kötől is lázba jön a másíknak a szíve és a lelke, ha istene arcát mintázza ki rajta.

Hasonlatos vagy a játékoshoz, aki nem ért a sakkjátékhoz, arany- és elefántcsontbábuk felhalmozásában keresi gyönyörűségét, de csak unalmat lel bennük, míg a másik, akit a szabályok istensége ráébresztett a szellemesek, bonyolult játékra, durván faragott bábukkal is kiismeri magát a játékban. Mert a minden dolgok megszámlálásának vágya az anyagokhoz köt téged, nem pedig ahhoz az archoz, amelyet együtt alkotnak, és amelyet elsősorban kell felismerned. Ezért következik mindebből szükségszerűen az, hogy úgy ragaszkodsz az élethez, mint a napok halmazához, holott ha a templom arculata tiszta vonalú, balga lennél amiatt sajnálkozni, hogy nem halmozódott fel benne még több kő.

Engem tehát ne kápráztass el azzal, hogy előszámlálod házad köveinek, birtokod legelőinek, nyájad állatainak, feleséged ékszereinek vagy szerelmeid emlékeinek a számát. Mindez nem számít. Én a felépült ház minőségét akarom ismerni, birtokod vallásának a buzgalmát, és azt, vajon vidáman költitek-e el este, munkátok végeztével a vacsorát. Meg azt, hogy milyen szerelmet építettél magadnak, és miféle, nálad időtállóbbra cserélődött el az életed. Azt akarom, hogy megvalósulj. Alkotó tevékenységemben akarlak olvasni, nem pedig azokban a fel nem használt anyagokban, amelyekkel oly hivalkodón dicsekszel.

De te erre jössz, és az ösztönről kezdesz vitatkozni. Mert az ösztön készítet rá, hogy menekülj a halál elől, és azt figyelted meg, hogy minden állat igyekszik életben maradni. „Az életben maradás ösztöne felette áll minden egyéb ösztönnek - mondod. - Az élet ajándéka felmérhetetlen, tehát kötelességem, hogy megőrizzem magamban ragyogását.” És, mi tagadás, hősiesen küzdesz, hogy megmentsd magadat. Bátorságot tanúsítasz ostromban, hódításban, rablásban, fosztogatásban. Megrészegülsz az erős mámorától, aki hajlandó mindent a mérleg serpenyőjébe dobni, csak hogy megmérhesse, mennyit nyom. De önkéntes ajándékod titkát őrizve nem leszel hajlandó meghalni.

Csakhogy én ezzel szemben hivatkozom arra az apára, aki beleveti magát az örvény hívogató torkába, hogy megmentsse halálos veszedelemben vergődő fiát, akinek arca időnként még feltűnik, de egyre sápadtabban, mint a felhő résein át előbukkanó hold képe. És azt mondom neked: a felett az atya felett tehát nem uralkodik az életösztön...

- Igen - válaszolod erre. - Csakhogy az ösztön messzebb megy. Együtt érvényes az atyára és a fiúra. Együtt érvényes a helyőrségemre, amelyik maga helyett egyes tagjára ruházza át a hatalmát. Az atya kötve van gyermekéhez...

Válaszod így már kíváncsabb, összetettebb, szavakkal terhesebb. De okulásodra még hozzáfűzöm:

- Igen, létezik életösztön. De csak mint egy nála erősebb ösztön egyik megjelenési formája. A lényeges az állandóság ösztöne. Aki eleven húsból épült, állandóságát teste állandóságában keresi. Aki a gyermek szeretetéből épült, állandóságát a gyermek megmentésében keresi. És aki Isten szeretetében épült, állandóságát Istenben való felemelkedése útján keresi. Nem azt keresed, amit nem ismersz, hanem nagyságod feltételeit igyekszel megőrizni abban a mértékben, amennyiben azt érzed. Szeretetedét, abban a mértékben, amennyiben érzed a szeretetet. És elcserélhetem életedet nála is magasabbra is anélkül, hogy bármit elveszítenél.

CXCII.

Mert sejtelnéd sincs róla, mi az öröm, ha azt hiszed, hogy a fa azért a fáért él, amilyen éppen, a saját kérgén belül. A fa szárnyas magvak forrása, nemzedékről nemzedékre alakul és szépül. Halad, de nem ahogyan te, hanem ahogyan a tűzvész terjed a szelek szeszélye szerint. Cédrust plántálsz a hegyre, s egyszerre csak erdő lesz belőle, amely századokon át lassan terjeszkedik tovább.

Minek hihetné magát a fa? Gyökereknek, törzsnek és lombsátornak. Miközben gyökereit mélyesztí, azt hihetné, hogy önmagát szolgálja, holott nem egyéb, mint út és híd. A föld rajta keresztül egyesül a nap mézével, hajt rügyeket, fakaszt virágokat, alkot magvakat, a mag pedig úgy viszi tovább az életet, mint már készenlétben álló, de még láthatatlan tűz.

Ha a szélbe vetek, a földet borítom lángba. Te azonban mindezt lassításban látod. Te a mozdulatlan lombot látod, a törzsből súlyosan terpeszkedő ágakat, és azt hiszed, hogy a fa egy helyben, önmagából élő, önmagába zárkózott lény. Rövidlátó vagy, nem látsz tovább az orrod hegyénél, ezért rosszul látsz. Pedig elég távlatot vened, meggyorsítanod a napok járását, hogy lásd, miként csap fel magodból a láng, lángodból a többi láng, s halad, terjed a tűzvész, levetvén elhamvadt faöltözékét, mert az erdő szótlanul ég. És már nem látod sem ezt, sem azt a fát. És megérted, hogy a gyökerek nem szolgálták sem az egyiket, sem a másikat, hanem ezt az emésztő, de ugyanakkor építő tüzet, és hogy a sötét lombtakaró, amely hegyedet borította, immár csupán naptól megtermékenyített föld. És nyulak fészkelik be magukat a tisztásokra, madarak az ágak védelmébe. Te pedig már nem is tudod megmondani gyökereidről, hogy tulajdonképpen kinek szolgálnak. Mert nincs már egyéb, csak állomások és átmenetek. És miért akarnád azt hinni a fáról, amint nem hiszel a vetőmagról? Nem jutna eszedbe illet mondani: „A mag önmagáért él. Befejezett lény. A szár önmagáért él. Befejezett lény. A virág, amellyé a szár változik, önmagáért él, befejezett lény. A mag, amelyet a virág terem, önmagáért él, befejezett lény.” Vagy az új csíra, amelyik kidugja makacs szárát a kövek közül. Melyik szakaszt választod, hogy azt tekintsed beteljesedésnek? Én nem ismerek semmi mást, mint a földnek a nap felé való törekvését.

Ugyanígy az emberről, a népemről sem tudom hová tart. Zárva vannak a csűrök, és csukott ajtók mögött hallgatnak a lakások, amikor leszáll az éjszaka. Alusznak a gyermekek, alusznak az öregasszonyok és az öreg férfiak; ugyan mit tudnék mondani az útjukról? Hiszen oly nehéz kibogozni, oly tökéletlenül szabja meg egy-egy évszak járása, amely csupán egyetlen ráncot rajzol az öregasszony arcára, csupán néhány szóval gyarapítja a gyermek szókincsét, alig-alig változtat a mosolyon. És mit sem változtat az ember tökéletességén vagy tökéletlenségén. És mégis, ha nemzedékeket tekintek át, én látlak téged, népem, amint magadra ébredsz, és megismered magadat.

Persze, senki sem gondolkozik önmagán kívül. És jól is van így. A fontos csak az, hogy az ötvös cizellálja az ezüstöt, s ne foglalkozzon mással. Hogy a földmérő foglalkozzon a földméréssel. Hogy a király uralkodjon. Mert a haladás feltételei. Ahogyan a szegkovácsok is a szegkovácsokról zengenek dicsőítő énekeket, a deszkafűrészelő a deszkafűrészelőkről, jóllehet mindnyájan a hajó születésén dolgoznak. De üdvös dolog számukra, hogy a költemény révén megismerjék a vitorlás hajót. Ettől még nem fogják kevésbé szeretni deszkáikat és szegeiket ezek az emberek, akik ily módon majd megértik, hogy ebben a hosszú, szárnyas, tengeri szélből életre keltett hattyútestben találnak egymásra, és nyerik el életük értelmét.

Ezért akarom, jóllehet életed célja éppen nagyszerűsége folytán nem kímél meg attól, hogy ismét kitakarítsd hajnalban a szobádat, vagy annyi más után ezt a marék árpát is elvesd, hogy újra elvégezd ezt vagy azt a munkamozdulatot, egy szóval vagy egy imádsággal többre tanítsd a gyermekedet - ahogyan a vitorlás hajó megismerésétől sem fogod lenézni deszkáidat és szögeidet, hanem még jobban szereted: ezért akarom, hogy bizonyossággal tudd, nem az ételedről, nem az imádságodról, a szántás-vetésről, a gyermekedről, a családod körében megült ünnepről vagy a házadat díszítő tárgyról van szó. Ez mind csak előfeltétel, út és híd. Mert jól tudom, ha megtanítlak rá, akkor még jobban fogod tisztelni mindegyiket, ahogyan az utat és kanyarjait, csipkebokrainak az illatát, barázdáit és kaptatóit is még jobban fogod szeretni és megismerni, ha nem kietlen tekervényes ösvény lesz, amelyen elunod magadat, hanem út a tenger felé.

És nem engedem, hogy ilyeneket mondj: „Mire jó nekem ez a seprés, ez a cipelni való teher, etetni való gyermek, olvasni való könyv?” Mert ha jó az, hogy elalszol, s aztán vacsoráról álmodsz és nem országról, mint az örök, jó az is, hogy készen állj a látogatásra, amelyet nem jelentenek ugyan be előre, de amelyik rövid időre felcsillantja a szemedet, hallóvá teszi a füledet, és amelytől a seprés szomorú robotja szavakkal ki nem fejezhető szertartás szolgálatává lesz.

Így szíved minden dobbanásának, estéid minden szenvedésének, vágyának és mélabújának, minden étkezésnek, minden fárasztó munkának, minden mosolynak, minden, napról napra rád terpeszkedő fáradtságnak, minden ébredésnek és édes álomba-szenderedésnek az az Isten ad értelmet, aki mögöttük van.

Nem találtok semmit, ha otthon ülő, tétlen emberré lesztek, azt híven, hogy magatok is készlet vagytok összegyűjtött javaitok között. Mert nincsen készlet, és aki megszűnik növekedni, az meghal.

CXCIII.

Mert az az általad annyit hangoztatott egyenlőség tönkretesz. Szerinted: „Fel kell osztani ezt a gyöngyöt mindnyájunk között. Hiszen akármelyik gyöngyhalász rábukkanhatott volna.”

És a tenger ettől kezdve már nem csoda, öröm forrása, a sors csodálatos ajándéka. És egyik vagy másik halászod alábukása sem csoda ünnepi szertartása már, bámulatos valami, akárcsak a mondai hőstettek, hiszen tavaly is talált valaki más egy hasonló fekete gyöngyöt.

Mert amiképpen azt kívánom, hogy takarékoskodj esztendőn át, mérd kevesebbre igényeidet, vond meg szádtól a falatot, és tedd félre az egyetlen ünnepre, amelynek az értelme nem az ünnep tényében van, hiszen az ünnep csupán egyetlen másodperc, kibontakozás, győzelem, a fejedelem látogatása, amelynek azonban az az értelme, hogy egész esztendődet megszépíti a jutalom kívánásával és emlékével, mert csak akkor szép az út, ha a tengerhez vezet - a fészket azért rakod, mert várod, hogy kikeljen a tojás, pedig nem ez a fészek lényege, a csatában azért izzadsz, mert győzelmet remélsz, pedig nem ez a csata lényege, és esztendőn át készíted elő házadat a fejedelem fogadására: hasonlóképpen azt kívánom tőled, hogy az embereket se tedd egymással egyenlővé valamiféle hiú igazságosság nevében, mert úgysem fogod egyenlővé tenni az öreget a fiatallal, a te egyenlőségesdid úgyis mindenkor sántítani fog. Hiába osztod szét a gyöngyöt, semmi sem jut belőle az egyesnek, inkább azt kívánom, foszd meg magadat nyomorúságos osztályrészedtől azért, hogy aki az egész gyöngyöt megtalálja, mosolytól ragyogó arccal térjen meg otthonába, s amikor felesége kíváncsiskodni fog, ezt mondja neki: „Találd ki, mit hozok!” - s aztán még mindig nem nyitja ki a tenyerét, mert fel akarja csigázni kíváncsiságát, és örülni lelkében a miatt a boldogság miatt, amelyet maga körül áraszthat, elég ha szétnyitja az ujjait...

És mindenki gazdagabb lesz. Mert, íme, itt a bizonyíték, hogy a tengerben való kutatás más, mint egyszerű, nyomorúságos küszködés. Így tanítanak a szerelem ízére mesemondóim elbeszélései. És az általuk magasztalt szépségtől minden asszony szebb lesz. Mert van egy asszony, aki megéri, hogy a férfiember meghaljon a zsákmányul ejtés édes érzéséért, rajta keresztül a szerelem az, ami megéri, hogy meghaljon érte az ember, és ettől minden asszony varázsosabb lesz, megszépül, mert talán mindegyik ott rejtegeti magában, titkos rejtekében, a csodálatos gyöngy páratlan kincsét, akárcsak a tenger.

És ettől fogva nem tudsz úgy közeledni bármelyikhez, hogy ne dobbanjon meg egy kissé a szíved, akárcsak a Koráll-öböl gyöngyhalászáé, amikor belevetik magukat a tengerbe.

Igazságtalan vagy a hétköznappal, amikor ünnepre készülsz, de az eljövendő ünnep balzsamossá teszi a hétköznappal, és te gazdagabb vagy attól, hogy létezik ünnep. Igazságtalanságot követsz el magaddal szemben, ha nem osztozol szomszédod gyöngyében, ám a neki jutó gyöngy ragyogást kölcsönöz későbbi alámerüléseidnek, akárcsak az a már említett forrás is az egész sivatagot teszi szebbé, amelyik a távoli oázis szívében csobog.

Persze, a te igazságosságod azt követeli, hogy az egyik nap olyan legyen, mint a másik, az egyik ember hasonlítson a másikhoz. Ha asszonyod zsörtölődik, elzavarhatod házadtól, és választhatsz helyette másikat, aki nem házsártos. Mert szekrény vagy az ajándékok befogadására, és nem kaptad meg, amit vártál. Én azonban állandóvá akarom tenni a szerelmet. Csak ott van szerelem, ahol a választás visszavonhatatlan, mert korlát kell ahhoz, hogy megvalósulhass. És a rajtaütés, a vadászat és a vad foglyul ejtése okozta öröm más, mint amit a szerelem nyújt. Mert az előbbinek a jelentése az, hogy vadász vagy. S az asszonyé,

hogy zsákmányul ejted. Ezért, mihelyt foglyul ejtetted, már nem is ér semmit, hiszen megtette, amire való. Jelent-e valamit a költőnek a már megírt költemény?

Az ő jelentése az, hogy tovább alkosson. Ám ha rázártam az ajtót az otthonod rejtette párra, akkor ennél tovább kell menned. Mert a jelentésed az, hogy hitvestárs vagy. S az asszonyé, hogy a feleséged. A szónak súlyosabb értelmet adtam, s ezt a szót: „feleségem...” szíved minden komolyságával mondod ki. De más örömöket fedezel fel. És persze más szenvedéseket is. Ezek azonban örömeid előfeltételei. Meghalhatsz érte, mert ő belőled egy rész, amint te is része vagy neki. Nem a zsákmányodért halsz meg. Hűséged a hívő, nem pedig a fáradt vadász hűsége. Ez az utóbbi egészen más, unalom származik belőle, nem fakaszt fényt.

Persze, vannak olyan gyöngyhalászok is, akik nem lelnek gyöngyre. Vannak emberek, akik csak keserű csalódásra lelnek választott ágyukban. Ám az előbbiek nyomorúsága a tenger ragyogásának a feltétele. Ez pedig mindenkié, még azoké is, akik semmit sem találtak benne. Az utóbbiak nyomorúsága pedig a szerelem sugárzó boldogságának a feltétele, és ez is mindenkié, még azoké is, akik boldogtalanok. Mert a szerelem vágya, a miatta érzett bánkódás és sóvárgás többet ér, mint az állat nyugalma, amelyik számára idegen dolog a szerelem. Mint ahogyan a sivatagban is, ahol szomjúság gyötör, tövisek szúrásától szenvedsz, többet ér a fájón vágyott forrás az elfeledettnél.

Mert ez az a titok, amelyet megadatott megértenem. Ahogyan formát adsz annak, amivel foglalkozol, akár ellene, akár érte harcolsz - éppen ezért harcolsz rosszul, ha csupán azért teszed, mert gyűlölöd ellenséged istenét, hiszen a halált mindenekelőtt a te istened iránti szeretetedből kell vállalnod -, éppúgy fénnel áraszt el, táplál és gyarapít az, ha bánkódsz, sóvárogsz vagy sírsz, mint ha foglyot ejtenél. A ráncos arcú anya, akiben a gyász meglelvén értelmét, mosollyá lett, halott gyermeke emlékéből él.

Ha lerombolom benned a szeretet feltételeit, hogy ne kelljen szenvedned, mit adtam neked helyette? Kedvesebb a forrás nélküli sivatag az utat tévesztett, szomjúságtól halódó utasnak?

És én azt mondom neked, hogy ha jól ünnepelted, ha jól beépítetted a szívedbe, amikor egyé lettél a homokkal, készen rá, hogy levetkezd földi valódat, a forrásból olyan csendes víz buzog feléd, amely nem a dolgok, hanem a dolgok értelmének a körébe tartozik, és még mindig mosolyt tudok deríteni arcodra, ha felidézem előtted a források csobogásának édes zenéjét.

Hogyan is ne követnél engem? Én vagyok a te jelentésed. Egy kis nosztalgiával megszépítem a homoksivatagodat. Megnyitom számodra a szeretetet. Egy illatból országot varázsolok neked.

CXCIV.

Ki akarom nyitni a szemedet, mert rosszul fogod fel a szertartást. Azt hiszed, amolyan szeszély szülte intézkedés, pótszépítgetés. Mert úgy véled, a szerelmest gyöttrik a szabályok, amelyeket csak azért hozott valami kissé szeszélyes isten, hogy - a legjobbat feltételezve róla - itt segítsen, amott megrövidítsen, mint az olyan örökélet, amelynek a feltétele az lenne, hogy megnyirbáljuk érzelmeinket. Tévedsz, mert a szabályok tesznek olyanná, amilyen vagy; miközben gyötörnek, egyúttal meg is alapoznak, mert akkor találkozol ilyen korlátokkal, amikor vagy, s a fát is a magjaiba írott erővonalak alakítják. De már beszéltem neked arról, hogy mikor szép a kép. Nézőpont és ízlés dolga. Aszerint, hogy honnan nézed, másként ítélsz az étkezésről, a pihenésről, az imádságról, a játékról vagy a szerelemről. Nem fogadok el semmiféle beskatulyázást, mert az ember nem egyes darabok összege, hanem oszthatatlan valami, uralkodó egység. És ha a szobrászom kifaragta arcon megváltoztatom az orrot, akkor meg kell változtatnom a fület is, vagy pontosabban a változtatással a fülnek az egész hatását, rád gyakorolt benyomását is megváltoztattam. Tehát ha évente egyszer arra kényszerítlek, hogy fordulj a sivatag felé, borulj le a földre, és add meg a tiszteletet a homokredők mögött rejtőző daloló oázisnak, akkor misztériumára az asszonyban, a munkában vagy a házban is rálelsz majd. Így azzal, hogy csillagos éggel ajándékoztalak meg, megváltoztattalak a rabszolgával, a királlyal vagy a halállal való viszonyodban is. Főgyökere vagy a lombos fának, és ha megváltoztatlak gyökérvoltodban, megváltozik veled a lomb is. És soha sem tapasztaltam, hogy az embereket átalakították volna a nagyokosok érvei, sohasem láttam, hogy a sanda próféta fellengzős prédikációja lelkük mélyén megtérítette volna őket. Ezzel szemben, amikor a lényegükhöz fordultam valamely szertartás segítségével, megnyitottam őket világosságomnak.

A szerelemre hivatkozol a tiltó szabályokkal szemben. De éppen ezek a szabályok alapozták meg a szerelmet. És afelett érzett bánatod, hogy nem érzel szerelmet - s ez a búbánat a szabályok eredménye - éppen maga a szerelem.

A szerelemvágy szerelem. Mert nem vágyhatsz arra, ami még nem fogamzott meg benned. És ahol a testvérek nem szeretik egymást, ott hiányzik az a struktúra vagy szokás, amelyik értelmet kölcsönöz a testvérszeretnek (de hogyan is szerethetnél csak azért, mert egymás mellett ültök egy asztalnál?). Még sohasem tapasztaltam, hogy bárki is amiatt panaszkodott volna, hogy nem szereti jobban a testvérét. Sajnálod a benned megfogamzott szerelmet és az asszonyt, aki elhagy, de egyetlen, véletlenül utadba kerülő közömbös asszony sem indít arra, hogy keserűn kijelentsd: „Boldog lennék, ha szeretném...”

Amikor siratod a szerelmet, az azért van, mert megszületett benned a szerelem. Persze, a szabályok, ha ők alapozzák meg a szerelmet, azt mutatják neked, hogy a szerelmet siratod, és te azt hiszed, hogy a szerelem szabályok nélkül is lázba tudna hozni, holott egyszerűen azért, hogy megalapozzák a szerelmet, megajándékoznak örömeivel és gyötrelmeivel, ugyanúgy mint a pálmaliget kútjának a létezése is kegyetlennek érezteti veled a sívó homokot, s ahogyan a forrás nem léte is kétségtelenül testvére számodra a források létezésének. Mert nem sírsz amiatt, amit nem tudsz felfogni. Amikor forrásokat létesítek, a hiányukat is megteremttem. És amikor gyémántokkal ajándékozlak meg, gyémántszükét teremtek. A tengerek évente egyszer meglelt fekete gyöngye szüli meg hiábavaló alámerüléseidet. A fekete gyöngy adományát rajtad esett erőszaknak, rablásnak és jogtalanságnak tartod, ezért szétzúzod, hogy szétösszad erejét. Holott mindössze az kellett volna, hogy megértsd, miről van szó, mert létezésétől még

akkor is gazdagabb vagy, bár más számára létezik, mint ha mindenütt egyformán üres lenne a tenger.

Nyomorúságukat teremtették meg azzal, hogy az istállóban élő barom jászol előtti egyenlőségét követelték maguknak. Meg azt, hogy kiszolgálják őket. És ha a tömeget tiszteled bennük, akkor a tömeget teremted meg bennük. De ha mindegyikben az embert tiszteled, akkor az embert teremted meg, s már mennek is mind az istenek útján.

Gyötör az a gondolat, hogy felborították igazságukat, mert szemeik vakká lettek a nyilvánvaló igazság meglátására, hogy ti a hajó megszületésének az előfeltétele - vagyis a tenger - gyöttri a hajót, hogy a szerelem előfeltétele gyötrellem a szerelem számára, és hogy magasba törésed előfeltétele gyötrellem magasba törésed számára. Mert nincsen felemelkedés nehézkedés nélkül.

Amazok azonban így gondolkoznak: „Akadályokba ütközik a felemelkedésünk!...” Elpusztítják hát az akadályait, de ezzel vége is terük hajlatának. És vásári tolongó tömeggé lesznek, miután lerombolták atyám palotáját, amelyben minden lépésnek értelme volt.

Ezért hallhatod őket, amint azon töprengnek, milyen szellemi táplálékot kell nyújtani az embereknek avégből, hogy lendületet adjunk szellemüknek, és nemesítsük szívüket. Vaktában, terv nélkül dobálták szét az embereket, jászolnál tették, istállóban lakó jószággá változtatták őket, és mivel emberszeretetből cselekedtek, az embert a maga nemes szívével, világos szellemével és nagyságával akarván felszabadítani, most már kénytelenek megdöbbenéssel tudomásul venni, hogy, íme, tompul a szelleme és a szíve. De ebből a rendetlen tömegből mit fognak csinálni? Gályarabok énekeivel próbálják őket megindítani, gyatra kísérteteket ébresztgetnek bennük, amelyek ugyan a gályákat már elfeledték, de egy kicsit még behúzzák a vállukat rettegve a korbácsütésektől. Egy picikét el is ülteted bennük a költemény szavait. De hatásuk egyre halványul. A gályarabok éneke nemsokára már nem idézi fel bennük az elfeledett ütéseket, és többé már nem zavarja az istálló nyugalmát, mert megfosztottad hatalmától a tengert. A takarmányon kérődzők láttán aztán szorongás fog el az élet értelme és a szellem fellángolásainak a misztériuma felett, ami már a halál lesz. És úgy keresed törekvésed tárgyát, mintha az is tárgy lenne a többi között. Valami nótát költesz az ennivalóról, amelyik unos-untalan csak ezt fogja ismételni: „Eszem”..., de semmit sem ad hozzá a kenyér ízéhez. Mert nem érted meg, hogy nem tárgyról van szó amelyet a többi között kell felismerned, a többi között kell magasztalnod, hiszen a fa lényege sem valahol a fában rejlik, és aki csupán a lényegét akarja lefesteni, az nem fog semmit se festeni.

Egyáltalán nem meglepő, hogy hiába keresed-kutatod a végleg megpihent társadalom kultúráját, mert ilyen kultúra nincs.

„Kultúrát ajándékozni - mondotta atyám - azt jelenti, hogy szomszóságot ajándékozol. A többi magától jön.” Te azonban kotyvasztott italokkal halmozod el a jóllakottakat.

A szeretet hívás a szerelemre. Így van ez a kultúrával is. A kultúra maga a kultúra szomszósása. Igen, de hogyan kultiváljuk a szomszóságot?

Te csak állandóságod előfeltételeit követeled. Akit az alkohol valósított meg, alkoholt követel. Nem mintha hasznára válna az alkohol, hiszen meghal tőle. Akit kultúrád tett azzá, ami, az a kultúrádat követeli. Nincs ösztön az állandóság ösztönén kívül. Ez uralkodik az életösztön felett.

Mert már sok olyan embert láttam, aki inkább szívesen meghalna, semhogy falujától távol kelljen élnie. És ugyanezt tapasztaltad a gazelláknál meg a madaraknál is: ha egyszer foglyul ejted őket, inkább lassan meghalnak.

És ha elszakítanak asszonyodtól, gyermekeidtól, szokásaidtól, vagy kioltják a világban azt a fényt, amely éltetett - mert ez a fény még a kolostor mélyéről is fennen ragyog -, akkor lehet, hogy belehalsz.

Ha meg akarlak menteni a haláltól, elég kitalálnom számodra valami szellemi birodalmat, amelyben asszonyod mindig készen áll rá, hogy magához fogadjon. Így tovább élsz, mert végtelen a türelmed. Jóllehet távol van tőled a ház, amelyből vagy, még a sivatagodban is a tiéd. A kedves asszony is a tiéd, bár távol van, és most éppen szendereg.

De azt nem tudod elviselni, hogy a csomó szétbomoljon, és szertehulljanak a tárgyak, amelyeket összefogott. És ha meghalnak isteneid, meghalsz te is. Mert belőlük élsz. És csak az éltet, amiért képes vagy meghalni.

Ha valami felemelő érzelmet ébresztek benned, tovább fogod adni nemzedékről nemzedékre. Megtanítod a gyermekeidet, hogy meglássák a dolgokon túl, mint a birtokot a birtok anyagain túl, azt az arcot, amelyet egyedül érdemes szeretni.

Mert senki sem halna meg az anyagokért. Az anyagok tartoznak szolgálni - nem téged, hiszen te csupán út és híd vagy, hanem - a birtokot. Te pedig szolgálatára rendeled őket. De ha a birtok létrejött, akkor már hajlandó vagy meghalni, hogy védj a sértetlenségét.

Hajlandó lesz meghalni a könyv értelméért, de a nyomdafestékért vagy a papírért nem.

Mert kapcsolatok csomója vagy, és önmagaddal való azonosságod nem az arcodon, a testeden, a tulajdonodon, a mosolyodon fordul meg, hanem azon a bizonyos épületen, amely rajtad keresztül emeltetett, azon a bizonyos arcon, amelyik belőled valósul meg, és azzá tesz, ami vagy. Egysége rajtad keresztül teremődik meg, de cserében te öbelőle vagy.

Ritkán szólhatsz róla: mert nincsen szó, amely közölni tudná mással. Így van ez a szeretett asszonnyal is. Hiába mondod ki előttem a nevét, az elhangzott szótagok nem képesek közölni velem a szerelmet. Azt meg kell mutatnod. S ez már a tettek körébe tartozik. Nem pedig a szavakéba.

De ismered a cédrust. És ha azt mondom: „cédrus”, akkor közöltem veled nagyszerűségét is. Mert már ráésméltettek a cédrus valóságára, amely túl van a törzsön, az ágakon, a gyökereken és a lombozaton.

Nem ismerek más módot a szerelem megalapozására, mint azt, hogy feláldoztassalak a szerelemnek. De miféle isteneik vannak azoknak, akik az almon készen kapják a táplálékukat?

Azt állítod, hogy gyarapítod őket, ha ajándékokkal hizlalod őket, pedig csak elpusztulnak tőlük. Csupán abból vagy képes élni, amit átalakítasz, és amitől napról napra meghalsz egy kicsit, miközben elcseréled rá magadat.

Jól tudják ezt az én öregasszonyaim, akik vakulásig forgatják a varrótűt. Arra biztatod őket, hogy kíméljék a látásukat. De aztán már semmire sem lesz jó nekik a szemük. Mert tönkretetted elcserélődésüket.

De mire cserélik el magukat azok, akiket te jól akarsz lakatni?

Létrehozhatod bennük a birtoklás szomjúzását. Csakhogy a birtoklás nem csere. Létrehozhatod az aranybrokátok felhalmozását. Ám ezzel csupán raktár-lelket hozol létre. Hogyan teremted meg azt a szomjúságot, amely arra késztet, hogy tönkretedd a varrással a szemedet? Mert egyedül ez igazi élet szomjúhozása.

Szeretetem csendjében jól megfigyeltem kertészeimet és gyapjúfonó asszonyaimat. Megállapítottam, hogy nagyon kevés adatott nekik, de annál több az, amit tőlük kívánnak.

Mintha rajtuk, a kertészeken és a fonóasszonyokon, nyugodnék a világ sorsa.

Azt akarom, hogy minden őrt álló katonám felelősnek érezze magát az egész országért. Ugyanígy a kertész is, a hernyók ellen, a kert bejáratánál. És az a másik is, aki az arany papi köntöst hímezi: talán csupán gyengécske fényt áraszt maga körül, de közben Istenét ékesíti, és egy ma már ékeesebb isten ragyogja be a fényével, mint tegnap.

Nem tudom, mit jelent nevelni az embert, ha nem azt, hogy megtaníttuk arcokat kibetűzni a dolgokon túl. Én az isteneket örökítem át. Így van ez a sakkjáték okozta örömmel is. Én azzal védem, hogy védem a szabályokat, te azonban rabszolgákat adnál az embereknek, hogy azok nyerjék meg helyettük sakkjátszmáikat.

Szerelmes leveleket akarsz ajándékozni, mert megfigyelted, hogy egyesek örömkönnyeket sírtak, amikor ilyet kaptak, s aztán csodálkozol, hogy nem sikerül könnyet csalnod a szemükből.

Nem elég, hogy csak adj. Előbb azt kellett volna megteremtened, aki kap. Ahhoz, hogy a sakk örömet okozzon, előbb a sakkjátékost kellett volna megteremtened. A szerelemhez előbb a szerelem szomjúhozását. Ugyanígy előbb az oltárt, hogy befogadja az istent. Én országot építettem fel az őrállók szívében, amikor arra kényszerítettem őket, hogy fel és alá járkálva örködjenek a bástyán.

CXCV.

Tökéletes költemény, amely a cselekedeteidben élne, és mindenedet igénybe venné, még izmaid erejét is. Ez az én szertartásrendem.

Gyenge visszhangok, alig megkezdett mozdulatok, amelyeket megkötök benned a hatékony szavakkal. Kitalálom számodra a gályák játékát. Szívesen belemész, és behúzod egy kissé a válladat.

De a szabályok, a rítusok, a kötelezettségek és a templom építése meg egymást előre megszabott rendben követő napok: mindez, semmi kétség, másfajta művelet.

Mindezt azért írtam, hogy ezt elfogadtassam veled, miközben gyengéden rávezettelek, hogy megismerd magadat ebben a megvalósult állapotodban, és remélj.

És, természetesen, ahogyan szórakozottan és mit sem érezve olvashatod írásomat, ugyanúgy a szertartást is végigcsinálhatod anélkül, hogy nagyobb lennél tőle. Fösvénységed kényelmesen elfér a szertartás nagyszerűségében.

De nem kívánlak minden percben irányítani, ahogyan a strázsámtól sem kívánom, hogy minden pillanatban lelkesen csak az ország járjon az eszében. Elég nekem, ha a sok közül az egyik mindenestől az országé. Sőt ettől az egytől sem kívánom, hogy minden pillanatban csupa buzgóság legyen, csupán annyit, hogy amikor szokás szerint a vacsorán jár az esze, hasítson bele villámként örvoltának a tudata, mert nagyon jól tudom, hogy a lélek alszik, képtelen állandóan nyitva tartani a szemét, különben megvakítaná ez a lelkesedés, de azt is nagyon jól tudom, hogy a tenger értelme a valaha kihalászott fekete gyöngy, az év értelme az egyetlen igazi ünnep, és az életé a halálban való beteljesülés.

Nem törődöm azzal, hogy az én szertartásrendem értelme elkorcsosul a korcs szívekben. Hódításaim során azt tapasztaltam a fekete néptörzseknél, hogy a varázsló aljas kincssóvárgásból rávette őket, hogy ajándékaikkal halmozzanak el valami zöldre mázolt faragott fát.

Mit törődöm én veled, ha a varázsló rosszul értelmezi a szerepét! A szobrász hüvelykujja teremti az életet.

CXCVI.

Aztán itt van ez a másik, hálát követel: ezt meg ezt tette értük... csak hogy nincsen begyűjtött ajándék, sem végleges készlet. Az ajándék az emberek közötti közlekedés: „Ha többé már nem adsz; akkor akár semmit sem adtál volna.” Erre te ezt válaszolod: „Tegnap érdemet szereztem, és ma is őrzöm az előnyét.” Én azonban erre így válaszolok: „Nem! Tegnap még ezzel az érdemmel haltál volna meg, ez nem kétséges, csak hogy nem haltál ám meg tegnap. Csupán az számít, amivé halálod órájára lettél. Tegnap nemes énedből csináltad a mai zsugorit. Ezért ha ma halsz meg, zsugori voltodban fogsz meghalni.”

Annak a fának a gyökere vagy, amelyik belőled él. Kötve vagy ahhoz a fához. Kötelességeddé lett. A gyökér azonban ezt mondja: „Már túl sok nedvet szállítottam neki!” De így a fa elhal. Kecsegtetheti magát a gyökér azzal, hogy hála jár neki a halottól?

Ha az őrálló belefárad a láthatár kémlelésébe, és elszundít, meghal a város. Nincs raktár, tele elvégzett őrzáratokkal. Nincs sehol szíved által elraktározott dobogás. Még a csűröd sem jelent készletet, csupán útba ejtett kikötő. Egyszerre műveled és rabolod ki a földedet. Te azonban mindenben tévedsz. Azt képzeld, megpihenhetsz az alkotás után, ha az alkotott tárgyakat múzeumban halmozod fel. Magát a népedet is múzeumba zsúfolod. Csak hogy nincsenek ám tárgyak! Ugyanannak a tárgynak más ember nyelvén más az értelme. A fekete gyöngy nem ugyanaz a gyöngyhalász, a kurtizán vagy a kereskedő számára. A gyémántnak akkor van értéke, amikor kibányászod, eladod, elajándékozod, elveszted, megtalálsz, amikor ünnep alkalmával valakinek a homlokán ékeskedik. Nem ismerem hétköznapi használatra szánt gyémántot. A hétköznapi gyémánt csupán értéktelen kavics. Jól tudják ezt azok, akinek a birtokában van. Legtitkosabb ládájukba zárják, hadd aludjon benne. Csak a király születésnapjára veszik elő. És akkor a gyémánt büszkeséget sugároz. Az asszonyok esküvőjük estéjén kapták ajándékba. A gyémánt szerelem fellobbanása volt. Annak a számára pedig, aki előkaparta a közetből, valamikor csoda volt.

A virágok a szemet gyönyörködtetik. De a legszebbek mégis azok, amelyeket a tengerbe szórtam, hogy velük áldozzak halottaim emlékének. Ezeket nem fogja többé látni senki sem.

Ez az ember itt a múltjával hozakodik elő. Azt mondja: „Én vagyok az, aki...” Hajlandó vagyok hát tisztelettel övezni, feltéve, ha már meghalt. De barátom, az egyetlen igazi mértantudós sohasem dicsekedett a háromszögeivel. Ő a háromszögek szolgája, mértani jelek kertjének a gondozója volt. Egy éjszaka, amikor azt mondtam neki: „Büszke lehetsz a munkádra, mert sokat adtál az embereknek...”, előbb elhallgatott, majd így felelt:

„Nem az adás a lényeges. Megvetem azt, aki ad, vagy elfogad. Hogyan tisztelhetném annak a fejedelemnek a telhetetlen étvágát, aki ajándékokat követel magának! Vagy azokét, akik hagyják magukat felfalni? Ily módon a fejedelem nagysága az ő nagyságuk tagadása. Választani kell, vagy az egyiket, vagy a másikat. Ám azt a fejedelmet, aki engem lealacsonyít, én megvetem. Én is a házához tartozom, neki tehát kötelessége, hogy szolgálja az én nagyságomat. Mert ha nagyobb vagyok, nagyobb lesz tőlem a fejedelmem is.”

„Mit adtam az embereknek? Egy vagyok közülük. Lényüknek a háromszögeken töprengő része vagyok. Rajtam keresztül töprengtek a háromszögeken. Rajtuk keresztül ettem mindennapi kenyeremet. És ittam kecskéit tejét. És hordtam ökreik bőréből készült lábbelit.”

Adok az embereknek, de mindent tőlük kapok. Hol van itt az egyik elsőbbsége a másikkal szemben? Ha többet adok, többet is kapok. S akkor szebb ország része leszek. Jól láthatod ezt még legközségesebb bankáraid esetében is. Képtelenek magukból élni. Smaragdkincsüket kurtizánjukra aggatják. Az pedig ragyog a büszkeségtől. Ebből a ragyogásból ők is részesülnek. És boldogok, hogy milyen csillogók. Pedig szegények: hiszen csupán a kurtizán ragyogása kölcsönöz nekik létet. A másik azonban mindenét a királyának adta. „Kitől vagy? - A királytól!” Ez az ember igazán ragyog.

CXCVII.

Ismertem azt az embert is, aki csupán önmagából volt, mert még a kurtizánokat is megvetette. Már beszéltem neked arról a nagy hasú, félig lehunytt szemű miniszteremről, aki, miután elárult, a kivégzés órájában visszavonta esküjét, ünnepélyesen megtagadta elveit, önmagát is elárulva ily módon. De hogyan is ne árult volna el mind a kettőnket? Ha része vagy valamely háznak, birtoknak, istennek, országnak, akkor önmagad feláldozása árán is megvéded azt, amiből vagy. Nézd csak a zsugorit, aki kincsének a teremtménye. Ritka gyémántból csinált magának istent. Meghal a rablókval való harcban. Nem így a nagy hasú. Bálványnak képzei önmagát. Gyémántjai tőle, belőle valók, megbecsülést szereznek neki, ő azonban nem belőlük van. Korlát és fal, nem pedig út. És ha most fölébe kerekedsz, és fenyegeted, miféle isten nevében vállalja a halált? Hiszen nincs benne más, csak a pocakja.

A magát kitergető szerelem közönséges szerelem. Aki szeret, csendben szemléli istenét, és csendben érintkezik vele. Az ág meglelte gyökerét. Az ajak meglelte emlőjét. A szív imádságban buzog. Mit érdekel engem másnak a véleménye! Hiszen még a zsugori is elrejtí mások előtt a kincsét.

A szerelem hallgat. A gazdagság viszont dobra veri magát. Mit ér a vagyon, ha nem parádézhat? Mi a bálvány imádók nélkül? Semmit sem ér a festett fakép, ha kacat alatt alszik a pajtában.

Szóval a nagy hasú, lustán pislogó miniszterem így szokott beszélni: „A birtokom, a nyájaim, a palotáim, az arany kandelábereim, az asszonyaim!” Valahogyan csak kellett léteznie. Bőkezűségével halmozta el az előtte leboruló bámulót. Mint ahogy a szél is, amelynek nincsen se súlya, se szaga, abból tudja, hogy létezik, hogy hajladozásra kényszeríti a bűzvetést.” Vagyok - gondolja magában -, mert meghajlásra kényszerítetek.”

Így az én miniszterem nemcsak azt élvezte, hogy csodálják, hanem ugyanígy élvezte a gyűlöletet is. Úgy lélegezte be, mint önmaga bizonyítékát. „Vagyok, mert jajgatnak miattam!” Ezért úgy gázolt át a nép hasán, mintha szekér lett volna.

Így nem is volt benne más, csupán hólyagot dagasztó üres szavak. Mert ahhoz, hogy légy, az kell, hogy növekedjen a fa, amelyből vagy. Te csak karaván, út és híd vagy. Hogy hinni tudjak benned, látni akarom istenedet. Az én miniszterem azonban mi volt? Anyagok felhalmozására szolgáló gödör.

Ezért intéztem hozzá e szavakat:

„Mivel már oly régóta hallom, hogy azt ismételted: „Én... én... én...”, jóságomban hírverő dobosaid felé fordultam, és jól megnéztelek. De nem láttam egyebet, csupán áruraktárt. Mire jó neked, hogy annyi mindened van? Raktár vagy, szekrény, de semmivel sem hasznosabb, semmivel sem valóságosabb, mint bármely szekrény vagy raktár. Neked tetszik, ha az emberek azt mondják: »A szekrény tele van!« De hát ki ez a szekrény?”

„Ha leüttetem a fejedet, hogy végre megszabaduljak torz képedtől, vajon mi változik meg ettől országomban? Ládáid a helyükön maradnak. Mit tettél hozzá kincseidhez, ami hiányozhatnék belőlük?”

A nagy hasú nem értette a kérdésemet, de nyugtalanság fogta el, valósággal fuldoklott. Hát folytattam:

„Ne hidd, hogy valami nehezen meghatározható igazságosság nevében nyugtalankodom. A pincédben nyugvó kincs valóban szép, és nem is ez botránkoztat meg engem. Kétségtelen, hogy megloptad az országot. De hát a mag is kirabolja a földet, hogy fát tudjon építeni belőle. Nos, mutasd hát meg nekem, milyen fát építettél?”

Engem egy cseppet sem feszélyez, hogy a gypjúruhát vagy a búzakenyeret a juhász és a szántóvető verejtékéből veszik el azért, hogy legyen mibe öltöznie, mit ennie a szobrásznak. Bár nem is sejtik, hogy verejtékük kőbe faragott arccá lesz. A költő kirabolja a magtárakat, mert a magtárban tárolt gabonából él, jöllehet ő maga nem vesz részt az aratásban. De költeményt szolgál. Országom fiainak a vérét arra használok fel, hogy győzelmet kovácsoljak belőle. Közben azonban országot építek, amelynek ők a gyermekei. Szobor, fa, költemény, ország? Mutasd meg, melyiket szolgálod! Mert te csupán kocsi, út és karaván vagy...”

„Ha ezer évig ismételtetted is, hogy »én... én... én...«, vajon mit tudok meg ebből a tetteidről? Mivé lettek a birtokok, drágakövek, aranyrudak rajtad keresztül? Ne hidd, hogy a pocsolyák nevében tiltakozom a gleccserek ellen. Nem fogom szemére vetni a magnak telhetetlen étvágyát. A mag csupán élesztő, amelyik elragadtatja magát, meg különben is a fa, amelyet világra hoz, őt rabolja ki. Te is raboltál, de ki rabol ki téged olyan, akiből vagy?”

„Szép volt annak a távoli országnak a királynője. A népe verejtékéből lett gyémántok királyi gyémántokká változtak. És a birodalmából kirajzó utazók, világjárók, ha idegenben partra szálltak, így csúfolták a többi utazót, világjárót: »A ti királynőtökön még csak gyémánt sincs! A miénk olyan, mint a hold és a csillagok...« A te gyöngyeid, gyémántjaid és birtokaid csak azért találnak benned gazdára, hogy elhájasodott hasad dicsőségét hirdessék. Ezekből a különböző anyagokból közönséges dísztelen templomot építesz, de az anyagok nem lesznek tőle értékesebbek. Te vagy a sokféleségüket összekötő cement, de ez a cement csak árt nekik. Az ujjadat ékesítő gyöngy már korántsem olyan szép, mint amikor még a tenger egyszerű ígérete volt. Én összetöröm ezt a kötést, mert megbotránkoztat, épületedből trágyát csinállok más fák számára. De belőled mit csináljak? Mitévő legyek azzal a maggal, amelyiktől oly rúttá lesz a föld, akárcsak a test a keléstől?”

De azt kívántam, hogy ne tévesszék össze az általam szolgált magas igazságszolgáltatást holmi nyomorúságos igazságszolgáltatással. „Egy alantas cselekedetsor véletlene - gondoltam magamban - olyan kincset hozott össze, amely, ha szétosztanám semmit sem érne. Gyarapítja ugyan azt, aki a birtokosa, de ehhez az is kell, hogy a birtokos is gyarapítsa őt. Szétoszthatnám, kenyérre változtathatnám népem számára, ám népem gyermekei sokan vannak, és nem sokat nyernek vele, ha egy napra való élelemmel több jut nekik. Szép a már felépült fa, ezért árbocot akarok belőle csinálni a vitorláshoz, nem pedig egy órai tűzhöz elégséges hasábonként szétosztani a nép között. Mert egy órai tűz nem sokat fog nekik jelenteni. Ezzel szemben mindnyájan megszépülnek, ha vitorlást bocsátok vízre.”

„Ebből a kincsből én olyan képet akarok elővarázsolni, amelytől minden szív vidámabbá lesz. Vissza akarom adni az embereknek a csoda ízét, mert jó dolog az, ha a szegénységben élő gyöngyhalászok - oly keserves munka felismerni a tenger mélyén a keresett kincset! - hisznek a csodás gyöngyben. Gazdagabbak az évente egyszer valamelyiküktől megtalált egyetlen egy gyöngytől, mint attól a nyomorúságos élelemtöbblettől, amelyet a tenger összes gyöngyének igazságos megosztásából nyerhetnek. Mert ez az egyetlen gyöngy ékesíti mindnyájuk számára a tengerek mélyét.”

CXCVIII.

Így hát élet és halál feletti jogomnál fogva azon igyekeztem, hogy méltóképpen használjuk fel az elkobzott vagytonokat, mert én nem állok a kövek pártján a templommal szemben. Eszembe sem jutott, hogy pocsolyává olvasszam szét a gleccsert, különböző anyagaira bontsam szét a templomot, és engedjem széthurcolni a kincset. Mert az egyetlen rablás, amelyet értelmesnek tartok, a föld kirablása a mag által, amely aztán önmagát is kirabolja, hiszen bele is hal a fa nevében. Eszem ágában sem volt valamicskével gazdagabbá tenni kit-kit, társadalmi helyzete szerint, egy darab ékszert ajándékozva a kurtizánnak, egy véka búzát a földművesnek, egy kecskét a pásztornak, egy aranyat a zsugorinak. Mert nyomorúságos az ilyen gazdagodás. Számomra az volt a fontos, hogy megőrizsem a kincs egységét, hadd ragyogjon mindenkire, mint a szétoszthatatlan gyöngy. Mert úgy áll a dolog, hogy ha istent csinálsz, akkor mindenkinek a maga teljességében adod át, anélkül, hogy bármit elvennél belőle.

De lám, igazságszomjad máris felháborodik:

„Nyomorult a földműves és a pásztor - mondod -. Milyen jogon fosztanád meg attól, ami megilleti őket, olyan előny nevében, amelyet nem kívánnak, vagy olyan isten nevében, amelyről eddig sejtelmük sem volt? Én rendelkezni kívánok munkám gyümölcsével. Aztán, ha úgy szottyan kedvem, énekeseket tartok el velem. Vagy ha úgy tetszik, félreteszem az ünnepre. De mi jogon akarod az én verejtékemből felépíteni a bazilikádat, ha nekem az nem kell?”

Amire én azt válaszolom, hogy hívságos a te röpke érvényű igazságod, amely csak egy emeletre érvényes. És választani kell. Az anyagok jelentése megváltozik, miközben az egyik szintről fellépnek a másokra. A földtől sem kérdezed meg, akar-e búzát teremni. Mert a föld nem fogja fel, mi a búza. A föld egész egyszerűen föld. Amit még nem fogtál fel, azt nem is kívánod. Némelyik asszony közömbös számodra. Nem kívánod szeretni, jöllehet talán a boldogságodat jelentené, ha megperzselne a szerelme.

Senki sem sajnálja, hogy nem kíván mértantudós lenni. Senki sem panaszkodik amiatt, hogy nem sajnálja, az ilyesmi képtelenség lenne. A búza feladata, hogy megteremtse a föld jelentését. És a föld tőle lesz búzafölddé. Ugyanígy nem kívánod azt sem, hogy a búza emberi tudattá és szemek csillogásává akarjon lenni. Mert a búza fel sem tudja fogni, mi az, hogy szemek csillogása, mi az, hogy tudat. A búza egész egyszerűen búza. Az ember dolga, hogy táplálkozzék vele, és buzgalommá, esti imádsággá változtassa át a búzakenyeret. Ugyanígy ne kérdezd a földművesemtől sem, akar-e költeménnyé, geometriává vagy építészetté válni verejtéke árán, mert az én földművesem ilyesmire nem is gondol. Inkább azzal törődnék, hogy az ekéjén javítson a munkájával, hiszen ő egész egyszerűen földműves.

Én azonban nem voltam hajlandó a kövek pártjára állni a templommal, a föld pártjára a fával, az eke pártjára a megismeréssel szemben. Tisztelek minden alkotást, jöllehet látszólag mind igazságtalanságon alapul, mert megtagadod a követ, hogy templomot építhess belőle. Ám ha egyszer kész az alkotás, nem azt mondom-e majd a templomról, hogy benne jut kifejezésre a kő értelme, és hogy igazság tétetett? Nem azt mondom-e a fáról, hogy a föld ég felé törekvése? Nem azt mondom-e a mértanról, hogy megneemesíti a szántóvetőt, aki ember, jöllehet ő ezt nem tudja?

Én az ember tiszteletét nem a hívságos készletek gyűlöletet szülő, az egyenlődség nevében történő hívságos szétoztására alapozom. Közlegény és kapitány egyforma az én országomban. Sőt azt állítom, hogy a rossz szobrászok is egyenlők a jó szobrásszal ez utóbbi remekművében, mert ők szolgáltak neki termőtalajul a felemelkedéséhez. Ők voltak elhivatottságának az előfeltétele. Azt állítom, hogy a földműves és a pásztor is ér annyit, mint a jó szobrász az ő remekművében, mert ők voltak alkotásának az előfeltétele.

Ám még mindig az birizgál téged, hogy kifosztom ezt a földművest, aki mindezért semmit sem kap cserébe. És olyan országról álmodozol, amelyikben az utakon követ törő munkások, a kikötői teherhordók meg a hajófenék munkásai is megmámorosodhassanak a költészettől, a geometriától meg a szobrászattól, és maguktól, szabad elhatározásukból vállaljanak többletmunkát azért, hogy eltarthassák a költőidet, mértantudósaidat és szobrászaidat.

Ám ha így gondolkozol, összetéveszted az utat a céllal, mert persze, hogy én is igyekszem felemelni földművesemet. Valóban szép is lenne az olyan földműves, aki lelkesen foglalkozna mértannal. Csakhogy mivel rövidlátó vagy, mivel nem látsz tovább az orrod hegyénél, egyetlen emberélet keretében akarod megvalósítani tervedet, és nem vagy hajlandó semmi olyanba belefogni, ami túllép az egyéni és a nemzedékeken. Ebben hazudsz önmagadnak is.

Mert dicsőíted azokat, akik életüket vesztették a tenger elleni küzdelemben törekény vitorlásaikon, miközben a szigetek birodalmának kapuit nyitották fel gyermekeik előtt. Dicsőíted azokat, akik meghaltak találmányaikért anélkül, hogy bármi hasznuk származott volna belőle, csak azért, hogy mások megvalósíthassák őket. Dicsőíted a bástyákon életüket feláldozó katonákat, akik semmit sem kaptak kiontott vérük fejében. Dicsőíted azt is, aki cédrust ültet, jóllehet már vén, és mit sem remélhet az oly reménytelenül távoli árnyéktól.

Vannak más földművesek és más pásztorok, akiket majd megjutalmaz mindezért a költemény. Mert a költemény lassan fejti ki hatását, s a fa árnyéka a gyermeknek nyújt majd enyhét. Jó, ha az áldozat a lehető leghamarabb meghozza jutalmát, de azért én mégsem szeretném, ha túlságosan hamar válna szükségtelessé. Mert az áldozat a felemelkedés előfeltétele, jele és útja. Három esztendőn át szegezem, szerelem a hajómat. Nem jutalmaz érte sem a deszkák illata, sem a szegverés zaja. Az ünnep napja várat magára. Nos, vannak hajók, amelyeknek a felszerelése hosszú időt kíván. Ha nem kívánsz többé áldozatokat, az azt jelenti, hogy elégnék ítéled a már megépített hajókat, a már megszerzett ismereteket, az elültetett fákat, az elkészült szobrokat, és elérkezettnek véled az időt ahhoz, hogy végleg megtelepedj, s aztán a készletekből, mások csigaházába telepedve élj.

De akkor én felmegyek a legmagasabb torony tetejére, és figyelem a láthatárt. Mert közeleg a barbár hadak órája.

Mondottam már: nincs egyszer s mindenkorra szolgáló készlet. Csak irány, felfelé haladás, valami felé való törekvés van. A földművesek akkor érik majd utol a mértantudósokat - hogy izzadságuk fejében örömet leljenek -, amikor azok már nem alkotnak többé. Ha ugyanolyan gyorsan haladsz, mint a barátod, aki előtted jár valamivel, és azt akarja, hogy utolérdd, akkor neki meg kell állnia. Már mondtam neked: az egyenlőséget akkor leled meg, amikor már hasztalan lesz a járás, és csak ott, ahol a készletek valóban használnak, a halál óráján, amikor Isten begyűjt a csűrbe.

Így hát azt találtam igazságosnak, ha nem osztom szét a kincset.

Mert csak egyfajta igazságosság van: ha azt mentem meg, amiből vagy. Igazságosság az istenek számára? Igazságosság az emberek számára? Ám az isten belőled van, és megmentenélek, ha lehetséges, ha megmentésedtől nagyobb lesz istened. De isteneid ellen nem mentlek meg. Mert belőlük vagy.

Megmentem a gyermeket, ha szükség van rá, az anyja ellen, mert belőle lett. De most már az anyja van belőle. És megmentem az ország dicsőségét a földműves és a búzát a föld ellenében. Megmentem a fekete gyöngyöt, amelyből leszel, még ha nem neked jut is osztályrészül, mert teveled ékesíti az egész tengert, az ellen a nevetséges gyöngyrészecske ellen, amelyik neked jutna, de semmivel sem tenne gazdagabbá. Megmentem a szerelem értelmét, hogy belőle lehess, a szerelem ellen, amely belőled lenne, szerzeményed vagy jogod, mert különben nem lenne részed igaz szerelemben.

Megmentem a forrást, amely enyhét ad, még szomjúságod ellenében is, különben meghalsz, lelkedben vagy testedben.

És mit sem törődök azzal, hogy a szavak dühödten öltögetik egymásra a nyelvüket, és azt hiszed, úgy akarok neked szerelmet adni, hogy ugyanakkor megtagadom tőled, és úgy akarlak életre buzdítani, hogy halálba kényszerítlek, mert az ellentéteket az a nyelv találta ki amelyik összezavarja azt, amiről azt hiszi, hogy megragadja. (És elkövetkezik a nagy igazságtalanságok kora: azt kívánod az embertől, hogy halálbüntetés terhe mellett foglaljon állást az egyik vagy a másik oldal mellett.)

Tehát úgy találtam igazságosnak, hogy ne adjam vissza a kincset apró darabokra széttörölve, ily módon kártalanítva azokat, akikről elrabolták - ékszerét a kurtizánnak, kecskéjét a pásztornak, véka búzáját a földművesnek és aranytallérját a fősvénynek -, hanem a léleknek fizessem vissza azt, amit a testtől vettek kölcsön. Így cselekszel, amikor izmaidat arra használod fel, hogy köveket faragj; aztán, miután győztél, összeütogeted a tenyeredet, hogy leverd róla a port, összehúzott szemmel hátrább lépsz, hogy jobban láss, egy kissé félrehajtod a fejedet, s úgy fogadod az Isten mosolyát, mintha megperzselték volna.

Persze, némi fénnel színesebbé tehettem volna az egyszerű visszaadást. Mert más az, ha van ékszered, kecskéd, véka búzád, aranypénzed, amiből semmi örömed nem származik, és más az, ha ünnepnap és szertartás betetőzéseként adják. Mert ilyenkor az egyszerű ajándékok is olyanok, mintha a király adta volna őket: a szeretet ajándékai. Ismertem egy embert, számtalan rózsaföldje volt, de ő inkább lemondott volna mindről, mintsem hogy elveszítse azt az egyetlen elhervadt, egyszerű vászonzacskóba bevarrt rózsát, amelyet állandóan a szíve felett hordott. Ám egyik-másik alattvalóm tévedésbe eshetett volna, azt hívén ostobaságában, hogy öröme a búzából, a kecskéből, az aranyból vagy a vászonzacskóba bevarrt hervadt rózsából származik. Én azonban fel akartam őket világosítani. Igaz, hogy kincsemet jutalommal is változtathattam volna. Például az egész ország szeme láttára nemesi rangra emelhettem volna a győztes hadvezért, egy új virág kitenyésztőjét, valami új orvosság feltalálóját, hajó szerkesztőjét. De ez csak amolyan önmagában jogos, logikus, igazságos üzlet lett volna, amelyik kielégíti ugyan az értelemet, de semmi hatása sincs az emberek szívére. Ha a hónap végén megfizetem a béredet, hol látsz benne bármi szívet-lelket melengetőt? Tehát úgy véltem, nem sokra megyek vele, ha jóváteszek valami igazságtalanságot, felmagasztalok valami önfeláldozó cselekedetet, megbecsülésemet fejezem ki a lángész előtt. Mert ha ilyet látsz, akkor így szólsz: „Helyes.” Egyszerűen minden rendben van, hazamész, és mással törödsz. Senki sem kapta meg a maga részét a fényből, hiszen a jóvátételnek természetesen kell követnie az igazságtalanságot, a felmagasztalásnak az önfeláldozást, a megbecsülésnek a magasrendű szellemi alkotást. És ha feleséged azt kérdezi tőled, amikor belépsz az ajtón: „Mi újság a városban?” - azt válaszolod, már el is feledve a történeteket, hogy nincs semmi, amit érdemes lenne elmesélni. Mert azt sem jutna eszedbe elmesélni, hogy napsütésben fürdenek a házak, vagy hogy a folyó a tenger felé folyik.

Elhárítottam hát igazságügyminiszterem javaslatát, aki mindenáron az erényt szerette volna velem felmagasztaltatni és megjutalmaztatni, holott egyrészt éppen a jutalommal rombolod le

azt, amit dicsőíteni akarsz, másrészt az a sanda gyanúm támadt, hogy úgy érdekelte miniszteremet az erkölcs, mint a finom gyümölcs becsomagolásának a módja. Nem mintha túlzottan erkölcstelen lett volna, hanem mert finnyásan volt az, és mindennél többre értékelte a minőséget.

- Az erkölcsöt is megbüntetem - válaszoltam neki.

És mivel valósággal elképedt, így folytattam:

- Már beszéltem neked sivatagi seregem parancsnokairól. A homoksivatagban hozott áldozatukért a homoksivatag iránt szívükben ébredt szeretettel jutalmazom meg őket. Meg azzal, hogy nyomorúságukba zárva őket, pompássá teszem számukra ezt a nyomorúságot.

Ha a te kitüntetett erkölcsös nőszemélyeid élvezik az aranyozott papírkoronát, a bámulók tetszését és a nekik jutó vagyont, akkor hol van az erkölcsük? A bordélynegyed lányai olcsóbban adják kevésbé fukar ajándékukat.

Végül elutasítottam az építések javaslatait is. „Lásd - mondták -, ezt a meddő kincset elcserélheted egyetlen templomra: dicsőségére válnék birodalmadnak, és századokon át fáradságot nem kímélve igyekeznének majd feléje a karavánok.”

És ami igaz, az igaz, valóban gyűlölöm a semmit sem hozó használati tárgyakat. Ezzel szemben tisztellem az embereknek adatott végtelenséget és csendet. Újabb csűr birtokánál hasznosabbnak tartom az ég csillagainak a birtoklását - meg a tengerét is -, jöllehet nem tudnád nekem megmondani, mivel teszik nemesebbé a szívedet. De a nyomornegyedből, amelyben fuldokolsz, feléjük szállnak vágyaid. Minden csillag megannyi hívás csodálatos utazás felé. És nem számít semmit, ha ez az utazás lehetetlen. A szerelem fájó sóvárgása maga a szerelem. És már meg is vagy mentve, amikor a szerelem hazájába igyekszel költözni.

Mindazonáltal nem hittem az ügyködésben. Nem vásárolhatod meg az örömet, sem az egészséget, sem az igazi szerelmet. Nem vásárolhatod meg a csillagokat. Nem vásárolhatsz templomot sem. Én hiszek abban a templomban, amelyik kifosztja az embert. Én hiszek az épülő templomokban, amelyek verejtéket facsarnak ki az emberekből. Elküldik messze az apostolaikat, és ők megsarcolnak istenük nevében. Én hiszek a kegyetlen király templomában, aki gögjét kőben alapozza meg. Országá férfait az építkezéshez irányítja. Korbácsos őrmesterei kőszállításra kényszerítik őket. Én hiszek a templomban, amely kizsákmányol és felemészt. És viszonzásul megtérít. Mert csak az ilyen templom fizet meg téged. Mert a kegyetlen király követ cipelő munkása viszonzásul jogot nyer rá, hogy ő is büszke lehessen. Nézd csak: mellén összefont karokkal ott áll az orrtőke előtt, amellyel a gránithajó már fenyegeti a sivatagot az eljövendő századok lassú folyásában. A templom fensége az övé is, akárcsak a többieké, mert ha egyszer megszületett egy isten, akkor az mindnyájuké lesz mindenestől. Hiszek a győzelem lelkesedéséből született templomban. Hajót csarnakolsz fel, indítasz útra az örökkévalóság felé. És mindenki énekel, amikor a templomot építi. És a templom visszazengi éneküket.

Én hiszek a templommá változó szeretetben. Én hiszek a templommá változó gögben. És ha feltudnád nekem építeni őket, hinnék a harag templomaiban is. Mert azt látom, hogy a fa gyökereit lebocsátja a szeretetbe vagy a gögbe vagy a győzelem mámorába, vagy a haragba. Kiszívja minden nedvedet, hogy belőle éljen. De íme, gyökerei becsvágyának csupán nyomorúságos pincét kínálsz, még ha tele van is arannyal. A te pincéd csak áruraktárt táplálhat. Egy évszázad szélviharai, esői és homokviharai elegendők lesznek hozzá, hogy beomlasszák.

Tehát miután elutasítottam magamtól azt a gondolatot, hogy az összehordott kincs gazdagodást jelent, hogy jutalom lehet, hogy kőhajóvá változhat át, és mivel nem találtam kielégülést annak a ragyogó arcnak a keresésében, amelyik szebbé teszi az emberek szívét, elvonultam, és csendben elmélkedtem.

„Nincs itt egyéb, csak moslék és trágya - gondoltam magamban -. Tévedek, amikor más jelentést keresek benne.”

CXCIX.

Imádkoztam hát Istenhez, világítson meg. Ó pedig jóságában eszembe juttatta a szent város felé vonuló karavánokat, jóllehet eleinte nem értettem, hogyan oszlatná el kétségeimet a tevehajcsárok és a tűző nap látványának a felidézése.

Láttalak, népem, amint parancsomra felkészültél zarándokutadra. Mindig páratlan mézíze volt számomra az utolsó este szorgoskodásának. Mert olyan az általad szervezett expedíció is, mint a hajó útra indítása: miután befejezted építését, most ellátod vitorlákkal, kötelekkel, és amelynek eddig szobor- vagy templomértelme volt - tudjuk, a szobrokhoz és a templomokhoz kalapácsra van szükség, találékonyságodra, számításaidra és karod erejére apellálnak -, most egyszerre utánzásértelme lesz, mert a szélre készíted fel. Akárcsak lányodat: tápláltad és oktattad, eddig folyton büntetted, mert kedvelte a cicomázkodást, ám egyszer csak elérkezik annak a napnak a hajnala, amelyen várja a vőlegény, s ezen a reggelen nem találod elég szépnek, tönkreteszed magadat lenvásznak és arany karkötők vásárlásával, mert olyan ez most a számodra, mintha hajót bocsátanál vízre.

Tehát miután végeztél az úti készletek felhalmozásával, beszegezted ládáidat, bekötötted zsákjaid száját, királyi büszkeséggel sétáltál végig állataid között, megsimogattad az egyiket, ráförmedtél a másikra, térdeddel segítettél egy kicsit még szorosabbra húzni egy-egy bőrhevedert, s aztán a málhák felrakása után elégedetten megállapítottad, hogy lám, a teher nem csúszik se jobbra, se balra, jól tudván, hogy miközben állataid keményen dobálnak ide-oda ringó járásuk közben, vagy a kövek között botorkálva, vagy a pihenők alkalmával letérdelve, mégis rugalmas egyensúlyban tartják majd, akárcsak a narancsfa, amelyik ring ugyan a szélben, de közben nem fenyegeti veszély narancsterhét.

Élvezem ilyenkor a hevületedet, népem, aki most készülsz negyven napos sivatagi báb-állapotodra, és oda se hederíték az üres fecsegésekre, sohasem csalatkoztam benned. Mert miközben szeretetem csendjében az indulás előtti estéken a szíjak recsegése, az állatok böföntései között sétálgattam, hallgatva a követendő út, a vezetők kiszemelése, a kinek-kinek kiosztandó feladatok feletti éles vitákat, egyáltalán nem csodálkoztam, ha azt hallottam, hogy az út dicsérete helyett, éppen ellenkezőleg, sötét színekkel ecsetelték a tavalyi utazás szenvedéseit, a kiapadt kutakat, a szikkasztó szeleket, a homokban idegszálakként kúszó kígyók csípését, a lesben álló fosztogatókat, a betegséget és a halált, mert mindig tudtam, hogy nem egyéb ez, mint szemérmes, meg nem vallott szeretet.

És úgy helyes, ha azt színleled, hogy egyáltalán nem is istened lelkesít, hanem inkább a szent város aranyozott kupoláit magasztalod, mert istened nem készen kapott ajándék, nem valahol rád váró készlet, hanem ünnep és nyomorúságaid megkoronázása.

Így elsősorban emelkedésük anyagi része érdekelte őket: és valóban, ha a vitorlás hajó építői túl korán kezdenek beszélni vitorlákról, szélről és tengerről, akkor én nem bízom bennük, attól félek, hogy megfélemeznek a deszkákról meg a szegekről, mint az az atya, aki túlságosan korán biztatná lányát, hogy szépítse ki magát. Én szeretem a szegkovácsok és a deszkafűrészelők énekeit, mert ők nem a készlet dicsőítik, aminek nincs tartalma, hanem a hajó felé való emelkedést. Amikor pedig már fel van húzva minden vitorla, és a hajó elnyerte utazásértelmét, azt akarom hallani, hogyan éneklük tengerészeim - ó, nem a sziget csodáit, hanem - az ostromló tengerár veszélyeit, mert akkor vagyok biztos a győzelmükben.

Szenvedésükből ők maguk utat, szekeret, karavánt olvasnak ki. De rövidlátó és hiszékeny vagy, ha nyugtalanság fog el panaszaik vagy káromkodásaik hallatán, amelyekkel szívüket nyugtatgatják, és elküldöd hozzájuk szirupos énekeseidet, hogy eltagadják előttük a szomjhalál veszélyét, és a sivatagi alkonyatok szépségét magasztalják. Mert nem igen vonz engem az olyan boldogság, amelyiknek nincs formája. Hanem a szerelem felfedezése szab irányt életemnek.

Tehát elindul a karaván. És elkezdődik a báb titkos emésztése, hallgatása és vak éjszakája, a csömör, a kétség és a fájdalom, mert minden vedlés fájdalmas. Már nem kívánsz lelkesedni, csak hűséges szeretnél maradni anélkül, hogy tudnád miért és mihez, mert semmit sem remélhetsz magadtól, hiszen tegnapi magadnak meg kell halnia.

És nem leszel immár egyéb, csak fel-fellobbanó sóvárgás házad üde levegője és az ezüst kancsó után, amely a teázás óráját jelenti számodra kedvesed mellett, az ölekezés órája előtt. Kegyetlenül kínoz még az ablakod alatt ringó ágnak meg az udvarodban felharsanó kakaskukorékolásnak az emléke is. És ilyeneket gondolsz: „Az otthonom része voltam!” - mert most már sehová sem tartozol. Vissza-visszatér emlékeidben titokzatos természetű szamarad, amelyet hajnalban szoktál felébreszteni. Mert lovadról-kutyádról tudsz egyet s mást, hiszen válaszolnak neked, ha szólsz hozzájuk. Ám szinte önmagába befalazott szamaradról nem tudod, szereti-e vagy sem a maga módján a rétet, az istállóját, vagy szeret-e téged. És számkivetettséged mélységeiből rád tör az ellenállhatatlan kívánság, hogy legalább még egyszer nyaka köré fonhasd a karodat, vagy megveregethesd a pofáját, hogy talán örömet szerez neki éjszakája mélyén, mintha vak lenne. Aztán, amikor elkövetkezik az a nap is, amikor a kiszáradt kút csupán némi bűzös sarat izzad ki számodra, szívedbe markol otthoni kutad meghitt csacsogása.

Így zárul rád sivatagi bábállapotod börtöne. A harmadik naptól kezdve lépteid egyre jobban beleragadnak a végtelen tér szurokjába. Ami ellenáll, az lázba hoz, a küzdő ellenfél csapásai maguk hívják ki a te csapásaidat. A sivatag azonban úgy fogadja egymás után a lépteket, mint roppant meghallgatás, amely elnyeli szavaidat, s téged a csendbe taszít. Hajnal óta gyötröd magadat, és a krétatepsi, amelyik bal kezéd felől jelzi a láthatárt, szinte semmit sem fordult az est leszálltáig. Oly kimerült vagy, mint a gyermek, aki lapátjával akarja elhordani a hegyet. De fogalma sincsen munkájáról. Valósággal elveszel roppant szabadságodban, buzgalmad egyre jobban fulladozik. Népem, utazásaid során így tápláltalak kopár kövekkel, és itattalak tövisbokrokkal. Vacogtattalak hideg éjszakai fagyokkal. Olyan forró homokviharoknak tettelek ki, hogy fejedet köntösödbe burkolva a földre kellett kuporodnod, fogad alatt homok csikorgott, és meddően izzadtad nedveidet a nap felé. És megtanított rá a tapasztalat, hogy hiábavaló ilyenkor minden vigasztaló szó.

„Eljön majd az az este is - mondtam -, amelyik hasonló lesz a tengerfenékhez. Ahol nyugodt rakásokban alszik a leülepedett homok. Te pedig friss levegőn, rugalmas és szilárd talajon fogsz majd lépegetni...” De miközben így beszéltem hozzád, éreztem ajkamon a hazugság ízét, hiszen azt kívántam tőled, hogy képzeletedben más légy, mint ami vagy. Ezért szeretetem csendjében nem is botránkoztam meg szidalmaidon:

„Lehetséges, Uram, hogy igazad van! Isten talán már holnap jámbor tömeggé változtatja a túlélőket. De mit számítanak nekünk ezek az idegen lények! Pillanatnyilag csupán parázskörbe zárt maroknyi skorpió vagyunk!”

És ilyennek kellett lenniük, Uram, a Te dicsőségedre.

Vagy pedig, szinte egyetlen kardcsapással megtisztogatva az eget, feltámadt éjszakai kegyetlenségében az északi szél. A póre föld kiadta minden melegét, és az emberek úgy vacogtak, mintha odaszegezték volna őket a csillagok. Mit mondhattam nekik?

„Vissza fog térni a hajnal és a fény. A nap melege, mintha vér lenne, lassan elárad tagjaitokban. Behunyt szemmel is érezni fogjátok, hogy bennetek lakozik...”

De ők erre így válaszoltak:

„Helyükbe Isten talán már holnap kertet ültet, teli boldog növényekkel, és jóságában dúsra növeli őket. De mi ma éjszaka szél gyötörte rozstábla vagyunk.”

És ilyennek kellett lenniük, Uram, a Te dicsőségedre.

Ekkor elfordulván nyomorúságuktól, így imádkoztam Istenhez:

„Uram, megérdemlem, hogy elutasítsák hamis orvosságomat. Egyébként nem sokat számítanak panaszaim: hasonló vagyok a seborvoshoz, aki fájdalmas kilátást fakaszt a testből, miközben meggyógyítja. Ismerem a bennük befalazott örömtartalékot, jóllehet nem ismerem a varázsigét, amely meg tudná nyitni a zárját. Bizonytalán nem e pillanat feladata ez. A fontos az, hogy érjen a gyümölcs, mielőtt odaadja mézét. Mostérésének keserű óráját éljük. Nincs bennünk egyéb, csak keserűség és savanyúság. A múlt idő dolga, hogy meggyógyítson, és örvendezéssé változtasson bennünket a Te dicsőségedre.”

És folytatva utunkat, továbbra is csak kővel ettettem és tövisbokrokkal itattam népemet.

De ha olyan volt is, mint a többi, jóllehet első pillantásra semmi különbség sem volt közte és a végtelen pusztaságon otthagyt szántalan lábnyomunk között, mégis megtettük a csodaléptést. Amely a menetelés szertartását megkoronázó ünnep. Az az áldott pillanat a pillanatok között, amelyik felnyitja a bábót, és a fénybe bocsátja szárnyas kincsét.

Így vezettem győzelemre embereimet a háború kényelmetlenségén keresztül. A világosságba az éjszakán, a templom csendjébe a köhordás szenvedéseiben, a költemény visszhangjához a nyelvtan kétségbeejtő sivárságán, a hegytetőről kitarulkozó látványhoz a szakadékokon és a hatalmas kőomladékokon át. Menet közben semmit sem számít reménytelen kényelmetlenséged, mert kételkedem a hernyó lírai hevületében, amelyik azt hiszi magáról, hogy a szárnyalás szerelmese. Elég, ha a vedlés emésztése közben felfalja önmagát. És elég, ha átkel a sivatagon.

Nem rendelkez a beléd pecsételt örömkincsekkel addig, amíg nem engedtetik meg, hogy feltörd zárukat. Persze, valóban eleven az az öröm, amelyet a sakkjáték szerez, amikor győzelem koronázza találékonyságodat, ám a játék szertartásán kívül nem áll hatalmamban ajándékolni neked ezt az örömet.

Ezért akarom, hogy a deszkák és a szegek szintjén a szegkovácsok és a deszkafűrészelők, ne pedig a hajó himnuszát énekeld. Mert a gyalult deszka és a jól kikalapált szeg szerény győzelmeit kínálom fel neked, boldoggá fogják tenni szívedet, ha feléjük indultál. Szép a munkába vett fatörzs, miközben küszködve igyekszel sima deszkát fűrészelni belőle. Szép a simára gyalult deszkád, miközben fáradságosan törekszel a hajó felé.

Ismertem olyan embert, aki ugyan alávetette magát a sakkjáték szertartásrendjének, de titokban ásitott, és valami olyan, oda sem figyelő elnézéssel válaszolt húzásaidra, mint a szívében elcsenevészett ember, aki méltóztatik szórakoztatni a gyermekeket.

- Nézd csak a hajóhadamat! - mondja neki a hétesztendő kapitány, aki egymás mellé rakott három kavicsot.

- Szép hajóhad, meg kell adni - válaszol az elcsenevészedett szívű, és hülyén bámulja a kavicsokat.

Aki hiúságból nem hajlandó fontosnak tartani a sakkjáték szertartásrendjét, nem fogja érezni a győzelem ízét. Aki hiúságból nem hajlandó istenének tekinteni a deszkákat és a szegeket, nem fog hajót építeni.

A tintanyaló, aki egész életében semmit sem fog építeni, többre tartja a hajó himnuszát a szegkovácsok és a deszkafűrészselők himnuszánál, mert ő olyan finom lelkű, és aztán, mielőtt fel van szerelve, szélben dagadozó vitorláival vízre bocsátva a hajó, ahelyett, hogy a tengerrel való állandó küszködésétől tartana szóval, máris a daloló szigetért lelkesedik, amelyik valóban a deszkák és a szegek s a tengerrel való küzdelem értelme, de csak akkor, ha nem hagyta ki semmit sem azokból az egymást követő átváltozásokból, amelyből ez a sziget meg fog születni. Csakhogy ez a tintanyaló alig pillantja meg az első szigetet, máris nyakig belemerül rothasztó álmodozásába, zengi a tarka tollú madarak és a korallszigetekre leszálló alkonyatok szépségét. Amitől felfordul a gyomrom, mert kedvesebb nekem a száraz kenyér az ilyenfajta édességeknél, amelyeket ráadásul még gyanúsak is érzek, hiszen vannak olyan szigetek is, ahol folyton esik az eső, és szürkék a madarak; az ilyen szigeten kikötve azt kívántam, bárcsak szeretet ébredne iránta bennem, és azt a himnusz hallanám, amelytől a szürke tollú madaraktól egyhangú ég visszhangozik a szívemen.

Én azonban, aki nem kövek nélkül akarom felépíteni a katedrálisomat, és a lényeghez csak mint a különbözőség megkoronázáshoz jutok el, én, aki nem értenék meg semmit sem a virágból, ha nem volna egészen más virág is, ennyi, se több, se kevesebb szírommal, ilyen és nem más színváltozatban, én, aki kovácsoltam a szegeket, fűrészeltam a deszkákat, és sorban kiálltam a tenger félelmetes megrázkódásait: én csakugyan dalolhatok arról a küzdelmesen kiformált, igazi szigetről, amelyet a saját kezemmel gyúrtam a tengerből.

Így van ez a szerelemmel is. Ha az én tintanyalóm ünnepli lelkesen a maga egyetemes teljességében, mit ismerek meg belőle? Egy bizonyos asszony azonban, aki olyan, mint senki más a világon, utat nyit számomra a szerelemhez. Egy olyan asszony, aki így beszél, és nem másként. Akinek a mosolya ilyen, és nem más. Akihez senki sem hasonlít. Ha van ilyen, akkor ha este kikönyökölök az ablakomon, korántsem ütközöm a különlegesség falába, mert úgy érzem, Istent találok meg. Mert valóságos ösvényekre van szüksége az embernek, ilyen és ilyen kanyarokkal, ilyen színű talajjal, és ilyen és ilyen csipkebokrokkal a szegélyén. Csak így haladhatsz valami felé. Aki a szomszédjánál szélén áll, álmában források felé igyekszik. De meghal.

Így van ez a szájalommal is. Arról szónokolsz, hogy kínozzák a gyermekeket, aztán egyszerre rajtakapsz, hogy ásítozom. De te sehová se vezettél el engem. Ilyeneket mondasz: „Egy hajótörés alkalmával tíz gyerek fulladt a tengerbe...” Csakhogy én nem értek az aritmetikához, és nem fogok kétszer annyi könnyet ejteni, ha kétszer annyi az áldozatok száma. Egyébként időnként te is élvezed az életed, és boldognak érzed magadat, jóllehet százezerrel haltak meg gyermekek az ország fennállása óta.

Ezzel szemben van olyan ember, akit megsiratnék, ha el tudsz vezetni hozzá valami különleges ösvényen; ugyanúgy, ahogyan egy bizonyos virágon keresztül eljutok a virágokhoz, az ő révén rátalálok minden gyermekre, és könnyet ejtek nemcsak minden gyermekért, hanem minden emberért.

Egy ízben meséltél nekem egy sánta gyerekről, akit megaláztak és gyűlöttek a falu lakói, mert mindenkitől elhagyatva, valahonnan, Isten tudja honnan, hozzájuk vetődött egy este, és azóta rajtuk élösködött.

Ilyeneket kiabáltak neki:

- A mi szép falunk tetve vagy! Gomba a gyökerünkön!

De ha találkozta vele, és megszólította:

- Te ragyás, neked nincs apád?

Nem válaszolt.

Vagy pedig, mivel csak az állatok és a fák voltak a barátai:

- Miért nem játszol a veled egyívású gyerekekkel? - kérdezte tőle.

De ő csak vállat vont, és nem válaszolt. Mert a vele egyívású gyerekek kövekkel dobálták, hiszen sántított, és messziről jött, ahol minden rossz.

Ha játék közben közük merészkedett, a sudár termetű, szép, arcú gyermekek elébe álltak:

- Úgy mászol, mint a rák, a falud is kihányt magából. Elrondítod a miénket! Pedig a miénk szép falu volt, egyenes járású!

Ilyenkor egyszerűen megfordult és elsántikált.

Ha utadba került, megkérdezte tőle:

- Te ragyás! Hát nincs neked anyád?

De ő nem válaszolt. Csak nézett egy röpke pillanatig, és elvörösödött.

Mivel azonban azt képzelte, hogy el van keseredve, hogy szomorú, nem értette meg nyugodt szelídségét. Ilyen volt, és nem más.

Aztán egy este az történt, hogy a falusiak ki akarták verni bottal a faluból:

- Ez a sánta ördög pedig takarodjon innen, de tüstént!

Te megvédelmezted, és így szóltál hozzá:

- Hé, ragyás, hát nincs neked testvéred?

Erre felderült az arca, és egyenesen a szemedbe nézett:

- De igen, van testvérem!

És büszkeségtől kipirulva mesélni kezdett a bátyjáról, arról a bizonyosról, és nem másról.

Kapitány volt valahol az országban. Ilyen és ilyen színű lovon járt, és egyszer győzelem után maga mögé ültette őt, a sántát, igen, őt, a ragyást. Ekkor és ekkor, nem máskor. És egyszer majd újra visszajön a testvére. És akkor megint maga mögé fogja ültetni, őt, a ragyást, igen, őt, a sántát, az egész falu szeme láttára. „Csakhogy - mondotta a gyermek - akkor majd megkérem, hogy ültessen maga elé, a ló nyakára, és ő meg is fogja tenni! Akkor aztán én figyelem az utat. És én dirigálok: balra, jobbra, szaporábban!... Miért tagadná ezt meg tőlem a testvérem? Hiszen boldog, ha azt látja, hogy nevetek. Akkor majd ketten leszünk!”

Mert ez a gyerek más, mint holmi szeplőtől elcsúfított sántikáló tárgy. Más, mint önmaga és a rútága. Egy a testvérével. Hiszen lovagolt is harci ménen, a győzelem napján a testvére mögött!

És aztán elkövetkezik a visszatérés hajnala. Ott látod a gyermeket, az alacsony falon ül, lábát lógatja. A többiek kövel dobálják:

- Hé, hiszen te még futni se tudsz, kacsikalábú!

A gyerek azonban csak néz téged, és mosolyog. Szerződés köt hozzá. Te vagy a tanúja azok nyomorékságának, akik csak a szeplőst, a sántát látják benne, őbenne, akinek harci ménen pompázó testvére van.

De ma a testvére lemossa róla a köpéseket, és dicsőségével bástyául szolgál neki a kövek ellen. Ő pedig, a kis hitványka, megtisztul a sebesen vágató ló felkavarta szélben. És akkor már nem is látszik majd a rútága, hiszen a testvére olyan szép. Kimosdik a megaláztatásból, mert a testvére csupa öröm és dicsőség. A szeplős megfürdik a napsugarakban. S ettől kezdve a többiek alig pillantják meg, máris hívogatják, bármit játszanak is: „Te, aki a testvéreddel vagy egy, gyere, fuss velünk... Olyan szép vagy a testvéredben.” Ő pedig megkéri majd a testvérét, hogy ültesse fel őket is sorjában a harci mén nyakába, hadd részegüljenek meg ők is a széltől. Hogyan is lenne képes neheztelni erre a gyerekhadra tudatlansága miatt! Szeretni fogja őket, és így szól majd hozzájuk: „Valahányszor hazajön a testvérem, összehívlak benneteket, ő pedig mesél nekünk a csatáról...” Egyszóval odasimul hozzád, mert te tudod. És tebenned ő már nem is olyan nyomorék, hiszen rajta keresztül te a testvérét látod.

Te azonban azért jöttél, hogy megmondd neki: felejtse el, hogy létezik paradicsom, hogy létezik megváltás és nap. Azért jöttél, hogy megfoszd attól a páncéltól, amelyik olyan bátorra tette a kőzáporban. Azért jöttél, hogy elfogadtasd vele a sarat, amelyben él. Azért jöttél, hogy megmondd: „Kis fiam, igyekezz más módon élni, mert reménytelen dolog az a lovaglás a harci mén nyakán.” És hogyan is közölhetnéd vele, hogy a testvérét kidobták a hadseregből, és most megszegyenülten ballag a faluja felé, és annyira sántít ő is az úton, hogy megdobálják kővel?

És ha most elmondod nekem:

„Én húztam ki a mocsárból, amelybe beleölte magát, mert képtelen volt nap nélkül tovább élni...”

Igen, akkor majd könnyeket ejtek az emberi nyomorúság felett. És egy bizonyos szeplős arc és nem másik miatt, egy bizonyos harci mén és nem másik miatt, egy bizonyos győzelmi napon történt lovaglás és nem másik miatt, a falu szélén történt egy bizonyos meggyaláztatás és nem másik miatt, és egy bizonyos libaúszató miatt, amelynek leírtad a libáit meg a partján száradó kiteregetett ruhákat, egyszerre csak Istennel találkozom, annyira erős az én szánalmam az embereken keresztül, mert te az igazi ösvényre térítettél engem, amikor erről a gyerekekről és nem egy másik gyerekről meséltél nekem.

Ne keress hát mindenáron olyan világosságot, amely tárgy a tárgyak között, mert a templom világossága koronázza meg a köveket.

Puskádat a fegyvernek és a fegyverzsírnak egyaránt kijáró tisztelettel zsírozgatva, lépteid őrzőjében közben számolgatva, káplárodnak a káplárnak és a tisztelgésnek egyaránt kijáró tisztelettel tisztelgve készíted magadban az örök belső megvilágosodását - a sakkjáték szabályainak teljes komolyságával, vagy ha ellenfeled áthágja a szabályt, dühtől nekivörösödve tologatva figuráidat készíted elő magadban a játszmagyőztes megvilágosodását. Állataidat felszíjazva, szomszéd ellen zúgolódva, homokviharokat átkozva, köveken botladozva, dideregve, naptól perzselve - feltéve, hogy hűségesen kitartasz, ó, nem a szárnyalás magasztos érzése mellett, ami csupán hamis költészet a hernyó szintjén - pályázhatsz csak a zárandok belső megvilágosodására, aki később érzi majd, amikor szíve hirtelen megdobban, hogy megtette a csodalépet.

Megtagadtatott tőlem az a képesség, hogy felszabadítsam a benned tartalékolta örömeiket, bármilyen költői módon beszéljek is róla. De segítségemre lehettem az anyagok szintjén. Már beszéltem neked a kutak karbantartásáról, a feltört tenyerek meggyógyításáról, a csillagok

törvényeiről, meg a kötelek megcsomózásáról is, amikor egy-egy ládád megbillent a teve hátán. Hogy himnuszukat zengje előtted, odahívtam hozzád azt az embert, aki, mielőtt tevehajcsárrá lett, tizenöt esztendőn át hajózott a tengeren, de nem lelt volna sem a virágcsokrok készítésében, sem a táncosnők ékszeireiben náluk lelkesítőbb költői ihletet. Vannak csomók, amelyek parthoz erősítenek egy hajót, s mégis a gyermekujj is ki tudja oldani őket, jóformán hozzá sem kell érnie. Vannak olyanok, amelyek egyszerűbbnek látszanak, mint a hattyúnyak hullámozása, de mégis nyugodtan fogadhatsz a pajtásoddal, nosza, oldja ki. És ha tartja a fogadást, akkor nincs más dolgod, csak hogy leülj, és neved kedvedre, mert az ilyen csomóktól gurulnak dühbe a fogadók. Az én nagy tudományú tanárom, jóllehet fél szemére vak volt, az orra ferde, ő maga csúnyán löcslábú, sohasem feledkezett meg azokról a finom csokorkötésekről, amelyekkel díszítened illik a kedvesednek adott ajándékot. A siker csak akkor tökéletes, ha a szeretett lány ugyanolyan mozdulattal tudja megoldani őket, amilyenekkel a virágot szedi. „Ilyenkor - mondotta - ajándékod tökéletesen elkápráztatja, és felsikolt örömeiben!” Te pedig behunyta a szemedet, olyan rút volt szegény, amikor a szerelmes lány kiáltását utánozta.

Miért is bosszantottak volna a tévesen haszontalannak ítélt részletek? A tengerész az előtt a művészet előtt hajtott fejet, amelyről tapasztalatból tudta, hogy vontató- vagy mentőkötéllé lehet vele átváltoztatni az egyszerű kötelet. És mivel a játék felemelkedésünk feltétele, imádságértékkel ruháztam fel.

Csakhogy, persze, ahogy teltek a napok, s elfáradt a karavánod, lassacskán már képtelen vagy hatni rá, hiányzik azoknak az egyszerű imádságoknak a bűvös ereje, amelyek csomók a köteleken, bőrhevederek, kiszáradt kutak tisztogatása, vagy a csillagok törvényei. A karaván minden egyes tagja köré vastag csendpáncél rakódott, mindenki nyersen válaszolgatott, gyanakodva figyelt, megkeményítette a szívét.

De ne nyugtalankodj. Már hasad a báb burka.

Megkerültél valami akadályt, megmásztaál egy halmot. Még semmi sem különbözteti meg a sivatag köveit és tövisbokrait, amelyek között ma vergődsz, a tegnapi kövektől és tövisbokroktól, de aztán hirtelen felkiáltasz: „Ott van!” s bolondul dobolni kezd a szíved. Útitársaid sápadtan sereglenek köréd. Minden hirtelen megváltozott a szívetekben, akárcsak hajnalban. Minden szomszéd, minden feltört tenyér és kimarjult láb, minden kimerültség a forró déli nap alatt, minden éjszakai fagyoskodás, minden vihar, amikor homok csikorog a fogad alatt, és szinte megvakulsz, minden sorsára hagyott hátszállat, minden beteg, sőt még a kedves társak is, akiket eltemettél, egyszerre minden százszorosán megtérül számodra, nem az áldomás mámorától, nem a lombok hús ölén, nem a kék vízben ruhát mosó lányok csillogó színeitől, sőt még csak nem is a szent várost koronázó kupolák ragyogásától, hanem egy alig kivehető jeltől, attól az egyszerű csillagtól, amellyel a nap adja áldását a kupolák legmagasabbikára, amelyik maga még láthatatlan és rendkívül távol van, amelyiktől lehet, hogy még elválásztanak a földkéreg repedései, amerre a lábad alatt omladozó karavánút kanyarogva visz lefelé feneketlen mélységekbe, meg a megmászandó sziklafalak, amelyeken ellenállhatatlanul húz lefelé a saját súlyod, meg a homok, és újra a homok, és a nap utolsó lakomája kiszáradt tömlőid, betegeid és haldoklóid között. A bennetek elfalazott örömtartalékokat semmiféle rábeszélés sem tudta felszabadítani, s lám, egyszerre csak a kövek és tövisok között, ott, ahol a homok izmait kígyók helyettesítik, egy láthatatlan, még a számos éjszakákon megfigyelt Siriusnál is sápadtabb csillag, oly távoli, hogy akinek közületek nincs sasszeme, semmit sem lát belőle, oly bizonytalan, hogy elég, ha a nap csak egy kicsikét is közelebb fordul, s máris elhalványul, nem is csillag, csak csillaghunyorítás, nem is csillaghunyorítás, hanem azok számára, akiknek nincsen sasszemük, csupán csillaghunyorítás visszaverődése annak a szem-

ben, aki látja, visszavert csillagfény visszaverődése: lám, egy csapásra átalakít benneteket. Minden ígéret megtartatott, minden jutalom megadatott, minden nyomorúság százszorosán megfizettetett, mert közületek egyetlen egy valaki, akinek a tekintete oly éles, mint a sasé, hirtelen meghökölt, és ujjával valahová a térbe bökve, elkiáltotta magát: „Ott van!”

Minden elvégeztetett. Látszólag semmit sem kaptál. És mégis mindent megkaptál. Jóllaktál, enyhülést nyertél, elverted szomjúságodat. És így szólsz: „Most már meghalhatok, mert láttam a várost, isten áldásával halok meg!” Nem holmi erőtlen ellentétéről van itt szó, amelyet akkor érzel, ha nagy szomjazás után elvered szomjadat. Már elmondtam, milyen nyomorúságosak ezek. És miből gondolod, hogy a sivatag máris lazított szoros ölelésén? Nem sorsváltásról van szó, mert még a halál közeledte sem rabolja el tőle örömet, ha vized ugyan nincs, de emberré váltál a sivatag szertartásában, és azáltal, hogy végig álltad a küzdelmet, eljutsz az ünnepre, amelyet egy arany méhecske megpillantása hozott meg számodra.

Ne hidd, hogy bármiben túloznék. Emlékszem arra a napra, amikor emberláb soha nem taposta fennsíkokon tévelyegve úgy éreztem, jó dolog meghalni az enyéim között, amikor egyszerre emberek nyomait fedeztem fel. Holott semmi sem különböztette meg az egyik tájat a másiktól, azokon az alig kivehető nyomokon kívül, amelyeket a szél már félig eltörölt a homokban. De mégis minden teljesen átváltozott.

És én, aki szánlak téged, népem, mit láttam szeretetem csendjében? Láttalak, amint felszíjaztad hátasállataidat, teljesen kimerülten vánszorogtál, kiköpted szádból a homokot, néha-néha szíadtad-csepülted a szomszédodat, ha ugyan nem inkább hallgattál, fáradhatatlanul és egyformán lépegetve. Nem adtam neked egyebet, csak szükös eledelt, állandó szomjazást, égető napot és felhólyagzott tenyeret. Kövekkel etettelek, tüskékkel itattalak. Aztán, amikor eljött az órája, megmutattam egy méhecske csillogásának a visszfényét. Te pedig hangos kiáltással juttattad kifejezésre háládat és szeretetedet.

Ó, az én ajándékaim látszatra könnyűek. De mit számít a súly, és mit a szám? Elég kinyitnom a tenyeremet, és egész cédruserdőt szabadítok el, amelyik a tetejükig meghódítja a hegyeket. Elég hozzá egyetlen szem mag!

CC.

Ha kész vagyont ajándékoznék neked, úgy, ahogyan a váratlan örökség érkezik, vajon mennyivel tennélek vele nagyobbá? Ha megajándékoználak a tengerfenék fekete gyöngyével, de magadnak nem kellene részt venned a víz alá merülés szertartásrendjében, vajon mennyivel tennélek vele nagyobbá? Csak attól növekszel, amit átalakítasz, mert te vetőmag vagy. Nincs számodra ajándék. Ezért akarlak megnyugtatni, amikor kétségbeesel azon, hogy alkalmakat szalasztottál el. Nincsenek elszalasztott alkalmak. Az egyik ember elefántcsontot farag, és olyan istennő- vagy királynőarcot formál belőle, amely szíven üti azt, aki látja. A másik színaranyat cizellálgat, de az eredmény, amelyet ezzel ér el, esetleg mégsem lesz olyan nagy hatású. Egyikük sem ajándékba kapta a színaranyat vagy az egyszerű elefántcsontot. Az egyik is, a másik is csupán út, ösvény és híd volt. Számodra csak anyagok léteznek, amelyekből bazilikát kell építened. És a kő nem hiányzik. Ahogy a cédrusnak sem hiányzik a föld. A földnek azonban hiányozhat a cédrus, és köves-bokros pusztaság marad örökre. Miért panaszkodol? Nincsen elvesztett alkalom, mert a te szereped az, hogy mag legyél. Ha nincsen aranyad, vess elefántcsontot. Ha nincsen elefántcsontod, faragj fát. És ha nincsen fád, szedj köveket.

A nagy hasú, elnehezült szemhéjú miniszter, akit lenyestem népem testéről, birtokában, arannyal rakott szekereiben és pincéi gyémántjaiban egyetlen alkalmat sem talált, amellyel élni tudott volna. Ám némelyik ember kavicsba botlik, és mégis a csodálatos alkalomba botlik.

Aki amiatt siránkozik, hogy nem segített neki a világ, az maga sem segített a világnak. Aki azon siránkozik, hogy a szerelem nem kényeztette el, az téved a szerelmet illetően: a szerelem nem olyan ajándék, amelyet csak úgy kap az ember.

A szerelem alkalmá nem hiányzik senkinek. Királynő katonája lehetsz. A királynőnek nem kell ismernie téged ahhoz, hogy ettől te még tökéletesen boldognak érezhesd magadat. Én láttam a csillagokba szerelmes mértantudósomat. Az emberi szellem számára törvénné változtatott egy árva fénysugarat. Mert ő kocsi, út és híd volt. Virágzó csillagon gyűjtögető méhecske volt, belőle készítette a mézét. És láttam, milyen boldog halálában a miatt a néhány jel és ábra miatt, amelyekre elcserélte magát. Akárcsak kertem gondozója, aki új rózsát fakasztott. A mértantudós hiányozhat a csillagoknak. A kertész hiányozhat a kertnek. De neked nem hiányozhatnak sem a csillagok, sem a kert, sem a gömbölyű kavicsok ott, ahol a tenger nyaldossa a homokpartot. Ne mondd, hogy szegény vagy.

Így értettem meg őreim pihenőjét, amikor eljött a vacsora ideje. Vannak emberek, akik táplálkoznak. És tréfálkoznak. Egymást hátba ütögetik. És haragszanak az őrszolgálatra meg az őrség órájára. A soros feladat elvégzése után örvendeznek. Ellenségüknek tekintik. Ez így is van. Csakhogy ugyanakkor, amikor ellenségük, ez a feladat egyúttal előfeltételük is. Akárcsak a háború vagy a szerelem. Már beszéltem neked a harcosról, aki megszépíti a szerelmet. És a háborúba vonult szerelmesről, akitől vitézebb lesz a katona. Aki ilyenkor meghal a sivatagban, más, mint egyszerű, rideg automata. Így szól hozzád: „Viseld gondját kedvesemnek, a házamnak, a gyermekeimnek...” Aztán dalokban dicsőítéd önfeláldozását.

Nos, jól megfigyeltem a berber menekülteket: nem tudtak egymással tréfálkozni, és nem veregették egymást hátba. Ne hidd, hogy amiről beszélek, az olyan egyszerű ellentét, mint például az odvas fog kihúzása után rajtad eláradó boldog érzés. Gyatrák, hatástalanok az

ellentétek. Persze növelheted a víz boldogító hatását azzal, hogy nem iszol minden kis szomjúságra, hanem rákényszeríted magad, hogy napjában csak egyszer igyál. Megnő tőle az ivás okozta gyönyör. De mégis csak a hasad öröme marad, jelentéktelen valami. Akárcsak az én őreim vacsorája is a pihenő alkalmával, ha csupán fárasztó feladat utáni felengedést jelentene. Akkor nem lennél benne többet az étkezők felcsigázott étvágánál. De túlságosan könnyű dolog lenne azzal felcsigáznom berbereim életérzését, hogy csak ünnepnapokon engedném őket jóllakni...

Őreimből azonban embert faragtam az őrszolgálat alatt. Ezért most itt *valaki* eszik. Vacsorájuk egészen más, mint a jószágnak nyújtott gondoskodás, aminek a célja a hasuk növelése. Ez az étkezés az örök eggyéválása az este elfogyasztott kenyérben. Persze, ezt egyikük sem tudja. Ám ahogyan a búza, amelyből a kenyér készült, éberséggé, a város vigyázásává válik rajtuk keresztül, az éberség és a várost figyelő tekintet is a kenyér vallásává lesz rajtuk keresztül. Nem ugyanazt a kenyeret eszi mindenki. Ha olvasni akarsz életük titkában, amelyet maguk sem ismernek, menj, és figyelj meg őket titokban a bordélynegyedben, amikor a nőkkel cicáznak. Így beszélnek: „Ott voltam a bástyán, és egyszerre csak hallottam, hogy három golyó süvít el a fülem mellett. De meg se mozdultam, mert egy cseppet se félttem.” Büszkén harapnak bele a kenyérbe. Te azonban, amilyen ostoba vagy, és csak a szavakra figyelsz, durva katonahősködésnek véled a szerelem szemérmességét. Mert ha a katona így beszél az őrájáról, nem hetvenkedésből teszi, hanem azért, hogy olyan érzésben találjon kielégülést, amelyet képtelen kifejezni. Nem tudja bevallani magának, mennyire szereti a várost. Olyan istenért fog meghalni, akinek a nevét sem ismeri. Már neki ajándékozta magát, de azt követeli tőled, hogy ne tudj róla. És önmagától is ugyanezt követeli. Megalázonak érzi, hogy azt higgyék róla, hagyta magát beugratni nagy szavakkal. Mivel képtelen kifejezni magát, ösztönösen irtózik attól, hogy gúnyolódásod martalékaul vesse oda alig-alig megfogalmazott istenét. Ugyanígy a saját gúnyolódásának se. Ezért láthatod, hogyan hetvenkednek, kérkednek durvaságukkal katonáim - és ámitják magukat azzal, hogy félrevezetnek téged -, hogy aztán valahol, énjük legmélyén, szinte önmagukat is becsapva élvezzék a szerelmi ajándék csodálatos ízét.

És ha az örömlány azt mondja neked: „Közületek - szomorú dolog! - sokan meghalnak a háborúban...”, akkor hallhatod, milyen zajosan helyeselnek neki. De artikulálatlan szavakkal és káromkodással helyeselnek. Ám ez a lány azt a titkolt örömet ébreszti fel bennük, amelyet afelett éreznek, hogy felismerték őket. Hogy ők azok, akik szerelemből fognak meghalni.

De ha szerelemtől ejtesz előttük szót, akkor a szemedbe röhögnek. Baleknek nézed őket, akiknek kiontathatod a vérét néhány dagályos frázissal! Bátrak? Hát persze, de hiúságból! A szerelem szemérmessége készíti őket rá, hogy hősködjének. Helyesen is cselekszenek, mert néha szeretnéd, ha hagynák magukat beugratni. Mert a város szeretetére apellálva hívod őket segítségül, hogy mentsek meg a magtáraidat. Törődnek is ők a te vacak raktáraiddal! Irántad érzett megvetésből elhitetik veled, hogy hiúságból néznek szembe a halállal. Te nem érzel igazán szeretetet a város iránt. Ők meg tudják ezt jól rólad, te telehasú. Megmentik majd a várost, szeretetből, de erről neked semmit sem szólnak, aztán, mivel a te magtáraid is a városban vannak, káromkodva vetik oda neked a megmentett magtáraidat, mint a kutyának a csontot.

CCI.

Nekem dolgozol, amikor elítélsz. Persze, igaz, amikor leírtam a csak félig-meddig meglátott országot, tévedtem. Rosszul helyeztem el benne egyik-másik folyóját, kifelejtettem ezt vagy amazt a falut. Erre te jössz, nagyhangon, diadalmaskodva, és fejemre olvasod tévedéseimet. Én pedig helyeselek neked. Van nekem időm mindent felmérni, mindent megszámlálni? Számomra az volt a lényeges, hogy az általam választott hegyről ítélj meg a világot. Mivel téged szenvedélyesen érdekel ez a munka, tovább haladsz nálam az én irányomban. Ott nyújtasz támogatást, ahol gyenge voltam. És ez engem kielégít.

Mert tévesen ítéled meg eljárásomat, amikor azt hiszed, hogy megcáfolsz. Te a nagyokosok, a történetírók és a kritikusok fajtájához tartozol, akik a szobor arcának az anyagairól vitatkoznak, miközben fogalmuk sincsen magáról az arcról. Mit számítanak nekem a törvényszövegek és az egyes rendeletek? A te dolgod a kitalálásuk. Ha én hajlandóságot akarok benned ébreszteni a tenger iránt, akkor a tovasikló hajót írom le előtted, a csillagos éjszakákat és azt a birodalmat, amelyet a sziget teremt maga körül a tengeren illatai csodájával. „Eljön a reggel - mondom neked -, amikor anélkül, hogy bármi megváltozna tekinteted számára, lakott világba lépsz be. A még láthatatlan sziget mint valami fűszerrel teli kosár rakodik ki előtted a tengerre. Észreveszed, hogy tengerészeid immár nem oly torzonborzak, gorombák, hanem szinte, bár maguk sem tudják miért, gyengéd, sóvárgó vágyaktól lobognak. Mert még meg sem kondult, de már a harang jár az eszükben, az eldurvult lelkiismeretnek sok zajra van szüksége, holott a fülek már rég hallanak. És én boldognak érzem magamat, amikor a rózsailleszt ösvényén kertem felé közeledem... Ezért érzed a tengeren, aszerint, honnan fúj a szél, a szerelem vagy a pihenés vagy a halál ízeit.”

Te azonban kijavítasz engem. A hajó, melyet leírtam előtted, nem bírja ki a vihart, ilyen vagy amolyan részét meg kell változtatni. Én helyeslek. Változtasd hát meg! Nekem nem kell értenem sem a deszkákhoz, sem a szegekhez. Aztán kétségbe vonod az ígért fűszerek létezését. Tudományod bebizonyítja, hogy másfélék lesznek. Amire én újból csak helyeslek. Nekem semmi közöm a te botanikai problémáidhoz. Számomra kizárólag az a lényeges, hogy hajót építs, és távoli szigeteket szerezzen a messze tengereken. Tehát azért szállsz majd tengerre, hogy bebizonyítsd a tévedésemet. És be is fogod bizonyítani. Én pedig nem fogom kétségbe vonni a diadalodat. De aztán majd később, lassacskán, szeretetem csendjében, amikor már visszatértél, megyek, és megnézem a kikötői kis utcácskákat.

Emberre válva tértél vissza a vitorlák felvonásának, a csillagokban való olvasásnak és a bőséges vízzel súrolt hajófedél szertartásrendjének a segítségével, és félrevonulva hallgatni fogom, hogyan zenged fiaid előtt, hogy ők is hajlandók legyenek majd hajóra szállni, a sziget himnuszát, amelyik kirakja áruját a tengerre. És boldogan térek haza.

Nem remélheted sem azt, hogy tévedésen kapj rajta, sem azt, hogy meghazudtolj lényeges kérdésben. Én forrás vagyok és nem következmény. Azt akarod bebizonyítani a szobrásznak, hogy inkább ilyen női arcot, nem pedig amolyan katonamellszobrot kellett volna gyúrnia? A nő vagy a katona szobra ott áll előtted. Szemben veled, egyszerűen. Ha a csillagok felé fordulok, nem sajnálom a tengert. Hanem a csillagokra gondolok. Amikor alkotok, nem nagyon lep meg a te ellenállásod, mert tőled vettem el az anyagokat, hogy más arcot szerkesszek belőlük. Te persze rögtön tiltakozol. „Ez a kő itt egy homlok része, nem pedig váll. - Lehetséges - fogom erre válaszolni. Valóban az volt. - Ez a kő orr volt, nem pedig fül. - Lehetséges - fogom erre válaszolni. - Az volt. - Ezek a szemek...” folytatod, de addig-addig

cáfolsz, és lépsz előbbre lépsz hátrább, hajolsz balra, aztán jobbra, hogy megbírálhasd munkámat, míg egyszer elkövetkezik az a pillanat, amikor teljes világosságában mutatkozik majd meg alkotásom egysége, egy bizonyos és nem másféle arc. Akkor majd elcsendesedsz.

Mit törődöm én a tévedésekkel, amelyeket a szememre vetsz. Az igazság túl van rajtuk. A szavak rosszul öltöztetik fel, és egytől-egyig vitathatók. Nyelvem gyatrasága gyakran vont fejemre ellenvetést. De nem tévedtem. Nem kevertem össze a csapdát a foglyul ejtett vaddal. A zsákmány a tör alkatrészeinek közös mértéke. Nem a logika köti össze az anyagokat, hanem az anyagok szolgálta egy isten. Szavaim ügyefogyottak, és látszólag logikátlanok: én azonban nem, aki a középpontjukban állok. Én egyszerűen vagyok. Ha igazi testet öltöztettem fel, nem kell törődnöm a ruha redőinek az igazságával. Ha szép az asszony, járás közben szétesnek, majd újra összerendeződnek a redők, de szükségszerűen kiegyensúlyozzák egymást.

Nem ismerek ruharedő-logikát. De vannak mégis olyanok - nem mások -, amelyekről megdobbán a szívem, és vágyat ébresztenek bennem.

CCII.

Ajándékom az lesz például, hogy a városról szólva a felette ragyogó Tejúttal ajándékozlak meg. Mert egyszerűek az én ajándékaim. Így szóltam hozzád: „Nézd, mily szép rendben sorakoznak az emberek otthonai a csillagok alatt.” És ez igaz is. Csakugyan, ha ott, ahol élsz, balra indulsz, az istállót találsz a szamaraddal. Jobbra a házadat és a feleségedet. Előtted az olajfák kertjét. Mögötte a szomszédok házát. Íme, foglalatosságaid különböző irányai a nyugodt napok alázatos egyszerűségében. Ha más valakinek a sorsát óhajtod megismerni, hogy gazdagítsd vele a magadét - mert ettől értelmet nyer -, menj, és kopogtass a barátod ajtaján. Gyermeke gyógyulása a te gyermeked gyógyulásának mutat irányt. És éjszaka ellopott gereblyéje a bársonyos léptű tolvajok éjszakáját gyarapítja. Virrasztásod éberséggé lesz tőle. Barátod halálától halandóvá leszel. De ha a szerelem élvezésére támad kedved, akkor saját házadba térsz vissza, és mosolyogsz, mert ajándékot hozol, az arannyal szövött ruhát, az új ezüstkancsót, az illatszert vagy bármi mást, amit úgy váltunk kacagásra, mint ahogyan a téli tűz vidámságát tápláljuk azzal, hogy néma fadarabokat dobálunk rá. És ha a hajnal megjövén dolgoznod kell, amikor egy kissé még nehézkesen kimész, felébreszted az istállóban az állva alvó szamarat, megveregeted a nyakát, és kihajtod magad előtt az útra.

Ha most egyszerűen csak lélegzel, nem szorulva rá senkire, nem igyekezve senkihez, mégis szinte megfürdesz a delejes tájban, amelyik csupa hajlat, hívás, sürgetés és elutasítás. És úgy érzed, mintha lépteid különböző hangulatokat ébresztenének benned. Arrafelé, ahová nem látsz el, erdő borította országod van, sivatagaid, kertjeid, és jöllehet a jelen pillanatban eszedbe sem jut, egy bizonyos - és nem valami más - szertartásrendben élsz.

Ha most még irányt is adsz országodnak, mert előre, hátra, jobbra, balra tekintgetél, ha feltárom előtte ezt a katedrális-boltozatot, amely nyomorult lakodban, ahol talán már fulladozol, a hajós lelkét ébreszti fel benned, ha lassúbb időt pergetek számodra, mint az, amelyik az árpádat érleli, és így ezer évvel megöregítlek, vagy egy órával megfiatalítalak, akkor, ember-rozsvetésem, a csillagok alatt új irány társul a többihez. Ha a szerelem felé fordulsz, előbb megmosdatod szívedet az ablakodnál. A fojtogató nyomorvilágból így szólsz asszonyodhoz: „Nézd, egyedül vagyunk, te meg én, a csillagok alatt.” És amíg csak lélegzel, tiszta maradsz. És életjel leszel, mint a fiatal növény, amelyik a sivatagi fennsíkon kel ki a gránit és a csillagok között, mintha most ébredne, törekenyen, veszélyektől körülvéve, de olyan erőt hordozva magában, amely századokon át fogja magát osztogatni. Egyik szeme leszel a láncnak, és tudni fogod a szerepedet. Vagy ha a szomszédodnál a tűz mellé telepedsz, hogy hallgasd a világ híreit (ó, oly szerények ezek a hírek, hiszen szomszédod hangja a szomszéd házról mesél majd, vagy valamelyik katona hazatértéről, valamelyik lány esküvőjéről), akkor olyan lelket formáltam benned, amelyik alkalmasabb lett e bizalmas közlések befogadására. A házasság, az éjszaka, a csillagok, a hazatérő katona, a csend új zene lesz számodra.

CCIII.

Azt mondod, csúnya ez a kőből kifaragott kéz, durva és bütykös. Nem tudok egyetérteni veled. Én előbb a szobrot akarom megismerni, nem a kezét. Síró lányról van szó? Akkor igazad van. Bütykös kezű kovácsról? Akkor viszont szép ez a kéz. Így van ez akkor is, ha olyan emberről van szó, akit nem ismerek. Jössz és bizonygatod, milyen becsstelen: „Hazudott, eltaszította magától a feleségét, fosztogatott, árulóvá lett...”

De a csendőr dolga, hogy a cselekedetek alapján döntsön, mert az ő utasításaiban a cselekedetek fehérek vagy feketék. Különben is nem azt kéred tőle, hogy ítéljen, hanem hogy tartsa fenn a rendet. Ugyanígy az őrmestered is, aki abból ítéli meg katonai erényeidet, hogyan csinálod a hátraarcot. Persze, én is támaszkodom a csendőrrre, mert a szertartásrend kultusza felette áll az igazságszolgáltatás kultuszának, lévén, hogy ez formálja azt az embert, akit az igazságszolgáltatás véd. Ha lerombolom a szertartásrendet az igazságszolgáltatás nevében, az embert rombolom le, s akkor nem lesz többé tárgya igazságszolgáltatásomnak. Mindenekfelett azokhoz az istenekhez vagyok igazságos, akiktől vagy. De te most arra kérsz, ne azt döntssem el, megbüntessek-e valakit, vagy megkegyelmezzek valakinek, akit nem is ismerek - mert akkor a csendőrrre bíznom ennek a gondját, forgassa ő a szolgálati szabályzatot -, hanem hogy megvessem vagy becsüljem, ami egészen más. Mert előfordul velem, hogy tiszteltem azt, akit elítélek, vagy elítélem azt, akit tisztelek. Nem vezettem-e számtalan esetben katonáimat valóban szeretett ellenségem ellen?

Nos, amint ismerek boldog embereket, de sejtelmem sincsen róla, mi a boldogság, ugyanígy mit sem tudok rablásodról, gyilkosságodról, feleséged eltaszításáról, árulásodról, ha nem egy meghatározott ember meghatározott cselekedete. És az embert a maga lényegével éppúgy nem a levegőben elröppenő szavak hordozzák, mint ahogyan a szobrot sem értetik meg azzal, aki nem látta.

Az az ember tehát kihívja ellenséges érületedet vagy felháborodásodat, undorodat (talán homályos indítékokkal, mint például azok, amelyek miatt nem tudsz meghallgatni valamilyen zenét). És azért hozakodsz elő bizonyítékként ilyen vagy olyan cselekedetével, hogy abba sűrítssd rosszallásodat, és így plántáld át másnak a szívébe. Az én költőm is, amikor elszomorodik egy még dicsőség fényében ragyogó, de már halálra szánt emberi sors felett, azt mondja: „októberi nap.” Világos, hogy nincs ilyenkor szó sem a napról, sem az évnek valamelyik hónapjáról. És ha azt akarom veled érzékeltetni, hogyan zajlott le az éjszakai öldöklés, amikor csendben rajtaütve ellenségemen a léptek zaját elnyelő homokon, álmában végeztem vele, akkor új szókapcsolatokkal fogok élni, például azt mondom: „hószín-kardok” s így igyekszem megfogalmazni a megfogalmazhatatlant, jóllehet nincs szó se kardról, se hóról. Te is ugyanúgy az embernek valamelyik olyan cselekedetét választod ki, amelyeknek képi értéke van a költeményben.

Neheztelésednek végül is panaszban kell kifejeződnie. Előbb-utóbb arcot kell öltenie magára. Senki sem viseli el, hogy agyrémek gyötörjék. Mit kíván ma este a feleséged? Összegyűlt sérelmeit akarja közölni bizalmas barátnőjével. Terjeszteni maga körül a neheztelés légkörét. Mert úgy van teremtvé az ember, hogy képtelen egyedül élni. Szüksége van rá, hogy kitalálásaival rátelepedjen a környezetére. Ezért tehát szaporán előszámolja minden komizságodat. És ha történetesen a barátnője erre csupán vállat von, mert szemrehányásai nyilvánvalóan nem helytállóak, attól ő egyáltalán nem enyhül meg. Tehát vannak neki más sérelmei is. Egyszerűen

csak elhibázta a közlés módját. Rosszul választotta meg a képeit. Afelől nem kételkedhetik, hogy amit érez, az van, különben nem mondaná.

Ugyanígy van az orvos is amikor beteg vagy. Ilyen vagy olyan okra gyanakszol. Erről te meg vagy győződve. De ő bebizonyítja, hogy tévedsz. Lehetséges. Hogy egyáltalán nem is vagy beteg. De te erre tiltakozol. Hogy talán tévesen ecsetelted a bajodat, de semmi esetre sem vonhatod kétségbe. A doktorod a számár. És addig-addig folytatod bajod ecsetelését, amíg egészen világos nem lesz. És a doktor hiába próbálja sorban cáfolni az érveidet, képtelen nem létezővé tenni a bajodat, hiszen valóban beteg vagy. Feleséged bemocskol múltadban, véleményeidben. Hiába küzdesz panaszkodásai ellen. Ajándékozod neki végre azt a smaragd karkötőt. Vagy korbácsold meg.

De sajnállak haragjaidban és kibéküléseidben, mert más szinten vannak, nem a szeretetén.

A szeretet mindenekeelőtt a csendben való figyelem. Szeretni azt jelenti, hogy figyelsz. Eljön a pillanat, amikor őrt álló katonám magáévá teszi a várost. Eljön a pillanat, amikor azt érted meg a szeretett asszonyból, ami nem ilyen vagy olyan mozdulat, az arcnak ilyen vagy olyan részlete, ez vagy az a szó, amit kiejt, hanem Őt magát.

Eljön az a pillanat, amikor neve egymaga elég imádságnak, mert már semmit sem tudsz hozzátenni. Eljön az a pillanat, amikor semmit sem kívánsz. Sem az ajkait, sem a mosolyát, sem a gyengéd karját, sem a jelenlétét jelző pihegését. Mert megelégszel azzal, hogy Ő legyen.

Eljön az a pillanat, amikor nem kell többé törnöd a fejedet ezen a lépésén, ezen a szaván, ezen az elhatározásán, ezen az elutasításán, ezen a hallgatásán, hogy megértsd őket, hiszen Ő van.

Van azonban olyan asszony is, aki azt kívánja, hogy igazold magadat. Perbe fogja tetteidet. Összetéveszti a szerelmet a birtoklással. Mit ér, ha válaszolsz az ilyennek? Mit jelent, ha meghallgat? Te azt kívántad, hogy zárjon be hallgatásába, nem ilyen vagy olyan mozdulato-dért, ilyen vagy olyan erényedért, egyik vagy másik szavadért, hanem olyanként, amilyen vagy, a magad gyarló mivoltában.

CCIV.

Egyszer aztán megbántam, hogy nem éltem mértékletesen a felkínált ajándékokkal, amelyek sohasem egyebek, csupán jelentés és út, és mivel önmagukért kívántam őket, nem leltem bennük egyebet, csupán sivatagot. Mert összetévesztettem a mértéket a testi vagy szívbeli zsugorisággal, nem kívántam gyakorolni magamat benne. Örömet szerez, ha felgyújtom az erdőt, hogy egy órácskát melegedhessek mellette, mert az egész erdő tüzét királyibbnak érzem. És nem érzem fontosnak, mikor lovam hátáról hallom, hogyan süvitenek fülem mellett a lövedékek, hogy kíméljem napjaimat. Annyit érek, amennyi vagyok minden pillanatban, és nem születik meg az a gyümölcs, amelyik kihagyott fejlődéséből egy szakaszt.

Ezért érzem nevetségesnek azt a tintanyalót, aki a város ostroma alatt nem volt hajlandó felmenni a bástyákra, kijelentvén, hogy megveti a testi bátorságot. Mintha akkor állapotról, nem pedig átmenetről lett volna szó. Célról, nem pedig a város megvédésének egyszerű feltételéről.

Mert én ugyanígy megvetem az alantas étvágyat. Nem azért éltem, hogy hatalmas húsdarabokat emésszek meg. Ám ezeket a hatalmas húsdarabokat arra használtam fel, hogy növeljék kardcsapásom villanását, kardom csapását pedig országom fennmaradásának rendeltem alá.

Persze az is igaz, hogy bár a csatában nem vagyok hajlandó izmaimmal zsugori módon takarékoskodva vagy egyszerűen félelemtől sírva fakadva fösvényen méricskélni csapásaimat, mégsem szeretném, hogy birodalmam történetírói vagdalkozó gépnek állítsanak be, mert nem a kardomban lakozik a valóm. És ha óvakodom a finomkodóktól, akik úgy veszik magukhoz az ételt, mintha orvosság lenne, még az orrukat is befogják közben, azt sem szeretném, ha történetíróim húsfalónak állítanának oda az utókor elé, mert nem a hasamban lakozik az igazi valóm. Gyökerein szilárdan megálló fa vagyok, és nem vetem meg egy cseppet sem azt a masszát, amelyet a földből gyúrnak. Abból növelem ágaimat.

De rájöttem, hogy tévedtem az asszonyokat illetően.

Eljött megbánásom éjszakája, és ráébredtem, hogy nem tudtam élni velük. Hasonlatos voltam ahhoz a szertartásrendet nem ismerő mohó játékoshoz, aki meddő sietséggel tologatja a sakkfigurákat, és mivel nem leli örömét az így keletkezett rendetlenségben, szétdobálja őket.

Ma éjszaka, Uram, haragosan keltem ki ágyukból, mert megértettem, hogy állat voltam az istállóban. Nem vagyok, Uram, asszonyok szolgálója.

Más dolog sikerrel felhágni a hegyre, vagy pedig gyaloghintóban hordoztatva, tájról tájra keresni a tökéletességet. Mert alig mérted fel a kék síkság körvonalait, máris unalmasnak találod, és ezt kéred vezetőidtől, vigyenek máshová.

Én az asszonyban azt az ajándékot kerestem, amit adhat. Az egyiket úgy vágytam, mint a harang szavát, amely után oly gyönyörrel sóvárogtam. De mit csináljon az ember ugyanazzal a harangszóval éjjel és nappal? Gyorsan padlásra viszed a harangot, és nem is érzed többé szükségét. A másikat hangja lejtéséért kívántam, amikor azt mondta: „Te, Uram és parancsolóm...” de aztán gyorsan megunod a szót, és más dalról álmodozol.

És mégis, mivel mindig úgy véltem, hogy soha senki nem juthat el akár csak egyetlen emberi lélek ismeretére sem, és hogy minden emberben van belső táj, a maga emberláb nem tiporta síkságaival, csendes szándékaival, nyomasztó hegységeivel, titokzatos kertjeivel, és hogy erről-arról egész életen át beszélhetek neked anélkül, hogy untatnálak vele, nem értettem,

miért olyan nyomorúságos az a készlet, amelyet némely feleségem hozott magával, hogy alig-alig volt elégséges egyetlen vacsorára.

Ó, Uram, nem szántóföldnek tekintetem őket, ahová egész esztendőn át ki kell jánom napkelte előtt, nehézkes, sáros csizmámban, ekémmel, lovammal, boronámmal, maggal teli tarisznyámmal, számolva közelfő széllel és esővel, minden gazok ismeretével és, mindenek felett, hűségemmel, hogy megkapjam tőlük azt, ami az enyém - de azoknak a felkészült lánykáknak a szerepére alacsonyítottam le őket, akiket az egyszerű falu vezetői tuszkolnak elébe, amikor országjárásod során útba ejted őket, és akik elrecitálják üdvözlő szavaikat, vagy pedig megtisztelnak egy kosár náluk termett gyümölcssel. Persze, kapsz is ilyenkor valamit, hiszen tiszta vonalú a mosoly, daloló a gyümölcsöket felkínáló mozdulat, és együgyű szándékában az üdvözlő beszéd, de miután megpaskoltad üde arcocskájukat, szemed élvezte zavarodottságuk bársónyát, már ki is merítetted ajándékaikat, és egy csapásra megfosztottad őket mézüktől. Persze ezek is tág horizontú szántóföldek, amelyeken talán örökre bolyonghatnál, ha tudnád, hogyan hatolj beléjük.

De én kész mézet igyekeztem szedni kaptárról kaptárra, nem pedig behatolni ebbe a végtelen térségbe, amely eleinte nem nyújt semmit sem, hanem azt követeli tőled, hogy fáradhatatlanul gyalogolj, mert ha hazára akarsz benne lelni, akkor fontos, hogy sokáig csendben kísérd a birtokok urát.

Én, aki ismertem az egyetlen igazi mértantudóst, barátomat, aki éjjel-nappal képes volt oktatni engem, és elébe tártam kétségeimet, nem azért, hogy megvilágítsa, megoldja őket, hanem hogy másként, úgy lássam őket, ahogyan ő, mert olyan lévén, amilyen, nem más valaki, nem úgy hallotta ugyanazt a hangot, mint én, nem ugyanúgy látta ugyanazt a napot, nem ugyanúgy élvezte ugyanazt a lakomát, mint te, mert az elébe tárt anyagokból sajátos ízű, nem másféle eredményt hozott ki - amelyik egész egyszerűen sem megmérhető, sem felmérhető nem volt, hanem egy bizonyos, minden mástól különböző minőségnek egy bizonyos és nem más irányban ható ereje - én, aki őbenne ismertem meg a teret, és úgy járultam hozzá, ahogyan a tenger éles szelét vagy a magányt keressük: mit kaptam volna tőle, ha nem az emberhez, hanem a készleteihez, nem a fához, hanem a gyümölcsseihez fordultam volna, azzal a szándékkal, hogy néhány geometriai szabállyal elégítse ki lelkemet és szívemet?

Uram, azt az asszonyt, akit házamba fogadok, azért adod nekem, hogy felszántsam, társául szegődjek és felfedezzem.

„Uram, - gondoltam magamban -, csak annak a számára üt az átváltozások órája, amelyeknek nem tudna örülni, ha kenyerét a kereskedőnél vásárolná, aki maga túrja a földet, ülteti az olajfát, és veti el az árpát. Üt az aratás ünnepének órája. Üt a csűrbe hordás ünnepének az órája, ő pedig lassan rányitja vállával a csikorgó ajtót arra, amit begyűjtött a napból. Mert az a vetőmag-halom, amelyet csűrödbe zártál, s amelyik felett ott lebeg a fényes, még mindig szállongó pelyvafelhő, hatalmas erőt jelent, s ha eljön az órája, lángra tudja lobbantani nagy fekete szántóföldjeidet.

„Ó, Uram - töprengtem magamban -, utat tévesztettem. Úgy siettem az asszonyok között, mint céltalan utazáson.”

„Úgy kínlódtam mellettük, mint a sivatag végtelenében, keresvén az oázist, amely nem szerelem, hanem valami, ami túl van a szerelmen.”

„Kerestem a kincset, amelyet úgy rejtettek ott el, mint valami tárgyak között megtalálható tárgyat. Úgy figyeltem kapkodó lélegzetüket, mint az evezős. És nem mentem sehová. Szememmel mértem tökéletességüket, megismertem csuklójuk báját, könyökük hajlatát, amelyből inni szeretne az ember. Olyan szorongásban éltem, amelynek volt iránya. Olyan

szomjúságot szenvedtem, amelynek volt orvossága. De mivel utat tévesztettem, csak néztem az igazságodat, de nem értettem belőle semmit.”

„Hasonlatos voltam ahhoz a balgához, aki lapáttal, csákánnyal, vésővel felszerelve éjnek idején felbukkan a romok között. És szétveri a falakat. Felforgatja a köveket, fülét rátapasztja a súlyos kőlapokra. Valami sötét izgalom megszállottjaként sűrög-forog, mert téved, Uram, olyan kincset keres, amelyik már készen van, évszázadok óta letétbe helyezve nyugszik valamelyik üreg titkos rejtekében, mint gyöngy a kagylójában, amelyik ifjúság titka az aggastyán, gazdagság záloga a zsugori, szerelem záloga a szerelmes, kevélység záloga a dölyfös és dicsőség záloga a fennhéjázó számára - de mégis hamu és hívság, mert nincs gyümölcs, amelyik nem fától lett, és nincs öröm, amelyet nem magad építettél. Meddő dolog a kövek között a többenél lelkesítőbb követ keresni. A romok között végzett izgatott kutatásából nem származik rá sem dicsőség, sem vagyon, sem szerelem.”

„Hasonlóan ehhez a balgához, aki éjnek idején túrja-bányássza a sivár köveket, én sem leltem semmi olyat a gyönyörben, ami különbözött volna a fősvény csodálatosan haszontalan örömétől. Nem leltem benne egyebet, csak önmagam. Nem tudok mit kezdeni magammal, Uram, és csömört okoz a magamból nyert öröm.”

„Meg akarom alkotni a szerelem szertartásrendjét, hogy az ünnep máshová vezessen. Mert amit keresek, amire szomjúhozom, és amire az emberek szomjúhozna, nem azoknak az anyagoknak a szintjén van, amelyekkel rendelkeznek. És helytelenül cselekszik az, aki azt keresi a kövek között, ami nem a lényegük, holott arra használhatná fel őket, hogy felépítse belőlük a bazilikáját, mert örömét nem a sok kő valamelyikében kell keresnie, hanem a kövek bizonyos szertartásrendjében, miután felépült a katedrális. Hasonlóképpen az asszony is csak egy lesz a sok közül, ha nem olvasom el azt, ami rajta túl van.”

„Uram, amikor elnézem mezítelen hitvesemet szendergése közben, édes érzés látnom, milyen szép és finom testének a rajza, lágy a keble; miért ne keresném hát benne kielégülésemet?”

De megértettem igazságodat. Az a lényeges, hogy aki most alszik s akit nemsokára fel fogok ébresztetni - ehhez elég lesz, hogy rávetődjek az árnyékom -, ne legyen fal, amelybe ütközöm, hanem ajtó, amely máshová vezet. Az tehát a lényeges, hogy ne dobáljam szét különböző anyagokra a lehetetlen kincset keresve, hanem hogy a maga egyedülvalóságában szeretetemet csendjébe zárjam.

És akkor hogyan csalódhatnék? Igaz, csalódik az az asszony, aki ékszert kap. Mert van az opáldnál szebb smaragd. És létezik a smaragnál is szebb gyémánt. A király gyémántja még szebb mindegyiknél. Nem tudok mit kezdeni egy önmagában értékes tárggyal, ha nincs tökéletesség-értelme. Mert nem a dolgokkal élek, hanem a dolgok értelmével.

Ez az ügyetlenül vésett gyűrű, vagy ez a vászondarabba bevarrott hervadt rózsza, vagy, bárha csupán ónból van is, ez a kanna, amelyből a teát isszuk szerelemre várva, viszont minden bizonnyal nem helyettesíthető mással, mert ezek kultusz tárgyai. Egyedül Istentől kívántam, hogy tökéletes legyen, és a durva fatárgy, ha az ő kultuszát szolgálja, máris részesül tökéletességéből.

Akárcsak a szendergő hitves. Ha csupán önmagáért merengek el rajta, hamarosan ráunok, és máshol fogom keresni a még nála is szebbet. Mert nem olyan szép, mint az a másik, vagy kellemetlen a természete, és még ha tökéletes is látszólag, akkor is egészen más zengésű a hangja, mint amire annyira vágyódom, és még azt is rosszul mondja, hogy „Uram és parancsolóm!”, pedig másik asszony ajkán muzsika lenne ez a két szó a szív számára.

De aludj csak nyugodtan tökéletlenségedben, tökéletlen hitves. Nem ütközöm falba. Nem vagy cél, jutalom, önmagáért megbecsült ékszer: út, kocsi, karaván vagy. És soha sem fáradok bele abba, hogy benned legyek egyre tökéletesebb.

CCV.

Így világosodott meg előttem az ünnep értelme, az ünnepé, amely az a pillanat, amelyben egyik állapotból a másikba lépsz, amikor a szertartás megtartása újjászült téged. Már beszéltem neked a hajóról. Miután hosszú ideig olyan volt, mint a ház, amelyik a deszkák és a szögek szintjén épült, felvitorlázva, kötelekkel ellátva a tenger menyasszonyává lett. Most férjhez adod. Itt az ünnep pillanata. Csakhogy egész életedre nem rendezkedsz be hajók vízre bocsátására.

Elmondtam már ezt neked a gyermekeddel kapcsolatban. Születése ünnep. Ám esztendőkön át nem dörzsölgetheted a tenyeredet, hogy, íme, megszületett. Hanem vársz egy másik ünnepre, valami változásra, mint például az a nap, amelyen fád gyümölcséből új fa sarjad, és tovább származtatja dinasztiádat. Elmondtam már a termés begyűjtésével kapcsolatban is. Elkövetkezik a csűrbe hordás ünnepe. Aztán a vetésé. Aztán a tavasz ünnepe, amelyik az elvetett magot sarjadó búzatáblává változtatja, amelyik oly lágyan ring, mint a frissen töltött medence vize. Aztán vársz még egy kicsit, s már itt van az aratás, és megint a csűrbe hordás. És ez így megy tovább, ünnepről ünnepre, egészen a halálig, mert nincs végleges készlet. És nem ismerek olyan ünnepet, amelyre nem valahonnan érkezel, és amelyről ne mennél tovább. Sokáig gyalogoltál. Kitarul az ajtó. Itt az ünnep pillanata. De ebben az ünnepi teremben sem élsz tovább, mint a többiben. Ám mégis azt akarom, hogy örvendj, amikor átléped a küszöböt, amely valahová vezet, és mindaddig őrzi örömet, amíg majd széttöröd a gubódat. Mert gyenge fókusz vagy, és nem minden pillanatban következik be az ör megvilágosodása. Elteszem, ha lehet, a trombitaszótól, dobpergéstől hangos győzelmi napokra. Mert új erőt kell gyűjtenie benned valaminek, ami olyan, mint a vágy, és gyakran szükséged van a pihentető alvásra.

Lassan sétálgatok, lassan lépegetek aranyszínű kőlapról fekete kőlapra palotám mélyén. Délben a falai között foglyul ejtett hűvösség miatt úgy érzem, mintha ciszterna lenne. És elringatnak lépteim: célom felé igyekvő fáradhatatlan evezős vagyok. Mert többé már nem ebből az országból való vagyok.

Lassan vonulnak el előttem az előcsarnok falai, és amikor a boltozat felé fordítom tekintetemet, úgy érzem, lassan hintázik, mint a hajófedél íve. Egy lassú lépés az arany kőlapon, egy lassú lépés a fekete kőlapon, lassan végzem a munkámat, mint a kútúrósapat, mikor felszállítja a törmeléket. Laza izmokkal húzzák ütemre a kötelet. Tudom, hová megyek, nem vagyok már ebből az országból való.

Csarnokból csarnokba folytatom utazásomat. Ilyenek a falak. Ilyenek a falra függesztett díszek. Megkerülöm a nagy ezüstasztalt, amelyen a kandeláberek állnak. Kezemmel gyengén megérintek egy-egy márványoszlopot. Hideg. Még mindig. De aztán a lakott területekre hatolok be. Úgy érkeznek hozzám neszei, mintha álomban, hiszen már nem ebből az országból való vagyok.

De kedvesek számomra a házi zajok. Mindig kedves az embernek a szív meghitt éneke. Semmi sem alszik egészen. Még a kutyáddal is megtörténik, ha elnyomja az álom, hogy aprókat vakkant, és meg-megmozdul valami emlékre. Akárcsak a palotám, jóllehet delem elaltatta. A csendben most becsapódik egy ajtó, nem lehet tudni, hol. És a szolgálólányok, az asszonyok munkája jut az eszedbe. Mert bizonyára ez itt az ő birodalmuk. Összehajtogatták frissen mosott fehérneműdet a kosaraikban. Kettesével vitték imbolyogva, mint a hajó. És

miután mindent elraktak, most zárják be a magas szekrényeket. Arra, valahol, megtörtént egy mozdulat. Végrehajtottak egy kötelességet. Valami teljesült. Mert bizonynal pihennek, de mit tudok én? Már nem ebből az országból való vagyok.

Csarnokról csarnokra, fekete padlókokkáról aranszínű padlókokkára lépegetve lassan körbejárom a konyhákat. Felismerem a porcelánok csengését. Aztán egy megkoccantott ezüstkancsóét. Aztán egy nagy szárnyú ajtó gyenge sóhajtását. Aztán a csendet. Aztán siető léptek neszt. Valamiről megfedekeztek, ami hirtelen megköveteli, hogy ott legyenek, például a kifutó tej, vagy a felsikoltó gyerek, vagy egyszerűbben valami ismerős zúgás váratlan megszűnése. A vízpumpában, a nyársban vagy a lisztmalomban elakadt valamelyik alkatrész. Szaladnak, hogy továbbfolytassa alázatosan mormolt imáját...

De a léptek zaja elhallgatott, mert sikerült lekapni a tejet a tűzről, a gyermeket elcsitították, a pumpa, a nyárs vagy a malom újra rákezdte litániáját. Elhárítottak valami bajt. Meggyógyítottak egy sebet. Helyrehoztak valami feledékenységet. Miféle? Fogalmam sincs róla. Már nem ebből az országból való vagyok.

Most az illatok birodalmába hatolok be. Palotám olyan, mint a gyümölcssei mézét, borai aromáját lassan érlelő prэшáz. És én mintha mozdulatlan tartományokon át hajóznék. Itt érett birsalmák. Behunyom a szememet, messziről is érzem őket. Amott faládák árasztanak szantálillatot. Emitt meg egyszerűen frissen mosott kőpadló szagát érzem. Minden szag nemzedékek óta kialakította a maga birodalmát, még a vak is kiismerné magát bennük. Bizonyára már atyám is uralkodott e provinciák felett. De én erre nem is igen gondolok, csak megyek. Már nem ebből az országból való vagyok.

A találkozássra érvényes rituálénak megfelelően a rabszolga félreállt, és a falhoz húzódott, ahogy elhaladtam mellette. De én így szóltam hozzá jóságomban: „Mutasd meg a kosaradat” - hadd érezze, milyen fontos ő a világon. Ő pedig fénylő karját behajlítva óvatosan leemelte a fejről. És lesütött szemmel mutatta be datolyáit, fügeit és mandarinjait. Beleheltem illatukat. Aztán elmosolyodtam. Erre ő is széles mosolyt derített rám, és egyenesen a szemembe nézett, hiába parancsol mást a találkozások rituáléja. Aztán behajlított karjával újra felemelte a kosarát, még mindig egyenesen a szemembe nézve: „Mi ez a felgyulladt lámpa? - tűnődtem magamban -. Mert úgy támadnak a lázadások meg a szerelem is, mint a tűzvész! Miféle titokzatos tűz lángol palotám mélyén, e falak mögött? És úgy néztem a rabszolgára, mintha feneketlen tenger lett volna. „Ó, - gondoltam magamban -, hatalmas az ember misztériuma!” És tovább folytattam utamat, anélkül, hogy megoldottam volna a talányt, mert én már nem ebből az országból való voltam.

Áthaladtam a pihenőtermen. Átmentem a Tanácsstermen, ahol megsokszorozódtak lépteim. Aztán lépésről lépésre lementem az utolsó csarnokba vezető lépcsőn. És amikor föl és alá kezdtem benne sétálgatni, hatalmas tompa zajt és fegyvercsörgést hallottam. Elmosolyodtam elnéző jóságomban: valószínűleg aludtak az őreim, mert délidőn olyan volt palotám, mint alvó méhkas, meglapulva, alig-alig megremegve az elpihenni nem tudó szeszélyes méhek rövid rebbenéseitől, az elmulasztott helyrehozni igyekvő feledékenyek szaladgálásától, vagy az örök hebehurgya kapkodásától, amelyik soha nem szűnik meg valamit rendbe tenni, megigazítani vagy összezavarni. A kecskenyájban is akad egy, amelyik mekeg, az alsó városból is mindig felhangzik valami érthetetlen hívás, sőt a legholtabb holtak városában is van legalább egy éjjeli őr, aki lassan bandukol. Lassú léptekkel tovább folytattam hát az utamat, fejemet lehajtottam, hogy ne lássam, amint őreim kapkodva rendbeszedik magukat, mert mindez nem fontos: immár nem ebből az országból való vagyok.

Ezért hát magukat jól kihúzva tisztelegnek, kitarják előttem a kétszárnyú ajtót, én meg hunyorgok az éles napsütésben, és egy pillanatra megállok a küszöbön. Mert ott vannak a földjeim. A kerek dombok, amelyek a napon melengetik szőlőtőkéimet. Rendekbe rakott aratásom. A földek krétaillata. És egy másfajta zene, a méheké, a szöcskéké és a tücsköké. És az egyik kultúrából egy másikba lépek át. Mert most készültem magamba szívni a dél illatát országom felett.

És most születtem meg.

CCVI.

Így történt látogatásom barátomnál, az egyetlen igazi mértantudósnál.

Mert megindító volt látnom, mennyire ügyel a teára, a parázsra és a forralásra meg a víz sustorgására, aztán az első kóstolás ízére... milyen figyelmesen vár, mert a tea lassan adja ki aromáját. És tetszett, hogy e rövid meditáció közben jobban elfoglalta a tea, mint bármely geometriai probléma:

- Te, aki annyit tudsz, nem veted meg az egyszerű munkát...

De nem válaszolt. Ám miután megleégedetten megtöltötte csészéinket megszólalt:

- Én, aki annyit tudok... mit értesz ezen? A gitáros miért nézné le a teázás szertartását csak azért, mert ért valamit a hangok összefüggéseiből? Tudok valamit a háromszög oldalainak a viszonyairól. De azért szeretem a víz sustorgását és azt a szertartást is, amellyel tiszteletemet fejezem ki barátom, a király iránt...

Elgondolkozott, majd így folytatta:

- Mit tudok én... nem hiszem, hogy háromszögeim sokat mondanának nekem a teázás örömről. Az ellenben lehetséges, hogy a teázás öröme mond valamit a háromszögekről...

- Mit nem hallok, tudósom!

- Ha valamit érzek, akkor azt le kell írnom. Ha szeretek egy asszonyt, akkor beszélnem kell a hajáról, a szemöldökéről, az ajkáról és minden mozdulatáról, amely zene a szívnek. Beszélnek a mozdulatokról, ajkáról, szempillákról, hajról, ha nem rejtőznék mögöttük egy bizonyos női arc? Megmagyarázom, mitől oly édes a mosolya. De előbb volt a mosoly...

Nem fogok egész halom követ megmozgatni azért, hogy megleljem benne az elmélkedések titkát. Mert az elmélkedés nem jelent semmit a kövek szintjén. Ahhoz templomnak kell lenni. Akkor megváltozok szívemben. És akkor elgondolkozom a kövek közötti kapcsolatok erejéről...

Nem fogom a föld savaiban keresni a narancsfa titkát. Mert a narancsfának nincs jelentése a föld savainak a szintjén. De mivel meg tudtam figyelni a narancsfa növekedését, rajta keresztül meg tudom magyarázni a föld savainak felfelé törekvését is.

Előbb legyek szerelmes. Lássam az egységet. Majd azután gondolkodom az anyagokról, és arról, hogyan állnak össze. De nem vizsgálom az anyagokat, ha nincs, ami uralkodik felettük, ami felé törekszem. Előbb a háromszöget figyelgettem. Csak azután kutattam azokat a kényszerítő törvényeket, amelyek a háromszögnek a vonalait határozzák meg. Te is előbb megszerettél egy bizonyos emberképet, egy bizonyos belső buzgalmat. És levontad belőle a te szertartásrendedet, oly módon, hogy benne legyen ez a kép, mint az elfogott vad a csapdában, és így továbbéljen országodban. De miféle szobrász az, akit önmagáért érdekel az orr, a szem és a szakáll? És a szertartásrendnek melyik rítusát követelnéd meg csupán önmagáért? És mit következtessenek ki a vonalakra vonatkozólag, ha nem tartoznak háromszöghöz?

Azzal kezdem, hogy elmerülök a szemlélődésben. Aztán elmondom az eredményét, ha el tudom mondani. Tehát sohasem utasítottam el magamtól a szerelmet: a szerelem visszautasítása nem egyéb beképzeltségnél. Egészen természetes, hogy szerettem olyant is, akinek

fogalma sem volt a háromszögekről. De annál többet tudott nálam a mosolygás művészetéről. Láttál már asszonyt mosolyogni?

- Hogyne, mértantudósom...

- Némelyik asszony arca apró izmaival, szempilláival és ajkával, amelyek külön-külön még csupán jelentés nélküli anyagok, minden nehézség nélkül utánozhatatlan remekművet formál, és ha tanúja voltál egy ilyen mosolynak, a dolgok békéjének és a szerelem öröklétének lakójává lettél tőle. Aztán annyi idő alatt, amennyire egy gyors mozdulathoz van szükséged, már szét is bontotta ezt a remekművet, és másik hazába zárt, amelyben ellenállhatatlan vágy ébredt benne arra, hogy tűzvészt támassz és kimentsd belőle, megváltója lehess, oly elragadónak, oly lelkesítőnek találtad. De vajon miért néztem volna le azért, mert alkotása nem hagyott maga után múzeumokat gazdagító nyomokat? Én képes vagyok megfogalmazni valami szabályt a már felépített katedrálisokról, ez az asszony azonban maga emelt nekem katedrálisokat...

- De mire tanított téged a vonalak egymás közötti kapcsolatairól?

- Nem fontosak az egymáshoz kapcsolt tárgyak. A fontos nekem az, hogy magukat a kapcsolatokat betűzzem ki. Megöregedtem. Tehát láttam meghalni vagy meggyógyulni azt, akit szerettem. Eljön az este, amikor a kedves asszony kissé félrehajtott fejjel elhárítja a felkínált pohár tejet olyanformán, mint a világtól már elszakadt csecsemő, aki visszautasítja az emlőt, mert keserű lett számára a tej. Bocsánatkérően elmosolyodik, mert bánatot okoz neked azzal, hogy nem táplálkozik többé belőled. Már nincs többé szüksége rád. Te pedig elfordulsz, az ablakhoz mész, hogy elrejtse könnyeidet. Odakint megpillantod a mezőt. És akkor mint valamiféle köldökszínőrt érzed a dolgokkal való kapcsolatodat. Az árpacezőkkel, a búzatáblákkal, a virágzó narancsfával, amelyik tested táplálékát érleli, meg a források malmát az idők kezdete óta forgató nappal. És zaj üti meg füledet, az épülő vízvezetéktől jön, amelyik a város szomját fogja majd enyhíteni a másik helyett, mert azt már elkoptatta az idő; vagy egyszerűen csak a kordé vagy a teherhordó számár lépteinek a visszhangja jut el hozzád. És érzed a dolgokat éltető egyetemes nedv keringését. Lassú léptekkel visszamész az ágyhoz. Letörlöd a verejtéktől fénylő arcot. Még ott van, melletted, de figyelmét már csupán a halál köti le. A mezők már nem dalolnak neki sem az épülő vízvezetékéről, sem a kordéról, sem a szaporán lépegető számról. Narancsfák illata, szerelmed, mindez már nem tartozik őrá.

És akkor eszedbe jut az a két barátod, akik annyira szerették egymást.

Eljártak egymáshoz sötét éjszaka is, egyszerűen azért, mert szükségük volt egymás tréfálgatására, tanácsára, vagy még egyszerűbben csak a jelenlétére. És ha valamelyik elutazott, hiányoztak egymásnak. De aztán valami képtelen félreértés összevesztette őket. És azóta, ha találkoznak egymással, úgy tesznek, mintha észre sem vennék egymást. És ebben az a csodálatos, hogy semmit sem sajnálnak. A szerelem okozta bánat maga a szerelem. Pedig amit egymástól kaptak, soha többé senki mástól e világon nem fogják megkapni. Mert mindenki a maga módján és nem másképpen tréfálgat, osztogat tanácsokat, vagy egyszerűen lélegzik. Tehát meg vannak csonkítva, nyomorékká lettek, de ők képtelenek ezt felismerni. Sőt még büszkéek is rá, és úgy érzik, felszabadult idejükkel gazdagabbak lettek. Ott sétálgatnak egyedül a kirakatok előtt. Nem pazarolják többé idejüket a barátjukra! Nem vállalnak semmiféle erőfeszítést, amely újra ahhoz a csúrhöz kötné őket, amelyből táplálékukat merítették. Mert meghalt énjüknek az a része, amelyik belőle élt, és hogyan követelőzhetne ez a rész, ha már nem létezik.

De te úgy lépsz közbe, mint a kertész. És látod, mi hiányzik a fának. Nem a fa szempontjából tekintve, mert a maga szempontjából neki semmije sem hiányzik: ő tökéletes. Hanem a te

szempontodból, aki a fa istene vagy, és oltasz, ahol kell. Újra összekötöd az elszakadt hánccsot és a köldökszínort. Békítesz, egyeztetesz. És lám, a régi lelkesedéssel kezdik újra az életet.

Én is békítettem, és megismertem azt az üde reggelt, amelyen a szeretett asszony újra kecsketejét és lágy kenyeret kér tőled. Te pedig fölébe hajolsz, egyik kezoddal megtámasztod a fejét, a másikkal sápadt ajkához emeled a bögrét, és figyeled, hogyan iszik. Út, kocsit és karaván vagy. Úgy érzed, nem is táplálsz, sőt nem is egyszerűen gyógyítgatod, hanem visszavarrod ahhoz, amiből volt, ezekhez a mezőkhöz, aratásokhoz, kutakhoz, naphoz. És ettől kedve a nap egy kicsikét őerte forgatja a források daloló malmát. Egy kicsit őérette épül a vízvezeték. Egy kicsit érette nyikorog a taliga. És mivel ma reggel gyermekdednek találsz, nem kíván tőled mély bölcsességeket, hanem inkább arra kíváncsi, mi történt a házban, a játékokkal meg a barátokkal, így beszélsz hozzá: „Figyelj csak ide...” Ő pedig felismeri a szaporán lépegető samarat. Aztán elneveti magát, és sugárzó napja feléd fordul, mert szerelemre szomjazik.

És én, az öreg mértantudós, ilyen módon egész életemben iskolában voltam, mert csak olyan kapcsolatok léteznek, amelyekre gondoltál. Így szólsz: „ez is úgy van, mint...” És ezzel vége egy kérdésnek. Az egyikben újra felélesztettem a barátja utáni vágyat: kibékítettem. Annak az asszonynak visszaadtam a tej meg a szerelem szomját. És azt mondtam: „Ez is úgy van, mint...” És amikor megállapítottam bizonyos kapcsolatot a vonalak között, azt mondtam: „A háromszögben ez vagy az ugyanígy van...” És így, megszűnő kérdésekről megszűnő kérdésekre haladva, lassan közeledek Isten felé, akiben többé nem lesz kérdés...

Elbúcsúztam barátomtól, és lassú léptekkel távoztam tőle, kigyógyulva haragjaimból, mert amikor felhágok a hegyre, olyan igazi béke száll rám, amely nem megalkuvás, nem lemondás, nem keveredés, nem osztozkodás. Mert ahol az emberek vitára látnak okot, én ott feltételt találok. Mint a kényszerem esetében is, ami szabadságom feltétele, vagy a szerelem ellen hozott törvényeim esetében, amelyek a szerelem feltételei, vagy szívből szeretett ellenségem esetében, aki önmagam feltétele, mert nem volna formája a hajónak, ha nem volna tenger.

Megbékélt ellenségről megbékélt ellenségre - de új ellenségről új ellenségre - haladok én is felfelé a hegyoldalon az Istenben való megpihenés felé - tudván, hogy a hajónak nem az a feladata, hogy elnéző legyen a tenger ostromával szemben, sem a tengernek nem az a feladata, hogy szelíden bánjon a hajóval, mert a vad hullámveréstől elsüllyed a hajó, a hullámok simogatásától mosoda-hajóvá korcsosul -, hanem mert tudom, hogy nem szabad engedni, megalkudni hamis szeretetből a kíméletlen háborúban, amely a béke feltétele, hogy hallottakat kell magunk után hagyni az úton, mert ők az élet feltételei, vállalni kell rengeteg lemondást, mert a lemondás az ünnep feltétele, a bábállapot bénultságát, mert ez a szárnyak feltétele, mert te, Uram, a te akaratod szerint gyúrsz önmagamnál nagyobbra, és mert nem fogok sem békét, sem szeretetet ismerni rajtad kívül, mert csak Tebenned békülök ki - miután mindketten elnyertük tökéletes valónkat -, azzal, aki országomtól északra uralkodott, és akit szerettem, mert csak Tebenned békülök össze azzal, akit kénytelen voltam minden megbecsülésem ellenére is megbüntetni, mert úgy van az, hogy egyedül Tebenned lesznek egyek megbékélt egységben, Uram, a szeretet és a szeretet feltételei.

CCVII.

Semmi kétség, igazságtalan az a hierarchia, amely elnyom téged, és megakadályoz tehetséged kibontakoztatásában. Ám ha ez ellen az igazságtalanság ellen küzdesz, épületet épület után fogsz lerombolni, míg végül abba a pocsolyába érkezel el, amelyben elvegyültek egymással a gleccserek vizei.

Azt akarod, hogy mindnyájan egyformák, egymáshoz hasonlóak legyenek, összekevered egyenlőségedet az azonossággal. Én azonban akkor mondom őket egyenlőnek, ha egyformán szolgálják az országot, nem pedig, ha teljesen hasonlóan egymásra.

Akárcsak a sakkjátékban is: van győztes, és van vesztes. És előfordul, hogy a győztes csúfondáros mosolyt ölt arcára, hogy megalázza a vesztest. Mert ilyenek az emberek. Erre te jössz, és igazságérzeted nevében eltiltod a sakkban a győzelmet.

Ilyenképpen: „Mi érdeme van a nyertesnek? Értelmesebb volt, vagy jobban ismerte a játék fortélyait. Győzelme csupán valamilyen állapot kifejezője. Miért dicsőíteném hát csak azért, mert rózsásabb az arca, vagy mert finomabb, dúsabb a hajzata, vagy nem olyan torzonborz...?”

Én azonban láttam olyan állandó vesztest, aki éveken át sakkozott abban a reményben, hogy egyszer majd eljön a nyereség ünnepe. Mert még akkor is gazdagabb vagy azzal, hogy ez az ünnep létezik, ha nem te ülsz. Akárcsak a tengerfenéken rejtő gyöngy esetében.

Mert ne ess tévedésbe az irigységet illetően: a megkívánás erővonal jele. Alapítottam valami kitüntetést. És most mellükön az én kavicsommal a kiválasztottak büszkén feszelegnek. Irigykedsz hát a kitüntetettre. És jössz a te igazságérzeted nevében, amely nem egyéb, mint kiegyenlítődsi. És elhatározod: „Ezentúl mindenki ilyen kavicsot hordjon a mellén.” Csakhogy ettől fogva ki lesz hajlandó ilyen ékszert hordani? Nem a kavicsért, hanem azért éltél, amit a „kavics” jelent.

Na tessék! - válaszolod erre. Enyhítettem az emberek nyomorúságát. Kigyógyítottam őket a kavicsok szomjából, mert a többség nem pályázhatott rájuk. Mert te az irigység nevében ítélsz, az irigység pedig fájdalmas. Az irigység tárgya tehát valami rossz. Ezért te semmi olyant nem engedsz létezni, ami elérhetetlen. A gyermek kinyújtott kézzel követeli a csillagot. Igazságérzeted tehát arra kötelez téged, hogy oltsd ki a csillagot.

Így van ez az ékkövek birtokával is. Múzeumba rakod őket. És így beszélsz: „Ezentúl mindenkié.” Jó, néped valóban ott sétálgat majd vitrinjeid előtt az esős napokon. És ásítozik a smaragdgyűjtemények láttán, mert nincs többé olyan szertartásrend, amelyik jelentéssel szépítené meg őket. Mennyivel ragyogóbbak most, mint a hamis drágakövek?

Még a gyémántot is megtisztítottad sajátos természetétől. Mert a tiéd lehetett volna. Kiherélted belőle ragyogását, amely abból származott, hogy kíváncs volt. Ugyanígy az asszonyok esetében is, ha eltiltod őket. Bármilyen szépek, viaszabbá lesznek. Én még sohasem tapasztaltam, hogy bárki meghalt volna olyan asszonyért, akinek az emlékét valamely szarkofág domborműve öröközte meg, hozta el hozzá, hiába volt csodálatosan szép az őt ábrázoló szobor. Már a múltnak vagy a múlt fájdalmas emlékének a szépségét árasztja, nem kínzó vágyat.

Ezért nem lesz ugyanaz a gyémánt, ha nem lehet megszerezni. Mert éppen ettől nyerte minőségét. Mert akkor felmagasztalt, tiszteletet parancsolt irántad, megnőttél a ragyogásától.

Te azonban vitrindísszé változtattad a gyémántot. Ezentúl tehát a vitrinnek szerez majd megbecsülést. Mivel azonban te nem kívánsz vitrinné lenni, a gyémántot sem kívánod.

És ha most elégetsz egyet-egyet, hogy ezzel emeld az ünnepi áldozat fényét, így sokszorozd meg szívedre és lelkedre árasztott ragyogását, semmit sem fogsz elégetni. Nem te áldozod fel a gyémántot. Hanem vitrined ajándéka lesz. A vitrin azonban füttyöl rá. Többé már nem játszatsz a gyémánttal, mert ezentúl semmi hasznát sem veszed. És ha az isteneknek akarván ajándékot adni, befalazod a templom valamelyik oszlopának örök éjszakájába, semmit sem adsz. Oszlopod alig-alig titkosabb raktár lesz számára, mint a vitrin, amely szintén titkos, ha a nap heve arra biztatja népedet, hogy kerülje a várost. Gyémántodnak nincs ajándékértéke, mert nem ajándéktárgy. Hanem olyan tárgy, amelyet elraktároznak. Itt vagy ott. Nem lesz delejes ereje. Elvesztette isteni erővonalait. Mit nyertél vele?

Én viszont megtiltom, hogy vörösbe öltözzenek azok, akik nem a próféta leszármazottai. És vajon mivel rövidítettem meg ezzel a többiekét? Hiszen eddig senki se öltözködött vörösbe. A vörösnek nem volt jelentése. Ezentúl azonban mindenki arról ábrándozik, hogy vörösbe öltözhessen. Megalapoztam a vörös erejét, és te gazdagabb lettél attól, hogy létezik, jóllehet számodra nem elérhető. Az irigység pedig, amely így ébred benned, új erővonal jelévé lesz.

De te az országot akkor tartod tökéletesnek, ha az, aki a város közepén leül törökülésben, ott is hal meg étlen, szomjan. Mert semmi sem húzza inkább jobbra vagy inkább balra, előre vagy hátra. Senki sem parancsol neki, ő sem parancsol senkinek. És nem él benne vágy, amely a bírhatatlan gyémánt, a mellen viselt kavics, a vörös ruha felé vonzza. És órákon át elücsörög ásítózva a színes posztót áruló kereskedőnél, várva hogy jelentést adjak vágyai irányának.

Ám ha eltiltottam a vörös színt, azonnal a lila felé kacsingat... vagy ha ellenzéki, ha ellensége minden kitüntetésnek, ha felette áll a konvencióknak, és fittyet hány az én önkényes elhatározásomból született színek értelmére, leszedet veled mindent a polcokról, kotorászik a raktárban, hogy megtalálja a pirostól legélesebben elütő színt, például a vad zöldet, és addig-addig fintorog, fitymál, míg csak nem találta meg a tökéletesség tökéletességét. Aztán megy, és a büszkeségtől magánkívül páváskodik a vad zöldjével a városban, így mutatva ki megvetését az én színrangsorom iránt.

Pedig az az igazság, hogy én mozgattam őt egész nap. Máskülönben veresbe öltözve ásítózott volna valamelyik múzeumban, mert esik az eső.

„Én ünnepet alapítok - mondogatta atyám -. Tulajdonképpen nem is ünnepet, hanem bizonyos kapcsolatot. Hallom, hogyan kacagnak az ellenkezők, akik erre rögtön megalapítják az ellenünnepet. A kapcsolat azonban ugyanaz, ők is csak azt erősítik és állandósítják. Lecsukatom hát őket egy rövid időre, hadd örüljenek neki, mert ragaszkodnak az ő szertartásrendjük komolyságához. És én is.”

CCVIII.

Felkelt hát a nap. És én ott álltam, mint a tengerész, mellén összefont karral, mélyen tüdejébe szíva a tengeri levegőt. Egy bizonyos tengerét, nem másikét. Úgy álltam ott, mint a szobrász az agyag előtt. Egy bizonyos gyúrni való agyagcsomó, nem másik előtt. Ott álltam a dombtetőn, és így fohászkodtam Istenhez:

„Uram, felkél az országom felett a nap. Úgy adatott meg nékem ez a reggel, játékra készen, mint a hárfa. Uram, egymás után lépnek ki a fényre városok, pálmaligetek, szántóföldek, olajfaültetvények. Itt, a jobb kezem felől, a tengeréből a hajók számára. Emitt, a bal kezem felől, gyapjúbirkákkal áldott lejtőivel a kék hegy, utolsó szikláinak karmaival a sivatagba kapaszkodva. Amott a skarlátszín homok, ahol már csak a nap virágzik.”

Országom arculata ilyen és nem más. Persze, hatalmamban áll más irányt szabni egyik-másik folyónak, hogy vizével megöntözzem a homokot, de nem most rögtön. Hatalmamban áll ide új várost építeni, de nem most rögtön. Hatalmamban áll győzelmes cédruserdőt fakasztani, elég hozzá, hogy szélbe szórjam a magvát, de nem most rögtön. Mert a jelen pillanatban a tovaszállt múlt örököse vagyok, amely ilyen és nem más. Ilyen hárfa, dalra készen.”

„Miért panaszkodnék, Uram, én, aki patriarkális bölcsességemben szemlélem most ezt az országot, ahol minden a helyén van, mint a sokszínű gyümölcsök a kosárban? Miért éreznék haragot, keserűséget, gyűlöletet vagy bosszúszomjat? Ez az én munkám alapszövege. Ez a mezőm, amelyen szántok. Ez a hárfám, amellyel énekemet kísérem.”

„A birtok ura, mikor hajnalban végigjárja földjeit, ha kőre bukkan, felszedi, ha tövisre, kitépi. Nem bosszankodik sem a tövis, sem a kő miatt. Szépíti a földjét, és nem érez egyebet, csak szeretetet.”

„Amikor napkeltekor kinyitja háza ajtaját, látod, hogyan sepri el a port az asszony. Nem bosszankodik a por miatt. Szépíti a házát, és nem érez egyebet, csak szeretetet.”

„Panaszkodjam amiatt, hogy ez a hegy a határnak ezt a szakaszát védi, és nem a másikat? A tenyér higgadt, magabiztos mozdulatával tartja távol a sivatagból támadó törzseket. Így van ez rendjén. Citadelláimat majd távolabb építem fel, ott, ahol védtelen az ország.”

„És miért panaszkodnék az emberek miatt? Ezen a hajnalon olyannak fogadom el őket, amilyenek. Igaz, hogy vannak köztük, akik most készülnek bűnre, forralnak árulást, eszelnek ki hazugságot, de vannak mások is, akik viszont munkára, szánalomra vagy igazságtételre készülnek. Igaz, persze, hogy szebbé akarván tenni szántóföldemet, én is kidobálom a követ, kitépem a tövist, de anélkül, hogy gyűlölném a követ vagy a tövist, mert nem érzek egyebet, csak szeretetet.”

„Mert meggleltem a békét, Uram, imádságom közben. Tőled jövök. Kertésznek érzem magamat, aki lassú léptekkel ballag fái felé.”

Igaz, persze, életem folyamán én is éreztem haragot, keserűséget, gyűlöletet, bosszúszomjat. Valahányszor rádöbbsztem a vesztett csaták meg a lázadások alkonyán, hogy tehetetlen vagyok, és szinte magamba zárva képtelen vagyok akaratom szerint hatni szétszórt seregemre, mert katonáimon már nem fogott a szavam, lázadó vezéreimre, mert császárnak képzeltek magukat, az eszelős prófétákra, mert vak ököllé kovácsolták híveik csoportjait, én is megismertem a harag kísértését.

De te a múltat akarod kijavítani. Túlságosan későn találsz ki a helyes elhatározást. Újra kezded azt a lépést, amelyik meg tudott volna menteni, de mivel elmúlt már az órája, erőidet rothasztó ábránddá lett. Igaz, egyik vezéred számításai alapján azt a tanácsot adta, hogy nyugat felé támadj. Erre te újra kitalálsz a történelmet. Eltünteted belőle a tanácsadót. És északi irányban támadsz. Ami annyit ér, mintha úgy akarnál magadnak utat nyitni, hogy ráfújssz a gránithegyre. „Ő - gondolod nyomorult álmodozásod közben -, ha ez nem lépett volna közbe, ha az a másik nem beszélt volna, ha a harmadik éppen nem aludt volna, a negyedik nem hitt volna, vagy nem lett volna hajlandó hinni, ha az ötödik ott lett volna, ha a hatodik másutt lett volna, akkor most én lennék a győztes!

Csak hogy a szemed közé nevetnek, mert nem lehet őket eltörölni, olyanok, mint a lelkiismeretedet kínzó vérfolt. Kedved lenne kegyetlen kínhalállal elemészteni őket, hogy megszabadulj az emléküktől. De rájuk rakhatod az ország minden malomkövét, akkor sem tudod meg nem történné tenni, hogy voltak.

Gyenge és gyáva vagy, ha egész életedben így kergeted-hajszolod a felelősöket, megtörtént múltat találva ki rothasztó álmodozásod közben. Ráadásul tisztogatásról tisztogatásra haladva végül egész népedet sírba döntöd.

Talán valóban ezek voltak vereséged okozói, de miért nem diadalmaskodtak felettük amazok, akik a győzelmet hozhatták volna? Mert a nép nem támogatta őket? De hát miért a rossz pásztorokat választotta a néped? Mert hazudtak? Ám hazugságok mindig vannak, mert mindig mindent kimondanak, az igazságot csak úgy, mint a hazugságot. Mert vesztegettek? De hiszen pénzt mindig kínálnak, hiszen vesztegetők mindig vannak.

Ha valamely ország polgárai öntudatos emberek, akkor az ilyen vesztegető csak mosolyt kelt. A kínált betegség nem kell senkinek. Ha viszont valamely ország polgárainak már gyenge a szívük, akkor a kínálkozó betegség behatol közéjük néhányuk útján, akik elsőként pusztulnak el benne. És a ragály emberről emberre terjedve mindenkit elpusztít ebben az országban, mert ez a betegség nekik való volt. Azok felelősek az ország megromlásáért, akik elsőnek kapták meg? Nem állíthatod, hogy a legegészségesebb országban is ne lennének fekélyesek! Ott vannak, jelen vannak, csak mintegy tartalékban a hanyatlás óráira. Majd csak akkor tör ki a ragály, amelynek nem is volt rájuk szüksége. Talált volna helyettük másokat. Ha a betegség gyökérről gyökerre haladva megrohasztja a szőlőtövet, nem vádolom miatta az első gyökeret. Hiába égettem volna el az előző esztendőben, helyette másik gyökér nyitott volna utat a betegségnek.

Ha megromlik az ország, akkor minden polgára részt vett a megromlásában. Ha a többség eltűri, akkor miért ne lenne felelős? Szerintem gyilkos vagy, ha nem sietsz segítségére a kacsasztatódban fuldokló gyermeknek.

Meddő leszek tehát, ha a sorvasztó álmok mocsarában utólag igyekszem újjá gyúrni a már befejezett múltat, lefejezve a megromtókat meg a megromtás cinkosait, a gyávákat meg a gyávaság cinkosait, az árulókat meg az árulás cinkosait, mert következményről következményre haladva még a legjobbakat is el fogom pusztítani, hiszen ők is tétlenek maradtak, és kénytelen leszek szemükre vetni lustaságukat, elnéző voltukat vagy ostobaságukat. Ha így cselekszem, végeredményben azt akarom megsemmisíteni az emberben, ami hajlamos a betegségre, és termőtalajt kínál a baj csíráinak, ám mindenkit betegnek találhatok. Mindenki termőtalaj minden csírának. Tehát mindenkit el kell pusztítanom. Csak akkor lesz majd tökéletes a világ, mivel végképp megtisztul a bajtól. Én azonban azt mondom, hogy a tökéletesség a halottak erénye. A felemelkedéshez rossz szobrászokra és rossz ízlésre is szükség van. Nem szolgálom az igazságot, ha kivégzem azt, aki téved, mert az igazság

tévedések sorozatán át épül. Nem szolgálom az alkotást, ha kivégzem azt, aki elrontja a sajátját, mert a mű egymást követő balsikereken át épül. Nem fogadtatom el az igazságot, ha kivégzem azt, aki más igazságot szolgál, mert az én igazságom úgy nő, mint a fa. Én csak szántóföldet ismerek, amely még nem táplálja az én fát. Jövök, jelen vagyok. Országom múltját örökségül kapom. A földjére induló kertész vagyok. Nem fogom szemére vetni a földnek, hogy kaktuszokat és túskebokrokat nevel. Fűtyülök a kaktuszokra meg a túskebokrokra, ha cédrusmag vagyok.

Megvetem a gyűlöletet, nem azért, mert elnéző vagyok, hanem mert Tőled jövén, Uram, akikben minden jelen, az ország az én számomra minden pillanatban a jelen. És minden pillanatban kezdek.

Emlékszem atyám tanítására: „Nevetséges az a mag, amelyik amiatt panaszkodik, hogy a föld cédrus helyett salátává lesz rajta keresztül. Ha egyszer salátamag!”

Ugyancsak ő mondotta: „A sanda rámosolygott a lányra. Az meg azok felé fordult, akik egyenesen néztek a szemébe. A sanda erre fűnek-fának azt mesélte, hogy akik egyenesen a szemükbe néznek, megrontják a lányokat.”

Hívságosak az igazságosak, akik azt képzelik, semmit sem köszönhetnek a tapogatózásoknak, az igazságtalanságoknak, a tévedéseknek, az őket meghaladó szégyeneknek. Nevetséges az a gyümölcs, amelyik lenézi a fát!

CCIX.

Akárcsak az, aki azt hiszi, tárgyak felhalmozásában leli örömét, s mivel képtelen megtalálni bennük ezt az örömet, hiszen nem a tárgyakban van, halmozza a vagyont, pírast emel a legkülönbébb tárgyakból, s aztán folyton ott ügyködik közöttük a pincéiben, mint azok a vadak, akik darabokra szedik szét a dobot, hogy foglyul ejtsék a zajt.

Akárcsak azok, akik miután rájöttek, hogy a kényszerítő szókapcsolatok költeményem hatalmába ejtenek, hogy a kényszerítő struktúrák szobrászom szobrának a hatalmába ejtenek, hogy a gitár hangjainak kényszerítő kapcsolatai a gitáros érzelmeinek a hatalmába ejtenek, azt hiszik, hogy ez az erő a költemény szavaiban, a szobor anyagában, a gitár hangjaiban rejlik, s ezért kibogozhatatlan rendetlenségben árasztanak el szavakkal, anyaggal, hangokkal, és mivel nem sikerül meglelniük bennük a keresett erőt, hiszen nem bennük rejlik, még vesztebbül handabandáznak, hogy megértessék magukat, s ezzel legfeljebb olyanféle érzelmet ébresztenek benned, amilyet akkor élsz át, ha felborul és összetörik a rengeteg egymásra rakott tányér, olyan érzelmet, amely vitatható minőségű, másodszor pedig sokkalta hatásosabb volna, sokkalta erősebben hatna rád, indítana meg, ha a lábujjadra taposó csendöröm súlyából származnék.

És ha azzal akarok rád hatni, hogy azt mondom: „októberi napsütés” vagy „hókardok”, akkor olyan csapdát kell készítenem, amelyik képes legyen vele nem azonos természetű foglyot ejteni. De ha a csapda elemeivel akarlak megindítani, s mivel nem merek melankóliával, alkonyattal, kedvessel és egyéb hasonló, bazárban készen vásárolható szavakkal előhozakodni, amelyektől hányingert kapsz, mégis csak az utánzás gyenge hatásosságához fordulok segítségért amelynek következtében a „holttest” szótól kevésbé lesz vidám, örvendő, mint ha azt mondom: „egy kosár rózsá”, bár sem az egyik, sem a másik nem kavargat fel éned mélységeit, és kerülöm a mindennapi témát, s helyette inkább a lehető legrafináltabb kínhalált ecsetelem. És mivel így is képtelen vagy elérni a keresett hatást - hiszen hatástalanok -, mert gyenge az ereje a szavaknak, alig keseredik meg tőlük a nyálad, ha elindítom az emlékezés mechanizmusát, frenetikus handabandázásba kezdesz, valósággal halmozod a kínt és részletes leírását, ecseteled lefolyásának iszonyatos légkörét, hogy aztán a végén mégse nehezedj rám nagyobb súllyal, mint a csendöröm széles talpa.

Ha így akarlak meglepni, a szokatlanság megrázó erejével - kétségtelen, hogy ha háttal megyek be a terembe, ahol kihallgatáson fogadlak, vagy általában, bármi egyéb érthetetlen, váratlan fogáshoz folyamodok -, ha így mozgatok meg mindent, akkor csupán plagizátor vagyok, feltűnést csak a szokások felrúgásával szerzek magamnak, mert a második kihallgatás alkalmával egyáltalán nem fogsz megdöbbenni attól, hogy háttal lépek be a terembe, és mivel már hozzászoktál nemcsak ehhez a képtelen viselkedéshez, hanem a képtelenség váratlanságához is, többé már semmi sem lesz képes megdöbbeníteni. Így aztán hamarosan komoran, szótlanul gunnyasztasz egy fakó világ közönyében. Csakhogy az egyetlen költészet, amely még sírásra tudna indítani, most már a csendöröm hatalmas szöges bakancsa lesz.

Mert nincs olyan ember, aki mindennek ellenáll. Nincs elszigetelt egyén. Nincs olyan ember, aki igazán elsáncolja magát mindentől. Naivabbak még a fűzfapoétáknál is azok, akik költészet ürügyén hetet-havat, szerelmet, holdvilágot, őszt, sóhajt, esti szellőt összehordanak.

„Árnyék vagyok, mondja az árnyékod, megvetem a fényt.” Pedig belőle él.

CCX.

Elfogadlak olyannak, amilyen vagy. Lehetséges, hogy valósággal belebetegszel, csak hogy bezsebed a szemed elé került arany csecsebecséket, és hogy egyébként költő vagy. Elfogadlak hát a költészet kedvéért. És mivel kedvelem arany csecsebecséimet, is, jól elzárom őket.

Lehetséges, hogy asszony módra úgy tekinted a rád bízott titkokat, mint mutogatni való ékességeket. Az asszony elmegy az ünnepre. És a ritka tárgytól, amelyet fitogtatva hord, csupa gög, csupa fontoskodás. Lehet, hogy egyébként táncos vagy. Tehát elfogadlak a tánc iránti tiszteletből, ám a titkok iránti tiszteletből elhallgatom előtted titkaimat.

De az is lehetséges, hogy egész egyszerűen a barátom vagy. Elfogadlak hát irántad való szeretetemből olyannak, amilyen vagy. Ha sántítasz, nem kívánom tőled, hogy táncolj. Ha gyűlölsz valakit, nem kényszerítek rá, hogy egy asztalhoz ülj vele. Ha táplálékra van szükséged, adok neked.

Nem darabollak szét részeidre, hogy megismerjelek. Nem vagy sem egyik, sem másik cselekedeted, sem cselekedeteid summája. Sem egyik, sem másik szavad, sem szavaid summája. Nem egyik-másik szavad vagy cselekedeted alapján ítélek meg. Hanem rajtad keresztül ítélem meg a szavaidat vagy a cselekedeteidet.

Viszonzásul azt kívánom tőled, hogy figyelj rám. Nem tudok mit kezdeni az olyan baráttal, aki nem ismer, és magyarázatokat követel tőlem. Nem áll hatalmamban a szavak gyenge erejére bízni magamat. Én hegy vagyok. A hegyet lehet nézni. De egy talicska nem hozza eléd.

Hogyan magyarázzam meg neked azt, amit már előbb nem értettél meg a szeretet révén? És sok esetben hogyan szóljak hozzád? Vannak illetlen szavak. Már mondtam ezt neked a sivatagban táborozó katonáimmal kapcsolatban. Csendben figyelem őket a csaták előestéjén. Az ország az ő vállukon nyugszik. Az országért fognak meghalni. És haláluk ebben a cserében nyeri el az árát. Ismerem hát igazi lelkesedésüket. Mit tudnának erről többet mondani nekem az üres szavak? Azon kívül, hogy panaszkodnak a sok tövis miatt, hogy gyűlölik a káplárjukat, hogy kevéske az ennivaló, meg hogy milyen keserves az áldozat, amit hoznak?... így kell nekik beszélniük! Nem bízom a líraian ömlengő katonában. Ha egyetlen kívánsága az, hogy meghalhasson a káplárjáért, akkor valószínű, hogy sohasem fog meghalni, mert túlságosan fontos neki, hogy elzengje neked erről szóló költeményét. Nem bízom a szárnyakba szerelmes hernyóban. Az ilyen hernyó sohasem fog meghalni önmagának a gubóban. De oda sem figyelve az ilyen üres fecsegésre, katonámon túl azt látom, aki, nem pedig azt, akinek mondja magát. Az ilyen a csatában a testével fogja fedezni a káplárját. A barátom számomra nézőpont. Hallanom kell, honnan beszél, mert ebben ő külön ország, kimeríthetetlen készlet. Akkor is tökéletesen kielégíthet, ha egyetlen szót sem ejt ki. Én ilyenkor az ő szemével figyelek, és másként látom a világot. Ugyanígy azt kívánom a barátomtól is, hogy tudja, honnan beszélek. Csak akkor fog megérteni. Mert a szavak mindig csak a nyelvüket öltögetik egymásra.

CCXI.

Megint meglátogatott az a konok tekintetű próféta, aki éjjel-nappal szent dühtől fortyogott, és ráadásul még sanda is volt.

„Meg kell menteni az igazakat - magyarázta.

- Hát persze - válaszoltam neki -, hiszen semmi nyilvánvaló ok nincs, ami azt indokolná, hogy megbüntessük őket.

- Éles különbséget kell tennünk köztük és a bűnösök között.

- Hát persze - válaszoltam neki -. A legtökéletesebbet például kell állítanunk az emberek elé. A talapzatra a legjobb szobrász legjobb szobrát választod. A gyermekeknek a legjobb költői műveket olvasod fel. Királynődnek a legszebbet kívánod. Mert a tökéletesség olyan irány, amelyet meg kell mutatnunk az embereknek, bár magadnak nem áll módodban elérni.

De a prófétám csak tovább tüzelt:

„És miután kiválogattuk az igazak csoportját, csak ezt kell megmenteni a romlottságot pedig egyszer s mindenkorra el kell tüntetni!

- Nono - válaszoltam neki -, ebben már túlzol egy kicsikét. Mert el akarod választani a virágot a fától. Azzal akarod még szebbé tenni az aratást, hogy megszünteted a trágyát. Megmenteni a nagy szobrászokat azzal, hogy leütteted a rossz szobrászok fejét. Én azonban csak többé-kevésbé tökéletlen embereket ismerek és a televényből a virág felé lassan emelkedő fát. Sőt azt állítom, hogy az ország erkölcsi tökéletessége a szemérmetleneken nyugszik.

- Tiszteled a szemérmetlenséget!!

- Ugyanúgy tisztelem a te ostobaságodat is, mert helyes dolog, hogy az erényt úgy lobogtassuk, mint tökéletesen kíváncsú és megvalósítható tökéletes állapotot. És hogy megfogalmazzuk, mi az erkölcsös ember, még ha ilyen nem létezhet is, már csak azért sem, mert az ember gyarló, meg azért sem, mert ahol létezik a tökéletesség, halált von maga után. De helyes, hogy az irányt célnak képzeljük. Másként elérhetetlen cél után botladoznál. Én kegyetlenül szenvedtem a sivatagban. A sivatag eleinte legyőzhetetlennek látszik. De az egyik messzi homokdombról kijelentem, hogy ez lesz a boldogságot jelentő pihenő. Aztán, amikor odaérek, szertefoszlik az ígélet. Erre a látóhatár valamelyik kis csipkészetét nevezem ki révnek. Aztán amikor odaérek, ez az ígélet is szertefoszlik. Most megint másik célpontot választok magamnak. És így célpontról célpontra haladva végül kivergődöm a homokból.

Az erkölcstelenség vagy az egyszerűség és ártatlanság jele, mint a gazelláknál, és ha rászánod magadat, hogy felvilágosítsd, akkor erkölcsös együgyűséggé változtatod, vagy pedig az erkölcs nyílt támadásából nyeri ürömeit. Vagyis az erkölcsön alapszik. Belőle él, azt erősíti. Amikor részegen vonulnak a katonák, látod, hogyan szaladnak az anyák, és tiltják meg a lányaiknak, hogy mutakozzanak előttük. Ezzel szemben ha a te utópikus országod katonáinak az lenne a szokásuk, hogy szűziesen lesütött szemmel járjanak-keljenek, akkor olyanok lennének, mintha nem is volnának, és így semmi akadályát nem látnád annak, hogy lányaiddal mezítelenül fürödjenek. Az én országom erkölce azonban másvalami, nem erkölcstelenség-hiány (mert ebben az esetben a legerkölcösebbek a halottak). Titkos buzgalom, tartózkodás, önmaguk tisztelete és bátorság. Az érett méz védelme a szerelemre várva. És ha valahol részeg katona halad el, akkor ő az én országomban az erkölcs minőségét erősíti.

- Egy szóval te azt kívánod, hogy berúgott katonáid ocsmányságokat ordítózzanak...
- A valóság az, hogy, éppen ellenkezőleg, megbüntettem őket, így kívánom megalapozni az ő erkölcsüket. De ugyanígy valóság az is, hogy minél jobban erősítem, annál vonzóbbá válik az agresszivitás. Nagyobb örömet jelent megmászni a meredek szirtet, mint a kerek hátú dombot. Olyan ellenséget győzni le, aki ellenáll, mint a védekezésre nem is gondoló együgyűt. Csak ott égsz a vágytól, hogy kiolvashasd arcukat, ahol a nők fátylat viselnek. Ezért én az ország erővonalainak feszültségét az étvágyakat féken tartó büntetés könyörtelenségével mérem. Ha folyót zárok el gáttal a hegyek között, akkor kedvtelve méregetem a fal vastagságát. Mert hatalmam jele. Hiszen semmi kétség, a gyér vízű libaúsztató vizét akár a papírfal is visszatartja. Különben is, miért kívánnék magamnak herélt katonákat? Azt akarom, hogy teljes súllyal nehezkedjenek a falra, mert csak akkor lesznek nagyok a bűnben vagy a bűnön túllépő alkotásban.
- Azt kívánod hát, hogy a bujálkodás vágya feszítse őket...
- Dehogyan. Egy árva szót sem értettél abból, amit mondtam - válaszoltam.

CCXII.

Mérhetetlen ostobaságukban zsandárim megpróbáltak megkönyékezni:

- Rájöttünk, mi az oka az ország hanyatlásának. Van egy szekta, azt kell kiirtani.

- Ugyan! - válaszoltam -. Miről tudod, hogy azok az emberek egymáshoz tartoznak?

Erre elsorolták, miben egyeznek tetteik, ilyen meg olyan jelekről felismerhető összetartozásokat, összejövedeleik helyét.

- És miről ismeritek fel, hogy fenyegetést jelentenek az országra?

Erre leírták bűneiket, egyesek sikkasztásait, mások erőszakoskodásait, számos másnak az árulásait vagy ocsmányságát.

- Eh! - válaszoltam - ismerek én ennél még veszedelmesebb szektát is, mert azt még senkinek sem jutott eszébe üldözni!

- Melyik az a szekta? - kérdezték mohón zsandárim. Mert a csendőr arra született, hogy üssön, és elsorvad, ha nem kapja meg az ütnivalóját.

- Azoknak a szektája - válaszoltam -, akiknek lencse van a bal halántékukon.

Mivel egy szót sem értettek belőle, zsandárim helyeslő mormogást hallattak. Mert a zsandár akkor is tud ütni, ha nem ért egy kukkot sem. Az öklével üt, annak pedig nincs agyveleje.

Az egyikük azonban aki valaha ács volt, köhintett néhány néhányszor, s megszólalt:

- Nem mutatják az együvé tartozás semmi jelét. Találkozó helyük sincs.

- Hát persze, hogy nincs - válaszoltam -. Éppen ebben rejlik a veszély. Mert észrevétlenek maradnak. De majd meglátod, mihelyt kiadom a rendeletet, amely kiszolgáltatja őket a közfelháborodásnak, azonnal keresik egymást, összefognak, együtt élnek, és a nép igazságszolgáltatása ellen fordulva azonnal tudatosítják, hogy egy kasztba tartoznak.

- De mennyire igaz! - helyeseltek a csendőreim.

Ám az egykori ács megint csak köszörülgette a torkát:

- Én ismerek egy ilyent. Szelíd ember. Jóságú. Tisztességes. Ráadásul háromszor sebesült meg az ország védelmében...

- Persze, igen - válaszoltam. - Abból, hogy az asszonyok kelekótyák, azt következteted, nincs itt vagy ott közöttük olyan is, aki ésszerűen viselkedik? Mivel tábornokaim a háborúban állandóan harsognak, azt következteted, hogy nincs közöttük egy se, aki fél? Ne akadj fenn a kivételeken. Ha egyszer hordják a jelet, kutass a múltjukban. Kútfeje voltak minden bűnnek, rablásnak, erőszakoskodásnak, közpénzek elherdálásának, árulásnak, telhetetlenségnek és erkölcstelenségnek. Állítod, hogy mentek mindezen bűnöktől?

- Hogyisne! - kiáltották kórusban a zsandárim, mert öklükben már ott bizsergett a megjött étvágy.

- Már most, ha a fa rothadt gyümölcsöt terem, a gyümölcsnek vagy a fának tulajdonítod a rothadást?

- A fának - kiáltottak fel csendőreim.

- És az az egypár gyümölcs, amelyik mégis egészséges, bűnbocsánatot biztosít-e a számára?

- Dehogyis! Dehogyis! - zengtek kórusban csendőreim, akik szerencsére szeretik a mesterségüket, ami pedig nem a megbocsátás.

- Szóval ti is úgy vélitek, igazságos lenne hogy megtisztítsam országomat ezektől az emberektől, akiknek lencse van a bal halántékukon!

Ám az egykori ács megint csak köhécselni kezdett:

- Mondd hát ki az ellenvetésedet - mondtam neki, miközben szimatjukra hallgatva társai gyanúsításokkal terhes pillantásokat vetettek halántéka irányába.

Az egyikük jól végigmérte a gyanúsítottat, aztán nekibátorodott:

- Aki azt állítja, hogy ő ismert egy... még ha az apja... vagy a testvére... vagy valami más hozzátartozója volt is...

Erre mind egyetértően morogtak.

Most aztán már kitört belőlem az indulat:

„Még ennél is veszedelmesebb azoknak a szektája, akiknek a jobb homlokukon van a lencse! Mert ez eddig még nem jutott az eszünkbe! Más szóval ez még jobb takaródzó. De még ennél is veszedelmesebb azoknak a szektája, akik egyáltalán nem hordanak lencsét, mert ezek aztán tökéletesen álcázzák magukat, láthatatlanok, mint az összeesküvők. És, végelemzésben, szektáról szektára a maga egészében elítéltem az emberek szektáját, mert nyilvánvaló, hogy ez a kútfeje mindenféle bűnnek, rablásnak, erőszakosságnak, közpénzek elherdálásának, telhetetlenségnek és erkölcstelenségnek. És mivel az a helyzet, hogy a csendőrök, azon túl, hogy csendőrök, még emberek is, rajtuk fogom kezdeni a szükségessé vált tisztogatást, mert így a legkényelmesebb. Ezért parancsot adok a bennetek rejlő zsandárnak, hogy vessétek a bennetek rejlő embert citadelláim tömlöceinek a szemétdombjára.

És azzal távoztak csendőreim, zavartan szipogva, minden nagyobb eredmény nélkül törve a fejüket, mert az az igazság, hogy gondolkodni is az öklükkel szoktak.

Én azonban visszatartottam az ácsot, aki lesütötte a szemét, és megjátszotta a szerényet.

- Téged pedig elcsaplak! - mondtam neki -. Az ácsnak való igazság, amelyik ismeri az árnyalatokat és ellentmondásokkal terhes, mert számolnia kell a fa ellenállásával, nem zsandárigazság. Ha a szolgálati utasítás fekete báránynak minősíti a bal halántékukon lencsét viselőket, akkor én azt akarom, hogy a zsandárjaimnak elég legyen a nevüket hallani, és máris ökölbe szoruljon a kezük. Ugyanígy nekem az tetszik, hogy őrmestered aszerint ítéljen meg téged, hogyan hajtod végre a hátraarcot. Mert ha joga van ítélnie az őrmesternek, akkor megbocsátja ügyetlenségedet, mivel egyébként kitűnő versfaragó vagy. Ugyanígy megbocsát majd a szomszédodnak is, mert az meg jámbor ember. Meg a szomszédod szomszédjának is, mert az meg valóságos példája a tiszta életnek. Így aztán az igazság fog uralkodni. Csakhogy sikerüljön rosszul a háborúban a hátraarc, katonáim azonnal egymásba ütköznek, óriási zűrzavar keletkezik, és könnyen vérfürdő lehet a dolog vége. Aztán majd vigasztalhatják magukat azzal, hogy mennyire megbecsüli őket az őrmesterük! Visszaküldlek tehát az ácsokhoz, mert félek, hogy olyan esetekben, amelyekben semmi keresnivalója sincs, igazságszereteted egy napon felesleges vérontást fog előidézni.

CCXIII.

De eljött hozzám az is, aki igazságszolgáltatásom felől érdeklődött.

- Ó - mondtam neki -, valóban ismerek igazságos cselekedeteket, de magáról az igazságosságról fogalmam sincs. Méltányos dolog, hogy munkád szerint ehess. Méltányos, hogy ápoljanak, ha beteg vagy. Méltányos az is, hogy szabad légy, ha büntelen vagy. De az effajta magától értetődő bizonyosság nem jut messzire... Méltányos az, ami megfelel a szertartás rendjének.

Azt kívánom az orvostól, hogy akkor is vergődjön át a sivatagon, ha közben térdig elkopik is a lába, és kötözzé be a sebesültet. Még ha istentelen ember is az a sebesült. Mert így alapozom én meg az ember tiszteletét. Ám ha úgy fordul a dolog, hogy az ország hadban áll a hitetlen országával, akkor azt követelem katonáimtól, hogy menjenek át ugyanazon a sivatagon, és döntsék ki a belét ugyanannak a hitetlennek. Mert így alapozom én meg az országot.

- Uram... nem értlek.

- Én azt akarom, hogy a szegkovácsok, akik a szegkovácsok himnuszait zengik, hajlamosak legyenek ellopni a deszkafűrészelők szerszámaikat, hogy ezzel is jobban szolgálják a szegek ügyét. Az akarom, hogy a deszkafűrészelők hajlandók legyenek munkájuk abbahagyására biztatni a szegkovácsokat, hogy ezzel is szolgálják a deszkák ügyét. Én azt akarom, hogy a nekik parancsoló építőmester gyötörje halálra a deszkafűrészelőket a szegek védelmében, és a szegkovácsokat a deszkákéban. Mert az erővonalaknak ebből a feszültségéből születik majd meg a hajó, és én semmit sem várok a szenttelen deszkafűrészelőktől, akik tisztelik a szegeket, és a szenttelen szegkovácsoktól, akik tisztelik a deszkákat.

- Egyszerűen te tiszteled a gyűlöletet?

- Én lenyelem a gyűlöletet, legyőzöm, és csak a szeretetet tartom tiszteletben. De előfordul, hogy a szeretet csak a deszkák és a szegek felett, a hajóban kötődik meg.

És visszavonulva így fohászkodtam Istenhez:

„Ideiglenesnek, jöllehet nem az én feladatom megtalálni a zárókövüket, elfogadom a katona igazságát, aki sebet akar osztogatni, meg az ellenkezőjét, az orvosét is, aki viszont sebet akar gyógyítani. Nem kotyvasztok össze langyos itallá üdítő és forró italokat. Nem kívánom, hogy mértéktartón osztogassák és ápolgassák a sebeket. Megbüntetem az orvost, ha nem hajlandó gyógyítani, és megbüntetem a katonát, aki nem hajlandó sebet osztogatni. És nem érdekel, hogy a szavak a nyelvüket öltögetik egymásra. Mert úgy van az, hogy csak a különböző anyagokból készült csapda ragadja meg zsákmányomat teljes egészében, aki egy bizonyos, ilyen fajta és nem másféle ember.

„Sötétben tapogatózva keresem isteni erővonalaidat, és mivel nincsenek teljes bizonyosságaim - a teljes bizonyosság nem az én szintemen található -, azt mondom hogy igazam van a szertartás rítusainak a megválasztásában, ha úgy fordul, hogy általuk felszabadulok és fellélegzek. Akárcsak a szobrászom, Uram, akit boldoggá tesz egy kis igazítás a hüvelykujjával balra, jöllehet nem tudná megmondani, miért. Mert csak így érzi, hogy erőt lehel az agyagba.”

„Úgy megyek Hozzád, mint a fa, amelyik magjának erővonalai szerint fejlődik. A vak, Uram, mit sem tud a tűzről. De a tűznek vannak olyan erővonalai, amelyeket érez a tenyér. És töviseken át halad, mert minden változás fájdalmas. Uram, a meredeken át megyek Hozzád, kegyelmed szerint, amely segít megvalósulnom.

„Te nem szállsz le teremtményed felé, nekem pedig nincs mástól okulást remélnem, csak a tűz melegétől vagy a mag megszületésétől. Akárcsak a hernyó, amelynek sejtelve sincs a szárnyakról. Nem remélem azt, hogy okulást nyerjek az arkangyalok megjelenésének a komédiájából mert semmi olyant nem mondana nekem, ami megérné a fáradságot. Felesleges szárnyakról beszélni a hernyónak vagy hajóról a szegkovácsnak. Elégséges, hogy az építőmester alkotóheve következtében legyenek erővonalai a hajónak. A lepketojás révén erővonalai a szárnyaknak. A mag révén erővonalai a fának. És hogy Te egyszerűen légy, Uram.”

„Uram, vacogtató néha a magányom. És jelet kívánok elhagyatottságom sivatagában. De te felvilágosítottál engem álmomban. Megértettem, hogy minden jel hiábavaló, mert ha Te is ugyanoda tartozol, ahová én, akkor nem kényszerítesz rá, hogy növekedjem. Mi közöm nekem, Uram, ahhoz, ami most vagyok?”

„Ezért megyek, Uram, miközben nem érkezik válasz imádságaimra, oly vakon, hogy nincs más kalauzom, csupán némi gyengécske melegség ráncos tenyeremen, és mégis dicsérvén Téged, Uram, azért mert nem válaszolsz nekem, hiszen ha megtaláltam, amit keresek, Uram, akkor már be is fejeztem megvalósulásomat.”

„Ha ellenszolgáltatás nélkül megtennéd az arkangyallépést az ember felé, akkor tökéletes lenne az ember. Többé nem fűrészelne, kovácsolna, harcolna, ápolna. Nem seperné ki többé a szobáját, nem szeretné-becézgetné többé kedvesét. Uram, miért vesztené még az idejét azzal, hogy a szeretet cselekedeteivel az embereken keresztül tiszteljen, ha közelről látna Téged? Hiszen amikor a templom már felépült, a templomot látom, nem a köveket.”

„Uram, lásd, megvénültem, és olyan gyenge vagyok, mint a fák a süvítő téli szelek idején. Ellenségeimbe és barátaimba egyaránt belefáradtam. Nem boldogít az a gondolat, hogy egyszerre vagyok kénytelen ölni és gyógyítani, mert Te kényszerítesz rá, hogy uralkodjak minden ellentétén, és ez a kényszer kegyetlenül nehézé teszi sorsomat. De mégis éppen ezzel kényszerítesz rá, hogy megszűnt kérdésekről megszűnt kérdésekre haladva emelkedjek a Te hallgatásod felé.

„Uram, abból, aki országom északi határán nyugszik, és egykor szívből szeretet ellenségem volt, meg az egyetlen igazi mértantudósból, barátomból, és magamból, aki, sajnos, már túlhaladtam a hegygerincen, és magam mögött hagyom nemzedékeimet, mint valami már megjárt hegyoldalt, méltóztass megteremteni az egységet a Te dicsőségedre, elszenderítvén engem e homoksivatagban, amelyben jól végeztem dolgomat.”

CCXIV.

Meglep a trágyaföld iránti megvetésed. Te csak a műtárgyakat tiszteled:

„Miért jársz ezekhez az oly tökéletlen barátokhoz? Hogyan viseled el ezt, akinek ilyen és ilyen hibája, vagy a másikat, akinek ilyen és ilyen szaga van? Ismerek másokat, akik méltók hozzád.”

Mintha így szólnál a fához: „Ugyan minek ereszted gyökereidet a trágyaföldbe? Én csak a gyümölcsöt meg a virágot tisztellem.”

Én azonban csak abból élek, amit magam alakítok át. Kocsi vagyok, út és karaván. Te pedig oly meddő vagy, mint a halott.

CCXV.

Mozdulatlanok vagytok, mert akárcsak a hajó, amelyik partot érven kirakja terhét, harsány színekkel élénkítve a rakpartokat - valóban, csupa aranyszálból szőtt szövet, piros és zöld fűszer, elefántcsont! -, a nap, mint valami mézáradat a homokon, meghozza a világosságot, és ti mozdulatlanul álltok ott, lenyűgöz benneteket a hajnal szépsége a kutak körül emelkedő halom lejtőin. A hosszú árnyékat vető állatok is mozdulatlanok. Egyikük sem moccan: tudják már hogy egymás után odamehetnek az itatóhoz. Ám egy apró mozzanat még késlelteti menetüket. Még mindig nem húztak vizet. Még nincsenek ott a nagy vályúk, nem hozták ki őket. Te pedig ott állsz, csípőre tett kézzel kutatón nézel a távolba, és kérdezed: „Mit csinálnak?” A homoktól megtisztított kút mélyéről felhúzott embereid lerakták szerszámaikat, és most összefonják mellükön a karjukat. Mosolyuk már mindent elmondott. Megvan a víz. Mert a sivatagban olyan az ember, mint az ügyetlen állat, amelyik bizonytalan mozdulatokkal keresi szájával az emlőt. Megnyugodtál, most már te is mosolyogsz. Látván, hogy mosolyogsz, a tevehajcsárok szintén mosolyra derülnek. És egy szempillantás alatt csupa mosolygás körülötted minden. A fényben úszó homok, az arcod embereid arca és talán még az állatok kerges bőre alatt is valami, mert az állatok tudják, hogy mindjárt ihatnak, és örömben megnyugodva mozdulatlanul állnak ott. Olyan ez a pillanat, mint mikor a tengeren a megszakadt felhők mögül előbukkan a nap. És hirtelen megérzed Isten jelenlétét anélkül, hogy tudnád, miért, talán a jutalom szétáradó íze miatt (mert olyan az eleven kút a sivatagban, mint az ajándék, előre sohasem számíthatsz rá biztosan, sohasem biztos ígéret), meg a közelgő vízben való egyesülés várása miatt is, amelytől mindig mozdulatlanságba mered az ember. Mert amazok mellükön összefont karral meg sem moccantak. Mert a domb tetején, csípőre tett kézzel még mindig a horizontnak ugyanazt a pontját nézed merőn. Mert a homokdomb lejtőin menetbe verődve még mindig nem indultak el a hosszú árnyakat vető állatok. Hiszen a nagy itatóvályúkat hozó emberek még mindig nem tűntek fel, és te szüntelenül azon töprengsz: „Ugyan mit csinálhatnak?” Még minden függőben van, de már minden csupa ígéret.

Mosolyba öltöztetitek a nyugalmatokat. Persze, nemsokára élvezhetitek az ivás gyönyörét, de most már nemcsak gyönyörűségről van szó, hanem szeretetről is. Mert most emberek, homok, állatok, nap szinte egybekötődnek jelentésükben egy egyszerű, kövek között tátongó lyuk révén, és sokféleségükben csupán kultusz tárgyai körülötte, szertartás részei, ugyanannak a himnusznak a szavai.

Te pedig, a szertartást vezető főpap, a parancsosztogató vezér, a szertartásmester, mozdulatlanul állsz, csípőre tett kézzel, egyelőre még halogatva döntésedet, és kémleled a láthatárt, ahonnan a nagy itatóvályúkat hozzák. Mert még hiányzik egy tárgy a kultuszhoz, egy szó a költeményhez, egy paraszt a sakkparti megnyeréséhez, egy fűszer a lakomához, egy díszvendég a ceremóniához, egy kő a bazilikához, hogy teljes fényében pompázzon mindenki szeme előtt. Azok pedig, akik mint zárókövek hozzák a nagy vályúkat, és akiknek majd odakiáltod, mihelyt feltűnnek: „Hé, emberek, siessetek már!”, közelednek valahol. De nem fognak válaszolni kiáltásodra. Csak felhágnak a halomra. Letérdelnek, hogy lerakják szerszámaikat. Te pedig csupán intesz egyet. Erre megcsikordul a kötél, amelyiktől szülni fog a föld, s az állatok lassan, hosszú sorban megindulnak. Az emberek az előre elhatározott rendben füttykösökkel, recsegő harsány parancsszavakkal igazgatják, irányítják őket. Így kezd zajlani a rituálé szerint a vízáadás, miközben a nap lassan emelkedik az égen.

CCXVI.

Egyszóval felkerestek a nagyokosaim, a történészeim meg a kritikusaim, hogy következményről következményre haladva megvédjék, bebizonyítsák és levezessék rendszereiket. És fejtegetéseikben minden a lehető legpontosabb volt. És egymással versengve építettek fel előttem társadalmakat, civilizációkat és birodalmakat, amelyek csodálatos módon pártfogolták, felszabadították, táplálták és gazdagították az embereket.

Miután jól kibeszélték magukat, egyszerűen megkérdeztem tőlük:

- Ahhoz, hogy valami értelme is legyen annak, amit itt összehordotok az emberről, előbb azt kellene megmondanotok, mi a lényeges az emberben és az ember számára...

Erre újból nekiveselkedtek, és nagy gyönyörűséggel ecsetelgették újfajta elképzeléseiket, mert ha felkínálok az ilyeneknek a beszéd lehetőségét, azonnal üstökön ragadják, és úgy vetik magukat az óvatlanul nyitott részbe, mint a rohamozó lovasság, iszonyú fegyvercsörgéssel, arany porfelhőt kavarva, viharos robogással. Csak éppen sehová se érkeznek el.

- Egyszóval - mondtam nekik, miután elcsendesedve várták, hogy megdicsérjem őket (mert az ilyenek nem azért futnak, hogy szolgáljanak vele, hanem azért, hogy fitogtassák, hallattassák és csodáltassák magukat mutatóványaik közben, s aztán szédítő buk fenceik végeztével szerénykedő arckifejezéssel állnak eléd) -, egyszóval, ha jól értettem, azt kívánjátok támogatni, ami az emberben és az ember számára a leglényegesebb. Én azonban jól megértettem, hogy rendszereitek a pocakját támogatják - ami persze hasznos dolog, csakhogy eszköz és nem cél, hiszen a testük olyan nekik, mint a kocsinak a szilárdsága - vagy az egészségi állapotát, ami szintén eszköz és nem cél, hiszen ez meg a szerveik karbantartása, akárcsak a kocsi karbantartása, vagy a számukat, ami megint csak eszköz és nem cél. Mert ebben az esetben is csupán a kocsi számáról van szó. Persze, én is azt kívánom, hogy az országnak legyen sok egészséges, megfelelően táplált alattvalója. De amikor mindezeket a vitathatatlan igazságokat felsoroltam, még mindig nem mondtam semmit a lényegről, legfeljebb azt, hogy ez a lényeg valami felhasználható anyag. De mit kezdek majd vele, merre vezetem, mit kell adnom neki, hogy növekedjen? Mert az ember csak kocsi, út és karaván...

Úgy értekeztek az emberről, ahogyan a salátákról értekeztek volna. És el nem mulasztották minden érdemlegesre kiterjedni, amit érdemes elmondani, felsorolták a veteményes kertemben egymást követő salátanemzedékek egész sorát.

Válaszolni azonban képtelenek voltak. Mert rövidlátók lévén, akik csupán az orruk hegyéig látnak, nem érdekelte őket más, csak a tinta vagy a papír minősége, nem pedig a költemény értelme.

Hát így folytattam:

„Én számolok a tényekkel, és megvetem a rothasztó álmodozást. És csak konkrét alkotásként ismerem a muzsikáló szigetet. Én, akárcsak a bankárok, nem részegülök meg az álmodozástól - tiszteltem a tapasztalatot, s ezért egészen természetesen többre tartom a táncművészetet a megvesztegetésnél, a harácsolásnál, a hivatalos hatalommal üzőt visszaélésnél, mert a tánc több örömet nyújt, és mert világosabb az értelme -, hiszen összeharácsolt vagyonodnak végül is valami alkalmazást kell találnod, s mivel a tánc szíven ragadja az embert, megvásárolsz magadnak egypár táncosnőt, de nem értvén a tánchoz, nem a legtehetségesebbeket választod ki, és így nem lesz semmid. Én nézek és értek - mert szeretetem csendjében nem a szavakra

figyelek -, s ezért megállapítottam, hogy semmi sem ér annyit az ember számára, mint az év egyik estéjén egy kis gyertyaillat, egy hajnalon egy aranszínű méhecske, egy senki tulajdonát nem képező fekete gyöngy a tengerek fenekén. És még a bankároknál is megállapítottam, hogy időnként ők is elcserélik kemény küzdelemben megvesztegetéssel, hatalommal való visszaélés, harácsolás, rabszolgák kizsákmányolása, periratok szerkesztésében, idegeket emésztő mérlegkészítésben átkínlódott éjszakák árán szerzett vagyonukat egy-egy alig körömnnyi, látszólag csiszolt üveghez hasonló golyócskáért, amelyik, mivel gyémánt nevet visel, és fáradságos munkával kutatták fel a föld belsejében, olyan értékes a számukra, mint az a bizonyos viaszillat vagy a méhecske szárnyának a csillogása, méltó rá, hogy akár életük árán is megvédelmezzék a tolvajok ellen...”

„És így megvilágosodott előttem, hogy az igazi ajándék annak az útnak az ajándéku adása, amelyen az ünnephez jut el az ember. És hogy civilizációd megítéléséhez azt akarom, mondd el előbb, milyenek az ünnepeid - és mit jelentenek a szívednek, mivel az útnak egy pillanatát jelentik, átlépett küszöbök, az átváltozás utáni kitárulkozások a bábállapotból kilépve -, honnan jössz és hová mész. Csak így ismerem meg, milyen ember vagy, és vajon megéri-e a fáradságot, hogy boldogulj egészségben, kikerekedett hasaddal és nagyszámú házadnépével.”

„És mivel ahhoz, hogy valamely út felé törekedj, az szükséges, hogy feléje irányuljon a szomjúságod, ne pedig valami más felé, és mivel ez elég is lesz a felemelkedésedhez, mert vezetni fogja lépteidet, megtermékenyíti a szellemedet (akárcsak a tenger felé húzó vonzalom, amelyet elég felébresztenem benned ahhoz, hogy hajókat kapjak tőled), azt kívánom, világosíts fel, miféle szomjúságot ébresztasz országodban az emberekben. Mert úgy van az, hogy a szerelem lényegében a szerelem szomjúhozása, a kultúra a kultúrának, a fekete gyöngy megszerzésének az öröme pedig a tengerfenéken rejtőző fekete gyöngynek a szomjúhozása.

CCXVII.

Ne a végösszeg alapján ítéld. „Ezekről az emberekről - kezdted magyarázni nekem - nincs mit várnunk. Mind merő otrombaság, kapzsiság, önzés, gyávaság, ocsmányság. „Csakhogy ugyanígy szólhatsz nekem a kövekről is, mert minden kő csupa érdekesség, keménység, konok nehézkedés és áthatolhatatlan sűrűség, ám amit belőlük nyerhetsz, a szobor vagy a templom, egészen más valami. Hányszor láttam, hogy az élőlények szinte sohasem úgy viselkednek, ahogyan a részeikből lehetne rá következtetni - bizony, ha külön-külön tekinted a szomszéd népek gyermekeit, azt tapasztalhatod, hogy mindegyik gyűlöli a háborút, nem kívánja otthagyni otthonát, hiszen szereti gyermekeit, hitvesét meg a születésnap lakomát - dehogyis akar vért ontani, hiszen jó ember ő, enni ad a kutyájának, megsimogatja a szamarát is, nem akar mást kirabolni, magad láthatod, hogy csak a saját házáat szereti, fényesíti a bútorait, újrafesti a falait, illatozó virágokkal ülteti tele a kertjét - s erre te így szólsz: „A béke szeretetét testesíti meg a világban...” De lám, országuk mégsem egyéb, mint a nagy fazék, amelyikben a háború levele fortyog. A jóságuk meg a szelídségük, a sebesült állaton való megkönyörülésük, a virágok láttán való megindulásuk csupán egy mágia kellékei, amelyik a fegyvercsörgést készíti elő, mint ahogy elég hozzá egy kevés hó, egy feldíszített fenyőfa meg egy kis gyertyaillat, s máris megdobb a szíved, jóllehet akárcsak máskor, a foglyul ejtett vad ebben az esetben sem azonos lényegű a csapdával.

Anyagairól ítéled meg a fát? Azzal akarod magyarázni a narancsfát, hogy kritikát mondasz a gyökeréről vagy a rostjairól, kérgének ragacsosságáról vagy érdekességéről, ágainak szabásáról? Ne tartsd fontosnak az anyagokat. A narancsfát a narancsáról ítéld meg.

Ugyanígy azokat is, akiket üldözöl. Holott külön-külön mindegyik más és más. De mit törődöm én ezzel. Fájuk időnként olyan kardéles lelkeket terem, amelyek készek a kínhalált is elviselni a gyáva többséggel ellentétben, és olyan világosan látó tekinteteket, amelyek, mint a burkától a gyümölcsöt, megtisztítják hiú külső jeleitől az igazságot, és a többség alacsony vágyaival ellentétben a csillagokat figyelik padlásszobájuk ablakából, egész életük egyetlen fénysugáron csügg - s ilyenkor boldog vagyok. Mert én feltételt látok ott, ahol te ellentmondásokat. A fa a gyümölcs, a kő a templom, az emberek pedig a törzset beragyogó lélek feltétele. Ahogyan az egyik fajtának a jóságába, édes álmodozásába és otthonszeretetébe minden további nélkül beletaposok, mert a látszat ellenére mindez csupán a levesük hozzávalója, pestis, bűn és éhség, meg fogom bocsátani a másik fajtának azt, hogy nincs bennük semmi jóság, vagy hogy nem hajlandók édes álmodozásra, vagy nem szeretik igazán a házukat (hiszen megeshet, hogy túl sokáig éltek nomád életet), ha az derül ki, hogy ugyanezek az alkatelemek viszont egyesek emelkedett lelkiségének a feltételei. De mindebből semmit sem láthatok meg előre azzal, hogy szót szóba öltök, mert nincs olyan logika, amelyiknek a segítségével fel lehetne hágni az egyik szintről a másikra.

CCXVIII.

Mert ájúldoznak, és el akarnák veled hitetni, hogy éjjel-nappal csak lobognak. Pedig hazudnak.

Hazudik a bástyákon strázsáló őrszem, aki éjjel-nappal arról zeng, mennyire szereti a várost. Mert a vacsoráját még jobban szereti.

Hazudik a költő, aki éjjel-nappal a költészet mámoráról dalol. De fájjon csak egy kicsit a hasa, máris fütyül minden költeményre.

Hazudik a szerelmes, aki azt állítja, hogy éjjel-nappal más sem lebeg előtte, mint kedvese ábrázata. Egy bolha elég, hogy elűzze a képet, elég ha megcsípi. Vagy jöjjön rá az unalom, s rögtön ásítani kezd.

Hazudik az utas, aki azt állítja, hogy éjjel-nappal mámoros örömben él felfedezései miatt, mert ha csak egy kicsit erősebb a hullámozás, azonnal ökrendezik.

Hazudik a szent, aki azt állítja, hogy éjjel-nappal elmerül Isten szemléletében. Isten néha éppúgy visszavonul előle, mint a tenger. És a szent szárazabbra jut, mint a kavicsos tengerpart.

Hazudnak azok, akik éjjel-nappal siratják halottjukat. Miért is siratnák éjjel-nappal, hiszen nem szerették éjjel-nappal? Ismerték a veszekedések, a megunás és a szerelemtől független szórakozások perceit is. Persze attól, hogy immár megszűnt vele minden ellentét, hogy lemeztelenedett, a halott jelenlévőbb, mint az élő, Te azonban hűtlen vagy még halottaidhoz is.

Hazudnak azok akik megtagadják a lelki aszály pillanatait, semmit sem értve belőlük. És kételyt támasztanak benned magad iránt, amikor azt hallod, hogyan bizonygatják lelkes buzgalmukat, hiszel állandó készenlétükben, elszégyelled magad lelked szárazsága miatt, és ha észreveszed, hogy figyelnek gyászodban, elváltotatod a hangodat és az arckifejezésedet.

Én azonban nem ismerem benned egyebet, ami állandó lehetne, csak az unalmat, a kellemetlenséget. És ez szellemed gyarlóságából fakad, mert képtelen felfedezni valami arcot az anyagokon túl. Mint aki a sakkjáték figuráit és tábláját figyeli csupán, és nem veszi észre, hogy problémát rejtenek magukban. Ám ha időről időre, bábálapotod hűségének fejében megadatik neked az őrtálló katona, a költő, a hívő, a szerető vagy az utas megvilágosodásának a röpke pillanata, akkor ne panaszkodj, hogy nem merülhetsz el állandóan a téged lelkesítő arc szemléletében. Mert vannak olyan perzselő arcok, amelyek elpusztítják azt, aki hosszan nézi őket. Az ünnep nem való minden napra.

Tehát tévedsz, amikor megszokott reakcióik alapján ítéled meg az embereket, mint a sanda prófétám, aki éjjel-nappal szent dühtől fortyogott. Mert nagyon is jól tudom, hogy a szertartás unalommá és megszokássá silányul a mindennapi életben. Mert nagyon is jól tudom, hogy az erények gyakorlása csendöröknek adott engedményekké silányul a mindennapi megszokásban. Mert nagyon is jól tudom, hogy az igazságosság magasztos szabályai mocskos játékok leplezőjévé silányulnak a mindennapi megszokásba. Ám mit törődöm én mindezzel? Én azt is jól tudom, hogy néha napján alszik is az ember. Akkor hát siránkozzam tétlenségén? Hiszen azt is tudom, hogy a fa nem virág, hanem a virág előfeltétele.

CCXIX.

A testvéred iránti szeretetet kívántam megalapozni benned. De ugyanakkor a testvéredtől való elszakítottság okozta szomorúságot is megalapoztam. Feleséged iránti szeretetedet kívántam megalapozni benned. De ugyanakkor a feleségedtől való elszakadás okozta szomorúságot is megalapoztam. A barátod iránti szeretetet kívántam megalapozni benned. De ugyanakkor a barátodtól való elszakadás szomorúságát is megalapoztam, mint ahogyan az, aki kutakat ás, más helyek kúthiányát is megalapozza ugyanakkor.

Mivel azonban rájöttem, hogy minden betegségnél jobban gyötör az elválás, ki akartalak belőle gyógyítani, megtanítani a jelenlétre. Mert a messzi kút még mindig édesebb a szomszédnál szélén állónak, mint a kút nélküli világ. És még ha örökre száműztek is belőle, megsíratod leégett házádat.

Ismerek adakozó jelenléteket, olyanokat, mint azok a fák, amelyek messzire kinyújtják ágaikat, hogy árnyékot adjanak. Mert én az vagyok, aki lakik, és megmutatom neked a lakásodat.

Jusson eszedbe annak a szerelmes pillanatnak az íze, amikor átöleled a feleségedet, mert a hajnal visszaadta színeiket kerted terményeinek, amelyeket kissé ingatag rakományban szamarad hátára tornyozol, hogy elindulj velük a piacra. Feleséged tehát rád mosolyog. Ott áll a küszöbön, készen, akárcsak te, a munkájára, mert távolléted alatt ki fogja seperi a házat, kifényesíti az edényeket, szorgoskodva megfőzi az ebédet, és folyton rajtad jár az esze, mert nagy titokban valami finomat készít számodra, s közben ilyeneket gondol: „Csak ne érkezzen túl korán haza, mert elrontja nekem a meglepetés örömet...” Tehát semmi sem választja el tőled, jóllehet látszólag messze mész, sőt inkább azt kívánja, bár késnél egy kicsit. És te is ugyanígy érzel, mert távolléted a ház ügyét szolgálja, amelyet ki kell tataroznod, vidámbbá kell tenned. Már tervbe is vetted, hogy a keresményedből veszel néhány színgyapjú szőnyeget és megvásárolod ezt a bizonyos ezüst nyakláncot is a feleségednek. Ezért dúdolgatsz útközben, és lakozol a szerelem békéjében, jóllehet látszólag most távolodsz tőle. Varázssvessződ apró ütéseivel építgeted a házádat, miközben szamaradat vezeted, igazgatod a kosarakat, és dörzsölgeted a szemedet, mert még nagyon korán van. Jobban együtt érzel a feleségeddel, mint a tétlenség óráiban, amikor házad küszöbéről a láthatárt bámulod, s még csak eszedbe sem jut hátrafordulni, hogy élvezd királyságodat, mert ilyenkor távoli lakodalomról álmodozol, oda szeretnél elmenni, vagy pedig munkád, barátod jár az eszedben.

De most, hogy már kiment szemetekből az álom, valahányszor szamarad megpróbál egy kicsikét szorgalmasabban haladni, figyeled rövid ideig tartó ügetését, amely olyan, mint a kavicsok éneke, és gondolkozol a mai délelőttön. És elmosolyodsz. Mert már ki is választottad azt a boltot, ahol alkudni fogsz az ezüst karkötőre. Ismered az öreg boltost. Bizonnyal örül majd a látogatásodnak, hiszen a legjobb barátjának tekint. Érdeklődni fog a feleséged után. Kifaggat egészségi állapotáról, mert a feleséged finom, törekeny teremtés. Annyi, de annyi jót mond róla és olyan meggyőző hangon, hogy a kevésbé éles elméjű betérő vásárló e dicséretetek hallatára már nem is ezüst, hanem arany karkötőre méltónak találná. Te azonban csak sóhajtasz egy jó mélyet. Mert ilyen az élet. Nem vagy király. Csak konyhakertész vagy. A kereskedő is sóhajtott egyet. És amikor már jól kisóhajtoztátok magatokat az elérhetetlen arany karkötőn, bevallja, hogy ő tulajdonképpen jobban is szereti az ezüst karkötőket. „A karkötő - magyarázza - mindenekelőtt legyen súlyos. Az arany karkötők meg mindig könnyűek. A karkötőnek titokzatos értelme van. Ez az első szeme annak a láncnak, amelyik egymáshoz

kötöz benneteket. Oly kellemes dolog szerelem közben érezni a lánc súlyát. Amikor az ujjak megigazítják a fátlat, a szép mozdulattal felemelt karon súlya legyen az ékszernek, ezzel ad hírt a szívnek.” Aztán a legsúlyosabb karkötőjével tér vissza a hátsó helyiségből, és megkér, becsukott szemmel emelgetve próbáld ki súlyát, s közben gondolkozz el rajta érzett örömed minőségén. Te végrehajtod a kísérletet. Igazat adsz neki. És még egyet sóhajtasz. Mert ilyen az élet. Nem vagy gazdag karaván vezetője. Hanem csak egy csacsi hajcsárja. És azzal felülsz az ajtó előtt várakozó állatra; szegényke nem valami virgonc! És így szól: „Vagyonom oly csekély, hogy ma reggel még ütetett is a terhe alatt.” A kereskedő erre megint csak sóhajtott egyet. És amikor újra jól kisóhajtoztatók magatokat ez elérhetetlen súlyos karkötő dolgában, bevallja neked, hogy vannak ám könnyű karkötők is, amelyek végeredményben többet is érnek a sokkal finomabb kidolgozás minősége miatt. És megmutatja azt, amelyikre áhítasz. Mert már napokkal előbb döntöttél bölcsességében, mint valami államfő. A havi keresmény egy részét félre kell tenni a tisztagyapjú szőnyegre, másikat az új gereblyére, és végül harmadikát a mindennapi eledelre...

De most kezdődik ám az igazi tánc, mert a kereskedő ismeri az embereit. Ha egyszer érzi, hogy a horga jól beakadt, nem engedi utána a zsinórt. Te azonban azt mondd neki, hogy a karkötő túlságosan sokba kerül, és búcsúzkodni kezdesz. Visszahív. A barátod. Feleséged szépségért hajlandó áldozatot hozni. Hiszen oly szomorú lenne, ha holmi csúf teremtés kedvéért kellene megválnia kincsétől. Hát visszajössz, de ímmel-ámmal. Úgy intézed, mintha csak úgy ténferegne. Képeket vágysz. Meg-megemeled, méregeted a karkötőt. Nem sokat ér, ha nem nehéz. Meg aztán az ezüstje sem valami ragyogó. Habozol hát, vajon ne inkább azt a másik boltban megpillantott szép színes szövetet vedd-e meg egy ilyen hitványka ékszer helyett. De nem szabad túlságosan visszakoznod sem, mert a kereskedő még elveszti a reményét, hogy bármit eladjon neked, és hagy elmenni. Akkor aztán szégyenkezhetsz majd az ügyefogyott ürügy miatt, amellyel zavartan próbálsz kimagyarázkodni, amikor újra visszajössz. Persze az, aki nem ismerné az embereket, azt vélné, a zsugoriság járja előtte a táncát, holott a szerelem tánca ez; hallva, hogyan beszélsz számról meg zöldségről, mondasz bölcsesket aranyról, ezüstről, minőségről és finomságról, késlelteted visszatéréseidet hosszadalmas körülményeskedéssel, azt hinné, hogy nagyon messze jársz otthonodtól, pedig ebben a pillanatban is otthon vagy. Mert nem jelent távollétet sem otthonodtól, sem szerelmedtől, ha a szerelem vagy az otthon szertartásos lépteit végzed. Távolléted nem elválaszt, hanem odaköt, nem elszakít, hanem eggyé olvaszt. Meg tudnád-e nekem mondani, hol van a határ, amelyen túl a távollét már elszakadást jelent? És ha a szertartást jól végzed, ha valóban látod azt az istent, amelyben eggyé lettetek, ha ez az isten elég perzselő, akkor ki választ el házadtól vagy barátodtól? Ismertem olyan gyermekeket, akik így beszéltek: „Apám úgy halt meg, hogy már nem tudta befejezni a ház bal szárnyát. Én építem fel helyette. Nem tudta már elültetni a fákat. Most én ültetem el őket. Apám úgy halt meg, hogy ránk hagyta munkája folytatásának a gondját. Most én folytatom. Vagy a királyhoz való hűség gondját. Most én vagyok helyette hűséges.” Az ilyen házakban sohasem volt az az érzésem, hogy az apa már halott.

Ha másutt és nem magadban, vagy másutt és nem barátodban keresed a közös gyökeret, ha létezik az anyagok zavaros tömegén túl kivehető mindkettőtök számára olyan isteni csomó, amelyik összeköti a dolgokat, akkor nincs a barátod és te közötted sem távolság, sem idő, amely elválaszthatna benneteket, mert azok az istenek, amelyekben egységetek gyökerezik, fittyet hánynak minden falra, minden tengerre.

Ismertem egy öreg kertészt, aki mesélgetett nekem a barátjáról. Sokáig úgy éltek, mint két testvér, mielőtt elválasztotta volna őket egymástól az élet; esténként együtt itták a teát, ugyanazokat az ünnepeket ülték, és egymáshoz fordultak tanácsért, vagy egyszerűen azért, hogy kiöntsék a szívüket. Persze nem volt sok mondanivalójuk egymás számára, ezért amikor

munkájuk végeztével sétálgattak, inkább szótlánul nézegették a virágokat, kerteket, az eget meg a fákat. De ha az egyik fejcsóválva megérintett ujjával valami növényt, a másik is odahajolt, és hernyónyomokat fedezve fel szintén csóválta a fejét. A szépen kinyílt virágok pedig mind a kettőt egyformán megörvendeztették.

Nos, egyszer az történt, hogy egy kereskedő szolgálatába fogadta egyiküket, és néhány hétre beállította a karavánjába. De a sivatagi rablók meg az élet véletlenei, az országok között folyó háborúk, viharok, hajótörések, pusztulás és gyász meg a mindenféle kenyérkereső munka esztendőkön át ide-oda vetették-hányták ezt a barátot, mint üres hordót a tenger, kertről kertre, a világ végéig.

Aztán egy napon, miután csendben megvénült, az én kertészem levelet kapott a barátjától. Isten tudja, hány éven át járta hajóval a világot. Isten tudja, milyen delizsánszok, lovasok, hajók, karavánok hozták magukkal a tenger ezernyi hullámának egyforma csökönyösségével egészen a kertjéig ezt a levelet. És azon a reggelen, örömtől ragyogva s valakivel meg akarva osztani örömét, arra kért, olvassam fel neki ezt a levelet, ahogyan arra kéri az embert, hogy olvasson fel neki egy költeményt. Közben kutatón figyelte arcomon a levél okozta megindulást. Persze csupán néhány szó volt az egész, mert a két kertész ügyesebben bánt az ásóval, mint a tollal. Hát olvastam: „Ma reggel megnyestem a rózsafáimat...”, aztán elgondolkozva a lényegen, amit szavakban meg nem fogalmazhatónak éreztem, én is fejemet csóváltam, ahogyan ők tették volna.

Ettől kezdve az én kertészemnek nem volt többé nyugta. Hallanod kellett volna, hogy próbált adatokat szerezni földrajzról, hajózásról, postaszolgálatról, karavánokról, országok között dúló háborúkról. Három évvel később egy napon valami követséget küldtem a föld másik végére. Magamhoz hívtam hát a kertészemet: „Itt az alkalom, írhasz a barátodnak.” A fáim meg a veteményes kertem növényei ugyan megszenvedték egy kicsikét, a hernyók valósággal ünnepet ülték, mert napokat töltött odahaza, körmölt, kapart, újra nekiveselkedett, kidugta a nyelvét, mint a gyerek az irkája felett, mert tudta, hogy valamit sürgősen el kell mondania, a maga teljes valóságában eljuttatnia a barátjához. Meg kellett szerkesztenie a maga kis hídját a szakadék felett, téren és időn keresztül eljutnia énje másik részéhez. El kellett mondania a szeretetét. Végül a haja tövéig vörösen jött, és mutatta a válaszát, hogy megint lássa arcomon azt az örömsugarat, amely majd elárasztja a címzettet is, és így rajtam próbálja ki bizalmas közlésének hatását. És (mivel igazából nem volt semmi fontosabb elmondanivalója, hiszen mindenekelőtt arról akart beszélni, amire elcserélte magát, akárcsak azok az öregasszonyok, akik szinte vakulásig öltögetnek, hogy felékesítsék istenüket) olvastam, mit közöl barátjával ügyetlen és szorgalmas írásával, mintha valami teljes meggyőződésből fakadó, de egyszerű szavakba foglalt imádság lett volna: „Ma reggel én is megnyestem a rózsatőimet...” Én pedig elhallgattam, abbahagytam az olvasást, és elgondolkoztam a lényegen, amely egyre jobban megvilágosodott előttem, mert ez a két ember Téged magasztalt, Uram, Tebenned találkozott össze rózsabokrai felett, anélkül, hogy tudomása lett volna róla.

Ó, Uram, most magamért imádkozom hozzád, miután a tőlem telhető legjobban tanítottam a népemet. Mert túlságosan sok munkát kaptam Tőled ahhoz, hogy külön-külön találkozhassam egyesekkel, akiket szerethettem volna, és mert meg kellett magamat fosztanom az emberekkel való érintkezéstől, amely pedig egyedül szerez örömet a szívnek, mert édesek a visszatérések ide és nem máshová, és édesek annak az asszonnak csak rá jellemző szavai és gyermekdeden bizalmas közlései, aki azt hiszi, hogy elvesztett ékszerét siratja, holott már a halál miatt sír, amely minden ékszerből elválaszt. Te azonban hallgatásra ítéltél engem avégből, hogy a könnyen kimondott szavakon túl meghalljam és megértsem a jelentésüket is, hiszen az én

szerepem az, hogy foglalkozzam az emberek szorongásával, amelyből elhatároztam, hogy kigyógyítom őket.

Igaz, te meg akartad számomra takarítani azt az időt, amelyet elfecséreltem volna üres fecsegéssel, elvesztett ékszer miatt elsírt panaszokkal (az ilyen véget nem érő belső viaskodásokból soha senki nem evickél ki, mert ilyenkor nem ékszeréről, hanem a halálról van szó), barátságról vagy szerelemről folytatott beszélgetésekkel. Mert szerelem, barátság egyedül Tebenned kötődik igazán, és Te úgy döntöttél, hogy csupán a Te hallgatásodon keresztül lehessen eljutni hozzájuk.

Mit kapok, tudván, hogy nem méltó hozzád, és nem is a te dolgod meglátogatni engem az én szintemen, és hogy nem várok semmit az arkangyaljelenések paprikajancsi-komédiájától? Mert nekem, aki nem ehhez vagy amahoz, hanem a szántóvetőhöz, a pásztorhoz fordulok, sok az adnivalóm, de semmi a kapnivalóm. És ha egy mosolyom boldoggá teszi az örködő katonát, mivel én vagyok a király, és bennem kötődik össze a vérükből megteremtett ország, az ország viszont énrajtam keresztül, az én mosolyommal fizet meg nekik a vérükért, mit várjak én, Uram, az őrálló katonám mosolyától? Senkitől sem kívánok magam iránt szeretetet, és nem érdekel, hogy tudomásul se vesznek, hogy gyűlölnek, feltéve, ha tisztelnek mint Feléd vezető utat, mert a szeretetet egyedül a Te számodra sürgetem, követelem, akitől vannak - és akitől vagyok én -, és kévébe kötven hódolatuk érzelmeit Neked adom át a hódolat kévéjét, mint ahogy szintén nem magamnak tartom meg, hanem az országnak továbbítom a katonám térdhajtását, mert nem fal vagyok, hanem csírázó mag, amelyik lombokat varázsol elő a földből a nap számára.

Előfordul hát velem néha, mivel nincs számomra olyan király, aki meg tudna fizetni mosolyával, mivel nekem így kell haladnom mindaddig, amikor majd fogadni méltóztatol, és egyesítesz azokkal, akiket szeretek, előfordul hát időnként, hogy belefáradok a magányba, és szükségét érzem, hogy találkozzam népem gyermekeivel, mert bizonyára nem vagyok még elég tiszta.

Mivel boldognak tartom a kertészt, aki üzenetet váltott a barátjával, néha elfog engem is a vágy, hogy én is így kössem magamat, az ő istenünk szerint, országom kertészeihez. És megesk velem, hogy pirkadat előtt lassú léptekkel lemegyek palotám lépcsőin, és elindulok a kert felé. Ballagok a rózsakert irányába. Jobbra-balra nézegetek, és figyelmesen egy-egy rózsaszál fölé hajlok én, aki, midőn majd delet üt az óra, dönteni fogok életről és halálról, békéről és háborúról. Országok megmaradásáról vagy elpusztításáról. Aztán nehezen felemelkedvén munkámból, mert már vénülök, egyszerűen így szólok a szívemben, hogy az egyetlen hatásos úton jussak el hozzájuk, minden élő és halott kertészekhez: „Ma reggel én is megmetszettem a rózsáimat.” És nem fontos, hogy az üzenetem évekig utazik-e vagy sem, eljut-e vagy sem az egyikhez vagy a másikhoz. Nem ebben rejlik az üzenet célja. Hogy eljuthassak kertészeimhez, egyszerűen az istenüket köszöntöttem, aki hajnalban ébredő rózsató.

Uram, így van ez szívből szeretett ellenségemmel is, akivel már csak önmagamon túl fogok találkozni. És ugyanígy van ő is, mert hasonlít rám. Tehát bölcsességem szerint teszek igazságot. Ő is az ő bölcsessége szerint tesz igazságot. Ellentmondásosnak látszanak, és ha összezsápnak egymással, belőlük táplálkoznak a háborúink. De ellentétes utakon ő is, én is ugyanannak a tűznek az erővonalait tapogatjuk ki a tenyerünkkel. Amelyek egyedül Tebenned találkoznak össze egymással, Uram.

Véghezvivén munkámat szebbé tettem hát népem lelkét. Munkáját véghezvivén ő is szebbé tette az ő népe lelkét. És én, aki rá gondolkodom, és ő, aki rám gondol, jóllehet nem adatott számunkra nyelv, amely találkozásainkat szolgálhatta volna, miután ítélkeztünk vagy szertartást rendeltünk, büntettünk vagy kegyelmeztünk, elmondhatjuk egymásnak, ő nekem, én neki: „Ma reggel megmetszettem a rózsáimat...”

Mert te vagy, Uram, mindenkinek a közös mértéke. Te vagy a különböző cselekedetek lényegi csomója.

-oOo-